CORPUS

DOCUMENTORUM

INQUISITIONIS

HAERETICAE PRAVITATIS

NEERLANDICAE

HOOGESCHOOL VAN GENT

Werken van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis

VIII

CORPUS

DOCUMENTORUM

INQUISITIONIS

HAERETICAE PRAVITATIS

NEERLANDICAE

VERZAMELING VAN STUKKEN

betreffende de

PAUSELIJKE EN BISSCHOPPELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN

uitgegeven door

Dr. PAUL FREDERICQ

GEWOON HOOGLEERAAR AAN DE FACULTEIT VAN WIJSBEGEERTE EN LETTEREN
DER HOOGESCHOOL VAN GENT

EN ZIJNE LEERLINGEN

VIERDE DEEL

TIJDVAK DER HERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW

(1514–23 September 1525)

GENT | **'S GRAVENHAGE**

J. VUYLSTEKE | MARTINUS NIJHOFF

GENT, DRUKKERIJ I.-S. VAN DOOSSELAERE

1900

AAN

DE NAGEDACHTENIS

VAN

Dr JULIUS FREDERICHS

13 Juni 1867 † 24 Dec. 1899

INHOUD

Degenen, die zich de moeite zouden getroosten, in eenig tijdschrift of dagblad, dit werk te bespreken, zullen mij zeer verplichten, indien zij er mij kennis van willen geven, en alle recht op mijne dankbaarheid verwerven met mij een afdrukje hunner recensie te laten geworden.

P. F.

VOORBERICHT

Aan de nagedachtenis van mijnen oud-leerling en vlijtigen medewerker Dr Julius Frederichs draag ik dit vierde deel op.

De stukken, die er in voorkomen, werden vóór jaren reeds verzameld, geordend en bestudeerd, juist in den tijd, toen Frederichs deel nam aan de besprekingen van mijnen practischen leergang. Later stond hij mij als secretaris gedurende een drietal jaren nog bestendiger ter zijde, zoodat zijn aandeel in de voorbereiding van dezen bundel overwegend was. Bij het verbeteren der drukproeven en bij het collationneeren der stukken, trof mij telkens en telkens zijne hand in de afschriften der meeste oorkonden van dit vierde deel.

Alwie hem kende, weet dat hij al te vroeg aan de historische wetenschap werd ontrukt.

Mijne andere leerlingen van den practischen leergang uit de jaren der voorbereiding van dit nu verschijnend vierde deel herdenk ik ook bij deze gelegenheid wegens onze steeds aangename samenwerking (1), evenals mijne secretarissen Dr Arthur Van Renterghem en Albert Blyau, die mij bij de proefcorrectie vlijtig geholpen hebben.

Van velerlei zijde mocht ik eene hooggewaardeerde hulpvaardigheid ondervinden in het samenbrengen mijner zestiendeeuwsche bouwstoffen. Doch de dood heeft ook reeds gemaaid onder degenen, wier namen ik hier dankbaar neerschrijf : de algemeene rijksarchivarissen van België Gachard en Piot en hun Nederlandsche ambtgenoot Vanden Bergh, de hoogleeraren de Hoop Scheffer en Jorissen en de stadsarchivaris de Roever te Amsterdam, Ch. Lau-

---

(1) Men zie de lijst hunner namen opgenomen in *Corpus I*, blz. XIII-XIV en II, blz. XI-XII en in de *Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden*, deel I, blz. 4.

rent, raadsheer bij het Verbrekingshof te Brussel, en Arnold, conservator aan de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool, alsmede Prof. Wagener, bestuurder-opziener onzer Hoogeschool, die zooveel belang stelde in mijn *Corpus doc. Inq. Neerlandicae.*

Onder de levenden vermeld ik met gelijke erkentelijkheid den algemeenen rijksarchivaris van Nederland Jhr. van Riemsdijk, den hoofdbibliothecaris der Gentsche Hoogeschool Ferd. Vander Haeghen en zijn conservator R. Vanden Berghe, Leop. Delisle, bestuurder der Nationale Bibliotheek te Parijs, de Belgische archivarissen Leop. Devillers te Bergen, L. Gilliodts-van Severen te Brugge, Victor Vander Haeghen te Gent, F. Straven te St-Truiden, Maquest en A. Hocquet, te Doornik, Vande Casteele te Luik, H. Vanderhaeghen, E. Laloire, P. Sheridan en W. Des Marez te Brussel, de Noord-Nederlandsche archivarissen Sam. Muller te Utrecht, Nanninga Uitterdijk te Kampen, J. A. Feith te Groningen, J. G. Ch. Joosting te Assen, W. van de Poll te Nijmegen, Ch M. Dozy te Leiden, A. Bondam te 's Hertogenbosch en R. Fruin te Middelburg; benevens de heeren Ch. Rahlenbeck en J. Lameere te Brussel, P. Vanden Bemden en A. Van Werveke te Gent, Prof. Eug. Hubert te Luik, Prof. H. Lonchay te Brussel, Prof. A. Cauchie te Leuven, Pater Fr. Portmans, prior van het predikheerenklooster te Gent, Pater P. M. de Loë, predikheer te Dusseldorf, Dr J. Prinsen te Nijmegen, Ruppert te Luxemburg, Prof. Jos. Hansen te Keulen, Dr Otto Clemen te Zwickau, Dr Ad. Wrede te Göttingen en H. Ch. Lea te Philadelphia, den grooten kenner der middeleeuwsche Inquisitie.

Aan allen mijnen besten dank.

Dit *vierde* deel opent eene nieuwe reeks in het *Corpus doc. Inq. Neerlandicae* : de reeks der stukken betreffende de onderdrukking der ketterij in het tijdvak der zestiendeeuwsche Hervorming, naar aanleiding van Luther's opstand tegen Rome.

Het verschijnt vóór het *derde* deel, dat nog in voorbereiding is en dat nieuwe bijgekomen stukken zal bevatten (nu reeds ten getalle van meer dan honderd) tot aanvulling van *Corpus* I en II, te gelijk met de algemeene chronologische lijsten en registers op de drie eerste deelen, die aldus al de bouwstoffen omvatten zullen tot

de geschiedenis der pauselijke en bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden vóór de Hervorming en vóór de herinrichting der Nederlandsche Inquisitie onder keizer Karel V.

Het handschrift voor het uitgeven van het *vijfde* deel is reeds zoo goed als drukvaardig. Dat deel zal de stukken omvatten gaande van einde September 1525 tot aan het jaar 1531, toen de Nederlandsche regeering eindelijk het bestaan der Wederdoopers ontdekte en de eerste maatregels tegen hen nam.

Evenals in de twee eerste deelen van het *Corpus* hebben wij hier eene omstandige lijst van aangehaalde handschriften en drukwerken, alsmede chronologische lijsten van ketters, ketterijen en kettermeesters opgesteld.

Wij hebben er eene chronologische lijst bijgevoegd van bullen, plakkaten en andere verordeningen der geestelijke en wereldlijke macht. Die tabel kan ook diensten bewijzen.

De chronologische lijsten zijn grootendeels het werk van den heer Albert Blyau.

Bij dit vierde deel ontbreekt het Register; maar het zal in het *vijfde* deel voorkomen en zal het geheele tijdvak 1514-1531, wezende het eerste bedrijf der kettervervolging in de Nederlanden tijdens de 16de eeuw, omvatten.

Toen ik nog aan de Hoogeschool van Luik professor was, had ik reeds met de Waalsche studenten van mijnen practischen leergang aldaar, in de jaren 1880-1883, enkele bullen en plakkaten over de Inquisitie in de Nederlanden tijdens de zestiende eeuw gelezen en besproken.

In het voorjaar van 1884 ging ik tot de Hoogeschool van Gent over en ik hervatte dadelijk alhier met mijne Vlaamsche leerlingen het onderzoek naar de oorkonden van onze Nederlandsche kettervervolging ten tijde van Karel V en Philips II.

Door de welwillende tusschenkomst van den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken, den heer Rolin-Jaequemyns, wien ik hier mijnen openlijken dank daarvoor betuig, was de algemeene rijksarchivaris Gachard gemachtigd geworden, om ten mijnen behoeve naar het Staatsarchief van Gent eenen weinig bekenden en toch reeds beroemden bundel stukken uit het

Brusselsch Rijksarchief over te zenden : het alsdan nog geheimzinnig *Registre sur le faict des hérésies et inquisition*, tijdens de 16de eeuw vermoedelijk door Viglius samengesteld en in de 19de door Gachard gedurende lange jaren aan de weetgierigheid zijner tijdgenooten onttrokken. Reeds had mijn vriend Prof. Eug. Hubert van Luik er in 1882 de inhoudstafel van weten te bemachtigen en ik had mij verhaast die uit te geven (1). Nu lag het *Registre* zelf daar in zijn geheel vóór mijne oogen en kon ik naar hartelust putten aan die eenige bron, waaruit Gachard zijne geruchtmakende onthullingen van 1848 over de Nederlandsche Inquisitie getrokken had (2). Ik maakte van die eenige gelegenheid gebruik om het gansche *Registre* (658 folios) af te schrijven en ik zette mij dadelijk aan de studie van die stukken met mijne Gentsche studenten.

Ons plan was het *Registre* spoedig uit te geven.

Doch in 1884-1885 zochten wij rechts en links naar al de stukken, die met die van het *Registre* in verband stonden, en weldra was de oogst zoo overweldigend, dat wij ons plan uitbreidden tot eene algemeene verzameling van oorkonden der zestiende eeuw betreffende de Nederlandsche Inquisitie, waarvan de stukken uit het *Registre* slechts de kern, het middenpunt zouden uitmaken.

In 1885-1886 werd die studie dapper voortgezet; maar weldra bleek het ons, dat wij, om de Inquisitie van keizer Karel V in de 16de eeuw goed te begrijpen, eerst die van de middeleeuwen, hare voorgangster en moeder, grondig moesten leeren kennen. Tijdelijk werden nu de stukken uit de regeeringen van Karel V en Philips II ter zijde gelegd ; en gedurende eene reeks van jaren werd mijn practische leergang gewijd aan het verzamelen en bestudeeren der oorkonden van de middeleeuwsche Inquisitie. Zoo ontstonden deel I in 1889 en deel II in 1896 van mijn *Corpus doc. Inquisitionis Neerlandicae,* bevattende de stukken tot aan de herinrichting en versterking der kettervervolging onder Karel V.

Tegelijk was ik met mijne leerlingen op het denkbeeld gekomen,

---

(1) In het tweede deel van mijne *Travaux du cours pratique de Liége* (1884).

(2) In zijn meesterlijk voorwoord op het eerste deel zijner *Correspondance de Philippe II.*

om die middeleeuwsche bronnen te doen dienen tot bouwstoffen voor eene *Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden*, die gezamenlijk op den practischen leergang werd bewerkt en waarvan in 1892 het eerste deel (11de, 12de en 13de eeuwen) en in 1897 het tweede deel (14de eeuw) verschenen zijn. Het derde deel (15de eeuw en begin der 16de) is in voorbereiding.

Ondertusschen waren de oorkonden der 16de eeuw onaangeroerd blijven liggen, tenzij dat zij in den leergang van 1889-1890 op nieuw werden ter hand genomen, om zeldzame drukjes uit de Bibliotheken van Gent, Brussel, Leiden, Den Haag en Hamburg te benuttigen en om de talrijke bijgekomen stukken op hunne chronologische plaats in te lasschen. Immers, onze schat was gaandeweg op belangrijke wijze verrijkt.

In 1885 had de weduwe van den bekenden Noord-Nederlandschen rijksarchivaris Bakhuizen van den Brink, door de vriendelijke bemiddeling van wijlen Prof. Theod. Jorissen van Amsterdam, ons de toelating gegeven, om de aanteekeningen van haren echtgenoot te raadplegen. Al diens belangrijke afschriften betreffende de Inquisitie, omstreeks 1845 op het Brusselsch Rijksarchief door hem genomen en nu in den Haag op het Algemeen Rijksarchief bewaard, werden mij met de meeste bereidwilligheid naar Gent overgezonden door den heer algemeenen rijksarchivaris Jhr. van Riemsdijk, zoodat ik ze op mijn gemak kon benuttigen.

In 1887 schonk mij de heer rijksarchivaris Piot met eene allerliefste edelmoedigheid een dik pak door hem vervaardigde afschriften van stukken over de wederdoopers na 1530, alsmede talrijke door hem genomen aanteekeningen uit het stadsarchief van Oudenaarde. Mijn oud-leerling en collega der Brusselsche Hoogeschool, Prof. Henri Lonchay, stond mij in 1889 even onbaatzuchtig al de afschriften en aanteekeningen af, die hij over de kettervervolging in het bisschoppelijk prinsdom Luik had verzameld. In 1889 verraste mij ook de heer Rahlenbeck van Brussel met een geschenk bestaande uit talrijke door hem op het Algemeen Rijksarchief te Brussel vervaardigde afschriften van stukken uit den tijd van keizer Karel V en van Philips II. In 1890 zond mij mijn vriend en ambtgenoot der Amsterdamsche Universiteit wijlen Prof. de Hoop Scheffer ter inzage en gebruik

zijne onwaardeerbare verzameling afschriften, uittreksels en aanteekeningen over de Inquisitie der 16de eeuw en de Nederlandsche Wederdoopers.

In 1898 deelde ons de Keulsche archivaris Prof. Hansen zijne aanteekeningen mede uit het archief der Predikheerenorde te Rome over de Nederlandsche inquisiteurs dier orde.

Ook die edelmoedigheid der heeren Piot, Lonchay, Rahlenbeck, de Hoop Scheffer en Hansen kan ik niet genoeg op prijs stellen.

Van mijnen kant had ik herhaalde malen op het Brusselsch Rijksarchief zooveel mogelijk alles verzameld wat ons nog ontbrak over de 16de eeuw tot aan het jaar 1531. Tijdens de Kerstvacantie van 1889 ging ik ook in de archieven van Zwolle, Kampen en Leeuwarden voor hetzelfde tijdvak arbeiden; en tijdens de groote vacantie van 1890 bracht ik eenige weken door op het algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage, waaruit ik natuurlijk eenen rijken oogst stukken medebracht over dat tijdvak 1520-1531.

Alzoo was onze verzameling stukken zoozeer aangegroeid, dat het tijd werd om eindelijk aan het uitgeven te gaan denken. De voortzetting van ons onderzoek over de middeleeuwsche kettervervolging en het bewerken der twee eerste deelen van mijne *Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden*, vóór keizer Karel V's optreden tegen de nieuwe ketters van zijnen tijd, deden het drukken onzer oorkonden nog eenige jaren uitstellen. Ten slotte is het er toch van gekomen!

Op volledigheid kan men voor dergelijke onderwerpen nooit aanspraak maken; maar ik vertrouw toch, dat de belangrijkste bronnen over de eerste jaren van den strijd der Nederlandsche regeering onder keizer Karel V tegen de opkomende ketterij van Luther en van zijne veelzijdige aanhangers en volgelingen hier nu bijeengebracht zijn.

De stukken, die in dit vierde deel van mijn *Corpus doc. Inquisitionis Neerlandicae* zijn opgenomen, waren de eerste aanleiding tot het samenstellen onzer reeds wijdloopige reeks oorkonden over de vervolging en onderdrukking der ketterij door Kerk en Staat in de Nederlanden. Voor de uitgave kwamen zij wegens de hierboven opgegeven oorzaken de laatste aan de beurt.

Mochten zij in de geleerde wereld een even welwillend onthaal ontvangen als de twee eerste deelen van het *Corpus*.

Gent, April 1900. P. F.

CHRONOLOGISCHE LIJST

VAN

KETTERS EN KETTERIJEN

in de Nederlanden

na 1514.

1514-1515. *Pieter Danebrouck*, die Maria en Christus gelasterd had, te Kortrijk gestraft, 1.

1515. *Joost Vielbeke* (gezegd *Wagheman*), *Cornelis van Goerle* (gezegd *Schoelcorfken*), *Nicolaas Robaerts* (gezegd *Gebrantwijnken*) en *Jan Van de Velde* (gezegd *Buelinck*), die onder anderen in den Vasten op eenen ongeoorloofden dag vleesch hadden geëten, te Antwerpen gestraft, 1.

1515. *Pieter Aerens*, die de mis nooit bijwoont, wegens godslastering te Gent vervolgd en gestraft, 2, 3.

1512-1517. *Maria le Blancq*, ketterin van de secte der Waldenzen, te Bouvignes tweemaal gepijnigd en daarna verbrand, 3.

1517. De godslasteraar *Hendrik van Eemyck* door het Hof van Friesland levenslang gebannen, 3.

1517. De priester *Jaspar Fournier* wegens verdachte gesprekken en bespottingen door den magistraat van Doornik aan den officiaal overgeleverd, 4, 5; tot eene bedevaart en eene verbanning veroordeeld, 5.

1517. *Torreken vander Perre*, die het H. Sacrament had gelasterd, te Oudenaarde gestraft, 6.

1518. De verdachte Augustijnen *Pieter van Ferrewairde*, *Cornelis van Rijmmerszwale*, *Gerryt de Man* en de novitius *Symon van Mechelen* door den magistraat te te Dordrecht aangeklaagd, 6.

1518. De geloofsrust niet alleen te Dordrecht, maar in gansch Holland, Brabant, Vlaanderen, enz. bedreigd, 9.

1518. *Lauken van Moeseke*, die het H. Sacrament gelasterd had, te Brussel gepijnigd en onthoofd, 9.

1518 *Daniel Jacobsz* en *Mees Symonsz*, die een O. L. Vrouwenbeeld afgenomen en beleedigd hadden, te Leiden met eene geldboete gestraft, 10.

1518. Luther's leer in Zeeland reeds verbreid, 10.

1519. De prior der Antwerpsche Augustijnen (*Jacob Praepositus*) predikt Luthersche sermoenen te Antwerpen, 11.

1519. *Kathelijne « In de Violierbloeme »*, die het H. Sacrament gelasterd had, te Antwerpen tot eene bedevaart en boetedoening veroordeeld, 11.

1520. De Utrechtsche predikheer *Wouter*, die reeds in 1510 te Utrecht verdacht was, ijvert te Delft voor de leer van Luther, en rekent er *Sylvanus*, *Sartorius*, *Hoen*, *Pistorius, Gnapheus* en anderen onder zijne aanhangers, 18, 19.

1520. De Antwerpsche Augustijnen prediken met grooten bijval te Antwerpen tegen den aflaathandel, enz., 36.

1521. *Cornelius Grapheus* schenkt te Antwerpen een werk van Luther aan Albrecht Dürer, 77.

1521. *Jacob Praepositus* (van Ieperen), prior der Antwerpsche Augustijnen, door de bisschoppelijke inquisiteurs van Kamerijk vervolgd, 80-82, 503.

1521. *Cornelis Hoen* schrijft uit Den Haag aan Luther eenen brief over het Avondmaal, 82.

1521. De verdachte schoolmeester *Nicolaas van 's Hertogenbosch* te Brussel en te Antwerpen vervolgd, 83.

1520-1522. Eene Luthersche vrouw (*Adriane Glimmers*) overlijdt te Gorkum, waar de ketterij zeer verbreid is, 84.

1521-1522. *Dirk van Abcoude*, pastoor van Sinte Geert te Utrecht, en *Herman Gerrits*, onderpastoor van Sint Jacob aldaar, prediken met grooten bijval kettersche

sermoenen te Utrecht, 85; de laatste wordt veroordeeld tot ballingschap, 86.

1522. *Jacob Praepositus*, *Cornelius Grapheus* en *Roeland van Berchem* te Antwerpen gevangen en naar Brussel vervoerd, 86, 88.

1522. *Herman Gerrits* of *Gherardi* zweert te Utrecht in de Ste Caeciliakerk negen kettersche stellingen af, 86, 87.

1522. *Jacob Praepositus* zweert zijne kettersche stellingen te Brussel in de Ste Gudulakerk af, 88-98.

1522. *Praepositus*, na een verblijf in zijn klooster te Ieperen, wordt ten tweeden male naar Brussel vervoerd, maar ontsnapt uit den kerker, 99, 100.

1522. Te Gent ondervraagt de magistraat twee boekbinders over de bezitters van Luthersche boeken; een dezer klaagt een viertal personen aan, namelijk mijnheer de President, Meester Jan Wauters, broeder Philips Sent Agneeten en broeder Denys, 101.

1522. *Cornelius Grapheus* zweert zijne dwalingen af in eene eigenhandige herroeping, 105-109.

1522. De Lutheraan *Lieven de Zomere*, bakker, wordt door den magistraat ondervraagd en tentoongesteld met zijne Luthersche boeken, die verbrand worden, 77, 110-113.

1522. *Cornelius Grapheus*, de schoolmeester *Nicolaas van 's Hertogenbosch* en de schoolmeester *Petrus Ettenus* (gezegd *Rubia lance* of *In de roode schotel*) herroepen te Brussel, 114.

1522. *Frederik Hondebeke* (*Canirivus*) getuigt van de groote verbreiding der ketterijen te Delft ondanks de vervolgingen, 115.

1522. *Cornelius Grapheus* en *Petrus Ettenus* (gezegd *In de roode schotel*) herroepen te Antwerpen in de O. L. Vrouwenkerk, 122, 123.

1521-1522. Een Luthersche monnik uit de omstreken van Oudenaarde te Brugge door den beul aan de kaak gesteld, 134.

1522. Een onbekende persoon door den magistraat van Antwerpen gedaagd wegens het storen van een sermoen in de O. L. Vrouwenkerk, 135.

1522-1523. De Antwerpsche Augustijnen verdreven of gekerkerd, 160, en hun klooster gesloten en afgebroken met goedkeuring van den Keizer, 160 en 176-177. Zestien hunner, naar het kasteel van Vilvoorde gebracht en aldaar opgesloten, 173-176 en 183-184, worden na hunne herroeping in vrijheid gesteld, 174. Drie weerspannigen, *Hendrik Voes* van 's Hertogenbosch, *Johannes van[den] Esschen* en *Lambertus [de] Thoren*, naar Brussel overgebracht en ontwijd, en de twee eersten verbrand, 191-195 en 199-203, 205, 208-210. Hunne beweerde herroeping op den brandstapel, 195, 204, 205 206, 210. Hunne leerstelsels, 195-198, 210-213. Onzekerheid omtrent het lot van den derden augustijn, 195, 201, 209. Luther over den marteldood der twee Augustijnen : brief aan Karel Utenhove, 206; open brief aan de Nederlandsche hervormden, 223-224; brief aan Zwingli, 225; lied, 225-228. Andere stukken, 302.

1523. De Haagsche advocaat *Cornelis Hoen*, van ketterij verdacht, door den inquisiteur Vander Hulst wederrechtelijk gekerkerd en vervolgd, 179. De Landvoogdes doet hem terug naar den Haag brengen en regelt de te volgen rechtspleging, 179-182. Zijne ondervraging in den kerker door Nicolaas van Egmond, 183. De vijf groote steden vragen de bespoediging van zijn geding, 214. Betwistingen opgerezen tusschen de groote steden en de geestelijke macht nopens zijn geding, alsook betreffende dat van den Delftschen schoolmeester Gnapheus, 215-218. Onderhandelingen van het Hof van Holland met Frans Vander Hulst, 232. Onderhandelingen van de Staten van Holland met de Landvoogdes, 232-234. Cornelis Hoen onder borgtocht losgelaten, 237.

1523. *Moddaert de Brievere* wegens godslastering te Brugge veroordeeld tot eene geeseling en het doorboren zijner tong, 177.

1523. Twistgesprek te Groningen tusschen de Predikheeren en de hervormingsgezinden, 182.

1523. *Grapheus* en zijn collega te Mechelen gevangen, 182.

1523. Eene vrouw te Woerden wegens ketterij en schandaal in de kerk aangehouden en gehoord, 184.

geleend had, te Amsterdam veroordeeld tot eene boet en eene bedevaart naar Rome, 284.

1524. *Jacob Jansz. De Coster* van Vliemen gevangengenomen en onthoofd, 285-286.

1524. Onderzoek tegen den rector van Delft en andere ingezetenen dier stad, van ketterij verdacht, 292-293.

1524. Voorloopige invrijheidstelling van *Willem Dircsz. de Kuiper*, van ketterij verdacht, 293.

1524. Erasmus over het verkeerde der kettervervolging, 289, 293-294, 297.

1524. *Jan van Voorburg*, bij het ontvangen der pastorij van Voorburg, belooft de Luthersche secte niet voor te staan, 294-296.

1524. *Feltijn die Goltslager*, speelman, te Utrecht veroordeeld tot de kaak en levenslange verbanning wegens het verleiden van eene non, 296

1524-1525. Onderzoek tegen *Cornelis Woutersz.*, schoenmaker te Dordrecht, wegens het schrijven van kettersche boeken, 299-300, 305.

1524. Eenige personen te Amsterdam van ketterij verdacht, 300.

1524. Onderzoek te Leiden tegen *Jan Court*, den priester *Bouwen Jansz.* en de vrouw van *Adriaan Ockersz.*, wegens kettersche delicten en tegen *M. Braem*, deurwaarder van den Grooten Raad, wegens concussie, 301.

1524. Verscheidene personen te Amsterdam gedaagd wegens het bijwonen van ongeoorloofde bijeenkomsten, 301.

1524. *Gerardus Geldenhauer Noviomagus* ijvert te Tiel ten voordeele der Hervorming, 303-304.

1524. Toelagen voor de kettervervolging in Vlaanderen, 304, en in Brabant, 312.

1525. Uitbreiding der ketterij in Gelderland, 306.

1525. *Jan Berckmans*, scheemaker te Antwerpen, tot zesjarige verbanning veroordeeld wegens het verspreiden van kettersche boekjes, 308.

1525. De boekverkooper *Hendrik Peters* te Antwerpen tot eene bedevaart naar Keulen veroordeeld, wegens het verkoopen van Luthersche boeken, 308-309.

1525. Amsterdamsche ketters door broeder Cornelis, president der Minderbroeders, aangeklaagd, 311.

1525. *Willem Dircx, de roye Cuyper*, van ketterij verdacht, te Utrecht door de kettermeesters verhoord, 365. Gevangengenomen, 367. Dertien getuigen gehoord, 369-373. Moet zijne borgen vernieuwen, 376. Aan den kettermeester uitgeleverd, 395. Tot boetedoening veroordeeld, 396-397.

1525. Onderzoek te Haarlem ingesteld nopens eenen augustijnerbroeder, die zonder toelating den preekstoel beklommen en gepreekt had, en daarna in wereldlijke kleeren gevlucht was, 366.

1525. In Brabant en Vlaanderen verspreiden de Luthersche leerstelsels zich op onrustwekkende wijze, 375.

1525 Wanordelijkheden gebeurd bij het Heilig Kruis te Delft, 376.

1525. *Werner die Maelre*, van ketterij en godslastering verdacht, moet in zijn huis gevangen blijven, 376.

1525. *Pater van den Noerdt*, van ketterij verdacht, wordt gevankelijk van Hoorn naar den Haag gebracht, 377.

1525. Een priester zit gevangen op de Voorpoort te 's Gravenhage, 377.

1525. Een uitgeloopen augustijn en heer *Gielis*, de voormalige pastoor van Melsen, preeken kettersche sermoenen en voor hunne aanhouding worden 100 Carolusgulden beloofd door den Antwerpschen magistraat, die alle kettersche preeken streng verbiedt, 378-379.

1525. De te Antwerpen predikende augustijn *Nicolaas* gevat en versmoord, 379-381, 382-383.

1525. Vele hervormingsgezinden te Antwerpen, 382.

1525. Gevangen Lutheranen te Amsterdam, 383-384, 391-393.

1525. Een blinde Lutheraan, 385.

1525. *Jan Goeszoon*, kaardenmaker, te Amsterdam wegens godslastering veroordeeld tot de kaak en eene bedevaart, 385.

1525. *Gerijt van Wormer* in Holland vervolgd, 386.

1525. *Jan Jansz. Cort*, te Amsterdam veroordeeld wegens het herbergen en beschermen van twee uitgeloopen kloosterlingen, 387.

1525. *Jan Jacobsz.*, om Jacob Boeckebynder valschelijk van kettersche gebruiken beticht te hebben, te Amsterdam veroordeeld tot eene driedubbele bedevaart, eene geldboet en schadevergoeding, 387.

1525. *Peter Vetgen* te Amsterdam wegens smaadwoorden tegen de Moeder Gods tot geeseling veroordeeld, 403.

1525. De drossaard der Veluwe overtreedt zijne geestelijke voorrechten, 404-405.

1525. *Cruysbroeders* te Delft, 406.

1524-1525. Eerste onderzoek ingesteld tegen *Jan Jansz. de Backer* (*Pistorius*), zoon van den koster van Woerden, verdacht van ketterij, 285. Zijne aanhouding bevolen, 339. Wordt naar 's Gravenhage overgebracht, 342. Over hem wordt de vicaris van Utrecht geraadpleegd, 375. Zijne levensbeschrijving door zijnen kerkergezel Willem Gnapheus, 408-411. Zijne breedvoerige twisten met de inquisiteurs en de wereldlijke rechters in zijnen kerker, 412-450 en 453-493. Zijn gesprek in den kerker met zijnen vader Jan Dierixsoen, koster van Woerden, 483 en 484. Onderhoud der inquisiteurs met den vader, 486 en 487. Ontwijding en marteldood van Jan de Backer, te 's Gravenhage, 450-452, 494 en 495, 496-499, 501. Zijne vrouw wordt naar Woerden overgebracht, 499.

1525. De aanhouding van ketters te Amsterdam bevolen, 498.

1525. Ketters zweren te Amsterdam hunne leerstelsels af, 501.

1525. De Lutheraan *Lambrecht die glaesmaicker* te Delft vervolgd en veroordeeld, 502.

CHRONOLOGISCHE LIJST

VAN

PAUSELIJKE EN BISSCHOPPELIJKE INQUISITEURS

in de Nederlanden

na 1514.

1515. De inquisiteur *Daniel Alaert*, predikheer, sterft te Gent, 2.

1517. De inquisiteurs *Andreas Hugonis* (van Delft) en *Jan Ferlijn* (van Rijsel) verschijnen te Utrecht op een provinciaal kapittel hunner Predikheerenorde, evenals *Johannes de Colle*, insgelijks inquisiteur, 4.

1517. De officiaal van Doornik treedt op tegen den verdachten priester Jaspar Fournier, 5.

1519. De inquisiteur *Johannes de Colle*, predikheer, sterft te 's Hertogenbosch, 18.

1519-1520. De inquisiteur *Vincentius van Beverwijck*, predikheer, door Erasmus uitgescholden, 20.

1521. De inquisiteur *Nicolaas van Egmond*, karmeliet, laat te Gent Luther's boeken openbaar verbranden, 76.

1521. *Nicolaas van Egmond* en *Jacobus Latomus* (*Masson*) door den bisschop van Kamerijk tot zijne inquisiteurs aangesteld in de zaak van Jacob Praepositus, 80, 81.

1521-1522. De inquisiteur *Nicolaas van Egmond* doet verslag aan den Keizer te Oudenaarde over de zaak van Praepositus, 84.

1522. *Roverus Stoops*, officiaal van Kamerijk, *Marbrianus de Orto*, deken van Nijvel, de godgeleerde professors

Ludovicus Coronel en *Jan Quintina*, de biechtvader des Keizers *Jan Glapio*, *Nicolaas van Egmond*, *Jacob Latomus* en *Frans Vander Hulst* treden op als kettermeesters bij de herroeping van Praepositus, 89, 94.

1521-1522. *Frans Vander Hulst*, raadsheer van den Raad van Brabant, treedt als inquisiteur op in het kettergeding tegen Jacob Praepositus, 100.

1522. Keizer Karel V verleent eene openbare volmacht als inquisiteur in het hertogdom Brabant en verder in al zijne Nederlanden aan zijnen raadsheer *Frans Vander Hulst*, 101-105, 115-120.

1522. *Nicolaas van Egmond*, *Latomus*, *Quintana*, *Cornelius Judeus*, *Frans Hulstanus* (*Vander Hulst*) en *Florentius Omius* (*Oem Van den Wyngaert*) treden als inquisiteurs op bij de herroeping van Nicolaas van 's Hertogenbosch, Grapheus en Ettenus, 114, 122.

1522. Geldenhauer zegt, dat de inquisiteur *Nicolaas van Egmond* met woede de ketters in Holland, Zeeland en Brabant vervolgt, 114.

1522. De inquisiteurs *Nicolaas van Egmond*, *Vander Hulst* en *Floris Oom Van den Wyngaert* wonen de herroeping van Grapheus en Ettenus bij in de O. L. Vrouwenkerk te Antwerpen, 122.

1522. Rechten en plichten van *Vander Hulst* en *Joost Laurensz.*, zijnen assessor, als inquisiteurs, 123-127.

1522. De inquisiteur *Floris Oem vanden Wyngaerden* treedt in Holland op namens Vander Hulst aangaande het dagvaarden der ketters, 127, 128.

1522. Erasmus juicht, dat *Joost Laurensz.* met het oppergezag over de Lutheranen door den Keizer is gelast, en beklaagt zich aan hem over de blinde woede der inquisiteurs *Nicolaas van Egmond* en *Jacob van Hoogstraten*, predikheer, 130-132.

1522. *Frans Vander Hulst* te Antwerpen werkzaam in het klooster der Augustijnen, 143.

1522. Dezelfde in de zaak van Grapheus, 148, 149.

1522. Nieuwe aanklacht van Erasmus tegen *Nicolaas van Egmond* en zijnen gezel (*Hoogstraten*), 160-162.

1523. Onderzoek ingesteld tegen *Vander Hulst*, 241, 262-263.
1523-1524. Andere stukken betreffende dezen inquisiteur, 243, 245.
1524. Oordeel van Erasmus over *Vander Hulst* en *Nicolaas van Egmond*, 254, 268, 293-294.
1524. De Landvoogdes vraagt aan den Keizer eenen nieuwen algemeenen inquisiteur, 256-257, 258, 269-270.
1524. Onderzoek tegen *Vander Hulst* en zijne helpers, 273, 276, 284.
1524. *Olivier Buedens*, proost van S[t] Martens te Ieperen, *Nicolaas Houzeau*, prior der *Scolares* te Bergen, en *Nicolaas Coppin*, deken van S[t] Pieters te Leuven, door den pauselijken gezant voor Duitschland tot algemeene inquisiteurs in de Nederlanden benoemd, 276-279.
1524. De Landvoogdes vraagt de oprichting van nieuwe bisdommen, 280, 287.
1524. De inquisiteur *Ruard Tapper*, van Enkhuizen, treedt op tegen den Antwerpschen pastoor Nicolaas van Brussel, van ketterij verdacht, 281-282.
1524. Eene commissie van vier personen te Utrecht aangesteld om er de kettervervolging te besturen, 288.
1524. De predikheer *Jan van Baerle*, inquisiteur in het bisdom Luik, 291.
1524. De inquisiteur *Herman vander Goude*, kanunnik te Utrecht, geroepen van Montfoort naar den Haag, 303.
1524. Aanteekening over den inquisiteur *Andreas Hugonis* van Delft, 303.
1525. *Erardus vander Marck*, prins-bisschop van Luik, door paus Clemens VII tot opperinquisiteur der Nederlanden aangesteld, 307-308, 333-334. De Landvoogdes wil hem als zoodanig niet erkennen, 331-333. Zij schrijft aan den Paus, 343-344.
1525. *Nicolaas Coppin* vraagt aan den Paus de uitbreiding van zijne inquisitoriale macht, 315-319.
1525. Breve van paus Clemens VII, waarbij hij de inquisitoriale macht van *Olivier Buedens*, *Nicolaas Houzeau* en *Nicolaas Coppin* hernieuwt en uitbreidt, 320-325.
1525. Breve van paus Clemens VII aan hertog Karel van Gelderland over het aanstellen van *Erardus vander Marck* als kettermeester in zijn hertogdom, enz., 333-334.

1525 De inquisiteur *Coppin* door de Landvoogdes met de zaak van den ketterschen priester van Geervliet, Jacob Neut, gelast, 335.

1525 De prins-bisschop van Luik treedt krachtig op tegen de ketters, 343-344.

1525 De inquisiteur *Herman vander Goude* treedt op tegen eenige verdachte Lutheranen van Gouda, 346.

1525. De inquisiteur *Herman vander Goude* krijgt van het Hof van Holland de toelating te Amsterdam als kettermeester werkzaam te zijn, 346-347.

1525. Twee onderinquisiteurs werkzaam te Briel, 350.

1525. *Herman vander Goude* werkzaam te Amsterdam, 351.

1525. De inquisiteur *Nicolaas Coppin de Montibus* wordt naar Mechelen geroepen bij de Landvoogdes wegens de zaak van eenen ketter, 354-355.

1525. Onderhandelingen tusschen den graaf van Hoogstraten, stadhouder van Holland, en den deken van Leuven (*Coppin*) over de misbruiken der geestelijkheid, 358-359.

1525. De provinciaal der Predikheerenorde, *Andreas Hugonis*, bekomt de toelating inquisiteurs aan te stellen in het bisdom Doornik, 359.

1525. *Sebastiaan De Witte* (*Albus*), van het predikheerenklooster van Brugge, wordt aangesteld tot inquisiteur in het bisdom Doornik, 359-360.

1525. Onderhandelingen van het Hof van Holland met den inquisiteur *Herman vander Goude*, 360.

1525. Men vreest te Amsterdam voor beroerten bij de aankomst der kettermeesters, 362.

1525. Inquisiteurs zijn op weg naar den Haag, 364.

1525. De Utrechtsche commissarissen moeten hunne werkzaamheden te Hoorn staken, om vervangen te worden door den algemeenen pauselijken inquisiteur en zijne helpers, 365.

1525. De volgende predikheeren tot inquisiteurs in de Nederlanden aangesteld: *Mr Pieter de Novimagio*, in het gedeelte van het bisdom Keulen behoorende tot de provincie der orde *Germania inferior*; *Vincentius van Haarlem*, in het bisdom Utrecht; *Jan Batel*, in het bisdom Luik; *Antoon*

de Cimiterio, in het bisdom Kamerijk; *Jan Frelin*, in het bisdom Doornik; broeder *Pascasius Beaupais*, in het bisdom Terwaan; *Robert de Bonomore*, in het bisdom Atrecht, 367.

1525. Het Hof van Holland vraagt aan de inquisiteurs *Herman vander Goude* en *Roeloff van Monnikendam* een afschrift van de commissie van den deken van Leuven, die zich met zijne onderinquisiteurs in den Haag bevindt, 368.

1525. De inquisiteur *Jacob van Hoochstraten* hoort de getuigen in de zaak van den ketter Willem Dircz., 369-373.

1525. De Haagsche inquisiteurs schrijven aan den graaf van Hoogstraten, te Breda, 374.

1525. Onderhoud van den magistraat van Leiden met den Haagschen inquisiteur nopens het bespoedigen van de zaak der te Leiden gevangenzittende Lutheranen, 374.

1525. Onderhandelingen tusschen de inquisiteurs van 's Gravenhage en die van Amsterdam aangaande de Lutheranen, 383-384.

1525. Het Hof van Holland onderhandelt met den algemeenen inquisiteur, deken van Leuven, en zijne collega's, over eenen blinde, met ketterij besmet, 385.

1525. De commissarissen der Inquisitie worden te Leiden verwacht, 386.

1525. Het Hof van Holland onderhandelt met den bisschoppelijken vicaris van Utrecht en den deken van Hoorn, over het proces te Utrecht ingespannen tegen Gerijt van Wormer, 386.

1525. Houding van den inquisiteur *Jan Frelin*, predikheer, in zake der kettervervolging ingespannen tegen Jan Le Grue, pastoor van Orcq, 388-391.

1525. Onderhandelingen van de onderinquisiteurs te Amsterdam met den algemeenen inquisiteur te 's Gravenhage, nopens de zaak der Amsterdamsche Lutheranen, 391, 392-393.

1525. Klachten van de Utrechtsche geestelijkheid tegen de handelingen van de keizerlijke rechters van het Hof van Holland, Zeeland en Friesland, 394-395.

1525. De deken van Leuven (*Coppin*) en de andere kettermeesters bevelen den geestelijken Claes van Weesp, Willem Lamberti en Jan Nardis hunne preeken te staken, 402.

1525. *Nicolaas Coppin de Montibus*, algemeen inquisiteur, en zijne bijzitters *Godeschalk Rosemond* en *Ruardus Tapper* van Enkhuizen, bijgestaan door den deken van 's Gravenhage *Bruno Bockes van Aytta* en door de wereldlijke rechters *Jan van Duivenvoorde*, raadsheer, en *Reynier Brunt*, fiscaal van het Hof van Holland, in het kettergeding tegen Jan de Backer (Pistorius), zoon van den koster van Woerden, 406-495.

CHRONOLOGISCHE LIJST

VAN

BULLEN,

PLAKKATEN EN ANDERE VERORDENINGEN

DER

GEESTELIJKE EN WERELDLIJKE MACHTEN

na 1514.

1515, Mei 4. Bul van Leo X, de censuur over de drukwerken invoerende, 2.

1517, November 30. Eerste plakkaat van Karel, koning, graaf van Vlaanderen, tegen de godslasteraars, 5.

1519, Januari 5. Tweede plakkaat van Karel tegen de godslasteraars, 10.

1519, Augustus 30. Veroordeeling van een geschrift van Luther door de godgeleerde Faculteit van Keulen, op verzoek van die van Leuven, 12, 13.

1519, November 7. Veroordeeling van hetzelfde geschrift van Luther door de godgeleerde Faculteit van Leuven, 14-16.

1520, Juli 17. Bul van Leo X tegen Luther en zijne aanhangers, 21-33.

1521, Januari 3. Banbul van Leo X tegen Luther en zijne aanhangers en begunstigers, 37-40.

1521, Februari 17. Derde plakkaat van Karel V, keizer, koning en graaf van Vlaanderen, tegen de godslasteraars, 41, 42.

1522, Mei 2. Gebod van den magistraat van Leiden over het uitleveren en verbranden van Luther's boeken, 120, 121.

1522, Mei 7? Instructie van keizer Karel voor Frans Vander Hulst en diens assessor Joost Laurensz, aangaande hunne rechten en plichten als inquisiteurs, 123-127.

1522, Juni 2. Bevel van Floris Oem Van den Wyngaerden namens Vander Hulst over het dagvaarden der ketters te Dordrecht en in den Haag, 127, 128.

1522, Juni 22. De vroedschap van Haarlem verzoekt van de Landvoogdes eene algemeene kwijtschelding in zake van Luthersche ketterij, aangezien de inquisiteurs veel nieuwigheden zouden kunnen veroorzaken, 128.

1522, (vóór Juli?). De vicarissen-generaal van Kamerijk verzoeken de kanunniken van het kapittel te Brussel om den Kamerijkschen inquisiteur naar Antwerpen te zenden aangaande de volgelingen van Praepositus, 129, 130.

1522, Augustus 8. De magistraat van Gent deelt aan de Landvoogdes de maatregels mede, genomen tegen de verbreiding der Luthersche ketterijen in de zeven Augustijnenkloosters der Nederlanden, 133, 134.

1522, October 13. Gebod van den magistraat van Antwerpen, dat niemand in 't beluik der voormalige Augustijnen den voet mag zetten, 141.

1522, October 22. Gebod van denzelfden magistraat, dat niemand tegenstand zal bieden aan de keizerlijke commissarissen in zake der Augustijnen, 142.

1523, Maart 3, Mechelen. Voorschriften door de Landvoogdes aan Vander Hulst opgelegd voor zijne kettervervolgingen in het graafschap Holland, 178.

1523, Mei. Het Edict van Worms niet afgekondigd in het prinsdom Luik, 185.

1523, Juni 1. Bul van paus Adriaan VI houdende de benoeming van Frans Vander Hulst tot algemeenen pauselijken inquisiteur in de Nederlanden, 187-189.

1523, September 4. De Landvoogdes beperkt de macht van Vander Hulst en die der andere kettermeesters in het graafschap Holland, 228-229.

1523, November 30. De magistraat van Amsterdam verbiedt preeken en andere vergaderingen te houden in bijzondere huizen, op arbitraire straf, 239-240.

1524, Januari 17. Breve van paus Clemens VII tot keizer Karel gericht om hem zijnen legaat, kardinaal Laurens Campegio, aan te bevelen, die maatregelen moet nemen tegen de Luthersche ketterij, 248-249.

1524, Januari 23. Breve van paus Clemens VII aan den Luikschen prins-bisschop Erardus vander Marck, waarin hij hem gelukwenscht over zijn krachtig uitroeien der ketterij, 252-253.

1524, Maart 19. Breve van paus Clemens VII aan zijnen legaat, kardinaal Laurens van Ste Anastasia, hem belastende met een onderzoek nopens de handelingen van Vander Hulst, 262-263.

1524, Maart 23. Bevel van den Keizer, gericht tot den stadhouder van Holland, gebiedende de verbranding van alle kettersche boeken, 265-267.

1524, April 1. Keizerlijk plakkaat tegen de drukkers van kettersche boeken in Holland, 268-269.

1524, Juni 17. Open brief van Laurens, kardinaal van Ste Anastasia en pauselijken gezant voor Duitschland, over de aanstelling van drie algemeene inquisiteurs in de Nederlanden, 276-278.

1524, Augustus 23. Verbod van den Raad te Utrecht aangaande de kettersche boeken en de godslastering, 288.

1524, December 21. Bevel van den magistraat van Kampen aangaande het inleveren van kettersche boeken, 297-298.

1524, December 22. Verbod van den magistraat van Amsterdam aangaande kettersche liederen en oneerlijke geschriften, 298.

1525, Januari 23. Beslissing van den magistraat van Leiden nopens de misbruiken van de hoogere geestelijkheid, 305.

1525, Februari 12. Breve van paus Clemens VII aan den prinsbisschop van Luik, Erardus vander Marck, om hem tot opperinquisiteur der Nederlanden aan te stellen, 307-308.

1525, Februari 14. Verordening van den magistraat van Antwerpen over de drukkers, binders en boekhandelaars, 309-310.

1525, Maart 20. Breve van paus Clemens VII gericht tot Olivier Buedens, Nicolaas Houzeau en Nicolaas Coppin, waarbij hij hunne macht hernieuwt en uitbreidt, 320-325.

1525, April 23. Breve van paus Clemens VII aan hertog Karel van Gelderland over de kettermeesters van zijn hertogdom, 333-334.

1525, Mei 20. Gebod van den Raad van Utrecht tegen alle soorten van ketters, 348.

1525, Juni 6. De Landvoogdes beveelt den graaf van Hoogstraten, stadhouder van Holland, een scherp onderzoek in te stellen over de misbruiken der geestelijkheid, 352-353, 358.

1525, Juli 17. Afkondiging van een plakkaat tegen de Lutheranen, te 's Gravenhage, 375.

1525, Juli 29. Gebod van den Antwerpschen magistraat tegen kettersche sermoenen en predikanten, 378-379.

1525, Augustus 5. De Antwerpsche magistraat stelt eene geldboet en de levenslange verbanning op het schelden en bestraffen van degenen, die gewapenderhand den magistraat bij halsrechtingen bijstand bieden, 384.

1525, September 14. Breve van paus Clemens VII aan hertog Karel van Gelderland over eene overtreding van de geestelijke voorrechten door zijnen drossaard der Veluwe, 404-405.

1525, September 22. De Landvoogdes beveelt den magistraten der Hollandsche steden te waken over het gedrag, de sermoenen en de rechtgeloovigheid der vicecureiten, schoolmeesters en predikers, 500-501.

1525, September. Afkondiging in Holland van een plakkaat, waarbij verboden wordt van Luther te spreken of zijne geschriften te lezen. — Bevel wordt gegeven in de kloosters niet meer over Luther te preeken, 501.

VERZAMELING VAN STUKKEN

BETREFFENDE

DE PAUSELIJKE EN BISSCHOPPELIJKE

INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN

tijdens de zestiende eeuw.

1.

Voor memorie.

1514-1515, Kortrijk. Uittreksel uit de rekeningen van den baljuw van Kortrijk over het betaalde aan den beul ter gelegenheid der kastijding van Pieter Danebrouck, die Maria en Christus gelasterd had en door den Raad van Vlaanderen veroordeeld werd tot de kaak, de geeseling, het doorboren zijner tong en de verbanning uit Vlaanderen. (*Payé audit officier.*)

Zie *Corpus* I, blz. 505, nr 422.

2.

Voor memorie.

1515, Maart 31, Antwerpen. Aanteekening uit het Antwerpsch *Correctieboeck* over het vonnis door den magistraat uitgesproken tegen Joost Vielbeke gezegd Wagheman, Cornelis van Goerle gezegd Schoelcorfken, Nicolaas Robaerts gezegd Gebrantwijnken en Jan van den Velde gezegd Buelinck, die onder anderen in den Vasten op een ongeoorloofden dag vleesch hadden geëten. (Bedevaarten naar St-Pieters te Rome en naar O. L. Vrouw van Nijzele mitsgaders geldboeten.) (*Ghecorrigeert.*)

Zie *Corpus* I, blz. 505, 506, nr 423.

3.

Voor memorie.

1515, Mei 4, Rome. Bul van Leo X, met de goedkeuring van het Concilie van Lateraan uitgevaardigd, en verbiedende iets te drukken zonder de toelating van 's pausen vicaris te Rome of van de bisschoppen en van de inquisiteurs buiten Rome. (De straffen zijn : de verbeurte der boeken, 100 dukaten boet, schorsing als drukker gedurende éen jaar en de kerkban. Bij hervalling zullen de straffen naar believen door de geestelijke rechters verzwaard worden.) (*Inter sollicitudines.*)

Zie *Corpus* I, blz. 507, 508, nr 424.

4.

Voor memorie.

1515, Mei 6, Gent. De inquisiteur Daniel Alaert, predikheer, sterft aldaar. (*P. Daniel Alaert.*)

Zie *Corpus* I, blz. 508, nr 425.

5.

Voor memorie.

1515, Juli 2, Rome. Uittreksels uit de breve van Leo X gericht tot den generaal der predikheeren, waarbij hij, op verzoek van Karel, prins van Spanje en aartshertog van Oostenrijk, de Nederlandsche provincie der orde (*Inferioris Germaniae provincia*) inricht. (*Decet Romanum pontificem.*)

Zie *Corpus* I, blz. 508-510, nr 426.

6.

Voor memorie.

1515, September 18, Gent. Onderzoek door de schepenen inge-

steld over de godslasteringen en het slecht gedrag van Pieter Aerens, die de mis nooit bijwoont. (*Lieven Wauters.*)

Zie *Corpus* I, blz. 510, 511, nr 427.

7.

Voor memorie.

1515, October 8, Gent. Vonnis door de schepenen uitgesproken tegen Pieter Aerens, wegens godslastering. (De straffen zijn : de kaak, het doorboren zijner tong en het doen eener bedevaart naar St-Jacob in Gallicië.) (*Omme dat.*)

Zie *Corpus* I, blz. 511, 512, nr 428.

8.

Voor memorie.

1512-1517, Bouvignes. Uittreksel uit de rekeningen van den meier van Bouvignes (graafschap Namen) over het betaalde aan den gevangeniswachter, die Maria le Blancq, ketterin van de secte der Waldenzen, tweemaal gepijnigd en gedurende 28 dagen onderhouden had, tot op den dag harer verbranding. (*A Jehan Bar.*)

Zie *Corpus* I, blz. 512, nr 429.

9.

1517, Maart 2, Leeuwarden. Vonnis van het Hof van Friesland tegen den godslasteraar Hendrik van Eemyck. — Wegens afgrijselijke en onchristelijke godslasteringen en verdere lastertaal tegen den stadhouder van Friesland zal hij aan de kaak worden gesteld, zijne tong de breedte van eenen vinger gekort worden en hij zelf uit al de landen van koning Karel van Spanje, vorst der Nederlanden, voor honderd jaren en éénen dag gebannen blijven.

Sentencie Heynrick van Eemyck.

Gehoirt ende duergesien byden Hove van Vriesslant, zeker getuychnissen, rechtelyck geexamineert, oick voirder duer informacie van anderen daerup, claerlycken gebleken, dat Heynrick van Eemyck grysselicken ende onchryste-

lycken tegens God almachtich mondelyck heeft geblasphemeert ende meede gesproken heeft op die hoocheyt ende eere ons. g. h. die stadtholder met opsette van commocie ende moeyterye te maken, twelck js een sake van onduechdelycke voirnemen, alles tenderende tot groter commocie ende quader consequencien, die niet en behoert ongecorrigeert te blyvene, maer gestraft te werden tot exemple van anderen; tvoirss. Hoff met ryper deliberacie, jnden name ende van wegen des kerstelyexten conynck van Spaengen ende heeren van Friesslant onses gen. h., heeft denselven Heynrick van Eemick condempneert ende condempneert mits desen geleyt te wesen op die Brolbrugge ende aldaer onder die kake gestelt te werden, daermede hem een stuck van synre tonghe die breete van eenen vinger offsnyden sall; dat gedaen sal men hem ter poorten vuytleyden ende gebannen wesen vuyt alle ons. gen. h. landen ende daervuyt blyven hondert jaer ende eenen dach, op die verbuernisse van synen hallsse.

Aldus gedaen tot Leeuwairden, den anderden dach Marcij, anno etc. xvij°. By Baecx, Kempo, Hessell, Tzalinge.

My jegenwoirdich Spendert.

Archief van het Gerechtshof te Leeuwarden, Reg. *Crimineel Sententieboek* 1510-1542, fol. 8. — In *Corpus I* (blz. 512, nr 430) hebben wij reeds eenige woorden van dit stuk medegedeeld, zooals zij te vinden zijn bij de Hoop Scheffer, ***Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland tot 1531***, blz. 61 en 62.

10.

1517, Mei 3, Utrecht. De inquisiteurs Andreas Hugonis (van Delft) en Johannes Ferlijn (van Rijsel) verschijnen aldaar op een provinciaal kapittel der Predikheerenorde evenals Johannes de Colle.

Anno 1517, dominica secunda post octavam Pasche, celebratum fuit secundum capitulum provinciale in conventu Ultrajectino, definientibus P. mag. Jacobo Stella, s. th. d., P. mag. Joanne de Colle, s. th. d., conventus Buscoducensis filio, P. Joanne Ferlyn, s. th. lectore et inquisitore, P. Andrea Hugonis, s. th. lectore et inquisitore, conventus Hagae Comitani.

Archief van het Predikheerenklooster te Gent, Hs. ***Chronicon conventus Buscoducensis***, fol. 98.

11.

Voor memorie.

1517, September 4, Doornik. Acte van den officiaal van Doornik, gericht tot al zijne onderhoorige geestelijken en notarissen, over den gevangen priester Jaspar Fournier, door den

magistraat aan den officiaal overgeleverd. — In de kerk en op andere plaatsen sprak hij allerlei verdachte en ongeloovige woorden en schimpte hij op de reliquieën en op de geestelijke en wereldlijke overheid. — Alle personen, die tegen den verdachten priester iets te getuigen hebben, zullen daartoe driemaal worden gedaagd; daarna zal de officiaal tot het veroordeelen of vrijspreken van den priester overgaan. *(Cum nos magistrum.)*

Zie *Corpus* II, blz. 294-296, nr 184.

12.

Voor memorie.

1517, November 4, Doornik. Acte van den officiaal van Doornik, gericht tot zijnen deurwaarder of zijnen plaatsvervanger en tot alle zijne onderhoorige geestelijken en notarissen, over het dagen van den magistraat der stad, die vóór het eindvonnis van het geestelijk hof den verdachten priester Jaspar Fournier tot eene bedevaart naar Rome en tot verbanning uit Doornik veroordeeld heeft. (*Cum nos magistrum.*)

Zie *Corpus* II, blz. 297-298, nr 185.

13.

Voor memorie.

1517, November 30, Brussel. Plakkaat van Karel, koning van Spanje, graaf van Vlaanderen, tegen de godslasteraars. (De straffen zijn : bij eene eerste overtreding, eene geldboete ; bij de tweede, de kaak en het doorboren der tong ; bij de derde, eene openbare geeseling en eene eeuwige verbanning, en bij banbreuk, de galg.) (*Comme il soit.*)

Zie *Corpus* I, blz. 513, 514, nr 431, alwaar ook een uittreksel afgedrukt is uit Philips Wielant's gelijktijdige *Practijcke Criminele* over de straffen toegepast op de godslasteraars. — Dit plakkaat is ook te vinden op het Stadsarchief te Gent, *Reg. D* (*Ouden rooden bouck*), fol. 339, en *Reg. G* (*Eersten swarten bouck* of *Vrauw Mariebouck*), fol. 231 verso; op het Staatsarchief aldaar, *Reg. aux ordonnances*

du Conseil de Flandre (1511-1558), Litt. U, fol. 100 verso; en op het Stadsarchief te Brugge, *Reg. Hallegheboden* (1513-1530), fol. 134 verso.

14.

Voor memorie.

1517, Oudenaarde. Uittreksel uit de rekeningen van den baljuw van Oudenaarde over het betaalde aan den beul ter gelegenheid der geeseling van Torreken vander Perre, die het Heilig Sacrament gelasterd had en eene wassen kaars in de processie dragen moest. (*Torreken vander Perre, qui.*)

Zie *Corpus* I, blz. 514, 515, nr 432.

15.

1518, Maart 8, Dordrecht. Brief van den magistraat van Dordrecht aan den provinciaal der Augustijnen (Willem van Alcmaer) over de monniken zijner orde, die aldaar in hunne sermoenen en biechten ketterijen verkondigen. — De aangeklaagde paters heeten Pieter van Ferrewairde, Cornelis van Rijmmerszwale, Gerryt de Man en de novitius Symon van Mechelen. Blijft de proviciaal onwerkzaam, dan zal de stadsregeering krachtigere maatregels moeten nemen.

Copie van den besloten brieven gescreven byder stede van Dordrecht anden meester provinciael van Coelen vande broeders van Sint Augustinus.

Eerwairdige Vader ende goede, wy gebieden ons zeer hertelycken tuwer Eerwairdicheyt, den selven houdende wel indachtich tgene dat by onsen burgemeester ende eenige anderen van onsent wegen U te kennen gegeven was van eenige broeders van uwen convente hier binnen deser stede. Te weten broeders Pieter van Ferrewairde, Cornelis van Rymmerszwale, Gerryt de Man ende heuren discipel Symon van Mechelen, die de gemeente alhier in biechten ende anders induceeren nyet alleen tegens die warachticheyt, mair oeck mede tegens tgemeen welvaert van deser stede, dair vuyt voirt gescepen stont een groot qualic vairen te gebueren in dese stede ende voort in allen den landen van de C. M. van herwaertsover, by huerlieden dwaes voornemen ende opinie.

Ende hoe wel wy ons verlaeten hebben uptie visitatie van Uwer E. onlanxs in den voorsz. uwen convente gedaen ende dat Uwer E. ons toe seyden, dat gelycke gebreecken nyet meer vallen en souden ende dat die broeders vanden

voorsz. convente der gemeente nyet meer sulcxs raiden en souden in biechten noch buyten biechten, mair souden die biechtvaeders pogen te induceren hueren biechtkinderen tot onderhoudenisse vander stede kueren ende gebooden tenderende tot die gemeenen welvaert, etc.; soe hebben wij nochtans zedert geheel ende al bevonden die contrarie, ende dat dese leste dwalinge noch meerder is dan die eerste; wairomme wy tegenwoirdelyc aen Uwer E. scryven zeer hertelycken versouckende ende begerende, dat den selven believen wille den broeders (houdende ende sustinerende die quade ende valsche opynie tegens alle recht ende redene) van hier te doen vertrecken ende ons dair vooren te doen hebben precaers ende biechtvaeders van verstande, die der gemeente den rechten weg der wairheyt mogen leeren in biechten ende dair buyten ende immers sulcxs, die soe hartnaeckich nyet en zyn, dat zy in saecken, die buyten huerlieden verstandt ende faculteyt zyn, hem nyet en willen submitteren, ende geloven andere, die tselfde bat behoeren te wetene ende te verstaen dan syluyden; ofte anders het soude ons van noode wesen tot conservatie ende behoudenisse van tgemeen welvairt dese saecke voorder te kennen te geven, twelck commen ende redonderen soude te scande ende oneere van desen convente ende tot confuysie vanden geheelen oirden, twelck wy liever verhoet sagen. Kenne God almachtich, die U Eerwairdige vaider ende ons allen gespaert wille tot een salich eynde.

Gescreven etc. den achten Martii anno XV^c ende seventien.

Ende onder stont gescreven : Die stede van Dordrecht. *Ende upten rugghe :* Eerwairdige ende discrete vader in Gode broeder Willem van Alcmar, meester provinciael van observanten der provincie van Coelen, onsen byzonderen goeden heere, wesende up dese tyt binnen der stede van Leyden.

Stadsarchief van Dordrecht; gedeeltelijk afgedrukt bij Schotel, ***Kerkelijk Dordrecht***, deel I, blz. 15 en 16. Over de Augustijnen van Dordrecht, zie de Hoop Scheffer, ***Geschiedenis***, blz. 72-77. — Deze en volgende brieven uit het archief van Dordrecht (n^rs 16 en 18) werden mij vriendelijk afgestaan door wijlen Prof. de Hoop Scheffer, die ze in 1868 van den stadsarchivaris van Dordrecht ontvangen had.

16.

1518, Maart 11, Haarlem. Ontwijkend antwoord van Willem van Alcmaer, provinciaal der Augustijnen, aan den magistraat van Dordrecht, aangaande de ketterijen zijner ordebroeders aldaar. — Hij wil zich eerst bezinnen en zal later een duidelijker antwoord geven, eer hij uit Holland vertrekt.

Copie vanden antwoirt wederomme gescreven ande voorsz. stede van Dordrecht byden meester provinciael broeder Willem van Alcmaer.

Ihesum voor eenen vriendelycke groete.

Eersame wysen byzonder lieve heeren. Als ic tot Harlem quam, presen-

teerde my uwe brieven die bode van uwer liefde geschickt. Ende want ic myt der haest gheyn bequame antwoirt daer up geven konde, heb ic myt yn heer mede laten reysen. Ic wil my wat beraeden ende besynnen up die saecke daer ghy my van seryft en, eer ic vuyt Hollant reysz, een goed antwoirt laeten weten.

Die almachtige Godt wil uwe liefden altesamen welvaeren ende gesont in syner genaeden ende vrede langhe gesparen.

Gescreven mit der haest tot Harlem, up Ste Gregorius aevont, anno XV^c ende xviij.

Ende onder stont gescreven : Broeder Willem van Alcmaer Meester etc. *Ende upten rugghe* : Den eersamen ende wysen heeren der stede Dordrecht.

Stadsarchief van Dordrecht; gedeeltelijk afgedrukt bij Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, deel I, blz. 16 en 17. — Zie ons voorgaande stuk, n^r 15.

17.

Voor memorie.

1518, Maart 14, Rome. Bul van Leo X gericht tot den predikheer Raymond Gosin, waarbij hij dezen als inquisiteur over het koninkrijk Frankrijk aanstelt. (*Considerantes tuae circonspectionis industriam*).

Zie *Corpus* I, blz. 515, n^r 433. — De inquisiteur Gosin schijnt overigens slechts te Toulouse en in Zuid-Frankrijk werkzaam te zijn geweest. (Lea, *History of the Inquisition in the Middle Ages*, deel II, blz. 144.)

18.

1518, Maart 24, Dordrecht. Tweede brief van den magistraat van Dordrecht aan den provinciaal der Augustijnen Willem van Alcmaer over de dringende noodzakelijkheid om maatregels te nemen tegen de ketterijen zijner ordebroeders, die zich dagelijks meer verbreiden. — Niet alleen de geloofsrust te Dordrecht, maar ook in gansch Holland, Brabant, Vlaanderen en alle andere landen van koning Karel wordt bedreigd. Ook staat er te vreezen, dat de hoogere regeering zich met de zaak zal willen bemoeien. Daarom wordt op een spoedig antwoord van den provinciaal aangedrongen.

Eerwairdige vader in Gode, wy gebieden ons zeer hertelicken tuwer eerwaerdicheyt, den selven houdende wel indachtich hoe dat wy by anderen

onsen brieven van date den viij[en] dach van deser tegenwoirdige maent uwe E. geadverteert hebben, dat die groote dwalinge binnen deser stadt wesende ende spruytende vuyt een dwaes voornemen oft opinie van eenigen broeders van uwen convente, noch ter tyt nyet en cesseert, mair dagelicx meerder wort tot grooten achterdeele vanden gemeenen welvaert; vanden inhouden van welken brieven wy de selver uwer E. wel indachtich houden; dair up belieft heeft den selven uwer E. ons te seryven, dat overmidts die haesticheyt vanden bode U nyet mogelic en was een bequame antwoirdt ons te gheven, mair soude de selver uwer E. ons een goede antwoirdt laten weten voor tvertreck van uwer E. vuyt den lande van Hollant; welck antwoirdt wy tot noch toe nyet ontfanghen hebben.

Ende alsoe dese saeck seer groot is ende nyet alleen en roert dese stadt, maer tgeheele lant van Hollant ende voort alle die landen van de C. M. onsz heer, als Brabant, Vlaenderen ende andere. Dairomme wy verduchtende zyn dat die groote officiers van onsz. Conynck (vernomen hebbende van dese manieren) mit eenige andere onbequame manieren (tenderende tot confusie ende beseaemte vande orde) dair inne souden willen voorsien, twelck wy alzoo . . . . als in ons is (als be . . . . ende twelvaert vande religie) liever verhoet sagen, soe seryven wy tegenwoirdelick aen den selver uwer E. versouckende ende begerende zeer naestelick ons scriftelic te willen laten weten die meeninge vander selven uwer E. in wat manieren U dunckt datmen volcomelic in dese saecke soude mogen remedieren ende tselfder oock mitten wercken te volbrengen omme te scouwen alle andere inconvenienten, die hier vuyt gescepen waren voorder te gebueren ende dat wy begeren te beletten alzoe verre als ons mogelic wesen sal by de hulpe van God almachtich, die U.E. vaeder ende ons allen spaeren wille tot een salich eynde.

Gescreven binnen der stadt van Dordrecht den xxiiij[en] dach van Maerte anno XV[c] ende xvij.

Opten rugghe stont gescreven : Eerwairdige ende discrete.

Stadsarchief te Dordrecht. — Zie ons voorgaande stuk nr 15.

19.

Voor memorie.

1518, Augustus 18 en 30, Brussel. Uittreksel uit de rekeningen van den amman van Brussel over het betaalde aan den beul ter gelegenheid der kastijding en onthoofding op de Groote Markt aldaar van Lauken van Moeseke, die het Heilig Sacrament gelasterd had. (Na ter pijnbank gefolterd te zijn geweest, werd zijne tong met eenen gloeienden priem doorboord, hij zelve met het zwaard onthoofd en zijn lijk buiten Brussel op een rad gesteld.) (*Item xviij[en] Augusti betaelt.*)

Zie *Corpus* I, blz. 515, 516, nr 434, en de aanvulling in *Corpus* II, blz. 389.

20.

Voor memorie.

1518, Leiden. Veroordeeling tot eene geldboete door de schepenen uitgesproken tegen Daniel Jacopsz. en Mees Symonsz., wegens het afnemen en beleedigen van een O. L. Vrouwenbeeld. (*Alzoe up.*)

Zie *Corpus* II, blz. 312, 313, nr 202.

21.

Omstreeks 1518, Zeeland. Uittreksel uit de *Cronijcke van Zeeland* van Reygersberch (1551) over de verbreiding der Luthersche schriften in de Nederlanden en inzonderheid in Zeeland.

Martinus Luther ende veel diergelike menschen ende ketters hebben ontrent dese tijt [1518] haer leeringe begonnen te zaeyen ende te scriven, die in deze landen gesonden werden.

.Jan Janen Reygersberch van Cortgene, *Dye Cronijcke van Zeelandt*, ad annum (eerste uitgave van 1551); aangehaald bij de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 70. — Uit eenen brief van Erasmus, uit Antwerpen den 18 Mei 1518 geschreven, blijkt, dat alsdan reeds verscheidene werken van Luther in de Nederlanden algemeen werden gelezen. (Erasmi *Opera omnia*, deel III, Pars prior, blz. 322 en 323).

22.

Voor memorie.

1519, Januari 5, Mechelen. Tweede plakkaat van Karel, koning van Spanje, graaf van Vlaanderen, tegen de godslasteraars. — (De straffen zijn : voor de eerste maal, eene geldboet van 60 stuivers; voor de tweede maal, het dubbel; voor de derde maal, het driedubbel, mitsgaders eene gevangenis van zes volle dagen op water en brood; voor de vierde maal, de kaak en de kastijding ten minste gedurende twee uren.) (*Combien que.*)

Zie *Corpus I*, blz. 516, 517, nr 435. — Over het afkondigen van dit plakkaat en van dat van 30 November 1517 deelt Henne (*Histoire de Charles-Quint*, deel IV, blz. 324, noot) uit-

treksels mede uit de rekeningen van den tijd, waaruit blijkt, dat deze verordeningen tegen de godslasteraars herhaaldelijk afgekondigd werden. — Een origineel, als gezonden aan den Raad van Vlaanderen, berust te Gent op het Prov. Staatsarchief, Reg. *Correspondance du Conseil de Flandre*, deel VI, fol. 32. —Afschrift ook op hetzelfde Staatsarchief, *Reg. aux ordonnances du Conseil de Flandre, litt. 26*, fol. 101 en 165, en op het Stadsarchief te Gent, *Reg. G*, (*Eersten swarten boeck* of *Vrauw Marieboeck*), fol. 234. — Ook op het Stadsarchief te Brugge, Reg. *Halleghehoden*, fol. 165. — Volgens dit laatste afschrift, afgedrukt bij Ch. Laurent, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2e serie, deel I, blz. 665.

23.

1519, Mei 30, Leuven. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Luther over de Luthersche sermoenen van den prior der Antwerpsche augustijnen (Jacob Praepositus), die Luther's leerling was geweest en schier alleen het ware Christendom predikt.

Est Antwerpiae prior ejus monasterii, vir pure christianus, qui te unice deamat, tuus olim discipulus, ut praedicat. Is omnium pene solus Christum praedicat. Caeteri fere aut hominum fabulas aut suum quaestum praedicant.

Erasmus, *Opera omnia*, deel III, pars I, blz. 445. — Over hem zie de belangrijke verhandeling van H. Q. Janssen, *Jacobus Praepositus, Luther's leerling en vriend, geschetst in zijn lijden en strijden voor de Hervormingszaak* (Amsterdam 1862). Zie ook verder de stukken, die Praepositus betreffen (nrs 54, 55, 60, 62,64, 66 tot 68,70,71, 90, 92, 98 en 117).

24.

Voor memorie.

1519, Augustus 17 en 20, Antwerpen. Aanteekening uit het Antwerpsch *Correctieboeck* over het vonnis door den magistraat uitgesproken tegen Kathelijne, huisvrouw van den waard *In de Violierebloeme*, Nicolaas Janssens, die onder anderen het Heilig Sacrament gelasterd had. (Bedevaart naar Rome en boetedoening in de St-Joriskerk en tijdens den ommegang der O.-L.-Vrouwekerk.) (*Gecorrigeert.*)

Zie *Corpus* I, blz. 517, 518, nr 436.

25.

1519, Augustus 30, Keulen. Plechtige veroordeeling van een van Luther's geschriften door de godgeleerde Faculteit der Hoogeschool van Keulen, op verzoek van die van Leuven. — De godgeleerde Faculteit van Leuven had haar vóór eenige dagen een zeer verdacht boek van Luther, groot 488 bladzijden, gezonden, haar biddende het te willen onderzoeken. Dit geschiedde en er werd bevonden, dat dit boek van ketterijen krielde; deze ketterijen worden hier aangeduid. Daarop vergaderde de Faculteit en verklaarde dit boek volkomen kettersch. Overal moet het vernietigd en verbrand worden en de schrijver tot eene openbare herroeping gedwongen. — Deze beslissing werd te Keulen in het predikheerenklooster genomen.

Condemnatio Facultatis theologiae Coloniensis adversus eiusdem Martini doctrinam.

Universis et singulis has nostras literas visuris et audituris, Decanus et Facultas sacrae theologiae universalis Studii Coloniensis, cum sincera commendatione, salutem.

Tametsi omnes ubilibet consistentes fideles ad communis fidei defensionem, nedum cum rerum, verum etiam cum propriae vitae dispendio teneantur, praecipue tamen eos ad id numeris arctius obstrictos constat, qui pro titulo professionis ab Ecclesia ad id prae caeteris deputati, aestimantur sacrae theologiae magistri, quorum, ut Scriptura ait, uniuscujusque ensis super femur ejus esse debet propter timores nocturnos, errores et haereses, quos, procurante universorum zizaniorum satore Diabolo, studio pravorum pseudoque catholicorum in Ecclesia per tempora dormientibus hominibus contingit pullulare.

Cum itaque ante aliquot hos dies venerandi eruditissimique domini Decanus et Facultas sacratissimae theologiae insignis Studii Lovaniensis, confratres nostri, fidei zelo succensi, per proprium suum nuncium sacrae theologiae baccalaurium, librum quemdam sub titulo cujusdam fratris Martini Lutheri impressum ad nos transmiserint, expetierintque quatenus charitatis debito eumdem librum, quem multorum Christi fidelium aures graviter offendisse accepissent, quod nova, insolita, inaudita et noxia quaedam dogmata in fide erronea lectoribus ingereret, perlustrare et examinare dignaremur, atque, si ita mereretur, reprobationis nostrae censuram doctrinaliter adhiberemus : nos tam sanctis desideriis justisque precibus confratrum nostrorum merito inclinati, praememoratum librum quadringentas et octuaginta octo paginas in se juxta numerum illis impressum continentem, visendum revisendumque nonnullis ex gremio nostro magistris commisimus.

Et quoniam post illorum examen talem eum palam comperimus, qui quoad tractatus et materias per f. Martinum Lutherum editas, atque, ut fertur,

datas, varios in fide et moribus errores, alienaque a sanctis doctoribus dogmata contineret; et speciatim sancta vitaeque aeternae meritoria, humana opera infamet et reatum eis injiciat, quasi sine culpa fieri non possint; sacras Scripturas sanctorumque Patrum sententias pervertens in sensum perniciosum contorqueat; pœnitentiae sacramentum dogmatibus perniciosis annulet, circa contritionem scandalosos errores inducendo; circa confessionem contra universalis Ecclesiae veterem doctrinam perversa consilia ingerendo; omnem satisfactionem morali culpae remissa debitam cassando, cum Deus (ut ait ipse) cui mortalem culpam, semper etiam et meritam pœnam remittat; thesaurum indulgentiarum, quas non solum ab olim Patrum decreta, sed etiam sacra approbaverunt concilia, ex frivolis irrationabilibus fundamentis per propositiones in sanctos et in sanctorum merita impias et blasphemas pertinaciter annulet; circa pœnas Purgatorii et statum animarum post hanc vitam ex vanis motivis abominabiles errores disseminet, utpote quod in Purgatorio nulla anima quidpiam pro mortalibus patiatur peccatis; quod animae in Purgatorio Deum vitiose culpabiliterque diligant, ac sine intermissione illic peccent, et, quae sua sunt, quaerentes plus quam divinae voluntatis impletionem, quod, ut ipse inquit, est contra charitatem; quod mortui fere non minus quam vivi in statu sint merendi vitam aeternam; item contra privilegium et primatum Romanae Ecclesiae super ecclesias caeteras per orbem, erroneas assertiones ab olim pro haereticis condemnatas, auribus Christi fidelium refricet et ingerat, sedem apostolicam irreverenter, palam et scandalose taxet; auctoritatem summi pontificis impudenter attenuet, utpote qui solam pœnam canonicam, seu arbitrariam, nullam autem pœnam secundum divinam justitiam peccatis debitam divinitus sibi data potestate remittere possit, cum, ut ait ipse, tales pœnas remittere esset divinum jus mutare, mandatum Dei irritum facere et in Deum impiissimum adversarium esse; innumeraque alia scandalosa his non absimilia, imo graviora et perniciosiora in se habeat.

Quocirca nuper, die Martis penultima mensis Augusti, super hoc legitime omnes et singuli convocati in congregatione nostra publica, more solito, in conventu fratrum praedicatorum, servata et habita matura pensiculatione, praemissa concorditer censuimus et doctrinaliter judicavimus, praefatum librum tantis scandalis, erroribus haeresibusque ab olim damnatis refertum, tanquam communitati fidelium noxium, jure de medio tollendum, usum ejus inhibendum, supprimendum et per eos, ad quos id spectare dignoscitur, igni publice cremandum; auctorem ejus merito ad revocationem publicam compellendum.

In quorum omnium robur ac fidele testimonium hanc nostram sententiam per notarium nostrum juratum praedicto libro adscribi et sigillo Facultatis nostrae (quemadmodum et has nostras literas) jussimus appensione communiri.

Datum et actum Coloniae, anno salutis christianae supra millesimum quingentesimum decimo nono, penultima die mensis Augusti. Per me Henricum de Vorta de Colonia, notarium publicum, et supra dicti generalis Studii Coloniensis bedellum juratum.

Drukje van Februari 1520, verschenen bij Dirk Martens te Leuven en berustende op de Bibliotheek der Hoogeschool van Leiden. (Zie L. D. Petit, *Bibliotheek van Nederlandsche Pamfletten.* Verzamelingen Thysius en Rijks-Universiteit

te Leiden, deel I, blz. 2, nr 6.) — Dit drukje bevat nog twee andere stukken, namelijk de veroordeeling van Luther's boeken door de godgeleerde Faculteit van Leuven (7 November 1519, zie ons Nr 26) en eenen brief van Adriaan van Utrecht, kardinaal van Tortosa, aan de Leuvensche Faculteit (4 December 1519, zie ons Nr 27.) — De veroordeeling der Keulsche Faculteit was reeds afgedrukt bij Duplessis d'Argentré, *Collectio judiciorum*, deel I, stuk II, blz. 358-359, en gedeeltelijk bij De Ram, *Disquisitio historica de hiis quae contra Lutherum Lovanienses theologi egerunt*, blz. 4.

26.

1519, November 7, Leuven. Plechtige en openbare veroordeeling van Luther's geschriften door de godgeleerde Faculteit der Hoogeschool van Leuven. — Het vorige jaar reeds had de Faculteit ervoor gezorgd, dat een gevaarlijk boek van Luther niet verkocht werd in haren schoot; doch dit boek en zijn schrijver hebben veel aanhangers gevonden. Dit werk en andere nader aangeduide geschriften van Luther worden nu plechtig gebrandmerkt, als inhoudende kettersche stellingen, waarvan de lijst breedvoerig volgt. Al die gevaarlijke boeken moeten verbrand en de schrijver tot herroeping gedwongen worden. — Deze beslissing werd te Leuven in de St-Pieterskerk genomen, in de kapittelzaal, tusschen het negende en het tiende uur in den voormiddag.

Eiusdem Facultatis [theologiae Lovaniensis] doctrinalis condemnatio, qua condemnatur doctrina Mart. Lutherii, doctoris theologiae universitatis Wittenbergensis.

Universis et singulis has nostras litteras visuris, et audituris Decanus et Facultas sacrae theologiae vniversalis Studii Lovaniensis commendatione salutem.

Quamuis omnes omnino christiani ad fidei et sacrae doctrinae defensionem Christo, cui nomen dederunt et cuius sacramento ligantur, sint astricti, ad id tamen obligatiores esse constat, quos sacrae theologiae professio specialius stringit. Istos enim oportet esse potentes in opere et sermone, ut per sacram doctrinam contradicentes redarguant, et pro domo Israel se murum opponant. Hinc est quod nos huic debito pro viribus satisfacere cupientes, anno superiore librum quendam f[ratris] Martini Lutheri doctoris (ut dicitur) universitatis Wittenbergensis, qui prima facie nobis visus fuit scandalosus et Christi ecclesiae noxius, curavimus quantum in nobis fuit, ne in nostra universitate publice venderetur. Verum cum experientia comperissemus istud adhuc satis non esse, sed librum et autorem eius multos habere fautores et defensores, asserentes huius libri doctrinam vere esse christianam, quorum

suasu et auctoritate multi ex simplicioribus ipsum librum cupidius amplectuntur et a synceritate quae in Christo est, auertuntur. Visum est nobis necessarium, nostram adhibere censuram. Itaque supradictum librum complectentem conclusiones nonaginta quinque cum suis declarationibus et responsis ad Silvestrum de Pierio magistrum sacri palatii; item sermonem de poenitentia, sermonem de preparatione ad eucharistiam, item Andreae archidiaconi propositiones apologeticas et praeceptorium, post exactam et diligentem examinationem, comperimus propter insignem detractationem philosophiae et omnium doctorum qui fuerunt ab annis quadringentis, etiam continere assertiones multas falsas, scandalosas, haereticas et haeresim sapientes, cuiusmodi sunt quae sequuntur : Opus bonum optime factum, est peccatum veniale. Item ex eo quod sancti in omni bono opere minus faciunt quam debent, quodque nullus sanctorum vixit in hac vita sine peccato, concludit merita sanctorum nulla esse superflua sibi, quae nobis ociosis succurrunt, intendens per hoc manifestum facere, quod merita sanctorum nulla sunt, quae nobis possunt communicari, quin et sancti in illis opus habent misericordia ignoscente. Hic simpliciter dixisse non sat erat, sed haec etiam addit verba : Et ut aliquando audax sim, ea quae iam dixi protestor me non dubitare, sed paratus ignem et mortem suscipere pro illis, et haereticum asseram omnem qui contra sapuerit. Item indulgentiae nihil aliud sunt quam relaxatio poenae, arbitrio sacerdotis, vel canonum poenitentialum impositae, quos tamen etiam ipse fatetur per non usum abolitos. Item circa sacramentum poenitentiae errores seminat, ut quod sine gratia Dei primo remittente culpam, nec votum remissionis quaerendae, homo habere potest. Item haeretica est sententia, qua sacramenta novae legis gratiam iustificantem dare dicuntur illis, qui non ponunt obicem. Alibi hoc etiam explicans de baptismo. Circa contritionem istud dat consilium : Confessurus ante omnia tecum cogita, quid faceres, si non esset praeceptum confitendi. Et an sic etiam velles confiteri, conteri, poenitere, quod si te non ita inuenis, iam scito te non ex amore iusticiae, sed consuetudine et timore praecepti poenitere. Item quod si des qua creditur verbum Christi verum, *Quodcumque solueris* etc. magis requiritur in absolutione sacramentali quam contritio, et ipsa sola satis est, quicquid sit de contritione. Tantum, inquit, habes, quantum credis. Addens : Immo esto pro impossibile, quod confessus non sit contritus, aut sacerdos non serio, sed ioco absoluat; si tamen credat se absolutum, verissime est absolutus. Et infra dicit : Quare magis est a confitente requirendum, an credat se absolvi, quam an sit vere contritus. Item, idem expresse dicit de accessuro ad venerabile sacramentum eucharistiae, in sermone de preparatione ad eucharistiam. Improbat etiam modum examinandi conscientiam, contra c[apitulum]: *Quem poeni*, et canones consilii generalis in c[apitulo] : *Omnis utriusque sexus*, de pe[nitentia] et re[missione]. Circa confessionem : Non sunt confitenda omnia mortalia, quia impossibile est ut omnia mortalia cognoscas, ad impossibile autem nemo obligatur. Addens, quod solum manifesta mortalia in primitiva ecclesia confitebantur iuxta illud Apostoli : *Manifesta sunt opera carnis*. Et de accidentia dicit : Nescio an sit vicium confitendum; credo quod non, quia est spiritualis defectus, Deo soli, qui et solus ibi mederi potest, aperiendus. Item alibi dicit : Et si non sit necessarium confiteri sacerdoti, si fratrem non excusaueris accusatum, foedatum falso testimonio, oppressum

adulatione vel detractatione forte contentus quod tu non ea feceris, certe coram Deo argueris reus tam impii silentii, et male ociantis linguae quae in hanc fratris tui necessitatem tibi data est. Circa vero satisfactionem dicit, quod nullam poenam exigit Deus remissa culpa, quam sacerdos possit tollere vel minuere, quia talis poena secundum diuinam iusticiam debita, nulla est, aut si aliqua sit, non potest ab homine tolli, quia, ut inquit, hoc esset mutare ius diuinum. Circa mandata Dei dicit : Deus ligat hominem ad impossibile, et quod diuino praecepto tenemur ad non habendum fomitem peccati, quem quia habemus, et in hac vita carere non possumus, semper peccamus. Item quod omnes filii Adae sunt ydolatrae, et infra : Si hoc praeceptum seruaremus, nulla est superbia, nulla radix peccati, nullum initium peccati, ac per hoc nulla peccata essent, sed pax, amor, etc. Addens quod non in hac vita sperandum est, ideo semper manemus peccatores, et huius praecepti transgressores, solo hoc sacrificio salui, quod hanc transgressionem non ignoramus neque negamus. Item dicit quod virtutes morales et scientiae speculatiuae sunt peccata et errores, in peccatoribus, quia fiunt necessario ex corde malo et nondum sanato per gratiam. Et multa alia passim inserit, aeque vel magis absurda et erronea. Item varias propositiones suspectas et periculosas inducit de Purgatorio, ut quod animae in Purgatorio sine intermissione peccant in eo quod horrent poenas et quaerunt requiem, et ad suas assertiones erroneas confirmandas, auctoritates sacrae Scripturae ad sensum perversum trahit. Similiter et verba doctorum tam veterum quam modernorum corrumpit ac pervertit.

Propter quae censemus librum ipsum ac omnes et singulos tractatus eius in quibus haec vel horum aliqua continentur, damnandos. Ac deinde librum et tractatus doctrinaliter damnamus, tanquam communitati fidelium nociuos, verae et sacrae doctrinae aduersos, et de medio tollendos censemus ignique cremandos, et autorem ipsum ad reuocationem et abiurationem supradictorum cogendum.

In quorum praemissorum veritatis testimonium praesentes litteras exinde fieri et per notarium infra scriptum subsignari mandauimus, sigillique ante dictae nostrae Facultatis theologiae iussimus appensione communiri.

Acta fuerunt haec Lovanii, Leodiensis diocesis, in ecclesia collegiata sancti Petri Lovaniensis, in loco capitulari inferiori ibidem, sub anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo decimo nono, indictione septima, mensis Novembris die septima, inter nonam et decimam horas ante meridiem, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri Leonis, diuina prouidentia papae decimi, anno suo septimo.

De mandato dominorum Decani et aliorum magistrorum nostrorum dictae Facultatis, Joannes van Hove (1), notarius.

Drukje van Februari 1520, verschenen bij Dirk Martens te Leuven, berustende op de Bibliotheek der Hoogeschool van Leiden. — De veroordeeling der Leuvensche Faculteit is reeds afgedrukt bij Duplessis d'Argentré, *Collectio judiciorum*, deel I, stuk II, blz. 359-361 (zie ook Henne, deel IV, bladz. 292) en De Ram, *Disquisitio historica de iis, quae contra Lutherum Lovanienses theologi egerunt*, blz. 4-9.

---

(1) Bij Duplessis d'Argentré heet hij *Johannes Von Hoft.*

27.

1519, December 4, Pampeluna (Spanje). Brief van Adriaan van Utrecht, kardinaal van Tortosa, aan de godgeleerde Faculteit van Leuven over Luther's ketterijen en hunne veroordeeling door de Faculteit. — Uit eenen brief van 7 November 1519, aan hem door de Faculteit gericht, heeft Adriaan vernomen met welken ijver de godgeleerde professors van Leuven tegen die verfoeilijke dwalingen zijn opgetreden. Daarover wenscht hij hen geluk. Ondertusschen raadt hij hun aan de uittreksels uit Luther's kettersche schriften stipt en letterlijk aan te halen in hunne veroordeeling daarvan. Ook roept hij hunne aandacht op eenen misslag van den afschrijver in het concept dier veroordeeling, welke hem in Spanje gezonden werd. Weldra hoopt hij in de Nederlanden terug te zijn om mondeling met hen te kunnen handelen.

Spectabilibus et praeclarissimis viris magistris nostris Decano et Facultati theologiae Lovaniensi amicis tamquam fratribus e[piscopus] P[ampilonensis] v[ester] amicus et confrater A[drianus], car[dinalis] Dertusensis.

Spectabiles paeclarissimi magistri nostri, amici charissimi, litteras vestras vii Nouembris ad me datas, xxvi eiusdem accepi, quibus plane explicatis, quae sit vobis erga Christum affectio, et quis erga sanctissimam eius fidem zelus. Vidi errores, quos ex diuersis scriptis et tractatibus Lutheri sacrae theologiae magistri annotatos ad me misistis, quae sane tam rudes ac palpabiles haereses mihi prae se ferre videntur, ut ne discipulus quidem theologiae ac prima eius limina ingressus ita labi morte potuisset. Et ex hoc maxime haereticum se probat, quod paratum se profitetur ignem ac mortem pro illis subire et omnem contra sapientem haereticum esse. Taceo causas, quibus de singulis articulis declarari posset, quemadmodum haeresim contineant, ut prolixitatem vitem in re non ambigua nec necessaria. Miror valde quod hoc tam manifeste tamque pertinaciter in fide errans et suas haereses omniaque diffundens impune errare et alios in perniciosissimos errores trahere impune sinitur.

Vos certe bene ac laudabiliter facitis, quod pestiferis hominis dogmatibus (quantum in vobis est) obviam itis, doctrinalis condemnationis antidotum illis opponendo, ne illius errata etiam non involent, neve rei sitis apud Dominum animarum, quae occasione perversae eius doctrinae pereunt, quemadmodum fieret nisi eiusdem doctrinae falsitatem ac perniciem censura vestra ac veritatis manifestatione monstraretis. Iuxta illud Salvatoris : « Qui non est mecum, contra me est, et qui non colligit mecum, spargit. »

Sed illud inprimis prouidere debetis, ut in condemnatione per vos publicanda nullum verbum aliter ponatur quam ab ipso autore sit scriptum, veluti in articulo : Circa vero satisfactionem, per *immutare* seu *mutare*, scriptum est *imitare* ius diuinum, errore (ut credo) scriptoris, quasi homo ne divina qui-

dem auctoritate fretus tollere posset obligationem de iure divino et naturae ortam nec unquam valeret dispensatio in votis, iuramentis et aliis ex quacumque causa relaxativa obligationis contractae. Quod manifeste falsum est et omni ecclesiae constitutioni contrarium.

Non scribo nunc plura propter occupationes maximas. Det Dominus ut brevi cum dignationibus vestris de hiis et aliis praesens latius conferre possim. Interea tamen non omittam fidei laboranti succurrere in his, quae istis malignis temporibus per me fieri ac procurari poterunt.

Valeant diu felices e[xcellentes] dignitates et me Domino precibus suis commendare velint.

Ex Papiol (*sic*) (1) iiii Decembris, anno MDXIX.

Deze brief vindt men aan 't hoofd van het drukje van 1520, waaraan ook de stukken n^rs^ 25 en 26 ontleend zijn. Reeds afgedrukt bij De Ram, ***Disquisitio historica de iis quae contra Lutherum Lovanienses theologi egerunt***, blz. 11-12.

28.

1519, December 9, 's Hertogenbosch. De inquisiteur Johannes de Colle, predikheer, die te Keulen een werk van Reuchlin openbaar verbrand had, sterft te 's Hertogenbosch.

R. P. Mag. Joannes de Colle, s. th. doctor, circa annum 1485 professionem in hoc conventu [Buscoducensi] emisit, in quo post s. theologiae lector existens, anno 1504 octavus post reformationem; anno vero 1510 decimus prior eligitur, quo tempore et magisterii gradum suscepit; fuit haereticae pravitatis inquisitor acerrimus, in qua qualitate opera Joannis Reuchlini ***de arte cabalistica*** vulcano tradidit Coloniae in ecclesia s. Andreae; fuit etiam diffinitor capituli provincialis Ultrajecti anno 1517 celebrati; ad superos abiit 9 Dec. 1519.

Archief van het Predikheerenklooster te Gent, HS. ***Chronicon conventus Buscoducensis***, fol. 31. — Zie ***Corpus*** I, blz. 518.

29.

1510-1520, Utrecht en Delft. Aanteekening van Schoockius over den Utrechtschen predikheer Wouter, die reeds in 1510 te Utrecht eene kettersche houding had aangenomen, maar alsdan herriep, en die in 1520 naar Delft vluchtte en er in wereldlijk gewaad ieverde in den Lutherschen zin tegen den aflaathandel. — Men noemde hem den Lutherschen monnik en hij verwierf er

(1) Men moet lezen *Pāpilo*, verkorting voor *Pampilone* (Pampeluna).

enkele aanhangers, waaronder Sylvanus, Sartorius, Hoen, Pistorius, Gnaphaeus en anderen. (In 1528 werd hij door 't Hof van Holland vervolgd en vluchtte naar Straatsburg, alwaar hij overleed.)

Veritatis lumen primus hic [Delphi] exhibuit (ut alias prolixe ostendam documentis varijs allatis) Gualterius dominicanus Ultrajectensis, qui ab alijs licet praeteritus (uti postea ubi ad Ultrajectum devenero liquebit) ex primis in Belgio incaluit reformationis igni. Proscriptus siquidem a suis, anno 1520 huc concessit atque quosdam in habitu laicali clanculario (uti notatum a Johanne Sartorio) monere instituit, ne crederent pretio se posse impetrare peccatorum remissionem : alias enim Deum, qui dominus coeli atque terrae est, non missurum fuisse in carnem filium suum unigenitum, ut sanguine et morte sua expiaret peccata.

Huic mox se adjunxit Georgius Sylvanus, Joannes Sartorius (qui Delphis per Gualterum se primum veritatis gustum percepisse alibi fatetur) atque e politicis Cornelius Honius, jurisconsultus doctissimus, cui se sociarunt haud diu post Johannes Pistorius, primus Hollandiae martyr, Guilielmus Gnaphaeus, rector scholae Hagensis ac confessor constantissimus, alijque alibi nominandi....

Prae omnibus vero aliis commemorari debet Gualterius dominicanus, cujus jam antea facta fuit mentio. Is (ut ex antiqua memoria alias probabo) Ultrajecti ante ipsum Lutherum jam anno decimo seculi decimi quinti, hoc est septem annis ante Lutherum, liberius verum monere instituit atque abusus varios notare, unde accusatus apud Fredericum Badensem (quae illius infirmitas erat) revocatione aliquali satisfecit adversariosque suos placare visus est.

Exorto vero Luthero ejusque nomine per Belgium vulgato, liberius inter suos loqui coepit, sed jam olim suspectus, ubi secundum communem sensum vulgi Lutherus haereticus haberi coepit, ipse quoque apud aemulos et virtuti ejus jam diu infestos haeretici nomine signatus est, adeo ut publice Lutheranus monachus sive *de Luthersche monick* vocaretur. Eoque, ut securitati suae consuleret, clam se subduxit positoque monachali habitu, per varias Hollandiae civitates veritatem quam cognoscebat, annunciare instituit, speciatim Delphensibus (ut jam antea observatum) facem prioris doctrinae accendendo. In ipsum serio inquisitum fuisse anno 1528, proposito praemio a curia Hollandica, ex actis ejusdem liquere alias ostendam. Abiit postea Argentoratum, ubi ut familiariter eum novit Gerardus Noviomagus, ita ibidem mortuus est.

M. Schoockius, *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis* (Groningen 1651), blz. 479 en 752; zie de Hoop Scheffer, blz. 62, 63, 82 en 83, 350, 356, 533, 538; alsmede *Corpus* I, bl. 498; zie ook een artikel van de Hoop Scheffer in Kist en Moll, *Kerkhistorisch archief*, deel IV, blz. 1-22, — In zijne *Geschiedenis* (bl. 62, en 63) zegt de Hoop Scheffer, dat de aanteekeningen en stukken, waarop Schoockins zich beroept, zoek geraakt zijn, en dat zij zich wellicht bevonden onder de papieren door hem te Frankfort aan den Oder bij zijn overlijden in 1669 nagelaten.

30.

Einde 1519 en 1520, Dordrecht. Uittreksels uit eenen brief van Erasmus aan den Leuvenschen rector en inquisiteur Godeschalk Rosemond, in 1519 geschreven, en uit eenen anderen brief van denzelfden Erasmus in 1520 aan « zijnen allerhardnekkigsten verguizer » den predikheer en inquisiteur Vincentius van Beverwijck geschreven, beide over het ongeval van dezen laatste te Dordrecht tijdens zijne kettervervolging aldaar tegen de Augustijnen.

... Imputat mihi Vincentius tumultum Hollandicum, quod illic post stultissimam concionem propemodum fuerit lapidatus a plebe, cum ego nulli Hollando neque bene scripserim de Luthero neque male.

... Cum me a solenni prandio, quod celebratum est apud Augustinenses [Lovanii] vultu perquam amico rogares, quid tibi mandarem abituro in Hollandiam, mandavi tibi fraternam charitatem hactenus non satis abs te curatam, videlicet civiliter ac blande submonens, ut aliquando desineres ista linguae petulantia teipsum traducere magis quam me et simplicium animos malis venenis inficere quae post resorbere non possis.

... Cum Dordraci nescio quid tumultus accidisset tibi post concionem et curriculo te Lovanium recepisses, nondum satis promptus pro fide capitis subire periculum, clamitabas, ut aiebant, hoc quoque mihi meisque literis imputandum, cum mihi Dordraci nemo mortalium sit notus, imo cum de Luthero nulli tum scripsissem apud Hollandos neque bene neque male.

D. Erasmus, *Opera*, deel III, pars I, blz. 537, 620, 622. — Zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 78, noot 5, die bewijst, dat het oproer te Dordrecht « zeker in de laatste weken van 1519 » moet gesteld worden.

31.

1520, Januari 29, Mechelen. Brief der landvoogdes Margaretha aan den Raad van Brabant over de nalatigheid der overheid in het onderdrukken der godslasteraars. — De Landvoogdes beklaagt zich, dat noch de Raad noch zijne ambtenaars het plakkaat tegen de godslasteraars uitvoeren, en dreigt tegen de raadsheeren zelve strenge maatregelen te nemen, indien zij het plakkaat niet beter uitvoeren.

Marguerite, archiducesse d'Austrice, ducesse et contesse de Bourgogne, douagière de Savoye, régente et gouvernante, etc.

Tres chiers et bien amez. Combien que le Roy mon seigneur et neveu et

nous vous ayons par pluiseurs foiz escript et ordonné bien expressement et acertes et mesmement puis nagaires, que fassiez pugnir et corriger ceulx et celles, qui seroient trouvez ou pays et duchié de Brabant avoir juré, regnyé, malgréé, despité ou blasphemé le nom de Dieu, nostre créateur, ou fait autres vilains et détestables seremens contre lonneur de Dieu, sa glorieuse mère, et des benoits saints et saintes de paradis par les paines, mulctes et amendes au long contenues ès lettres de placcart, quj a ceste fin vous ont esté envoyées; et se daventure les officiers dicelle pays de Brabant en estoient deffaillans, que les fassiez mesmes pugnir pour leur negligence a lexemple dautres. Néantmoins nous entendons que riens ne sen est ensuy, ains que le nom de Dieu, nostredit créateur, et de sadite glorieuse mère soit journellement détesté et blasphemé et plus villainement que jamais, dont nous donnons grant merveilles et navons cause destre contente de vous. Et pour ce que mondit seigneur et neveu et nous entendons plus souffrir, tollérer ne passer soubz dissimulacion lesdits villains seremens et blasphèmes et la négligence de vous et desdits officiers, ains que la correction en soit faicte, nous escripvons encoires vers vous et vous requérons de par nous et néantmoins ordonnons bien expressement et acertes de par le Roy, ceste foiz pour toutes; et sur le serement que luy avez fait et tant que doubtez encourir son indignation et luy désobéyr et desplaire, que incontinent et sans délay vous faites selon raison et justice de tous ceulx et celles que trouverez avoir regnyé ou blasphemé et quj savanceront encoires renyer et blasphémer le nom de Dieu et de sadite glorieuse mère ou fait autres villains et détestables seremens; et faites procéder contre eulx selon le contenu desdites lettres de placcart, sans port, faveur ou dissimulacion quelconque; et en oultre vous informez ou faictes informer bien et deuement des officiers dudit pays de Brabant, qui ont et auront esté négligens et deffaillans de pugnir lesdits blasphémateurs. Et de ce que en aurez trouvé à la vérité, nous renvoyez à diligence, féablement cloz et scellé, pour le tout veu après en estre fait et ordonné comme il appartiendra par raison. Si ny faictes faulte, ou autrement nous ferons procéder contre vous et vos biens comme desia vous avons escript par nosdites lettres. Si y ayez bon regart.

Atant, très chiers et bien amez, Nostre Seigneur soit garde de vous.

Escript à Malines, le XXIXe jour de janvier XV^{c} XIX.

Marguerite. Verderue.

Op den rug : A nos très chiers et bien amez les chancelier et gens du Conseil ordonné en Brabant.

Rijksarchief te Brussel, Reg. ***Correspondance du Conseil de Brabant***, deel I, fol. 41. — Op den rug staat ook geschreven : ***Recepta v^{a} Februarii anno xix.***

32.

1520, Juli 17, Rome. Bul van paus Leo X tegen Luther en zijne aanhangers. — Hij roept God, de heiligen Petrus en Paulus, mitsgaders al de heiligen op, om de Kerk te helpen verdedigen

tegen de nieuwe ketterij van Luther. Hij zegt vernomen en gezien te hebben, dat er in het Duitsche Rijk verscheidene dwalingen ontstaan zijn tegen het christen geloof, iets dat hem des te meer bedroeft, daar Duitschland, zooals de geschiedenis het getuigt, zich steeds onderscheiden heeft in het uitroeien der ketterijen. Na de voornaamste der nieuwe leerstelsels opgesomd te hebben, verklaart hij, na rijp overleg en in overeenstemming met de hoofden der Kerk, bevonden te hebben, dat die stelsels tegenstrijdig zijn met de leer en de gebruiken van het christen geloof. Ook heeft de paus deze stelsels verworpen en veroordeeld. Al degenen, hetzij geestelijken of wereldlijken, die deze leerstelsels zullen aankleven, verdedigen, prediken of bevoordeeligen, in het openbaar of in het geheim, zullen in den ban der Kerk geslagen worden en van al hunne goederen of ambten beroofd. Zij zullen in de gewijde aarde niet mogen begraven worden, en geene officieele acten mogen opmaken; zij zullen als majesteitsschenners en ketters gestraft worden. Aangezien deze ketterijen vervat zijn in de geschriften van Luther, zoo heeft de paus die geschriften veroordeeld. Op al degenen, die ze zullen lezen, verdedigen, prediken of drukken, zullen bovengeschreven straffen toegepast worden. Zoodra men ergens een geschrift van Luther zal ontdekken, zal men het in het openbaar verbranden. Wat heeft de paus niet al gedaan om Luther tot inkeer te brengen! Hij heeft hem uitgenoodigd om met hem in het openbaar zijne leerstelsels te komen bespreken. Hadde hij dit gedaan, dan zou hij ongetwijfeld zijne dolingen erkend hebben; maar hij weigerde steeds aan die uitnoodiging gehoor te geven. Niettegenstaande dit, den barmhartigen God willende navolgen, die niet den dood, maar de bekeering van den zondaar wil, heeft de paus nogmaals Luther aangemaand zijne dolingen af te zweren en tot den schoot der Kerk terug te keeren. Terzelfder tijd werd hem bevolen zijne preeken te staken. Zoo Luther in zijne zonde volhardt en niet tot boetedoening overgaat, dat hij dan tegengehouden worde door de vrees voor de welverdiende straf. Daarom wordt door deze bul aan Luther en al zijne aanhangers bevolen, binnen de zestig dagen te rekenen van hare afkondiging, hunne ketterijen af te zweren, hunne preeken te staken en hunne boeken en geschriften te verbranden. Luther zelf zal zijne bekeering in degelijken rechtsvorm binnen de zestig

dagen aan twee prelaten overhandigen, tenzij hij, wat nog beter is, persoonlijk tot den paus kome, onder vrijgeleide. Zoo Luther en zijne aanhangers die voorwaarden binnen den gestelden tijd niet volbrengen, zullen zij door alle christenen als verharde ketters moeten aanzien worden, en door deze bul verklaart de paus de straffen tegen de ketters uitgeschreven, op hen toepasselijk. Hij beveelt bovendien aan alle christenen geene boeken of geschriften van Luther of zijne aanhangers te lezen of te drukken. Zij moeten die integendeel verbranden. Alle christenen zullen, op straf van kerkelijken ban, de ketters, die na den gestelden tijd aan deze bul niet zouden gehoorzaamd hebben, schuwen, met hen niet de minste betrekking hebben en hun geene levensmiddelen bezorgen. Wat Luther en zijne aanhangers betreft, zoo zij na den gestelden tijd in hunne dolingen nog volharden, dan zullen alle christenen, onder bovengemelde straffen, hen moeten vangen en in handen van den paus leveren. Zij zullen daarvoor eene goede belooning ontvangen. Alle steden en plaatsen, waar Luther zich zou ophouden, zullen na drie dagen in interdict gesteld worden. Opdat het bovengeschrevene ter kennis van iedereen kome, zoo wordt aan alle bisschoppen, priesters en andere bevoegde personen bevolen deze bul in de kerken op zon- en feestdagen af te kondigen en aan te plakken. Allen, die zulks zouden verzuimen, worden in den kerkelijken ban geslagen. Officieele afschriften van deze bul zullen overal gezonden worden en als het oorspronkelijke gelden. Opdat Luther en zijne aanhangers niet zouden beweren er geene kennis van gehad te hebben, zal zij in de kerken van Brandenburg, Meissen en Wittenberg (?) aangeplakt worden. Allen, die aan deze bul gehoorzaamheid zouden weigeren, zullen de wraak des Heeren en der apostelen Petrus en Paulus ondergaan.

Leo episcopus, servus servorum Dei. Ad futuram rei memoriam.

Exsurge, Domine, et judica causam tuam, memor esto improperiorum tuorum, eorum quae ab insipientibus fiunt tota die : inclina aurem tuam ad preces nostras, quoniam surrexerunt vulpes quaerentes demoliri vineam, cujus tu torcular calcasti solus et ascensurus ad Patrem, ejus curam, regimen et administrationem Petro tamquam capiti et tuo vicario ejusque successoribus instar triumphantis ecclesiae commisisti. Exterminare nititur eam aper de sylva et singularis ferus depascitur eam. Exsurge, Petre, et pro pastorali cura praefata tibi (ut praefertur) divinitus demandata, intende in causam sanctae Romanae ecclesiae, matris omnium ecclesiarum ac fidei magistrae, quam tu, jubente Deo, tuo sanguine consecrasti, contra quam, sicut te praemonere

dignatus es, insurgunt magistri mendaces, introducentes sectas perditionis, sibi celerem interitum superducentes, quorum lingua ignis est, inquietum malum, plena veneno mortifero, qui zelum amarum habentes, et contentiones in cordibus suis gloriantur et mendaces sunt adversus veritatem. Exsurge tu quoque, quaesumus, Paule, qui eam tua doctrina ac pari martyrio illuminasti atque illustrasti. Jam enim surgit novus Porphyrius, quia sicut ille olim sanctos apostolos injuste momordit, ita hic sanctos pontifices praedecessores nostros contra tuam doctrinam eos non obsecrando sed increpando, mordere, lacerare ac ubi causae suae diffidit, ad convicia accedere non veretur, more haereticorum, quorum (ut inquit Hieronymus) ultimum praesidium est, ut cum conspiciant causas suas damnatum iri, incipiant virus serpentis lingua diffundere, et cum se victos conspiciant, ad contumelias prosilire. Nam licet haereses esse ad exercitationem fidelium tu dixeris oportere, eas tamen, ne incrementum accipiant neve vulpeculae coalescant, in ipso ortu, te intercedente et adjuvante, extingui necesse est. Exurgat denique omnis sanctorum, ac reliqua universalis ecclesia, cujus vera sacrarum literarum interpretatione posthabita, quidam, quorum mentens pater mendacii excœcavit, ex veteri haereticorum instituto, apud semetipsos sapientes, scripturas easdem aliter quam Spiritus sanctus flagitet, proprio dumtaxat sensu, ambitionis, auraeque popularis causa, teste apostolo, interpretantur, imo vero torquent et adulterant: ita ut juxta Hieronymum, jam non sit evangelium Christi, sed hominis, aut quod pejus est, diaboli. Exsurgat, inquam, praefata ecclesia sancta Dei, et una cum beatissimis apostolis praefatis, apud Deum omnipotentem intercedat, ut purgatis ovium suarum erroribus, eliminatisque a fidelium finibus haeresibus universis, ecclesiae suae sanctae pacem et unitatem conservare dignetur.

§ 1. Dudum siquidem, quod prae animi angustia et mœrore exprimere vix possumus, fide dignorum relatu ac fama publica referente, ad nostrum pervenit auditum, imo vero, pro dolor! oculis nostris vidimus ac legimus, multos et varios errores, quosdam videlicet jam per concilia ac praedecessorum nostrum constitutiones damnatos, haeresim etiam Graecorum et Bohemicam expresse continentes, alios vero respective, vel haereticos, vel falsos, vel scandalosos, vel piarum aurium offensivos, vel simplicium mentium seductivos, a falsis fidei cultoribus, qui per superbam curiositatem mundi gloriam cupientes, contra apostoli doctrinam plus sapere volunt, quam oporteat; quorum garrulitas (ut inquit Hieronymus) sine scripturarum auctoritate non haberet fidem, nisi viderentur perversam doctrinam etiam divinis testimoniis, male tamen interpretatis, robore; a quorum oculis Dei timor recessit, humani generis hoste suggerente, noviter suscitatos, et nuper apud quosdam leviores in inclyta natione Germanica seminatos. Quod eo magis dolemus ibi evenisse, quod eamdem nationem et nos et praedecessores nostri in visceribus semper gesserimus charitatis. Nam post translatum ex Graecis a Romana ecclesia in eosdem Germanos imperium, iidem praedecessores nostri, et nos, ejusdem ecclesiae advocatos defensoresque ex eis semper accepimus, quos quidem Germanos, catholicae veritatis vere germanos, constat haeresum acerrimos oppugnatores semper fuisse, cujus rei testes sunt laudabiles illae constitutiones Germanorum imperatorum pro libertate ecclesiae, proque expellendis exterminandisque ex omni Germania haereticis, sub gravissimis poenis etiam amissionis terrarum et dominiorum contra receptatores vel non

expellentes olim editae, et a nostris praedecessoribus confirmatae : quae si hodie servarentur, et nos, et ipsi utique hac molestia careremus. Testis est in concilio Constantien. Hussitarum ac Wicleffistarum, necnon Hieronymi Pragen. damnata ac punita perfidia. Testis est totiens contra Bohemos Germanorum sanguis effusus. Testis denique est praedictorum errorum seu multorum ex eis per Coloniensem et Lovaniensem universitates utpote agri Dominici piissimas religiosissimasque cum trices non minus docta quam vera ac sancta confutatio, reprobatio et damnatio. Multa quoque allegare possemus, quae, ne historiam texere videamur, praetermittenda censuimus. Pro pastoralis igitur officii, divina gratia nobis injuncti cura quam gerimus, praedictorum errorum virus pestiferum ulterius tolerare seu dissimulare, sine Christianae religionis nota atque orthodoxae fidei injuria nullo modo possumus. Eorum autem errorum aliquos praesentibus duximus inserendos, quorum tenor sequitur, et est talis :

1. Haeretica sententia est, sed usitata, sacramenta novae legis justificantem gratiam illis dare, qui non ponunt obicem.
2. In puero post baptismum negare remanens peccatum, est Paulum et Christum simul conculcare.
3. Fomes peccati, etiam si nullum adsit actuale peccatum, moratur exeuntem a corpore animam ab ingressu cœli.
4. Imperfecta charitas morituri fert secum necessario magnum timorem, qui se solo satis est facere pœnam purgatorii, et impedit introitum regni.
5. Tres esse partes Pœnitentiae, contritionem, confessionem et satisfactionem, non est fundatum in sacra scriptura nec in antiquis sanctis christianis doctoribus.
6. Contritio, quae paratur per discussionem, collationem et detestationem peccatorum, qua quis recogitat annos suos in amaritudine animae suae, ponderandae peccatorum gravitatem, multitudinem, foeditatem, amissionem aeternae beatitudinis ac aeternae damnationis acquisitionem, haec contritio facit hypocritam, imo magis peccatorem.
7. Verissimum est proverbium, et omnium doctrina de contritionibus hucusque data praestantius, de caetero non facere, summa poenitentiae : optima poenitentia, nova vita.
8. Nullo modo praesumas confiteri peccata venialia, sed omnia mortalia, cognoscas. Unde in primitiva ecclesia solum manifesta mortalia confitebantur.
9. Dum volumus omnia pure confiteri, nihil aliud facimus quam quod misericordiae Dei nihil volumus relinquere ignoscendum.
10. Peccata non sunt ulli remissa, nisi remittente sacerdote, credat sibi remitti : imo peccatum maneret, nisi remissum crederet; non enim sufficit remissio peccati et gratiae donatio, sed oportet etiam credere esse remissum.
11. Nullo modo confidas absolvi propter tuam contritionem, sed propter verbum Christi : Quodcumque solveris, etc. Hic, inquam, confide, si sacerdotis obtinueris absolutionem, et crede fortiter te absolutum, et absolutum vere eris, quicquid sit de contritione.
12. Si per impossibile confessus non esset contritus, aut sacerdos non serio, sed joco absolveret, si tamen credat se absolutum, verissime est absolutus.

13. In sacramento poenitentiae ac remissione culpae, non plus facit papa aut episcopus, quam infimus sacerdos : imo ubi non est sacerdos, aeque tantum quilibet christianus, etiam si mulier aut puer esset.
14. Nullus debet sacerdoti respondere, se esse contritum, nec sacerdos requirere.
15. Magnus est error eorum, qui ad sacramenta Eucharistiae accedunt, huic innixi, quod sint confessi, quod non sint sibi conscii alicujus peccati mortalis, quod praemiserint orationes suas, et praeparatoria, omnes illi ad judicium sibi manducant et bibunt : sed si credant, et confidant se gratiam ibi consecuturos, haec sola fides facit eos puros et dignos.
16. Consultum videtur, quod ecclesia in communi consilio statueret laicos sub utraque specie communicandos, nec Bohemi communicantes sub utraque specie sunt haeretici, sed schismatici.
17. Thesauri ecclesiae, unde papa dat indulgentias, non sunt merita Christi et sanctorum.
18. Indulgentiae sunt piae fraudes fidelium et remissiones bonorum operum : et sunt de numero eorum quae licent, et non de numero eorum quae expediunt.
19. Indulgentiae his, qui veraciter eas consequuntur, non valent ad remissionem poenae pro peccatis actualibus debitae apud divinam justiciam.
20. Seducuntur credentes indulgentias esse salutares et ad fructum spiritus utiles.
21. Indulgentiae necessariae sunt solum publicis criminibus, et proprie conceduntur duris solummodo et impatientibus.
22. Sex generibus hominum indulgentiae, nec sunt necessariae, nec utiles : videlicet mortuis seu morituris, infirmis, legitime impeditis, his qui non commiserunt crimina, his qui crimina commiserunt, sed non publica, his qui meliora operantur.
23. Excommunicationes sunt tantum externae poenae, nec privant hominem communibus spiritualibus ecclesiae orationibus.
24. Docendi sunt christiani plus diligere excommunicationem quam timere.
25. Romanus pontifex, Petri successor, non est Christi vicarius super omnes totius mundi ecclesias ab ipso Christo in b. Petro institutus.
26. Verbum Christi ad Petrum : Quodcumque solveris super terram, etc. extenditur dumtaxat ad ligata ab ipso Petro.
27. Certum est in manu ecclesiae, aut papae prorsus non esse statuere fidei, imo nec leges morum, seu bonorum operum.
28. Si papa cum magna parte ecclesiae sic vel sic sentiret, nec etiam erraret : adhuc non est peccatum aut haeresis contrarium sentire, praesentium in re non necessaria ad salutem, donec fuerit per concilium universale alterum reprobatum, alterum approbatum.
29. Via nobis facta est enarrandi auctoritatem conciliorum et libere contradicendi eorum gestis, et judicandi eorum decreta, et confidenter confitendi quicquid verum videtur, sive probatum fuerit, sive reprobatum a quocumque concilio.
30. Aliqui articuli Joannis Huss, condemnati in concilio Constantien., sunt christianissimi, verissimi et evangelici, quos nec universalis ecclesia posset damnare.

31. In omni opere bono justus peccat.
32. Opus bonum optime factum est veniale peccatum.
33. Haereticos comburi est contra voluntatem Spiritus.
34. Praeliari adversus Turcas est repugnare Deo visitanti iniquitates nostras per illos.
35. Nemo est certus, se non semper peccare mortaliter propter occultissimum superbiae vitium.
36. Liberum arbitrium post peccatum, est res de solo titulo, et dum facit quod in se est, peccat mortaliter.
37. Purgatorium non potest probari ex sacra scriptura, quae sit in canone.
38. Animae in purgatorio non sunt securae de eorum salute, saltem omnes: nec probatum est ullis aut rationibus, aut scripturis, ipsas esse, nec ext a statum merendi aut agendae charitatis.
39. Animae in purgatorio peccant sine intermissione, quamdiu quaerunt requiem et horrent poenas.
40. Animae ex purgatorio liberatae suffragiis viventium minus beantur quam si per se satisfecissent.
41. Praelati ecclesiastici et principes saeculares non malefacerent, si omnes saccos mendicitatis delerent.

§ 3. Qui quidem errores, respective, quam sint pestiferi, quam perniciosi, quam scandalosi, quam piarum et simplicium mentium seductivi, quam denique sint contra omnem charitatem, ac S. R. E. matris omnium fidelium et magistrae fidei, reverentiam atque nervum ecclesiasticae disciplinae, obedientiam scilicet quae fons est et origo omnium virtutum, sine qua facile unusquisque infidelis esse convincitur, nemo sanae mentis ignorat. Nos igitur in praemissis, utpote gravissimis, propensius (ut decet) procedere, necnon hujusmodi pesti morboque canceroso, ne in agro Dominico tamquam vepris nociva ulterius serpat, viam praecludere cupientes, habita super praedictis erroribus et eorum singulis diligenti trutinatione, discussione ac districto examine maturaque deliberatione, omnibusque rite pensatis ac saepius ventilatis cum venerabilibus fratribus nostris sanctae Romanae ecclesiae cardinalibus ac regularium ordinum prioribus seu ministris generalibus pluribusque aliis sacrae theologiae necnon utriusque juris professoribus sive magistris et quidem peritissimis: reperimus eosdem errores, respective (ut praefertur) aut articulos non esse catholicos, nec tamquam tales esse dogmatizando, sed contra ecclesiae catholicae doctrinam sive traditionem, atque ab eo veram divinarum scripturarum receptam interpretationem, cujus auctoritati ita acquiescendum censuit Augustinus, ut dixerit se evangelio non fuisse crediturum, nisi ecclesiae catholicae intervenisset auctoritas. Nam ex eisdem erroribus, vel eorum aliquo vel aliquibus, palam sequitur, eamdem ecclesiam, quae Spiritu sancto regitur, errare et semper errasse. Quod est utique contra illud, quod Christus discipulis suis in ascensione sua (ut in sancto evangelio Matthaei legitur) promisit dicens: Ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi. Necnon contra sanctorum patrum determinationes, conciliorum quoque et summorum pontificum expressas ordinationes seu canones, quibus non obtemperasse, omnium haeresum et schismatum, teste Cypriano, fomes et causa semper fuit.

§ 4. De eorumdem itaque venerabilium fratrum nostrorum consilio et

assensu ac omnium et singulorum praedictorum matura deliberatione, praedicta auctoritate omnipotentis Dei et beatorum apostolorum Petri et Pauli, et nostra, praefatos omnes et singulos articulos seu errores, tamquam (ut praemittitur) respective haereticos, scandalosos aut falsos, aut piarum aurium offensivos, vel simplicium mentium seductivos, et veritati catholicae obviantes, damnamus, reprobamus atque omnino rejicimus ac pro damnatis, reprobatis et rejectis ab omnibus utriusque sexus Christi fidelibus haberi debere, harum serie decernimus et declaramus. Inhibentes in virtute sanctae obedientiae, ac sub majoris excommunicationis latae sententiae, necnon quoad ecclesiasticas et regulares personas, episcopalium omnium, etiam patriarchalium, metropolitanarum et aliarum cathedralium ecclesiarum, monasteriorum quoque et prioratuum etiam conventualium et quarumcumque dignitatum aut beneficiorum ecclesiasticorum, saecularium, aut quorumvis ordinum regularium, privationis et inhabilitatis ad illa et alia in posterum obtinenda : quod vero ad conventus, capitula, seu domos, aut pia loca saecularium vel regularium, etiam mendicantium necnon universitatis etiam studiorum generalium, quorumcumque privilegiorum indultorum, a sede apostolica, vel ejus legatis, alias quomodolibet habitorum, vel obtentorum, cujuscumque tenoris existant : necnon nominis, et potestatis studium generale tenendi, legendi ac interpretandi quasvis scientias et facultates, et inhabilitatis ad illa et alia in posterum obtinenda : praedicationis quoque officii, ac amissionis studii generalis, et omnium privilegiorum ejusdem : quo vero ad saeculares ejusdem excommunicationis, necnon amissionis cujuscumque emphyteusis, seu quorumcumque feudorum, tam a Romana ecclesia quam alias quomodolibet obtentorum, ac etiam inhabilitatis ad illa et alia in posterum obtinenda : necnon quoad omnes et singulos superius nominatos, inhibitionis ecclesiasticae sepulturae, inhabililatisque ad omnes et singulos actus legitimos, infamiae ac diffidationis et crimine laesae majestatis et haereticorum et fautorum eorumdem in jure expressis poenis, eo ipso et absque ulteriori declaratione per omnes et singulos supradictos, si (quod absit) contrafecerint, incurrendis, a quibus vigore cujuscumque facultatis, et clausularum eis in confessionalibus quibusvis personis, sub quibusvis verborum formis contentarum, nisi a Rom. pont. vel alio ab eo ad id in specie facultatem habente, praeterquam in mortis articulo constituti, absolvi nequeant. Omnibus et singulis utriusque sexus Christi fidelibus, tam laicis quam clericis, saecularibus et quorumvis ordinum regularibus, et aliis quibuscumque personis, cujuscumque status, gradus vel conditionis existant, et quacumque ecclesiastica vel mundana praefulgeant dignitate, etiam sanctae Romanae ecclesiae cardinalibus, patriarchis, primatibus, archiepiscopis, episcopis, patriarchalium, metropolitarum et aliarum cathedralium, collegiatarum ac inferiorum ecclesiarum praelatis, clericis, aliisque personis ecclesiasticis, saecularibus, et quorumvis ordinum etiam mendicantium regularibus, abbatibus, prioribus, vel ministris generalibus, vel particularibus, fratribus seu religiosis, exemptis et non exemptis : studiorum quoque universitatibus saecularibus, et quorumvis ordinum etiam mendicantium regularibus, necnon regibus, imperatoris electoribus, principibus, ducibus, marchionibus, comitibus, baronibus, capitaneis, conductoribus, domicellis, omnibusque officialibus, judicibus, notariis ecclesiasticis et saecularibus, communitatibus, universitatibus, potes-

tatibus, civitatibus, castris, terris et locis, seu eorum vel earum civibus, habitatoribus et incolis, ac quibusvis aliis personis ecclesiasticis, vel regularibus (ut praefertur) per universum orbem, ubicumque, praesertim in Alemania existentibus vel pro tempore futuris, ne praefatos errores, aut eorum aliquos, perversamque doctrinam hujusmodi asserere, affirmare, defendere, praedicare, aut illi quomodolibet, publice vel occulte, quaesito ingenio vel colore, tacite vel expresse favere praesumant.

§ 5. Insuper, quia errores praefati et plures alii continentur in libellis seu scriptis Martini Luther, dictos libellos et omnia dicti Martini scripta seu praedicationes, in latino, vel quocumque alio idiomate reperiantur, in quibus dicti errores seu eorum aliquis continentur, similiter damnamus, reprobamus atque omnimo rejicimus, et pro omnino damnatis, reprobatis et rejectis (ut praefertur) haberi volumus, mandantes in virtute sanctae obedientae et sub poenis praedictis eo ipso incurrendis, omnibus et singulis utriusque sexus Christi fidelibus superius nominatis, ne hujusmodi scripta, libellos, praedicationes seu schedulas, vel in eis contenta capitula, errores aut articulos supradictos continentia, legere, asserere, praedicare, laudare, imprimere, publicare sive defendere, per se vel alium seu alios, directe vel indirecte, tacite vel expresse, publice vel occulte, aut in domibus suis sive aliis publicis vel privatis locis, tenere quoquo modo praesumant : quin imo illa statim post harum publicationem ubicumque fuerint, per ordinarios et alios supradictos diligenter quaesita, publice et solemniter in presentia cleri et populi, sub omnibus et singulis supradictis poenis, comburant.

§ 6. Quod vero ad ipsum Martinum attinet, (bone Deus) quid praetermisimus, quid non fecimus, quid paternae charitatis omisimus, ut eum ab hujusmodi erroribus revocaremus ? Postquam enim ipsum citavimus, mitius cum eo procedere volentes, illum invitavimus atque tam per diversos tractatus cum legato nostro habitos quam per literas nostras hortati fuimus, ut a praedictis erroribus discedere, aut oblato etiam salvo conducto, et pecunia ad iter necessaria, sine metu seu timore aliquo, quem perfecta charitas foras mittere debuit, veniret, ac Salvatoris nostri apostolique Pauli exemplo, non occulto, sed palam, et in facie loqueretur. Quod si fecisset, pro certo (ut arbitramur) ad cor reversus, errores suos cognovisset : nec in Romana curia, quam tantopere vanis malevolorum rumoribus plus quam oportuit tribuendo vituperat, tot reperiisset errata, docuissemusque eum luce clarius, sanctos Romanos pontifices praedecessores nostros, quos praeter omnem modestiam injuriose lacerat, in suis canonibus seu constitutionibus, quos mordere nititur, nunquam errasse : quia juxta prophetam, nec in Galaad resina nec medicus deest.

§ 7. Sed obaudivit semper, et praedicta citatione, omnibus et singulis supradictis spretis, venire contempsit, ac usque in praesentem diem contumax atque animo indurato censuras ultra annum sustinuit ; et quod deterius est, addens mala malis, de citatione hujusmodi notitiam habens, in vocem temerariae appellationis prorupit ad futurum concilium, contra constitutionem Pii secundi ac Julii secundi, praedecessorum nostrorum, qua cavetur, taliter appellantes haereticorum poena plectendos (frustra enim concilii auxilium imploravit, qui illi se non credere palam profitetur), ita ut contra ipsum, tamquam de fide notorie suspectum, imo vere haereticum, absque ulteriori citatione vel mora ad condemnationem et damnationem ejus, tamquam

haeretici, ac ad omnium et singularum suprascriptarum poenarum et censurarum severitatem procedere possemus.

§ 8. Nihilominus de eorumdem fratrum nostrorum consilio, omnipotentis Dei imitantes clementiam, qui non vult mortem peccatoris, sed magis ut convertatur et vivat, omnium injuriarum hactenus nobis et apostolicae sedi illatarum obliti, omni qua possumus pietate uti decrevimus, et quantum in nobis est, agere, ut proposita mansuetudinis ad cor revertatur et a praedictis recedat erroribus, ut ipsum tamquam filium illum prodigum ad gremium ecclesiae revertentem benigne recipiamus. Ipsum igitur Martinum, et quoscumque ei adhaerentes ejusque receptatores et fautores, per viscera misericordiae Dei nostri et per aspersionem sanguinis Domini nostri Jesu Christi, quo et per quem humani generis redemptio et sanctae matris ecclesiae aedificatio facta est, ex toto corde hortamur et obsecramus, ut ipsius ecclesiae pacem, unitatem et veritatem, pro qua ipse Salvator tam instanter oravit ad Patrem, turbare desistant, et a praedictis tam perniciosis erroribus prorsus abstineant, inventuri apud nos, si effectualiter paruerint et paruisse per legitima documenta nos certificaverint, paternae charitatis affectum et apertum mansuetudinis et clementiae fontem.

§ 9. Inhibentes nihilominus eidem Martino ex nunc ut interim ab omni praedicatione seu praedicationis officio omnino desistat.

§ 10. Alioquin in ipsum Martinum, si forte justitiae et virtutis amor a peccato non retrahat indulgentiaeque spes ad pœnitentiam non reducat, poenarum terror coërceat disciplinae, eumdem Martinum ejusque adhaerentes, complices, fautores et receptatores tenore praesentium requirimus et monemus, in virtute sanctae obedientiae et sub praedictis omnibus et singulis poenis eo ipso incurrendis, districte praecipiendo mandamus, quatenus infra sexaginta dies, quorum viginti pro primo, viginti pro secundo et reliquos viginti dies pro tertio et peremptorio termino assignamus, ab affixione praesentium in locis infrascriptis, immediate sequentes numerandos, ipse Martinus, complices, fautores, adhaerentes et receptatores praedicti a praefatis erroribus eorumque praedicatione ac publicatione et assertione, defensione quoque, et librorum seu scripturarum editione super eisdem sive eorum aliquo omnino desistant, librosque ac scripturas, omnes et singulas, praefatos errores seu eorum aliquos quomodolibet continentes, comburant vel comburi faciant. Ipse etiam Martinus errores et assertiones hujusmodi omnino revocet ac de revocatione hujusmodi per publica documenta in forma juris valida, in manibus duorum praelatorum consignata, ad nos infra alios similes sexaginta dies transmittenda, vel per ipsummet (si ad nos venire voluerit, quod magis placeret) cum praefato plenissimo salvo conducto, quem ex nunc concedimus, deferenda, nos certiores efficiat, ut de ejus vera obedientia nullus dubitationis scrupulus valeat remanere.

§ 11. Alias si (quod absit) Martinus praefatus, complices, fautores, adhaerentes et receptatores praedicti secus egerint, seu praemissi omnia et singula infra terminum praedictum cum effectu non adimpleverint, apostoli imitantes doctrinam, qui haereticum hominem, post primam et secundam correptionem, vitandum docuit, ex nunc, prout extunc, et e converso, eumdem Martinum, complices, adhaerentes, fautores et receptatores praefatos et eorum quemlibet, tamquam aridos palmites in Christo non manentes,

sed doctrinam contrariam catholicae fidei inimicam sive scandalosam seu damnatam, immodicam offensam divinae majestatis ac universalis ecclesiae et fidei catholicae detrimentum et scandalum dogmatizantes claves quoque ecclesiae vilipendentes, notorios et pertinaces haereticos, eadem auctoritate, fuisse et esse declarantes, eosdem ut tales harum serie condemnamus et eos pro talibus haberi ab omnibus utriusque sexus Christi fidelibus supradictis volumus et mandamus, eosque omnes et singulos, omnibus supradictis et aliis contra tales a jure inflictis pœnis, praesentium tenore subjicimus, eisdem irretitos fuisse et esse decernimus et declaramus.

§ 12. Inhibemus praeterea sub omnibus et singulis praemissis pœnis, eo ipso incurrendis, omnibus et singulis Christi fidelibus superius nominatis, ne scripta etiam praefatos errores non continentia, ab eodem Martino quomodolibet condita vel edita, aut condenda vel edenda, seu eorum aliqua tamquam ab homine orthodoxae fidei inimico, atque ideo vehementer suspecta, et ut ejus memoria omnino deleatur de Christi fidelium consortio, legere, asserere, praedicare, laudare, imprimere, publicare sive defendere, per se vel alium seu alios directe vel indirecte, tacite vel expresse, publice vel occulte, seu in domibus suis, sive aliis locis, publicis vel privatis, tenere quoquo modo praesumant; quinimo illa comburant, ut praefertur.

§ 13. Monemus insuper omnes et singulos Christi fideles supradictos, sub eadem excommunicationis latae sententiae pœna, ut haereticos praedictos declaratos et condemnatos, mandatis nostris non obtemperantes, post lapsum termini supradicti evitent, et quantum in eis est, evitari faciant, nec cum eisdem vel eorum aliquo commercium aut aliquam conversationem seu communionem habeant nec eis necessaria ministrent.

§ 14. Ad majorem praeterea dicti Martini suorumque complicium, fautorum et adhaerentium ac receptatorum praedictorum, sic post lapsum termini praedicti declaratorum haereticorum et condemnatorum confusionem, universis et singulis utriusque sexus Christi fidelibus, patriarchis, archiepiscopis, episcopis, patriarchalium, metropolitanarum et aliarum cathedralium, collegiatarum ac inferiorum ecclesiarum praelatis, capitulis, aliisque personis ecclesiasticis, saecularibus et quorumvis ordinum etiam mendicantium (praesertim ejus congregationis, cujus dictus Martinus est professus et in qua degere vel morari dicitur) regularibus, exemptis et non exemptis, necnon universis et singulis principibus, quacumque ecclesiastica vel mundana fulgentibus dignitate regibus, imperatoris electoribus, ducibus, marchionibus, comitibus, baronibus, capitaneis, conductoribus, domicellis, communitatibus, universitatibus, potestatibus, civitatibus, terris, castris et locis, seu eorum habitatoribus, civibus et incolis, omnibusque aliis et singulis supradictis, per universum orbem, praesertim in eadem Alemania constitutis, mandamus quatenus sub praedictis omnibus et singulis poenis, ipsi vel eorum quilibet, praefatum Martinum, complices, adhaerentes, receptantes et fautores personaliter capiant, et captos ad nostram instantiam retineant et ad nos mittant, reportaturi pro tam bono opere a nobis et sede apostolica remunerationem praemiumque condignum, vel saltem eos et eorum quemlibet, de metropolitanis, cathedralibus, collegiatis et aliis ecclesiis, domibus, monasteriis, conventibus, civitatibus, dominiis, universitatibus, communitatibus, castris, terris ac locis respective tam clerici et regulares quam laïci, omnes et singuli supradicti omnino expellant.

§ 15. Civitates vero, dominia, terras, castra, villas, comitatus, fortalicia, oppida et loca quaecumque ubilibet consistentia eorum et eorum respective metropolitanas, cathedrales, collegiatas et alias ecclesias, monasteria, prioratus, domus, conventus et loca religiosa vel pia, cujuscumque ordinis, ut praefertur, ad quae praefatum Martinum vel aliquem ex praedictis declinare contigerit, quamdiu ibi permanserint et triduo post recessum, ecclesiastico subjicimus interdicto.

§ 16. Et ut praemissa omnibus innotescat, mandamus insuper universis patriarchis, archiepiscopis, episcopis, patriarchalium, metropolitanarum et aliarum cathedralium ac collegiatarum ecclesiarum praelatis, capitulis, aliisque personis ecclesiasticis, saecularibus et quorumvis ordinum supradictorum regularibus, fratribus, religiosis, monachis exemptis et non exemptis supradictis, ubilibet praesertim in Alemania constitutis, quatenus ipsi vel eorum quilibet sub similibus censuris et poenis, eo ipso incurrendis, Martinum, omnesque et singulos supradictos, qui elapso termino hujusmodi mandatis seu monitis nostris non paruerint, in eorum ecclesiis, dominicis et aliis festivis diebus, dum inibi major populi multitudo ad divina convenerit, declaratos haereticos et condemnatos publice nuncient faciantque et mandent ab aliis nunciari et ab omnibus arctius evitari.

§ 17. Necnon omnibus Christi fidelibus, ut eos evitent, pari modo sub praedictis censuris et poenis. Et praesentes literas vel earum transumptum sub forma infrascripta factum, in eorum ecclesiis, monasteriis, domibus, conventibus et aliis locis legi, publicari atque affigi faciant. Excommunicamus quoque et anathematizamus omnes et singulos cujuscumque status, gradus, conditionis, praeeminentiae, dignitatis aut excellentiae fuerint qui, quominus praesentes literae vel earum transumpta, copiae seu exemplaria in suis terris et dominiis legi, affigi et publicari possint, fecerint, vel quoquo modo procuraverint, per se vel alium seu alios, publice vel occulte, directe vel indirecte, tacite vel expresse.

§ 18. Postremo quia difficile foret praesentes literas ad singula quaeque loca deferri, in quibus necessarium foret, volumus et apostolica auctoritate decernimus, quod earum transumptis manu publici notarii confectis et subcriptis, vel in Alma Urbe impressis, et sigillo alicujus ecclesiastici praelati munitis, ubique stetur, et plena fides adhibeatur, prout originalibus literis staretur et adhiberetur, si forent exhibitae vel ostensae.

§ 19. Et ne praefatus Martinus omnesque alii supradicti, quos praesentes literae quomodolibet concernunt, ignorantiam earumdem literarum et in eis contentorum omnium et singulorum praetendere valeant, literas ipsas in basilicae principis apostolorum et cancellariae apostolicae necnon cathedralium ecclesiarum Brandenburgensis, Misnensis et Mespergensis (?) valvas affigi et publicari volumus. Decernentes, quod earumdem literarum publicatio sic facta, supradictum Martinum omnesque alios et singulos praenominatos, quos literae hujusmodi quomodolibet concernunt, perinde arctent, acsi literae ipsae die affixionis et publicationis hujusmodi eis personaliter lectae et intimatae forent, cum non sit verisimile, quod ea quae tam patenter fiunt, debeant apud eos incognita remanere.

§ 20, Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis, seu si supradictis omnibus et singulis vel eorum alicui aut quibusvis aliis a sede

apostolica praedicta, vel ab ea potestatem habentibus, sub quavis forma, etiam confessionali, et cum quibusvis etiam fortissimis clausulis, aut ex quavis causa seu grandi consideratione indultum vel concessum existat, quod interdici, suspendi vel excommunicari non possint per literas apostolicas, non facientes plenam et expressam, ac de verbo ad verbum, non autem per clausulas generales id importantes, de indulto hujusmodi mentionem, ejusdem indulti tenores, causas et formas, perinde ac si de verbo ad verbum insererentur, ita ut omnino tollatur, praesentibus pro expressis habentes.

§ 21. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae damnationis, reprobationis, rejectionis, decreti, declarationis, inhibitionis, voluntatis, mandati, hortationis, obsecrationis, requisitionis, monitionis, assignationis, concessionis, condemnationis, subjectionis, excommunicationis et anathematisationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum.

Datum Romae apud sanctum Petrum, anno Incarnationis Dominicae millesimo quingentesimo vigesimo, XVII. kalen. Julii, pontificatus nostri anno octavo.

Magnum Bullarium Romanum, deel I, blz. 610-614.

33.

1520, October, Brussel. Uittreksel uit eene rekening over eene reis van Remacle d'Ardenne, lid van den Geheimen Raad, naar Brussel aangaande Luther.

A luy [maistre Remacle Dardenne] pour, en juillet xx, avoir esté a Anvers touchant labbaye de Sainct Michiel illec, et en octobre ensuivant a Bruxelles touchant Luther.... xliiij livres, xvj sols.

Rijksarchief van Brussel, *Revenus et dépenses de Charles-Quint* (*1520-1530*), fol. 240 verso; aangehaald bij Henne, deel IV, blz. 329, 330, noot 5. — Remacle d'Ardenne (1480-1524) was sedert 1517 lid van den Geheimen Raad der landvoogdes Margaretha van Oostenrijk. (Zie Hennebert *in voce*, *Biographie nationale*, deel I.)

34.

1520, October 23, Aken. Brief van den legaat Aleander aan den Paus over de zaak van Luther in de Nederlanden. — Hij meldt, dat de Keizer, terwijl zij beide te Antwerpen waren, bevel gegeven heeft in de Nederlanden al Luther's boeken te verbranden. Te Leuven werd het edict met het zegel van Brabant bekrachtigd, en werden aldaar den 8sten meer dan tachtig boeken verbrand. Te Luik werd den 17n een bisschoppelijk edict tegen de

boeken van Luther uitgevaardigd, met nog strengere straffen dan degene in de pauselijke bul vermeld. Dat alles heeft Aleander door zijne werkdadigheid verkregen en hij hoopt in andere Duitsche bisdommen even goed te zullen slagen.

Post pedum oscula beatorum : Sanctissime domine, Deus optimus sanctitatem vestram integram et felicem diutissime nobis servet.

De Lutherano negocio, ut omnia quo ordine hic geruntur sanctitas vestra intelligat, edixit Caesar, dum Antwerpiae essemus, ut ubicumque suorum regnorum et dominiorum Lutheriani aut alii famosi libelli invenirentur, hi omnes publico cremarentur igni. Id edictum fuit quidem generali regis sigillo autoratum, sed quia (ut postea didicimus) in iis, quae in Brabantia fiunt, aliud eiusdem regis sigillum, quod Brabantiae dicitur, necessarium est, illudque eo tempore penes Brabantiae cancellarium Lovanii erat : idcirco non, ut me nuper sperare scripsi, potuerunt Antwerpiae damnata hujusmodi librorum portenta debito incendio interire.

Verum mox Lovanium accedentes et mandatum regium sigillo Brabantiae communiendum procuravimus et die octava huiusce mensis octoginta et amplius volumina Lutheriana et his permisti famosi complures libelli in medio e suggesto foroloco igni sunt absumpti, presentibus in iudiciali habitu magistratibus et proclamante vocalissimo precone suggerenteque ignem carnifice, idque in oculis non Lovaniensium modo, sed et nationum earum omnium, quae in caesaream aulam undique terrarum confluunt. Hos libros plerique metu censurarum ad me attulerunt, alios e tabernis bibliopolarum lictores et apparitores oppidi diripuere.

Idem postea Leodii factum est decima septima mensis die; sed Leodii mihi fuit post regis discessum adhuc quatriduum immorandum, donec edictum episcopi expediretur, quod amplissimum et quale ipse ego dictare volui, Leodiensis antistes mihi lubentissime concessit. Id mandatum factum est in Lutherianos libros et fautores omnes, in quos animadverti iubet episcopus non solum pœnis in apostolico bulla contentis, sed et bonorum confiscationibus presertim in omnibus his locis, quae in temporali ipsius dominio censentur. Huius edicti, non temere, sed quadam cum maturitate et pensitatione expediti, speramus etiam ceteros Germaniae episcopos et principes similia nobis concessuros.

Archief van het Vatikaan, *Cod. 3918;* afgedrukt in ***Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V***, deel II, (bearbeitet von Adolf Wrede), blz. 454-456.

35.

1520, December 31, Leuven. Uittreksel uit eenen brief van Latomus aan Rodolphus de Monckendamis (Monnikendam) aangaande het gevoelen, dat twee jaar vroeger in de Leuvensche Hoogeschool heerschte over Luther's (eerste) geschrift. — Verscheidene malen werd het onderzocht. Nochtans wilde de godgeleerde

Faculteit haar gevoelen niet openbaar maken, daar het gerucht liep, dat de Luiksche bisschop het met Luther eens was. Dit werd nochtans valsch bevonden, wanneer drie afgevaardigden der Faculteit zich naar Luik bij den bisschop begaven. Deze raadde alleen uit voorzichtigheid aan, het ontwerp van veroordeeling vóór de afkondiging aan den kardinaal van Tortosa (Adriaan van Utrecht) te onderwerpen, hetgeen dan ook geschiedde, zooals blijkt uit Adriaan's brief bij de Leuvensche veroordeeling van Luther's geschrift afgedrukt.

Ante duos annos, quum Lutheri liber impressus et undique divulgatus ad manus nostras venisset, essetque propter multorum rumores de mala doctrina vehementer suspectus, diligenter a singulis Facultatis magistris privatim lectus est, et in conventu omnium saepenumero examinatus; sicque ad extremum communi consilio aliquot articuli ad verbum excerpti sunt, qui sufficere videbantur, nam omnes colligere longum erat et non necessarium. Quoniam autem in re tanta nolebat Facultas inniti suae prudentiae, simul quia divulgatum erat, licet falso, ut postea compertum est, quod reverendissimus dominus Leodiensis isti doctrinae faveret, misit ad eum tres magistros, quos ille pro sua singulari humanitate benignissime excepit, quibus fide sacrosancti sacerdotii asseruit Lutheri librum sibi non visum neque lectum; tantum aberat, ut rei periculosae et ignotae faveret. Quin, sicut episcopum decet, omnem operam suam pollicitus est, et (quae est ejus praesens memoria), quum retulisset qualem successum habuisset causa Reuchliniana, quae tunc adhuc Romae indecisa pendebat, licet in ejus condemnationem quinque universitates concordarent, quorum judicium ad extremum sedes apostolica comprobavit, consuluit ut condemnatio, priusquam evulgaretur, reverendissimo cardinali Derthusensi examinanda mitteretur, ut illius prudentia et auctoritate munita exiret in lucem. Quale autem judicium tulerit ille, epistola in fronte condemnationis impressa patefacit.

Latomus, ***Articulorum doctrinae Fr. Martini Lutheri per theologos Lovanienses damnatorum, ratio ex sacris literis et veteribus tractatoribus*** (Antverpiae, 8 Maii 1521, 4°), in Latomi, *Opera* (Lovanii 1550), blz. 1. — Zie De Ram, ***Disquisitio historica de iis quae contra Lutherum Lovanienses theologi egerunt***, blz. 10-11. Over ons stuk evenals over de stukken n^rs^ 25-27, zie C.J.M. Bottemanne, ***De brief van den kardinaal van Tortosa aan de theol. fac. van Leuven*** in het maandschrift ***De Katholiek*** (1882), blz. 1-22.

36.

Omstreeks 1520, Antwerpen en andere plaatsen. Uittreksel uit Van Meteren's *Nederlandtsche Historie* over de beginselen der Luthersche ketterij in de Nederlanden, over de misbruiken van

den aflaathandel en over de predikingen der Antwerpsche augustijnen daartegen.

In dese tijden zijn veel gheestelijke ende principalijcken augustijn-monicken door de boecken ende schriften van Martijn Luther beweeght gheweest om te ondersoecken verscheyden articulen, daer sy dochten de Roomsche kercke in gheabuseert was, principelijck int stuck van de aflaten, waer inne de giericheyt soo domineerde, dat die, die de aflaten ende bullen van Roomen gheobtineert hadden van de pausen, de profijten daer van 't Antwerpen deden verpachten ende bevonden de Italiaensche cooplieden diese pachten, dat die selvighe huerden alomme de beste ende welsprekenste predicanten om die als een coopmanschappe wel te prijsen ende uyt te setten tot der pachters meeste profijt.

Onder andere soo werden de monicken van 't augustynen-clooster tot Antwerpen in dese aflaten seer geschandaliseert ende preeckten seer daer teghen met soo grooten toeloop des volcks, dat de kercke (nu S. Andries prochie-kerke) de menichte niet houden conde, soo dat sy moesten gaelderyen om hooghe maken om het volck op te staen en te sitten.

Van Meteren, *Nederlandsche Historie* (1608), fol. 10 verso. — Zie daarover Paul Fredericq, *La question des indulgences dans les Pays-Bas au commencement du XVIe siècle*, in de *Bulletins de l'Académie royale de Belgique*, 1898.

37.

Vóór 1521, Nederlanden. **Uittreksels uit een gelijktijdig drukje, bevattende zeer stoute woorden, die zouden uitgesproken zijn door den graaf van Nassau aan de predikers van den Haag, door de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk aan de Leuvensche magisters en door den heer van Ravestein op eenen maaltijd aan het keizerlijk hof.**

Comes de Nassau, subregulus Flandriae, Brabantiae et Hollandiae, ad praedicatores in Haga Comitis inquit : *Ite et praedicate sinceriter Evangelium Christi sicut Lutherus neminem offendentes; nec habebitis occasionem interpellandi adversus aliquem.*

Lovanienses magistri conquesti fuerunt dominae Margarethae, Caesaris sorori, gubernatrici Belgii, quod Lutherus suis scriptis subverteret rem christianam. Interrogavit ista : *Quinam est iste Lutheris? — Indoctus est*, inquiunt, *monachus.* Respondit ipsa : *Scribite multi docti contra unum indoctum; tunc totus mundus plus credet multis doctis quam uni indocto.*

Dominus de Ravestein in imperiali convivio, ut sermo inciderat de Luthero, ait : *Unus homo christianus surrexit in quadringentis annis, quem Papa vult occidere.*

Gerdes, *Historia Reformationis*, deel III, blz. 22, 23. — Het zeldzaam drukje, van omstreeks 1521 bevond zich ter Bibliotheek van Leipzig, zegt Gerdes volgens Seckendorf. Zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 82, noot 2.

38.

1521, Januari 3, Rome. Banbul van paus Leo X tegen Luther en tegen diens aanhangers en begunstigers. — Na eene inleiding, waarin de paus uitwijdt over zijne plichten tegenover de ketters, en waarin hij een gedeelte zijner voorgaande bul (van 17en Juli 1520) letterlijk herhaalt, stelt hij vast, dat, ten gevolge dezer vroegere bul, sommige Lutheranen hunne dolingen hebben afgezworen, en dat in sommige plaatsen van Duitschland Luther's geschriften verbrand geworden zijn. Luther integendeel, door machtige personen beschermd, is de instellingen der Kerk nog hardnekkiger dan vroeger blijven bestrijden. Dienvolgens moet hij, evenals zijne aanhangers en begunstigers, als een verhard ketter beschouwd worden en door alle christenen geschuwd; zij worden in den ban der Kerk geslagen, schuldig verklaard aan majesteitsschennis, onderworpen aan de straffen tegen de ketters uitgeschreven en, evenals hunne opvolgers, van al hunne goederen en ambten beroofd. Alle plaatsen, waar Luther en zijne aanhangers of begunstigers zich ophouden, worden in interdict gesteld. In alle kerken zal men deze bul plechtig afkondigen, op straf van den pauselijken ban. Aan alle kerkvoogden wordt bevolen preeken in te richten tegen de nieuwe leerstelsels; ook aan alle andere geestelijken doet de paus daartoe eenen oproep. Deze pauselijke bul zal in twee kathedrale kerken van Duitschland aangeplakt worden, en naar alle plaatsen zullen er wettige afschriften van gezonden worden. Wie aan deze bul gehoorzaamheid weigert, zij gevloekt.

Leo episcopus, servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam.

Decet Romanorum pontificem, ex tradita sibi divinitus potestate, poenarum spiritualium et temporalium pro meritorum diversitate dispensatorum constitutum, ad reprimendum nefarios conatus perversorum, quos noxiae voluntatis adeo depravata captivat intentio, ut Dei timore postposito, canonicis sanctionibus mandatisque apostolicis neglectis atque contemptis, nova et falsa dogmata excogitare ac in ecclesia Dei nefarium schisma inducere, aut schismaticis ipsis inconsutilem Redemptoris nostri tunicam orthodoxaeque fidei unitatem scindere satagentibus, favorem praebere, assistere adhaerereque non verentur; ne Petri navicula sine gubernatore et remige navigare videatis, contra tales eorumque sequaces acrius insurgere, et exaggeratione poenarum et alias opportuno remedio ita providere, ne iidem contemptores in reprobum sensum dati, illisque adhaerentes, falsis commentis ac subdolis

eorum malitiis simplicem turbam decipiant, ac in eundem errorem et ruinam secum trahant ac veluti morbo contagioso contaminent, et ad majorem ipsorum damnatorum confusionem, omnibus christifidelibus publice ostendere ac palam declarare, quam formidabilium censurarum et poenarum illi rei existant, ad hoc, ut ipsi sic declarati et publicati, confusi tandem et compuncti, ad cor suum redire et ab eorumdem excommunicatorum et anathematizatorum prohibita conversatione et participatione et etiam obedientia se penitus subtrahant, ut divinam ultionem evadant, illorumque damnationis participes minime sint.

§ 1. Sane alias, cum quidam falsi fidei cultores, mundi gloriam quaerentes, etc. (1).

§ 2. Cum autem, sicut accepimus, licet post literarum affixionem et publicationem post elapsum termini seu terminorum hujusmodi in literis per nos praefixi hujusmodi seu praefixorum (quos quidem terminos elapsos fuisse et esse omnibus christifidelibus et per praesentes significamus et fidem facimus), nonnulli ex eis, qui ejusdem Martini errores secuti fuerunt, ipsarum literarum ac monitionum et mandatorum nostrorum notitiam habentes, spiritu sanioris consilii ad cor reversi, errores suos confitentes et haeresim in manibus nostris abjurantes et ad veram fidem catholicam se convertentes, absolutionis beneficium juxta facultatem eisdem nunciis desuper concessam obtinuerint, et in nonnulis civitatibus et locis dictae Alemaniae libri et scripturae dicti Martini juxta mandata nostra publice cremati fuerint, tamen ipse Martinus (quod non sine gravi animi molestia et mentis nostrae perturbatione referimus) in reprobum sensum datus, non solum errores suos infra praemissum terminum revocare et de revocatione hujusmodi nos certiores facere seu ad nos venire contempsit ; verum tamquam petra scandali pejora prioribus contra nos et hanc sanctam sedem et fidem catholicam scribere et praedicare et alios ad hoc inducere non est veritus, propter quod, sicut ipse jam haereticus est declaratus, ita et alii etiam non parvae auctoritatis et dignitatis, propriae suae salutis immemores, ipsius Martini pestiferam haereticorum sectam publice et notorie sequentes eique palam et publice auxilium, consilium et favorem subministrantes, ipsumque Martinum in suis inobedientia et contumacia confoventes, et alii publicationem dictarum liberarum impedientes, poenas in dictis nostris literis contentis damnabiliter incurrerunt et haeretici merito sunt habendi atque ab omnibus christifidelibus evitandi, dicente apostolo : Haereticum hominem post unam et secundam correctionem devita, sciens quia subversus est, qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus.

§ 3. Ut igitur cum Martino et aliis haereticis excommunicatis et anathematizatis et maledictis merito copulentur, et sicut in delinquendo dicti Martini pertinaciam sequantur, ita poenarum et nominis participes fiant, secumque Lutherani vocem et debitas portent poenas, cum praemissa adeo manifesta et notoria sunt effecta et permanentes, ita ut nulla probatione aut monitione vel citatione indigeant, prout si fore decernimus et declaramus,

---

(1) Hier wordt opgemerkt : « Omittitur residuum hujus narrativae, quoniam tota bulla est quae immediate praecedit. » (d. i. de bul van 17 Juli 1520.)

Martinum et alios, qui eundem Martinum in suo pravo et damnato proposito obstinatum sequuntur, ac etiam eos, qui eum etiam praesidio militari defendunt, custodiunt et propriis facultatibus vel aliis quomodolibet sustentare non verentur, ac auxilium, consilium vel favorem quovis modo praestare et subministrare praesumpserunt et praesumunt, quorum omnium nomina et cognomina et qualitates, etsi quavis celsa vel grandi praefulgeant dignitate, praesentibus haberi volumus pro expressis, ac si nominatim exprimerentur ac in illorum publicatione vigore praesentium facienda nominatim exprimi possent, decernimus, excommunicationis et etiam anathematis necnon maledictionis aeternae et interdicti, ac in eos et eorum descendentes dignitatum, honorum et bonorum privationis et inhabilitationis ad illa necnon bonorum confiscationis et criminis laesae majestatis et alias sententias, censuras et poenas etiam in haereticos a canonibus inflictas in dictis literis contentas damnabiliter incidisse.

§ 5. Civitates quoque, terras, castra, oppida et loca, in quibus tunc pro tempore fuerint, et ad quae eos declinare contigerit, ac quae in illis sunt, ac alias etiam cathedrales et metropolitan. monasteria et alia religiosa et pia loca, etiam exempta et non exempta, quocumque ecclesiastico interdicto supposita esse, ita ut, illo durante, illis, praetextu cujusvis indulti apostolici, praeterquam in casibus a jure permissis, et in illis, non alias quam januis clausis, ac excommunicatis et interdictis exclusis, nequeant missae et alia divina officia celebrari, apostolica auctoritate tenore praesentium declaramus, illosque pro excommunicatis et anathematizatis, maledictis, interdictis, privatis et inhabilibus ubicumque locorum denunciari et publicari ac ab omnibus christifidelibus arctius evitari praecipimus et mandamus.

§ 5. Et ut in omnibus tantum in Dei ecclesiae suae vilipendum Martini et sequacium et aliorum inobedientium obstinatae temeritatis audacia innotescat, ne morbida pecus gregem inficiat parsque sincera ad infectionem trahatur, universis et singulis patriarchis, archiepiscopis, episcopis, patriarchalium, metropolitan. cathedralium et collegiatarum ecclesiarum praelatis, capitulis et personis ecclesiasticis, et quorumvis ordinum etiam mendicantium religiosis exemptis et non exemptis ubilibet constitutis, in virtute sanctae obedientiae et sub excommunicationis latae sententiae pœnis mandamus, quatenus ipsi et quilibet eorum, si postquam vigore praesentium requisiti fuerint, infra tres dies, quorum unum pro primo, et alium pro secundo, et reliquum pro tertio et peremptorio termino, ac canonica monitione praemissa assignamus, eosdem Martinum et alios excommunicatos, anathematizatos, maledictos et haereticos declaratos, aggravatos, interdictos, privatos et inhabiles, et in praesentium executione nominatos in eorum ecclesiis dominicis et aliis festivis diebus (dum major inibi populi multitudo convenerit ad divina) cum crucis vexillo, pulsatis campanis et accensis candelis ac demum extinctis et in terram projectis et conculcatis, cum trina lapidum projectione aliisque caeremoniis in similibus observari solitis, publice nuncient et faciant et mandent ab aliis nunciari, et ab omnibus christifidelibus arctius evitari. Ad majorem insuper praefati Martini aliorumque haereticorum supradictorum adhaerentium et sequacium et fautorum confusionem, in virtute sanctae obedientiae mandamus omnibus et singulis patriarchis, archiepiscopis, episcopis et aliarum ecclesiarum praelatis, ut sicut ipsi ad sedandum schismata, auctore Hiero-

nymo, constituti fuerunt, ita nunc, urgente necessitate, prout eorum incumbit officio, constituant se murum pro populo christiano, non tacendo tamquam canes muti non volentes latrare, sed incessanter clamando et exaltando vocem et praedicando et praedicari faciendo verbum Dei ac veritatem fidei catholicae contra damnatos articulos et haereticos supradictos.

§ 6. Necnon omnibus et singulis parochialium ecclesiarum rectoribus ac religiosis quorumcumque ordinum, etiam mendicantium, exemptis et non exemptis, ut praemittitur, similiter in virtute sanctae obedientiae mandamus, ut sicut ipsi nubes a Domino constituti sunt, ita spiritualem imbrem in populo Dei seminare, et contra supradictos articulos, ut praefertur, damnatos, sicut etiam eorum incumbit officio, publice publicare non vereantur; scriptum est enim, quod perfecta charitas foras mittit timorem. Vos igitur, et vestrum singuli onus tam meritorii negocii devota mente suscipientes, vos in illius executione sic solicitos ac verbo et opere studiosos atque diligentes exhibeatis, quod ex vestris laboribus, divina nobis favente gratia, sperati fructus adveniant, ac per solicitudinem nostram, quae causas pias gerentibus pro retributione debetur, palmam gloriae non solum consequi mereamini, verum etiam apud nos et sedem praedictam non immerito valeatis, de exacta diligentia vestra uberius commendari.

§ 7. Verum, quia difficile foret praesentes declarationis et publicationis literas ad praesentiam et personam propriam Martini et aliorum declaratorum et excommunicatorum hujusmodi personaliter deducere, propter eis faventium potentiam, volumus, ut affixio et publicatio praesentium literarum in valvis duarum cathedralium seu metropolitan. aut unius cathedralis et alterius metropolitanae in dicta Alemania consistentium ecclesiarum, per unum ex nunciis nostris ibidem existentibus facta, in eos liget et arctet, Martinumque et alios declaratos damnatos hujusmodi demonstret in omnibus et per omnia, acsi eis et eorum cuilibet personaliter intimatae et praesentatae fuissent.

§ 8. Et quia etiam difficile foret praesentes literas ad singula quaeque loca deferre, in quibus earum publicatio necessaria foret, volumus et praefata auctoritate decernimus, quod earum transumptis, sigillo alicujus praelati ecclesiastici seu ex nunciis nostris praedictis munitis, et manu alicujus publici notarii subscriptio ubique stetur, prout praesentibus originalibus literis staretur, si essent exhibitae vel ostensae.

§ 9. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac omnibus illis, quae in prioribus literis nostris praedictis voluimus non obstare, caeterisque contrariis quibuscumque.

§ 10. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae constitutionis, declarationis, praecepti, mandati, assignationis, voluntatis et decreti infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum.

Datum Romae apud sanctum Petrum, anno Incarnationis Dominicae millesimo quingentesimo vigesimo primo, tertio nonas Januar., pontificatus nostri anno octavo.

Magnum Bullarium Romanum, deel I, blz. 614-615.

39.

1521, Februari 17, Mechelen. Derde plakkaat van keizer Karel gericht tot den Raad van Vlaanderen aangaande de godslasteraars. — De keizer heeft vernomen, dat zijne vroegere bevelen tegen de godslasteraars in den wind geslagen worden, dat de godslasteringen, vloeken, enz., meer en meer voorvallen en dat zijne ambtenaars niets doen om dit te beletten. Daarom beveelt hij zijne vorige plakkaten opnieuw af te kondigen en ze streng te handhaven.

(*Touchant les blitres.*) — *De par l'Empereur.*

A noz amez et féaulx les président et gens de nostre Chambre de Conseil en Flandres, salut et dilection.

Comme par autres noz lettres patentes et pour les causes contenues en icelles, nous ayons fait certaines ordonnances, tant sur le fait des brimbeurs, blitres et gens vagabondes, comme sur la pugnicion et correction des blasphémateurs, renoyeurs et jureurs du nom de Dieu, ordonnant expressement par icelles, que tous brimbeurs, brimberesses, blitres et bliteriennes non affolez de leurs membres, gens vacabondes, non ayans maistre ou adveu de capitaine, et autres ayans fuy et servi en guerre, ou tenu les champs sans nostre congié, se retirassent incontinent et sans délay de noz pays et seigneuries, et se gardassent de y retourner, hanter ou converser à payne de la hart.

Et quant aux blasphémateurs, qu'ils se gardassent aussi de jurer, blasphémer et renoyer le nom de Dieu, sur les paynes contenues et déclairées es lettres sur ce faictes et publiées par tous noz pays et seigneuries et mesmement en nostre pays et conté de Flandres.

Et combien que lesdictes ordonnances soient toutes raisonnables, utilles et favorables, que la publicacion dicelles ait esté faicte, rafreschie et reyterée pluiseurs foiz, et que ung chascun en son endroit les devroit estroictement garder, observer et entretenir, et mesmement noz officiers procéder à la pugnicion et correction des transgresseurs et desobéissans, selon la forme et teneur et soubz les paynes contenues en icelles; neantmoins nous entendons que rien ne s'en est fait, et que le nombre desdicts brimbeurs, brimberesses, blitres et bliteriennes et autres gens de la qualité et condicion que dessus, croît et augmente journellement en grant multitude et habondance en nostre dit pays de Flandres, et que soubz umbre de leur bliterie, ils font et commectent pluisieurs mesuz et malifices, à la grant charge, foulle et oppression de nos subgectz.

Et semblablement que les blasphèmes, renoyemens et détestables sermens se continuent de plus en plus, le tout au grand opprobre de Dieu, contempnement et mesprisement de nous et de nosdictes ordonnances, interest et préiudice de nosdicts subgetz, et plus sera, se par nous ny est pourveu.

Pour ce est-il que nous, ces choses considérées, vous mandons et commectons par ces présentes, que incontinent et sans délay vous faictes de rechief

et d'abondant rafreschir et reyterer la publicacion desdites ordonances, tant sur le fait desdicts brimbeurs, brimberesses, blitres et bliteriennes et autres gens de leur qualité et condicion, comme sur la prohibicion et deffence des blasphémateurs par tout nostre dict pays et conté de Flandres, où lon est accoustumé faire criz et publicacions. Et icelles ordonnances gardez, observez et entretenez et faictes garder, observer et entretenir estroictement et inviolablement, procédant et faisant procéder aussi bien contre les officiers négligens de faire leur devoir comme contre les principaulx infracteurs et transgresseurs; le tout par les paynes et selon la forme et teneur d'icelles ordonnances, sans porter faveur ou dissimulation quelconque. Car ainsi nous plaist-il. Et de ce faire vous donnons povoir, auctorité et mandement espécial. Mandons et commandons à tous à vous en ce faisant estre obéy et entendu deligemment.

Donné en nostre ville de Malines, le xvij[e] jour de février, l'an mil cinq cens et vingt.

Par l'empereur en son conseil : Haneton.

Origineel berustende op het Provinciaal Staatsarchief te Gent, Reg. 4, *Correspondance du Conseil de Flandre*, deel VII, fol. 11.

40.

1521, voorjaar, Nederlanden. **Aanteekening van Chapeaville over het afkondigen van de pauselijke bul tegen Luther op last van keizer Karel.**

1521. Igitur Caesar anno Domini 1521 ineunte, tanquam S. Sedis observantissimus filius, diploma apostolicum in Lutherum evulgatum et per varia et diversa Germaniae loca iam publicatum mandat non solum Lovanij in inferioribus dominijs suis, verum etiam Leodij, Coloniae, Treviris et Moguntiae promulgari.

Chapeaville, *Gesta pontificum Leodiensium*, deel III, blz. 262.

41.

1521, Maart 13, Leuven. **Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Alexander, secretaris van den graaf van Nassau, over de maatregels door den Antwerpschen magistraat genomen tegen de onverstandige sermoenen der predikheeren aldaar aangaande Luther.**

His etiam stultiora blaterant jacobitae Antwerpienses adeo seditiose, ut magistratus haudquaquam stultus, metuens populi tumultum, admonuerit eos,

ut apud populum nec probarent Lutherum nec incesserent, sed praedicarent Evangelium Christi.

Erasmus, *Opera omnia*, deel III, pars II, blz. 1696. — In eenen brief uit Mechelen in hetzelfde jaar aan Nicolaas Everardus, voorzitter van 't Hof van Holland, geschreven, zegde Erasmus nog : « Nuper Antwerpiae minorita quidam attractus in conjurationem caepit insanire apud populum. Nomen homini Matthias, Hollandus est. Jussus est a magistratu praedicare Evangilium. In concione proxima dicit : « Evangelium vos docet pastor vester, etiamsi pridie dormisset cum scorto ». (Ibid., blz. 1697.)

42.

1521, Maart 20, Mechelen. Eerst plakkaat van keizer Karel tegen Luther's leerstelsels en boeken in de Nederlanden. — Als gevolg der pauselijke bul en der veroordeelingen van de hoogescholen van Leuven en Keulen en op 's Pausen verzoek wordt aan de overheid bevolen alle boeken en geschriften van Luther en van zijne aanhangers aan te slaan en met trompetgeschal in 't openbaar tot asch te laten verbranden, met verbod aan eenieder er in 't vervolg nog dergelijke te drukken, te verkoopen, te koopen, te bezitten of te lezen, op straf van verbeurdverklaring dier boeken en van eene willekeurige geldboete, waarvan de twee derden voor den Keizer en een derde voor den aanklager voorbehouden zullen blijven.

(*Touchant Martin Luthere*). — *De par l'Empereur.*

A noz amez et féaulx les président et gens de nostre Chambre de Conseil en Flandres salut et dilection.

Comme nostre saint père le pape et le saint siége apostolicque nous ayent présentement fait monstrer et exhiber certaine bulle et sentence diffinitive par laquelle et aussi par les décretz et déclarations des facultez de théologie des universitez de Louvain et Coulongne pluseurs hérésies, erreurs, faulses et scandaleuses opinions contraires à la s^te^ foy catholicque, controuvées escriptes et mises en avant par ung nommé Martin Luthere, religieulx de l'ordre saint Augustin : lesquelles hérésies, erreurs et faulses opinions, se on les permectoit continuer, augmenter et accroistre, pourroient causer et engendrer, comme desia ont fait, pluseurs grave esclandre ; pour ausquelz troubles et erreurs entre les peuples et personnes obvier, et entretenir le peuple chrestien en la vraye foy, institution et doctrine de nostre mère saincte église, en laquelle il a persévéré jusques ores, nostre saint père et saint siege apostolicque ayent par lad. bulle et sentence condampné les livres et escriptz dud. Luthere; mesmes es points et articles faisans mention du sacramant de

baptesme, des trois parties de confession, de leffect de contricion et pénitence, de la manière et qualité de la confession et absolution tant de celui qui la reçoit comme de celui qui la donne ou peult donner, du sacramant de pénitence et de la rémission des péchiez, des indulgences et pardons et du fruit diceulx, des excommunications, censures et autres peines ecclésiastiques, de la puissance du pape, vicaire de Dieu en terre et du saint siège apostolicque et de toute l'église en général, des articles desia réprouvez et condempnez par le consille de Constanz contre ung nommé Jehan Huyss, ses adhérens et complices; aussi que lon ne doit grever ou offenser les personnes des Turcs et héréticques, et pluseurs autres points et articles plus aplain contenuz et déclairez en la bulle de lad. sentence; laquelle nostred. saint père par son ambassadeur quil nous a envoyé, nous a fait présenter, notiffyer et insinuer, requérant que selon le contenu dicelle voullons prohiber et reiecter lesd. livres, sermons et escriptz dud. Luthere et de tous ses ensuivans et adhérens et les faire brusler et annichiler par tout nostre conté et pays de Flandres, et par tous autres noz pays et seigneuries deffendre a tous noz subgectz de nosd. pays et seigneuries de vendre, achapter ou aucunement user diceulx.

Pour ce est-il que nous, ces choses considérées et après avoir fait visiter et examiner lad. bulle et sentence par bons et notables personnaiges, doctz, éruditz et esprouvez; et que a cause de nostre empire sommes le principal deffenseur et advocat de l'église universelle; aussi que nostre intention est de nullement permettre telz ou semblables scismatiques et héréticques ne leurs livres ou damnables opinions estre soustenuz en nostred. conté et pays de Flandres ny ailleurs en nosd. pays et seigneuries.

Vous mandons et commectons par ces présentes, que incontinent et sans délay saississez, prenez et recouvrez en voz mains tous les livres, registres, manuelz et escripz, faiz et composez par led. Luthere ou ses adhérens, quelque part que les pourrez trouver aud. Flandres, et les bruslez et faictes brusler et annichiler publicquement et a son de trompe devant les bretesques, halles et autres lieux ou semblables actes se doivent et sont accoustumez de faire, tant qu'ils soyent aboliz et mis en cendres comme faulx, dampnables et héréticques.

En faisant en oultre expres commandement, prohibitions et deffense de par nous que nul qui que ce soit par nostred. pays de Flandres ne savanche de doresenavant imprimer, vendre, achapter, garder ou lire aucuns desd. livres ou d'autres depuis faiz et publiez pour la corroboration diceulx, ou qui pourroient avoir ou contenir aucune dérision ou diffamation de la personne et estat de nostred. saint père, le saint siège apostolicque ou d'autres, universitez colliéges ou personnaiges impugnans ou confondans les maulvaises et damnables opinions dud. Luthere et de ses adhérens et complices, sur payne de confiscation desd. livres et autre peine arbitraire a applicquer, assavoir les deux tiers à nous et le iij^{e} au dénonciateur.

Car ainsi nous plaist il, et de ce faire vous donnons plein povoir, authorité et mandement espécial. Mandons et commandons a tous autres nos justiciers, officiers et subgectz de nostred. conté de Flandres, que en ce faisant ilz obéissent et entendent deligement.

Donné en nostre ville de Malines, le XXe jour de mars, lan de grace mil cinq cens et vingt. Et de noz règnes, assavoir de ceulx des Rommains et de Hongrie, le second, et des Espaignes, etc., le dixième.

Par l'empereur en son conseil : R. D. Ardenne. *Langs onder staat door eene andere hand geschreven* : Publié ou consistoire du conseil en Flandres le iij^e^ jour de mey XV^c^ vingt et ung par ordonnance de messieurs dudit conseil par moy N. Boullin.

Origineel berustende op het Prov. Staatsarchief te Gent, Reg. *Correspondance du Conseil de Flandre*, deel VII, fol. 15. — Afschrift daarvan op het Stadsarchief van Gent, Reg. 5, *Eerste Swartenboek* of *Vrauw Marieboek*, fol. 253; met de vermelding dat het plakkaat den *3 Mei* te Gent door den Raad van Vlaanderen bezegeld werd « onder de zeghel van de camere van den Rade in Vlaenderen hier upghedruct ». — Onder de dagteekening van 22 Maart werd hetzelfde plakkaat, *mutatis mutandis*, gezonden naar den baljuw van Nijvel en Waalsch Brabant. (Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 650-651 verso ; Nationale Bibliotheek te Parijs, *Coll. Moreau*, vol. 446, fol. 396.) De aanvang is er : « *A nostre bailli de Nivelle et de nostre romand pays de Brabant ou a son lieutenant, salut* ». — Op den rug (in het *Reg. sur le faict*) staan de volgende latere opschriften van drie verschillende handen : *1520. Contra libros Lutheri Inquisitio et placata. — Touchant les sectes. — Le premier édict sur le faict de la Lutherie en lan 1521, 22 Martii.* Deze laatste Fransche woorden zijn klaarblijkelijk van Viglius' hand. — Ook onder dezelfde dagteekening van 22 Maart werd ons stuk naar den baljuw van Henegouwen gezonden met het opschrift « *Contre Martin Lutere. De par l'empereur, à nostre grant bailly de Haynnau.* (Prov. Staatsarchief te Bergen, *Reg. du Conseil de Hainaut*, n° 1, fol. 17 en 18 (afschrift van den tijd.)

43.

1521, na Maart 20, Gent. Uittreksel uit de stadsrekeningen over het aanbrengen van het plakkaat tegen Luther's boeken.

Item betaelt Willem van der Brugghen, van dat hij an scepenen brachte een placcaet van Martinus Luther, XVI deniers grooten.

Stadsarchief te Gent, *Stadsrekening van* 1520-21, fol. 58 verso.

44.

1521, Mei 2, Doornik. Uittreksel uit eene rekening over eene reis van den raadsheer Jan Artus naar den bisschop van Doornik aangaande Luther.

A luy [maistre Jehan Artus, conseiller à Malines] pour le second de may xxj. avoir esté vers l'évesque de Tournay touchant Luther, xv. livres.

Rijksarchief te Brussel, ***Revenus et dépenses de Charles-Quint*** (1520-1530), fol. 246; aangehaald bij Henne, deel IV, blz. 330, noot.

45.

1521, Mei 3, Gent. Bevel van den Raad van Vlaanderen, gericht tot alle de ambtenaars van het graafschap, om hun voor te schrijven het keizerlijk plakkaat van 20 Maart 1521 tegen Luther en zijne geschriften stipt na te leven.

Nopende Martens Luther.

De raedslieden des gheecorenen Keysers van den Romeynen altijts vermerder sryex, coninc van Germanien, van Spangie, etc., eerstshertoghe van Oosteryeke, hertoghe van Bourgoingne, graeve van Vlaenderen, etc., gheordineert in Vlaenderen. Alle baillius, scouthetens, ammans, meyers, burchmeesters, voochden, proosten, landthouders, poortmeesters, scepenen, vrieheers ende alle anderen officiers ende wethouders ons voorsz. heeren ende van zijne vassale in Vlaenderen, hueren stedehouderen ende elcken zonderlinghe, saluut.

Alzo de Keysere onser aller ghenadichste heer ons jeghewordelic ghesonden heeft zijne opene letteren van placcate, ons bij die ende den redene daer inne begrepen expresselic ontbiedende, lastende ende bevelende de zelve ter executie te stellene ende doen stellene naer heure vorme ende inhoudene, van welcken letteren tinhoud hier naer volcht van worde te worde :

De par lempereur.

A nos amez et féaux les président et gens de nostre chambre de Conseil en Flandres, salut et dilection.

Comme nostre saint père le pape, enz.

So eyst, dat wy obtempererende de bevelen ons voorz. aller ghenadichste heeren. U voorts ordonneren, lasten ende bevelen zeer scerpelic van zijner M[ajesteit] halven, dat ghij ende elc uwer in zijn jurisdictie de voorz. letteren terstont ter executie stelt naer heure vormen ende inhoudene ende in elcken vanden poincten ende articlen van dien.

Doende voorts de bevelen daer inne staende up de peynen ende confiscacien daer inne verclaerst, sonder dies eenichsins in ghebrecke te zyne.

Ghegheven te Ghent, onder de zeghel vander camere vanden Rade in Vlaenderen hier up ghedruct in vormen van placcate, den iij^{en} dach van Meye int jaer XV^{c} een ende twintich. Ende ghescreven bij mijnen heeren vanden Rade gheordonneert in Vlaenderen. *Gheteekent :* Boullin.

Stadsarchief te Gent, ***Eersten swarten boeck beghinnende vanden jaere*** 1476, ***Vrauw Marie, G.*** fol. 253. (Het hier ingelascht Fransch plakkaat is dat van 20 Maart 1521; zie hierboven n^{r} 42).

46.

1521, Mei 8, Worms. (1) Latijnsch edict van keizer Karel tegen Luther en zijne aanhangers gericht tot al de ambtenaars en onderzaten *zijner verschillige landen.* — De Keizer verklaart, dat het de plicht is van een Roomschen keizer niet alleen in het keizerrijk, maar ook in de andere landen hem onderworpen alle ketterijen te keer te gaan, hetgeen ook zijne voorgangers zoo van vaders- als van moederszijde altijd gedaan hebben. — Reeds drie jaren lang hebben de ketterijen zich in Duitschland (*Germania*) verspreid. Men weet, dat Martinus Luther daar voornamelijk de hand in heeft. De Paus heeft Luther te vergeefs vermaand en naar Rome gedaagd en eindelijk hem en zijne boeken in eene plechtige bul veroordeeld. Nadat de Paus aan den Keizer had laten vragen die bul in zijn rijk te laten naleven, werd zij afgekondigd niet alleen te Leuven, maar ook te Keulen, Mainz, Trier en Luik. Verder worden de leerstelsels van Luther opgesomd, en verhaalt de Keizer wat er met Luther gebeurd is op den Rijksdag te Worms.

Na deze lange inleiding verklaart de Keizer, dat hij met raad en toestemming der keurvorsten en andere prinsen, orden en standen van het Roomsche Rijk het volgende edict (*ad perpetuam memoriam*) uitvaardigt. Overeenkomstig met de bul van paus Leo X, wil hij Luther voor eenen ketter gehouden hebben: dienvolgens wordt verboden in alle landen aan den Keizer onderworpen, op straf van den keizerlijken ban, Luther in woorden of in werken te beschermen, en integendeel bevolen onder belofte van belooning hem aan te houden en uit te leveren om hem naar verdienste te doen straffen. Zijne aanhangers zullen insgelijks in den rijksban geslagen en al hunne goederen verbeurd verklaard worden. Op dezelfde straffen is het verboden Luthersche of andere

---

(1) Dit edict werd slechts den 26 Mei door den Keizer onderteekend, doch het werd niet valsch gedagteekend op 8 Mei, om te doen gelooven dat alles op den Rijksdag te Worms regelmatig was afgeloopen, zooals tot nu toe het algemeen gevoelen was; het was reeds den 8 Mei gereed en slechts enkele veranderingen werden er aan toegebracht. — Zie daarover A. Wrede, *Das Datum des Wormser Edicts*, in het *Historische Zeitschrift*, 1896 I, blz. 449-453, en dezelfde in zijne bewerking der *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V*, deel II, blz. 640, noot 1 en 3.

kettersche boeken of geschriften, in welke taal ook opgesteld, te bezitten, te koopen, te verkoopen, te lezen, te verdedigen of te drukken. Overal waar men die zal kunnen vinden, zullen zij in het openbaar verbrand worden. Daartoe zal men aan de pauselijke legaten of aan hunne plaatsvervangers al de noodige hulp verleenen, of zoo dezen niet aanwezig zijn, zelf in hunne plaats optreden; dit alles op de voormelde straf van keizerlijken ban en verbeurdverklaring der goederen. Op die straf is het ook verboden boeken, schilderijen, beelden of teekeningen, die den paus, de geestelijke of wereldlijke overheden en de katholieke hoogescholen beschimpen of tegenstrijdig zijn met de goede zeden, te maken, te drukken, te koopen, te verkoopen of te bezitten. Die voorwerpen zullen insgelijks in het openbaar verbrand worden. Alle schriften handelende over godsdienstzaken moeten, vooraleer gedrukt te mogen worden, daartoe de goedkeuring verworven hebben van de geestelijke overheid der plaats en van de naastgelegene godgeleerde Faculteit. Alle andere boeken of teekeningen moeten insgelijks de goedkeuring der geestelijke overheid bekomen. Al degenen, die aan dit tegenwoordig edict, waaraan kracht van wet gegeven wordt, ongehoorzaam zouden zijn, zullen schuldig erkend worden aan majesteitsschennis, in den keizerlijken ban geslagen en door al de bovengemelde straffen getroffen worden.

Carolus quintus, divina favente clementia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Hispaniarum, utriusque Siciliae, Hierusalem, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. rex; archidux Austriae, dux Burgundiae, Brabantiae, Stiriae, Carinthiae, Carniolae; comes Habsburgi, Flandriae et Tyrolis, etc. Universis et singulis sacri Romani imperii electoribus aliisque principibus, tam ecclesiasticis quam saecularibus; archiepiscopis, episcopis, praelatis, ducibus, marchionibus, comitibus, baronibus, nobilibus, militibus, clientibus, praefectis, praesidibus, judicibus, scultetis, burgimagistris, consulibus, scabinis, civitatum, oppidorum, villarum, terrarum et quorumvis aliorum locorum communitatibus; necnon universitatum, studiorum sive gymnasiorum rectoribus et locum tenentibus seu officialibus eorundem, ac caeteris quibuscunque nobis tam jure sacri imperii quam haereditario aut alio quocunque modo subjectis, et fidelibus dilectis, cujuscunque status, gradus aut conditionis sint, et ad quos praesentes vel earundem exemplum nostro vel alicujus praelati ecclesiastici sigillo, sive etiam publici notarii manus subscriptione, communium pervenerit, gratiam Caesaream et omne bonum.

Ad veri Romanorum imperatoris officium pertinet, non solum fines hujus sacri imperii, quod praedecessores nostri, Germaniae principes, ob defensionem sanctae Romanae et universalis ecclesiae, suo suorumque saepius

effuso sanguine per divinam gratiam sibi quaesierunt, ad orthodoxam viam adductis vel expulsis infidelibus, propagare; verum etiam, ne qua haereseos labes aut suspitio in jam sibi subditis nationibus sacrosanctam religionem nostram commaculet, summo studio providere, ac, si qua jam oriri coeperit, eam omni ope omnique cura juxta normam a sancta Romana ecclesia hactenus observatam delere penitus et extinguere. Quod si quis alius e majoribus nostris, tanto nos magis praestare debemus, quanto Dei opt. maximi immensa benignitas nobis plura regna et dominia pluresque et magis bellicosos populos majoresque vires quam jam multis saeculis alicui principi, qui hisce titulis sit potitus, ad suae sanctae fidei tutelam et incrementum elargiri dignata est. Accedit, quod quum ex paterno genere, e christianissimis imperatoribus et archiducibus Austriae ducibusque Burgundiae, ex materno vero, catholicis Hispaniarum, Siciliae et Hierusalem regibus simus orti, quorum omnium pro fide christiana res praeclare gestas nulla unquam delebit oblivio. Non sine gravi conscientiae nostrae onere et perpetua nominis nota quadamque veluti nebula felicibus ineuntis principatus nostri auspiciis offusa factum crederetur, si, quae jam ab hinc triennium pullulare in Germania coeperunt, novas quasdam haereses, immo verius jam saepe olim per concilia et summorum pontificum decreta, approbante ecclesia, damnatas et nunc denuo veluti ab inferis erutas altiores jacere radices ulla nostra negligentia passi esse videremur.

Sane vestrum neminem ignorare existimamus, quibus erroribus et haeresibus ab orthodoxa fide longe alienis quidam frater Martinus Lutherus, ordinis s. Augustini, religionem christianam in hac praesertim inclyta Germanica natione omnis infidelitatis et haeresum perpetua oppugnatrice ita inficere conetur, ut, nisi mature occurratur, tota haec natio, et deinde, serpente contagione, universa christiana respublica in abominandum schisma et bonorum morum pacisque ac tandem detestandam sui perniciem prolapsura videatur. Quapropter, non immerito commotus sanctissimus in Christo pater, dominus Leo X, sacrosanctae Romanae et universalis ecclesiae summus pontifex, ad quem fidem catholicam et ecclesiae sacramenta curare spectat, praedictum Martinum a principio clementer et paterne monuit et hortatus est, ut a nefandis hujusmodi inceptis desisteret et jam sparsos errores revocaret. Quod cum ille neglexisset et pejora semper prioribus adderet, idem beatissimus pater ad opportuna neque tamen insueta remedia procedere statuit. Itaque, convocatis saepius reverendissimis sanctae Romanae ecclesiae cardinalibus, episcopis ac aliis praelatis, necnon regularium ordinum prioribus seu ministris generalibus, accersitisque pluribus scientia et probitate praestantibus viris et in omni doctrinarum et linguarum genere eruditis, ac diversarum christianarum nationum doctoribus et magistris, praedicto tamen Martino prius vocato ac citato, ac in contumacia persistente, ipsius scripta tam Alemanico quam Latino sermone edita et edenda, ut perniciosa et fidei unitatique ecclesiae contraria, auctoritate sua apostolica praefatorumque ad hoc accedente cardinalium consilio et assensu ac episcoporum et praelatorum doctorumque et magistrorum matura deliberatione damnavit et ubique locorum comburenda prorsusque abolenda censuit et decrevit. Martinum vero ipsum, nisi infra certum expressum terminum a publicatione decreti sanctitatis suae, mutata sententia, se errores

suos revocasse et ad poenitentiam rediisse docuisset, ut inobedientiae et iniquitatis filium, ut schismaticum et haereticum ab omnibus evitandum et, prout jura postulant, puniendum declaravit sub poenis et censuris, quae in apostolicis literis, bulla plumbea communitis, et super hac re editis latius continentur. Quas ad nos, utpote christianae fidei verum et supremum propugnatorem et sedis apostolicae sanctaeque Romanae et universalis ecclesiae primarium filium et advocatum per suum et dictae sedis specialem nuncium et oratorem (1) dedita ad hoc opera misit, petens atque requirens, ut pro officio ac debito imperialis dignitatis, in universo primum Romanorum imperio, deinde (quod catholicum regem et christianum principem decet) in caeteris etiam regnis, dominiis et provinciis nostris, et praesertim in Germania, praestito in auxilium fidei catholicae brachio saeculari, omnia et singula in jam dictis litteris apostolicis contenta inviolabiliter observari et executioni mandari juberemus.

Post quas quidem praedicto Martino factas a summo pontifice monitionem, vocationem, citationem et ipsius tandem condemnationem, necnon praesentatas nobis ejusdem beatissimi patris literas bullamque apostolicam, per varia et diversa loca Germaniae publicatam, et nostro jussu et mandato non solum Lovanii in inferioribus dominiis nostris, verum et Coloniae, Treveris, Moguntiae, Leodii executioni demandatam, tantum abfuit, ut idem Martinus resipisceret errataque sua revocaret et, petita absolutionis venia, in gratiam cum summo pontifice et sancta ecclesia redire procuraret, ut etiam detestabiliores perversi ingenii sui fructus in dies ederet et perinde ac, in manifestam ecclesiae perniciem, furens rueret, complures acervatim libros, non modo novarum, sed etiam a sacris conciliis olim condemnatarum haeresum plenos, nec solum Latino, verum etiam, ut facilius vulgus perverteret, Alemanico sermone a se compositos, vel saltem suo nomine editos, fere quotidie divulgaret. In quibus (bone Deus) observatum ab ecclesia jam tot saeculis septem sacramentorum numerum, ordinem, usum dissipat, confundit, deturpat, inviolatas matrimonii leges miris modis foedissime inficit, extremam unctionem cum Vigleffo fictionem dicit, communicandae sacratissimae eucharistiae ritum ad damnata Bohemorum revocat instituta, ad saluberrimam contaminatis peccato mentibus confessionem primum ita involvit, ut confusionem eam e confessione fecerit, mox etiam magna in parte convellit, postremo adhuc pejora se de ea scripturum minatur. Unde nonnulli jam (ut accepimus, quod vel auditu est intolerabile) sumpta hinc occasione, de confessionis instituto et modo coeperint subdubitare, alii mutilatam et truncam fecerint, alii vero (proh scelus) et confiteri ipsi destiterint, et nequaquam esse confitendum publice asserere sint ausi. Porro sacerdotalem ordinem, et per quod sacrosanctum Christi corpus sanguisque conficitur, divinum illud munus claviumque coelestium potestatem non solum vilissimi pendit Lutherus, et laïcis puerisque atque adeo foeminis ipsis communia facit; sed et eosdem laicos ad lavandas sibi in sacerdotum sanguine manus

---

(1) Bij Goldast is het volgende bijgevoegd : honorabilem virum nobis dilectum, Hieronymum Aleandrum, ejusdem sedis protonotarium et apostolicae bibliothecae praefectum.

incitat. Ipsum vero summum nostrae religionis sacerdotem, divi Petri successorem et verum in terris Christi vicarium non nisi infamibus et probrosis nominat verbis et frequentissimis atque inauditis invectivis contumeliis et blasphemiis insectatur. Liberum arbitrium prorsus nullum esse, sed omnia certa lege stare, ex Manichaei quidem et Vigleffi penu depromit, sed tanquam irrefragabili argumento ethnicorum poëtarum carminibus confirmat. Missae venerabile sacramentum neque defunctis neque vivis aliis quam soli celebranti suffragari scribit. Jejuniorum et orationum institutionem et consuetudinem ab ecclesia observatam invertit et corrumpit.

De purgatorio et animarum, quae in eo expiantur statu, deque divini sacrificii et veniarum suffragiis, quae a nobis fideles defuncti expectant, cum Waldensibus et Wigleffitis contra ecclesiam sentit. De ecclesia vero ipsa militante, cum Pelagianis et Hussitis. At sanctorum patrum authoritates et scripta, ab ecclesia recepta, pro nihilo habet. Est ubi etiam saepe deridet, debitumque illis cultum et devotionem deterit et diminuit. Obedientiam et regimen omne prorsus tollit. Unde populi ad defectionem et rebellionem a suis tam spiritualibus quam temporalibus dominis faciendam, ad rapinas, caedes, incendia, cum magno et manifesto christianae reipublicae discrimen, provocentur. Quinimmo, quum vitam quantam solutam, licentiosam atque ab omni lege explicitam et vere ferinam inducere conetur, ita exlex homo leges ipsas omnes damnat et contemnit, ut decreta sanctorum patrum et sacros canones publico igni comburere non formidaverit, facturus pejora civili juri, si non magis saeculi gladium quam pontificis excommunicationes et censuras metuisset.

Jam vero sacrosanctis conciliis palam contradicere et pro suo arbitratu detrahere non erubescit. E quibus potissimum Constantiense illud, quod cum perpetua inclytae Germanicae nationis gloria pacem et tranquillitatem dissidenti ecclesiae dedit: ita ubique mordet et impuro sceleratoque ore lacerat, ut in magnum universalis ecclesiae dedecus et offendiculum, sed Germaniae praesertim nationis opprobrium et ignominiam concilium ipsum nunc pessime omnium errasse scribat, nunc synagogam Satanae quique in eo convenerant et Joannem Hussitam haeresiarcham comburi jusserant, Sigismundum utique foelicis recordationis imperatorem et sacri imperii principes Antichristum et suos apostolos homicidasque et pharisaeos vocet. Quid, quod damnata in eodem concilio omnia Joannis Hussitae errata, evangelica et christiana esse, et se recipere, probaturumque profitetur, approbatos vero ejusdem Hussitae articulos nequaquam admittit. In tantamque prorupit mentis vaesaniam, ut, si semel Joannes Hussita fuerit haereticus, se plus decies haereticum Martinus glorietur: homo usque adeo novarum rerum ac potius perditionis humanae cupidus, ut nihil fere scripserit vel saltem suo nomine divulgaverit, cui non aliqua pestis, aliquis lethalis insit aculeus; praeter illos libros ne nominandos quidem ob execrandam eorum materiam ipsius tamen titulo editos et ab eo cum reliquis ut suos agnitos, quorum singula verba, singula venena merito quis dicat? Et ne omnia, quae innumerabilia sunt Lutheri errata, singulatim percenseantur, tanquam si hic unus, non homo, sed diabolus ipse, sub hominis specie, ad perniciem humani generis, assumpta monachi cuculla, quam plurimorum haereticorum damnatissimas haereses, jamdiu sepultas, in unam sentinam congesserit et aliquas etiam

novissime de suo excogitaverit, sub simulata praetexendos suos dolos, tam saepe tantoque opere objicit. Fidem veram prorsus destruit, sub libertatis, quam promittit, specie, Diaboli jugum et servitutem inducit, et sub evangelicae professionis nomine, omnem evangelicam pacem et charitatem omnemque rerum ordinem et pulcherrimam denique totius ecclesiae faciem invertere, labefactare et penitus pessundare molitur.

Quibus omnibus per nos et consilia nostra omnium nationum nobis subditarum saepius et diligenter attentis et consideratis, et praesertim in hac parte ab eodem beatissimo patre requisiti absque insigni macula nostra atque orthodoxae religionis injuria et detrimento, rem tanti ponderis negligere nequaquam potuimus, ut etiam non debuimus neque voluimus; sed potius praedecessorum nostrorum, Romanorum imperatorum, vestigiis insistentes, eorumque pro libertate catholicae et apostolicae ecclesiae perpetuo laudabilia facta ac pias et sanctas, super puniendis et exterminandis haereticis, constitutiones saepius ad praesentiam nostram, propter hoc praecipue electoribus necnon universis sacri Romani imperii ordinibus et statibus, in hoc Wormaciensi conventu congregatis, de eorum omnium et singulorum unanimi consilio, matura deliberatione et consensu, in hanc tandem devenimus sententiam et conclusionem, ut, quamvis hominem ita a summo pontifice et sede apostolica condemnatum, et in sua obstinata perversitate obduratum, atque ab usu catholicae ecclesiae alienum, et notorium haereticum audire, omni jure exceptum esset, tamen ad tollendam omnem cavillandi causam (idque quia nonnulli plerosque libros Martino ascriptos, ipsius esse apertissime inficiabantur) complures audiendum a nobis prius hominem, quam in eum ad executionem pontificii decreti ulterius procederemus, asseverabant, Martinum saepedictum, misso ad ipsum, dedita opera, uno e caduceatoribus seu praeconibus et heraldis nostris, sub libero huc veniendi et hinc recedendi salvo conductu, accersiri juberemus. Quod et factum fuit, non ut nos de hoc negocio judicaremus aut cognosceremus (quum id dubio procul ad Romanum pontificem et sedem apostolicam pertineat) neque ut res sacrosanctae fidei nostrae, nunc tandem, post tot saecula, per novas altercationes, cum magno fidelium scandalo et perturbatione ac infidelium derisione, in controversiam revocari pateremur, sed ut cum vulgi et plurimorum ita petentium satisfactione, hominis animum percontantes, cum bonis monitionibus et suasionibus ad rectam semitam (si fieri posset) reduceremus.

Itaque Lutherum in nostra et sacri imperii electorum, principum, praelatorum et statuum praesentia constitutum, juxta formam imperialis mandati, super hac re nuper editi, interrogari jussimus. Primum: nunquid ipse multos libros sibi ob oculos adductos et titulatim nominatos et alios item, qui sub suo nomine circumferuntur, composuisset. Deinde, an ea, quae in ipsis libris contra sacra concilia, decreta patrum, ritus et consuetudines a nostris majoribus ad hunc usque praesentem diem observatos scripserit, revocare vellet et ad sinum et unitatem universalis ecclesiae redire, adhibitis ad hoc nostro et imperii nomine admonitionibus et adhortationibus, quae obstinatissimum hominem (etiam lapide duriorem) emollire et convertere potuissent. Qui sane statim libros ipsos antedictos ut suos agnovit et confessus est, et nunquam se id negaturum protestatus, immo et adhuc alios se composuisse dixit, quorum copia cum nobis non fuisset facta, idcirco in medium non

fuerant allati. Quantum vero ad revocationem attinet, terminum sibi ad respondendum dari petiit, qui, quamvis merito negari potuisset, tum quia novitates et errores in fide nulla sunt dilatione tractandi, sed statim penitus resecandi, tum quia ex mandato nostro sibi legitime insinuato necnon etiam litteris, quas ad eum dederamus, optime admonitus quam ob causam vocaretur, non nisi statim respondere paratus ad tantum imperialis conventus consessum venire debuisset, tamen ex nostra clementia et benignitate, unius adhuc diei terminum ad respondendum sibi dedimus. Quo elapso, rursus coram nobis et praedictis ordinibus imp. comparens, et similibus adhortationibus saepius, ut ad cor rediret, efflagitatus, pollicentibus etiam nobis, si resipisceret erroresque suos agnosceret, et quae in suis libris damnata et mala essent, revocaret, facile nos impetraturos, ut a beatitudine pontificis in gratiam benigne reciperetur, et adhibito fideli, aequo et diligenti examine, ex ipsius libris, quae mala scripserat, secernerentur, quae vero bona, authoritate apostolica approbarentur, se ne verbum quidem in suis libris mutaturum, imprudentibus simul et impudentibus verbis orisque et corporis gestu, quodvis potius quam religiosum aut sanum hominem prae se ferente, apertissime negavit. Quinimmo, in nostram et sacri imperii faciem, summorum decreta pontificum et concilia ipsa sacrosancta errasse saepius et sibi ipsis contradixisse et tandem nullius apud se momenti fore asseveravit, seque nihil ex his, quae scripserat, revocaturum, nisi evidenti sibi ratione et sacrae scripturae authoritatibus ad suae conscientiae animique satisfactionem et assensum fuerit convictus, illud subinde repetens et inculcans (quo fraudum suarum virus, jam multis detegi coeptum, occultaret) conscientia sibi illaesa et integra, neque velle se neque posse verbum Dei immutare. Mala mens, malus animus. Quasi vero nos id ab eo peteremus, ut verbum Dei immutaret, ac non potius, ut juxta verbum Dei verum, ad gremium sanctae matris ecclesiae, a qua tam impie quam turpiter defecerat, rediret. Cujus authoritatem, quum tantam voluerit esse Dominus idemque Deus noster Jesus Christus, ut qui ecclesiam non audierit, tanquam ethnicus et publicanus sit habendus. Idcirco non immerito vel eam solam omnibus inventionibus et vaframentis haereticorum longe anteferandam nemo unquam, nisi perditissimus et vere haereticus, et Lutherus judicavit, qui ut tandem egregia sua hic acta condigno fine clauderet, et quod pessime incoeperat, pejus terminaret et quid animi habeat et quam fidelium clade exultet, vel in nostro et sacri imperii conspectu dissimulare non potuit. Nam, detorta (ut haereticis mos est) a vero sensu ad suam impietatem evangelica illa sententia : *Non veni mittere pacem, sed gladium*, omnium sibi, dixit, jucundissimam istam in rebus faciem videri, ob verbum Dei, studia et dissentiones fieri. Id est (quod utinam ne experientia videremus) ob dissidentes ab ecclesiae ritu Lutheri opiniones, quas verbi Dei falso titulo praetexit, vere studia contraria et dissensiones et dissidia et schismata et bella et caedes et rapinas inter christianos concitari. Tali igitur, et tam subdola atque haereticis omnibus peculiari responsione, nobis et sacro imperio a Luthero data, etsi decreveramus, ipso statim remisso, ad ulteriora progredi (id quod ex sententia nostra, manu nostra scripta, et postera die publicata, nemini non constare potest), tamen ad preces omnium imperii ordinum inclinati, adhuc ipsi triduum ad resipiscendum concessimus. Quo tempore duo electores, duo episcopi, duo

principes saeculares, duoque civitatum nomine, universos ordines et status sacri Romani imperii repraesentantes, et ad hoc communi omnium jussu et nomine deputati, vocato ad se Martino praedicto, nullum non admonendi et adhortandi eum, ut tandem resipisceret, et nisi id faceret, quae ipsum a nobis et sacro imperio legumque constitutionibus poenae manerent, declarandi officium frustra insumpserunt. Unus etiam ejusdem sacri imperii elector, adhibitis secum duobus doctoribus pietate et scientia praeclaris, non solum adhortationibus, sed etiam multorum errorum evidentibus redargutionibus, ad ipsius usque obmutescentiam factis, mox seorsim ipsum prudenter et humane commonefecit, ut ad summi pontificis et sedis apostolicae nostrorumque et sacri imperii statuum et caeterarum fidelium nationum sanam sententiam, juxta continuatum tot saeculis ecclesiae ritum potius quam ad suam unius opinionem respiceret. A qua si recedens, in ordinem redire vellet, id se primum nonnullorum sanctorum patrum, qui et ipsi aliquando erraverunt, laudabili exemplo, deinde salvis anima, corpore et honore, facturum cognosceret. Ad quae Martinus antedictus, etsi varia pleraque et diversa, cumque eis, quae scripserat, pugnantia, nihilo tamen meliora aut saniora privatim respondit, quam publice coram nobis et sacro imperio fecerat. Atque adeo se non omnes modo supra memoratos, sed et concilium ipsum generale (si quod fieret) suspectum habere protestatus est. Et (ut certissimo et omni exceptione majori testimonio nobis constat) pollutissimo et sceleratissimo ore profari non est veritus, res evangelii et catholicae fidei nunquam fuisse in conciliis generalibus bene tractatas. Unde non injuria plurimum nobis mirari subiret, cur nam a summi pontificis sententia, ad generale concilium nuper provocarit, quum tam impie de conciliis ipsis loquatur et scribat, nisi manifeste sciremus, ut nihil haereticis aeque formidabile atque oecumenicum concilium : ita nihil illis iisdem magis proprium esse, quam ut dictis factisque et scriptis secum ipsi dissideant. Quod si usquam alibi, praecipue in Lutheri libris (divina providentia sic operante, quo ipsius vana aedificia per se ruant) passim legere et videre est.

His omnibus et singulis sic omnino, ut praemittitur, se habentibus, quum praedictus Martinus tam perverse et obstinate in suis adeo manifeste haereticis opinionibus persisteret, ut ab omnibus iis, qui sapiunt, partim demens partim etiam malo aliquo obsessus spiritu judicaretur, nos, juxta tenorem salvi conductus, ipsum statim a conspectu nostro missum fecimus, datoque sibi in comitatu uno ex heraldis nostris, et praescripto termino, a die vicesima quinta mensis Aprilis, qua ex Wormacia discessit, ad viginti deinde proxime futuros dies, quibus peractis, una salvus conductus peractus et extinctus conseretur. Nunc tandem ad reliquas opportunas medelas, huic pestillentissimo morbo necessarias, in hunc, qui sequitur modum, procedere decrevimus.

Primum omnium, ad honorem Dei omnipotentis Romanique pontificis et sanctae sedis apostolicae debitam reverentiam, pro imperialis dignitatis officio ac debito necnon zelo et studio, quo nostrorum majorum more et ingenita etiam nobis vi, ad defensionem catholicae fidei sanctaeque Romanae et universalis ecclesiae honorem, tutelam et protectionem, omnes nostras vires et facultates, imperium, regna, dominia, amicos, vitam denique et animam ipsam nostram exponere sumus parati, ex imperiali et regia authoritate necnon consilio et assensu electorum, et omnium sacri Romani imperii

principum ordinum, et statuum in hac celeberrima et frequentissima imperiali dieta Wormaciae congregatorum, ad perpetuam rei memoriam. Exequendo sanctissimi domini nostri papae, veri in hac parte judicis, sententiam, decretum et condemnationem, in literis apostolicis (ut supra dictum est) ad nos directis contentam, Martinum Lutherum, ut membrum ab ecclesia Dei abalienatum, ut obstinatum schismaticum et notorium haereticum, a nobis haberi declaramus, et ut talem a vobis omnibus et singulis habendum decernimus et edicimus. Mandantes de eorundem statuum consilio et consensu, sub criminis laesae majestatis, nostraeque et sacri imperii gravissimae indignationis, ac etiam amissionis feudorum, dominiorum et bonorum omnium, gratiarum quoque et omnium privilegiorum, a nobis et sacro imperio dependentium, quae obtinuistis hactenus, aut praedecessores vestri quomodolibet obtinuerunt, necnon proscriptionis ac banni et interdicti imperialis poenis, ne quis vestrum praefatum Martinum Lutherum receptare, defendere, sustentare, fovere dicto, facto aut scripto praesumat. Quinimmo post elapsum supradictum viginti dierum terminum contra eum, ubicunque deprehensus fuerit, et in manu aut facultate vestra erit, juxta formam imperialis banni procedatis, vel saltem personaliter captum tam diu custodiatis, donec nos a vobis de hac re certiores facti de legitima in eum prosecutione facienda vobis significemus, et vos tam sancti operis et laboris debita praemia et mercedem etiam uberem cum impensis ob hanc causam factis reportetis. Et nihilominus ejusdem Martini complices, adhaerentes, receptatores et quomodolibet fautores et sectatores (nisi se iniquitatis semitam deseruisse et authoritate apostolica absolutionis remedium consecutos esse fidem condignam fecerint) necnon eorum omnia et singula bona, mobilia et immobilia, juxta sacras constitutiones ac interdicti et banni imperialis legem et ordinem libere et absque ulla contradictione prosequamini illosque et illa capiatis, et in usos vestros optimo et pleno jure convertatis.

Mandamus insuper vobis omnibus et singulis praefatis, sub eisdem praenominatis poenis, ne quis Martini Lutheri scripta, a summo pontifice auctoritate apostolica (ut praemittitur) damnata aut alia quaecunque, tam latino quam alemanico seu alio quovis idiomate ab eo hactenus composita vel in posterum componenda, utpote mala, suspecta et a notorio et pervicacissimo haeretico provenientia, emere, vendere, tenere, legere, describere, imprimere aut describi vel imprimi facere, asserere, sustentare, praedicare, defendere praesumat, non obstante quod in illis etiam aliqua bona (ad fallendas simplicium mentes) immixta essent. In quo praeter justam sedis apostolicae sententiam, etiam laudatissimam veterum patrum institutionem et consuetudinem omnino exequendam duximus, qui Arrianorum, Priscillianistarum, Nestorianorum, Eutuchyanorum et aliorum haereticorum libros, et in illis contenta omnia, tam bona quam mala, promiscue excusserunt et adnihilarunt. Neque id immerito. Nam si optimi quique cibi, unius tantum guttae veneni (quo humanum corpus laederetur) infusione suspecti, penitus sunt abjiciendi, quanto magis ea scripta, quibus tanta et tam noxia animabus venena passim inserta sunt, non solum nobis cavenda sunt, sed etiam (ne aliis noceant) prorsus destruenda et corrumpenda atque ab omni hominum memoria veniunt obliteranda. Accedit ad id, quod quicquid boni in Martini

libris reperitur, id antea a sanctis patribus, quos ecclesia recepit et approbavit, saepe dictum et saepius repetitum, absque ullius periculi aut mali suspicione, legi et haberi potest.

Eapropter, sub eisdem poenis omnibus et singulis supradictis, vos omnes, et quilibet vestrum, tam principes quam alii, ad quos justitiam quomodolibet pertinet ministrare, et alii quicunque in universo imperio, regnis et dominiis nostris constituti, hujuscemodi pestiferos Martini libros, tam alemanicos quam latinos, impressos et imprimendos, aut etiam manu scriptos, ubicunque reperiantur (utpote magnae seditionis, schismatis, haereseos in ecclesia Dei fomites) diripiendos et publico igni consumendos, penitusque abolendos cum effectu curetis; apostolicisque nunciis, seu eorum commissariis, si operam vestram ad hanc rem requisierint, fideliter et diligenter assistatis, et nihilominus in eorum absentia per vos ipsos haec sic fieri, nostro nomine et jussu, omnino et reipsa faciatis. In quo omnibus fidelibus, dilectis, subditis nostris, ut vobis ac nobismet ipsis assistant et pareant, tenore praesentium sub eisdem poenis injungimus et mandamus.

Verum, quia maxime cavendum est, ne Martini libri aut ex illis excerpta mala, suppresso aut etiam mutato authoris nomine, publicentur, quia etiam non sine magna animi nostri offensa multos quotidie videmus et audimus, cum alibi, tum maxime in Germania, componi et imprimi libros, pluribus malis traditionibus et exemplis refertos, et ne non omni astu et dolo humanae naturae hostis christianis laqueos tendat multos, passim divulgari picturas et imagines, non in opprobrium modo privatarum personarum, sed et ipsius summi pontificis et sedis apostolicae contumeliam excogitatas; ex quibus omnibus libris et picturis Christi fideles in maximos tam in fide quam in vita et moribus prolabuntur errores, et non solum privata odia, scandala et simultates (prout experientia docet) multis in locis exorta fuerunt, verum etiam seditiones, tumultus, rebelliones, schismata in regnis, provinciis et populis, atque universa Dei ecclesia (nisi provideatur) jamjam excitanda formidantur. Idcirco, ad hanc perniciosissimam pestem extinguendam, et supradictorum electorum et statuum concordi animo et sententia, omnibus singulis supradictis, tam imperiali quam haereditario jure nobis subditis, sub jam saepedictis omnibus poenis praecipimus et mandamus, ne quis hujusmodi famosos et pestilentes libros, seu quascumque alias schedas, scripturas, imagines, picturas contra orthodoxam fidem, bonos mores, et id quod sancta Romana ecclesia hactenus observavit, atque etiam invectivas, criminationes et ignominias contra summum pontificem, sedem apostolicam, praelatos, principes, universitates studiorum et eorum facultates honestasque personas componere, scribere, imprimere, depingere, vendere, emere, tenere, habere, aut imprimi, describi, depingi vel vendi facere, quavis arte aut dolo audeat aut attentet. Quinimmo sub eisdem poenis jubemus omnibus et singulis supradictis, et praesertim iis, qui justitiae ministerio praesunt, ut ejusmodi libros quoscumque ante hac impressos vel posthac imprimendos necnon etiam manu scriptos, cujuscunque sint authoris aut ubicunque locorum per sacrum imperium atque etiam nostra haereditaria regna et dominia inveniantur; similiter etiam picturas hujusmodi et imagines nostro jussu et nomine occupent, diripiant et publico igni comburant. Et nihilominus hujusmodi detestabilium librorum, codicum, schedarum, scripturarum et

picturarum authores et inventores, et etiam post praesentis mandati publicationem, impressores, emptores et venditores, qui contra jussa nostra facere praesumpserint (si modo id legitime constiterit) necnon eorum jura et bona omnia et singula capiant, apprehendant et detineant, ac jure bono quicquid sibi libitum fuerit, de illis disponant, ita quod de hoc nulli hominum tam in judicio quam extra respondere sint obligati.

Atque ut omnis ejuscemodi et aliorum errorum occasio tollatur, et ne talia scribentium venena longe lateque diffundantur, sed praeclarum imprimendi libros artificium in bonos tantum et laudabiles usus exerceatur; ex certa nostra scientia animoque deliberato, ac imperiali regiaque authoritate, de maturo supradictorum electorum et aliorum sacri Romani imperii statuum consilio, deliberatione et unanimi consensu, volumus et sub banni et interdicti imperialis, ac aliis antedictis poenis praecipimus et jubemus tenore praesentis edicti, quod vim inviolabilis legis habere decernimus; ne quis de caetero chalcographus et librorum impressor aut alius quivis ubilibet per sacrum imperium atque nostra praedicta regna et dominia constitutus libros ullos seu aliam quamcunque scripturam, in quibus de sacris literis aut fide catholica aliquid vel minimum tractatur, non habito prius consensu et voluntate ordinarii loci, aut ejus ad hoc substituti et deputati, cum authoritate etiam facultatis theologicae alicujus propinquae universitatis pro prima videlicet impressione: alios vero cujuscunque rei et facultatis libros, schaedas et picturas, de consensu saltem ordinarii, aut ejus ad hoc substituti, ullo pacto imprimere vel vendere vel imprimi vel vendi facere, directe vel indirecte, quoquo modo praesumat aut attentet.

Quod si quis, cujuscunque sit dignitatis, gradus aut conditionis, hanc nostram mentem, decretum, statutum, legem et ordinationem, in omnibus et singulis supradictis, tam Lutheranam quam impressoriam materiam concernentibus, inviolabiliter observandam, ullo pacto aut quovis quaesito colore vel ingenio contrafacere aut venire ausu temerario praesumpserit, praeter quam quod illud irritum decernimus et inane, etiam in laesae majestatis crimen ac nostram et sacri imperii gravissimam indignationem, proscriptionisque et banni ac interdicti imperialis, necnon alias saepe dictas poenas se, ipso facto, incurrisse cognoscat, harum testimonio literarum, sigilli nostri munimine roboratarum.

Datum in civitate nostra imperiali Wormacia, die octava mensis Maji, anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo primo, regnorum nostrorum: Romani secundo, caeterorum vero omnium sexto.

Het origineel bevindt zich in het Vatikaansch Archief, Arm. II, caps. I, nr 92. Een eerste druk ervan verscheen te Leuven en bevindt zich in het Vat. Archief, *Acta Wormacens.* en werd nagedrukt te Antwerpen, bij Willem Vorsterman, onder den titel: *Caroli Quinti Imp.... edictum imperiale ... contra F. Martinum Lutherum Sancti Augustini*, enz. (zie Van der Wulp, *Catalogus van tractaten, pamfletten, enz.*, *Isaac Meulman*, deel I, blz. 9). Een exemplaar bevindt zich ter Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool in de Verzameling Meulman, deel I, blz. 2; een ander in de Bibliotheek van Berlijn. Later werd het edict uitgegeven bij

Cochlaeus, *Commentaria de vita et scriptis Lutheri* (Mainz 1549); Chapeaville, *Gesta pontif. Leod.*, deel III, blz. 262; Goldast, *Constitutiones imperiales*, deel I, blz. 441-446; Dumont, *Corps diplomatique*, deel IV, 1ste gedeelte, blz. 335; Gerdes, *Historia Reformationis, Monumenta*, deel I, blz. 34 en volg. — Zie daarover *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V*, deel II, bewerkt door A. Wrede, blz. 640 en volg., alwaar zich ook de Duitsche tekst bevindt. Daar het Latijnsche origineel door Hannart onderteekend en met het zegel van de Oostenrijksch-Bourgondische kanselarij bezegeld was, denkt Wrede, dat het enkel voor Keizer Karel's erflanden van kracht was. In Duitschland, was inderdaad enkel de Duitsche tekst officieël. Zoo ook in de Nederlanden, het Nederlandsch plakkaat, dat overigens geen vertaling van het Latijnsch is. Een zin van het Nederlandsche plakkaat klaart alles op. De Keizer zegt daarin, dat hij bevolen heeft in alle kanselarijen van al zijne landen mandementen tegen Luther te doen vervaardigen. De Latijnsche tekst is dus het oorspronkelijk edict. Over de verschillen tusschen het Latijnsch edict en het Nederlandsch-Fransch plakkaat, zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 147-149. In het Nederlandsch plakkaat wordt daarenboven eene uitgebreidere macht aan de wereldlijke rechters verleend.

47.

1521, Mei 8, Worms. Tweede plakkaat of edict (Nederlandsch en Fransch) van keizer Karel tegen Luther en zijne aanhangers, bijzonder gericht *tot de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, de ambtenaars en de onderzaten van de Nederlanden.* — De keizer zegt, dat aan hem de plicht tot het beschermen van het christen geloof en het weren der ketterij behoort, niet alleen in het Duitsche keizerrijk, maar ook in zijne andere landen, gelijk ook zijne voorgangers deden. Aangezien de ketterijen door Luther verkondigd zich in het keizerrijk en ook in zijne andere landen verspreiden, moet hij daar een einde aan stellen. De keizer verhaalt hoe de paus Luther tot wederroepen heeft aangemaand en hem te Rome heeft gedaagd. Uit hoofde zijner wederspannigheid heeft hij Luther en zijne boeken in eene plechtige bul (*Exurge Domine*) veroordeeld. Die bul werd aan den keizer overhandigd door den pauselijken gezant Alexander (*sic*), proost der St Janskerk van Luik, en werd afgekondigd

te Leuven, en ook te Keulen, Mainz, Trier en Luik. Doch Luther stoorde er zich niet aan en verspreidde verder zijne ketterijen, welke de keizer opsomt. Om dit te keer te gaan werd Luther te Worms geroepen. De keizer verhaalt wat daar gebeurde.

Na die inleiding verklaart de keizer, dat hij na advies van prinsen, prelaten, ridders en leden van zijne raden van verscheidene natiën, besloten heeft mandementen te zenden naar de kanselarijen van zijne verschillige landen, in de taal daar gebruikt, van den volgenden inhoud. Ter eere van God, van den paus en den Stoel van Rome verklaart de keizer, dat hij Luther voortaan wil gehouden hebben voor eenen ketter, zooals de paus het reeds heeft beslist. Dienvolgens wordt verboden Luther in woorden of in werken te beschermen en integendeel bevolen, onder belofte van belooning, hem aan te houden en uit te leveren om hem de straf der ketters te doen ondergaan. Over zijne aanhangers, die hardnekkig blijven, zal door de plaatselijke rechtbanken en gewone rechters uitspraak worden gedaan. De goederen der veroordeelden zullen worden verbeurd verklaard, de eene helft voor den keizer, de andere helft voor den aanklager. Wegens dergelijke aanklachten zal niemand verontrust mogen worden. Bij gebrek aan aanklagers zullen de procureurs-fiscalen zelve de vervolging instellen. De landvoogdes en al de andere Nederlandsche ambtenaars, die de zaak aangaat, zullen het edict op de gewone plaatsen plechtig doen afkondigen en overal streng doen naleven. Het is verboden Luthersche of andere kettersche boeken te koopen, te verkoopen, te bezitten, te lezen, te verdedigen, te schrijven of te drukken, in welke taal ook. Overal moeten die boeken verbrand worden op verzoek van de afgevaardigden van den paus of zelfs in hunne afwezigheid. Op straf van als ketter behandeld te worden, moeten al 's keizers Nederlandsche onderzaten daartoe meehelpen. Ter voorkoming van dagelijksche schandalen is het ook verboden boeken, schilderijen, beelden of teekeningen, die de Kerk, hare leerstelsels, den paus, de prelaten, de wereldlijke prinsen, de katholieke hoogescholen of faculteiten beschimpen, te schilderen, te maken, te drukken, te koopen, te verkoopen of te bezitten. Ongehoorzaamheid aan dit edict zal strafbaar zijn op lijf en goed naar het wereldlijk en geestelijk recht. Voor alle handschriften handelende over godsdienstzaken moet men, voordat

zij gedrukt mogen worden, de toelating bekomen van de geestelijke overheid der plaats en van de naastgelegene godgeleerde Faculteit, op verbeurte van lijf en goed. Al de andere schriften moeten bij den eersten druk, namens den keizer, goedgekeurd worden in overleg met de geestelijke overheid. Iedere overtreding zal beschouwd worden als majesteitsschennis.

Caerle, bij der ghenadigheyt Gods ghecoren Keyser van den Roomschen rijcke, altijds des rijks vermeerdere, conijngh van Germaniën, van Castillien, van Leon, van Arragon, van Navarre, van alle beede Secilien, van Jerusalem, van Hongarien, van Dalmacien, van Croacien, van Grenaten, van Valencen, van Gallicië, van Maillorquen, van Sivillien, van Sardaignen, van Toleten, van Cordua, van Corseque, van Murcien, van Jahen, van Algarbe, van Algezire, van Gibaltar, van den eylanden van Canarien, van den eylanden van Indien ende Vastelant, ende vander grooter Wilde Zee; aertshertoghe van Oostenrijcke, hertoghe van Bourgoignen, van Lotterijcke, van Brabandt, van Stieren, van Carinten, van Carniolen, van Lembourg, van Luxembourg, van Calabrien, van Wiertemberghe, van Athenen, van Neopatrien, van Montblanchz ende van Gheldren; grave van Vlaendren, van Absbourg, van Tirol, van Artois, van Bourgoignen, Palatijn ende van Henegauwe, landsgrave van Elzatic, prince van Cateloignen, van Zwaven, van Tarenten, van Asturien ende van Geronen; marcgrave van Burgau, van Mertkeren, van Aristain ende van Gocianen; grave van Barcelonen, van Holland, van Zeelant, van Feretten, van Kibourg, van Namen ende van Zutphain; heere van Biscaien, van Vrieslant, van der Maersche van Sclavonien, van Portenau, van Salins ende van Mechelen; heerscapie hantierende in Asien ende in Affrycken. Der zeer hoogher ende

Charles, par la divine clémence esleu empereur des Romainz, tousiours auguste, roy de Germanie, de Castille, de Léon, dArragon, de Navarre, des Deux Cecilles, de Jherusalem, de Hongrie, de Dalmacie, de Croacie, de Grenade, de Valence, de Gallice, de Maiorcque, de Siville, de Sardaigne, de Tolledo, de Cordua, de Corsique, de Murcie, de Jahen, dAlgarbe, dAlgézire, de Gibraltar, des ysles de Canarie, ysles Yndes et terre ferme de la Mer Océane; archiduc dAustrice, duc de Bourgoigne, de Lothier, de Brabant, de Stier, de Carinte, de Carniole, de Lembourg, de Luxembourg, de Calabre, de Viertemberg, dAthènes, de Néopatrie, de Montblanck et de Geldres; conte de Flandres, dAbsbourg, de Tyrol, dArtois, de Bourgoigne, palatin et de Haynault, lantgrave dElsace; prince de Cattelonie, de Zwave, de Tarante, dAsturie et de Gérone; marquis de Burgau, de Mertkeren, dOristan et de Gociano; conte de Barselone, de Hollande, de Zeellande, de Ferrette, de Kibourg, de Namur et de Zutphen; seigneur de Biscaye, de Freze, des Marches de Sclavonie, de Portenau, de Salins et de Malines et dominateur en Asie et en Affrique.

A très haulte, excellente et puissante princesse nostre très chière et très amée dame et tante, dame Marguerite, archiducesse dAustrice, ducesse et contesse de Bourgoigne, douagière de Savoye, etc., régente et gouvernante en tous noz pays de nostre maison de Bourgoingne et a tous princes tant

excellente ende mogende princesse, onze zeer lieve ende beminde vrauwe ende moye, vrauwe Margriete, aertshertoghinne van Oostenrijcke, hertoghinne ende gravenede van Bourgoingen, douagierigghe van Savoye, etc., regente ende gouvernante in allen onsen landen van onsen huse van Bourgoingen; ende an allen onsen princen weder gheestelic weder weerlich. An thooft ende lieden van onsen secreten-rade bij onser voorseyde vrauwe ende moeye. An den president ende lieden van onsen raed gheordonneert te Mechelen. An den cancellier ende lieden van onsen raede gheordonneert in Braband. An onse gouverneurs van Lembourg, van Luxembourg, van Vlaendren, van Artois, van Hollant, van Zeelant ende van Namen. President ende lieden van van onsen Raden in onse voorseyde landen van Luchembourg, Vlaendren, Hollandt ende Namen. An gouverneurs van Atrecht, van Bethunen, van Rijsele, van Douway ende Orchies. Hoogh-bailliu van Henegauwe ende an de lieden van onsen raede te Berghen in Henegauwe. An den Prevost de Grave te Valencienne. An ballius, ammans, prevosten, dekenen, burghmeesters, schepenen ende raeden van allen steden ende dorpen sijnde in onse voorseyde Nederlanden ofte haren stedehauders, ende an een yegelick van hemlieden, wie dat zij zijn. Ende oock an alle ende yegelicke onse ondersaten van onsen voorseyden landen, wie zij zijn, van wat state, weerdigheyt ofte condicie, tot den welcken dit ons tegenwoordigh bevel, decreet ende ordonnancie zal worden vertoogt, salut ende gratie.

Ter eeren ende love van onsen Heere onsen schepper, duer wiens goedertierenheyt ons es ghegheven die moderatie ende tregiment, niet alleene van den Roomschen keyser-

ecclésiasticques que séculiers, aux chief et gens de nostre privé conseil lez nostredicte dame et tante, président et gens de nostre conseil ordonné a Malines, chancellier et gens de nostre conseil ordonné en Brabant; a nos gouverneurs de Lembourg, de Luxembourg, Flandres, Artois, Hollande, Zeellande et Namur, gouverneurs dArras, Béthune, Lisle, Douay et Orchies, grant bailli de Haynault et gens de nostre conseil a Mons, prévost le conte a Valenchiennes, bailliz, amans, prévostz, doyens, bourgmaistres, eschevins et conseilz de toutes les villes et villaiges estans en nosdicts pays dambas ou leurs lieutenans et chascun deulx respectivement, et aussi a tous et quelzconques nos subgects de nosdicts pays de quelque état, dignité ou condicion quilz soient, ausquels cestuy notre présent édict et ordonnance sera montré, salut et grace.

A l'honneur et louange de Dieu notre créateur, par la clémence duquel nous a esté donnée la modéracion et gouvernence non seullement de lempire romain, mais aussi des royaulmes dessusdicts et autres principaultez et seignouries, nous appartient aider a subiuger les ennemys de notre foy a lobédience de sa divine magesté, ampliant la gloire de la croix et passion de nostre Seigneur, austant que en nous sera, par luniversel monde, et de tenir nette et pure la religion chrestienne de toute peste dérésie ou suspicion dicelle, selon et ensuivant lordonnance et coustume par cy devant observée en la saincte église romaine; a quoy sumes enclin singulièrement par cueur ferme et fidèle tant de nous mesmes comme par les haulx faiz de immortele mémoire de noz progéniteurs, lesquels par la grace de Dieu sur tous autres princes crestiens ont persecuté les

rijcke, maar oock van den voorseyden coninghrijcken ende anderen princelicheden ende heerlicheden, ons betaemt ende toebehoort te hulpen dwijnghen die vijanden van onsen gheloove tot der obedientien van zijnder Goddelicker majesteyt, amplierende die glorie van den heylighen cruce ende passie ons Heeren duer alle die weerelt, zo vele als in ons wesen zal, ende te haudene reyn ende net die kerstene-wet van allen ketterien ofte suspicien van ketterien, achtervolghende de ordonnancien ende costumen voortijden onderhauden in de heylighe Roomsche kerke, daertoe wij zonderlijnghe gheneijght zijn met vaster ende ghetrauwer herten, zo van ons zelven, zo mids den hooghen wercken van eeuwigher memorien van onsen voorvaderen, de welcke bij der gratien van onsen Heere boven alle andere kerstenen princen hebben vervolght die vianden van onsen gheloove, ghebannen uyt hueren landen ende heerlicheden, ende met aerbeyde, coste ende ontsprekelicke periclen vermeerdert ende beschermt die possessie van den gheloove van onsen verlosser Jesus; ter herten nemende zonder cesseren dat egheene schijn ofte lichte suspitie van ketterie oft ongheloove zauden onder huere landen ende heerlicheden opghestaen hebben oft bevonden worden. Midts denwelcken naer dien wij zekerlicken gheweten hebben ende verstaen die errueren, dolijnghen ende ketterien, die eenen gheheeten Martin Luther van S. Augustijns ordene teghen onsen kerstenen gheloove ende die heylighe Roomsche ende universele kercke heeft qualic bewesen, valschelic ghepreeckt, gheleert ende oneerlic gheschreven, zo inden Latine als in Duutsche, twelcke alreede es al kerstenrijcke duere vermaert ende openbaer, ende bijsondere in eenighe

ennemyz de notre foy, bannis hors de leurs royaulmes et seignouries et par labeurs, despens, périlz jndicibles, augmenté et préservé la possession de la foy de nostre saulveur Jhésus, incessamment prenans a cueur que nulle apparence ou ligière suspicion de hérésie ou infidélité apparissent en leursdicts royaulmes et seignories. Pour ceste cause, après avoir certainement cogneu les erreurs et hérésies que ung quidam nommé Martin Luther de lordre des héremites sainct Augustin a contre nostre foy catholicque et le sainte romaine et universelle église enseigné iniquement, préché faulcement est (*sic*) escript tant en latin que en alemant détestablement, ce qui est désia divulgué quasi par toute cristienté, mesmement en aulcuns des royaulmes et pays à nous subgectz à la grant diminucion de lhonneur de Dieu et de la foy catholicque, péril et danger des ames chrestiennes et confusion pour le temps avenir de toute la chose publicque de nostre mère saincte esglise, tellement que si ordre ny estoit briefvement donné, telle confusion contagieuse pourroit estre a la corruption de toutes fidèles nacions, au péril de tumber en abhominables scismes et détestable sentement de nostre saincte foy.

Et aussi après avoir esté advertez que pour icelles choses nostre sainct père le pape Léon dixième de ce nom comme pasteur général de léglise universelle, auquel appartient principalement mectre ordre aux choses qui concernent nostre sainte foy et les sacremens de léglise, fit amonester doulcement et caritablement ledit Martin Luther de soy depporter des dictes erreurs et faulses doctrines et de iceulx légitimement, comme a tel cas appartient, révocquer et soy desdire, ce que ledict Martin non seullement

onse konijnghrijcken ende landen ons onderdanigh zijnde, tot grooter verminderijnghen der eeren ende reverentien van onsen Heere ende van den kerstenen gheloove, pericule ende dangiere van den kerstenen zielen, ende tot confusien in toecommende tijden vander ghemeender welvaert van onser moeder der heyligher kercken. In zulcker voughen dat, zo verder daerop corts egheene ordre ende remedie ghegeven ende gedaen en worden, zulck een besmettelicke confusie zaude wesen ende moghen rijsen, tot corruptie van allen gheloovighen natien, in pericule van te vallene in afgriselicken scismen, tweedraghten ende lachterlick ghevoelen van onsen heylighen gheloove.

Ende naer dien wij gheadverteert zijn gheweest, dat om dese zaeken onsen heylighen vader den paus Leo de thienste van dien name, als pastoir ende een herder generael vander universale kercke, den welcken toebehoort principalick regle te stelene tot den dijnghen anclevende onsen heyligen gheloove ende den sacramenten vander kercken, hadde doen vermanen minnelicken ende vredelick den voorseyden Martin Luther, hem te willen verdraghen van den voorseyden erructen ende valschen leerijnghen, ende die zelve wettelick (als in zulcken zaken behoort) te willen wederroupen ende af gaen, twelck die voorseyde Martin niet alleene en refuseerde tzelve te doene, maer, dat aergher es, gaf uyte ende voughde daer bij noch veel meerder errueren ende dolijnghen, aerghere ende veel onmenschelicker dan d'eerste, de welcke hij zaeijde en stroijde in allen quartieren daer hem dat moghelic was. Mids den welcken onze voorseyde heijlighen vadere den paus neerstigh gheweest es, daer op te voorsiene met behoorlicke ende ghe-

reffusa de faire, mais que pis est, adjousta nouveaulx erreurs pires et plus abhominables que les premiers, lesquels sema par toutes contrées ou lui fut possible, parquoy icelluy nostre sainct père le pape fut dilligent de user des remèdes accoustumés et opportuns pour obvier à telles pestilences; et souventesfois convoquant les très révérends cardinaulx de la saincte église romaine, joinctz pluiseurs aultres prélatz ecclésiastiques, cest assavoir archevesques, évesques, les génèraulx des ordres mendians et prélatz de diverses régions et religions, ensemble pluiseurs notables docteurs tant en théologie comme droit canon et aultres facultés de bonne renommée, conscience, science excellente, tant en sens comme en congnoissance de diverses langues, après avoir cité canoniquement et juridiquement ledit Martin, lui offrant toute assurance et attendu longuement sil reviendroit a congnoissance, et véant finablement que ledit Luthere demourait obstiné et contumaux, nostredit sainct père, du conseil et consentement des dessusdits cardinaulx et par advis et meure déliberacion desdits prélatz et docteurs, par auctorité appostolicque condempna et réprouva les livres dudit Martin, les jugeant pernicieulx et contraires a nostre foy, lunion et charité de nostre mère saincte église, dicernant que les dits livres, en quelque langues quils fussent escriptz, fussent brulez et ostez perpétuellement de la mémoire des hommes; et quant a jcelluy Martin, si ne se recongnoissoit et retournoit a pénitence, congnoissant et révoquant sa faulte et sesdits erreurs dedens certain temps lors a lui assigné, le déclaira inobédient et enffant diniquité, scismatique et héréticque et comme tel debvoir estre débouté et selon lordonnance et dis-

woonlicke remedien, om te wederstaen zulcken quaeden voornemen, opinien ende pestilencien ; ende dickwils doende vergaderen ende te samen roupen die eerwerdighe cardinalen van der heylighen kercken van Roome ende met hemlieden vele andere gheestelicke prelaten, te weten eerts-bisschoppen, bisschoppen, generalen van den biddenden oordenen ende prelaten van diverschen natien ende religioenen, eensamentlick veel notable doctoren so inder godtheyt als in den gheestelicken rechten ende anderen faculteyten, van goeden famen, conscientien, doctrinen ende excellentien, in verstande van zinnen ende kennessen van diverschen talen, naer dien hij hadde doen daghen ende roepen den voorseyden Martin, behoorlicken ende wettelicken hem presenterende alle verzekertheyt ende hem langhen tijdt verbeydende, oft hij tot kennessen hadde moghen commen.

Ende ziende ten eynde dat de zelve Luther bleef verhart ende versmadende de heylighe kercke, onse voorseyde heylige vader die paus, bij raede ende consente van den voorseyden cardinalen, ende bij advise ende rijper deliberatien vanden voorseyden prelaten en doctoren, uyt zijnder pauselicker macht, heeft ghecondempneert, versteken ende ghereprobeert die boucken van den voorseyden Martin Luther, die wijsende ende verclarende valsch ende contrarierende onsen gheloove, die eendrachtigheyt ende liefde van onser moeder der heiligher kercken, decernerende ende wijsende dat die selve boucken, in wat tale die waren gheschreven, zauden worden verbrandt ende eeuwelick buter meposicion des drois puny soubz les censures contenues es bulles appostolicques sur ces despeschées, lesquelles par exprès nunce et orateur(1) de sa saincteté et du siège appostolicque envoyé spécialement pour cest affaire, nous fit présenter comme au vray et souverain deffenseur et protecteur principal de la saincte foy, advocat et aisné fils de nostre dite mère saincte église.

Nous requérant que par tout nostre empire comme très chrestien empereur et comme roy catholicque par noz aultres royaulmes et seignories voulsissions bailler la main forte et bras séculier pour lexécution effectuelle de toutes et chascune les choses contenues es lettres et bulles appostolicques dessusdites, après lesquelles amonicions et paternelles exhortations faictes audit Martin par nostredit sainct père le pape, vocation, citacion et condempnacion dicelluy et de ses œuvres ensemble, la présentacion des dessusdites bulles a nous faicte et divulgacion dicelles quasi par tout nostre règne de la Germanie et par nostre commandement exécuté en nosdits pays dambas et mesmement en nostre ville de Louvain et aussi en noz citez jmperialles de Colongne, de Mayance, de Trèves et de Liège, ledit Martin non seullement nest revenu a vraye congnoissance, pénitence et obédience de nostre mère saincte église et révocation de ses erreurs, mais comme homme plain de mauvaistié et de fureur contre nostre foy et contre nostre dite saincte église....

Stadsarchief van Gent, ***Eersten Swarteboek, Vrauw Marie G.***, fol. 254-255. (Onvolledig.)

(1) In den Vlaamschen tekst komt zijn naam voor.

morien der menschen ghedaen. Ende angaende den voorseyden Martin Luther, indien hij hem zelven niet en bepeynsde ende tot penitentien en keerde, bekennende ende wederroupende zijne faulten ende zijn voorseyde erreuren binnen zekeren tijde; ende als doen daer toe gheassigneert, verclaerde den zelven onghehoorsame ende inobedient ende kint der boosheyt, scismatijcke ende heretijcke, ende voor zulck behooren versteken te zijne; ende naer die ordonancie ende dispositien vanden rechten ghecorrigiert, met den censuren begrepen inde bullen pauselicke ende apostelicke daer op gheexpedieert. Welcke bullen onse voorseyde heylige vader de paus, bij den weerdighen meester Hieronymus Alexander, prevoost van S. Jans te Ludeke, protonotaris ende bibliothecaris apostolick, in veel scientien ende talen zeer hooghe gheleert, orateur ende ambassade van zijnder heyligheyt ende van den heylighen stoele van Roomen, specialick daerom ghesonden, ons heeft doen presenteren, als den waerachtighen oppersten ende souvereynen beschermer ende principael behoeder vanden heylighen gheloove, advocaet ende autste zone van onser moeder der heyliger kercken; ons versoekende dat wij alomme binnen onsen keyserricke (als die alder kersteliestе keyser ende als conijngh catholijck) over al onsen anderen rijcken ende heerlicheden zouden willen verleenen die sterke ende weerlicke hand om tot reale executie te stellen alle die dijnghen ende poincten, begrepen inde voorseyde bullen appostolique. Nae welcke vermanijnghe ende vaderlicke verzouckijnghe ghedaen an den voorseyden Martin Luther, bij onsen voorseyden heyligen vadere den paus, roupijnghe, dagijnghe ende condempnatien van den zelven ende van sijnen voorseijden leerijnghen ende boucken; eentsamelicken na die presentatie van den voorseijden bullen ons ghedaen, die utijnghe ende publicatie van den zelven ghedaen bijnaer alomme binnen onsen rijcke van Germanien, ende bij onsen bevele ter executien ghestelt in desen Nederlanden, bijsondere in onser stadt van Loven, ende oock in onse keijserlicke steden van Ceulen, Mens, Triere en Luydicke.

Die voorseyde Martin Luther, niet alleene gheblеven zijnde in zijne voorseyde erreuren, dolijnghe ende inobedientie van onser moeder der heyligher Kercken, zonder die errueren te wederroupen, maer als een meynsche vol quaets ende boosheden teghen onsen gheloove ende teghen onser moedere der heyliger Kercken, willende langhs so meer vermeerderen ende vermenighen die quade ende lasterlicke leerijnghen van zijnen quaden ende verkeerden verstande, heeft ghemaeckt (so in den Latine als in Duytsche) vele boucken vol van auden errueren, dolijnghen, heresien, ketterien ende blasphemien, die voortijden zijn ghecondempneert gheweest bij den generaelen concilien ende die kerstene ende Roomsche Kercke; ende van daghe te daghe schrijft ende uijtgheeft in 't openbaer andere nieuwe erreuren, tot grooter confusien van allen kerstenen menschen. In welcke boucken hij confondeert, veracht ende bedeerft die ordonnantien ende tghebruijck vander zeven sacramenten vander Kercken, van also langhen tijde onverbrekelicken onderhauden; verandert ooc ende oneerlicken infecеert ende besmedt die onverbrekelicke rechten vanden huwelicken state. Die maniere van den ontfanghen des heijlighs sacraments van den autare (die welcke de gheheele Kercke onderhaudt ende observeert) wilt hij oock wederomme brijnghen te onderhauden, nae der usantien van den verboden ende ghecondempneerden

heresien ende ketterien van Beemen. Ende tsacrament vander biechten, die zeer zaligh ende prouffitelick is voor den aermen zondighen zielen, heeft hij in den beghinsele verduijstert ende becommert in der voughen dat hij vander biechten heeft ghemaect een confusie ende duysterheijt, ende daernaer heeft hij een groot deel van der zelver af ghetrocken. Ende dat meer te beweenen is, die voorseijde Martin Luther dreeght in zijne boucken te schrivene meer ander dijnghen van der voorseijder biechten, in zulcker voughen dat eenighe (ghelijck wij verstaen hebben) begonsten te maecken twijffel van der biechten ende eenighe hebben hem onvulcommelicken ghebiecht. Ander (dat aergher is) hebben gheheelick ghelaten hemlieden te biechtene, ende hebben wel dorren raeden anderen openbaerlicken, dat van egheenen noode en was te biechten. Ende angaende den priesterlicken state, bij den welcken wordt gheconsacreert het precieus lichaem ende bloet van onsen Heere, ende oock die macht ende authoriteijt van den slotelen onser moeder der heijligher Kercken, mesprijst die voorseijde Luther, ende zecht datte ghemeene te zijne allen leeken, kinderen ende vrauwenpersoonen, ende tot dien verweckt hij die weerlicke lieden hunne handen te wasschene int bloet van den priesteren. Den vicaris van onsen Heere hier op der eerde, onsen heijlighen vader den paus, waerachtigh nacommere van S. Pieter, noemt hij bij infame, oneerlicke namen ende titulen, van hem zegghende ende schrivende schimpende ende detestable blasphemien, die men niet en es ghewoonlick te hoorene. Belijdt oock ende zeght, datter egheenen vrijen wille en es, maer als die heijdensche poëte zecht, alle dijnghen commen bij noode. Hij seght oock, dat de gheconsacreerde messe nijemande te bate oft ten prouffite en comt, nochte levenden nochte dooden, dan die de selve leest. Verachtende ende reproberende oock die goede observantien van den vastenen, ende van onsen Heere te biddene, twelcke die heijlighe Kercke tot noch toe onderhauden heeft. Vanden vagheviere ende van der messen ende bedijnghen, die wij doen voor de zielen der aflivighen, ende oock van aflaten, suffragien ende pardoenen van onser moeder der heijlighen Kercken en haudt hij die rechte opinie niet van der zelver Kercken, maer van den Keeteren, Valdoysen ende Wijclevisten. Van der heligher Kercken consenteert hij ende ghevoelt met den Pelagianen ende met die voorseyde Wijclevisten ketteren. Hij mesprijst ende versmaedt die doctrinen ende authoriteijten, die de helighe doctueren (die voor ons gheweest zijn) ons achter ghelaeten hebben voor onse leerijnghe ende instructie, ende vermindert met alle zijnder maght die devotie, die men heeft tot den helighen sancten. Zeght oock, datter noch overhooft ofte superioriteijt noch obedientie en es, en bederft ende reprobeert alle goede weerlicke pollicie ende gheestelicke ordre, ten hende dat tghemeene volck zaude worden verweckt ende ontsteken te rebelleren ende op te stane tegen heuren oversten, geestelick ende weerlick, ende hemlieden te ghevene tot vechten, dootslaen, stelen ende al te viere ende te zweerde te vernielene tot grooter ende openbarer bederffenessen van der ghemeender welvaert van allen kerstenrijcke. Ende, dat aergher es, insettende ende voortstellende een maniere van levene, bij den welcken een ijegelick doen zaude dat hem goed dochte, ghelijck die beesten doen; ende als een mensche levende zonder wet, detesteert ende versmaet allen wetten, weerlicke ende gheestelicke, in zulcker manieren dat hij uut grooter presumptien heeft

verbrant openbaerlicken die decreten ende decretalen; ende (als wel te vermoedene es) zaude oock die weerlicke ende keyserlicke rechten verbernt hebben, en hadde hij niet meer ontsien onse keyserlicke ende conijnchlicke glavie ende zweerd, dan hij vreese ghehadt heeft vanden ban ende excommunicatien des voorseijden stoels van Roomen. Boven desen en schaemt hij hem niet te detracterene ende quaet te zegghene van den helighen generalen concilien, ende van den voorseijden concilien doet te nieten principalicken (so verde als in hem es) theligh concilien van Constantien, welck concilie nochtans, tot eewigher memorien ende glorien van der natien van Germanien, ghemaeet heeft een hende van allen tweedrachten ende ketterien, ende ghegheven onser moeder der heligher Kercken den paeijs. In zulcker voughen dat den besmetten mont vanden voorseijden Luther (mesprisende ende verachtende tvoorseijde concilie) schandaliseert die gheheele Kercke ende onteert alle kerstenheijt, noemende tvoorschreven concilie die sinagoge van Sathan, ende segghende dat alle de ghene, die aldaer gheweest hebben, (te wetene Segemond, van hoogher memorien keyser, ende die princen vanden helighen rijcke) zijn anteeristen ende apostelen van antecrist, dootslaghers ende phariseen, omdat zij, bij ordonnantien van den voorseijden concilie, deden verbernen Joannes Hus, kettere; daerbij voughende, dat alle die articulen van Joannes Hus, ghecondemneert int voorseijde concilie als heretijcque ende vul erreurs, zijn als evangelie ende kerstelic, ende die welcke hij wilt voor zulcke defenderen ende bethoonen; ende die ghene, die bij den concilie waeren gheapprobeert, wederleght hij ende versmaetse; protesterende (als een uutsinnigh mensche) dat so verde Joannes Hus een heretijcque ende kettere es geweest, hij voor een glorie neemt te zijne thien werfven meer heretijcque ende ketter. Ende es zo begheerende de nieuwigheijt (ia bijzondere van vernieuwijnghe ende bedervijnghe der menschen), dat hij bijnaer niet en heeft gheschreven, daer en es onder ghemijnght eenighe pestilentie ofte strael van der doot: boven die andere boucken, die welcke (mids onmenschelicke quaetheijt ende valscheijt) niet en zijn weerdigh ghenoemt te wordene, in den welcken men segghen magh, datter zoo veel fenijns inne light, als daer woorden inne staen.

Ende omdat wij alle des selfs Luthers errueren niet en zauden verhaelen (want zij zonder ghetal zijn), zo schijnt, dat den persoon van den voorseyden Martin niet en es een mensche, maer een duvel onder die specie vanden mensche bedeckt met den habijte van eenen religieus, om zo vele te bet ende te lichtelicker ter eeuwigher doot ende verdommenessen te brenghene tmenschelicke gheslachte, willende vergaderen die ketterien ende errueren van vele diversche ketteren, voortijden ghedomt ende verwaten, ende van over vele iaren tot noch toe inder hellen begraven, ende daarbij te voughene eenige ketterien bij hem van nieus ghevonden ende voort ghebroght, om te doen oprijsen een uutnemende boose ende stijnckende quaetheyt in bedervenessen van den kerstenen gheloove. Ende onder tdeesele van theligh Evangelie te prekene, zo arbeyt ende laboreert hij te troubleren ende te nieute te doene den paeys, charitate ende liefde vander Evangelien, alle ordre ende directie van den dijnghen deser werelt, ende int hende te mesachtene ende te onteerene die schoonheyt vanden aenschijne van onser moeder der heiligher Kercken. Alwelcke dijnghen bij ons ende die raden van allen

natien ons onderdanigh wesende, neerstelick anghemerckt, ende besondere dat ons die voorseijde vadere die paus zo hertelick verzocht heeft, hebben wij ghedelibereert met alle onser macht hem bij te staene ende ordre te ghevene, om gheheelic te nieten te doene ende te blusschene deze zorghelicke ende doodelicke ketterie. Ende om met te meerdere deliberatien in deser materien voort te gaene, hebben wij tot meer stonden gheroupen in onser presentien die eerweerdighe ende duerluchtige princen, kuervorsten van onsen helighen Rijcke, ende die ander princen zo gheestelick als weerlicke, ende generalicke allen die staten van den voorseyden Keijserijcke, vergadert in grooten ghetale, inder keyserlicke dagvaert bij onser ordonnantie ghehauden in dese onse keijserlicke stadt van Worms. Ende bijden aduijse vanden voorseijden princen ende Staten boven ghenoemt, ende van meer ander princen ende prelaten van onsen rijcken, landen ende heerlicheden, ridderen van onser ordenen ende ander goede personnagen te onsen raden wesende in onsen geselschappe, zijn wij fijnalick gheresolveert in der conclusien, als hier naer volght.

Te wetene, al eyst dat een mensche als de voorseyde Luther, alreede gheeondemneert ende verhart in zijn obstinate quaetheyt, verscheeden in manieren van levene van den kerstenen, ende openbaer kettere ende heretique, niet en es na den rechten ontfanghbaer om ghehoort te zijne oft ghevraeght, niet te min om te schuwene alle occasien van opspraken, ende om dieswille dat veel lieden affirmeerden ende zegden eenighe boucken gheintituleert op den name van den voorseyden Luther, die nochtans van den selven Luther niet en hadden ghecomposeert gheweest oft geschreven, ende dat eenighe ander zeyden, datmen teghen hem niet en behoorde te procederene, wij en hadden eerst ghehoort tghene dat hij zaude weten te segghene oft willen zegghen, hebben wij bij onsen openen brieven ontboden den voorseyden Luther te commene voor ons, hem ghevende saulf-conduyt ende vrijlicheyt, ende doen hem gheleeden bij eenen onsen herauten ghenoemt Allemaigne, daerom bij ons tot hem ghesonden, niet om te willen jugieren ofte determineren van deser zaken, ende noch min, om te ghedooghene dat die zaken aangaende ende concernerende den kerstenen gheloove, van zo langhen tijden, bij nieuwer disputatien zauden ghetrocken worden in eenigher twijfele, tot grooter confusien ende pericule van den kerstenen; maer om te besiene, of bij goeden vermanijnghen die voorseyde Luther hem hadde willen bekeeren.

Die voorseyde Luther, daerom comparerende in persone in onse voorseyde stadt van Worms voor ons ende voor den voorseyden keurvorsten, princen, prelaten ende staten van den helighen Rycke, achtervolgende onsen voorseyden keyserlicken bevelen, hebben wij hem doen vragen. Inden eersten oft hij hadde ghemaect, oft niet, die boucken, die hem doen waren ghetooght en verstandelicken ghenoempt. Ende ofte hij wilde wederroupen thinhauden van den boucken, in tghene daer zij contrarieerden den kerstenen gheloove, die generale concilien, apostolijcken decreten, ceremonien van der kercken ende loffelicke costumen, onderhauden ende achtervolght bij onsen voorsaten ende bij ons tot op den dagh van heden. Doende solliciteren anden voorseyden Luther, zo uut onsen name als uut den name van den gheheelen Rycke, bij diversche vermanijnghe ende versouckijnghe, dat hij hadde willen ootmoedelicken hem keeren tot der eenigheyt ende communicatien van

onser moeder der heijligher Kercken. Ende men heeft zo vele ghedaen om den voorseyden Luther te brijnghene tot rechter kennesse, dat ghenough was om hem te vermorwene en te bekeerene, hadde hij niet versteent gheweest ende harter dan eenen steen.

Welcke Luther bekende voor ons ende die princen ende staeten boven gheroert, dat die boucken voor hem ghenoemt, waren zijn boucken, protesterende dat hij die niet en zaude connen noch oock willen ontkennen; ende daer en boven seyde, dat hij noch andere hadde ghemaect ende gheeomposeert, die daer teghenwoordigh niet en waeren ghebroght, om dieswille dat zij noch in onsen handen niet en waeren gheeommen. Ende als aangaende der revocatien ende wederroupen vanden inhaudene der zelver boucken, begheerde hij uutstel. Hoe wel ment rechtveerdelicken hem hadde moghen weigheren, anghesien dat die dijnghen, die teghen tgheloove zijn, niet en verdienen oft behooren uutstel te hebbene, ende dat in onse voorschreven brieven, bij den welcken wij den voorseyden Luther hadden doen roupen voor ons, inhilden die zaeken van zijnder roupijnghe ende daghinghe, ten hende om te bepeijsene ende te bedynckene die andwoorde, die hij hadde willen gheven in onser presentien: niet min uut goedertierenheyt (die wij altijds willen ghebruucken) was hem verleent den tijd van vierentwintigh hueren; die welcke overleden zijnde, comparerende wederomme, die voorseijde Luther voor ons ende die voorseijde electueren, princen ende staeten, worden hem van onsen weghe ghedaen vele vermanijnghen ende versouckijnghen om hem te bekeerene ende te reducerene tot zijnder zalighheyt, hem gheloovende tot dien, wildij wederroupene het quaet vooren gheroert, wij zauden doen solliciteren an onsen helighen vadere den paus, dat hij in gratien zaude ontfanghen worden, ende zauden zo vele an hem doen, dat hij bij goeden rechtveerdighen ende neerstighen ondersoucke ende examinatien, ware in zijne boucken eenighe goede doctrine ofte leerijnghe, men die zaude scheeden van den quaeden doctrinen, ende die goede doen confirmeren bij den stoel van Roome.

Maer desen niet teghenstaende (met woorden ende manieren qualick voughende eenen religieus) seyde openbaerlicken, dat hij niet en zaude een woort veranderen van al het tghene, dat in zijn boucken gheschreven ware, verclarende in onse presentie ende van allen den staten des Rijcks, dat die decreten appostolique ende die helighe generale concilien dickwils ende tot meer stonden ghedoolt hadden ende contrarieerden hem zelven; finalicken, zegghende dat zij bij hem van negheenen weerden en waeren, ende dat hij niet en zaude wederroupen van tghene, dat hij gheschreven hadde tot der tijt toe, dan bij redenen hem evidente ende claere, ende bij authoriteyte ende expressen woorden van den heligher schrifturen, in zulcker soorten dat zijne conscientie ende fantasie hem zouden tughen, dat hij verwonnen waere, dickwils verhalende (om zijn loosheyt te bedeckene) dat hij niet en zaude moghen veranderen (behaudende zijn conscientie) twoort van onsen Heere: recht oft wij hem verzocht hadden, dat hij twoort van onsen Heere hadde willen veranderen, ende niet dat hij nae de warachtighe woorden van onsen Heere hem hadde willen bekeeren ende vertrecken in den schoot van onser moeder der heligher Kercken, teghen die welcke hij zo oneerbaerlicken waere gherebelleert ende wederspannigh gheworden. Ende ten hende dat de

voorzeyde Luther een hende zaude moghen maken (bequame ende naervolghende zijnen quaden weereken) in deser daghvaert, ende tghene des hij qualicken hadde begonst, quaelicker ende aerghere zaude moghen volbrijnghen, zo en conde hij nijet gedecken zijn quaede meenijnghe die hij hadde : want hem verblijdende in die verdervenesse ende destructie van den kerstenen, wilde zo hoogmoedig ende arrogant wesen, dat hij naervolghende de manieren van den ketterien, wilde bedieden ende verkeeren in contrarien verstande die authoriteyt van den helighen Evangelien tot zijnen quaeden propooste; te wetene daerin de voorseyde ons Heere seght : Ick en ben niet commen om paeys te stellene, maer twist, zeyde Martin, dat insgelijcks in der weerelt neghene dijngh hem ghenoughelicker en was, dan om twoort van onsen Heere te zien oprijsen partialiteijten ende tweedrachtigheijt, al oft hij segghen wilde, dat bij zijnen nieuwen opinien (de welcke bij valschen tijtule hij bedeckte metten woorden van onsen Heere) hij wilde verweeken partialiteyten, dissentien, tweedrachtigheden, schisme, oorloghen ende pillerien onder die kerstenen, alzo wij zien blijckelicken bij effecte, hadde die leerijnghe van Luther plaetse ghehadt.

Ghehoort alsdan bij ons ende den helighen Rijcke die antwoorde van den voorseyden Luther zo quaet ende ongheloovighe, verclaerden wij doen den zelven wederom te sendene zonder verbeijden, achtervolghende dat inhauden van den voorseijden zijnen salve-conduijte, ende met haeste te procederene tot rechtelicken remedien in zulcken zaken toebehoorende, alzo men heeft moghen weten bij onsen declaratien daer op ghedaen ende gheschreven bij onser eijghender hand, ende des anders daeghs daer naer volghende verclaert den kuervorsten ende anderen van den staten vanden Rijcke. Nochtans noch ten verzoucke van den voorseyden van den staten, achtervolgende twoort van onsen Schepper (segghende, dat hij nijet en wilt die doot van den zondare, maer dat hij hem bekeere ende leve) hebben wij den voorseijden Luther ghegheven uutstel van drij daghen om weder te keerene ende hem te beterene; welcken tijde hanghende, twee kuervorsten, twee bisschoppen, twee princen ende twee ghedeputeerde van onsen keijserlicke steden, in den naeme van allen den staeten al hier vergadert wesende, deden den voorseijden Martin voor hemlieden roupen, hem vertooghende ende te kennen ghevende die remedien, die wij ghedelibereert hadden te vindene, ende bij wat manieren ende met wat peijnen wij wilden procederen teghen hem : ende de welcke om den voorseyden Luther te reduceeren, oock huere neerstigheijt deden bij allen weghen, zonder ijet achter te latene die dienen mochten om eenen mensche te zettene ende te reducerene. Want totten aerbeyde ende neersticheden, die zij te vergheefs ghedaen ende gheleden hadden om tselve te doene, en was dat noch nijet ghenouch den eenen van den voorseijden kuervorsten daer toe ghecommitteert; maer nam met hem twee doctoren, den eenen inder godtheyt ende den anderen inden gheestelicken ende weerlicken rechten, van grooter doctrinen ende van goeden levene. Ende dede de voorseijde kuervorst anderwaerf (bij den voorseijden doctueren) doen zulcken onderwijs den voorseijden Marten Luther, dat hij als confuijs nijet en wiste wat segghen. Ende daer naer, de voorseijde kuervorst, onder andere onderwijs, vermaende den voorseijden Luther noch alleene, liever te willen wederkeeren tot der observantien van

der heliger Kercken (die ons helighe vader den paus, den helighen stoel van Roome, wij ende allen staten van den Keijserijcke, ende alle gheloovighe natien, navolghende onse voorzaten, hebben tot noch toe onderhauden ende achtervolght) dan te blivene in zijne verdoolde opinien. Indien hij van der zelver wilde scheeden ende hem keeren totter obedientien van zijnen oversten, zijn eere ende zijn salicheyt zaude hem bewaert worden, so in ghelijcken sticken ghedaen es gheweest ende onderhauden vele heleghe vaders, die tanderen tijden hebben ghedoolt.

Op al welcke dijnghen (alzo ons de voorseijde ghedeputeerden overbrochten ende raporteerden) de voorseijde Luther antwoorde niet beter dan hij ghedaen hadde voor ons ende de voorseijden staten van den heleghen rijcke, zegghende dat nijet alleene hij hadde voor suspect ons allen ende elcken van boven gheroert, maer, dat aergher es, al ware dat concilie generael vergadert, zo en zoude hij hem in den zelven niet willen submitteren. Ende heeft met zijnen besmetten monde dorren zegghen (alzoo wij waerachtelicken zijn gheinformeert), dat die zacken van den Evangelien ende van den gheloove noijt wel en hebben ghetracteert gheweest in de voorseyde concilien generale; daer af wij nijet zeere en waeren verwondert, dat die voorseijde Luther heeft zoo quaelicken ghesproken van den concilien, ende dat hij zonder redenen heeft gheappelleert van der sententien ghegheven bij onzen helighen vadere den paus an het toecommende concilie generael, om claerlicken ende openbaerlicken te bewisene, dat hij es ghelijck die ketteren, die negheene dijngh meer en ontzien dan die concilien; ende alzoo zijn zij ghewoonlicken bij der goddelicker voorsienigheyt, ten hende dat huere quaede opsetten ende machinatien vallen, in die woorden, weercken ende schrifturen discorderende onder hem zelven; twelck wij meer in den voorseyden Marten Luther dan in ijemandt anders claerlicken bevonden ende ghesien hebben.

Anghesien dan dat hij ghebleven es verhardt in zijne verdoolde ende quaede opinien ende ketterien, dat die wijze lieden, die hem ghesien hadden ende ghehoort, hem achten uutzinnigh ofte beseten van eenighen boosen gheest, zo deden wij den selven Luther weder leijden ende gheleijden met den voorseijden heraulte tot zijnder verzekertheijt naer den inhaudene van den voorseijden zijnen sauveconduijte; hem assignerende den tijt van twintigh daghen, te rekenene van den vijf- en twintighsten dagh van der maent van Aprille van den teghenwoordighen iare, te welcken daghe dat hij vertrack van deser stede; ende achtervolghende onser voorseijder determinatie, es eerlick ende nootsakelick te procederene in dezer zaken bij remedien in zulcker materien behoufvelick.

In den eersten, ter eere van onsen Heere almachtigh ende behoorlicker reverentien van zijnen vicaris in der eerden, onsen heleghen vader die paus, ende van den heleghen stoele van Roome, zijn wij gheresolveert, bedocht ende ghedelibereert, uut goeder affectie die wij hebben uut onser natuerlicker ghenegentheijt ende achtervolghende van onsen voorzaten, om te verantwoordene voor theligh kersten gheloove, ende om te beschermene die heleghe Roomsche Kercke, ons goet te ghevene ende te emploijeren onse macht, keijserrijck, conijnerijcken, heerlicheden, vrienden ende onderzaten ende zo verde dies noot zij, ons lijf daer omme te avontuerene ende ons

eijghen bloet, ende al tghuent dat onsen Heere ghelieft heeft ons te ghevene in deser werelt. Ende voort, zo vele alst behouflic es te verziene haestelinghe op desen zaken, hebben wij uut onser authoriteyt (hier op gheadt tadvijs van den voorseijden princen, prelaten, ridderen van onser ordene ende lieden van onsen rade van vele natien ons onderdanigh ende subject, in grooten ghetale bij ons vergadert) verclaert, dat gheexpedieert ende bedient zouden worden mandementen ende edicten in alle onse cancelrien, zo van den helighen keyserrijcke als van den anderen onsen conijncrijcken, landen ende heerlicheden, naer die tale van den zelven, vander substancien ende inhaudene van desen onsen brieve. Bij den welcken ter executien van der sentencie, vonnesse ende wijsdomme, ghegheven teghen den voorseijden Martin Luther ende zijnder valscher ghecondemneerder leerijnghen, boucken ende schriftueren (bij onsen helijghen vader den paus, waerachtigh ende wettigh rechtere in deser zaeken, begrepen in de voorseijde bulle boven gheroert ende ons ghepresenteert), hebben wij tot eeuwigher memorien verclaert ende ghediscerneert, verclaeren ende discerneren bij desen onsen brieven, den voorseijden Martin Luther te haudene ende te hebbene voor een vreemt let, verrott ende afghesneden uut den lichame van onser moeder der heligher Kercken, als obstinaet, verhart, scismatijck, bekent ende openbaer kettere, ende voor alzulck achten wij hem ende hauden, ende bij u ende elcken van u willen gheacht en ghehauden hebben.

Ende daer omme verbieden wij expresselicken, dat niemandt zo clouck noch zo stout en zij, voordanne den voorseijden Luther te ontfanghene, beschermene, onderhaudene oft favoriseren in woorden oft in weercken; maer, zo verde hij magh realicken angetast worden, willen wij dat also geschie, ende dat hij terstont worde ghepuniert ende ghecorrigiert als openbaer kettere ende heretijck. Oft dat hij in persoone voor ons ghebrocht worde, oft ten alderminsten dat hij vaste ghestelt worde ende sekerlicken bewaert tot der tijdt toe dat de ghene, die hem anghetast ende ghevanghen sullen hebben, ons daer af gheadverteert hebben ende dat wij sullen gheordonneert hebben die maniere om voorts te procederene teghen den voorseyden Luther. Ende dit doende sullen wij hem wel loonen van hueren goeden dienste, ende sullen oock doen betalen alle de costen daer omme ghedaen, ten segghene van den ghenen diet angaen sal.

Ende als van den complicen, mepleghers, adherenten hem ontfanghende, ende in eenigher manieren den voorseyden Marten Luther favoriserende oft achtervolghende zijne voorseyde doctrine, zo verde zij hem meer van den zelven Marten onderwinden, hem toonende obstinaet in huere quaethede, ende dat zij negheene absolutie en hebben van den paus, van den censuren ende delicten bij hem gheperpetreert ende ghedaen, ende daer inne zij vervallen zijn bij occasien van den voorseyden Luther, willen wij tseghen de selve gheprocedeert hebben ende allen hueren goeden, have ende erfve, bij den ordinarissen, rechteren of jugen van den plaetsen, daer zij wesen zullen ofte bij onsen parlementen, raden ofte ander, dien die kennesse daer of toebehooren zal, alzo den anbrijngheren, denunciateuren oft onse procureuren fiscalen goet dijncken sal. Alles achtervolghende die costumen ende rechten gheestelick ende weerlick ende goddelicke edicten, uutghegheven gheboden teghen die ghene, die in ketterie, heresie ofte tegen de keyserlicke majesteyt mes-

doen, in der vougen dat ter instantien ende versoucke van wat persoonen dat het sij, gheprocedeert zij teghen alle ende elcken van wat state, digniteijten, weerdigheijt oft onder wat privilegen zij zijn, contrarierende, tegendoende, oft nijet onderdanigh zijnde desen onsen edicte, bevele ende openbarijnghe, in wat manieren dat het zij. Ende willen dat die goeden van den mesdadighen ende delinquanten, die naer recht oft uut crachte van desen onsen mandemente, edicte ende bevele, zullen gheconfisquiert ende verbuert wesen, gheappliceert worden, d'een heelft tot onsen behoufte, ende dander heelft tot behouf van den accusateurs, wroughers ende anbrijngheren der voorseyder delinquanten ende mesdadighen. Willen oock dat onze procureurs-fiscalen (inden ghevalle datter gheen accusateurs oft anbrijnghers en zijn) doen procederen tseghen ende ten lasten vanden voorseyden delinquanten oft mesdadighen bij inquisitien ende ondersoucke in onsen namen ende instantien. Ende in ghevalle datter accusateurs ofte anbrynghers zijn, willen wij dat zij hem voughen met den zelven, uut zaken van officien, voor ons recht ende interest, zonder dat hemlieden daer inne eenigh belet ghedaen ofte ghegheven worde.

Ende daer omme verzoucken wij an u, mijn vrauwe onse moye, regente ende gouvernante in allen onzen landen van onsen huuse van Bourgoingnen, ende an huulieden onzen anderen officiers, elcken bijzondere ende alzo verde alst hemlieden angaen zal, ontbieden wij oock ende bevelen expresselicken bij desen teghenwoordighen, dat gij met ghelude van trompetten in de vierhoucken ende cruysstraten van der stadt dat tvolck doet vergaderen ter plaetsen daermen ghewoonlicken es onse edicten, mandementen ende bevelen te publierene, openbaren ende uut te roupene, ende dit teghenwoordigh ons bevel van woorde te woorde daer doet uutlesen verstandelick ende openbaerlick; ende dat ooc insghelijcks al tinhauden van desen teghenwoordighen edicte, sonder yet achter te laten, stranghelic doet onderhauden, expresselic verbiedende op de voorseyde penen dat niemand (van wat weerdicheyt, auctoriteyt, state, condicie oft privilegen hij zij) zo staut oft clouck en zij, te coopene, vercoopene, haudene, lesene, schrivene, prentene, ofte doen schriven, prenten, ofte sustineren, ofte defenderen eenighen van den boucken, gheschriften oft opinien des voorseyts Luthers, het zij in Overlantscher, Latijnscher oft Vlaemscher talen, oft in eenighe ander talen, so wel van den ghenen die bij onsen helighen vader den paus zijn gheeondempneert, als alle andere alreede ghemaeckt ofte die naermaels mochten ghemaeckt ende ghecomposeert werden bij den zelven Luther, zijnen discipulen ende fauteurs, in wat manieren oft soorten die wesen moghen; al waert oock dat in den zelven boucken eenighe goede ende kerstelicke doctrinen oft leerijnghen stonden begrepen ende ghemijngelt, om zo veel te lichtelicker te bedrieghene die simpel lieden, zo willen wij nochtans, dat die voorseyde boucken, overal ende universalicken ende al verboden worden, verbrandt ende gheheelick ten nieten ghedaen; twelcke doende (boven die rechtveerdighe executie van der voorseyder sentencien van den stoel van Roome) so achtervolghen wij die lovelicke ordinantien ende costumen van den auden goeden kerstenen, de welcke deden verbranden ende ten nieten doen die boucken van den ketteren ende heretijcken als Arrianen, Priscilianisten, Nestorienen, Eutieianen ende andere, ende al het inhauden van den voorseyden boucken, so wel tgoet alst quaet, twelcke wel ende behoorlick ghedaen es. Want, behoudt men te ver-

biedene die spijse, daer een dropele fenijns in es, om tperikele van der infectien van den lichame, zo veel te meer behoort men te verwerpene die doctrine ende leerijnghe (hoe goet dat zij oock es) die ghemijnghelt es, ende daer onder schuult fenijn van den ketterien oft dolijnghe, twelcke corrumpeert ende bederft (onder tdecxsele van caritaten) al het ghene datter goet wesen magh, tot grooten perikelen ende dangiere vanden zielen.

Willen daeromme ende bevelen u ende elcken van u hebbende administratie van de justicien, dat ghij met alle besorghe ende goeder neersticheyt terstont (desen ghesien) doet verbranden ende ten nieten doen openbaerlicken alle de boucken van den voorseyden Marten Luther, so inder Overlandscher, Latijnscher, Vlaemscher ofte andere talen gheschreven ofte te schrivene, gheprent oft te prentene, so bij hem als bij zijn discipulen, volgheren van zijnder valschen doctrinen, heretijcke, scismatycke, wesende den wegh ende oprisynghe van aller quaetheyt ende ongherustheyt; gevende faveur, hulpe ende bijstant, ghetrauwelick ende vulcommelick, den boden van onsen helighen vader den paus, zo dickwils ende menichwaerven als ghij bij hem oft hueren ghedeputeerden zult versocht wesen; ende niettemin in hueren absentien doet openbaerlicken verbranden die voorseyde boucken, als vooren gheseyt es. Ende tot dien hende willen wij ende bevelen allen onsen ondersaten, onder uwen bedrijven sittende, op de peyne boven gheroert, u hier inne met dies hier af dependeert bij te stane ende gheoorsaem te wesene als onsen proopren persoone.

Ende om dieswille datmen met alder diligentien ende neersticheden zal moeten voorsien, dat die boucken van den voorschreven Marten Luther of die doctrine ende leerijnghe van den zelven boucken, ghetrocken oft uut ghegheven onder den name ende titule van eeneghen anderen aucteur, niet en worde vermenighfuldight ende ghepubliceert; ende insgelijcs omdat daghelics diversche boucken ghecomposeert, ghemaect ende gheprent worden, vul van quaden leerijnghen ende exemplen, ende dat oock die viant van den menschelicken geslachte met alle subtilicheijt ende behendicheijt tot hem trect de aerme zielen van den kerstenen, zo werden oock vele onbehoorlicke schilderien ende beelden te voorschine ghebrocht, bij welcken boucken ende beelden die kerstenen vallen in zeer grooten erreuren angaende den gheloove ende vele goede usantien; uut den welcken niet alleene confusien, schande ende eeuwigh haet ende nyt, bij occasien van dezen (alzoot bij experientien blijckt) zijn op ghestaen ende gheresen, maer oock van daghe te daghe ende langhs zo meerder beroerten ende seditien, scismen, rebellien ende commotien zijn apparent, ende op te staene ende te rijsene in conijnghrijcken, provincien, steden ende plaetsen van der kerstenheyt, daer zeere voren te beduchten es. Omme alle welcke redenen, ende om te blusschene zulcke sterflicke ende besmettelicke pestilentien, ontbieden wij ende bevelen, dat niemand, wie hij zij, hem en vervoordere voortan te makene, schrivene, prentene, schilderene, vercoopene, coopen, hebben ofte doen prenten, schrivene, vercoopene oft schilderene, in wat manieren dat het zij, zulcke sorten van boucken pestilentiael, diffamerende, vul schimperien oft invectiven schriftueren, ofte beelden inhaudende eenighe oneere, opspraecke ofte oock eenigh erreur oft articule contrarie ende repugnerende den helighen kersten gheloove, ofte tghene twelcke die helighe Kercke heeft onderhauden ofte gheobserveert tot noch

toe, ofte tot cleenigheijt ende diffamie van onsen helighen vader den paus, prelaten van den kereken, weerlicke princen, generale universiteijten ofte oock faculteijten van den zelven universiteijten ofte scholen, ende andere eerlicke persoonen, so wel in authoriteijt ghestelt als private persoonen, ende generalicken eenige onbehoorlicheyt, niet concorderende met den auden goeden zeden ende costumen der heligher kereken van Roomen ende der ghemeender welvaert van der kerstenheyt.

Ende daer en boven willen wij, dat naer de publicatie van desen onsen edicte ende mandemente openbaerlicken ghenomen worden en verbrant alle de voorseyde boucken ende gheschriften diffamatoire, schimpijnghe, invectiven ofte beelden van den fautsoene boven verclaert, die achter onse voorseyde landen, waer dat zij, zullen bevonden worden, onder den name van wat aucteur dat zij zijn gheprent, gheschreven ofte vergadert, in wat talen dattet zij; doende oock met goeder neersticheyt antasten, in live ende goede, realicken ende met faiten, die u behoorlicken zullen blijcken rebel, weersporigh ende ongehoorsamigh te wesen deser onser ordinantien, die zelve corrigierende metter executien van der peynen hier voren verclaerst ende gheordonneert in den weerlicken ende gheestelicken rechten.

Ende omme occasie te schuwene dat tfenijn vander valscher doctrinen ende quaeden exemplen niet meer en worde ghestroijt al kerstenhede duere ende dat die excellente conste van boucken te prenten alleenlic sij ghehantiert tot goeden ende lovelicken ghebruucken, (ghehadt hier op rijpen raet ende deliberatie) willen wij, en van onser keijselicker ende coninckIicker macht bevelen ende ordonneren bij desen statute ende bevele, twelcke wij willen ende wisen stadt te crighene, cracht ende macht te hebbene van eender eeuwigher onverbrekelicker wet ende loye, dat voordan, op de verbuerte van live ende van goede, negheene bouckvercooper, librarier, prenter ofte andere, wie dat hij zij, ons ondersate wesende, hem en vervoordere te prentene oft te doen prenten, in wat plaetsen dat het zij, eenege boucken ofte ander eenigh gheschrifte, hoedanigh dat het zij, daer inne mentie ende vermaen ghemaect worde van den helighen gheschrifte oft der interpretacie der zelver, hoe luttel dat zij, zonder eerst te hebbene oorlof van den ordinaris van der plaetsen oft zijnen daer toe gheeommiteerden, metten advise ende consente vander faculteijte van der theologien vander naester universiteijt, approberende (onder den zeghele van der zelver universiteijt) de zelve boucken ende schriftueren. Ende als angaende den anderen boucken, niet roerende oft tracterende van den gheloove oft den helighen gheschriften, willen wij dit voorschreven decreet insgelicx onderhauden hebben, behaudelick dat ghenough wesen zal te hebbene tconsent van ons ofte van onsen stadthaudere, die doen zal bij advise van den ordinaris van der plaetsen ofte zijnen gheeommitteerden in dezen, ende dit voor de eerste reijse int prenten der voorseijder boucken. Discernerende ende verclaersende daer en boven, bij desen onsen openbaeren ende teghenwoordighen letteren, dat zo verde ijemandt (van wat state, digniteijte ofte conditie hij zij) hem vervoordere te ghane teghen dese teghenwoordegher ordonnantien, decrete ende statute, in wat maniere dattet ware, directelick oft ondirectelick, zo wel angaende den voorseijden verwesen zaken van Luther, als angaende den voorseijden boucken diffamatoire ende tprenten vooren gheroert, boven

dien dat wij te nieten doen ende teenemale annuleren alle tghene dat daer teghen ghedaen zal worden, so zullen die voorseijde overtreders, tzelve doende, vervallen int crijm lesae majestatis ende in onse indignatie ende noch in allen den peijnen boven verclaert.

Ende om dieswille datmen van desen onsen brieven ende teghenwoordigh decreet ende mandement zal behouven te hebbene in vele diversche plaetsen, so willen wij dat der copien, gheschreven ofte gheprent, ghecollationneert ende ghehanteeckent bij eenighen van onsen secretarissen oft bij eenighen notaris apostolicke ofte imperiael, gheloove ghegheven zij ghelijck als desen originalen. Des tooreonden, ende ten hende dat dit zij vaste ende ghestandigh, gheduerich ende eeuwich, hebben wij onsen grooten zeghele hier an doen hanghen, ende tselve mandement ende voorghebodt gheteeckent met onser handt.

Ghegheven in onse keijserlicke stede van Worms, den achsten dach van Meije, int iaer ons Heeren dusent vijf hondert ende eenentwintich. Ende van onsen rijcken, te weten van den helighen Rijcke, tweeste, ende van Spaengnen, Secilien ende anderen, het zeste. *Aldus onderteeckent :* Charles. *Al onder stont noch gheschreven :* Bij den Keijser. *Ende gheteeckent :* Hannart.

Placcaeten van Vlaendren, deel I, blz. 88-102; Rijksarchief te Brussel, *Chambre des Comptes*, Reg. nr 137, fol. 228-234; Schwartzenberg, *Groot placcaat- en charterboek van Vriesland*, deel II, blz. 415-424; ook bij Brandt, *Historie der Reformatie*, deel I, blz. 68. Over de verschillende teksten, zie verder het aanhangsel : *Het Edict van Worms tegen Luther* door Dr A. Van Renterghem.

48.

1521, Juni 24, Gent. Uittreksel uit Jan Van den Vivere's *Chronijcke*, over 't verbranden van Luthersche boeken ter Vrijdagmarkt aldaar, op last van den inquisiteur Nicolaas van Egmond.

In dit zelve jaer, up sente Jacobs dach, waeren up de Vrijdachmaerct up een schavaut verbrant veel Lutersche boucken, bij toedoene van Mr Niclays de Egmonda, doctuer van Lueven ende Onser Vrauwen broedere.

Jan Vanden Vivere, *Chronijcke van Ghendt*, blz. 53. — St Jacobsdag valt op 25 Juli; maar te Gent moet hij te dien tijde op 24 Juni gevierd zijn geworden; zooals uit andere zekere bronnen blijkt, voor de gebeurtenis, die hier besproken wordt.

49.

1521, Juni 24 (en 28?) Gent. Uittreksel uit het *Memorieboek* over het verbranden van Luthersche boeken op de Vrijdagmarkt en over de tentoonstelling aldaar van den Lutheraan Lieven De

Zomere, bakker, terwijl zijne Luthersche boeken verbrand werden. (De zaak van Lieven De Zomere gebeurde slechts in 1522.)

Item, ten xxiiij daghe [van Wedemaent], was te Ghent eene schoone processie tSente Jacops gehauden, op Sente Jacopsdach, daer de keysere metten Spangaerts de koordene van Sente Jacop haudende was; ende daer was de coninck van Denemercken, de hertoghe van Brandeburch, de hertoghe van Brunsewijc ende de prinche zijn zoone, ende noch meer groote meesters. Ende daer zy van der kercken naer 't Hof rydende waren, was op de Vrydachmaerct een scavaut ghemaect, daer men op verbrande vele diveerssche boucken, dat men doe seyde dat van Martinus Luters leeringhe was; ende dit scavaut stont ghemaect voor *den Wulf*.

Ende daer was uten Sauselette (1) eenen brocht ghevanghen, ghenaempt Lievin de Backere; ende omme zulcken clap vander zelver leeringhe, die daer gestelt was; ende de keyserlicke majesteyt ghaf hem gratie, ende was bevolen niet meer daer af te sprekene, op groote corexie.

Den xxviij Juny was ghestelt Lievin de Zomere, backere, up een schavaut, ende hadde bij hem seker boexkins van Martinus Luther, waer inne hy ghestudeert hadde; ende waren verberrendt.

Memorieboek der stadt Ghent, deel II, blz. 57-58. — Zie verder onze stukken van 28 Juni 1522, 9 Juni 1525, 11 Juni 1525 en 18 November 1525.

50.

1521, Juni tusschen 8 en 29, Antwerpen. Aanteekening van Albrecht Dürer, die zegt aldaar van Cornelius Grapheus een werk van Luther ten geschenke te hebben ontvangen.

Mir schenkte Cornelius, der secretär, Luther's *Babylonische Gefängniss*; dagegen schenkte ich ihm meine 3 grossen Bücher.

M. Thausing, *Dürers Briefe, Tagebücher und Reime* (1872), blz. 129. — Zie ook de Nederlandsche vertaling van dien brief bij F. Verachter, *Albrecht Dürer in de Nederlanden*, blz. 82. (Antw. 1840.) — Cornelius Scribonius Grapheus van Aalst was stadssecretaris van Antwerpen, bevriend met Erasmus en Thomas Morus en een der eerste aanhangers der nieuwe leeringen, zooals blijkt uit het geschenk door hem aan Albrecht Dürer vereerd, hetgeen eene schending was van het keizerlijk plakkaat van 20 Maart 1521. (Over zijne vervolging in 1522, zie verder onze stukken nrs 65, 84-86, 109, 110, enz.)

---

(1) Het *Chastelet*, stadsgevangenis op de Koornmarkt.

51.

1521, Juli 13, Antwerpen. Uittreksel uit Bertrijn's *Chronijck der stadt Antwerpen* over het verbranden van Luther's boeken door den beul.

Anno 1521. Den 13 Julij werden tot Antwerpen verbrant bij den scerprechter de boecken van heer doctor Martinus Luther, broeder van de Augustijnsorden, ende dat door bevel des keysers.

Chronijck der stadt Antwerpen van notaris Geeraard Bertrijn, blz. 71. Schier gelijkluidend bericht in de *Chronycke van Antwerpen*, blz. 17 en in 't *Antwerpsch Chronykje*, blz. 18. — De bibliotheek der Gentsche Hoogeschool bevat vier gelijktijdige drukjes van Nederlandsche vertalingen van Luther's geschriften : *Die seuen Penitencie psalmen*, 1520. — *Een notabel boecxken vol vruchtbaer leeringen om kerstelijck te leven*, 1520. — *Een schoon onderwisinge hoe een kersten mensche warachteliken aflaet verdienen mach*, 1520. — *Een schoon troostelijc ende vruchtbaer boecxken* (*Tessaradecas*), 1521. — Alle vier zijn te Antwerpen bij Nic. de Grave gedrukt. Slechts deze vier exemplaren van deze uitgaven schijnen tot ons gekomen te zijn, wellicht uit de nalatenschap van eenen inquisiteur; de geloofsrechters alleen mochten dergelijke kettersche werken in hun bezit hebben en te hunnen bate moest de beul bij 't verbranden der veroordeelde boeken enkele exemplaren ter zijde leggen. (Zie *Bibliotheca Belgica*.)

52.

1521, Augustus 17, Brugge. Uittreksel uit de *Hallegheboden* over de afkondiging aldaar van het keizerlijk plakkaat tegen Luther's boeken en alle andere, zonder toelating van een godgeleerde der naaste Hoogeschool of van de keizerlijke majesteit gedrukt.

Voort zo hebben mijne heeren vander wet ontfaen van onsen harden gheduchten heere de keyzerlicke majesteyt zekere letteren van ordonnancien ende bevelen inhoudende zo hier naer verclaerst staet :

Bij der helegher keyserlycker ende conyncliker majesteit ghebiedt men allen ende eenyegheliken, weder zy by keijserliken weder bij erfliken rechte der zelver majesteit onderdanen zyn, van wat state, hooghede, waerdicheden of condicien zy zyn, dat niement met woorden, met schriften ofte met wercken, bedectelic oft openbaer of in eenegher manieren, en pynen te draghene jonste, tonderhoudene, bewaerne ofte te beschermene de gheschrif-

ten ofte wat boucken dat het zyn, weder in Latynsche, in Duudsche, Vlaemsche ofte in eeneghe andre tale ghemaect, ofte die in toecommenden tyden ghemaect zouden moghen werden by Maertin Luther vander oordene der Augustynen, de welcke es een meynsche vanden heleghen Stoel van Rome ghecondempneirt, verdompt ofte verwesen als afscheeder vanden heleghen kersten gheloove ende openbaer ketter, of die te prentene, te coopene, te vercoopene, te scrivene, te behoudene, te doen vercoopene ofte doen prentene hem en vervoordere.

Maer ommer also zaen als men kennesse zal hebben hierof, zo zalmen alle ende ighelyck dusdaneghe boucken, die onder den name vanden zelven Maertin ghemaect ende vutghegheven zijn, ofte ghemaect zouden moghen werden, ende ooc mede des zelfs Maertins beilden bringhen tot den officiael of tot den deken der kerstenheyt van deser stede, een yeghelic prochyaen tot zynen prochyepape zal die brynghen of zenden, omme die te verbrandene ende te nieuten te doene, also men pleicht zulcker ketteren boucken te verbrandene ende te nieute te doene.

Ende zo wie hier in obedieren ende dusdanighe, als vooren gheseyt es, boucken jn tyds overgheven ende absolucie, zule als zij sculdich zijn te heesschene, begheerne, die zullen byder auctoriteyt ende macht vanden paeus die vercryghen.

Tselve zal men doen van libellen, famoes, scimpelike, beroerlike of verwitelike brieven, wie ooc dietse maect, of die yed inhauden jeghens thelich gheloove of jeghens goede zeden, van wien of waer ooc de zelve boucken of brieven ghemaect werden of gheprent.

Ooc ghebied men, dat van nu voordan gheen prentre hem vervoorde te prentene vander heleghe Scrifture, hoe lettel dat het zyn, zonder tconsent vanden bisscop, wettelike prelaten of van hemlieden, die daer toe van hemlieden zonderlinghe zyn ghestelt ende ghedeputeert, ende zonder tconsent vanden meestren jn theologien der naester universiteyt.

Ooc jnsghelycx en zal niement prenten eeneghe andre boucken zonder consent ende oorlof der zelver keyzerlicke majesteyt of van haren stedehouders by den raet der wetteliken prelaten van diere plaetsen ende die daer toe van hemlieden zonderlinghe ghestelt ende ghedeputeert zyn.

Men gebiedt, datmen al dat voors. es, vaste ende zonder eenich jnbreken houde up de peyne van te mesdoene jeghens de keyzerlicke majesteyt, ghevanghen te wordene in persone ende ooc al zyn goed, wat het zy, te verbuerne. Ende ooc upde peyne te vallene in alzulcke censuren, peynen of banden, die jeghens de ketters ende haerlieder bedeckers, ontfanghers of herberghers jnde gheestelike rechten besloten ende begrepen zyn boven ende zonder censuren, verwatenessen ende anathematisatien des helichs Stoels van Roome vutghegeven jeghens den voors. Maertin Luther, zyn boucken ende zyn leerijnghe, ooc jeghens de herberghers, ondhouders, jonstedraeghers ende medepleghers, alsoot breeder staet int bevel vander selver helegher keyserliker ende konijnclicker majesteydt.

Aldus staet ondre : *De mandato sacre imperialis maiestatis* ende gheteekent : *Hannart*.

Stadsarchief van Brugge, *Halleygheboden 1513-1530*, fol. 277 en 277 verso.

53.

1521, Augustus 19, Utrecht. Uittreksel uit de kronijk van het klooster te Amersfoort over de sommen betaald voor het verbranden der Luthersche boeken aldaar.

Ann. 1521. Joannes de Tiela, Philippi episcopi Trajectensis in spiritualibus vicarius, dedit spiculatori, qui combussit libros Lutheri feria secunda post Assumptionis Mariae, et non voluit minus habere, unum scutum Franciae. Item dedit adhuc duobus famulis civitatis Trajectensis, qui direxerunt populum, ut spiculator melius potuerit exercere officium suum, cuilibet unam libram. Facit viii st. Item dedit adhuc pro una taeda, unde tortor incendit ignem, in quo libri Lutheri comburebantur, 1 scutum, xii stuf.

Kronijk van het klooster de Birckt te Amersfoort, bij Matthaeus, *Fundationes et fata ecclesiarum,* blz. 525; aangehaald bij de Hoop Scheffer, *Geschiedenis,* blz. 115.

54.

1521, December 6, Brussel. Inquisitoriale volmacht door Robertus van Croy, bisschop van Kamerijk, aan de inquisiteurs Nicolaas van Egmond en Jacobus Masson (Latomus) verleend, om een onderzoek in te stellen over het leven en de leerstelsels van den gevangene Jacobus Praepositus, prior der Antwerpsche augustijnen. Deze werd bij den bisschop en bij den keizer aangeklaagd als zijnde een aanhanger van den ketter Luther, wiens dolingen hij in zijne sermoenen en gesprekken aan tafel op veel plaatsen verkondigd heeft. De inquisiteurs zullen hem ondervragen en hem met al zijne aanhangers, geestelijken of leeken, naar de gebruikelijke regels der Inquisitie vervolgen als machthebbers van den bisschop.

[Robertus de Croy, Cameracensis episcopus, mandat anno 1521. Eximiis viris D. D. Nicolao Egmondano et Jacobo Latomo, sanctae theologiae doctoribus Lovaniensibus fideique inquisitoribus, ut inquirant in mores et doctrinam fratris Jacobi Prepositi, prioris conventus fratrum Augustinianorum Antverpiae, qui plures haereses Lutheranas docuerat. *Diercxsens.*]

Robertus de Croy, Dei et apostolicae sedis gratia administrator ecclesiae et dux Cameracensis, etc., venerandis patribus nobis in Christo dilectis d[ominis] Nicolao de Egmunda et Jacobo Latomo, sacrae paginae professoribus, salutem in Domino et in commissis fideliter agere.

De vestris circumspectione, fidelitate et orthodoxae fidei zelo in Domino

ad plenum confidentes, vobis harum serie conjunctim vel divisim committendum duximus et committimus, quatenus, evocato coram vobis f[ratre] Jacobo Praepositi, priore monasterii ordinis f[ratrum] heremitarum S. Augustini, oppidi Antverpiensis, nostrae dioecesis, de haeresi, ut fertur, suspecto et ut tali apud serenissimum dominum nostrum imperatorem et nos accusato, pro eo quod sectam haereticam fratris Martini Lutheri ejusdem ordinis, per sanctissimum dominum nostrum papam illiusve praedecessorem ac ecclesiam, ut asseritur, damnatam, approbando, plures articulos in dicto oppido Antverpiensi palam praedicare ac in diversis locis, etiam in mensis tam suis propriis quam aliorum affirmare, atque homines ad concedendum suae opinioni inducere et persuadere non est veritus, populum a via recta veritatis et sanctae ecclesiae dogmatibus errare faciendo et praeterea prisonnario constituto, ipsum fratrem Jacobum Praepositi et super articulis praetactis et aliis quibuscumque articulis erroneis juxta vestram discretionem sibi ad memoriam reductis et declaratis, diligenter examinetis.

Et si illos erroneos in ecclesiam Dei et sanctum illius dogma tendere inveneritis, contra eum et quoscumque alios tam religiosos et ecclesiasticos quam laicos nobis subditos, dictam sectam doctrinantes aut sectam profitentes, affirmantes et praedicantes, et quemlibet eorum, inquisitione facta, auctoritate nostra juxta formam juris et canonicas sanctiones, ad ipsius et aliorum praedictorum, secundum exigentiam casuum suorum, ad condemnationem, correctionem, punitionem rite procedatis, aliaque omnia et singula, quae in hujusmodi inquisitionis negotio necessaria fuerint, faciatis et exequamini. Ad quod nostras vices plenarias vobis committimus ac facultatem et auctoritatem impertimus. In cujus fidem et testimonium sigillum majus curiae nostrae praesentibus litteris duximus appendendum.

Datum et actum Bruxellae, dictae nostrae dioecesis, anno millesimo quingentesimo vigesimo primo, mensis Decembris die sexta.

Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Handschrift nr 16315, fol. 33d en verso; reeds afgedrukt bij Diercxsens, *Antverpia*, deel III, blz. 347-349. — Het bisdom Kamerijk strekte zich over den rechteroever der Schelde uit, zoodat Antwerpen er in gelegen was. — In de Latijnsche stukken van den tijd wordt de Antwerpsche prior altijd Jacobus Praepositi (en niet Praepositus) genoemd. Dat latere schrijvers hem *Spreng* hebben geheeten, komt waarschijnlijk uit eene verkeerde lezing voort, voor *Iprens*[*is*], d. i. geboortig van Ieperen in Vlaanderen. (Zie Janssen, *Jacobus Praepositus*, blz. 229.) In eenen brief over den dood van Hendrik van Zutphen, door hem aan Luther geschreven (1525), heet hij *Jacobus von Hypern*.

55.

Einde 1521, (*Brussel*). Brief van Jacob Praepositus aan zijnen vriend Caspar, over de vervolgingen, die hij te lijden heeft.

Exemplar epistole, quam scripsit insignis et vere christianus theologus f. Jacobus ordinis Augustini Antverpie in carcere.

F. Jacobus pauper servus Christi Caspari S.
Jhesus.

Gratia et pax Deo patre et domino nostro Jhesu Christo sit tibi, amantissime Caspar, simul cum Thoma tuo, quem, licet von (?) viderim, ex relatu tuo hominem in Christo mirum in modum diligo, amen.

Gratias ago Deo meo, quod me dignatus est eligere ad tribulationes ferendas pro eo ac suo nomine ac evangelio per me predicato. Nonne Paulus noster dixit, quod omnes, qui pie volunt vivere in Christo, persecutionem patientur? Nonne Dominus ipse dixit : « Si me persequuti sunt, et vos persequuntur? Coelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt. » Benedictus ergo Deus, qui me inutilem servum suum flagellis erudire vult. Multa predicavi de fide et spe habenda in Christo; vult nunc Christus, ut experiar quae docui. In Christo ergo speravi, non confundar in aeternum, in Domino confido nostro. Dicat anime mee ut mutem locum meum. Gratias habeo preterea tibi, in Christo frater charissime, quod memor sis mei ac sollicitus de salute mea, imo de causa Christi; reddat tibi Dominus vicissitudinem hanc; ipse est enim, qui cor tuum illustravit, ac ut verbum eius amantes (?) erudivit. Ipsi ergo pro me agas gratias, eumque te rogo laudes et benedicas in secula seculorum.

Ceterum de statu meo non possum te reddere certiorem; iam quae in me futura sint exempla, penitus ignoro. Expecto donec veniat, qui me convincat, aut qui me accuset. Vale cum fratere tuo Thoma et nostro in Christo Jhesu felicissime. Amen.

[Lege et intellige nuncius Christi.] (1)

G. Geldenhauer, *Collectaneën*; bij K. en W. Krafft, ***Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert***, blz. 59. — Over de Nederlandsche Augustijnen en de Hervorming, zie Janssen, ***Jacobus Praepositus;*** Schotel, ***Kerkelijk Dordrecht;*** de Hoop Scheffer, ***Geschiedenis;*** Kolde, ***Deutsche Augustiner Congregation,*** enz. — Over Jan van Mechelen, zie de Hoop Scheffer, ***Geschiedenis,*** blz. 72, noot 1.

56.

1521, 's Gravenhage. **Brief van Cornelis Hoen aan Luther over de ware beteekenis van het Avondmaal.**

Cornelii Honii Batavi epistola de sensu verborum institutionis Sacrae Coenae 1521, afgedrukt bij Gerdes, ***Historia Refortionis,*** deel I, ***Monumenta,*** blz. 228-240. — Dit stuk handelt uitsluitend over godgeleerde zaken en wordt hier slechts vermeld om zijn groot belang voor de geschiedenis van de eerste beginselen der Kerkhervorming in de Nederlanden. (Zie de Hoop Scheffer, blz. 92 en volg.)

---

(1) Die laatste zin is van Geldenhauer.

57.

1521, Antwerpen. Uittreksel uit pastoor Diercxsens' *Antverpia* (1773) over den schoolmeester Nicolaas van 's Hertogenbosch, verdacht van Luthersche ketterij. — Hij werd gevangen naar Brussel gezonden en aldaar gekerkerd, doch ontvluchtte.

Non est dubium quin, cum hoc anno [1521] de mandato imperatoris libri Lutheri publice igni darentur, etiam rigorosa inquisitio facta sit in eos, qui ejus erroribus infecti essent. Inter alios detectus est Nicolaus Buscoducensis, ludi magister, qui ferebatur versatus in humanioribus. Ille autem hoc anno 1521 captus est et Bruxellis carceri inclusus, forte eodem tempore quo Jac. Praepositi, de quo infra. Interim Nicolaus invenit modum evadendi e carcere: quem autem finem habuerit iste, nescitur. D. Paquot *Mém. litt.* XVI. p. 70 *in Art.* Jac. Bording.

Diercxsens, *Antverpia*, (2de uitgave 1773), deel III, blz. 342. In de eerste uitgave van 1747-63 komen deze regels niet voor. — Ziehier de plaats uit Paquot, waarnaar Diercxsens verwijst : « Jacques Bording [1511-1560]...... Lorsqu'il eût atteint sa neuvième année, son pére le mit au collège sous la conduite de Nicolas de Bois-le-duc ou Nicolaus Buscoducensis, qui passait pour bon humaniste, mais qui avait donné vers 1521 dans les erreurs de Luther, fut arrêté à Bruxelles, et conduit dans une prison, d'où il trouva le moyen de se sauver. » — In eenen brief, uit Leuven den 19 December 1519 aan den proost Nicolaas geschreven, zegt Erasmus : « Audio vacare aedes quasdam vicinas scholae et in tua manu propemodum esse situm cui debeant cedere. Neque nescit tua prudentia quam incommode habitat Nicolaus Busciducus quantaque felicitatis portio sit bene habitare; nec est necesse hominem vobis omnibus notissimum commendare. Rogo itaque, si citra tuum incommodum potes optimo viro commodare, ut tui similis esse velis, eodem officio me quoque tibi devincturus! » (*Opera omnia*, deel III, pars 1, blz. 533). Aan Nicolaas van 's Hertogenbosch zelven schreef Erasmus (uit Anderlecht, 31 Augustus 1520) eenen hartelijken brief, waaruit blijkt, dat de eerste zijn schoolmeestersambt meende neer te leggen, hetgeen hem Erasmus ontraadt : « Quod nuper in colloquio significabas te cogitare de deponenda tyrannide tua, non probo tuum consilium. Posteaquam productus es in proscenium, peraganda est fabulae pars quam tibi Choragus injunxit. Si vir bonus es, ut mihi persuasum est esse te, non tibi displicebit conditio tua, quod videatur humilior, sed hoc nomine placebit, quod in ea liceat plurimum pro-

desse reipublicae. Offendunt te temporum horum tumultus Sed interim, quod boni naucleri solent, ventis obsecundandum est, donec redierit serenitas. Neque enim haec tempestas erit diuturna, ut spero. Bene vale, Nicolae charissime. Ex Anderlaco, 31 Augusti, anno 1520. » (Ibid., blz. 574). Zie A. Wolters, *Reformationsgeschichte von Wesel*, blz. 85.

58.

1520-1522, Gorinchem (Gorkum). Uittreksel uit de *Kronijk van Hoernaer* over de groote verbreiding der Hervorming en het overlijden aldaar van eene Luthersche vrouw, Adriane Glimmers.

Item anno xv^c^ ende xx, daer voer omtrent anno xiii ende xiv begosten ende daernae, soe was daer grote kettery onder dat christenvolk als van meyster Martin Luter, die daer een oerspronck van af was, daer veel quaets uit geschiede onder de geestelycheyden ende waerelycken; ende van den welcken een eersame vrouw plach te wesen, woenende te Gorckum, genoemt Ariane Glimmers, opten Parrick begraven wordt anno xxii.

Kronijk van Hoernaer (*Dit is't boec der ghescienissen*), bij Dodt, *Archief*, deel III, blz. 4; aangehaald bij de Hoop Scheffer (*Geschiedenis*, blz. 60, noot 4), die terecht zegt aan de nauwkeurigheid van dit bericht te twijfelen, wat de beginselen der Hervorming in de jaren 1513 en 1514 betreft.

59.

1521-1522, Antwerpen, Oudenaarde en Leuven. Uittreksel uit eene rekening over de reis- en andere kosten van den inquisiteur Nicolaas van Egmond met zijnen helper in de vervolging tegen Jacob Praepositus, prior der Antwerpsche augustijnen. — De Landvoogdes en de Geheime Raad hadden hem gelast met een onderzoek over de sermoenen van den prior; de kettermeester vertoefde te Antwerpen, ging naar Oudenaarde, waar hij zes dagen verbleef, om verslag te doen aan den Keizer, en keerde naar Leuven terug.

A maistre Nicolas d'Egmont, carmélite et docteur en théologie, lequel fut envoyé par Madame et Messeigneurs du Conseil Privé, et ledit maistre Antoine [de Waudripont], par ensemble pour prendre information des prédications du prieur des Augustins dudit Anvers, pour le chariage et despence de bouche de luy et de son serviteur, depuis ledit Anvers jusques à Audenarde, où ilz allèrent devers lempereur faire leur rapport, et aussi despens de

bouche, feu et logis par lespace de six jours entiers qu'il y séjourna, la somme de dix livres, pour ce icy, x livres.

Item pour ses vacations et retour dudit Audenairde à Louvain, la somme de vingt livres, que par ordonnance de Messeigneurs des finances luy a esté délivré comptant, comme appert par quictance; pource icy xx lb.

Rijksarchief te Brussel, *Chambre des Comptes*, nr 19783, (*Compte d'Antoine de Waudripont, Conrad de Maeyre, Jean vander Eycken et Henri de Hane, des biens des Français confisqués en 1521*), fol. 13 en verso; gedeeltelijk aangehaald door Henne, deel IV, blz. 305, noot 2.

60.

(*1521-1522*), *Utrecht*. Uittreksel uit de gedenkschriften van den tijdgenoot Herberen van Mijnden over de kettersche predikingen van Dirk van Abkoude, pastoor van Sinte Geert, en Herman Gerrits, onderpastoor van Sint Jacob te Utrecht, en over de veroordeeling van dezen laatste.

Item binnen Utrecht was een pastoor van sinte Gheert voorseyt pastoer (*sic*) ende heeten meester Dierrick van Apcau, die een lieftallich man was ende diewil dwaelden in sijn predicaty; ende eens off twemael verboden wort sijn predicaty, ende doer die bueren van sinte Gheert ende den besten van der stadt soe verereech hy weder te preecken. Ende alsoe Utrecht niet soe claer was van ketterye alst wel wesen mocht, maer al int heimelick, maer in een gheselscap soe meret men altijt wie dieghene waren, die daermede besmet waren; ende desse meyster Dirrick creech groot gheloop van sommiche van die oversten van der stadt, die daermede beruft waren, ende qwamen vant eene eynde van der stadt deesse preken te horen; ende droech daer grote moet op, dat hy alsulcken meyster was, ende wort daer te meer op verhart in sijn preecken; ende ick straffen hem wel sommels, daer ick in sijn gheselscap sat, want hy in veele dinghen dwaelden, ende seyde hem: « Heer pastoor! ghy hebt soe ghoede olders ghehadt ende u vuerolders ende mijn olders; wilt ghy immers wijsser wesen dan sy? » Ende hy seyde: « Sy en wisten niet bet, ende sy en dorsten die waerheit niet segghen. »

Op deesse selverde tijt is daer gheeomen een borgherssoen van Utrecht, ende qwam van Remunt (1) ende wordt sint Jacop vyssycreet (2), die die gheck al heel uut die mou liet kycken, ende preeckten hielinall ketterye, dat hy alt beloep creech van der secten ende oeck gheleerde mannen, om sijn preecken te hooren ende die te straffen. Ende die pastoor van sinte Gheert en dorste soe stoutelicken niet ghepreecken als heer Herman, vyssykreet van sinte Jacop, dede; maer doe heer Herman soe preeckten, die creech heel tbeloop, ende die pastoor van sinte Gheert die wort doe

(1) Roermonde.

(2) Viceeureit, d. i. onderpastoor.

wat stoutter; ende dit was op een jaer 41 (1). Ende cortelinck hiernae soe hebben hem die vijff ghoedtshuyssen verghadert mitter kettermeisters ende hebben heer Herman voorseyt ontboden int capittelhuys twe off driemael, om sijn beraet te gheven: ende hebben hem ghestrafft van sijnder dwalinghe in sijn preecken, diewelcken hy verwonnen was. Ende wordt ghecondemneert, off hy wolde in ghevanckenisse ghaen opt vier ende stellen hem selven te rechte, off dat hy kiessen solde sijn leven lanck in keyserlicke majesteyts[landen] niet te comen, op sijn lijff. Ende hij streeck te landewert uut.

Gedenkschriften van Jhr. Herberen van Mijnden, uitgegeven door S. Muller Fz., in de ***Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Gen. te Utrecht***, deel XI, 1888, blz. 55-57.

61.

1522, Januari 2, Antwerpen en Brussel. Uittreksel uiteenen brief van Hans von der Planitz aan Frederik, hertog van Saksen, over het gevangen nemen te Antwerpen en overbrengen naar Brussel van Jacob Praepositus. — Wanneer men hem wegvoerde, wilde het volk hem verlossen, doch Praepositus zelf belette dit.

E.C. gebe ich in vndthkt. auch zw erkennen, das ke. maj. den prior zw Antorff hatt annemen und gegen Prussel furen lassen, darumb das er wider den babst und seyenen geseez gepredigет vnd die ewangelische lehr vorkondigett hatt. Als yn der pott hatt auss der statt furen wollen, yst die gemeyn auffgewest, ym sulchs mit gewallt zw weren; darfor der prior sie gebeten, sie solten seyn gefengknus vnd den willen Gotts nicht hyndern; darauff ist ehr gegen Prussel gefurtt; was man aber mit ym bisher do selbst gehandeltt, yst hie noch nicht ruchtbar.

K. en W. Krafft, ***Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert***, blz. 42.

62.

1522, Januari na 13, Utrecht. De negen kettersche leerstelsels door meester Herman Gerrits of Gherardi, priester, aldaar in de Ste Caeciliakerk openbaar afgezworen.

Articuli falsi et haeretici in civitate Trajectensi publice revocati et abjurati et per magistrum Hermannum Gherardi presbiterum anno MDXXII post octavos Epiphanie in dive Cecilie templo.

Articulus primus.

Homo sola fide sine operibus salvari potest.

---

(1) Lees : [15]21.

Articulus secundus.

Nulla sunt sanctorum merita.

Articulus tertius.

Quicumque orat aut quippiam erogat ad acquirendam indulgentias, blasphemat in Deum.

Articulus quartus.

Jejunium non est observandum ad meritum vel satisfactionem peccatorum, sed solum ad refrenandas sensualitates et, quando illa est rationi subjecta, tunc amplius non obligamur ad jejunium.

Articulus quintus.

Portare cilicium non est bonum nec laudandum, sed vituperandum nec a Deo preceptum, sed ab ypocritis inventum et sine ratione aut utilitate ab hominibus institutum.

Articulus sextus.

Omnes expense, que non cedunt in utilitatem pauperum, sunt inutiles; atque ideo perditus decor ecclesiarum et cultus imaginum.

Articulus septimus.

Quicunque servit Deo intentione et in spe retributionis, perdit operam.

Articulus octavus.

Nullus homo christianus potest seipsum obligare ad aliquam certam formam vivendi extra mandata Dei, sed debet manere liber.

Articulus nonus.

Nullus potest communicare bona merita sua aut spiritualia bona alteri.

Opgenomen als aanhangsel achter een zeldzaam drukje berustende in de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool en getiteld ***Anathemathisatio et Revocatio fratris Jacobi Praepositi, olim prioris Fratrum Heremitarum Sancti Augustini opidi Antuerpiensis. Errores revocati per dominum Hermannum Gerardi in civitate Traiectensi.*** (Zie ***Bibliotheca Belgica***, A, 11.) — Zie ons Nr 65(9 Februari 1522). — Ook te vinden ter Koninklijke Bibliotheek van Brussel, Handschrift Nr 16315, fol. 33 r. en verso. — Janssen (***Praepositus***, blz. 247) zegt, dat Hermannus een geestverwant was van Johannes Rhode, te dien tijde afgezet als overste van 't Fratershuis van Utrecht, omdat hij Luthersgezind was.

63.

1522, Januari 19, Antwerpen en Brussel. Uittreksel uit eenen brief van L. Vives aan Erasmus over het overbrengen van Praepositus uit Antwerpen naar Brussel.

Est Augustinianus quidam tractus per hosce dies ex Antverpia Bruxellam in ius, eo convolarunt ὁ χωλός καὶ ὁ κάμηλος. Istos audio criminose quibusdam conviciis loquutos esse de te, quod iam faciebant, antequam Lutherus nasceretur.

K. en W. Krafft, ***Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert***, blz. 42.

64.

1522, Februari 5, Antwerpen. Uittreksel uit van Kessel's *Annales Antverpienses* over de aanhouding en het vervoeren naar Brussel van Cornelis Grapheus en meester Roeland van Berchem. — Deze laatste, door Jan Glapion, biechtvader des Keizers, onderzocht, werd losgelaten.

5 Februari. Wirden van wegens den Keyser van hier eenige naer Brussel ontboden, waeronder was Cornelius Grapheus, secretaris deser stadt, ende meester Roelant van Berchem, die aldaer gevangen wirden gesedt, geaccuseert van kettereye van Luther. Dan van Berchem geexamineert synde door den eerw. pater Jan Glapier, biechtvader van den Keyser, wirt toegelaten.

Annales Antverpienses van den secretaris van Kessel, aangehaald bij Génard, ***Antwerpsch Archievenblad***, deel VII, blz. 126 noot.

65.

1522, Februari 9, Brussel. Notarieele acte van Nicolaas de Spira bevattende het omstandig verhaal van het gebeurde in de Ste Gudulakerk te Brussel tijdens de openbare herroeping van broeder Jacob Praepositus door hem zelven van op het doxaal, eerst in 't Latijn, daarna in de moedertaal met luider stemme en vóór eene ontelbare schare uitgesproken. — Op zondag 9 Februari 1522, kort na tien uren in den morgen, begon de plechtigheid, in tegenwoordigheid van prelaten, hooge ambtenaars, geestelijken en wereldlijken, verscheidene duizenden in getal. De voormalige prior der Antwerpsche augustijnen hield eerst van op het doxaal een berouwvol sermoen in de Brabantsche moedertaal; daarna las hij eene Latijnsche verklaring, inhoudende dat hij Luther voor eenen ketter hield, zich aan de Kerk onderwierp en zijne dertig valsche leeringen, die hij voorlas, afzwoer. Van dezelfde verklaring, in 't Brabantsch vertaald, gaf hij vervolgens ook lezing, al de toe-

hoorders verzoekende dat zij God voor hem zouden bidden. — Van dit gebeurde werd eene notarieele acte gevorderd door Hieronymus Aleander, apostolischen nuntius, voor den paus, door Hieronymus Vander Noot, kanselier van Brabant, voor den keizer, door bisschop Adriaan Herbouts, suffragaan van Kamerijk, door Roverus Stoops, zijnen officiaal, en door de vicarissen van denzelfden bisschop, allen aanwezig. Als getuigen traden ook op al degenen, aan wie door den bisschop van Kamerijk of door den keizer de leiding van het kettergeding tegen broeder Jacob werd opgedragen, namelijk Lodewijk Coronel en Jan Quintana, professors in de godgeleerdheid, Jan Glapion, biechtvader des keizers, Nicolaas van Egmond en Jacob Lathomus, doctors in de godgeleerdheid, Frans Vander Hulst, licentiaat in de beide rechten en lid van den Raad van Brabant, en meer anderen.

Anathematizatio et revocatio fratris Jacobi Praepositi, olim prioris fratrum heremitarum Sancti Augustini opidi Antverpiensis.

Copia.

In nomine individue Trinitatis amen.

Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter et sit notum, quod anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo XXII, die nona mensis Februarii, indictione X, pontificatus sanctissimi domini nostri domini electi pape de cujus nomine pontificali adhuc nobis non constat anno primo, paulo post decimam horam, ante meridiem, die dominica, summa missa in solemni ecclesia collegiata beate Gudule insignis oppidi Bruxellensis Cameracensis diocesis celebrata, ibidem et infra scripto actui solemniter, presidentibus reverendis ac magnificis viris dominis Jheronimo Aleandro, prothonotario, nuntio et commissario appostolico ad infra scripta specialiter deputato, ac domino Hieronimo van der Noot, cancellario ducatus Brabancie et Cesaree ac catholice majestatis etiam in hac parte commissario, necnon reverendo in Cristo patre domino ac magistro Adriano Herbouts, episcopo Rosensi, sacre theologie professore, ac reverendissimi domini Roberti de Croy, administratoris episcopatus Cameracensis suffraganeo, ac etiam magistro Rovero Stoops, officiale predicti reverendissimi domini administratoris in sua curia Cameracensi Bruxellis residentis, ac domino Marbriano de Orto, decano Nivellensi, una cum aliis in spiritualibus ejusdem reverendissimi vicariis supra oxale chori predicte ecclesie consistentibus, ac subtus in corona magna ipsius ecclesie et capellis religiosis, clero et populo predicti oppidi necnon curie Cesaree majestatis ad multa milia insimul congregatis, in mei notarii publici ac testium infra scriptorum presentia, in eodem oxali personaliter constitutus frater Jacobus Prepositi, ordinis heremitarum sancti Augustini, nuper prior conventus ejusdem ordinis insignis et mercurialis oppidi Antverpiensis diete Cameracensis diocesis, faciem ad populum dirigens, alta

et intelligibili voce, quamdam notabilem contionem sive sermonem in lingua teutonicali hujus patrie Brabancie solemnem fecit, multas Sacre Scripture auctoritates latine allegando et teutonice interpretando ad propositum et materiam sue penitencie ac reductionis ad sancte matris ecclesie gremium ab infra scriptis erroribus et heresibus, in quos seu quas frater Jacobus incurrerat facientes et omnino pertinentes, qua quadam contione seu sermone peracto, idem frater Jacobus infra tactos articulos latine scriptos alta et intelligibili voce ad predictum clerum et populum de verbo ad verbum, sicuti subscribuntur, pronunciavit :

« Ego frater Jacobus Prepositi, religiosus ordinis heremitarum sancti Augustini, anathematizo omnem heresim, et precipue eam de qua diffamatus sum et quam frater Martinus Luther in suis libris et ad populum sermonibus hiis temporibus docuit et tenuit, propter quam a sede apostolica tanquam hereticus cum sua doctrina damnatus est, maxime quoad articulos in litteris apostolicis expressos. Consentio autem sancte Romane ecclesie in omnibus, quae ad christianam religionem spectant, et confiteor quecumque sedes apostolica confitetur. Insuper sentio et teneo prefatum Martinum cum sua doctrina rite et legittime a dicta sancta sede apostolica condempnatum, ejus libros, tractatus vel sermones, tam editos quam edendos, recte vetitos legi vel teneri ac incendio tradi mandatos. Specialiter autem reprobo quosdam articulos, quorum aliquos publice predicavi, alios privatim familiariter expressi, ceteros apud me sensi, juxta formam que sequitur :

Articulus primus.

Tantum tria ecclesie sacramenta, scilicet baptisma, penitentia et eucharistia expressa in Scriptura Sacra, sunt divinitus instituta. Reliqua autem quattuor humanitus per ecclesiam.

Articulus secundus.

Non est indulgenciis confidendum.

Articulus tertius.

Papa indulgencias dare non potest.

Articulus quartus.

Indulgencie non sunt efficaces.

Quintus articulus.

Nulla merita sanctorum aliis applicari possunt.

Sextus articulus.

Omnia opera sanctorum peccata sunt et misericordia ignoscente et remittente egent.

Septimus articulus.

Nullus est ecclesie thezaurus preter Christi merita, quae dumtaxat per ipsum Christum unicuique secundum suam fidem applicantur.

Octavus articulus.

Lutherus cum sua doctrina non est legitime per sedem apostolicam condempnatus.

Nonus articulus.

Liberum arbitrium bonorum actuum suorum interiorum non est causa effectiva, sed dumtaxat receptiva, ita ut solum se habeat ad eos passive.

Decimus articulus.

Omne opus liberi arbitrij, quantumcumque bonum, peccatum est, egens Dei misericordia ignoscente et remittente.

Undecimus articulus

Quicquid agit homo ante justificantem gratiam, peccatum est.

Articulus duodecimus.

Unica refectio et a certis cibariis abstinentia irrationabiliter tempore jejunii precipiuntur et contra Scripturam Sacram.

Articulus tercius decimus.

Christiani sunt liberi ab hujusmodi jejuniorum observancia.

Articulus quartus decimus.

Nec ipsa facit ad observanciam legis Dei.

Articulus quintus decimus.

Dubium est an homo se voto obligare possit ad supradictum jejunium.

Articulus sextus decimus.

Papa vel ecclesia non vult nec potest subditos suos sub pena peccati mortalis obligare ad hunc sensum quod homo transgrediendo preceptum superioris hominis non peccat mortaliter.

Articulus decimus septimus.

Superiores tenentur non velle subditos obligare sub pena peccati mortalis.

Articulus decimus octavus.

Subditus sui superioris preceptum transgrediens ex ignorancia suprema vel passione, secluso scandalo, non peccat.

Articulus decimus nonus.

Capittulum *Omnis utriusque sexus* irrationabiliter precipit semel in anno confitendum.

Articulus vicesimus.

Papa non est de jure divino caput ecclesie.

Articulus vicesimus primus.

Petrus solo jure humano factus est primus vel supremus inter apostolos, et idem censendum est de quolibet Petri successore.

Articulus vicesimus secundus.

In omni foro tam interiori quam exteriori omnes episcopi sunt equales.

Articulus vicesimus tertius.

Concilium rite congregatum precise tantum decidere potest quantum Scriptura Sacra expresse continet.

Articulus vicesimus quartus.

Concupiscentia, que in baptizato relinquitur, est peccatum proprie dictum contra hanc legem Dei : *Non concupisces.*

Articulus vicesimus quintus.

Caro tali concupiscentia infecta ad omne opus liberi arbitrij concurrit, unde quodlibet opus humanum peccatum efficitur.

Articulus vicesimus sextus.

Idem censendum est de martirio Petri et aliorum sanctorum operibus.

Articulus vicesimus septimus.

Omnes layci sunt sacerdotes.

Articulus vicesimus octavus.

Qui manet in peccato mortali, non manet in baptismo, sacerdotio, episcopatu et papatu.

Articulus vicesimus nonus.

Displicentia de peccatis admissis non est via ad gratiam justificantem, sed e contrario gratia est via ad ipsam displicentiam.

Articulus tricesimus.

Dolor de uno peccato, sine dolore omnium, est peccatum.

« Omnes igitur et singulos supradictos articulos revoco, reprobo et dampno. Quorum quidem articulorum aliqui sunt notorie heretici et a sanctis patribus reprobati, quidam vero scandalosi, alii vero piarum aurium offensivi, nonnulli simplicium mentium seductivi et omnes pietati ac paci christiane adversantur. Profiteor autem hec omnia pure et sine conditione ex animo sincero plene de veritate instructus, et juro per sanctam Trinitatem et per hec sacrosancta evangelia me in veritate ecclesie catholice semper et sine dubio permansurum et omnes, qui contra hanc fidem venerint cum dogmatibus suis, eterno anathemate dignos esse pronuntio. Et si ego ipse aliquando (quod absit) aliqua contra sentire aut predicare presumpsero, canonum severitati subjaceam et eterne pene obligatus inveniar. »

Et absque aliqua mora simili modo pronunciavit subsequentia :

« Quoniam videtur expedire post revocationem factam aliquantisper eam declarare, potissimum ut ego lucidius manifestem fidem et credulitatem meam circa ea quae predicavi, docui vel sensi vel de quibus confabulatus sum, manifesto et pronuntio fidem meam de sacramentis ecclesie, et assero me credere quod de illis tenet et credet sancta mater ecclesia Romana, esse videlicet septem sacramenta, scilicet baptismum, penitenciam, eucharistiam, confirmationem, ordinem, matrimonium et extremam uncionem, instituta a Christo. Quod autem aliter docui vel predicavi, erravi in fide, numerum sacramentorum a Christo traditum minuens.

« Dico heresim esse laicos esse sacerdotes et credo esse precise sacerdotes ordinatos ab episcopis secundum ritum ecclesie, nec sufficere ad sacerdotium quod quis se Deo offerat. Quod autem aliter predicaverim, erravi dignitati sacerdotali derogans et confusionem in statu christianorum inducens.

« De indulgentiis autem credo confidendum esse in eis ad intencionem, qua in

ecclesia conceduntur, quibus homines peccatores absolvuntur a penis debitis in purgatorio, et assero eas posse summum pontificem concedere auctoritate sibi divinitus tradita, et ideo erronee dixi indulgentias esse nullas et non esse efficaces, quinimo, positis illis quae in litteris indulgentiarum exprimuntur, efficaces sunt et suum sortiuntur effectum, et solatium anime et conscientie sunt reputande.

« De meritis autem sanctorum credo firmiter posse alijs applicari, ut ex multis passibus Sacre Scripture constare potest; quod autem aliter dixerim vel predicaverim, erravi; quinimo propter merita sanctorum multa impetramus a Deo, quod possint ea nobis applicari, ut propter eorum merita nobis pene debite relaxentur. Nullo pacto censendum est nec ego jam credo omnia opera sanctorum fuisse peccata, indigentia remissione; sed credo et assero opera eorum fuisse sic vite eterne meritoria, quod omni culpa carerent; quod autem aliter predicaverim, erravi, opera sanctorum denigrando et eis contumeliam inferendo.

« De thesauro autem ecclesie credo esse ecclesie thesaurum merita Christi et sanctorum, quae possunt fidelibus applicari, ut predictum est; quod autem oppositum dixerim, erravi thesaurum ecclesie diminuens.

« De condempnatione autem apostolica, qua Lutherus cum suo dogmate est damnatus, credo et assero fuisse legittimam legi Dei, sacris conciliis sacrisque doctoribus consonam, sicut in mea revocatione peramplius dixi; quod autem oppositum predicaverim vel dixerim, impie erravi et sacrosancte fidei apostolice injuriam temerarie intuli.

« De libero autem arbitrio credo et assero, quod active concurrit et coagit ad actus bonos libere; quod autem aliter dixerim vel predicaverim, erravi, auferens liberi arbitrii libertatem contra Sacram Scripturam et sacrorum doctorum doctrinam.

« De operibus autem liberi arbitrii credo non omnia esse peccata, sed aliqua esse vite aeterne meritoria absque aliqua culpa et per consequens non indigencia misericordia remittente; quod autem aliter dixerim vel predicaverim, erravi impie et scandalose in fide et moribus. Non credo quod quicquid homo agat ante gratiam justificantem, peccet; imo, sine peccato posset se ad gratiam disponere et multa opera agere, quae non imputantur ad culpam; quod autem aliter predicaverim vel docuerim, erravi temerarie illud asserendo et peccatores peccatorum suorum emendatione retrahendo.

« De observantia autem jejuniorum et abstinencia a carnibus certo tempore teneo et credo esse rationabiliter injunctas christifidelibus et facere ad observantiam legis divine et macerationem carnis et mentis elevationem in Deum, et christianos teneri ad hujusmodi observantiam ab ecclesia traditam et transgredientes mortaliter delinquere, nisi legittime rationabili causa venirent excusandi, neque hoc cujuslibet arbitrio est dimittendum. Et credo hominem posse ex voto ad hujusmodi abstinentiam obligari; quod autem aliter predicaverim, erravi contra legem Dei et ejus ecclesiam, tollens modum reprimendi carnis rebellionem et alliciens ad illud per quod impeditur anima ne in Deum elevetur.

« Credo prelatos posse taliter subditos obligare, quod si transgrederentur preceptum, mortaliter delinquerent, nec omnis ignorantia vel passio eos excusat, etiam ubi non fuerit scandalum nec contemptus; quod autem aliter

dixerim vel predicaverim, erravi in fide et moribus retrahens subditos a debita obedientia et subjectione prelatorum, leges positivas seditiose destruens.

« Capitulum *Omnis utriusque sexus*, quo cavetur semel saltem in anno confitendum, rationi consonum et saluberrimum censeo nec propter determinationem temporis est irrationabile judicandum; quod autem oppositum predicaverim, erravi temerarie et injuriam sacrosancto concilio intuli a debita sacramentali confessione homines retrahens.

« Petrum apostolum inter apostolos supremum a Christo institutum credo et assero quemlibet ejus successorem auctoritate divina esse caput ecclesie sub Christo.

« Judico insuper non omnes episcopos esse equales potissimum in foro exteriori; quod autem aliter predicaverim, erravi principis apostolorum superioritati derogans et ejus successoribus auctoritatem adimens, ordinem hierarchicum omnino pervertens.

« Aliorum autem articulorum quos senseram, quos me predicasse non recolo, declarationi supersedeo; sufficere enim videtur eorum revocatio.

« Ut autem omnibus innotescat mei erroris et perverse predicationis causa, noverint omnes, quod propter nimiam meam erga Lutherum affectionem, et quia videbar populo dogmate illo perverso placere, in errores turpiter incidi et eos predicavi. Cognoscens igitur per Dei gratiam veritatem et instructus, aliter sentiens revoco et retracto, ut dixi, omnes errores, quos predicavi et sensi et de quibus confabulatus sum, et damno omnem errorem et haeresim, potissimum Lutherianam, et amplector fidem catholicam, quam tenet et predicat sancta Romana ecclesia, et ei me in fide et omnibus que docet, submitto et eidem promitto et jam juro, sicut jam promisi et juravi, adherere et Lutherum cum suo dogmate procul a me abjicere. »

Quibus, sicut premittitur, lectis, illico similes ejusdem sentencie articulos in teuthonica lingua hujus patrie Brabancie fideliter translatos, ut prius, etiam publice et alta voce legit et protulit.

Et expost statim, factis paucis verbis ad eundem populum, oravit omnes et singulos, ut devote ad omnipotentem Deum preces funderent, quatinus eidem de commissis predictis erroribus clementer misereretur et ignosceret.

His peractis, reverendus dominus Hieronimus Aleander, commissarius et nuntius apostolicus nomine sanctissimi domini nostri pape et sedis apostolice, necnon dictus magnificus dominus Hieronimus Van der Noot, nomine Cesaree et catholice majestatis, ac prefatus reverendus in Christo pater dominus suffraganeus et officialis ac vicarii predicti nomine reverendissimi domini Cameracensis respective de et super premissis omnibus et singulis petierunt a me subscripto notario eis edi seu confici publicum seu publica instrumentum et instrumenta.

Acta fuerunt hec anno, indictione, die, mense, hora et pontificatu quibus supra, presentibus ibidem eximiis sacre theologie professoribus ac magistris Ludovico Coronel et Johanne Quintana, qui prius unacum reverendo patre Johanne Glapion, Caesaree majestatis confessore, et magistris Nicolao de Egmonda ac Jacobo Lathomi, sacre pagine doctoribus, etiam magistro Francisco vander Hulst, utriusque juris licenciato et in consilio Brabancie consiliario, ac alijs qui tam apostolica quam Cesarea ac ordinaria commissione respective ad examen et instructionem prefati fratris Jacobi, ut notorium

extat, deputati fuerunt, praesentibus etiam in eodem oxali venerabilibus ac religiosis patribus dominis priore ordinis predicatorum et gardiano minorum ejusdem oppidi Bruxellensis ac magistro Judoco Cloet, decretorum doctore et cantore, necnon magistris Daniele Pijnbroeck, decano ecclesie collegiate sancti Martini Alostensis, et Nicolao Oudenaken, predicte ecclesie sancte Gudule canonicis, ac etiam magistro Adriano Herbouts, pensionario seu advocato oppidi Antverpiensis, et Henrico Lips, virgario sepedicte ecclesie sancte Gudule, et Simone Dauchi, janitore seu ostiario cancellarie Brabancie et cum pluribus aliis tam clericis quam laicis super eodem oxali existentibus.

Sic subscriptum : Ego Nicolaus de Spira, clericus Cameracensis diocesis, artium liberalium magister et in jure canonico licenciatus, reverendissimi domini administratoris Cameracensis et sue curie episcopalis in pretacto oppido Bruxellensi advocatus, sacris apostolica et imperiali auctoritatibus notarius publicus, quia contioni sive sermoni necnon articulorum supra scriptorum lectioni, pronuntiationi, revocationi, reclamationi, retractationi per fratrem Jacobum Prepositi, modo quo superius inseruntur, ac etiam ejusdem declarationi, sue fidei credulitati, promissioni ac solemnis juramenti prestationi, submissioni ac deprecationi omnibusque aliis, sicut premittitur, actis, gestis et factis, presens et personaliter unacum predictis testibus et cum pluribus aliis supra dictum oxale consistentibus interfui; eaque sic fieri ac peragi vidi et audivi. Ideo hoc presens publicum instrumentum manu mea propria fideliter conscriptum et subscriptum signo meo notariatus majori, quo in instrumentis publicis uti consuevi, subsignavi in fidem, robur et testimonium omnium premissorum, a prefatis reverendis ac magnificis et venerabilibus viris prescriptis respective instanter rogatus et requisitus.

N. De Spira.

Zeer zeldzaam gelijktijdig drukje, berustende in de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool, die zoo rijk is aan dergelijke stukken. Geen tweede exemplaar is er van bekend. (Zie *Bibliotheca Belgica*, A, 11.) — H. Q. Janssen wist, dat dit boekje moest bestaan, maar kreeg het nooit te zien en betuigde er zijn innig leedwezen over (*Jacobus Praepositus*, blz. 246-247). Op de laatste bladzijde van het boekje leest men : « Impressum Antverpie extra portam Camere sub intersignio unicornis aurati per me Guielmum Vorsterman, anno millesimo CCCCC XXII ». Op het titelblad, dat met kolommen, loover en engeltjes sierlijk omlijst is, komt een plaatje voor, voorstellende eenen monnik, wiens hals in eenen plooirijken mantel diep gewikkeld is en die met de linkere hand op zijn hart drukt. Men heeft zich afgevraagd, of dit niet eene soort van naïef portret van broeder Jacob kan zijn.—(Achter de *Anathematizatio* van broeder Jacob Praepositi komt, op ééne bladzijde gedrukt, de lijst voor van de negen kettersche leerstelsels, te Utrecht door meester Herman Gherardi, priester, in hetzelfde jaar 1522 insgelijks in eene kerk afgezworen. Zie hierboven ons stuk n° 62.) — Dierexsens

(*Antverpia*, deel III, blz. 350-360) heeft dit lang stuk reeds afgedrukt; in zijne tweede uitgave (1773) zegt hij : « Super his omnibus factus est actus notarialis, qui eodem anno prelo excusus est Antverpiae extra portam Camerae sub insignio unicornis aurati per Willelmum Vosterman. In priori hujus operis editione dedi actum istum ex manuscripto, quia impressum non habebam. Dein D. J. B. Verdussen, scabinus hujus civitatis, obtinuit et communicavit exemplar supradictae impressionis, ex quo actum illum nunc subjungo. Unde patebit manuscriptum, quo tunc usus sum, in multis fuisse defectuosum..... Actum hunc notarialem etiam Lipsiae typis vulgatum fuisse indicat Seckendorf in *Comment. Luther*. Lib. I, pag. 179. » — Ook in afschrift te vinden ter Kon. Bibliotheek van Brussel, HS. n^r^ 16315, fol. 33f-33k.

66.

1522, Februari 9, Brussel. Aanteekening van den predikheer Bernardus Lutzenburgus (1526) over de herroeping van broeder Jacob Praepositus te Brussel en over de latere lotgevallen der Augustijnen van Antwerpen. — Een beknopt, doch schier letterlijk uittreksel uit de *Anathematizatio* wordt hier opgegeven.

Jacobus Prepositi Luterianus, qui primo solennem fecit revocationem in maiori ecclesia Bruccellensi coram maxima hominum multitudine, sacra imperiali maiestate illic residente cum sua curia, in hunc modum :

« Ego frater Jacobus Prepositi, religiosus ordinis eremitarum sancti Augustini, anathematizo omnem heresim et precipue eam de qua diffamatus sum, quam frater Martinus Luther in suis libris et ad populum sermonibus his temporibus docuit et tenuit, propter quam a sede apostolica tanquam hereticus cum sua doctrina damnatus est, maxime quoad articulos in literis apostolicis expressos. Consentio etiam de Romana ecclesia in omnibus que ad christianam religionem spectant, et confiteor quecunque sedes apostolica confitetur. Insuper sentio et teneo prefatum Martinum cum sua doctrina rite et legitime a dicta sede condemnatum, eius libros, tractatus vel sermones tam editos quam edendos recte vetitos legi vel teneri ac incendio tradi mandatos. Specialiter autem reprobo quosdam articulos, quorum aliquos publice predicavi, alios privatim et fallaciter expressi, ceteros apud me sensi iuxta formam que sequitur :

« Tantum tria ecclesie sacramenta, scilicet baptisma, penitentia et eucharistia expressa in Scriptura Sacra sunt divinitus instituta; reliqua autem quatuor humanitus per ecclesiam. Non est indulgentijs confidendum. Papa indulgentias dare non potest. Indulgentie non sunt efficaces. Nulla merita sanctorum applicari possunt. Omnia opera sanctorum peccata sunt et egent misericordia ignoscente et remittente. Nullus est ecclesie thesaurus preter Christi merita, que duntaxat per ipsum Christum unicuique secundum suam

fidem applicantur. Luterus cum sua doctrina non est legitime per sedem apostolicam condemnatus. Liber arbitrium actuum suorum interiorum non est causa effectiva, sed duntaxat receptiva et ut duntaxat se habeat ad ea passive. Omne opus liberi arbitrij quantumcunque bonum peccatum est egens Dei misericordia ignoscente et remittente. Quicquid agit homo ante iustificantem gratiam, peccatum; unica refectio et a certis cibarijs abstinentia tempore ieiunij irrationabiliter precipiuntur et contra Scripturam. Christiani sunt liberi ab huiusmodi ieiuniorum observantia nec ipsa facit ad observantiam legis Dei. Dubium est an homo se voto obligare possit ad supradictum ieiunium. Papa vel ecclesia non vult nec potest subditos, sub pena peccati mortalis, obligare ad hunc sensum, quod homo transgrediens preceptum hominis peccet mortaliter. Superiores non tenentur subditos obligare sub pena peccati mortalis. Subditus sui superioris preceptum transgrediens ex ignorantia supina vel passione, secluso scandalo, non peccat. Papa de iure divino non est caput ecclesie. Petrus solo iure humano factus est primus et supremus inter apostolos. Et idem censendum est de quolibet Petri successore. In omni foro tam exteriori quam interiori omnes episcopi sunt equales. Concilium rite congregatum precise tamen decidere potest quantum Sacra Scriptura expresse continet. Concupiscentia, que in baptizato relinquitur, est peccatum proprie dictum contra hoc : *Non concupisces*. Caro tali concupiscentia infecta ad omne opus liberi arbitrij concurrit, unde quodlibet opus humanum peccatum efficitur. Idem censendum est de martyrio Petri et aliorum sanctorum operibus. Omnes laici sunt sacerdotes. Qui manet in peccato mortali, non manet in baptismo, sacerdotio, episcopatu vel papatu. Displicentia de peccatis admissis non est via ad gratiam justificantem, sed e contra gratia est via ad ipsam displicentiam. Dolor de uno peccato sine dolore omnium est peccatum.

« Omnes igitur et singulos supra dictos articulos reprobo et revoco et condemno ; quorum quidem articulorum aliqui sunt notorie heretici et a sanctis patribus reprobati, quidam vero scandalosi, alij vero piarum aurium offensivi et simplicium mentium seductivi, et omnes vere unitati catholice obviantes ; profiteor autem hec omnia pure et sine conditione ex animo syncero, plene et de veritate instructus, et iuro per sanctam Trinitatem. »

Hic Jacobus postea relapsus fuit, fratres quoque illius conventus vinculis et custodijs sunt mancipati. Conventus quoque eorum Antwerpiensis ex mandato Adriani sexti funditus est deletus.

Bernardus Lutzenburgus, *Catalogus hereticorum, etc.*, Heretici de litera J. — Schier woord voor woord komt deze verkorte vorm der *Revocatio* voor in een handschrift van de hand van den Antwerpschen schepen J. B. Verdussen (18de eeuw), op de stadsbibliotheek van Antwerpen bewaard, met de vermelding : « Hec fideliter extracta sunt ex libro vetusto MS. conventus carmelitarum Mechlinie. »

67.

1522, Februari 9, Brussel. **Aanteekening van Prateolus (1569) over Jacob Praepositus, zijne herroeping en de verdere lotgevallen van zijn Antwerpsch klooster.**

Jacobus Praepositi ordinis fuit eremitarum sancti Augustini, Flander natione et secta Luteranus. Hic cum apud Antvuerpiam varijsque in locis Luteri dogmata loco Evangelij disseminasset, tandem compraehensus et ad palinodiam decantandum damnatus, in maiori ecclesia Bruxellensi coram ingenti hominum multitudine, sacra imperiali maiestate cum sua curia illic residente, solemnem fecit suorum dogmatum revocationem, circa annum Domini 1523, sub Carolo quinto Caesare Germano et Clemente septimo huius nominis summo pontifice.

Fuit autem eius revocatio huius-modi :.... (1)

Quae omnia cum ab eo hoc ritu et ordine peracta fuissent, tandem in errorem pristinum relapsus est et in eundem lapidem offendit. Ex quo effectum ut fratres illius conventus, quos ille seduxerat, vinculis et custodijs sint mancipati et conventus eiusdem ex mandato Adriani sexti summi Romanorum pontificis apud Antvuerpiam funditus deletus sit et solo adaequatus.

Haec ex Bernardo a Lutzemburgo in Catalogo haereticorum.

Prateolus, *Eleuchus*, blz, 216, 217.

68.

1522, Februari 15, Antwerpen. Gebod van den magistraat over het onderhouden der twee keizerlijke plakkaten tegen Luther, zijne geschriften en zijne aanhangers. — Na de straffen uitgesproken door den Keizer tegen de overtreders te hebben opgesomd, stelt de magistraat vast, dat te Antwerpen de ongehoorzaamheid algemeen is gebleven. Daarom brengt de magistraat al die straffen in herinnering en voegt er de levenslange verbanning uit de stad en het markgraafschap Antwerpen bij. De aanklager zal eene belooning van een half pond ontvangen.

Geboden ende uutgeroepen bij Gielise van Bouchout, onderschouteth, burgermeesteren, scepenen ende rade vander stadt van Antwerpen, opten XV^n dach van Februario, anno XV^cXXI.

Al eest soe, dat onse aldergenadichste heere de Keyser, anderwylen tot twee reysen, alhier heeft doen publiceren ende expresselic verbieden, hoe dat nyemant, wie hij ware, geestelick oft weerlic, van dien tyde voordane en soude moegen lesen, vercoopen, prenten noch gheenssins ommegaen metten boecken, die een geheeten brueder Lutherus gemaect heeft, mits dat die ketterye smaecken, opte confiscatie ende verbuerte van hueren goeden, ende daertoe noch in heuren persoonen arbitralic gecorrigeert te worden, gelyc het mandement daeraf gepubliceert dat breeder inhout ende verclaert; nochtans, dien nyettegenstaende, soe eest fame hoet dat alhier eenige zyn,

(1) De tekst is dezelfde als die van Bernardus Lutzenburgus (zie ons voorgaande stuk).

nyet achtende opte voers. verboden ons heeren sKeysers, de welcke hen vermetelic vorderen te prenten, te vercoopen, te coepen des voers. brueders Lutheri boeecken ende den selven favoriseren, syn boeecken commenderen, loven ende prysen ende, in scimpe ende spotten van anderen, die den selven bruederen Luthero ende zynen schriften nyet en adhereren, maer die reproberen, famose libellen, dichten, rondeelen ende balladen scriven, uutgeven, ende voere keredoeren ende poorten staen ende plecken, al in grooter cleynichheden ende versmadenissen ons voers. aldergenadichs heeren verboden: waeromme soe eest, dat men cundicht ende verbiet van sheeren ende vander stadt wegen, dat nyemant, van wat state oft condicie hy es, hem en pyne tgene des voers. es te doene, in gheenre manieren, opte penen int voors. mandement begrepen ende daertoe noch opte pene van eeuwelyeken vuter stadt ende meregreefschape van Antwerpen gebannen te worden. Ende men laet noch weten, dat men den ghenen, die iemande aenbrengt contrarie den voers. geboden gedaen hebbende, gheven sal een half pont outs.

Stadsarchief van Antwerpen, *Gebodboeck*, deel A, fol. 100; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel II, blz. 308, 309.

69.

1521, December — 1522, (Februari), Antwerpen, Ieperen en Brussel. Uittreksel uit *Die excellente cronike van Vlaenderen* (1531) over de vervolging tegen Jacob Praepositus, prior der Antwerpsche Augustijnen. — Praepositus werd in December 1521 naar Brussel gezonden en aldaar in een klooster gevangen gezet. In de Ste-Gudulakerk moest hij herroepen, waarna hij naar 't augustijnenklooster van Ieperen werd gezonden. In Juli 1522 werd hij op nieuw gevangen en te Brussel gekerkerd; doch hij ontsnapte en vlood bij Luther.

In dit selve iaer [1521], in die maent van December, so quamen sommeghe commissaresen vanden Hove aen den prioor van den Augustijnen van Antwerpen, ghenoemt broeder Jacob, seggende dat hi te Bruessel soude commen disputeren; ende reedt ghewillichlijck derwaerts.

Maer doen hi te Bruessel quam, doen wart hi als ghevangen ghesedt te Fratres, ende daghelicx gheexamineert, ende moeste daer alleen responderen, so dat hi daer sadt tot in die vasten naestvolgende. Ende doen wert hi tsinte Goelen op den docsael gheset ende moeste daer xxxi. artikelen wederroepen, die hi ghepreeckt hadde, ende wart van daer Typeren ghesonden in syn convent.

Int iaer daernaer [1522] in die maent van Junius wert broeder Jacob weder ghevanghen, ter causen dat hem leedt was, dat hijt wederroepen hadde: ende

was te Bruessel in eenen karcker gheset, daer hi cortelinge wt quam met properheden, ende reysde bi Luther.

Die excellente cronike van Vlaenderen (Antwerpen 1531), in het achterstaande bijvoegsel over keizer Karel's regeering fol. 10. — Ook aangehaald bij Janssen, *Jacobus Praepositus*, blz. 243, 244. — Schier gelijkluidend bericht in de *Chronycke van Antwerpen*, blz. 16, in 't *Antwerpsch Chronykje*, blz. 17, in Bertrijn's *Chronyck der stadt Antwerpen*, blz. 72, en in de *Annales Antverpienses* van secretaris Van Kessel, afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel VII, blz. 125-126, noot.

70.

1521, (*December*) — *1522* (*Februari*), *Brabant*. Uittreksels uit de rekeningen van den ontvanger der exploiten van den Raad van Brabant over de kosten van de vervolging tegen den Antwerpschen prior der Augustijnen (Jacob Praepositus). — Aan den kettermeester Frans Vander Hulst betaalt men het salaris zijner werkzaamheid gedurende 64 dagen; aan den procurator van de broeders van Nazareth te Brussel vergeldt men de uitgaven gedaan ten tijde dat de prior in zijn klooster gevangen zat; aan twee boden van den Raad van Brabant betaalt men hun salaris over 73 en 69 dagen door hen besteed aan het halen en bewaren van den gevangene.

Meesteren Franchoyse van der Hulst, raedt ordinaris in Brabant, hondert zeven ponden zesthien scellingen ten voirsz. prise, van lxiiij dagen bij hem gevaceert om tstuck vanden prior vanden Augustijnen van Antwerpen en de Lutheriaensche saken, die lviij binnen Brabant, ende die andere zesse buyten Brabant, sdaighs bynnen Brabant tot xxxij st. ende buyten Brabandt tot vyftich scillingen getaxeert, gelyck dat blyckt by der taxatien vanden heeren vander finantien, certificatie, affirmatie ende quitantie des voirsz. meesteren Franchois hier mede overgegeven, soe hier die voirs..... cvij lb. xvi sc.

Den procurator vanden bruederen van Nazareth bynnen deser stadt woonende betaelt hondert twintich ponden tot behoef vanden voirsz. brueders hen geassigneert op desen ontfangere bij brieven van der finantien vander daten xxij Marcii anno XXI voer die costen verteert in huer clooster bij den voirsz. prioir vanden Augustijnen tAntwerpen met zynen procurator ende metten boden, die hem bewaerden, blyckend by der voirsz. assignacien ende quitantie daerop dienende, soe hier..... cxx lb.

Bernarde vanden Berge, bode ordinaris te peerde, betaelt negen ende twintich ponden vier scellingen ten voirsz. prise, van lxxiij dagen by hem gevaceert in thalen ende bewaren van den prior voirscreven ende Pieter de Bryer, oick

bode vanden voirscreven rade, zevenentwintich ponden twelf scellingen ten voirsz. prise, ter causen van lxix dagen, die hy oick int halen ende bewaren als boven heeft gevaceert, tot acht stuvers sdaeghs elcken, gelycke dat blyckt by der taxatien vanden voirsz. mijnen heeren vander finantien ende ordinantie vanden heeren vander Cameren met quitantie daerop dienende, soe hier..... lvi lb. xvi sc.

Rijksarchief te Brussel, *Compte du receveur des exploits du Brabant* (1 Oct. 1522—1 Oct. 1523); Rijksarchief te 's Gravenhage, afschriften van Bakhuizen van den Brink.

71.

1522, tusschen Februari 29 en April 2, Gent. Ondervraging van twee boekbinders om te weten, of zij niemand kennen, die boeken van Luther zou bezitten. — Beiden hebben er zelf geene, doch de tweede duidt een drietal personen aan, die er hebben.

Int advis.

Ten versoucke vanden heere, omme te wetene of niement binnen Ghendt eenighe van Luters brieven onder hem en heeft.

Jan Ryckaert, fs. Christiaens, oudt XL jaeren, verclaerst by eede, als es hy boucbindere, dat hy negheene onder hem en heeft, noch ooc insghelycx en weet niement binnen Ghendt, die eenighe onder hemlieden hebben.

Gillis vanden Walle, fs. Arendt, boucbindere, oudt XXXVIII jaeren, verclaerst by eede, dat hy negheene onder hem en heeft, want de procureur generael ende de advocaet fiscael die van onder hem ghehaelt waren, ende also inde greffie gedreghen; maer gheloeft wel, dat myn heere de president ende Me Jan Wauters eeneghe onder hemlieden hebben, zo ooc doet broeder Philips Sent Agneeten ende de ministre up Meerhem, broeder Denys.

Stadsarchief te Gent, *Bouc van den Crime*, Reg. I, (1515-1523), fol. 241.

72.

1522, April 23, Brussel. Openbare volmacht door keizer Karel aan den raadsheer Frans Vander Hulst als inquisiteur in het hertogdom Brabant verleend. — Na een bondig overzicht van het ontstaan der Luthersche ketterij in Duitschland, haalt het stuk de maatregels aan door Paus en Keizer daar tegen genomen, onder anderen het Edict van Worms, dat te Leuven, te Antwerpen en elders was afgekondigd geweest, zoodat het alom bekend is geworden. Nochtans, zegt de keizer, « is tot onser kennisse gecommen, dat in dese onse landen van Brabant ende andere vele ende

diverse persoonen van den voorseyden kryme, ongeloovicheyt, ketteryen ende valsche secten geraect ende seer besmet syn. » Daarom stelt hij Frans Vander Hulst, raad ordinaris in Brabant, aan, om in het hertogdom al de ketters te vervolgen en luidens de plakkaten te vonnissen, na het advies gehoord te hebben dergenen, die hem door eene keizerlijke instructie zullen toegevoegd worden. Vander Hulst zal mogen handelen « in alder vuegen ende manieren, als wij selve in persoone souden mogen doen », voegt er de Keizer plechtig bij. Ook zullen alle overheden hem hulp en gehoorzaamheid verschuldigd zijn. (Gecollationeerd afschrift van 1565.)

Commissio M. Francisci vander Hulst.

Copye.

Kaerle, byder gracien Godts, gecoren Roomsch keyser, altyt vermeerder tsryex, coninck van Germanien, van Spaengien, van Arragon, van Navarre, van beyden Cecilien, van Jherusalem, van Hongrien, van Dalmatien, van Croatien, etc. Ertshertoge van Oistricke, hertoge van Bourgoingnen, van Lothryck, van Brabant, van Styer, van Carinten, van Crain, van Lymbourg, van Luxembourg ende van Gelre; grave van Vlaenderen, van Habsbourg, van Thirol, van Artois, van Bourgoingnen; palsgrave ende van Henegouwen; lantgrave van Elsaten; prince van Zwaven; merckgrave van Bourgauw ende des Heylichs ryex; van Hollant, van Zeelant, van Ferrette, van Kibourg, van Namen ende van Suytphen grave; heere van Vrieslant, vanden Windismerck, van Portenauw, van Salins ende van Mechelen.

Allen den ghenen, die dese onse brieven van commissien sullen sien, saluyt.

Alsoe wy ter conservatien vanden heyligen kersten geloove schuldich syn alle ongeloove, ketterye, quade valssche ende hereticque leeringen te verjagen, te vernielen ende te nyeuwte te bringen, soe ons dat by der goedertieren goddelycke vorsienicheyt ter saken van onser keyserlycken electien belast ende bevolen is, ende daerop behoerlycke te voersien ons bezunder toebehoort; ende midts dat een bij naeme Merten Luther, geprofesset van der oerdene van Sinct Augustyn, seker diverse secten, ongeloove, ketteryen ende vele valssche ende ondeughdelycke leeringen den volcke nyet alleene bij monde, maer oyck by diverse zynen boecken, die hy hadde doen printen, geleert ende zeere derelyck vanden geloove tselve verleyt hadde; onse heylige vadere die Paus daeraff geadverteert zynde, nae vele monitien, citatien ende instructien, den voers. Luther hadde zynen vonnisse vercleert te syne een affgesceeden verrot leth vander heyliger Kercken, een kettere ongeloovich ende hereticq, ende die voers. syne boecken gebannen ende verwezen te vyre als inhoudende ketterye, ongeloove ende heresie; ende naevolgende die hadde die voers. onse heylige vadere aen ons doen versuecken, dat wy tvoers. zyn vonnisse alomme over onse rycken ende heerlicheyden souden willen stellen tot behoerlycker executien.

Om dwelck te doene wy ons goetwillich thoenende, bezunder aenmerekende dat alsdoen in Germanien vele volcx des voers. Luthers fenyn geraiet ende geinficieert was, hadden by ons in onser stadt van Worms, aldaer wy die generale dachvaert den rycke aengaende houdende waren, den voers. Luther op seker geleyde ontboden.

Ende gecompareert synde, hadden gheerne hem doen retracteren, wederroepen ende corrigeren syn voers. erreuren, ongeloove ende ketterye, daertoe doende alle behoerlycke wegen ende maenen daer toe dienende.

Alle tzelve nyettegenstaende is als een versteynt doot leth der heyliger Kereken in zyne vermalendyde, gecondempneerde heresie ende ongeloove gebleven, soe dat wij opten achsten dach van Meye int jaer voerleden, te wetene van xv^{c} xxj., met groote, rype deliberatie daerop gehadt, tot eewiger memorien vercleert ende gediscerneert hebben den voers. Merten Luther te houden ende te hebben voer een vrempt leth, verrot ende affgesceeden vuyten lichame van onser moeder der heyliger Kereken, als obstinaet, verhart, scismatick, bekent ende openbaer kettere, soe wy hem voer sulck achten ende van eenen ygelycken willen denselven voer sulck geacht te wordene, doemende alle zijne voers. boecken ten brande, verbiedende die te coopene, vercoopene, te lesen, te printen oft eenichssins te hanterene op onse indignatie ende seker groote peynen in deselve onse ordinantien ende edicte naerder vercleert.

Ende al eest zoe, dat die voers. ordinantien verclaeren ende onse keyserlycke edict tot Loeven, Antwerpen ende elders gepubliceert is geweest, ende anders alomme in dese onse landen herwaertsovere soe bekint, publicq ende oepenbaer es geweest, soe dat nyemant daer aff egeene ignorantie tenderen en can, dezen nochtans nyettegenstaende is tot onser kennisse gecommen, dat in dese onse landen van Brabant ende andere, vele ende diverse persoonen van den voers. kryme, ongeloovicheyt, ketteryen ende valssche secten geraeet ende seer besmet syn, nyet alleene in cleynicheyt ende derogatien vanden pauwsselycken vonnisse ende onse declaratien ende vercleren, maer oyck van Gode almachtich, dwelck ons in egheender manieren langer en staet te lydene oft ongestraeft te latene, gelyck wy oyck tzelve nyet gelaten noch gedoogen en connen in egeender manieren.

Daeromme soe eest, dat wy, volcomelyck geinformeert zynde vander wysheyt, rechtveerdicheyt, ernsticheyt ende goede experientie van Mr Franchois vander Hulst, onsen raedt ordinaris in Brabant, hebben denselven gecommitteert ende by dezen committeren, hem lastende ende bevelende, dat hy alomme *in desen onsen voers. lande van Brabant* procedere ende vervolge nae vermogen van onsen voers. edicte tegen alle de ghene, die hy hier aff sal vinden besmet te syne oft die van gelycken besmet zyn, dieselve corrigerende in alder vuegen ende manieren als wy selve in persoone souden mogen doen, altyt nochtans by advyse vanden ghenen, die wy hem om tzelve te doene daer toe gevuecht hebben by onser instructien daerop gemaect ende den voers. meesteren Franchois gegeven, ende al in sulcker vuegen ende manieren als dieselve onse instructie dat naerder inhout ende begrypt.

Om al dwelck te doene wy den voers. meesteren Franchoisen volcomen macht ende auctoriteyt geven ende bezunder bevel midts desen onsen brieve, bevelende allen onsen ende der smaelre heeren officieren van *onsen voers. lant*

van Brabant, dat sy den voers. meesteren Franchois, deze onse commissie ter executien stellende, gehoorsaem syn ende assistentie, behulp ende bystant doende, soe verre zy des vanden voers. meesteren Franchois versocht sullen syn. Want ons alsoe gelieft.

Des toirconden hebben wy onsen segele hieraen doen hangen.

Gegheven in onser stadt van Bruessele, den xxiij^en^ dach van Appril, int jaer ons Heeren duysent vyffhondert ende tweentwintich nae Paesschen, ende van onsen rycken, te wetene vanden Roomschen ende Hongryen, tderde, ende van Spaengien ende allen anderen, tzevenste.

Op de plycke stont gescreven : By den Keyser tot uwer relatien, *ende geteeckent :* Boote.

Gecollationneert tegen doriginaele commissie onderteeckent als boven, welcke commissie oyck scheen besegelt geweest te hebben met eenen vythangenden zegele, maer was mits der outheyt oft anderssins affgevallen. Ende is daer mede bevonden concorderende by my Joos Brem, substitut van den procureur generael in Brabant dezen lesten January 1565. J. Brem.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 645-648 verso; zeer beknopt ontleed bij Gachard, *Correspondance de Philippe II*, deel I, Rapport à M. le Ministre de l'Intérieur, blz. CVIII.

73.

1522, April 23, Brussel. Schier gelijkluidend stuk als het voorgaande, waarbij keizer Karel aan Vander Hulst volmacht als inquisiteur *in al zijne Nederlandsche gewesten* verleent.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 631-636 zeer beknopt ontleed bij Gachard, *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz., CVIII. — Ziehier de plaatsen, die in dit stuk van het voorgaande verschillen: Eerst fol. 634 verso : Daaromme soe eest, dat wij volcomelicke geinformeert synde vander wysheyt... van meester Franchois van der Hulst, onsen raidt ordinaris in Brabant, hebben denselven gecommitteert ende by desen committeren, hem lastende ende bevelende dat hij alomme *in onsen landen herwerts overe* procedere ende vervolghe nae vermogen van onsen voers edicte... (Zie 't ander stuk, fol. 647 en verso.)

Verder fol. 635: Bevelende alle officieren *van alle onse landen herwerts overe*, soe wel der smaelre heeren officieren als onse, dat sy den voers. meester Franchois dese onse commissie ter executien stellen.... (Zie 't ander stuk, fol. 648.)

Eindelijk fol. 635 verso : *Opde plycke stont gescreven :* By den Keyser, *ende geteeckent* : Verderue, *ende was gezegelt met een vuythangenden zegele in rooden wasse.*

Gecollationneert tegen doriginele brieven van commissien, geteeckent ende bezegelt als boven, is daermede (behalven den tytele van Synder Ma^t) bevonden concorderende by my Joos Brem, substitut vanden procureur generael in Brabant. J. Brem.

74.

1522, April 23, (Brussel). Eigenhandige herroeping van Cornelius Grapheus. — Hij verklaart, dat hij de ketterijen van Luther verwerpt alsmede de kettersche stellingen, die voorkomen in zijn voorwoord van het boek *De libertate Christiana* van Jan Pupper van Goch, waarover hij door de keizerlijke geloofsrechters ondervraagd werd. De verdachte stellingen somt hij daarna op en wederlegt ze met klem, ootmoedig bekennende, dat hij gezondigd heeft tegen de kerkelijke dogma's en het keizerlijk edict. Dit alles verklaart hij, nu beter onderricht zijnde, zonder eenigen dwang te ondergaan en bereid om zijne dolingen openbaar af te zweren, wanneer men hem zulks zal bevelen.

Ego, Cornelius Grapheus, anathemathizo omnem haeresem et praecipue eam, de qua diffamatus sum, quam frater Martinus Luther in suis libris et sermonibus his temporibus docuit et tenuit, propter quam a sede apostolica tanquam haereticus cum sua doctrina damnatus est, maxime quoad articulos in litteris apostolicis expressos, consentiri sanctae Romanae Ecclesiae in omnibus quae ad christianam religionem spectant, et confiteor, quaecunque sedes apostolica confitetur; insuper sentio et teneo praefatum Martinum cum sua doctrina rite et legitime a dicta sancta sede apostolica condemnatum, ejus libros, tractatus vel sermones tam editos quam edendos, recte vetitos legi et teneri, ac incendio tradi mandatos; specialiter autem reprobo quosdam articulos, quorum aliquos scripsi in quadam praefatione ad quemdam librum intitulatum de libertate christiana, editum a Johanne Pupper de Gochi, quosdam vero me tenuisse inter confabulandum atque sensisse confessus sum et propria manu scripsi et subsignavi, cum essem interrogatus et examinatus per commissarios Caesareae Majestatis ad hoc deputatos, circa contenta in praedicta praefatione juxta quae sequuntur :

« Christiani redacti sunt in servitutem per jejunium sicut modo observatur in « Ecclesia, et per alios ritus praeceptorum ecclesiasticorum, videlicet prae- « cepti de semel confitendo in anno et de voto religiosorum; nec talis obser- « vantia jejunii, quoad discretionem ciborum, nec institutio de semel in anno « confitendo, nec aliae ecclesiasticae institutiones, quae non habentur expli- « cite in sacris litteris, nec votum religiosorum, obligant hominem christia- « num sub poena peccati mortalis.

« Redacti sumus a libertate ad miseram servitutem ab octingentis annis et « supra, videlicet a tempore Bonifacii tertii, qui primus sibi assumsit nomen

« Pontificis maximi a Phoca imperatore, et ex usurpatione illius cognominis, « posteri et successores sui usurpaverunt sibi auctoritatem legis condendae.

« Nullus papa potuit aliquam legem hominibus praesertim christianis statuere› « quo sub aliqua poena peccati mortalis eos obligaret. Dubium est, an Petrus « apostolus major aut superior auctoritate caeteris apostolis fuerit, nec hoc « constat in sacris litteris.

« Summus pontifex est veluti idolum nobis institutum.

« Omnes laici sunt sacerdotes; sicut illi, qui consecrati sacerdotes dicuntur, « ita quoque omnes laici consecrare possent venerabile sacramentum, quam- « vis peccarent, si eis non daretur licentia consecrandi, exclusis tantum « faeminis et pueris.

« Modus orandi, quem ecclesiasticae personae observant in horis canonicis « legendis, cantandis et aliis veluti rosariis, factitiis preculis, et similibus, est « superstitiosus et judaice cerimoniosus.

« Servitutis est, quod certis diebus et horis praecipimur in ecclesiis conve- « nire ad orandum, cum olim omni loco citra praeceptum adorabatur.

« Non est licitum pro administratione sacramentorum, collatione sepulturae « et predicatione verbi Dei accipere pecunias.

« Reprehendendi sunt praedicatores verbi divini, quod in concionibus suis « totiens adducunt scholasticorum doctorum sententias.

« Sicut olim omnibus citra ullum discrimen, exceptis mulieribus, erat licitum « in publico docere et sacras literas interpretari, ita et nunc licet, et non solis « magistris nostris, baccalauriis aut licentiatis aut deputatis ad hoc per « ecclesiam.

« Renatum est evangelium, et Paulus revixit, propter scripta Lutheri et « aliorum, qui ejus doctrinae adhaerent quique in suis opusculis protulerunt « libertatem evangelicam.

« Nulla opera nostra sunt meritoria, et nullo modo in nostris meritis est « confidendum.

« Cum Paulus scripsit ad Galatas : « Si circumcidamini, nihil proderit vobis « Christus, » intellexit : Si vestris operibus confidamini, nihil proderit vobis « Christus.

« Libri Marthini Lutheri et suorum sequacium legendi sunt, quia Christum « nos docent, exclusis et rejectis omnibus procul subtilibus scholasticis docto- « ribus.

« Legendus est liber Johannis Gochii de libertate christiana intitulatus, « prae caeteris doctoribus scholasticis, licet sanctis.

« Condemnatio Lutheri facta per summum pontificem, qua ipse Lutherus « cum sua doctrina damnatus est, fuit injusta atque iniqua. Idem censendum « est de edicto imperatoris, quia doctrina Lutheriana sana censenda est, prae- « sertim quoad hic contenta, et non debuit condemnari, nisi rationibus convin- « ceretur.

« Concessio sacramentalis non est juris divini, sed ab hominibus instituta.

« Indulgentiae non sunt efficaces. »

Omnes igitur et singulos supradictos articulos revoco et reprobo et damno, quorum aliqui sunt notorie haeretici et a sanctis patribus reprobati, quidam vero scandalosi, alii autem piarum aurium offensivi et nonnulli simplicium mentium seductivi, et omnes pietati et paci christianae adversantur.

Profiteor autem me haec omnia et sine conditione revocare, ex animo sincero plene de veritate instructus, et juro per sanctam Trinitatem et per haec sacrosancta evangelia, me in veritate ecclesiae catholicae semper et sine dubio permansurum, et omnes, qui contra hanc fidem senserint cum dogmatibus suis aeterno anathemate dignos esse pronuntio: et, si ego aliquando (quod absit) aliquid contra sentire aut dicere aut scribere praesumpsero, canonum severitati subjaceam, et aeternae poenae obligatus inveniar.

Sed, quia videtur expediens revocationem factam declarare, ut ego lucidius manifestem fidem et credulitatem meam circa materiam praedictorum articulorum, fateor, cum senserim et scripserim, christianos esse adductos in servitutem per jejunium et alios ritus praeceptorum ecclesiasticorum, me aberrasse contra legem Dei et ejus Ecclesiam, tollens modum reprimendi carnis rebellionem et alliciendi ad illud per quod impeditur anima ne in Deum elevetur, sed et ad illud per quod potius in servitutem peccati redigatur.

Unde teneo et credo bene informatus et plene instructus, observantiam jejuniorum ecclesiasticorum rationalibiliter injunctam esse Christi fidelibus, et ad observantiam legis divinae et transgredientes mortaliter delinquere, nisi ex rationabili causa venirent excusandi. Quoad praeceptum de semel in anno confitendo, fateor nos ad illud teneri; quod autem oppositum dixerim et scripserim, impie erravi, et injuriam sacrosancto concilio intuli.

Quod autem dixerim et scripserim, votum non obligare, erravi, christianae doctrinae et sanctorum patrum observationi, qui vovere consulunt, contraveniens.

Quod scripserim et dixerim, nullas ecclesiasticas institutiones, quae non habentur explicitae in sacris litteris, obligare hominem christianum sub poena peccati mortalis, erravi in fide et moribus, retrahens subditos a debita obedientia et subjectione praelatorum, leges positivas seditiose destruens; nunc autem instructus teneo praelatos posse taliter obligare subditos, qui, si transgrederentur praeceptum, mortaliter delinquerent, etiamsi non sunt praecepta expressa in sacris literis, et teneo, conformiter ad doctrinam christianam et sanctorum doctorum, nos posse voto obligari.

Quod autem senserim et scripserim, ab octingentis annis et citra nos ad miseram servitutem redactos ex usurpatione hujus nominis summi pontificis, et auctoritatem condendi leges, quam antea papae non habuerunt, erravi temerarie et leviter admodum et impie, auctoritatem collatam a Christo Petro et ejus successoribus derogans, tribuens homini quod Christus concessit, sed melius instructus sentio, et ex animo confiteor, ante illum Phocam, etsi forte non nomine, tamen re fuisse, et post, nomine et re, fuisse summos pontifices et habuisse auctoritatem condendi leges conducentes ad legis divinae observantiam, quae christanos obligarent sub poena peccatis mortalis.

Non debui dubitare, Petrum apostolum superiorem fuisse caeteris apostolis, cum illud sacrae litterae bene intellectae testentur, unde instructus nihil dubito, etsi hoc non haberetur in litteris divinis expressum, cum sancta mater Ecclesia sic tenet, quod cuilibet fideli sufficere debet.

In hoc autem, quod scripsi, summum pontificem nobis velut idolum esse constitutum, irreverenter me scripsisse fateor, et enormiter injuriam vicario Christi intulisse.

Quod autem sensi et inter colloquendum saepe tenui, laicos omnes esse

sacerdotes, tanquam haeresim illud reprobo; erravi enim dignitati sacerdotali derogans et maximam confusionem in statum christianorum inducens et ordinem hierarchicum pervertens; instructus jam sentio, nullum esse sacerdotem, qui possit conficere corpus Christi et a peccatis absolvere, nisi qui est ad hoc ordinatus ab episcopo, secundum ritum ecclesiae Romanae; et, si laici verba consecrationis proferrent, etiam cum intentione consecrandi et verba absolutionis cum intentione absolvendi, non solum peccarent, verum etiam non consecrarent nec absolverent; et sic teneo, quod sacramentum ordinis est unum de septem sacramentis a Christo institutum.

Quod autem scripserim et senserim, modum orandi, quem ecclesiasticae personae in horis canonicis tenent, esse superstitiosum et judaice cerimoniosum, erravi, sanctam observantiam ecclesiae denigrans, homines ab oratione et contemplatione retrahens, unde instructus sentio, orandi et contemplandi modum in ecclesia receptum, esse honestum, sanctum et laudandum.

Quod scripserim et senserim, servitutem esse, quod certis diebus et horis praecipiuntur in ecclesiis convenire ad orandum, erravi execrabiliter, nullum discrimen inter prophanum et sacrum faciens, et in contemptum et desolationem et desertionem loci sacri; unde jam institutus, sentio, ecclesiam rationabiliter nos certis diebus posse obligare ad conveniendum ad ecciesias, et hoc non facere ad servitutem, sed potius ad libertatem spiritus.

Quod autem scripserim et senserim, non esse licitum pro administratione sacramentorum et collatione sepulturae et praedicatione verbi Dei aliquid debere recipi, erravi, Pauli apostoli doctrinae contraveniens, qui, quamvis non acceperit, asseruit tamen, licitum esse ei accipere, et exigere pro evangelii praedicatione; unde instructus sentio, quod pro administratione sacramentorum potest licite aliquid accipi. Et fateor, me nimis licentiose taxasse statum ecclesiasticum.

Quod taxaverim praedicatores verbi divini, quod in concionibus suis totiens inculcant sanctos doctores scholasticos, fateor me sacris praedicationibus derogasse, et sacros scholasticos doctores contempsisse; et sentio instructus, eos apte posse adduci et allegari, cum verbum Dei exponitur.

Quod scripserim et senserim omnibus olim citra ullum discrimen, exceptis mulieribus, esse liberum in publico docere et sacras litteras interpretari, fateor me errasse, et in contemptum sacrarum litterarum illud adseruisse, ex quo daretur occasio in multos errores incidendi, unde instructus fateor, me laudabili ecclesiae consuetudini contradixisse et sentio consonum esse rationi, deputari aliquos per ecclesiam ad docendum et praedicandum, ut via seminandi errores praecludatur, aliis ad id non indifferenter admissis.

Quod autem scripserim, renatum esse evangelium et Paulum revixisse propter scripta Lutheri et ejus sequacium, erravi, sacrosanctum evangelium et Paulum blasphemans, et doctoribus sacris evangelium et Paulum interpretantibus injuriam inferens, sed jam instructus, sicut fateor me errasse, et propositionem sapientem haeresim scripsisse, ita reprobo libertatem, quam Lutherus docet, et eam potius servitutem peccati censeo.

Quod scripserim, nulla opera nostra esse meritoria et nullo modo in nostris meritis esse confidendum, erravi in fide et moribus impie et scandalose et contorte admodum, et non solum praeter, sed contra mentem apostoli interpretatus sum textum illum *Si circumcidamini, etc.*

Unde fateor errorem meum et sentio et teneo operibus nostris meritoriis esse confidendum, Dei misericordia approbante.

Quod scripserim et exhortatus fuerim, legi libros Lutheri et ejus sequacium, eo quod Christum docent exclusis doctoribus scholasticis, impie admodum suasi et iniquam exhortationem atque perversam exhibui ad lecturam Lutheri christianos inducens, et fateor me irreverentialiter et injuriose sensisse et scripsisse de scholasticis doctoribus, quos potius teneo Christum docere quam Lutherum et Lutheri sequaces.

Quod libellum Johannis Gochii de libertate christiana intitulatum caeteris doctoribus praetulerim, fateor me imprudenter et temere id scripsisse, cum libellum non legerim.

Quod senserim atque tenuerim, condemnationem apostolicam, qua Lutherus cum sua doctrina condemnatus est, fuisse injustam atque iniquam, et idem de edicto imperiali tenuerim, impie sensi et sacrosanctae sedi apostolicae injuriam temerarie intuli, et instructus fateor condemnationem Lutheri fuisse legitimam, legi Dei, sacris conciliis sacrisque doctoribus consonam, et sentio non fuisse opus, Lutherum rationibus convinci, cum ejus doctrina sit plena erroribus et simplicis populi sententiae et omnibus doctoribus injuria, pietati, ecclesiae et ordini hierarchico impie derogatura, aperte schismatica, sacrae scripturae adversa, et ejus depravativa, in Spiritum Sanctum blasphema et reipublicae christianae pernitiosa, et ideo omnino exterminanda; nec audiendus erat, quia antiquarum haeresium est instaurator; quoad edictum imperiale, majestatem imperatoriam offendi, inique sentiens de ejus edicto, sed jam ipsum edictum aequitati et veritati consonum censeo.

Quod senserim de confessione sacramentali, non esse videlicet juris divini, sed ab hominibus institutam, erravi jus divinum ignorans, et temerarie et impie ex institutione hominum illam confessionem originem habere asserens, itaque instructus censeo, ad jus divinum pertinere, nec ex hominibus emanasse, nisi quoad temporis determinationem.

Quod senserim et pluries contulerim, indulgentias non esse efficaces, erravi temerarie, injuriam inferens sedi apostolicae et sacris conciliis, qui eas tanquam efficaces secundum intentionem, qua in ecclesia debite conceditur, quibus homines peccatores relaxantur a poenis in purgatorio debitis, positisque illis quae in litteris indulgentiarum expediuntur, sortiuntur suum effectum, et solatium animae et conscientiae sunt reputandae, et fateor esse thesaurum ecclesiae, merita videlicet Christi et sanctorum, quem summus pontifex habet administrare fidelibus.

Cognoscens igitur per gratiam Dei veritatem, et instructus, revoco et retracto, ut dixi, omnes errores quos senserim, scripserim vel conferendo asseruerim: et damno omnem haeresin et errorem, potissimum Lutheranum, et amplector fidem catholicam, quam sancta Romana Ecclesia tenet et praedicat, et ei me in fide et omnibus quae docet submitto, et promitto et juro, sicut jam promisi et juravi ei adhaerere, et Lutherum cum suo dogmate procul a me abjicere,

Haec supra scripta ego, Cornelius Grapheus, libens et volens scripsi, et in eam formam qua scripta sunt, sum contentus et paratus revocare et abjurare, quandocunque mihi injungetur, teste mea manu propria.

Actum vigesima tertia die mensis Aprilis, et anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

Gerdes, *Scrinium*, deel VI, pars I, bladz. 499-508, waar hij zegt dit stuk te danken aan de bereidwilligheid van den predikant Willem te Water († 1764.)

75.

1522, April 10 — na April 24, Gent. Onderzoek van de schepenen in zake van den Lutheraan Lieven De Zomere. — Joris van der Schelden verhaalt een kettersch gesprek, dat hij met den beschuldigde had. De geestelijke Jan Herrentals verhaalt hoe Lieven de Zomere hem in zijne sermoenen stoorde en later verscheidene malen onbetamelijk aansprak. Broeder Jan Roeyaert verhaalt het gedrag van den beschuldigde op de Vrijdagmarkt, toen men aldaar (op 24 Juni 1521) de boeken van Luther verbrandde, evenals een gesprek, dat hij later met hem had. Pieter Schie en Franchoys Everwijn getuigen over hetzelfde feit. Eindelijk komt de ondervraging van Lieven zelf, voornamelijk over zijne kettersche boeken.

Actum x[en] in April xv[c] xxi, ten versoucken vanden heere, contra Lievin de Zomere, present Zonnemare, Wychuus ende Passcharis.

Jooris vander Schelden, oudt liii jaeren. Den zelven gheinterrogieert ende sceerpelic ondervraeght, omme te wetene wat woorden hy eenen Lievin de Zomere, backere, heeft hooren verclarsen, annopende Luuter ende zynen boucken; ooc hoe vele boucken dat hy hem heeft hoeren kennen ende verclarsen onder hem hebbende; ten anderen of « hi ooc liever Turck wesen zoude dan Luuter af gaen »; ten iii[en] ooc of hy eeneghe personen ter causen van dien gheinjuriert zoude moghen hebben ende anderssins meer, wies hy den selven Zomere ter causen van dien zoude moghen hebben hooren verclarsen. Zeght ende verclaerst by eede, hem anders niet kennelic zynde dan alleenlic, dat hy deposant, als heerghyster navont, omtrent tusschen den vi ende vii huere vanden avonde, lydende ontrent der Liefbrugghe, daermen de stove ploch te haudene, daer dat hy ontmoette den voornoemden Zomere, den welcken hy onder andere toesprac vut causen vanden kennessen, die hy an hem heeft als by zynent ghewoont hebbende, ende hem vraeghde : « Ic en sach u ghisteren tot uwes cosyns cosins tsermoene niet ten fremmeneren, daer dat Pieter de Zomere preect. » Daer up dat hem de voornoemde Zomere antwoordde : « Hoes hy en lutert nu niet » oft ghelycke woorden ; verclaersende voorts dat hy er noch xix boucxkins hadde vanden voornoemden Luuter, maer zoude lievere int vier gaen dan Luuter af gaen, oft vanden boucken scheen, hem also int segghen ghenouch stoerende ende gram makende, zo dat hy deposant, als hem de zake niet anne en gaende, anders niet en verclaersde dan alleenlic, dat hy hem niet to vaste hauden en zoude up zyn opinninghen.

[22 April.] Actum ende present als vooren, ten versoucke van den heere, contra Lievin de Zomere, present scepenen Wyckhuus, Zonnemare ende Passcharis.

Broeder Jan Herrentals, relygieulx ten fremmineren, verclaerst up zyn profes, dat waerachtich es, dies mach leden zyn iiij, v oft vj maenden, dat hy, sprekende tsente Michiels, talven van zynen sermoene een briefken ghegheven was, luudende ende inhaudende inder mannieren hiernaer verclaerst, etc; ende naer tsermoen, commende int portael omme van daer naer Onderberghen naer huus te gane, quam een persoen, ingnorante van zynen name ende toenaeme wesende, an hem verclaersend : « Ghy pape, ghy cappenot, waer hebdy ter freten gheleghen, dat ghy zule eenen goddelicken leeraer, doctryne, goddelycke leeringhe wilt te nieuwten bringhen met uwer valscher leeringhe, die ghy den volcke te kennen gheeft? »; hem also volghende tot zijnen convente toe, daer hem verclaerst was, dat was eenen Lievin de Zomere; ten anderen ooc int gaen, zo mochtent hooren ende saghen diversche persoenen, dat hy, Lievin, hem also volghde; al twelcke, zo boven verclaerst es, ghebuerde tsmorghens naer tsermoen by hem ter voorseyden plaetsen ghedaen.

Ten II^en zo es waer, dat hy, tsachternoens preeckende tsente Verhilden, ende wesende in zyn sermoen, dat de voorseide persoon daer quam staen in zyn aenschyn, toeghende manieren van scimpe, greetinghen ende dreeghinghen, alle twelcke hy wel sach.

Boven al welcken ende de voornoemde Lievin persivererende van quaden in aerghelicken, es waer, dat binnen zekere daghen daer naer, hy lydende voor tscepenhuus, commende vuten straetkinne van Lievin van der Speye ende ommekeerende naer Pieters sKeyzers, quam de voornoemde Lievin jeghens hem, hem andverdende talven zynen aerme, segghende. « Ghy hoeresoone, ghy pape, ghy hept nu u scaepkins up trooghe, doedy »; up twelcke dat hy verclaersde : « Waeromme up trooghe? » antwoordde anderwerf overluut de voornoemde de Zomere : « Ic sal u noch zo wel vinden, ghy hoeresoone, ghy pape », up hem also grimmende ende leelic ziende. Ghevraeght wanneer dat ghebeurde seght « tsvoernoens » ende was by hem broeder Lievin de Wilde voor tvoorseide scepenhuus als zynen medebroedere.

Broeder Jan Roeyaert, religieulx int tselve couvent, verclaerst ooc insghelycx als dat waerachtlich es hoe dat hy deposant wesende up de Vriendachmaeret up sint Jacops dach lestleden, als men ter voornoemde Vriendachmaret preecte ende Luters boucken verberrende, ende hy deposant eeneghe hebbende van zekeren persoonen, als die den scheerpeoc weerpende, de voornoemde Zomere, die hy wel kende, verclaersde : « Ziet my dat Roeyaerdeken dat doen », daer up dat hy die spreect hem antwoordde ende vraeghde of hy geen mutsaerts en hadde, up twelcke dat hy verclaersde, dat hy wel wilde de hasschen hebben; up al twelcke, dat hy hem antwoordde ende verclaersde : « De hasschen die waren goet uwen hooghen ». Daer up dat hy replicecrde : « Al hadde ic se in myn hooghen, ic en zoude maer hoopen, dat zy my niet deeren en zouden, maer bet te zyene ». Al twelcke hoorde eenen Franchoys Everwijn, brouwere, ende Pieter Schee, Onderberghen zo hy meent, maer ter. . . . . zo met also verre als zy de woorden boven verclaerst niet en hoorden, hoorden de woorden hier naer verclaerst : « Dat es jammere, eyst dat men dese heleghe leeringhe aldus te nienten doet, » ende : « Noch en zyn Luters boucken al noch niet verberrent, » ende : « Al mach men de boucken verbernen, men mach daer omme niet te nienten doen, dat men int herte heeft ». Ten andere es ooc waer, dat binnen ij maenden daer naer, ombegrepen van den

juusten tyde, hy deposant, commende up de Leye byden cranen, de vooorseide Lieven an hem quam, vraghende of hy niet nieulx en haedde oft en wiste; daer up dat hy hem antwoorde, hoe dat hy de sentencie, gheghevene te Paris jeghens Luuter, te Andwoerpen hadde doen stellen ende prenten van den Lattyne int Vlaemsche, ende, wildy mede gaen, zoude hem i oft ij gheven, daer hy vele inne bevinden zoude ende voorts Luuters onghelyc, quade cause, etc. oft ghelycke woorden; zo dat de voornoemde Zomere up tselve dupliceerende, dat hy noch de boucken haedde, ende wat dat al goet ende deughdelic was, dieser inne stont (1).

Actum xxiiij[en] in April xv[c] xxij ten versoucken van den heere contra Lievin de Zomere al nu ghevanghen, present Vettere ende Stune.

Pieter Schee, oudt xxix jaeren, verclaerst by eedt, dat hem anders niet kennelic en es dan alleenlic, dat hy deposant, ter Vriedachmaerct wesende, daer men preecte ter causen van Luuter ende ooc Luuters boucken verberrende, hoorde onder andere verclaersen eenen Lievin de Zomere, backere, als staende ende cautende jeghens eenen broer Jan Roeyaert, hoe dat hy v of vi broeders afghetaelt haedde, up twelcke dat hy deposant hem verclaersde, datter een was die hem wel aftalen zoude oft ghelycke woorden, al waer hy zyn zestere; daer up dat de voorseide Lievin tot hem repliceerde: « Ghy zyt een goet bloet, ghy muecht wel de cappe an steken, » cloppende met eenen up zyn tassche, segghende : « Daer es noch eenen bouc van Luuter inne; niement en salten my doen verberrenen ende ic hebber noch thuus, » zonder dat hem deposant breeder kennelic es, by dat hy also van danen schiet; nemaer binnen zekeren daghen daer naer hoerde den selven verclaersen hoe dat hy woorden ghehadt hadde jeghens eenen broeder Jan Heerentals, de welcke tsente Michiels ghepreect hadde ter causen van Luuterre, ende haedden ghenomen, zo hy tzynder presencien verclaerde ende eenen Pieter Beyaert, by den mauwen ende also met hem ghegaen al cautende van Luuterre totten cloostere toe, daer hy hem int tscheen verclaersde, zo hy Zomere tot hemlieden al verclaersde : « Adieu, grau peert. »

Franchoys Everwyn, oudt xxvii jaeren, verclaerst by eede, dat waerachtich es hoe dat hy deposant, ter Vrindachmarct commende ten daghe dat men preecte ende Luuters boucken verberrende daer, dat eenen Lievin de Zomere stont aldaer, hy onder andere, onder diversche broeders stont, fremeuren wesende, ende hoorde aldoe verclaersen eenen broeder Jan Roeyaert totten selven Lievin of hy gheene mutsaerden en hadde omme de boucken te helpen verbernenen ; daer up dat hy den selven Lievin hoerde verclaersen, dat hy er noch haedde ende wilde wel vanden hasschen hebben; up twelcke de voornoemde Roeyaert tot hem repliceerde, wat hy metten hasschen maken zoude, of hy se in zyn hooghen doen zoude omme te qualicke te ziene; zo dat daer up dupliceerde de voorseide Lievin, dat hy maer en zoude hoopen te bet te ziene, verclaersende voorts de voornoemde Lievin onder andere woorden, by dat een jonc broeder tgarant anne nam, dat men de boucken niet en behoorde te

(1) Uit dit stuk blijkt genoeg, dat de tentoonstelling van Lieven de Zomere ter Vrijdagmarkt niet te gelijk met de algemeene verbranding van Luther's boeken heeft plaats gehad, zooals het Gentsch *Memorieboek* verkeerdelijk beweert. (Zie hierboven n[r] 49.)

verbernene ende wilde wel een artycle zien oft weten waer omme men de selve behoort te verbernene, oft ghelycke woorden.

Int Chastelet, present den onderbailluw ende als scepenen Wychuus, Passcharis ende Mil, gheexamineert eenen Lievin de Zomere. (1)

De welcke seght, twee boucken onder hem hebbende, danof dat hy den eenen gheleent heeft eenen Vincent vanden Piet, twelcke es de condempnacie; den IIen es van den x gheboden ende licht tzynen huusen up tritsoor onder andere diversche boucken van retorycken. Ten ander es ooc wel waer, dat zekere persoonen aen hem commende vraghende of hy noch boucken haedde ter causen van Luuter, up twelcke dat hy antwoordde dat ja, dat hy er noch vele van Luuter haedde, twelcke waeren, zo hy meende, boucken van retorycken.

Nopende den leecken broedere in de Haudeburch, van den woorden die hy tot hem verclaerst zoude hebben, volghende den ansegghene, es danof ingnorant.

Nopende Me Gillis in de Walpoorte, hoorde verclaersen ende segghen, dat hy te sermene (?) haedde ghenaemt captyvitate in Babelonica, zo dat hy daerwaerts ghyne ende las een quateerne; zo hem ooc las de voornoemde Me Gillis; maer, by dat hem de materie te hooghe was, liet varen.

Ende als van den woorden by hem gesproken ten laste van eeneghen religieusen etc., volgende de ansegghene hem ghedaen etc., en zal niet blycken breedere dan hy eens verclaerst heeft.

Ten anderen heeft ooc van ghelycke ghelesen eenen bouc van Jeronimus Bloume.

Stadsarchief te Gent, *Bouc van den Crime*, Reg. I (1515-1523), fol. 248. — Op een schutblad van dit *Bouc van den Crime*, fol. 298, staat nog tusschen andere notas : « Lievin de Zomere, hoevele boucken dat hy heft, voorts wat hy danof gheseyt heft ende wiene hy soude moghen gheseyt hebben : hy soude liever in een vier gaen dan Luter afgaen of van zynen boucken scheen. Hy en lutert niet. »

76.

1522, na April 24, Gent. Uittreksel uit de rekening van den schout over het tentoonstellen van den bakker Lieven De Zomere en het verbranden zijner Luthersche boeken.

Item, payé audit bourreau, d'avoir miz sur ung chavot ung nosmé Liévin de Zoomere, fournier, à cause d'avoir lu en les livres de Luter, au contraire des mandements de lempereur, xx s. par.

Item, payé audit bourreau d'avoir brulez les livres, xx s. par.

Rijksarchief te Brussel, *Compte de Louis de Flandre, bailli de Gand, de 1521-1522*, fol. 4; aangehaald door Henne, deel IV, blz. 339, noot 3.

(1) Komt onmiddellijk na de ondervragingen van 24 April.

77.

1522, April 28, Brussel. **Uittreksel uit den tijdgenoot Geldenhauer over de herroeping aldaar van Nicolaas Buscoducensis, Cornelius Grapheus en Petrus Ettenus, en over de woede waarmede de monnik Nicolaas van Egmond de ketters in Holland, Zeeland en Brabant vervolgde.**

1522.

Nicolaus Buscoducensis theologus, Cornelius Grapheus poeta et orator a secretis Antverpiensis et M. Petrus Ettenus, vulgo *rubia lance* (1), post palinodiam fr. Jacobi Prepositi, authore Glapione, Bruxellam acciti sunt, tamquam lutherane hereseos fautores et defensores et tertio kal. Maij in foro Bruxellensi ...... (2) insigni contumelia adfecti et bona eorum proscripta, huius tragedie actoribus M. Nicolao Egmondano, M. N. Latomo Quintano, Cornelio Judeo, M. Francisco Hulstano, M. Florentio Omio.

His diebus Nicolaus Egmondanus carmelita theologus, homo plane furiosus, quasi rabida canis per Hollandiam, Selandiam et Brabantiam cucurrit, habens literas a Cesare, ut si quos invenisset evangelice veritati et simplicitati faventes, vinctos necaret et bona proscriberet, quorum meliorem partem pro suo labore tam sancto reservavit, putans se hoc modo obsequium prestare Deo. Quare multi docti viri vitantes hanc tam saevam pestem, de civitate in civitatem fugere honestius putabant quam contra maris tractum (ut dicitur) niti et mortiferos expectare morsus; tamen hoc quoque distichon vulgatum est:

Gelrius Egmondus contemnit Caesaris arma,
Egmondus monachus fulmina saeva Dei.

G. Geldenhauer, *Collectaneën*, bij K. und W. Krafft, *Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert*, blz. 43. — Petrus Ettenus ontleende waarschijnlijk zijnen naam aan het Noord-Brabantsch dorp Etten. — Over Nicolaas van 's Hertogenbosch, zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 112 en 242, en Otto Clemen, *Johann Pupper von Goch*, blz. 276-282 en passim.

78.

1522, (vóór April 29), Delft. **Uittreksel uit eenen brief van meester Frederik Hondebeke (Canirivus), rector der Latijnsche school aldaar, aan Caspar Hedio te Mainz, over de groote ver-**

(1) De uitgevers schrijven *lane*, hetgeen geen Latijn is. Men leze *lance*; dan is de beteekenis: « gezegd *in den rooden schotel* »; zie verder, blz. 122, het uittreksel uit Kessel's *Annales Antverpienses*, waar onze *M. Petrus Ettenus vulgo rubia lance* aangeduid wordt als « meester Pieter *in de Roode Schotel*, schoolmeester. »

(2) Hier staan, volgens de uitgevers, twee onleesbare woorden.

breiding der hervormde gedachten te Delft, ondanks al de vervolgingen, en over de voorzichtige houding van Erasmus en anderen.

Multa moliuntur adversarii per mandata, epistolas, legationes etiam; sed infatuat Dominus consilia Achitophelis et fit ut, monte parturiente, nascatur ridiculus mus. Tantum scio, si vel semel liceat in publico concionari, res monachorum, quae hic infestissimae sunt veritati, plane ad nihilum redituras, cum magna ex parte labefactae sint pauculis in gymnasio nostro sermonibus a me habitis...

Erasmum in dies magis frigescere et, quantum ego judicare possum, retractare latenter quae videatur olim liberius vel dixise vel scripsisse, aegerrime fero et agnosco puerilem metum, qui plus veretur hominum gloriam quam Dei. Caeterum tales Nicodemi apud nos in magno sunt numero, sed qui firmius starent haud dubie, si detur publicare gloriam Christi, quo uno fortificantur aegrae conscientiae.

Gerdes, *Historia Reformationis*, deel III, blz. 30. — Gerdes had verkeerdelijk voor den naam van den briefschrijver *Canirmius* gelezen. Zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 84 en Delprat in het *Kerkhistorisch Archief*, deel IV, blz. 53.

79.

1522, April 29, Brussel. Plakkaat van keizer Karel gericht tot zijne deurwaarders, vassalen, officieren, enz. van zijn hertogdom Brabant over de macht aan Vander Hulst verleend tot het uitroeien der ketterij in Brabant. — Na een verhaal der wederspannigheid van Luther tegen paus Leo X en tegen den Keizer en na de vermelding van het Edict van Worms, dat te Leuven, Antwerpen en elders afgekondigd werd, verklaart Karel, dat velen de valsche leerstelsels, niettegenstaande dit alles, bleven aanhangen. Daarom stelde hij Vander Hulst als inquisiteur (*commissaris*) aan met toegevoegde bijzitters, aan wie alle overheden hulp en bijstand verschuldigd zijn in het dagen, aanhouden en straffen der ketters, alsook in het in beslag nemen hunner goederen. Daarenboven moeten al de verdachte personen binnen de dertig dagen zich vòòr Vander Hulst en zijne bijzitters komen verrechtvaardigen. Die zulks zullen verzuimen te doen, moeten als verklaarde ketters behandeld worden. (Te Antwerpen namens den Markgraaf op 6 Mei 1522 afgekondigd.)

Ultima Aprilis 1522 (1).

Kaerle, bijder gracien Goids, gecoren Roomsch keyser, etc. Den eersten van onsen duerweerderen, boden oft anderen onsen ende onsen vassallen, justi-

---

(1) Deze aanduiding van eene latere hand is onjuist. In 't stuk zelf wordt de patum opgegeven als *den naestlesten dach van Appril.*

cieren, officieren, dieneren ende ondersaten *ons voers. lants van Brabant* hierop verzocht, saluyt.

Soe ons ter saken van onsen rycken ende heerlicheyt ende bezunder van onsen keyserlycken electien toebehoort ende competeert theylich kersten geloove te beschermen ende alle ketterie, valssche, ongeloovige, scismatike leeringen daer vuyt te verdryvene, te vervolgen ende te nyeuwten te bringen, ende soe vele te meer soe wanneer wy daer toe behoirelyck versocht syn;

Ende want een by name Merten Luther soe by preken als by boecken, libellen ende cartibellen by hem gemaict ende gedaen, seer quade valsche hereticque, scismaticque leeringen onder tkersten volck gesayt, gestroyt ende geleert heeft, vele sielen doer dingeven des vyants vander hellen ende benyder van outs vanden menschelycken geslachte ende bezunder van Christus ons salichmakers ondersaten ende cristenen menschen in zynen heylighen bloede gewasschen; dwelck onse heylige vader de paus van Roome Leo de thiende van dyen name nu lest overleden aenmerckende, heeft tegen den selven met alle behoirlycheyden doen procederen soe met inductien, instructien ende alle ander beweechelycke manieren van doene ierst daer toe gevuecht, den voors. Merten Luther behoirlyck gedaight synde, by continuatien by synen vonnisse vercleert te zyne als een verrot ombequaem leth vanden lichame der heyligher Kercken affgesceeden te wordden ende den welcken hy afsnydt byden selven vonnisse, ende hem vercleert te zyne kettere ende ongeloovich, met oyck alle die ghene, die hem ende syne voers. leeringe souden naevolgen, favoriseren oft onderhouden, ende alle syne boecken ende leeraige duemende ten brande, versueckende aen ons alle tzelve ter executien behoirelyck willen ende doen stellen;

Om den welcken genoech te zyne wy insgelycx den voers. Merten Luther hebben doen bescryven ende om hem te bat te mogen induceeren ende totter vereeringe der heyliger Kercken te bringen, hem onse brieven van geleye ende saulveconduyt verleent om hem gheen ocsuyne te gheven van nyet te compareren;

Ende gecompareert synde in onser keyserlycker stadt ende dachvaert van Worms, hadden aenden selven by alle manieren ende wegen van gevueghe gebesicht ende doen besighen, soe byden princen van onsen rycke, soe oyck by ander geleerde ende notable personaigen, om denselven Luther van syne erreur ende dolinge te bekeeren, soe en heeft deselve Luther daertoe hem nyet willen vueghen, maer, dat arger is, heeft hemselven hertneckiger ende verharder in zyn ongeloove gethoont;

Midts den welcken hebben wy opden VIIJ^en^ dach van Meye int voerleden jaere van XV^c^ een ende twintich met onsen oepenbaren edicte aldaer vercleert ende doen publiceeren den voers. Merten Luther als een verrot ende affgesceden leth der heyligher Kercken te houden ende te achtene voer eenen kettere ende ongeloovige, gelyck wy denselven daervoer hielden ende van eenen ygelycken wilden gehouden ende geacht hebben; ende datmen tegen hem ende syne adherenten by scherpe executien procederen soude ende syne boecken te vire bringen sonder verdrach, gelyck tzelve al naerder blyct by onsen voers. edicte;

Ende want tot onser kennisse gecommen is, dat nyettegenstaende allen desen, nyet alleenelyck in Germanien, maer oyck in desen onsen landen van

herwertsovere vele ende dieversche menisschen vanden fenyne vanden ongeloove des voers. Mertens Luther geraict ende besmet zyn, in sulcker vuegen dat vele ende diverse persoonen die voers. valssche ende heretique leeringe naevolgen, deselve syne doctryne leeren, openbarelyck sustineren, eenige syne boecken printen ende doen printen, onderhouden ende bewaren, ende anderssins denselven Luther ende synder doctrinen favorigerende, nyettegenstaende dat onse edict hier te lande als in onse steden van Loeven, Antwerpen ende elders syn gepubliceert geweest, in sulcker vuegen dat nyemant daeraff ignorantie en can gepretenderen, dwelck ons nyet langer ongestraeft en staet te lydene;

Soe eest, dat wy, volcomelyck geinformeert synde vander wysheyt, experientien ende goeder diligentien van onsen lieven ende getrouwen raide ordinaris van onsen raide in Brabant meesteren Franchoise vander Hulst, denselven hebben gecommitteert met anderen onsen oepene brieven, om tegen de voers. transgresseurs oft die van gelycker secten oft heresien besmet syn, met rechte te procederen met eenige andere meesteren ende doctoren inder godheyt ende in beyden rechten, denselven meesteren Franchois als assesseuren toegevuecht, gelyck dat naerder byder instructien van onsen wegen daerop gemaict blyct.

Ontbieden u daeromme ende bevelen ende elcken van u, soe hem dat aengaen sal mogen, dat ghy ten versuecke vanden voers. meesteren Franchoise daeght, arresteert, inventorieert ende bescryft alle sulcke persoonen ende goeden, van wat staet, qualiteyt oft conditien die syn.

Ende oyck mede, soe verre des noot sy ende ghy van wegen als voeren versocht wordt ende u by vonnisse blycke, deselve persoonen ter executien helpen bringen, die goeden vercoopt by subhastatien, de penningen daeraff comende levert in handen vanden ghenen, die daer toe van onsen wegen sal gecommitteert wezen.

Ende ten eynde dat die voers. heresien, ketterien ende quade doctrinen souden mogen geheelyck gextirpeert wordden ende onse landen ende ondersaten daeraff gesuvert, soe ordineren wy ende bevelen, dat men alomme binnen dese onse landen van herwertsovere, tot allen plaetssen daer dat sal behoiren ende van noode wesen, ter stont doen oepenbarelyck vuytroepen ende by publicquen edicte dagen alle de ghene, die hem besmet kennen vanden voers. doctrinen ende ketteryen van Mertens Luther oft van eeniger ander heresien, comende binnen xxx daigen naerde publicatie van desen byden voers. onsen commissaris meester Franchois vander Hulst ende syne voers. assesseurs, welcke xxx daigen wy hen stellen, te wetene x daigen voer dierste dilay, dander x daigen voer tweeste dilay, ende die leste x daighen voer tderde dilay ende termyn peremptoir, om heure voers. besmettinghe, doctrine oft dolinge denselven te kennen te gheven ende hem daeraff te purgeren ende laten onderwysen, soe gevuechelyck als ten onderhoudene ende satisfactie van onsen heyligen kerstenen geloove by hen bevonden sal wordden behoirende, willende ende verclerende ende ordinerende, denselven onsen commissaris, soe verre yemant binnen den voers. xxx daigen nyet gecompareert zynde, bevonden wordde besmet metter voers. heresien van Luther oft ander gelycken, dat men tegen die procedere als oepenbaer ende verwonnen ketters, heretique ende affgesceeden luyden vanden voers. heyligen

kersten geloove sonder simulatie oft verdrach. Ende van des te doene gheven wy den selven meesteren Franchoise volcomen macht, auctoriteyt ende besunder bevel by desen boven de voers. syne andere commissie.

Ontbieden ende bevelen oyck allen onsen ende der smaelre heeren officieren, dieneren ende ondersaten, dyen dit eenichssins aangaen sal mogen, dat sy denselven meesteren Franchoise onsen commissaris inder manieren voers. ende dit doende gehoorsaem syn, behulp ende bystant doen, soe verre sy des van hem oft u versocht wordden. Want ons alsoe gelieft.

Gegeven in onser stadt van Bruessele, den naestlesten dach van Appril int jaer ons Heeren duysent vyfhondert twee ende twintich, ende van onsen Roomschen rycke tderde ende van Spangien etc. tzevenste.

Onder stont gescreven : By den Keyser, *ende geteeckent* Boote. *Ende achter opden rugge beneden, omtrent daer den segele scheen gehangen te hebbene, stont gescreven aldus :* Gepubliceert inder stad van Antwerpen by assistentie vanden merckgrave, vj May anno xxij prout in mandato, by my als duerwerde, *ende onderteekent* : Herbelson.

Gecollationneert tegen syn originael onderteeckent als boven, is daer mede (behalven den tytele van Synder Ma[t]) bevonden concorderende by my Joos Brem, substitut vanden procureur generael in Brabant. J. Brem.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 623-629; zeer beknopt ontleed door Gachard, *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. cix.

80.

1522, April 29, Brussel. Schier gelijkluidend stuk als het voorgaande, gericht tot 's Keizers deurwaarders, vassalen, officieren, enz. van al zijne Nederlandsche gewesten (*van onsen landen van herwertsover*). — Nochtans wordt hier eene belangrijke verzachting bepaald : Aan degenen, die enkel door lichtvaardige woorden gezondigd hebben, vóór de afkondiging van dit plakkaat, wordt genade geschonken « vuyt onser gracien ende clemencie voer dese reyse alleen, » (Afgekondigd te Brugge op 20 Mei 1522, in den Raad van Vlaanderen te Gent op 24 Mei, door de Gentsche schepenen op 26 Mei en in den Raad van Holland op 7 Juni.)

Ziehier de verschillen, die tusschen dit stuk en het voorgaande bestaan :

Op fol. 620 verso staan eenige woorden meer dan in 't Brabantsch stuk : ...te wetene alle die gene, die naerde publicatie van onsen edicte deser saken aengaende ende besunder na dien de selve publicatie gevuechlyck te huere kennesse gecommen mach zyn, hoe wel dat de zelve publicatie tot allen plaetsen ende landen nyet gedaen en is, ende dien nyetjegenstaende eenighe boecken by Merten Luther oft eenighe anderen die selve doctrine ende heresie

smakende gemaect, onder hem oft by hem onderhouden hebben, ... te commen ende te compareren binnen dertich daghen, enz.

Op fol. 621 en volg. komen weeral uitvoeriger en andere bewoordingen dan in 't Brabantsch stuk voor : ... tderde dylay ende termyn peremptoir om huere voors. besmettinghe, overtredinghe ende dolinge denselven te geven te kennen om bermhertelyck ende mit misericordie daeraf gerestitueert, gepurgeert ende gecorrigeert te worddene oft anderssins in al te doene naevolgende onsen voors. instructien als ten onderhouden van den heyligen kersten gelove sal bevonden wordden behoirende sonder simulacie oft verdrach, willende, verclarende ende ordinerende, dat die genen, die binnen die voors. dertich daghen inder vuegen ende manieren voors. nyet en compareren, noch hem en vuechden als voors. is, ende men gevinden oft wettelycken gheprueven konde in eeniger manieren voors., die besmet oft misdadich daeraf binnen den voors. tyde geweest te zyne, dat die gehouden sullen wordden voer ende als hervallen oft wederomme gevallen in heresien ende ketteryen, die wy willen voer zulck geordeelt ende geexecuteert te wordden naevolgende den riguere van rechte ende vermoegen van onsen keyserlycken edicte voors. ende dit al zonder eenige simulacie oft verdrach;

Verclaerende nyetmin, dat, alzyt zoe hem een yegelyck behoirt hadde nyet alleene by ernste ende aendachten moede te wachten van soedanighe doctrinen te spreken om die te favoriseren oft haudene, maer oick by lichtverdicheyt, onaexem ende ydelen wordden daeraf eenichsins te sprekene, wy vuyt onser gracien ende clemence voer dese reyse alleen, aenmerckende de menichte vanden volcke, welck int spreken desen aengaende lichtverdich geweest heeft, nyet en willen in onse generale monicie tegenwoordich gecomprehendeert ende begrepen hebben, die soedanige lichtverdicheyt, alst voors. is, geperpetreert ende int spreken gebruyct hebben, even verre men tsegen sulcke persoonen nyet en conste bewysen oft bethonen, dat zy vanden zelven doctrine ende ketterye nyet alleene lichtverdelyck ende zonder aendacht in geselscap gesproken hadden, maer dat zy die selve met ernsten moede gedefendeert oft disputeren geleert of gehouden hadden, alle welcke persoenen, als voors. is, wy in dese onse citacie begrepen willen hebben, monerende ende eenen yegelycken by desen waerscauwende, dat naer de publicatie van desen nyemant geexcuseert en sal zyn van eenige lichtverdige wordden eenichssins in faveure van Luthers leere smaeckende, ende die naer de publicatie van desen zoude mueghen gebueren, want wy tsegen die selve inder manieren voors. willen wordden geprocedeert.

Ende van al des voors. is te doene geven wy den selven meester Fransoys volcommen macht, auctoriteyt ende besunder bevel dy desen boven de voors. zyne ander commissie, ontbiedende ende bevelende oick allen onsen ende der smaelder heeren officieren, dieneren ende ondersaten, dien dit eenichsins aengaen sal mogen, dat zy den selven meester Fransoys onsen commissaris inder manieren voors. ende u dit doende gehoirsaem zyn, behulp ende bystant doen, zoe verre zy des van hem oft u versocht wordden. Want ons alsoe gelieft.

Gegeven in onse stadt van Bruessel, den naestlesten dach van April, int jaer ons Heeren duysent vyfhondert ende twee en twintich. Ende van onsen rycken, te wetten vanden Roomschen ende van Hongrie tderde, ende vanden Spaenschen etc. tsevenste.

Ende onder stont gescreven : By den Keyser, *ende onderteeckent :* Verderue, *ende gezegelt met een zegle in rooden wasse.*

Ende stont gescreven opten rugge : Publicata Brugis, xx^a^ May anno xv^c^ xxij. — Ghepublicieert in consistorien inden raed van Vlaendren te Gendt, den xxiiij^en^ May xv^c^ xxij, my present in absentie van greffier, *ende geteeckent :* Neyt. — Gepubliceert by scepenen vander Cuere in Gent, den xxvi^en^ van Mey. — Gepubliceert in de raetcamer van Hollant op den vij^en^ dach van Junio, anno xv^c^ xxij. *Geteeckent :* Sandlin.

Gecollationneert tegen zyn originael geteeckent ende gezegelt als boven, is daermede bevonden concorderende by my Joos Brem, substitut vanden procureur generael in Brabant. J. Brem.

Rijksarchief te Brussel, ***Registre sur le faict***, etc., fol. 618-622; Stadsarchief te Gent, ***Register G, Zwarten Bouck of Vrauw Marieboeck***, fol. 274-275 verso; Rijksarchief te 's Gravenhage, ***Eerste Memoriaelboek sHofs van Holland***, fol. 211-212, afschrift door den griffier A. Sandelin zelven gecollationneerd en dragende als opschrift : ***Roerende Lutrianen.*** — Zeer beknopt ontleed bij Gachard, ***Correspondance de Philippe II***, deel I, bladz. CIX; uitvoerig besproken door de Hoop Scheffer, ***Geschiedenis***, blz. 141 en 142.

81.

1522, Mei 2, Leiden. De magistraat beveelt de boeken van Luther aan het gerecht te brengen, opdat zij zouden verbrand worden. Er wordt ook verboden die boeken te verdedigen.

Alzoe die Keyserlicke Majestaet en onsen erfachtigen Heer en Prince, onlancx geleden, alhier binnen deser stede heeft doen verkundigen ende openbaerlicken doen afroepen een edict ende keyserlick gebodt, bij denwelcken zyne Keyserlicke Majestaet expresselicken verboden heeft, dat nyemant broeder Maertyn Luther en beschermen, onderhouden ofte favoriseren in woirden of in wercken, willende en bevelende elckeen hebbende administratie van der justitie, dat zy mit alre naersticheyt, terstont tzelve edict ende gebode gehoert hebbende, terstond verbranden ende te niete doen openbaerlicken alle die boucken van den voers. Maertyn Luther, in wat talen die zij zijn, ende dit al op zekere groote zware peynen ende verbanden, in den voers. brieven verclaert ende begrepen.

Ende alzoe ter kennisse gecomen is van den gerechte, dat nog vele en verscheydene personen zyn, die der voers. Keysers geboden verachten en dezelve boucken by hem houden ende die voers. Maertyn Luthers boucken met woirden willen defenderen, al in cleynicheyt van den keyserlicken geboden, dat alzoe niet en behoert, mer behoeren die overtreders ende wederhorige van Keysers geboden strengelicken gecorrigeert ende gestraft te

wezen, niet min opdat nyemant zaecke en zal hebben van ignorancie ofte excusacie; soe doen tGerechte een yegelicken weten, dat alle diegenen, die van des voers. Maertyn Luther eenige bouecken onder hem hebben, dat zy die brengen tusschen dit en morgenavont zonder langer vertreck in den handen van Mynheer den Schout ende dat zy hem wachten die voers. bouecken te verantwoirden; want, indien yemant bevonden worde, die after desen dach eenige bouecken van den voers. Maertyn Luther onder hem heeft heymelick ofte openbaerlick, ofte hem vervordert den voers. Maertyns ofte zyn bouecken te verantwoirden, dat zal tGerecht after desen dach corrigeren ende straffen naer inhout van de edict en gebodt der K. Majt. Elck zegt den anderen voert.

Stadsarchief te Leiden, ***Aflezingsboeken*** op 2 Mei 1522; afgedrukt in de ***Kronijk van het Historisch Gezelschap te Utrecht***, 4e Jaargang, 1848, blz. 72, 73.

82.

1522, Mei 6, Antwerpen. Uittreksel uit *Die excellente cronike van Vlaenderen* (1531) over de verbranding van Luthersche boeken aldaar tijdens een bezoek van den Keizer.

Anno xvc xxij, inden Meye, quam die keyser Tantwerpen ende dede daer verbarnen alle Luthers boecken, die men crijghen conste.

Die excellente cronike van Vlaenderen, Bijvoegsel, fol. 13 verso. — Schier gelijkluidend bericht in Bertrijn's ***Chronijck***, blz. 73. — Reeds op 23 Juli 1521 was te Antwerpen eene eerste verbranding van Luthersche boeken geschied. (Zie hierboven het stuk nr 51 alsmede het volgende stuk.)

83.

1522, Mei 6, Antwerpen. Uittreksel uit de *Chronycke van Antwerpen* (16de eeuw) over de herroeping van Cornelius Grapheus te Antwerpen en het verbranden van Luthersche boeken.

Anno 1522, den 6 Meye, wirden verbrant Luyters boecken; ende meester Cornelius Grapheus, secretaris van Antwerpen, die hem metter saecken gemoeyt hadde, stont openbaerlyck in Onser Liever Vrouwen kercke op het occhael, ende wederriep daer alle tgene, dat hy geseyt hadde off gemoeyt hadde van Luyters saecken.

Chronycke van Antwerpen, blz. 19. — Gelijkluidend bericht in 't ***Antwerpsch Chronykje***, blz. 20, en in Bertrijn's ***Chronijck***, blz. 73.

84.

1522, Mei 6, Antwerpen. Uittreksel uit van Kessel's *Annales Antverpienses* over de herroeping van Grapheus en van den schoolmeester Pieter in de Roode Schotel op de Groote Markt te Brussel en over Grapheus' herroeping te Antwerpen in de O. L. Vrouwekerk, waarna hij gebannen werd en veroordeeld tot het dragen van een geteekend kleed.

1522.

Alsoo den voornoemden Grapheus met meester Pieter *in de Roode Schotel*, schoolmeester, tot Brussel geconvinceert waren van ketterye, soo hebben deselve publickelyck opde Merckt van Brussel moeten herroepen, alwaer Grapheus zelve heeft moeten verbranden eenen brief by hem geschreven.

Van waer, 6 Mey, tAntwerpen gebrocht synde, soo heeft op doxael vande groote kercke wederom syne ketterye moeten herroepen, ter presentie van dinquisiteurs, Meestere N. de Egmundia, Meestere Francisco de Hulst, raet in Brabant, ende Florens Oom vanden Weyngaert, van Hollant; ende vandaer wirt Grapheus met de officiers geleyt naer thuis vanden Marcgraeve heer Nicolaus van Lyere, ende wirt aldaer voor altyd gebannen ende te moeten draegen een cleet van voor en achter geteekend.

Annales Antverpienses van den secretaris van Kessel; aangehaald bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad,* deel VII, blz. 126 en 127, noot.

85.

1522, Mei 6, Antwerpen. Uittreksel uit Diercxsens' *Antverpia* over de herroeping van Grapheus te Antwerpen. — Die herroeping gebeurde in de O. L. V. Kerk vóór N. van Egmond, Vander Hulst en Fl. Oem. Daarna werd Grapheus in het huis van den markgraaf N. van Lier gebracht, waar men hem zijn vonnis bekend maakte; hij werd veroordeeld tot eeuwigdurende ballingschap en het dragen van een bijzonder kleed, kenteeken der ketters.

Hic (Grapheus) autem opinionibus Lutheranis implicitus comparuit, et brevi convictus, dein melius instructus consensit in publicam revocationem, quam et fecit in ecclesia B. Mariae ex odeo, vi May, retractans quidquid in favorem haeresis potuisset dixisse aut fecisse. Ita Papebrochius, *Annal MSS. ex Caukerkio*, qui addit ex secretario Valkenisse retractationem hanc factam esse coram inquisitoribus Mag. *N. de Egmunda*, Mag. *Francisco de Hulsto* Brabantiae cancellario et *Florentio Oom vanden Wyngaert* Hollando; Grapheum autem post eum actum a ministris justitiae deductum fuisse in domum Marcgravii *D. Nicolai de Lyere*, ubi acceperit sententiam perpetui exillii a

civitate cum mandato semper gestandi assutum vesti suae ante et post frustum grisei panni, notam haereseos convictae. Addit autem Papebrochius : Sed eam notam egregie purgavit, auxilio consulis *Urselii*, non solum civitati, sed etiam officio restitutus, ut infra videbimus. Ita *Papebrochius* (1).

J. C. Diercxsens, ***Antverpia Christo nascens et crescens***, deel II, pars I, blz. 164 (1ste uitg. 1747-63) en deel III, blz. 365 (2e uitg. van 1773).

86.

1522, (Mei 7 ?), Brussel. Instructie van keizer Karel voor Frans Vander Hulst en voor diens assessor Joost Laurensz, aangaande hunne rechten en plichten als inquisiteurs. — Daar de Luthersche ketterijen zich in de Nederlanden meer en meer verbreiden, daar de gewone rechters overlast zijn en dat « van noode es met eeniger nyuwer manieren van doene daerinne te versiene », heeft de Keizer Vander Hulst als commissaris over de ketterij aangesteld, kennende zijne groote gaven. Hij voegt hem Joost Laurensz, voorzitter van den Grooten Raad van Mechelen, toe, zonder wiens advies Vander Hulst niets doen mag. Hij kan zich ook door twee godgeleerden laten bijstaan om de verdoolden met de Kerk te verzoenen. Onder deze voorwaarden krijgt Vander Hulst een onbeperkt gezag om tegen de ketters en hunne goederen te handelen « in alder manieren » als de Keizer zelve de macht heeft zulks te doen. Degenen, die na de dertig gestelde dagen in hunne valsche leer volharden, zullen voor hervallen ketters gehouden en ter dood gebracht worden. Al wie binnen de dertig dagen vóór vander Hulst en Laurensz verschijnt, kan in genade ontvangen worden onder de voorwaarden door hen beide te bepalen. Vander Hulst mag één exemplaar van ieder van Luthers's boeken bezitten. Onwederroepelijk zijn zijne vonnissen behalve in zekere aangeduide gevallen. Wie er tegen opkomt, zal als ketter en

(1) In de uitgegeven *Annales Antverpienses* van Papebrochius ontbreekt het gedeelte handelende over de jaren 1477-1534, dat ook in het handschrift ontbreekt. Papebrochius zegt in den korten inhoud, die hij van zijne *Annales* zelf maakte. « 1522. Secretarius Grapheus post haeresim Bruxellis et Antverpiae epuratam exilio mulctatur. » (*Synopsis Annalium Antverpiensium a Daniele Papebrochio*. S. J. ed. I. v. S. (Ign. van Spilbeeck), blz. 27.)

wederspannig onderdaan gestraft worden. Vander Hulst mag toegevoegde kettermeesters aanstellen. De jaarwedden en verdere geldelijke voordeelen der kettermeesters worden vastgesteld. Vander Hulst zal zich van de opene brieven gericht tot de deurwaarders, enz. (zie stukken n[rs] 79 en 80) mogen bedienen en zich eenen griffier en eenen procureur toevoegen, dit alles tot herroeping.

[*27 Januarij 1522.*] (1)

Alsoe nyewe siecten, cranckheden ende venineghe besmettinghe nyeuwe bequame medicine ende remedie van noode es, ende soe vele ter gheringher ende ter meer als die besmettinghe int crimpen ende int verbreyden periculoser bevonden wordt, wy soe ernstelic bemerckende, dat die peste, ketterie ende heresie van Merten Luther ende ander dierglycke in onse rycken, provincien ende heerlicheden ons ende onser keyserlycker Ma[t]. subget ende onderdanich soe lanx soe meer huer breedende ende vele kerstene sielen verleydende ende besmettende es, ende besundere in onse landen van herwarts over, in Brabant, Vlaenderen ende Hollant, onsen keyserlycken edicte in onse keyserlycke stadt van Worms gegeven ende naemaels in diverse plaetsen gepubliceert niettegenstaende; begherende met alle sorchfuldichheit ende ernstichheit daer tegen te versiene; ende gemerct dat alle onse raiden ende alle andere richteren genoech int exerceren van heur officien gelast zyn, ende dat deser saken soe van noode es met eeniger nyeuwer manieren van doene [daerinne] te versiene;

Wy, betruwende vander wysheit, rechtverdichheit, lange ende goede experiencie van meester Franssen vander Hulst, onsen raide ordinaris in onsen lande ende hertoechdomme van Brabant, hebben denselven den last van desen by onze oepene besegelde commissie gegeven; ende want meester Franssen voors. nae vermoegen der voorscreven commissien schuldich es hem te reguleren na den rait ende advis vanden ghenen, die wy hem by deser onser instructien sullen nuemen ende als assesseurs toevoeghen; soe eest, dat wy den voors. meesteren Franssen hebben toegevoecht meesteren Jooste Laurentij, doctoer, president van onsen Grooten Raide tot Mechelen, sonder advis ende rait vanden welcken meester Franssen voors. niet en zal moegen procederen, tsy vonnisse interlocutoir oft diffinitief te ghevene, noch oick eenige compositie maken, maer sal al sculdich zyn te doene by advise, raide ende deliberatie vanden selven.

Sal oick nemen, soe wanneer des van noode wesen sal, twee meesters ende doctoeren inder godheit oft twee andere notable mannen, hetzy religieuse oft andere inde Heilighe Scrifft ende godheit geleert zynde, ten einde dat die verdoelde in Luthers leeringhe moegen met bequame instructie totten rechten weeghe ende totten scoot der heiliger Kercken gebrocht worden.

Inder voeghen ende manieren voorscreven gheven wy den voors. meesteren

(1) Latere hand. Deze datum is klaarblijkelijk verkeerd opgegeven, zooals uit den tekst van het stuk zelve blijkt.

Fransen volcomen macht, juredictie ende auctoriteyt te daghen, moneren, arresteren, te vanghen, gevangen te stellene, die goede te annoteren, inventuarieren ende te procederen sonder te houdene forme oft figure van rechte, maer sommierlic, simpelic ende plane met alle weeghen, hetzy by inquisitien, denunciatien, accusatien ende met alle extraordinaren weeghen ende manieren by questien, interrogatorien, rigoreuse examinatie ende tortment.

Voorts gheven wy den zelven macht ende auctoriteyt te wisene ende vonnessen te ghevene, die te doen executeren in alder manieren wy selve tegens soedanige delinquanten souden moegen procederen ende exerceren.

Soe oick dat hy in onsen name sal moegen bannen tsy eeuwelick oft eenen zekeren tyt buten allen onsen landen herwerts over oft buten eenighen van dien, tot confiscatien ende executien van live ende goeden tsy [geheel] oft in deel, naer die grootheit vanden delinquanten ende anderssins nae gelegenheit der saken, sal moegen procederen, te wetene tegen alle die ghene, die nae die publicatie van onsen edicte aengaende die heresie, ketterie ende leeringe voorscreven, ende besunder naedien dezelve publicatie gecomen zy ter kennessen alomme in desen onsen landen van herwerts over, soe dat nyemand daeraff eenighe ignorantie en can pretenderen, hoe wel dat deselve publicatie tot allen plaetsen ende landen niet gedaen en es, ende dien niettegenstaende, die eenige boecken by Merten Luther of by ander deselve doctrine ende heresie smakende gemaict, onder hem oft by hem onderhouden hebben, oft die deselve boecken gelesen oft anderen gegeven hebben om te lesene, oft die eenigen persoenen gecommuniceert oft te bewaren gegeven hebben oft geleent, diese vercocht ende gecocht hebben, geprint oft doen printen oft in eenige ander manieren deselve boecken in bewaringen ende bescherminge, oft oic die by faveure Merten Luthers beelde by hen gehouden hebben, voirts oic tegen alle die ghene, die met aendachte oft opsette wat geseet, gedisputeert oft gedaen hebben in faveure oft defensien vander voorscreven Lutheraenscher leeringen ende doctrinen oft die eenichsins met ...... ende moede dier aengehangen ende naegevolgt syn.

Ende dit soe verre deselve persoenen binnen den dertich daighen hem gegeven by onser generaelder citatien niet en compareren ende van des voors. es soe vele blycke, dats genoech zy om tegen hen te procederen sonder verdrach ende simulatie nae vermoeghen van onsen edicte ende rigeure van rechte, in sulcker voegen dat die ghene daeraff volcomelic blyken sal, dat sy sulcx, als voors. es, nae die publicatie ende kennesse voorscreven gedaen oft gehouden hebben, gestraeft sullen wordden als vervallen ende wederomme gevallen in heresien ende ketterien, die wy willen voer sulck gecorrigeert ende geexecuteert te worddene.

Ende die ghene, die binnen den voorscreven dertich daghen compareren voer meester Fransen voors., te kennen gevende haer mesdaet, die sal meester Fransen voors. by advise van meester Joos Laurentij, onsen president voors., van onsen weegen in gracien nemen, informeren oft doen informeren ende instrueren ende voirts corrigeren ende redelycke satisfactie doen doen, soe hem ende den voors. meesteren Joos dat genoechelixt sal duncken behoorende, ten einde dat de voors. heresie ende ongeloove mach vutgeroyt wordden ende dit al [naer de] gelegentheit soe wel vanden persoenen als [van de] mesdaet ende saken, wel verstaende dat wy vut onser sunderlingen

gracien niet en willen gecorrigeert hebben, mair dat hem vergeven worde die met lichtveerdichheit onaxem (1) ende ydel woerden, sonder anderssins met aendachte eenich werck daeraf gemaect te hebbene, van Lutherus ende zyn doctrinen gesproken ende geconfereert hebben, ten waer dat men tegen sulcke persoonen coste bewyssen, dat zy de voors. lichte woerden niet alleene by onaxamheden ende mit lichten woerden geseit hadden, maer dat zy die hielden ende met aendachte verantworden, disputeerden oft tot meer stonden daeraff vermaenden als tselve hen ter herten gaende, in welcken gevalle wy willen tegen hen geprocedeert te worddene als voors. es.

Item sal meester Fransen moegen houden die boeken van Lutherus, van elcken een, om die te bat te moegen wederleggen ende die dolinge daer inne begrepen te bewysene.

Item willen ende ordineren, dat nyemant geoerloefft en sal syn vanden vonnesse by den voors. meester Fransen inder voeghen ende manieren voors. te ghevene, tappellerene oft reformeren in eenigen manieren. Sullen niettemin, indien eenige [appelleren] willen vanden voors. vonnesse, moegen [appelleren] by manieren van supplicacien, propositien van erreure ende revisie, in welcken gevalle wy den voors. meesteren Fransen, sinen assesseur voors. met eenige ander notable persoenen by ons roepen sullen ende procederen tot revisien der voors. saken, ende sullen daerinne doen al dat redelick ende rechtveerdich zyn sal.

Ende oft geviele, dat hem iemand tegen dese onse interdictie wederspannich moeit in woerden oft wercken, soe sal meester Fransen sculdich syn tegen sulcke persoenen te procederen alsmen tegen die principale Lutheriaensche ende tegen onse rebelle ondersaten soude behooren te procederen.

Item geven oick mitsdesen den voors. meesteren Fransen volcomen macht eenen oft meer persoenen in sine plaetse te stellene, die selve subdelegerende deselve macht hebbende die hy heeft, die hy tot diversche plaetsen setten ende ordineren sal moegen, soe verre het hem behoeffelic dunct, altyt nochtans navolgende tgene dat voors. is,

Ordineren voirts, dat meester Fransen voors. tsjaers voer sinen arbeit ende sollicitatie hebben sal by hondert gouden ducaten, die wy willen dat hem gegeven sullen wordden ende betaelt vanden ontfanger der penningen comende ter saken van desen, tsy by confiscatien, compositien oft anderssins, ende die wy daertoe sullen ordineren ; ende, als hy ter saken voors. sal vaceren buten sinen residencie in Brabant, sal sdaigs hebben dertich stuvers parisis ende buten Brabant drie croonen, vierentwintich stuvers parisis voer die croone gerekent ; ende dit al sonder diminutie van sinen wedde, die hy van ons heeft ter saken vanden state van raitscape ordinaris in Brabant ; ende als hy binnen sine residencie besoignerende es, en sal niet hebben ; des en sullen hem oic syn gaigien vanden Rade voors. niet worden gecort, al wairt oick dat hy ter saken voors. den Rait alsdan niet en frequenteerde.

Des gelycx sullen hebben die doctoeren inder gotheit oft ander religieuse, die hy nemen sal moegen om die verdoelde te informeren als voors. es, in de plaetse van hueren residencie sdaichs zesthien stuvers parisis, ende

(1) Onachtzaam.

buten huer residencie binnen lants dertich stuvers parisis ende buten lants twee croonen, om welcke betalinghe alsoe te doene wy den selven ontfanger daermede belasten.

Ende aengaende vacatien, moeyte ende arbeit met oic die verleegde penningen ende costen byden voors. meester Fransen sedert den XXVIJ^en dach van Januario [tot den VII] dach van Meye nu ...... in dit jaer van dusent vyfhondert tweentwintich verlet, willen ende bevelen, dat hy daer voer vanden voors. ontfanger hebben ende heffen sal tachtentich rinsch gulden ten prise voors., te wetene elcken rinschgulden tot twintich stuvers parisis gerekent, gelyck wy willen dat hy oic betaelt sal syn ende vernuecht van al alsulcken penningen als hy ter saken van desen verleggen sal. Ende aengaende den persoon van meester Joosen, onsen president voors., die sullen wy anderssins versien voer sine moeyte ende arbeyt.

Item willen ende ordineren, dat meester Franchois voors. int exerceren van dese syn officie ende commissie gebruycken sal moegen onse generale oepene besegelde brieven van citatien, arrestatien ende executien ende dat die sullen tot behoorlycken executien gestelt ende gedaen wordden allomme by onse deurweerderen, boden oft anderen onse officieren, aen die welcke meester Franchois voors. dat versueckende sal syn; des gelycx sal moegen nemen eenen van onsen secretarissen voer sinen greffier ende eenen bequamen persoen voer onsen procureur.

(1) . . . . ordineren, dat dese onse ordinan[tie] . . . . sal in alle huere leden onverbre[kelic]. . . . . worden totter tyt toe, dat die by ons in al oft in dele sal wederroepen zyn.

Item willen ende ordonneren, dat meester Joos Lauwerens, president van onsen Raed van Mechelen, sal gesallariseert syn ghelyck meester Franchois vander Hulst, als hy daerover vaceren sal.

Ende was onderteeckent : *Charles.*

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 639-643 verso. — Zeer beknopt ontleed by Gachard, *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. CIX; uitvoerig besproken door de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 152-155, die als vermoedelijken datum van deze niet gedagteekende instructie « kort na of op den 7^den Mei 1522 » opgeeft. (Zie aldaar blz. 152, noot 2.)

87.

1522, Juni 2, Dordrecht. Bekendmaking namens den algemeenen inquisiteur Vander Hulst gedaan door Floris Oem van Wyngaerden om de deurwaarders te gelasten, dat zij al de gedag-

(1) Hier schijnt de afschrijver er niet wijs uit geworden te zijn, want hij heeft enkele woorden *in blanco* gelaten. Het stuk was waarschijnlijk geschonden of onleesbaar geworden.

vaarde personen zullen doen verschijnen vóór Vander Hulst, of zijne plaatsvervangers te Dordrecht of in den Haag ten huize van Floris Oem.

Extract :

Item men sal allen den doerwaerders lasten te verdachvaerden allen den gheenen, [die] by dese tegenwoordige generale citatie gedachvaert worden, te comen en compareren ten plecken daer meester Franchoys vander Hulst, principael commissaris van desen faicte, naede publicacie van desen wesen sal binnen den lande van Hollandt, of jn absentie van meester Franchoys voer enich ander by hem vort daertoe gecommitteert binnen Hollandt; welcke meester Franchoys vander Hulst of zyne gecommitteerden men nae de publicacie van desen vynden sal te Dordrecht of inden Hage ten huyse van meester Florys Oem van Wyngaerden, of men sal aldaer weeten te seggen waermen die vynden sal.

Actum tot Dordrecht vuyt expres ordinancie van meester Franchoys vander Hulst, den ij[en] dach van Junio anno xv$_c$ xxij. By my Floris Oem.

Rijksarchief van Den Haag, *Tweede Memoriaelboek van Sandelin*, fol. 213. — Dit bericht staat aldaar achter het stuk van voorlaatsten April 1522 (Zie onze n[rs] 79 en 80), welk stuk ook waarschijnlijk wordt bedoeld onder den naam van « dese tegenvoerdige generale citatie. » — Over den ketterjager Floris Oem van Wyngaerden, pensionnaris van Dordrecht, zie R. Fruin, voorbericht vóór de *Informatie up den staet van Hollant ende Vrieslant*, blz. XIX-XXIII, en de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 73.

88.

1522, Juni 22, Haarlem. Uittreksel uit de Resolutien der Vroedschap, waarbij de magistraat dezer stad besluit de Landvoogdes te verzoeken eene algemeene kwijtschelding in zake van Luthersche ketterij te verleenen, daar de inquisiteurs veel moeilijkheden en nieuwigheden zouden kunnen aanbrengen.

Dat oock te kennen gegeven was, dat de commissarissen van de saicke van Luter mit heure proceduren op eenigen in desen lande wel swaerigheyt ofte nyeuwigheyt zouden moghen maicken, dat men dairomme aen myne genadighe vrouwe solliciteren soude een generale abolitie voir den ondersaten vanden lande om van den saicken van Luter ontlast te wesen ende meerder inconvenienten te scuwen.

Archief van Haarlem, *Resolutien der Vroedschap* (medegedeeld door de Hoop Scheffer.)

89.

1522, (vóór Juli?), Brussel. Brief van de vicarissen-generaal van Kamerijk aan de kanunniken van hun kapittel in die stad, om hen te verzoeken den Kamerijkschen inquisiteur naar Antwerpen te zenden, ten einde er de ketters, aanhangers van Jacob Praepositus, te bedwingen. — De Antwerpsche prior heeft openbaar herroepen, maar in de Scheldestad heeft hij nog veel volgelingen. 's Keizers vurige wensch is, dat de inquisiteur uit Kamerijk spoedig overkome om de besmetting tegen te gaan. Het kapittel zou den inquisiteur met de noodige zegels moeten zenden. Zijne reis- en andere kosten zullen hem vergoed worden.

Litterae vicariorum generalium episcopatus Cameracensis Bruxellis residentium ad suum capitulum cathedrale anno 1522.

Venerandi et egregii domini.

Post omnem debitam recommendationem satis arbitramur dominationes vestras non latere, transactis jam pluribus diebus, jussu Caesareae Majestatis huc adductum fuisse priorem conventus augustinianensis oppidi Antwerpiensis, qui in sermonibus suis et mensis sectam erroneam et falsam Martini Lutheri, per sedem apostolicam damnatam et haereticam declaratam, coram populo publice sustinere, fovere et doctrinare non est veritus.

Et licet hic constitutus et per nonnullos magistros nostros, praesentibus dominis commissariis dictae Caesareae Majestatis, aliquibus etiam ex coetu nostri vicariatus nominatis, examinatus ac tandem ad cor reversus et errorem suum recognoscens, singula publice revocaverit; attamen Antwerpiensem populum per ipsam suam praedicationem dicto morbo adeo infecit, quod, nisi quam celerius per viam inquisitionis et censurarum et poenarum ecclesiasticarum et temporalium confiscationum apostolica et imperiali auctoritate hujusmodi morbo obvietur, verosimiliter illum in populo dicti oppidi et alibi in tantum grassari posse formidatur, quod tandem difficiliori remedio extirpari poterit.

Cumque Caesarea Majestas ad illum extirpandum summo studio inclinetur, decrevit concilium suum quantocyus vocandum esse dominum inquisitorem fidei apud vestras dominationes residentem, ut huc veniens contra dicto morbo infectos cum suae Majestatis auxilio et praesidio secundum formam juris procederet.

Vestrae itaque dominationes instanter, et id postulante dicto concilio, oratas esse volumus dictum dominum inquisitorem ad nos sine mora destinare dignentur, munitum sigillis in simili materia servientibus; cui de impensis itineris et aliis ei necessariis competenter satisfieri curabimus, Domino propitiante, qui et vestras dominationes feliciter ad tempora longa, etc.

Bruxellae. . . . . . .

Vestrarum dominationum dilectissimi confratres vicarii domini nostri Cameracensis Bruxellae residentes.

Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Handschrift nr 16315, fol. 33e en verso, fol. 46d; reeds afgedrukt bij Diercxsens, *Antverpia*, deel III, blz. 362, 363. (Ook afgeschreven in het HS. Verdussen, ter Stadsbibliotheek van Antwerpen.)

90.

1522, Juli 14, Bazel. Uittreksels uit eenen brief van Erasmus aan Joost Laurensz, voorzitter van den Grooten Raad van Mechelen, over de kettervervolging in de Nederlanden, en de blinde woestheid van de inquisiteurs Nicolaas van Egmond en Jacob van Hoogstraten. — Hij wenscht Joost Laurensz en zich zelven geluk over dezes aanstelling als opperinquisiteur der Lutheranen, daar hij op zijne wijsheid en zachtheid rekent om te beletten, dat eerzame en geleerde burgers aan den haat van sommigen worden prijsgegegeven. Iedereen kent immers de hardnekkige hatelijkheid van Nicolaas van Egmond. Ten gunste van twee vervolgde Antwerpenaars (Nicolaas van 's Hertogenbosch en Cornelius Grapheus?) treedt hij op. Ook hemzelven zal Joost Laurensz tegen de inquisiteurs Nicolaas van Egmond en Jacob van Hoogstraten wellicht moeten beschermen.

Erasmus Jodoco, senatus Mechliniensis praesidi, S. D.

Audio et profecto gaudeo ex animo, vir eximie, summam auctoritatem Lutherani negotii excellentiae tuae esse commissam, quam ego novi praeter absolutam jurisprudentiam virum integris moribus summaque praeditum aequitate. Nam, ut danda est opera quo Lutheri factio sopiatur, ita cavendum est ne boni viri et suis laboribus de studiis publicis benemeriti dedantur quorundam privatis odiis.

Nicolaus Egmondanus, nemo est Lovanii qui nesciat quam sit homo pertinacis et vindicis animi, si conceperit odium in aliquem. . . . . . . Nescio an agant adversum me ex edicto Caesaris. Certe edictum illud postremum huc non pervenit nec unquam publice aut privatim fuit exhibitum. Quare te quaeso, vir egregie, ut tua aequitate istorum odium et acerbitatem temperes.....

Non ago nunc causam N[icolai ?] B[uscoducensis ?], nam nescio quid ille confessus sit. Illud scio, non fuisse Antverpiae virum moribus incorruptioribus et gratiorem civibus magisque necessarium reipublicae in instituendis pueris. Nec de collega illius [Cornelio Grapheo ?] pronuncio, nam illius causam, quod Lutherum attinet, non novi. Illud scio, virum esse pulchre doctum, multarum linguarum peritum, moribus sinceris, nisi quod est linguae liberioris. In hunc Egmondanus haud dubie saevior fuit, quod privatim ab illo fuisset laesus. Nemo nescit hoc agere Hochstratum et Egmondanum, ut

linguas ac bonas litteras exstinguant, et in harum professores potissimum quaerunt ansam. Mea sententia, rectius fecerint, si sint contenti sua victoria nec excitent in orbe plures tragoedias. Mundus utcunque feret sibi ereptum Lutherum; linguas ac bonas litteras eripi nunquam feret.

Sed pluribus verbis onero magnificentiam tuam, quam etiam atque etiam rogo, ut sua prudentia suaque aequitate moderetur aliorum impetus. Et si quid est tale quale rumor huc attulit, non patiatur Erasmum de omnibus bene merentem odio duorum hominum dedi. Dubium non est quin idem velit et Caesaris clementia et summi pontificis pietas et publicus bonorum affectus. Bene valeat tua magnificentia, vir eximie, et Erasmum inter tuos clientes adscribito.

Basilea, 14 Julii, anno 1522.

Erasmus, *Opera omnia*, deel III, blz. 718-720. — De twee vervolgde Antwerpenaars, die Erasmus bij Joost Laurensz aanbeveelt, moeten, naar alle waarschijnlijkheid, de schoolmeester Nicolaas van 's Hertogenbosch (1) en de stadssecretaris Cornelius Grapheus zijn geweest. (Zie onze stukken, n[rs] 50, 57, 64, 74, 77, 83-85.) — De gedeelten van dezen langen en merkwaardigen brief, die wij als buiten ons onderwerp hebben weggelaten, zijn voor Erasmus' houding tegenover Luther en de Roomsche kerk uiterst merkwaardig. Hij beklaagt zich bitter over den haat van Nicolaas van Egmond en van de Leuvensche godgeleerden, die hem voor eenen Lutheraan uitschelden, terwijl hij integendeel steeds tegen Luther en zijne aanhangers geijverd heeft. Hij toont aan, dat zijne *Colloquia* niet tegen de Kerk zijn gericht, en dat hij deze laatste getrouw wil blijven. « Quod ad me pertinet, » zegt hij onder anderen, « scio quid agant: cuperent me protrudere vel nolentem in factionem Lutheranam, id quod nunquam efficient. Sed illud videndum an expediat me eo propellere. Erit hoc Lutheranis gratissimum, si quid in me fecerint atrociter.... Et possem turbare mundum, si velim; verum citius moriar quam sim futurus auctor novi tumultus. Hoc animo quum sim, tanto iniquius fuerit committere ut impune dedar implacabili odio unius aut alterius. Si mecum agatur civiliter, efficiam ne quis in me desideret officium hominis christiani. Ego semper studui prodesse omnibus, neque quisquam magis adhorret a dissidio. » — Reeds in 1519 stond de inquisiteur Jacob van Hoogstraten in den haat der humanisten. Immers in een zeldzaam drukje van dat jaar, getiteld *Vivat rex Carolus* en verschenen ter gelegen-

(1) In eenen veel lateren brief aan den Antwerpschen stadssecretaris Petrus Ægidius (uit Bazel, 21 April 1526) herinnert hij hem, dat hij te zijnen huize (in 1521) vóór zijn vertrek naar Bazel met Nicolaas van 's Hertogenbosch eenen maaltijd heeft genomen en hun beiden een boek ten geschenke heeft gegeven. (*Opera omnia*, deel III, pars I, blz. 919.)

heid van keizer Karel's verkiezing te Aken, vindt men eenen open brief van den graaf Herman van Nuenar aan dien vorst (Invictissimo atque christianissimo Carolo Romano regi designato, Hispaniarum insuper ac utriusque Siciliae regi, Austriae Burgundiaeque principi potentissimo, Hermannus de Nuenar comes, nomine studiosorum Germaniae, salutem atque foelicitatem perpetuam optat), waarin onder anderen te lezen staat: « Redde itaque sua praemia bene merentibus, foue studiosa ingenia et breui uidebis in Germania renasci Athenas. Coerce, quaeso, imperiosum et violentum genus quorundam sophistarum, qui ad perniciem literarum nati sunt, theologistas dico numero non admodum multos. Et ut rem totam intelligas, fraterculos quosdam magnis titulis insanientes iube suorum coenobiorum curam gerere, iube domi fratribus suis regendis operam impendere, sacris faciendis inuigilare, populum christianum diuino uerbo et euangelica doctrina reficere, non decoquere rem familiarem, non excitare turbas in ecclesia, non spargere rumores, non seminare linguae suae uenena in uulgus, non labefactare famam bonorum uirorum, non uindicare sibi in alios imperium, qui omnium debent et uita et exemplo esse humillimi. De quibus et si apud te iure conqueri possem, utpote quos senserim famae meae grauissimos hostes, tamen malo hoc tempore communem causam agere quam meipsum uindicare. Vnica, crede mihi, pestis est in Germania Jacobus Hostratus; quam si restinxeris, ἔσται πάντα καλῶς; homo praeter ingentem suam audaciam insigniter impudens atque temerarius. Nolo equidem mihi tantum ut fidem adhibeas. Omnes interroga, si libet, per Germaniam doctos uiros. Omnes laesit, omnibus aeque infestus est. Quid multa? studiosorum publicus ex professo est hostis. » Dit drukje, afkomstig van de verzameling van Isaac Meulman, bevindt zich heden op de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool. (Zie Van der Wulp, *Catalogus van de tractaten*, enz., deel I, blz. 1, nr 3.) In een ander zeer zeldzaam drukje van omstreeks 1520, ter zelfde Bibliotheek berustende en getiteld *Manipolus florum collectus ex libris R. P. F. Jacobi de Hochstraten...*, wordt hij als volgt gebrandmerkt: « Jacobus de Hochstraten, per multas prouincias sub praetextu criminis haereseos bonarum literarum exterminator uigilantissimus. » (Zie *Bibliotheca Belgica*, M. 234.)

91.

1522, Augustus 8, Gent. Brief van den magistraat aan de landvoogdes Margaretha over maatregelen genomen tot voorko-

ming van de verbreiding der Luthersche ketterijen in de zeven Nederlandsche augustijnenkloosters. — Om die kloosters aan den verderfelijken invloed van den Duitschen vicaris der orde (Jan van Staupitz) te onttrekken, werd besloten te Dordrecht eenen Nederlandschen vicaris te doen kiezen. De afgevaardigden der kloosters van Gent, Edingen (Enghien), Dordrecht en Haarlem kozen daartoe eenparig Jan van Mechelen, prior van Dordrecht; maar de afgevaardigden der kloosters van Antwerpen, Enkhuizen en Keulen weigerden aan deze verkiezing deel te nemen.

Ma très redoubtée dame, en si grande humilité et révérence que faire pouons, en voz bonnes graces supplions estre recommandez.

Madame, Nous espérons vos haulteurs avoir en bonne mémoire comment pour laugmentacion du divin service et de la relligion cristienne et pour extirper lerreur et hérésie de Martinus Luther de ses pays dembas de lempereur nostre sire, et mesmement des cloistres de la réformacion de lordre de St Augustin estans en nombre de sept couvents, lesquelz estoient suspectz dud. erreur de Martinus Luther, à cause que lesd. couvents estoient dessoubz lobédience du vicaire dAllemaigne, que dud. erreur estoit pareillement diffamé et suspect, et affin que le couvent des Augustins de cette ville et des aultres couvents dessusd. feussent continuez dessoubz ladicte réformacion, en laquelle ilz ont proposé de venir sans que de cy en avant ilz feussent subgectz aud. vicaire dAllemaigne, vous a pleu a nostre instante requeste, prière et poursuite ou nom de lempereur nostred. sire et comme régente et gouvernante de escripre et commander ausd. sept couvents de envoyer leurs députez et commissaires en la ville de Dordrecht en Hollande pour y procéder le dimenche après le jour de la Magdelaine dernier passé à lélection dung prélat, qui seroit vicaire et supérieur desd. sept couvents non subgect aud. vicaire dAllemaigne, promestant led. vicaire ainsi par eulx esleu faire confirmer par nostre St Père le pape.

Et pour ce, ma très redoubtée, que lesd. des sept couvents en obtempérant à voz lettres et commandements ont envoyé leurs députez et commissaires aud. jour en ladicte ville de Dordrecht et procédé à lélection dud. vicaire en la forme comme sensuit, assavoir que les députez des cloistres des Augustins de Gand, Enguien, Dordrecht et Herlem ont canonicquement et d'une commune voix esleu et dénommé pour estre leur prélat et vicaire, frère Jehan Mechelen, prieur du couvent des Augustins de la ville de Dordrecht, qui est docteur en théologie, homme de bonne vie et honneste conversation, et les autres députez des couvents dAnvers, Encuse et Coloinge nont volu procéder à lad. élection comme leur auez ordonné et commandé de faire, comme entendrez le tout plus à plain par les lettres encloses en cestes et par frère Jacques Dassonneville, docteur en théologie, porteur de cestes, auquel prions donner foy et crédence: et que il est nécessaire de impétrer de nostre St Père le pape la confirmation dud. esleu vicaire avec telz et semblables droitz, privilèges, exécutions, libertez et prérogatives, desquelz en use et joyt le vicaire dAllemaigne.

Si escripuons présentement à voz haulteurs, supplians en toute humilité quil vous plaise de vostre bonne grace pour le bien et augmentation de lad. réformacion en eussent vostre promesse tant faire devers nostred. St Père que ladicte élection, le plustost quil sera possible, puisse estre confirmée, ratifiée et approuvée aveсq telz droictz, libertez et privilèges comme dessus; en quoy faisant ferez service aggréable à Dieu, et à nous très singulier honneur et plaisir, lequel voulons recongnoistre de tout nostre povoir à layde de Dieu nostre créateur que vous, ma très redoubtée dame, ayt en sa saincte garde.

Escript à Gand, le viij^e jour daoust xv^c et xxij.

Les tous vostres très humbles et bienveillans serviteurs bailli, eschevins des deux bancs et deux doyens de la ville de Gand, appareillez à vos bons plaisirs et service.

Rijksarchief te Brussel, los blad, vroeger in ***Documents relatifs à la Réforme religieuse,*** deel I, fol. 1 (Archives allemandes); waaruit een klein uittreksel bij Henne, deel IV, blz. 309, noot 1. — Het kapittel werd te Dordrecht op den zondag na Maria-Magdalenadag (27 Juli) gehouden. Reeds den 5 Juni schreef Luther in eenen brief aan Spalatinus : » Et saevit Caesar prohibetque, ne nostri fratres ad capitulum vicarii venirent. » Dat kapittel werd te Grimma in Saksen op Pinksterdag (8 Juni) gehouden. Door ***nostri fratres*** bedoelt Luther de Nederlandsche augustijnen. (E. L. Enders, ***Luther's Briefwechsel,*** deel III, blz. 396.)

92.

1521-1522, Augustus 12, Brugge. Uittreksel uit de rekening van den schout over het aan de kaak stellen van eenen monnik uit Oudenaarde's omstreken als aanhanger van Luther en over het verbranden van veel Luthersche boeken en van een beeld van Luther.

Audit maistre Wessel, pour avoir mis sur ung schavot au bourg de Bruges ung religieulx de auprès de Audenarde, à publyck de chacun, pour ce qu'il estoit de la querele de Luter, payé xx s. par.

Audit pour avoir fait lexécucion par le feu de grandes multitudes de livres en prentes de la doctrine dudit Luter, payé iij lb. par.

Audit pour les mesmes instances avoir bruslé la figure dudit Luther et le tout en ensievant et par sentence de lempereur nostre sire et de son conseil, iij lb. par.

Audit pour fagots et estrain a brusler lesdits livres, xciiij s. par.

Rijksarchief te Brussel, ***Compte de Jacques de Halewin, écoutète de Bruges, 1521-12 août 1522,*** (n° 13783), fol. 6 en verso; gedeeltelijk aangehaald door Henne, deel IV, blz. 309, noot 2.

93.

1521, Augustus 15, — 1522, Augustus 15, Gent. Uittreksels uit de stadsrekeningen over sommen betaald aan Jacob d'Assonneville, doctor in de godgeleerdheid, wegens zijne werkzaamheden en die van Remacle d'Ardenne, secretaris des Keizers, aangaande de augustijner kloosters.

Item betaelt eerweerdeghen heere meester Jacop Dassonneville, doctuer inder godheit, ter causen van zekere diensten by hem voor deser stede ghedaen, by mer ghenadegher vrauwe, te Brugghe, angaende den Augustynen deser stede; naer tverclaers vander ordonnancie van scepenen . . . . IJ s. gr.

. . . Item betaelt eerweerdeghen heere meester Jacop Dassonnevyle, doctuer inder godheit, de somme van XXIIIJ s. gr., ter causen van ghelicker somme by hem voor dese stede betaelt; meestre Ramacle d'Ardenne, secretaris vander K. M., voor dexpedicie van diveerssche brieven gaende an eenEghe cloosters vanden Augustynen; naer tverclaers vander ordonnancie . . . . . XXIIIJ s. gr.

Stadsarchief te Gent, *Stadsrekening* 1521-1522, fol. 91 verso en 92 verso. — Zie ons stuk nr 91.

94.

1522, Augustus 30, Antwerpen. De magistraat daagt vóór zich eenen onbekenden persoon, die 's daags te voren een sermoen in de O. L. Vrouwekerk gestoord had.

Gepubliceert ende uutgeroepen by heeren Clause van Lyere, riddere, schoutet, etc., burgermeesteren, scepenen ende raide vander stadt van Antwerpen, den xxx^en dach van Augusti anno XV^c XXII.

Men roept voorts van tsheeren ende vander stadt wegen, alsulcken persoen, als op ghisteren in Onser Lieven Vrouwen kercke alhier, eenen predickere, nae dien hy aldaer gepredickt hadde, groote injurieuse ende afdragende woorden gegeven heeft omme syns sermoens wille, seggende dat hy qualic ende tegens het heylige Kersten gelove gepredict hadde, dat hy hem dair af come verantwoerden voor mynen heeren den schoutet, burgermeesteren ende scepenen, op nu een woensdaghe naest comende.

Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboeck*, deel A, fol. 103; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel II, blz. 309.

95.

1522, September, Antwerpen en Vilvoorde. Rekeningen der onkosten van het vervoeren der Antwerpsche augustijnen naar 't kasteel van Vilvoorde.

Pour charriages et despens faitz pour mener les Augustins dAnvers à Vilvorde en septembre xxij ..... xxxvj livres j sol.

Rijksarchief te Brussel, ***Revenus et dépenses de Charles-Quint 1520-1530***, fol. 285; aangehaald door Henne, deel IV, blz. 306, noot 3. — De Antwerpsche kronijken plaatsen dit vervoeren der Augustijnen op 6 October 1522. (Zie verder ons stuk nr 98.)

96.

1522, September, Nurenberg. Uittreksel uit eenen brief van den augustijn Karel Rose aan Nicolaas van Kniebys over de aankomst aldaar van Jacob Praepositus, vergezeld van den minderbroeder, die hem te Brussel uit zijnen kerker heeft helpen ontsnappen. — Praepositus verblijft er met den minderbroeder, die het kleed der augustijnen heeft aangetrokken. Luther verblijdt er zich over.

Novitates he sunt... Frater Jacobus Antwerpiensis prior apud nos est et moram agit, liberatus (1) a carcere per quendam fratrem tercij ordinis s. Francisci, qui etiam apud nos moram agit in veste augustiniana, ad quem Jacobum (retulit heri dominus Hieronymus Ebner (2) noster civis potens) Lutherus sic dixit : « Wen solche flammen aus dem feuer fligen, so wirdt ich noch lang nicht verprent. »

Oorspronkelijk handschrift in de Wolffsche verzameling ter Stadsbibliotheek van Hamburg; afgedrukt bij Kolde, *Analecta Lutherana*, blz. 41. — Dikwijls heeft Luther zich in zijne brieven met Praepositus bezig gehouden. Over zijne herroeping en die van Herman Geerts (zie onze nrs 62 en 65) schreef hij aan Joh. Lang te Erfurt, den 12 April 1522 : « Satan, summis et omnibus viribus nos petit. Hostes edito libello gloriantur de revocatione duorum Lutheranorum, Jacobi nostri et Hermanni cujusdam. Melchior Mirisch non revocavit, sed scribit se prudenter egisse, ut gratiam eorum servaret, hoc est, Satanam adoravit et Christum

(1) *Literatur* leest men in het handschrift.
(2) Een voornaam patriciër van Nurenberg.

simulavit se scire, bellus gloriator. Multi alii coacti sunt Jacobi revocationi subscribere. Vidi manum Mirischii ad Spalatinum, copiose recitantis miserabilem et terribilem Jacobinae revocationis historiam. » (E. L. Enders, *Luthers Briefwechsel*, deel III, blz. 330, 331). Aan Gabriel Zwilling te Altenburg schreef hij den 8 Mei 1522 : « Qui stat, videat ne cadat.... Terreat te exemplum prioris Antverpiani et multorum aliorum, qui cadunt quotidie, et pauci stant. » (Ibid., blz. 357..) Den 5 Juni 1522 schreef hij aan Spalatinus : « Jacobon (sic) priorem Antwerpiensem denuo captum scribunt per Caesarem, forte quod revocarit revocationem, » (Ibid., blz. 394.) Aan Staupitz scheef hij den 27 Juni 1522 : « Jacobus prior Antverpiensis denuo captus est, et praesumitur jam exustus esse, et alii duo cum eo. Nam certum fuit eum occidendum fuisse ob damnatam suam revocationem. Sophistae properant ad perditionem sui, quae veniet eis propter sanguinem innocentem, quem fundunt, amen. » (Ibid,, blz. 407.) Den 30 Juni 1522 schreef hij aan Nic. Hausmann te Zwickau : « Jacobus prior ille Antwerpiensis, qui revocarat antea, denuo captus Bruxellam ductus est ob damnatam a se revocationem, multis scribentibus ad nos jam quoque exustum esse. Saeviunt sophistae illic incredibili tyrannide, quibus Caesar stultus stultis rem commisit. Multi abjurant, postea resipiscunt et denuo capiuntur. Et properant impii tyranni ad finem suum, provocando Christum et adventum ejus. » (Ibid., blz. 411, 412). Den 11 Augustus 1522 schrijft Luther aan Spalatinus te Nürenberg : « Mitto hic, quae ex inferioribus terris attulit Jacobus prior Antwerpiensis, Dei miraculo liberatus, qui nunc hic agit nobiscum. » (Ibid., blz. 440, 441), Te Wittenberg zal Praepositus bij Luther niet lang gebleven zijn, daar hij reeds, blijkens den brief van Rose, in September te Nurenberg was.

97.

1522, September 29. — October 1, Antwerpen. Uittreksel uit *Die excellente cronike van Vlaenderen* (1531) over een vrouwenoproer, dat eenen ketterschen augustijn (Hendrik van Zutphen) uit den kerker ontsloeg. — Die augustijn, die verdachte sermoenen gepredikt had, was gevangen genomen, maar werd door eenige honderden vrouwen verlost en vluchtte naar Duitschland bij Luther. Enkele vrouwen werden aangehouden en vervolgens in vrijheid gesteld. Er werd verboden elders dan in de parochiekerken te prediken.

Item up sinte Michielsdach, doen was Tantwerpen een remoer ter causen van eenen predicant vanden Augustijnen clooster aldaer, omdat hi sommeghe dinghen ghepreeckt hadde, ende wart ontboden te comen bi eenen siecken in die Munte; ende doen hij daer quam, die Marcgrave van Antwerpen ley den ghevanghen in sinte Michiels clooster in een camere. Hier duere rees het rumoere voors., so datter sommighe vander ghemeenten quamen, geassisteert wel met iij^c^ vrauwen, ende deden up die camere sulck een ghewelt, so dat sy en daer wt creghen ende leyden hem weder in sijn cloostere. Des anderdaechs ghinc hi ooc naer Luther.

Ende doe wert mevrauwe Margriete seere verstoort ende wilde hier over iusticie ghedaen hebben, so dat die sommeghe die stadt rumen moesten; ende daer wierden ij oft iiij vrauwen ghevangen, die corts daer naer los ende vry wt quamen.

Up sinte Franciseusdach daer nae so wast verboden Tantwerpen, dat men in gheen cloosters preken en soude dan in die prochiekercken, welc gheringhe weder anders was.

Die excellente cronike van Vlaenderen, Bijvoegsel, fol. 13 verso. — Verkort gelijkluidend bericht in de *Chronycke van Antwerpen*, blz., 19, in 't *Antwerpsch Chronyckje*, blz. 20, en in Bertrijn's *Chronijck*, blz. 73 en 74; deze laatste plaatst het gebeurde verkeerdelijk (is 't eene drukfout?) « anno 1525 ». — Het bericht over het vrouwenoproer is ook te lezen in de *Chronycke van Nederland* (*1097-1565*) van N. De Weert, bij Piot, *Chroniques de Brabant et de Flandre*, blz,, 88. — Over het vrouwenoproer vindt men verder nieuwe bijzonderheden in onze stukken n^rs^ 99, 109 en 110.

98.

1522, October 6, Antwerpen. Uittreksel uit de *Chronycke van Antwerpen* over het wegvoeren der aangehoudene Augustijnen naar Vilvoorde en Hoogstraten alsook over het sluiten van hun klooster.

Anno 1522, den 6 Octobris werden de Augusteynen alhier tAntwerpen vuyt haer clooster gehaelt, ende eensdeels gevuert op Vilvoorden ende Hoogstraeten; maer die poorterskinderen wirden te Bogaerden gedaen. Ende de clocke wirdt afgedaen ende allen tgoet vuyten clooster vercocht openbaerlyck.

Chronycke van Antwerpen, blz. 19. — Schier gelijkluidend bericht in 't *Antwerpsch Chronykje*, blz. 20, en in Bertrijn's *Chronijck*, blz. 74, die er enkel bijvoegt : « Ende die leekenbroeders, die wilden, werden weerlycke, leerende ambachten ende trouwende huysvrouwen. » — Volgens eene hooger vermelde rekening zou dat wegvoeren der Augustijnen in *September* hebben plaats gehad. (Zie hierboven ons stuk n^r^ 95.)

99.

1522, vóór en na October 10, Antwerpen. Uittreksel uit Geldenhauer over de vervolgingen tegen de Augustijnen te Antwerpen. — Hun overste (Hendrik van Zutphen) werd aangehouden, doch werd door een vrouwenoproer verlost en kon ontvluchten. Daarop gaf de landvoogdes Margaretha bevel het klooster der Augustijnen af te breken.

Concionator quidam instituti eorum, qui se Heremitas diui Aurelii Augustini vocant, cum aliquot diebus evangelium Antuerpie predicasset, iussus est a domina Margarita apprehendi et custodiri in diui Michaelis coenobio, sed inde per matronas aliquot Antuerpianas vi abstractus suis restitutus est, et suadentibus amicis secundum euangelicam admonitionem excutere pulverem pedum suorum, de civitate in civitatem fugit: quare indignata Margarita iussit totum Augustinensium monasterium demoliri, et decima die Octobris 1522 ipsa domina Margarita venit in templum diue Virginis, et canonici detulerunt e templo Augustinensium, ut locus prophanaretur, in ecclesiam diue Marie sacramentum Eucharistie et, ibi peracta missa, domina reuersa est in palatium suum, fere omnibus de rei indignitate stupentibus.

Dat gelt van den Jacopinen
Heft t'Antwerpen verdreuen die Augustinen.

G. Geldenhauer, *Collectaneën,* afgedrukt bij K. en W. Krafft, *Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert,* blz. 52. — Over Hendrik van Zutphen, zie onze stukken nrs 97, 109 en 110.

100.

1522, October 11, Antwerpen. Uittreksel uit de rekening van den schout over de tentoonstelling der boekbinders Merten Coevoet, Willeken van Brugge, Adriaan en Arend als Lutheranen, over martelingen door hen ondergaan en over de verbranding van Luthersche boeken aldaar op drie verschillige dagen.

Van Adriane den boeckbindere, want hij van synen mesdaden ende luteryen opte cake gestaen heeft; daerom hier niet.

Van Aernde den boeckbindere vanden selven stucke, ende, mits redenen als voeren, hier niet.

Den selven (scarprichtere) van dat hy Merten Coevoet, Willeken van Brugge, Adriaene den boeckbindere, Aerden den boeckbindere, eenen In-

gelsman ende Heynken Gebrantwynken, alle genoempt inden ontfange hier voeren, opte kake gestelt heeft, som van hen de duymen ende handen gekort, ende som duer de kinnebacken gebrant, van elcken x st., beloopt xv st.

Den selven noch van dat hy op drie diverse dagen Luyters boecken verbrant heeft, van elcken daige x st. VIJ s. VJ d.

Rijksarchief te Brussel, *Rekening van Nicolaas van Liere, schout van Antwerpen, Kerstdag 1521 — Kerstdag 1522*, fol. 6 verso (nr 12905.); gedeeltelijk afgedrukt bij Génard, deel VII, blz. 125. — Marten Coevoet, Willeken van Brugge, de Engelschman en Gebrantwijnken waren geene Lutheranen (zie fol. 6 verso) — Was de Adriaan in dit stuk vermeld wellicht de Adriaan van Bergen, die de eerste Nederlandsche vertaling van het Nieuwe Testament te Antwerpen in 1522 of 1523 drukte? (Zie *Bibliotheca Belgica.*)

101.

1522, October 11, Antwerpen. Uittreksel uit de *Chronycke van Antwerpen* (16de eeuw) over de tentoonstelling van eenen drukker en van eenen zegelsteker als Lutheranen. — Zij droegen op hun kleed achter en voren een geel kruis en zouden dat levenslang moeten dragen ; doch later werd hun vergiffenis geschonken.

Anno 1522, den 11 Octobris, op eenen saterdach, wirden alhier op een schavot gestelt eenen printer en eenen segelstekere, mits dat sylieden hun gemoeyt hadden met Luyters saecken ; ende hadden elck achtere ende voren alsulcken † geelen cruyse, ende moesten dat haer leefdage lanck bloot dragen, en gingen weder gevangen ; maer met hunlieden werdt gedispenceert vanden gevanckenisse ende cruys te dragen.

Chronycke van Antwerpen, blz., 20. — Gelijkluidend bericht in 't *Antwerpsch Cronykje*, blz., 20, en in Bertrijn's *Chronyck*, blz. 74 en 75 ; bij Bertrijn luiden de laatste woorden aldus : « maer daernaer wirt heur gedispenseert van de gevanckenisse ende dat † te dragen. » — Verkort bericht van hetzelfde, op 12 October, in de *Chronijcke van Nederlant* bij Piot, *Chroniques de Brabant et de Flandre*, blz., 88.

102.

1522, October 13, Antwerpen. Gebod van den Antwerpschen magistraat, van wege den Keizer, dat niemand in 't beluik der voormalige Augustijnen den voet mag zetten op zware straffen.

Gepubliceert ende vutgeroepen by heeren Claese van Lyere, riddere, schoutet, etc., burgermeesteren, scepenen ende rade vander stadt van Antwerpen, den XIII[en] *dach Octobris anno* XV[c] XXII.

Vanwegen der Keyzerlicke Majesteyt, wort hier verboden eenen iegelycken, mans ende vrouwen, oudt ende jonck, geestelyck ende weerlick, te gane oft te comene inde erve daer de Augustinen gewoent hebben, van vore oft van achtere, over de mueren oft doer de hoven, in wat manieren dat zy, ende dat op pene van te verbuerene halff huer goet ende gebannen te zyne vuyt den lande van Brabant.

Stadsarchief te Antwerpen, ***Gebodboeck***, deel, A, fol. 103 verso; afgedrukt bij Génard, ***Antwerpsch Archievenblad***, deel II, blz. 309, 310.

103.

1522, October 13 en later, Antwerpen. Uittreksel uit de *Chronijcke van Nederlant* (16de eeuw) over de kettervervolgingen tegen de Antwerpsche augustijnen en het slechten van hun klooster.

Anno eodem, den 13 Octobris, werden de broeders van de augusteynen verdreven uyt Antwerpen uyt heuren clooster, ende werden gevuert tot Brussele, om huerder ketterye willen. Ende werden daer sommige verbrant; ende sommige affgedaen den 6[en] dach van Novembris, ende den 20 Novembris daer nae allen haeren huysraet vercocht. Ende den 24 Januarii werdt haer clooster affgebroken ende gheslicht. Ende den 7 Octobris daer te vooren haelde men 't Sacrament uyt de selve kercke met processie ende brachst in de capelle 'Onser Vrouwen.

Chronijcke van Nederlant van N. De Weert, bij Piot, ***Chroniques de Brabant et de Flandre***, blz. 89. — De opgegeven datums schijnen gedeeltelijk onnauwkeurig te zijn.

104.

1522, October 13, Antwerpen. Veroordeeling tot eene bedevaart naar 't eiland Cyprus uitgesproken door den magistraat tegen Margaretha Boonams bijgenaamd 's Gramhans, geboortig van Mechelen, omdat zij den voorgaanden maandag in 't openbaar vóór 't klooster der verdachte Augustijnen tegen de heeren van

de Wet, die in 't klooster waren, gescholden heeft. — Op straf van levend begraven te worden, mag zij in de stad niet terugkeeren, voordat zij de bedevaart behoorlijk volbracht heeft.

Gecorrigeert by heeren Clause van Lyere, riddere, schoutet, burgermeesteren, scepenen ende raide vander stadt van Antwerpen, den XIII *dach in Octobri, anno* XV^c^ XXII.

Margriete Boonams, diemen heet sGramhans, van Mechelen, overmits dien dat zij nu, in maendag tsavons lestleden, groote beruerte, commotie ende gerucht van roepene, crijtene onder tvolck gemaict heeft voere tcloester vanden Augustijnen, daer de heeren vander Wet innewaeren, sprekende opte selve heeren injurieuse ende afdragende woerden, daeraf de heere en de stadt wel geinformeert zijn ; sal porren, bynnen sonneschijn, vuter stadt ende vrijheyt, ende, bynnen den derden daghe, vuten merckgreefscape van Antwerpen, ende doen een pelgrimage te Nyconien in Cypres, ende, na de brieven daeraf gesonden, nyet weder inne comen, zij en hebbe yerts sheeren ende der stadt gemoeye, op ten put.

Stadsarchief te Antwerpen, *Correctieboeck, 1513-1563,* fol. 20; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsck Archievenblad,* deel VII, blz. 126.

105.

1522, October 22, Antwerpen. Gebod van den magistraat, dat niemand tegenstand zal bieden aan de keizerlijke commissarissen (inquisiteurs), die de verdachte augustijnen, die nog te Antwerpen zijn, zullen komen ondervragen.

Geboden ende vutgeroepen by heeren Clause van Lyere, riddere, etc., burgermeesteren, scepenen ende rade vander stadt van Antwerpen, den XXII^en^ dach Octobris, anno XV^c^ XXII.

Men cundicht ende gebiet van sheeren ende vander stadt wegen, dat nyemant, wie dat hy es, man, vrouwe oft kinderen, gheenen oploop en doen, in woorden noch in wercken, den heeren commissarissen, die van onses geneedichs heeren sKeysers wegen alhier comen selen omme te examineren de religieuse Augustynen, die noch alhier syn, oft sy besmet syn met enige ketteryen, opte correctie vanden heere ende vander stadt.

Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboeck,* deel A, fol. 103 verso; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad,* deel II, blz. 310.— Wellicht worden hier bedoeld die « poorterskinderen » onder de Antwerpsche Augustijnen, die niet met hunne ordebroeders uit de stad geleid waren, maar « te Bogaerden » (d. i. in het klooster der Bogaarden) werden gevangen bewaard, volgens de *Chronycke van Antwerpen.* (Zie hierboven ons stuk n° 98.)

106.

1522, November 2, Gent. Uittreksel uit eene rekening over eenen bode van den Raad van Vlaanderen, die aan den inquisiteur vander Hulst, te Antwerpen in het augustijnenklooster verblijvende, eenen brief der Landvoogdes met allerlei Luthersche boeken en papieren uit Gent heeft gebracht.

Je Guillaume vander Brugghen, messagier ou conseil en Flandres, confesse avoir receu de Jehan Micault, conseillier et receveur général des finances de lempereur, la somme de quarante cincq solz, de deux gros monnoie de Flandres le solz., pour présentement et dela ville de Gand porter lettres de par Madame la régente et gouvernante et ung crétin plain de livres et pappiers de la secte Lutheriane a Me Franchois vander Hulst, commissaire estant ou cloistre des Augustins, pour en faire ce quil appartiendra, le second de novembre xvc vingt deux.

Rijksarchief te Brussel, *Acquits de Lille* (ad annum 1527?); Rijksarchief van den Haag, afschriften van Bakhuizen van den Brink, fol. 42.

107.

1522, November 18, Brussel. Nederlandsche vertaling van een Latijnsch smeekschrift door Cornelius Grapheus gericht tot Jan Carondelet, aartsbisschop van Palermo en kanselier van Brabant, om hem zijne hooge bescherming te vragen. — Uit de smeekschriften van zijne huisvrouw en van anderen blijkt het hoe Grapheus vervolgd werd wegens het schrijven eener voorrede voor Jan van Goch's werk (1), langen tijd voordat zulks

(1) Die voorrede is afgedrukt bij Gerdes, *Scrinium*, deel VI, bl. 496-508, bij Otto Clemen, *Johann Pupper von Goch*, blz., 256-260, en gedeeltelijk in het Duitsch vertaald bij Ullmann, *Reformatoren vor der Reformation*, deel I, blz., 130-137. — Gerdes zegt ten onrechte, dat Grapheus eene Nederlandsche vertaling van Johann van Goch's geschrift gemaakt en uitgegeven had: Grapheus bepaalde zich bij 't uitgeven van den oorspronkelijken Latijnschen tekst. Deze bewering van Gerdes werd door de latere geschiedschrijvers overgenomen, zooals de Hoop Scheffer (*Gesch.*, blz. 115), Henne (*Hist. du règne de Ch. Quint*, deel IV, blz. 294), Janssen (*Jacobus Praepositus*, blz. 30) en anderen. Het eerst bewees Otto Clemen (*Johann Pupper von Goch*, blz. 44, noot 6) zeer duidelijk de dwaling van Gerdes. — Zeer waarschijnlijk schreef Grapheus ook nog twee voorreden voor andere werken van Pupper van Goch. Zie daarover Otto Clemen, blz. 51 en volg., 58 en volg. en 260-262.

door de plakkaten was verboden. Daarin handelde hij uit lichtzinnige nieuwsgierigheid des geestes, evenals hij zich op de oude en nieuwe talen, de fraaie kunsten, enz., toelegde en met groote opofferingen bijna geheel Italië doorreisde. Is zulks wel strafbaar, waar geene volharding in de doling bespeurd wordt? De kettermeesters hebben de voorrede uitgepluisd en veroordeeld; dadelijk bekende Grapheus schuld, doch werd nochtans als een ketter gekerkerd en op een schavot gebracht om in 't openbaar te herroepen en de voorrede eigenhandig te verbranden. Slechts daarna hoorde hij zijn vonnis : verbeurdverklaring van al zijne goederen, afstelling uit zijn ambt en verbod om ooit eenig ander te bekleeden, verplichting om te Antwerpen ten tweede male in 't openbaar te herroepen, om daarna te Brussel gedurende twee maanden in 't gevang en verder binnen de muren derzelfde stad gebannen te blijven. Aan dat alles heeft hij zich onderworpen. Maar ondertusschen vergaan te Antwerpen zijne vrouw en kinderen van gebrek. Sedert den vasten heeft hij zijn huis niet weergezien en men heeft zijn heilig huwelijk gebroken. Wat moet van hen allen geworden? Zijne vrouw heeft een smeekschrift ingediend, vragende dat Antwerpen in de plaats van Brussel als verbanningsoord zou worden aangewezen. Het werd door den Raad van Brabant aan Vander Hulst gezonden om er zijn advies over te geven; maar tot dan toe heeft deze zijn antwoord uitgesteld, alhoewel hij aan de vrouw beloofd had het binnen de tien dagen te doen. Waarom is men zoo streng met hem, als men anderen heeft ontslagen, bijvoorbeeld augustijnen op voorstel van denzelfden Vander Hulst? Waarom blijft de Raad van Brabant, waarvan de aartsbisschop van Palermo voorzitter is, onwerkzaam in zijne zaak? Reeds bijna drie maanden heeft Vander Hulst noodig gehad om zich te beraden! Kan de Raad van Brabant geene gunstige beslissing nemen zonder verder 't advies van Vander Hulst af te wachten? Grapheus smeekt den aartsbisschop zich over hem, zijne vrouw en zijne kinderen te ontfermen en bij de Landvoogdes en haren Raad aan te dringen om Vander Hulst te vermurwen. Vindt deze laatste er zwarigheid in een advies uit te brengen, dan kan de Raad, die de noodige macht vanwege den Keizer bezit, Grapheus in zijne eer herstellen, hem Antwerpen tot eene gevangenis aanduiden en hem aldus toelaten onder vrienden en

bekenden den kost voor vrouw en kinderen te winnen. Dat is billijk, nu hij reeds, ondanks zijn berouw en onderworpenheid, zulke zware straffen heeft ondergaan. Overigens heeft hij altijd den Keizer gediend en geëerd. Als bewijs zendt hij aan den aartsbisschop een exemplaar van het boekje door hem geschreven, bevattende eene begroeting aan den Keizer bij zijnen terugkeer uit Spanje (1). Vooraleer men hem gevangen nam, was hij ook voornemens andere geschriften in denzelfden zin op te stellen, als 's Keizers geslachtboom; doch de droefheid der gevangenis heeft hem daartoe onbekwaam gemaakt. Bij 's Keizers inkomst te Antwerpen heeft hij reeds vroeger blijken van groote gehechtheid gegeven. Dat 's Keizers vrienden hem nu helpen in zijnen nood! Joden en heidenen, die zich tot het Christendom bekeeren, ontvangt men met opene armen. Waarom anders gehandeld met eenen bekeerden en boetvaardigen christen? Is hij nog niet hard genoeg gestraft geworden? Dat de aartsbisschop hem verontschuldige, zoo hij onbescheiden is geweest.

Den eerwaerdigen heere, den Bisschop van Panormitane (Palermo), geluk en heil.

Ik weet wel, seer achtbaere vader, hoe 't uw eerwaerdigheit sal verwonderen, dat ik, een seer gering en dobbel ellendig mensch, u eerweerdigheit onbekent, u met brieven derf aensoeken, insonderheit daer gij, op soo hoog een' trap van eere verheven, met soo veele en soo groote saeken van alle kanten sijt omsingelt, dat het (gelijk ik wel kan afnemen) u dikwijls nau gelegen komt ook de naeste vrienden gehoor te geven. Maer de noodt mijner uiterste ellende, en de heusheit uwer hoogachtbaerheit, die bij alle overal met grooten lof werdt opgehaelt, dwingt mij, selfs met u moeilijk te vallen, tot u als een' goedtdadigen vader mijn toevlucht te nemen, en mijn seer ongelukkig ongeval met suchten en bittre traenen voor te stellen, opdat gij, u mijns erbermende, ons, gelijk wij 't uw genade toevertrouwen, en na dat uwe authoriteit vermag, president sijnde in den raedt van dit Hof, met raedt en daedt en gunst te hulp soudt komen.

'T is sulks, dat ik (gelijk gij soo uit het verhael van andere als uit de

---

(1) Het hier bedoelde boekje was getiteld : *Divi Caroli Imp. Caes. Opt. Max. desyderatissimvs ex Hispania in Germaniam reditvs.* Cor. Grapheo avtore. Antverpiae Michael Hillenius imprimebat (1520), 16 blz. — Een exemplaar van dit werkje berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage (zie Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling*, enz., deel I, eerste stuk, blz., 6), en een ander ter Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool (zie Petit, *Bibliotheek van Nederl. pamfletten*, deel I, blz., 2). De opdracht is gedagteekend : « Antverpiae VI Cal. Julias anno Chr. 1520. »

smeekschriften mijner huisvrou mogelijk te vooren hebt verstaen), van 's Keisers wegen voor recht geroepen, terstondt gehoorsaemende verscheen, en verschijnende swaerlijk met de Luthersche factie wierdt beschuldigt. Ik hadt voor seker boeksken van Jan Goech, dat den naem droeg van de *Vrijheit der Christelijke Religie*, sekre voorreden geschreven. Dese is lang voor 's Keisers plakkaet gedrukt. In deselve heb ik, meer uit onvoorsichtigheit dan krijgelheit, degeene die den christenen met eenige dienstbaerheit beswaerden berispt, en dat te dien tijde, toen 't seggen en schrijven van sulke dingen noch niet verboden was, en sulke schriften overal en bij elk met toejuijching wierden gepresen. Ik heb een verstandt, dat van natuure seer genegen is om alles te bestaen. 't Geen ik wat onvoorsichtig schreef, is meer tot oeffening des verstandts, dan om iemant aenstoot te geven, geschiedt. Dus heb ik de poësy, de musijk, de teiken- of schilderkonst van self geleerdt. Dus kreeg ik eenige smack van 't Latijn en van 't Grieks. Dus ben ik seer begeerig om d'overige taelen, die tot de kennis van goede wetenschappen dienstig sijn, sooveel de tijdt en mijn vermogen toelaet, te leeren. Daerom heb ik bijna geheel Italie, niet sonder grooten arbeidt, en somwijle met armoede, doorgereist. Daerom heb ik mijn fortuin, mijne middelen en alle gelegentheit om schatten te vergaderen, kloekmoedelijk veracht, altijdts met noodruft en eerlijk voedtsel tevreden. Wat het ook sij, dat door mij misdaen is, misdeedt het werksiek verstandt, geen boosheit.

Indien het menschelijk verstandt door sucht tot oeffening, op wat wijs het sij, tot quaedt versocht, en nochtans niet quaedt, niet verkeert, niet hardnekkig sijnde, maer gereedt om verbetert, getuchtigt en een' beter oordeel onderworpen te worden, luiden die daer meê begaeft sijn, ten verderve sou strekken, soo waer 't beter een onvernuftig dier of blok te sijn dan een mensch; dewijl 't van natuure niet anders wesen kan, of een verstandt, dat niet onedel is, moet somwijlen sijne kracht ergens in toonen. Indien het verstandt, dat niet boos noch bitter, maer altijdts genoeglijk en beminlijk was, Naso, dien allersoetvloeijensten poëet, in die bange en eeuwige ballingschap in Pontus wierp; 't waer hem dan beter geweest, dat hij nooit van geleerdtheit hadt geweten, of dat hij de lieffelijke mispresc minnerijen, verre uit het gesicht en geselschap der menschen, in de woeste plaetsen waer ontvloden, en, met dien Atheniensen Timon, een woest, wildt en menschenhatend leven hadt geleidt. Indien een verstandt, dat niet verkeerdt noch hardnekkig, maer bereidt is om bij yeder minste vermaening verbetert te worden, mij in dese swaerigheden, die mij aen alle kanten drukken, heeft ingewikkelt, 't waer mij dan nutter geweest mijne sinnen gemist te hebben, of wel eenen onaerdigen achterklapper of eerloosen nar, guichelaer, bootsemaeker, comediespeelder of een guit van diergelijke soorte geweest te sijn, dan door mijn verstandt (soodanig als 't dan is) aensienlijk, of door geleerdtheit in eere. Want dat slag van volk wordt overal toegelaten, en dat opentlijk, sonder straf, hunne fabulen, comedien, schimpscheuten, tragedien, hoe s'ook naer sout smaeken, hoe scherp s'ook sijn, hoe s'ook bijten, hoe vuil, hoe onkuis, hoe guitachtig s'ook sijn, ook met toejuiching, soo dikwijls 't hun lust, voor 't volk te speelen. Voorwaer de treffelijke vernuften, voornaemlijk die niet hardt, maer door goede vermaeningen boogsaem sijn, behoort men niet terstondt te drukken, maer veel eer tot beter nut op te wek-

ken; niet te verguisen, maer met het voorstellen van loon aan te lokken, en op allerlei wijsen voort te helpen; ook schoon sij mogelijk door onwetenheit of onvoorsichtigheit, 't welk menschelijke broosheit is, mogten misdaen hebben.

Maer laet ons terug keeren van waer wij nu afweken. Na dat die voorreden bij mij op 't boeksken van Goech gestelt, door commissarissen van punt tot punt was uitgepluist, en dat daer ik weet niet hoe veel gevolgen, in artikelen gestelt, uitgetrokken waeren, heb ik terstondt, toen ik beter onderwesen was, mijn onvoorsichtigheit erkent, berou gehadt, in 't wederroepen niet geweigert, de hardtnekkigheit verfoeit, om vergeving mijner reukeloosheid gebeden; en ziet terstondt wordt ik gelijk een ketter in den kerker geworpen, daer naer alle rechten, soowel goddelijke als menschelijke, niemant, al was hij in eenige ook kennelijke dwaeling vervallen, voor een ketter magh gehouden worden, 't en waere hij, naer 't bevel des Euangeliums en des apostels Paulus, eerst in 't besonder en christelijk vermaent, en daerna in 't bijsijn van twee of drie getuigen bestraft sijnde, in sijn kennelijke dooling hardtnekkig bleef hangen, of in sijn eerste kettersch gevoelen van self weer verviel, 't welk geen van beiden sal bevonden worden van mij gedaen te sijn. Ook ben ik nooit naer Christi en Pauli bevel in 't bijzonder (gelijk betaemde) van iemant wegens eenige dooling vermaent. Zelfs als ik voor de commissarissen mijne reukeloosheit hadt beleden, en daerna (gelijk ik geseit heb) in den kerker was gebragt, wierdt ik na 'et verloop van eenige dagen (want ik sal seggen hoe de saek leit) sonder eerst mijn vonnis te hooren, hoewel op 't Hof als om het te hooren geroepen, maer tot het gehoor niet toegelaeten, op de publijke markt gelijk een hardnekkig ketter voortgetrokken, en daer op een schavot geklommen, 't welk ten dien einde soo wat heen was gemaekt, heb ik in 't bijsijn van de commissarissen en een seer groote meenigte volks van allerlei slag alle d'artijkelen van meyne reukeloosheit, die eerst van mij waeren beleden, wederom herroepen, en de gemelde voorreden met mijn eigen handen, in 't vier, daer gebracht, op 't openbaer bevel, verbrandt.

En toen eerst, te weten na 't openbaer wederroepen, en verbranden der voorreden, heeft men tegens den wederroeper, die nu groot berou hadt van sijn reukeloosheit, uit een bladt papiers dusdaenig vonnis afgekundigt : Eerst dat alle mijne goederen, roerende en onroerende, wierden verbeurt gemaekt, doch de roerende goederen sijn weinig, want behalven mijne (hoedanig die ook) vlijtigheit besit ik niet. Daerbeneven, dat ik vervallen was van mijn ampt en voor altijdts onbequaem wierd verklaert tot eenige andre bediening. Bovendien, dat ik opnieu in de stadt Antwerpen gelijke wederroeping sou doen, dat ik daarnae wederom gevangen te Brussel gebragt, aldaer in naeuwer kerker sou opgesloten worden, en dat twee maenden lang, 't geen ik alles met wakkeren en kloeken gemoede heb volbragt. Verders, dat ik na die twee maenden, naer 't exempel van dien Semei *(sic)*, binnen de uiterste muuren van Brussel voor altijds gebannen, gevangen sou blijven.

Ten laetste ben ik als een Jode of Heiden of Maraen of ik weet niet wat anders (want een ketter ben ik niet, omdat, al is 't dat ik mogelijk door onvoorsichtigheit en reukeloosheit sondigde, ik daer in niet volherde, gelijk ik daer nooit in volherdde, maar ter eersten aanmaening daer van afweek, en berou toonde) gedwongen een seker teken t'ontfangen van ondraeglijken

smaedt, seeker een christen mensche, met naeme die vroom, die schaemachtig, en niet uit de heffe des volks is, onwaerdig. Tot noch toe dan heb ik met ongelooffelijk gedult al de deelen en punten van 't vonnis, tegens my gewesen, voldaen. Maer wie siet niet hoe onmogelijk het is dit langer te verdraegen? Ik ben beswaert met een groote last van vrou en kinderen, ik ben ontbloot van al mijne goederen, en als van de selve noch een ding overig scheen, is mij ellendige ook dat benomen, te weten, mijne vlijtigheit. Al wat 'er overschoot wordt hier door mij verteert, en 't Antwerpen door mijne vrou en kinderen, die nu bijna van gebrek vergaen. Mijn schuldteischers houden sterk aen om betaeling; daer is niet om te betaelen, daer komt geen winst, maer veel schaede. Ik ben van mijn huis afgeweest van de vasten af. Ik mis vrou en kinderen, ons heilig huwelijk wordt van een gescheurt, en die Godt t'saemenvoegde, worden door menschen gescheiden. Allen ben ik s'in den weeg, noch meer mijn vrou met de kinderen. Wie sal mij, wie sal hen voeden? Wie sal 't geven, daer wij voortaen van leven sullen? Daer sijn geen middelen, mijn verstandt kan ik niet gebruiken, en of ik het gebruiken wilde, wie sal hier dengeenen, die soo smaedelijk veroordeelt is, begunstigen?

Indien ik d'ellendige echtgenoot met d'ongelukkige soonkens van Antwerpen hier brenge, wie sal s'in huis ontfangen? of wie sal slechts een luttel winst den onbekenden en verachtelingen toebrengen? Maer indien ik se daer laete, wat sou sy sonder man, wat souden de kinders sonder vader, dewijl se noch kleen sijn, en noch naeulijks spreken konnen, uitrechten? Daerom resteert'er niet dan, dat de man aen sijn vrouwe en de vader aen de kinderen werde wedergegeven, of anders dat wij van deur tot deur gaen bedelen, ofte dat wij de handen aen ons selven leggen: want het sou den ellendigen veel beter en veel wenschelijker sijn, het sij dan wat voor een doodt te sterven, dan met schaemte in d'uiterste gebreklijkheit te leven.

Mijne bedrukte vrou heeft reis op reis ('t geen ik geloof, dat uw eerwaerdigheit niet onbekent is) om haer mans herstelling gebeden, naementlijk dat hij ten minste in sijn eerste goede naem herstelt synde, de geheele stadt Antwerpen in plaets van Brussel tot een gevangkenis hebbe. Dit versoek sondt de Raedt met een brief aen François van der Hulst, om hun daer op van advijs te dienen. Dees' heeft sijn advijs tot desen dag toe, tot mijner groote schade, en dikwils met nieuwe uitvluchten, uitgestelt. Wij bidden, wij smeken dagelijks, sonder iet te vorderen, sonder iet te verwerven, al is 't dat hij, Christus tot getuige roepende, soo dikmaels beloofde over ons bermhertig te sullen sijn. Maer waer is de beloofde bermhertigheit, daer hij dat weinig, dat wij begeeren, niet volbrengt, te weten het uiten van syn advijs? Maer, seit hij, 't is nog geen tijdt. Wanneer sal 't dan tijdt sijn? Soo sou men 't antwoordt tot in 't sevende jaer toe konnen uitstellen. Hij seit, dat'er overal telkens nieuwe dwaelingen uitspruiten. Wat gaet dat ons aen?

Indien er verscheide andere, die noch vrou noch kinders, dat is, die soo seveeren last van ellende niet hebben, die sich ook mogelijk meer dan ik te buiten gingen, na 't betoonen van boetvaerdigheit ontslagen sijn, waerom werdt ik dan alleen onder soo eerlijk een voorwaerde niet ontslagen? Ik, die naer 't gemeene recht behoor ontslagen en herstelt te worden, want (gelijk uwe eerwaerdigheit niet onbekent is) door de wet der heilge Canons werdt bevolen, 't geen ook de doctoren bevestigen, en met de christelijke sacht-

moedigheit en euangelische godtsaligheit overeenkomt, dat men tegens eenen gevallen boetvaerdigen geen vonnis sal vellen, en dat het geveldt sijnde van geene waerde sij, ook dat men den boetvaerdigen sal herstellen. Indien Van der Hulst geen magt heeft over mij iet te besluiten buiten des Keisers kennis, waerom stelt hij sijn antwoordt op den brief, die hem van den Raedt, nevens het versoekschrift mijner huisvrou, is toegesonden, dan uit? Waerom heeft hij, toen hem de brief was gelevert, mijne huisvrou belooft binnen tien dagen sijn advijs te sullen uitbrengen? Waerom sijn de gevangen Augustijnianen, en verscheide andere, na hun bekeering met sijn advijs ontslaegen? Waerom sou hij mij met sijnen raedt niet konnen helpen, daer doch door sijnen raedt het vonnis over mij gestreken is, gelijk klaerlijk blijkt uit des selfs inhoudt? en wanneer sal hij ooit beter gelegentheit vinden, om mij te helpen dan tegenwoordig, nu d'oorsprongk deser beroerten, te weten d'Augustijnianen, uit Antwerpen sijn verdreven?

Seker ik meen niet, dat'er iemant geloven sal, dat de Raedt, daer gij voorzit, hem sijn advijs sou hebben afgevordert, soo deselve Raedt, gelijk se seer omsichtig is, niet van te vooren hadt geweten wat magt hij in desen hadde; die 't anders gelooft, doet de voorsichtigheit des Raedts te kort, en beschuldigt se van onwetenheit. Doch mogelijk stelt hij 't geven van sijn advijs uit, om de saek met rijper raedt t'overleggen. Maer hij heeft nu d'ellendigen, met sich bijna geheele drie maenden te beraeden, door twijfelachtige hoope gevoedt. Soo hij sich in drie maenden niet genoeg beriedt, wanneer sal hij sich dan eindelijk beraeden? Indien hij soo lang in arbeidt ging, wanneer sal hij dan eindelijk baeren, en die vrucht van sijn advijs voortbrengen?

Voorwaer dit vertoeven valt mij en mijne ellendige huisvrouwe niet min swaer, dan 't ons verdacht is. Want, indien sijn advijs billik en voor ons draeglijk sal sijn, dan geschiedt ons ongelijk in die billijke saek soo lang te vertrekken; maer, indien 't onbillijk sal sijn, dan sal 't ons bovenmaete swaer vallen een onbillijke saek met soo groote lijdtsaemheit verwacht te hebben. Maer waer toe sijn advijs? nadien ik 't vonnis in alle punten en deelen heb voldaen, en wij niet versoeken dan alleen de genaede om mijn vlijt en verstandt vrij te mogen gebruiken, of ten minsten bij den mijnen in ruime gevangkenis te leven, saeken, die de Raedt, sonder eens anders advijs, kan inwilligen.

Weshalven wij u, om uwe beleeftheit, bij ons soo klaer bevonden, en door Christus, den Rechter van alle, ook der verborgenste saeken, bidden, smeken en deemoedelijk met traenen betuigen en besweren, voor de voeten uwer genade neêrgevallen, ten einde dat gij (is 't niet om mijnent wil, het sij dan om mijner huisvrouwe en meer dan dubbel ongelukkiger kinderen, ja om Christi wille, die d'ellendige, op hem vertrouwende, altijdts in acht, en eindelijk hunne wraek op sich neemt) u over onsen seer jammerlijken staet doch erbermt: te weten, dat gij bij de doorluchtigste en tegelijk genadigste Vrouwe Regente, met den Raedt van 't Hof, en ten insichte der christelijke godtvruchtigheit, u soo veel verwaerdigt te doen, dat het gemoedt van Van der Hulst, door uluider vriendelijke vermaening of billijke beweegreden versacht sijnde, alle uitvlucht en uitstel aen een' kant geset, hij, op het niet onbillijk versoek van mijne bedrukte huisvrou, sijn advijs eindelijk overlevere; en soo hij swaerigheit maekt in dit te doen, of misschien iet besluit dat strijdig is tegens ons soo redelijk versoek, dat gijluiden dan door uw authoriteit, die

gij hier van 's Keisers wegen volkomentlijk gebruikt, ons dese genade verwaer digt te bewijsen, dat ik ter ouder en goeder naeme herstelt, en van misdaedt gesuivert, de geheele stadt Antwerpen (soo 't anders niet kan sijn) tot een gevangenplaets verwerve, daer ik (indien er ook geen hoop is om mijn ampt weêr te bedienen) mijn vlijt vrijelijk mag gebruiken, en onder bekenden en vrienden de kost voor mij, mijne huisvrou en arme soonkens veel lichter sal bekomen als te Brussel, of elders onder onbekenden.

Gelijk u dit ten aensien van uw autoriteit niet onmogelijk is, soo is 't ook eerlijk en billijk. Want op dat ik geheel swijge vande sedigheit onses eerlijken en deugtsaemen versoeks, wat behoeft men (behoudens nochtans uw oordeel) na dat het vonnis gevelt, uitgevoert en volbragt is, van jemant anders eenig advijs te verwachten? Die sich eenig quaedt bewust en daer aen schuldig sijn, versoeken genade wegens de misdaedt, voor de straffe. Dan heeft men somtijdts een anders advijs van noden, op dat de rechters met soo veel te grooter onderscheidt en gerustheit het vonnis souden vellen. Doch na dat ik soo ben gestraft, dat mij, van al mijn middelen ontbloot, niet ter werelt overschiet behalven mijne neerstigheid, wetenschap en verstandt, behoort niemant te verhinderen, dat mij, sonder daer eens anders advijs over te wachten, door de goedertierenheit uwer hoogachtbaerheit sooveel genade worde toegestaen, dat ik ten minste mijn vlijt en verstandt, eerst tot Christi glorie, daerna tot des Keisers eere, tot dienst en hulp der vrienden, en om mijne vrou en kinderen van gebrek en honger te bevrijden, eerlijk en vrijlijk mag genieten en gebruiken.

Ook sult gij niet oordeelen dit aen eenen die 't niet verdient gedaen te hebben, indien 't u blijkt, hoe groot mijn genegentheit sij, en altijds was, om den Keiser dienst te doen. Op dat uw eerwaerdigheit dit ten volle wete en anderen bekent maeke, sende ik u dit ons boeksken, vervatende een begroeting des Keisers, toen hij uit Spanje keerde; opdat gij 't, soo gij 't misschien te vooren niet gesien hebt, bij onlede moogt lesen, of, soo 't u niet gelegen komt, anderen laeten lesen. Even voor mijn gevangkenis had ik dat en eenige andre schriften in den sin te schrijven, voornaemlijk des Keisers geslachtrekening, 't geen nu al volschreven sou sijn, ten waere dese ramp mij 't verstandt, soo kleen het is, hadt ontnomen; want de geest der geleerdtheit komt niet gedwongen : se vermaekt sich in vrijheit en vrolijke ledigheit. Hoe groot ook d'arbeidt was, die ik ter gunste des Keizers van self op my nam, sal een yeder lichtelijk afnemen, de welke de bekende Antwerpsche triumphen 't syner inkomste aenschoude; want dat was meest mijn werk.

Helpt derhalven, o dienaren en vrienden des Keisers, een mensche, die den Keiser niet ondienstig was. Geeft hem syne bekome wakkerheit, geeft hem 't verstandt wederom, komt den ellendigen te hulpe, geeft den man weêr aen sijne weduwlijke vrouwe, den vader aen de vaderloose soonkens; erbermt u over de behoeftigen; 't sijn christenen, 't sijn onnoselen, sij hebben niet gesondigt. Indien de vader sondigde, wat misdeeden d'onnoosele soonen? wat d'ongelukkige en ellendige echtgenoot?

Ook heeft hij sich gebetert; waerom werdt hij dan noch langer soo hardelijk gestraft? Ja, dat meer is, waerom worden vrou en kinders door hem gestraft? Joden of Heidenen uit het Jodendom of Heidendom tot den christelijken gelove sich neigende, die nochtans, omdat se de superstitien uit de vaderlijke

tradition van jongs af indronken, mogelijk nooit oprechte christenen sullen worden, siet men van alle kanten met lofsegging en groot bewijs van gunst toejuichen; waerom sal de staet der christenen, hoewel s'in dooling vielen, erger sijn, indien se sich bekeeren? Seker men behoorde deernis te hebben met hunnen val, en hen te begroeten over hunne bekeering, (niet met harde straffingen te smaden) naer 't voorbeelt van gods engelen, die (gelijk Christus self in 't Evangelium getuigt) sich meer verheugen over eenen sondaer, die sich bekeert, dan over tnegenentnegentig rechtvaerdigen. Maer dese, seggen se, moet men scherpelijk straffen ten spiegel van andere. 'T sij soo. Maer wat nu mij belangt, ik heb aen allen genoeg gestrekt tot een klaeren en gemeenen spiegel.

Derhalven, indien 'er noch een weinig christelijke godtvruchtigheit is, indien men, na den eisch des Evangeliums, den boetvaerdigen eenige bermhertigheit schuldig is, soo laet mij de verdere straffe, mij en den mijnen ten goede, afbidden. Wijders, seer sachtmoedige vader, handel soo met de deemoedige smekelingen, dat wij u soodaenig een vader, als daer wij u voor houden, bevinden mogen. 'T is een godtvruchtige sack, niet strijdig met de reden. Wat gij ook in die saek des ellendigen sult doen, dat sult gij seker Christo selfs en niet ons doen. Dat wij dese dingen aen uwe eerwaerdigheid breder schreven, als mogelijk betaemde, en dat ter loops, met een onbeschaefde stijl, houde, bid ik, uwe sachtmoedigheit ons ten beste, nadien de noodt der ellendigen daer toe dwong.

Christus, de goedtste en de magtigste, bewaere uw eerwaerdigheit in geduurige gesondtheit, bloeijende in bestendige geluksaligheit.

Uit Brussel, onsen kerker, den achtienden van Slachtmaend, des jaers vijftienhondert twee-en-twintig.

Uw eerwaerdigheits seer demoedige dienaer C. Grapheus.

Brandt, *Historie der Reformatie* (2e druk), deel I, blz. 71-79. — Aldaar lezen wij : « Sekeren Latijnschen brief,..... my by geval ter handt gekomen, steldt de hardigheit van die tijdt en sijn' deerniswaerdigen staet met voeglijke welsprekentheit soo levendig en beweeglijk voor oogen, dat het den leser, mijns bedunkens, soo weinig sal vervelen dien te lesen als my den sin daervan te vertaelen. » — Over Cornelius Scribonius Grapheus van Aalst, secretaris der stad Antwerpen, zie Gerdes, *Scrinium*, deel VI, pars I, blz. 496-499; C. Ullmann, *Reformatoren vor der Reformation*, deel I, blz. 151-158 en blz. 449-472; Otto Clemen, *Johann Pupper von Goch*, blz. 269-275 en passim (1896).

108.

1522, omstreeks November 18, Brussel. Latijnsch klaagdicht van Cornelius Grapheus, uit zijnen kerker gericht tot zijnen vriend Geeraard Geldenhauer van Nijmegen, secretaris van den bisschop van Utrecht, om hem zijn beklagenswaardig lot af te

schilderen. — Na eene aanroeping tot God, opdat hij iemand zende, die 's Keizers gramschap stille, geeft Grapheus eene uitvoerige beschrijving van zijn lijden en ziekelijken toestand in den kerker; maar hij zal niet wanhopen, daar Christus bij hem is in de gevangenis. Het klaagdicht wordt hierop schier een triomflied : Christus zal hem 's Keizers genade verwerven. Daarop volgt een loflied ter eere van keizer Karel.

Cornelii Graphei captivi ad Deum opt. max. querimonia in carceris angustia non sine lachrymis effusa.

D[omino] Gerardo Noviomago, r[everendisimi] d[omini] episcopi Trajectensis a secretis, amico suo primario.

O Pater, o rerum domitor, qui cernis ab alto
Omnia, quae terris fiunt, quaecunque profundo
Æquore, num attendis quanta heu nos undique cingat
Tempestas? Cur, o genitor, tua pignora, cur sic
Deseris heu miseros tanto in discrimine? Numquid
Respicis haec? Eia haec tu respice, respice! Clemens
Eripe nos, genitor, vel saltem numine sacro
Immisso oramus quemquam instigate, benigno
Qui monitu offensi componat Caesaris iram.
Ecce sub obscuri residentes carceris umbra
Ingemimus, misero resonant suspiria questu,
Singultus quatiunt pectus, raucedine multa
Obriguit guttur, clamosis faucibus haerens
Lingua stupet, luctus crescit, crescitque subinde
Planctus acer, multo turgentia lumina fletu
Intumuere, genae livent, jejunia multum
Planctus, et assiduo turgentia lumina fletu (1)
Extenuant, macies totum teterrima corpus
Occupat, aegrescit stomachus, potumque cibumque
Haud patitur, gustus periit, nihil appetit ore
Insipido, genua aegra labant, vix ossibus haerent
Ossa, inculta horret facies, riget hispida barba,
Maxillae cedunt, nasus fit longior, horrent
Squallore impexi crines, clauso aëre carcer

(1) De uitgever gaf op dit vers de volgende noot: « Haec verba, alio atramento minoribusque literarum formis conscripta erant atque omnino videntur interpolata. Scribonius forsan scripsit :

Crescitque subinde
Planctus et assiduo turgentia lumina fletu
Intumuere, genae livent, jejunia multum
Extenuant, macies sqq.

Paedore oppletur, moeror gravis omnia, tristis
Omnia luctus habet, non est noctuve dieve
Ulla quies; noctem optamus, sed somnus acerbus
Aut properat spectris, aut mox procul aufugit; inde
Optamus lucem, sed lux invisa dolorem
Intendit, longo miseris vel longior anno,
Claudunt infoelix immensa repagula claustrum
Objice ferrato, crebris ferrata columnis
Altera pars horret, squalentem habet altera murum,
Vix nisi per tenueis coeli exoptabile lumen
Aspicimus rimas, spissis obtusior aura
Incrassata umbris, flatus offendit anhelos
Pulmonis miseri et tetro contristat odore
Infirmas nares; nulla hic solatia, nullus
Est hominum accessus, nemo hic confortat amico
Colloquio miseros, soli atra animalia mures
Et nigri pulices et pendula aranea filo
Se librans tenui atque horrenda silentia, circum
Triste sodalitium praestant lugentibus, atque
Interdum turpes tristi solamine glires
Nos circum ducunt choreas. Nos omnibus eheu,
Invisi, sine spe humana hic considimus; omnes
Nos fugiunt, omnes nos in moerore relinquunt
Afflictos; non est frater, non est soror, ullus
Non notus, non affinis, non charus amicus,
Non dulcis conjux, non dulcia pignora nati,
Non dulcis genitor, non dilectissima mater,
Quae nos invisat, neque ad hoc admittitur. Hostes,
Qui nostram quaerunt animam nostrumque cruorem,
Qui sitiunt avidi, rident, laetantur, atroces
Exacuunt linguas, maledicunt, dentibus atris
Subsannant miseros, ludunt striduntque cachinnis,
Rodunt absentes, frendunt labrisque dolosis
Dira venena vomunt, quatiunt caput, ore minaci
Insultant post terga viris, rumpuntur amara
Invidia, mussant, ringunt, dirisque susurris
Oblatrant graviter; facti sumus undique toto
Orbe grave obloquium, facti sumus undique magnum
Opprobrium, risus, spectaclum, abjectio, cunctis
Fabula nota, jocus, stupor, execratio, dirus
Sibilus, et quid non tandem? Quidnam ergo, quid eheu,
Jam faciendum igitur? Num desperabimus? Ah non,
Non desperandum est; nam, si nos deserat orbis,
Optimus haud quaquam Christus nos deserit! Ecce,
Christus adest, micuit paries, micuere columnae
Carceris et tremulo resplendent lumine diri
Fornicis anfractus; medio stans lumine Christus
Accedit moestos, dextraque humaniter aegros

Coelesti mulcens, moerentia pectora curat
Unguine divino, languentesque erigit artus,
Prostratosque manu pronus levat, integrat aegras
Restituens vires, lachrymantia lumina tergit,
Singultus cohibet, cohibet suspiria, quaestus
Propellit, mediaeque sedens pro limine spondae
Solatur querulos verbisque affatur amicis,
Hortaturque animo cuncta haec tolerarier aequo
Ostenditque nihil meritus quanta ipse suique
Pertulerint, opus esse pati, nihil esse caducam
Hanc vitam, portare crucem debere, beatos
Si olim inter cives cum ipso regnare velimus,
Promittitque simul coeli sublimia nobis
Sydera, et aeternos patefacto corde benignus
Thesauros, regnique ingentia munera et amplas
Divitias, vivos fontes et flumina viva
Ostentat, dulci ambrosiaque et nectare pascit
Jam exhaustos; liquefactam animam nova gaudia tentant.
Tanti est melliflui dulcis praesentia Christi.
Ipse etiam nobiscum una comeditque bibitque,
Nobiscum vigilat, nobiscum dulce quiescit,
Supponitque manum blandus; si somnia terrent,
Occurrit, tetros abigens ea somnia visus.
Si quicquam petimus, nobis respondet amice;
Si legimus, lecturam aperit; si plaudimus, ipse
Applaudit nobis; moeror nos occupat, atrum
Moerorem extinguit; si desperamus, abunde
Confirmat Sacri mulcens dulcedine Verbi.
Ipse caput, nos membra sumus, nos quidquid acerbi
Hic patimur, Christus presens nos adjuvat; una
Compatiens propriis membris. Ter maximus ergo est
Laudandus pater ille Deus, per mille annorum
Secula, qui afflictos tandem respexit, et ipsum
Demisit coelo dulcem sua gaudia Natum;
Scilicet horrendo qui clausos carcere et omni
Humano auxilio vacuos solosque relictos
In tenebris luctuque gravi tristique dolore
Invisat, trepidos consolaturus, amico
Numinis accessu sacri. Sperabimus ergo
In vanum? Non, non equidem. Moerebimus ergo
Jam deinceps, nos tantus ubi paracletus acerbo
Moerore afflictos praesens solatur, amore
Divino inflammans ardentia pectora? Longe
Hoc absit. Si nobiscum sit Christus, inanis
Est omnis timor, haud possit contingere quicquam
Adversum Christo ex animo fidentibus. Orcus,
Cerberus, Eumenides, Phlegeton, Cocytus, Averni
Tota cohors, Lethum, quaecunque angustia, quodvis

Discrimen, quaecunque malorum taedia, Christo
Concedunt; ubi Christus adest, ibi plena voluptas,
Plena ibi spes, ibi certa quies, ibi gratia, cuncta
Dulcia ibi; nil triste, nihil nisi gaudia; Christum
Qui tenet, omnia habet, certe omnia possumus omnes
In Christo; Christus nostra est victoria; Christus
Nostrum est praesidium, vis atque potentia, robur
Atque animus; Christus nostra est constantia; Christus
Eripuit nobis mentem, insanimus amore,
Christe, tuo! Christus nostra expectatio, nostrum
Est desyderium Christus; non possumus unquam
A Christo avelli, nostris complexibus haeret
Perpetuum Christus, nostra exultatio Christus,
Nostrum est solamen, nostra est Paradisus, ubique
Nostrum est suffugium, nostra est mors, vitaque nostra et
Cura bonus Christus; praeter Christum omnia nobis
Sunt seu stercora; nil nobis sine numine Christi
Est felix faustumque unquam; Christi alma voluntas
Est nostra, haud volumus quicquam, quod non velit; ipse
Omnia pro arbitrio statuat; scit namque, priusquam
Quid petimus, quid opus nobis, quidve utile quidve
Sit sanum; ipsius certe sunt omnia, novit
Omnia, certa salus ipse est credentibus, ipse
Vel solus miseros dextra omnipotente periclis
Ereptos servare potest, fiducia saltem
Non desit timidis, ipse hoc e carcere tandem
Cum volet, educet vinctos, sortique malignae
Excipiet miserans, sancto aut spiramine magno
Induperatori occulte inspirabit amicum
Erga nos animum, aut aliquem Divinitus ipse
Mercurium mittet, molli qui affamine mentem
Caesaream tentet, Majestatemque tremendam
Blanditiis flectens, veniam pacemque misellis
Impetret, et justum, suasa pietate, furorem
Avertat penitus; neque enim (confidimus, immo
Et scimus) Caesar, cujus pulcherrima virtus
Parcere subjectis et debellare superbos,
Est tam vindictae cupiens, ut perdere malit
Quam servare humiles; saevi rabida illa leonis
Lumina prostratis parcunt animalibus, ira
Jam posita, et parvis quamquam jejuna fatiscant
Ora fame, haud quicquam officiunt, sed fronte superba
Perterrent. Juvene hoc nihil est clementius usquam
Caesare, nullus ei pietatis laude secundus,
Candidius nihil est, nihil est humanius ipso.
Talis erat quondam genitor pulcherrimus illi,
Talis avus fuerat; non degeneravit, avique
Atque patris non tantum aequans, sed longius ipsas

Virtutes superans. Num clementissimus ergo
In nos vel solos, humiles veniamque precantes,
Prostratosque suis pedibus saevire superbus
Incipiet? Primum in nos experietur acerbam
Vindictam? Ah absit, quin et pietatis amore
Consuetae accensus, paulo sedatior, ira
Neglecta, offensam clemens donaverit omnem;
Nam qui aliter potuit, cujus natura vel ipsa
Est pietas, est ipsa etiam clementia, cujus
Et posse et velle est omnes servare benigne?
Haec spes non vana est, certa haec solatia nobis!

C. Grapheus, una cum concaptivis non sine lachrymis, in carceris angustia effundebat.

Naar een zestiendeeuwsch handschrift medegedeeld en afgedrukt door L. J. F. Janssen in het *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, deel VI, blz. 161-167 (1835). — Dit slordig handschrift werd te Dordrecht gevonden en draagt de vermelding : « Sum Petri Scriverii. Libelli, epistolae, schedae historicae a. 1520, 1530; scripta autographa Gerardi Noviomagi Geldenhaurii, qui obiit anno 1542. Ex hac farragine epistolae nonnullae manu ipsius Erasmi scriptae a lavernione nescio quo sublatae. P. S. » — Over Geldenhauer, aan wien Grapheus uit den kerker zijne *Querimonia* zond, zie L. J. F. Janssens, blz. 147, 148, 268, 269; de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 444-447, 504, 506, 538 en vooral het acad. proefschrift van J. Prinsen, *Gerardus Geldenhauer Noviomagus* (1898).

109.

1522, November 25, Antwerpen. Brief van Wolfgang Rychardus aan Joh. Alex. Brassicanus over de blinde boosheid der monniken, die te Antwerpen de augustijnen onlangs vervolgd hebben. — De Landvoogdes, te Antwerpen zijnde, werd door de monniken aangezet om de augustijnen te straffen. Een augustijn (Hendrik van Zutphen) werd eerst in de keizerlijke Munt, daarna in de St-Michielsabdij opgesloten; maar een oproer van vrouwen verloste hem uit de gevangenis, waarop enkele vrouwen werden aangehouden. Eene solemneele processie ging het heilig sacrament uit het augustijnenklooster halen en de Landvoogdes gaf bevel het klooster zelf ten gronde af te breken. Dit alles was het werk der razende monniken.

De monachis autem quod scribis, qui non solum bonis artibus imposuerunt, verum etiam omnium seculorum moribus et negotiis impendio tenebras offu-

derunt : pestis illa plus quam harpiea. Sed audi quid iam noviter Antuerpie novi speciminis sue alec designarint.

Venit domina quedam Margareta, cui Caesar ex fratre nepos, Antuerpiam, magna comitante dominica suorum clientela; senatumque pro subsidiarijs pecunijs appellans, aliquot dies morata. Ne nihil ageret, a monachis cacodemonis adacta in monasterium augustinianum cum suo satellitico irruptionem fecit; indidem monachum quendam, qui, quod dominicastris displicuit, omni autem alij plebi summe probatur, declamavit. Quid multis? Augustinianus vi ereptus, primum in Caesaris monetariam domum coniectus in vincula, postea, murmurante plebe, ad sanctum Michaelem cœnobiarchae traditus in vincula coniectus.

Tota urbs tumultuans vix facinus hoc inultum dominicastris transire sinit. Sed tandem plus amplius quingentae mulieres gladijs (ut aiunt) et fustibus sancti Michaelis monasterium obsederunt, effodiendo irrumpendo tandem augustinianum e vinculis liberarunt pristinoque monasterio restituerunt.

Hoc facinore agnito, domina Margareta cum suis alpha et beta atque satellitibus aliquot muliereulas tumultus vexilliferas in carcerem abdidit; acceptaque tota illa (ut est) Antuerpiensi ecclesia sacerdotibus et monachis junioribus cum maioribus, facta splendida supplicatione, eucharistiae sacramentum processione ex augustiniano monasterio relatum in aliud, templum totum dirui iussit. Cuius facti iam omnes palam de Mercurij tribu ad nos diuertentes nouitatem in monachos deflectunt.

Handschrift der Hamburgsche Stadsbibliotheek; afgedrukt bij Th. Kolde, *Annalecta Lutherana*, blz. 49, 50. — Over Wolfgang Richard, zie Th. Keim, *Wolfgang Richard, der Ulmer Arzt, ein Bild aus der Reformationszeit* (in *Theolog' Jahrbuch*, deel XII, blz, 307 en volg.) — Over Hendrik van Zutphen, zie Th. Kolde, *Deutsche Augustiner Congregation*, blz. 390 en vg.; C. H. van Herwerden, *Hendrik van Zutphen* (en zijne nalezingen in het *Nederl. Archief*, deel V) en van den zelfden schrijver, *Het aandenken aan Hendrik van Zutphen onder zijne landgenooten vernieuwd*, 2e druk, 1864; H. Heijen, *Hendrik van Zutphen* in den *Kalender voor de Protestanten in Nederland*, 1857, blz, 133 en volg.; J. F. Iken, *Heinrich von Zütphen*, Halle 1886. (Zie ook onze stukken nrs 97, 99, 110 en 112.)

110.

1522, *November 29*, *Bremen*. Brief van den augustijn Hendrik van Zutphen aan zijne ordebroeders en bijzonder aan Jacob Praepositus (te Wittenberg?) over zijne ontvluchting te Antwerpen, zijne gevaarlijke reis naar Bremen en zijne Evangelieprekingen aldaar. — De goddelooze Jesabel (de landvoogdes Margaretha) was te Antwerpen gekomen en op aandringen der

monniken, had zij hem in de St-Michielsabdij laten gevangen zetten om hem 's nachts naar Brussel te voeren. Maar een vrouwenoproer bevrijdde hem. Drie dagen bleef hij te Antwerpen, bij vrienden zich verschuilende. Daarna besloot hij over Holland en Westfalen naar Wittenberg te vluchten. Over Enkhuizen, Amsterdam en Zutphen reisde hij, niet zonder groote moeilijkheden. Alzoo kwam hij te Bremen aan, waar hij verzocht werd het Evangelie te prediken en nieuwe moeilijkheden vanwege de overheid en de geestelijkheid ondervond. Uit Antwerpen is een zekere persoon aangekomen, die vertelt, dat de Landvoogdes door die van Holland en Brabant bij den Keizer om hare wreedheid en schraapzucht zou aangeklaagd zijn geworden; ook dat de Antwerpsche augustijnen te Vilvoorde in den kerker gesloten werden, waarvan een deel naar Dordrecht werden gezonden, een deel op vrije voeten gesteld, welke laatsten op weg zouden zijn naar Wittenberg. De anderen weigerden te vertrekken, voordat men hun zeggen zou, waarom zij als ellendige misdadigers waren behandeld geworden.

Christus vivit, Christus vincit, Christus imperat.

Quemadmodum Antverpiam exierim, jam olim audistis, venerabiles et charissimi patres. Invenit enim impiissima Iesabel, avaritia tabescens, suos falsos testes, filios Belial, qui dixerunt, se audisse de ore meo verba heretica et piarum aurium offensiva, unde occasionem querens contra..... (quippe noluerunt illius avaritiam explere) moliebatur in seditionem vertere civitatem, ut sic liceret, quantum voluisset auri pro punitione extorquere, sed praecavit omnia Deus, ne quid ageretur a civibus tumultuosius quam prudentius, quantiscunque violentiis ad hoc provocatis. Primum enim a monachis et Belis sacerdotibus inducta me comprehendi fecit, ipso die sancti Michaelis, ex quo noctu fueram educendus et Bruxellas deducendus (nam jam hoc arrestato et per magistrum Fra[nciscum] (1) de Hulst carcere preparato) sed quod consilium que faciam, contra... . vespere, dum sol occubuisset, irruperunt in monasterium, quo detinebar, aliquot mulierum millia concurrentibus simul viris, et ruptis foribus eductum me restituerunt fratribus meis, cum quibus egi triduo; sed quoniam denuo a fratribus sequente diligentissimo scrutinio sui requisitus, et omnes fratres similiter adiurati, ut me proderent, si qui scissent, quo loco essem absconditus, (sedebam enim casu in domo arrtmaes) (2) non audebant me fratres secum retinere, exhortantibus ergo fratribus, christianis scripte sunt amicis.

Wittebergam cepi adire per Hollandiam et Westphaliam fratres salutando;

---

(1) Er staat *fratrem*, wat ongetwijfeld eene verkeerde lezing is van *frā, franciscum.*

(2) *In domo arrtmaes* beteekent wellicht *in het huis van Arent Maes?*

vix tamen Enchusen exieram, et ecce post me scripte sunt litere, mandantes consulatui et priori, ut vinctum me perducerent Amstelodamum ad presentiam ducisse Margarethe. Amstelodami adhuc eram, dum hoc mihi innotuit; benedicetur autem Dominus, qui non tradidit in manus impiorum. Zutphani quoque jussus sum sistere tribunalibus accusatus a minoribus, quasi nove atque jam doctrine damnate seminator; ubi dum interrogabar, quis essem, unde venirem, et quo proficiscerer, respondi, ut res habuit. Interrogant num ad predicandum illuc venissem; dixi me neque missum, neque vocatum ad evangelicum munus apud se suscipiendum, vere tamen si placuerit eis, libenter me functionem illam subiturum; dimiserunt ergo me, sed penis interminantes, ne cui loquerer de hac doctrina; respondi : Non vocatus vel petitus non predicabo.

Postea veni Bremas nihil minus suspicatus, quam a me postularent verbum. Innotui tamen civibus aliquot charitatis, quibus sermonem a me petentibus non potui non obtemperare. Dominica die autem Martini verbo per me evangelizato, citor a magistratu civitatis, et canonicis interrogantibus, cur et quid ante predicassem, respondi : quoniam petitur et quoniam verbum Dei non esset alligatum; multa deinde sursum deorsumque versantes, auctoritate presulis et sua, interdixerunt mihi sermones, sed ubi respondissem, oportere me Deo plus obedire quam hominibus, a consulatu petunt repulsionem meam fieri; qui responderunt, se neque precepisse, neque prohibituros me unquam. Causa devolvitur ad episcopum (interim ego sermonem continuans....) convocantur nobiles et praelati diocesium duarum ad Bremas; qui mittentes ad magistratum et per oratorem suum primo, deinde per suffraganeum domini Bremensis; nam exaggerantes postulant et sub humano jurejurando exigunt me tradi in manus episcopi, vocantes civium capita et artificum prepositos, ut votis presulibus subscribant. Respondent omnes, preter evangelium se nihil a me audivisse, nec me dedituros, priusquam palam viderint de errore convictum. Mitissime post hoc presulis egerunt legati, et non parum favere veritati nonnullis videbantur, de quo mihi non constat quicquam. In Domino enim confido, non timebo, quid faciat mihi homo. Spero, brevi te quoque, charissime Jacobe, vocandum ad evangelizandum, saltem indesinenter orate pro verbi incremento, ego Bremas non deseram, nisi violenter expulsus. Fiat voluntas Domini, cujus manum sentio mecum semper propitiam.

Venit ex Hantverpia postridie civis quidam Bremas, qui dixit, principem Margaretam citatam esse ad imperatorem, accusatam crudelitatis et avaricie per curie Hollandie ac Brabancie rectores. Item quod omnes fratres domus nostre ducti fuerant ad Vilvordam, quarum pars dimissa est ad Dordracum, pars in libertatem ire, quo voluisset; qui dicuntur Wittenbergam venturi; pars autem sua sponte remansisse nec velle dimitti, donec doceatur, quare tam turpissime tanquam latrones sint deducti.

Valete et pro me orate. Salutant te, Jacobe, fratres omnes in Bremis Dirich Vassmern, Henrich Erickrel. Salutate et vos venerabiles patres priorem, baccalaurios, lectorem, Johannem Petschenstein et omnes meos.

Datum in Bremis anno 1522 in vigilia Andreae.

Diligentissime agatis, ut nostre res mittantur per Brunonem vel presentium exhibitorem.

Gerdes, *Historia Reformationis*, deel III, *Monumenta*, blz. 13, 15. Zie Rotermund, *Lexikon aller Gelehrten* (Bremen, 1818), deel II, blz. 272 en Janssen, *Jacobus Praepositus*, blz. 125, 259.

111.

1522, December 19, Amsterdam. Veroordeeling van Albert de Geldersman tot eene bedevaart naar Santiago in Galliciё, wegens godslastering.

Geeundicht den XIXe Decembris, anno XV^c XXII.

Alsoe Albert de Geldersman hem vervordert heeft zeer qualycken te spreken tot achterdeele deser stede ende te vloecken ende zweren tegens de eeren Godts, zoewel buyten de gevanchenisse als oick daer binnen, dwelck myne heeren van den gerechte nyet gedoogen en willen by yemandt gedaen te worden noch laten blyven ongestraft, seggende daeromme den voirsz. de Geldersman over voor correctie, dat hy bedevaert tot Sint Jacob in Galissien doen sal, gaende vuyter stede ende vryheyt van dien tusschen dit ende en manendach naestcomende voer de noene, ende daer nyet weder incomen voor ende eer hy de voirsz. bedevaert gedaen ende daer off behoorlick bewys gebrocht sal hebben, op de verbuerte van zyn rechterhant.

Stadsarchief van Amsterdam, *Keurboek D*, fol. 222, verso. (oud nummer 178 verso).

112.

1522, December 19, Wittenberg. Uittreksel uit eenen brief van Luther aan Link te Altenburg, over de lotgevallen van Hendrik van Zutphen en de verdere gebeurtenissen te Antwerpen met de Augustijnen.

Quae Antverpiae gesta sunt, credo te nosse, quomodo mulieres vi Henricum liberarint. Monasterio expulsi fratres, alii aliis locis captivi, alii negato Christo dimissi, alii adhuc stant fortes; qui autem filii civitatis sunt, in domum Beghardorum sunt detrusi. Vendita omnia vasa monasterii, et ecclesia cum monasterio clausa et obstructa, tandem demolienda. Sacramentum translatum tanquam e loco haeretico susceptum honorifice a domina Margareta. Cives aliquot et mulieres vexatae et punitae. Ipse Henricus ad nos ascensurus Bremam pervenit, ubi moratus et rogatus a populo verbum docet, jubente senatu, invito episcopo.

E. L. Enders, *Luther's Briefwechsel*, deel IV, blz. 39. — Zie hierboven onze n^rs 97-99, 103, 109 en 110.

113.

1522, Bazel. Brief van Erasmus aan Pieter Barbirius over de blinde wreedheid van den inquisiteur Nicolaas van Egmond en zijne aanhangers. — Na 's Keizers afreizen is die Nicolaas als

razend geworden en houdt niet op Erasmus voor ketter uit te schelden. Hij en zijn collega (Jacob van Hoogstraten?) vervolgen vooral de beoefenaars der goede letteren. Alzoo werd N(icolaas van 's Hertogenbosch?) door hem uit persoonlijke wraak verontrust. Een andere (Jacob Praepositus?), die reeds vrij was, liet hij ten tweeden male in den kerker werpen. Geen beter man was er te Antwerpen te vinden. De haat tegen de minderbroeders, de predikheeren, al de monniken en den Stoel van Rome werft veel aanhangers voor Luther aan onder het volk en de grooten.

De Egmondano facile divinabam fore quod evenit, ut, profecto Caesare, inciperet suam exercere tyrannidem. Statim orsus est in me vociferari et Mechliniae in publica concione monuit populum, ut caverent ab haeresi Lutheri et Erasmi. In conviviis passim jactabat Erasmum esse haereticum pejorem Luthero ac dira minabatur, si adessem. Est alter qui tectius lacerat, sed nocentius. Tu, mi Barbiri, aestimas illum ex antiquis moribus; qui mihi quoque placebat, quum adhuc esset in humili statu; posteaquam afflavit fortunae aura, ita sublati sunt animi, ut theologis etiam quibusdam sit invisus, non modo candidis omnibus.

Religiosum principis animum vehementer laudo; sed, si fuisset satis edoctus de toto negotio, non commisisset rem tanti momenti homini fatuo et furioso Egmondano et collegae alteri huic simillimo, quorum uterque pejus odit linguas ac bonas literas quam anguem.

Carmelita in nullos magis saevit quam in meos et amantes bonarum literarum aut a quibus laesus erat. Jactat se mortuum mundo. At nihil est vindictae apparentius. In N[icolaum Buscoducensem?] probum et doctum juvenem plane phalarismum quendam exercuit, quod illum aliquando vocarit fatuum. Nec id potuit homo furiosus dissimulare, quum in publico peragеretur palinodiae fabula. Alterum semel dimissum [Praepositum?] retraxit et in carcerem conjecit, virum quo nemo melior Antverpiae; opinor tibi notum esse.

Quid de Luthero senserint, nescio; apud me certe nihil tale declararunt, sed strenue oderunt quosdam dominicanos et carmelitas, qui sic profecto gerunt sese, ut nemo bonus eos non exsecretur. Fatereris ipse verum esse quod dico, si coram adesses. Illud est carmelitae decretum, rem austeritate conficiendam esse. Sed hanc fortassis exerceri decet in eos qui palam defendunt Lutherum; apud nos nemo talis est. Odium monachorum ac sedis Romanae conciliavit illi aliquem favorem apud totum populum et plerosque magnates.

Si hic affectus tam atrociter puniendus est, sunt hic et apud nos ducenties centum millia hominum, qui sic affecti sunt, nec alia re opus est nisi duce. Miscet se huic negotio sub honesto pretextu aliena rapiendi libido et privatum dolorem ulsciscendi cupiditas.

Basilea, anno 1522.

Erasmus, *Opera omnia*, deel III, pars I, blz. 741, 742. — Reeds in April 1518 schreef Willem Nesenius eenen brief vol scheldwoorden over Nicolaas van Egmond aan Zwingli,

(*Huldrici Zuinglii opera*, deel VII, blz. 36-41, uitgave van M. Schulerius en Joh. Schultessius). — In 1522 liep het gerucht, dat de inquisiteur in Holland in een oproer vermoord was geworden; zie eenen brief van M. Humelbergius aan Zwingli, *Opera*, deel VII, blz. 219-220.

114.

1522, Utrecht en Deventer. Aanteekening uit de gelijktijdige kloosterkronijk van het Fraterhuis te Doesburg (Gelderland) over de eerste verschijnselen der Luthersche ketterij in den omtrek. — De monniken verlaten hunne kloosters, de rector der Utrechtsche fraterschool Hinne Rode werd als Lutheraan afgezet en het Fraterhuis van Deventer heeft door zijne schuld veel inwendigen last gehad.

Istis adhuc temporibus [anno m° ccccc° xxij°] Martinus Luter non cessat seminarium doctrinae suae spargere passim et ubique; sed nondum adhuc scitur quem res finem sorcietur.... Sed et multi minus religiosi, promissa libertate illecti, illi adhaerent, ipsius forte sensum minus capientes; sed ad libertatem abnegatam magis aspirantes, subesse et obedire refugiunt, dicentes se in libertatem vocatos, etc. Rector autem domus clericorum in Traiecto D. Johannes Roy propter Luterum depositus est. Item domus Florenciana multa incommoda intestina hactenus sustinuit propter eumdem. Sed Deus non deseret sperantes in se.

Handschrift door W. Moll medegedeeld in 't *Kerkhistorisch Archief*, deel III, blz. 109, 110. — *Johannes Roy* is de bekende Hinne Rode of Johannes Rodius, overste van het Fraterhuis en rector der Hieronymusschool te Utrecht. (De Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 30, 90, 101.) — Door *Domus Florenciana* wordt het Fraterhuis te Deventer bedoeld.

115.

1522, Utrecht. Rekening over de pijniging en verbranding van Geertruyt Cuypers (ketterin?).

Gebarnt. Item, doe Geertruyt Cuypers gebarnt worde, hebben die vive, als Goyert die Coninc met syn vennoten, veel onlede gehad, tsamen blyvende, verteert 8 gl. — It. soe heeft mr. Frederik, scerpregter ter bank gehadt Geertgen Cuypers driemael, van elke reys 10 st.; verleyt aen touwen, die op die bank gebesicht syn 10 st.; noch van deselve Geertgen te bernen, ende van voorsprake voor 'tgerecht, elx 12 st.

Stadsarchief te Utrecht, *Stads-Kameraars-Rekeningen*, afgedrukt bij Dodt, *Archief*, deel III, blz. 210.

116.

1522 en volgende jaren, Antwerpen, Ieperen, Brussel. Open brief van Jacob Praepositus aan de Christenen, waarin hij de vervolgingen, die hij ondergaan heeft, verhaalt. — Hij drukt vooral op de wijze waarop men hem tot afzwering bracht.

Bruder Jacob probst Augistiner, vor jaren ein prediger zu Antdorff, wünst dem christenlichen volck und leser gnad und frid in Cristo Jhesu unserm herren.

Bjsz her hab ich mich geschämpt zu bemühen mit meyner unseligen historien der gotseligen oren, weliche auch sunst in seligern dingen bemuhet seind. So ich aber sihe, das sich die feind des Euangelions freüwen, unnd on end trutzen uff meinen arbeitseligen fall, und da durch täglich freueler werden wider die glory des Euangelij (weliches yetz widerumb auff stat in der welt) und fürwerffen meinen schantlichen widerruff, den in lateinischer und teütscher sprach heszlich auszbreyten. Do würd ich selb gezwungen kuntlich zu machen die history meyner unseligkeit zu schirm der warheit so ich gepredigt hab, und damit den fürschlag Gottes feindt an den tag zu bringen. Jch will aber reden die warheit, und dar zu Gott zu zeügen nemen, welicher auch mein und aller menschen gewissen erkennet, das ich weder mit geschrifften, noch mit vernünfftigen ursachen binn überwunden worden, aber allein ausz forcht, das ich, auch die statt Antdorff (von meint wegen) verbrant würd.

Und da will ichs aufahen. Als die büchlin des hoch gelerten, erfarnen, und berümpten doctors der heyligen geschrifft M. Luthers (welicher ist ein verkünder der warheit, des worts Gottes, unnd des heyligen Euangeliumsz) durch die welt hin getragen wurden, und auff brachten das schwert, und das feür, weliche zu zenden auff erden Christus kommen ist, fiengen an da wider zu fechten mit grossem grymnen, die pfaffen, münich und schuldoctores von Louania. Aber ich prediget zu Antdorff nach allem meinem fleisz mit zymmlicher bescheidenheit, und trib hindersich die vile der offenen lügen, so wider den christelichen doctoren M. Luther dargeben wurde. Das volck aber was begirig zuhören das wort Gottes. Das ist der hasz, das ist der brunn dieser uffrur, wann da sye nit mochten widerstreben der warheit, auch traureten umb jre geminderte glory, understunden sye auch keyserlichen gewalt an zu rüffen, (wie wol vergebens) nach dem sye vil unnütze hilff ersucht hatten.

Zu der selbigen zeit kame gen Antdorff ein ratzman, genant Franciscus von der Hut, ein mensch welicher deren gleichen sachen begirig und wirdig ist zu handlen, bracht mit jm keiserliche brieff, dar mit er alle ding betrübte, und das Euangelion vmbkert. Aber Gott verhindert sein vnsynnigkeit vnderwegen, wann sein pferdt warfe jn ab, vnnd zoge jn ein ferren wege; kurtz, er must wider gen Bruxel keren, wie wol er solich Gottes warnung nit achtet, er verharret in seinem gemut, und vermutet uff ein ander zeit sein furnemen vollenden.

An sanct Niclaus abent kame er (noch lame) gen Antdorff. Ich ward von jm berüfft, und kame zu jm, zu vil vileicht vermessen, als ob ich möcht den todt und kercker erleiden umb Christus willen; da gabe er mir brieff, ich nam unnd lasz sie. Vnd als ich mich bedacht uff ein antwurt, da fürkame er mich, der gut man, welicher fridlich redt mit seinen nächsten, aber bösz gedacht er in seinem hertzen, und sagt in eim trutz : « Du solt dich nit förchten, noch etwas zweifelen, nichts bösz stat dir vor, du bist berüfft dir zu gut, und wiltu, so würt dein herberg in meinem hausz sein, vnd soll dein brüderlichen gepflegen werden. » Also sprach er allwegen. Ich wiszt nit umb solichs sein fürnemen, und glaubt einfaltigklichen dem arglistigen menschen, wie wol vil guter freünd mir das widerriethen, weliche den menschen gantz wol erkannten, ich folgt jnen nit, wann der herz wolt mich zerknitschen.

An sanct Niclaus tag predigt ich, und fügt zu zewissen dem volck disen handel. Weinet es, und arbeit umb mein erlösung, aber ich volgt mer den lugenhafftigen worten Francisci, dann dem treüwen rat der frommen. Also werd ich hingefürt gen Brüxel, da hielten sye rat über mich, und zuletst legten sie mich gefangen. Wie wol ich darwider sagt, es were unredlich, das man ein man gefangen legt, welicher willigklichen her kommen were. Da sagt der trew, grosz, warhaftig man Franciscus, das keiserlich gebott hielt also inn, das ich nit mein selbs, aber in des keisers gewalt were. Bald sagt mir mein hertz nichts guts, unnd da erkennet ich mein arbeitseligkeit, kleinmütigkeit unnd kleinglaubheit, als der psalm sagt : Die forcht des todes fiel uff mich, und finsternisz bedeckt mich.

Aber mein guter freund und bruder Franciscus nach seyner trew, die er offt geben hat, er wolt mich wider gen Antdorff stellen, trüstet mich also zu zeitten, und sprach : « Man wurt dich nit verbrennen, du woltest dann verharren uff dinem fürnemen. » Diser eins treüwen freünds trost lag mir also hart im synn (wann ich ytzo schon von starcken felsen Christo im hertzen gefallen was) das ich schlaffend und wachende nit anders gedacht dan feür. Das seindt die geschriften, das seind auch die argument, mit welichen ich überwunden binn worden. Mit solichen argumenten disputieren meine wiedersächer, sye vermeinen mit dem feür mich zu undertrucken (ich hoff jnen soll nicht gelingen) das sye mit vernufftigen anzeygungen und mit geschrifften nit vermögen.

Zu der selben zeit erhub sich ein geschrey in dem volck : Der ketzer, welicher zu Antdorff das volck verkeret, ist har gebracht worden, das man jn verbrenne. Solich geschrey erschreckt mich auch, dar zu das verziehen macht mich vast kleinmütig.

Dar nach kame ein barfusser bruder Glapion genant, des keisers beichtvatter, trug. vj. artickel, dar innen ich (als er sagt) were vor dem keiser verklagt deren kum einer mein was. Ob aber sye den keyser also betrogen haben, oder ob sye sollichs unwissen des keysers gehandlet, da lugen sye zu, Gott würt es urteylen. Das ist aber war, das dise grossen helden und vorfechter der kirchen mit lügen wider mich gewapnet seindt gesin. Es kame mit jnen auch ein anderer doctor, ein Spanöiler, Ludovicus Coronell. Da disputierten wir ettliche stund lang von menschlichen satzungen. Ich sagt, ein solichs angstlichs erkiesen der speisen thut nichts zu christelichem wesen, wie wol ich nie gelernet hab, das man solichs erkiesen nit halten soll. Aber ich hab fürgesetzt die stück, weliche fürderlichen betreffen unsere christelichè gotzdienst,

nämlich den glauben, und die liebe, und ich beklagt das durch minschlich gesatz, soliche hauptstuck solten versaumpt und verblichen werden, und das man christelich volck von göttliche zu menschlichen, vom joch Christi auff bischöffliche satzungen abzühet. Weder dise mein rede stritten des keisers confessor, und der Spaniol, die schirmpte menschliche satzung, und vermeinten eine grosse sund were, solt man wider bäpstliche statuten thun. Sye furten ein argument vom fluch Josue, aber damit beschlossen sye nichts. Wann welicher weisz nit, das Josue nit gewalt hat gehabt zu gebieten etwas bey todtsünd, dar von Got nichts gebotten hat, so doch auch Paulus nit darff reden deren ding, weliche Christus durch jn nit wircket.

Jch aber was gefangen, und merckt das nit redlich mit mir handlet, wolt ich sye neigen durch gutwilligkeit, widerfacht ir rede nit vil. Jch gedacht etlicher meiner guten freünd radt, das ich sehe alles versuchen damit ich ausz jren henden ledig wurde. Und het nymmer besorgt disz mein nachlassen und fall, solte so grosz geschrey naamen und ergernisz geberen. Glapion überhub sich meiner sanffte, und kam gen Gandavum, saget allen, ich were ungelert, und er hett mich überwunden, ja denen sagt ers, die mich nit gehört hetten. Und das ist die heylig demut der barfussen, wann zumir saget er, die sach wer nit vast grosz, und sye solt bald eim guten auszgang haben, und diser demütig verschmäher der erenn, saget, Jch solt guts muts sein; also wolt er mich fröhlich machen mit falscher hoffnung.

Jch kert wider in mein gefencknisz, und verwundert mich vast, dasso grosse und herrliche menner also tobten und roseten über soliche unachtsame sachen. Aber es ist kein wunder ob man schon menschliche ding grosz macht, so man doch verachtet die göttliche.

Darnach ausz gemeynem rat unterstunden sye mich zu bemühen mit vil fragen, uff dass sye mich mit worten fiengen, damit mich smäheten und dem Keyser furtrugen. Dar zu bereiten sy zwen Hispanischer doctores von Parisz, Johannes Quintana, und Ludovicus Coronela, von dem Glapion angewisen. Auch zwen doctores von Lovanio, nemlich Lathomum und den Carmeliten Egmundum (seines rumz halben, oder unsynnigkeit über die hymel bekant.)

Die münich uberheben sich des Glapion, duch welichen sy bey den Keyser haben was sye wöllen. Die Lovanier erheben sich des Frantzen von der Hut. Aber solicher patronen sollen sich freuwen die, weliche durch die heylige geschrift von der warheit getruckt werden.

— Man versamelet sich in der barfusser closter, weliche (wie wol sye alle lieffen) mehr fleyssig waren, und begerten demutiglichklichen das man mich nit ledig liesz. Solichen ernst kerten sye für, von wegen jres grossen ernsts, den sye hetten zu dem heyligen Euangelio.

— Und da dise geschriftgelerten und phariseyer also sassen in des Caiphas hausz, und mit jrem Francisco suchten falsch gezeugnisz wider mich, stund ich aussen in mitten der diener, als wolt man mich gleich yetzt zu dem tod verurteilen. Dar nach als ich berufft warde, gieng ich hinyn mit meinen ordens bruder, der procurator was unsers klosters zu Antdorff, aber sye triben jn bald hinausz, das er der handelung diser sachen kein gezeug möcht sein, und wolten das es so heimlich wer, das nit allein mein gesell nichts darvon wissen, sonder auch ich by dem bann davon nichts sagen solt. Ob aber sye ausz dem list wolten die sachen heimlich halten, das ich solt freyer auszgiessen

meyn herzen, als ob ich gewisz were, es würde verschwigen sein, oder ausz forcht, dat niemand möcht zeügnisz geben jrer unwissenheit und tyranney, das weisz Gott und ir eygen hertz. Wer wolt aber glauben, das sye solicht ausz einfaltigen gemut gethan hetten, und ausz liebe der warheit so geschriben ist: Wölicher übels thut, hasset das liecht.

Sye fingen an meysterlich und gewaltigklich zu reden mit mir einigen und trostlosen, der ich auch mit zittern und mit bitten redet, und fragten mich ernstlich, was ich von den sacramenten hielt. Jch gab antwort mehr ausz Augustino dann ausz Luthero, und sagt : « Die geschrift zeygt allein dreü sacrament, die anderen aber seynd von der kirchen verordnet », und bald schriben sye dise antwurt auff.

Darnach fragten sye mich von den ablasz. Jch gab antwurt : « Man soll kein loffnung in den ablasz setzen, der schatz der kirchen sey auch nit also im gewalt des bapsts, das er den umb geltz willen (wölichs ein schnöd ding ist) auszteilen soll, und abschlagen den geltlosen. Der glaub aber sey allein, das da mit ein yetlicher glaubiger mensch aller gutät Christi teilhafftig werd auch on gelt ». Dise antwort schriben sye auch uff. Also für und für von andern fragen. Sye hetten vor jnen der dreyen schulen Parysz, Lovani und Cöln meysterlichen beschlüsz, nach wölichen sye mit mir handleten, sagten, was darwider, wer ketzerey. Und wann ich etwas sagt wider jre schulen, so lachten sye under einander, und und'liessen nichts das da dienen mocht zu meiner schand und zu undertruckung Euangelischer warheit, wie wol ich das dazemal nit also achtet, wann ich glaubt, man müszt einfaltigklichen handlen, so man die warheit suchen wolt.

Wann ich etwa kein antwurt uff jre frag gab, od' so ich sagt jch verstand disz oder jhens nit, so sahen sye mich krumm an mit grausamen augen, strafften mich meisterlich, und bruderlich, und sagten : « Wiltu nit lernen, wiltu dich nit lassen weisen? » Und das ist diser redlichen gottseligen kirchen schirmer klugheit, das sye jren uffsatz und argelist nennen ein leer und underweisung.

Auch der Egmundensis zürnet über mich, wann ich ein lateinisch wort (jm unbekant) für ein anders dem gleich in der bedeütung, setzet, so sagt der Lathomus zu jm : « Wirdiger herrmeister, disz wort hat ein solichen verstandt. » Antwurt Egmundensis : « Warumb redt er nit latein wie wir es gelernet haben? » Mit disen und deren gleichen spottworten verachten sye mich dise grosmächtigen meister, uffgeblosen und sicher durch keiserlichen gewalt und maiestat.

Die barfusser münich thäten auch jrem stant darinn genug. Under anderem, da ein kauffman von Antdorff mir brieff zuschicht. Der bot aber fragt mir nach einfaltigklich im barfusser closter. Nam der portner mit naamen Angelus die brieff, verhiesz dem botten er wolt sye mir geben, das er dann nicht thet, aber mit freüden uberantwurt er sie seinen gardion, so doch der gardion so ein unverschampter feindt ist des Euangelij, das er auch uff offner cantzel schrey, wann er den Luther mit seyner eygen hant erstochen hett, so wollte er mit dester minder meszlesen, ja auch Gott daran ein dienst thun.

Diser heylig gardion schickt sein Angelon mit den brieffen zu Frantzen von der Hut, und verbotten meinen hütern bey dem bann, das sye nicht mit dem botten redten, dann er forcht ich erführe den betrugh. Der Angelon

berüfft Franciscum her ausz, und gab jm die brieff mit solichen freüden, als hette er gewisse sachen meines todes verkündt, und als möcht er sagen: « Er hat den todt verschuldt. »

Franciscus kam zu mir gantz uffgeschwollen von keiserlichem gewalt, und sagt zu mir: « Bruder, so du des keisers gefangner bist, zympt dir nit brieff zu schreiben oder empfahen, darumb so lisz dise brieff (dir geschriben) offenlich vor unsz allen. » Ich forcht mich, und mocht mich doch nit erweren, schampt mich, und must lesen vordisem wirdigen radt, die brieff mir zugesendt. So bald rissen sye mir die brieff ausz der hant, die zu behalten zu einer zeügnisz und pfandt, dar mit sye auch meine gute freünd irreten nach meinen tode, als sye auch gethon haben, do sye begerten jr heyl, das ist jr hab und gut. Deren stuck seind vil fürgangen, deren ich umb kürtze willen geschweig, und hat mich daran gnug gedunckt zu zeygen, wie dise lugener mit mir gehandelt haben.

Darnach hielten sye mir für die matery von dem vasten, unnd erkiesung der speysz, fragten was geschrift ich daruff fürbringen möcht. Jch allegiert und bracht herfur Paulum ad Romanos, xiiij cap. als er sagt: Der starck der esz was er wöll, aber der krank mensch der soll kraut essen. Sye sagten, bey dem kranken an disem ort, solt man verston ein leyplichen krancken, der soll kraut essen, das er nit seynen leyb beschwere mit der speysen. Auch so sol man das mercken und verston von den Judischen speysen. Also verspotten und verspuwen sye Christum, das ist sein offenlich wort in Caiphas hausz, nämlich dise sprüch: Nyemant soll eüch urteilen in speysz und tranck. Item das reich Gottes stat nit in essen und trincken. Item was unter den fleisch bäncken verkauft würt, das essent. Dise und deren glychen geschrifften wolten sye allein von den Judischen speysen verstanden werden, daran ich aber kein begnügen hett. Auch weisz ich nit was sye antwurten uff dise sprüch. Was ich dir gebeüt das thu, leg nit dar zu noch dauon. Item sye eren mich umb sunst, lerend menschen leren und gebott.

Da ich aber sahe, das kein geschrifft mich bey jnen helffen mocht, aber allein mit gewalt mit mir gehandelet ward, sagt ich: « Mich benügt an jre antwurt, Got aber ist mein gezeüg (der alle ding weisz) das ich im hertzen nit verwilligt jren reden, allein mit wort ergabe ich mich. » Aber sye wurden ernstlich fro, da ich sagt, jr antwurt wer mir gnugsam.

Nach ettlichen tagen wolten sye, ich solt underschreiben ettlich artikel, wöliche sye (on mein wissen) uff geschriben hatten nach jrem gefallen. Und ich underschrib einfaltigklich, hett auch nymmer vermeint, das man dise artikel solt ausz schreyen, so man doch vorhin het bey dem bann verbotten, unsere sammlung zu öffnen.

Bald schickten sye zwen (als man sagt) zu dem keiser, zu verkünden jren sigk von mir, und zu zeygen die artickel, weliche sye ausz meynem mund gerissen hatten, darüber einer antwurt warten seyn. Und ich besorgt wol das mir vorstund darum begeret ich selb zu dem keiser zugon. Sye sagten der keiser künde weder latein noch teutsch reden, oder verston; darumb werd mein begeren umb sunst. Aber sye sagten es darumb, sye forchten die ander parthy würde dem keiser auch offenbar. Da zwischen mereten sye mir die hut, unnd verbotten bey grosser pen, das nyemants mit mir reden, nyemants

zu mir, schreiben solt, unnd das ich auch zu nyemant schribe. Mir was die tach argwönig, und meine richter waren auch zeügen und verhörer, da begeret ich andre richter, auch begeret ich über alle meyne predig frey zu disputieren, zu Lovania vor der gantzen hohen schul, aber das alles warde mir abgeslagen. Jch sagte : « Mit sollicherweisz schafft man nichts, dann das man die warheit undertruckte. » Franciscus aber (dem dise ding wolgefielen) antwurt, sprechende : « Kein ander weg ist füglich die warheit zu finden. »

Nach Wynachten kamen sye mit sigk, und mit keiserlichem befehle, begerend heimlich ich solt widerrüffen. Jch begeret zewissen was ich widerrüfen solt. Sie antwurteten, sprechende : « Alles das du geschriben hast. » Da ward vil hin und her geredt, und ich widerfacht so vil ich mocht, ich schafft aber nichts, dann sye sagten : Mit eim ketzer sol man nit disputieren, und ich hett Antdorff verfürt, und gelobt den Luther, welicher von der kirchen verdampt wer. Die form der wederrüfung machten sye nach jren willen und nach jrem gunst, gegen geschrifft und gegen dem Luther, also das ich gar erschrack, als ich höret die form vor lesen, wann sye wolten michs nit lassen selbs lesen, noch bey mir lassen ein exemplar darvon, handleten mit mir allein mit arglist und gewalt, dar zu sye miszbrauchten keiserlichen gewalt zu spot der warheit und zu undertruckung christelicher freyheit.

Und ich demütigt mich vor jnen, kniet nider und batt sye mit träheren, und mit gewunden henden, das sye sich mein erbarmeten, ich wer in Gottes unnd des keisers gewalt, sye solten mit mir handlen wie sye wolten, aber ich möcht dise widerrüfung nit thun, so sye ist wider mein gewissen, wider Got und wider die christliche warheit.

Von stund an trachten sye, wie sye mich in einen finstern kercker legten: aber der cantzler handlet milter mit mir (als er dann ein senfftmütig man ist, wie wol er zu vil anhangt menschlichen satzungen); er erbotte sich, mich zu halten in seinem hausz, da solten vier mein hüten.

Item am tag vor sant Paulus bekerung bereitet man zu ein kercker für mich und für meine gesellen und den procurator, damit sye uns betrügen und über listeten mit schrecken und trauwen so wir yetzunt darzu kleinmütig waren.

Zu mittag solt ich essen, da waren die träher mein brot. Nach dem gratias trib der cantzler von jm seyne diener und fieng an mit mir zu handlen von der revocation, unnd sagt, mir wer nichts vor dann der todt. Jch sagt mein gewissen möcht nit erleiden dise revocation, auch weren die artickel zu vil ungestalt, ich möcht nit thun wider mein gewissen, auch so hett ich ettlich artickel nie in meinen synn genommen, und jr keinen nie gepredigt wie da verfaszt were.

Der kantzler sagt : « Widerrüfestu nit, so gibstu dich und die statt Antdorff (weliche du verfürt hast) in ein grosses unglück. » Da ich das höret, erschrack ich, und begert, man solt mich in einen ewigen kerker legen. Ja ich begeret mit demut, man solt mich mit den schwert richten. Sye sagten aber, mein bitt were umb sunst, wann der beschlusz und mein trost von jnen wae, jch must widerrufen, oder verbrinnen. Also gieng ich widerumb hin mit leyd in mein gefencknisz ausz jrem gebot.

Darnach kamen die geistlichen (also nent man sye) zusamen, das sye mich solten degradieren oder entweyhen, und also mich dem weltlichen schwer über antwurten zebrennen.

Da dises ettliche meiner freünd horten, hatten sye ein grosses mitleiden mit mir, unnd giengen in meiner feinde radt, und begerten da mit mir zu reden.

Die radtszleut stelleten sich, als ob sye es nit gern höreten, unnd sagten man wolt nyemants mit mir reden lassen, er wolte dann mir raten su der revocation zu thun. Da sye zu mir kamen, fiengen sye an mit weinen und grossen seüfftzen zu disputieren mit mir, und sagten, jch solt nit zu vil witzig sein, wann dise heylige menner (von dem keiser gesendet) weren verwalten der gantzen christenlichen kirchen, und begerten mein heil, weren in heyliger geschrifft uff erzogen, und gelerter dan ich, und weren so gotzförchtig, das sye mich um die gantz welt nit triben zu eim widerruff, wann sye nit wisztend das ich irret. Also ward ich angefochten von meinen freunden. Darbey liesz es der Sathan nit bleiben, das er mich inwendig anfacht mit kleinmütigkeit des glaubens, und auswendig mit schrecken und leckeren, und wie ich allein wer on alle hilff. Item erschrecket seine handt ausz, unnd traff auch die heimlichen ort meiner gewissene und conscientz mit disen nydigen, hinderlistigen und gefarlichen scrupulen, unnd sagt also : « Wie wann ettliche menschen dein predig nit recht verstanden haben, oder du nit fürsichtiglich gepredigt hast, also das ettlich irr dar durch seind worden, und christliche freyheit miszgebraucht haben. Also forcht ich mich da kein forcht was, so mir doch nit wissen was, das ich ye unrecht gepredigt hett. Das weisz ich, minder hab ich gesagt dann die Euangelische warheit erfordert. Auch fiel auff mich die grausamlich anfechtung, ob ich von Got auszerwelt wer zu der seligheit, und in mir nit also ein grosse stercke was, das ich den todt, sünd und helle uberwinden mocht, da fiel ich, und lag unden. Jtem ich hett kein radt noch hilff uff zeston; darumb ergab ich mich jrem rat, und sagt : « Jch wolt mich lassen weisen, und tröst mich selbs, es würde nit kommen meinen feynden zu einem solichen triumph. » Meine freund waren fro, und danckten Gott, das ich (verlornes schäfflin) wider funden was.

Der cantzler und andere kamen und wolten hören was ich thon wolt. Da sagt ich, ich wolt widerrieffen alles da durch Antdorff oder andere von mir verfürt weren, als sye sagten.

Da sye merecktend da ich von meinem ersten fürnemen abgefallen was, da wurden sye erst kune wider mich, und wolten ich solte es gantz widerrüffen, wolte mein klag nit hören, da ich begert sye solten mich nit zwingen das zu widerrüffen, das ich nie gehalten, noch gelert het, wann ich heimlich vor jnen vil auszgegossen hatt aus verzweiflung, das mir nie im hertzen gesein was. Sie sagten, ich must es alles widerrüffen oder sterben. Vnd als ich weder mit bitten noch sunst mocht entpflichen, vnd was vor halb gefallen, do verzweiflet ich gar, vnd ergab mich mit mundt, vnd (als Got weisz) nit mit hertzen, die revocation zu thun nach jrem willen. Da freuwet sich yederman, das ich verlornes schaff were wider funden. Sie danckten dem heyligen Paulo, des bekerung tag was, das ich widerruffen wolt, aber ich beweinet heimlich mein unglück.

Bald kamen zusamen ettliche amptleüt mit eim bischoff, der worhin mein freünd was, aber yetz ist er ernstlich dran, die warheit zu undertrucken : da must ich heimlich widerrüffen, und protestier aber, ich wolte das thun mer uff jre gewissen, dann uff mein gewissen ; sye achteten meiner protestation nichts, allein das ich widerrüffte. Disz geschrey kam bald gen Antdorff, aber die

Antdörffer achteten disz nit, sye wiszten wol das man mir gewalt thet. Meyne feind funden ein andern rat, und machten die artickel zu teütsch, setzten ein bose erklarung dar zu, und namen mich zu einem werckzeüg jrer boszheit. An einem samstag spat berufft mich der cantzler, ich wiszt aber nich warumb. Jch fragt, warumb man mich berufft het. Sye schwigen all still: der cantzler wendet etwas anders fur, auch der bischoff dagegen wolt mir nichts sagen. Als aber ander leüt schlaffen giengen, sagten sye mir, der keiser hette gebotten ich solt morn predigen, und die revocation verlesen, so wolt man mich ledig lassen. Da ich das hort, ergab ich mich, wann ich wiszt sunst kein hilff mer. And dem andern tag, da alles volck in der kirchen mein wartet, schriben sye ein erklerung zu der revocation, wie dann sye gut bedaucht zu undertruckung der gottlichen warheit. Ein grosse versamlung des volcks kam zu der predig, wann man hat jnen bey einer summ geltz dar zu gebotten. Da stund ich zu spott allen menschen, und ein grosser hauffen der munich stunde umb mich. Jch fieng an also zu predigen : « O herr Gott, du hast dem angesicht von mir abgewendt, und ich bin betrubt worden. » Damit zeygt ich (der ich vorhin gesagt hat in meiner mutigkeit, ich will nymmer mer abfallen) ausz trauren und peynen yetz die warheit widerruffen wurde, wann Gott hatt mich allein gelassen, und entzohe mir das liecht seiner gegenwertigheit, das mir doch not was zu bekantnisz der warheit.

Meine feind forchten dise predige bewegte das volck, darumb fielen sie mir in die rede, und gaben mir in die handt die revocation, als eim kind; die lasz ich gezwungen, mit dem hertzen widersprach ich, aber mit dem mund log ich mir selbs. Item es ward ein geboldcr in dem volck, also das wenig menschen hörten was ich saget: da waren auch die furnemsten feindt des Evangelij (die bettelmunich) weliche mit freüden in einer procesz har kamen. Damit hab ich erfreüwet alle papisten, aber in den frommen christen hab ich den geist betrübet. Das vergeb mir Christus unser gnediger herr, und verleyhe mir das ich es mit stäter bekantnitz ersetze. Amen.

Dar nach hielten sye acht tag lang radt über mich, und schickten mich bald gen Ipris, und darmit mein reuocation lateinisch unnd teütsch geschriben. Da also die gotlosen ob mir hielten, schwig ich gantz still ein weil. Doch fienge ich dar nach widerumb an zu predigen das wort Gotts dem christelichen volck, weliches so gantz durstig und begirig was zehören. Und ich thät gantz kein meldung menschlicher statuten, noch von des bapsts gewalt, das sagt ich aber: Christus sey unser rechter bischof, zu jm sollen wir gon mit gantzer zuversicht, wann er weisz ein mitleden zu haben mit unsz, so auch er vil erlitten hab. Bald fiengen die bettelmünich an zetoben, schryen, mich zu verleumbden und sageten allen menschen meinen fall, aber das volck acht nit vil der münich nachred, wann, es yetzungt liebet die Euangelischen warheit und hat ein grauwel ab dem kut menschlicher thandt.

Der gardion des barfusser closters zu Jpris, ein vast ungelert man, laufft zum Probst der stadt, und begert ein interdict wider mich, und sagt, meine predig weren verdachtlich, die weil ich einmal widerruft hette. Auch das ich nit hatt gepredigets, man sy schuldig zu vasten bey todt sünden, nit von speysz erkiesen, nit das man soll den sterbenden oder todten graw kappen anziehen, auch nit das reyliche almusen den bettel münichen, wann solich ungeschickte ding predigen die münich. Der probst acht jr klag nit, und sagt: « So lang er

nit predigt wider das Euangelion oder die heilig geschrifft, so wil ich jm das predigen nit verbieten. »

Dar nach schickten sye zu jrem guten freundt Frantzen von der Hut, welicher ein eben man ist fur die gifftigen lugenhafftigen brüderen: welicher auch ernstlick begert mein heil, das ist mein todt fur das Euangelion. Jch predigt auch in eim stettlin nit ferr von eim prediger closter gelegen. Sobald sye Gots wort horten, forchten sye jr nutz gieng jn ab, fiengen wider mich an unsinnigklich zu schreyen, und liessen nicht ab, bisz mein Franciscus so vil handlet das man mich wider fieng umb das Euangelions willen, und gen Brugis schickt, mich alda (als sye hofften) zu verbrennen. Da selbst kam ich zum Glapion, er wusch seine hend, und sagt, er wiszt nit warumb ich zum andren mal gefangen wer. Franciscus liesz sich nit benugen, das er Gott gelästert und in Brabant die frommen gepeinigt hadt; er nam auch befehle, das er in Flandern also thet.

Er kam in das barfüsser closter mit stoltzheit, trauw worten, brieffen, damit erbracht er sich gegen mir, und sagt, ich were auff ein neuwes verclagt vor dem keiser, als einer der widerumb in abgeschworne irrung gefallen sey. Jch begert, man solt mir zeugen dar stellen. Er sagt, man möcht mir disz beweisen mit meinen eygen brieffen: aber sye mochten die brieff nit dar thun wie sye gern wolten, da mit sye strafften und schätzen möchtend die, zu welichen ich die brieff geschriben het, wann sye reich waren. Jch ward verhutet in dem barfusser closter; da sebst ward ich so freündlich gehalten, als sye flegen zu thun, so lang bisz der keiser in Hispaniam schiffet. Darnach furt man mich widerumb gen Brüxel, die ein fleisch banck ist der christen.

In Franciscus hausz speyszt man mich unnd verhütet mich gar fleissigklich, wann er gebott allem seynem hauszgesyndt, das sy alle thüren wol verhüten solten. Ich will hie geschweygen, wie untreulich mein Franciscus mit mir gehandelt hatt, und durch listige wort mir wöllen etwas auszlocken, darinn er mich möchte fahen; er weisz wol wasz ich vermeine, und was er mit mir gehandlet hat in seinem hoff, da er redet von meinem mitbruder, dem procurator.

Da kamen har unsere meister von Lovanio Lathomus und der unsynnig Egmundus, und fiengen an hart mit mir zu handlen nach dem nachtessen. Der Egmundensis carmelita, das ist von dem orden unser frauwen brüder, saget: Ich were werdt, das man mich verbrennen solt; darumb das ich gesagt hett, mir wer gewalt geschehen, und sagt meisterlich, auch brüderlich: « Soliche müszt man allein mit feür bekeren. »

Jch antwurt: « Warumb verziehen jr dan zo lang? den leib mögt jr mir nemen, und tödten, aber die sel nit. Jch binn bereit zu leiden was jr mir übels zu fügent. » Franciscus thet alsob er sich mein erbarmet, unnd sagt: « Herrmeister, jr sprechen jn zu hert an. » Er antwurt: « Man musz also thun; solich wunden wöllen nit lindtlich gehandlet und gesundt werden: wann er sich recht gebessert hette, so liebt er mich darumb, wann offne straff ist besser dann heimliche liebe. Er ist aber noch ein ketzer, und nit gar bekert. Die von Antdorff verhoffen, er soll bald wider zu jnen kommen, da würt nüt ausz. Er stat den ketzern bey, und seinem Erasmo von Roterdam, welicher auch ist ein ketzer, ein ertz ketzer, und ein Lutheranischer, und wer er da gegenwertig, ich sagt es jm auch. Jst das nit ein ketzery, das er verdolmetschet hat j. Corinth. XV. cap. wir werden nit all sterben.

We we disen leüten, ein soliche ketzerey mag man nit anderst dann mit feür ausztilcken. » Jch saget : » Der Stapulensis halt den text auch also, und alle, weliche Griechisch verstond, die sagen das. » Antwurt der Carmelita grymmigklis : » Darumb bistu in manicherley irsall gefallen, so du verlasset unser schullerer, und volgest neuwen lerern. » Soliche tandt mer muszte ich von jnen hören.

Am andern tag, das ist, am affer montag vor der uffart Christi, berüfften mich die drey obgemelten in jren radt, zeygeten vil bullen, und übergaben mich dreyen schergen, die furten mich als einen offenen mörder mitten durch die statt, namen mir alles das ich hat, auch meine brot messer, und legten mich also in einen harten kerker, hatten mich also überwunden, sonder allein nach jrem mutwillen und tyranney handleten sye mit mir.

Jch danckt Gott, unnd wartet des todes mit grossem schreecken, aber noch von meiner sünden wegen. Jch was aber von Gottes gnaden nicht sargsam, wie ich entpfliehen möcht; hett ich selber gewölt, ich were die dritte nacht ledig worden. Aber darnach ward mir geraten von etlichen freünden des Euangeliums, ich solt fliehen. Vermeinten, ob ich stürb umb des Euangelions willen yetzt in meiner ander gefencknisz, so wer es dem Euangelion nit so erlich, als so ich gestorben were in der ersten beständiglich.

Die weil aber die commissarien in Hollandt peinigten die frommen christen, halff mir Gott ausz der gefencknisz durch ein ordens bruder, und das on alle geferlichkeit. Also binn ich jren henden entrunnen in Gottes namen. Die münich aber hoffeten und gewartten gar ein anders. Also hastu, christelicher leser, die history meines unseligen falls, weliche ich selbs mit der warheit beschrieben hab, das du sye mögest fürwerffen den grossen hansen, todten und pfrunden fressern, so sye sich jrer handelunge berümen, wie wol sye doch alles kindisch und weibisch thund, und liegend. Unnd bit für mich, das ich für disen kläglichen fall, mög ein fröliche ausferstähung leisten, auch meine leer zu Antdorff gepredigt, mög mit meynem blut unnd tod befestigen in der krafft Christi, der sey ewigliglich gelobt, Amen.

Drukje van den tijd, opgenomen als bijlage bij H. Q. Janssen, *Jacobus Praepositus*, blz. 289-306, naar het eenig exemplaar van wijlen den heer C. A. Vervier te Gent. — Het komt niet voor bij Rabus, zooals Janssen beweert, blz. 129 en 266.

117.

1522? en later, Antwerpen en Luikerland. Uittreksel uit eenen brief van Dionysius Vinnen aan Luther, waarin hij spreekt over zijne kettersche predikingen aldaar.

Nam ante decem annos Hantwerpiae, tum post sub episcopo Leodiensi plus rabie Herodiana nos persequente verbum seminavi.

C. Krafft, *Aufzeichnungen des Reformators H. Bullinger*, aangehaald bij de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, enz., blz., 239, noot 5, die den brief verkeerdelijk omstreeks 1532 stelt. Zie ook Habets, *De Wederdoopers te Maastricht* in de *Publications de la Société hist. et archéol. du Limbourg*, deel XV (1878), blz. 204.

118.

1522-1523, Vilvoorde. Rekening van den meier van Vilvoorde over het overbrengen en het helpen bewaren aldaar van zestien Antwerpsche Augustijnen.

Ick, Sarel van Harlar, prevost ende meyer van Vilvoorden, kenne ende lijde, dat ic wyt laste ende bevel van mynen heere van Hoechstraten xvi religioessen Augustynen monyeken ghevanghen gebracht hebbe van Antwerpen den achtsten dach van Octobris int slot van Vilvoerden; ende, omdat die casteleyn en die ghesellen vanden slote belast waeren met de abbassaten van Denemercken, also en wilde die casteleyn dese voirsz. ghevanghen niet aenverden, ten waere dat sake dat ic, Sarel voersz. hem versaghe van meer helpen; also heb ic, Sarel van Harlar voersz., eenen portier wuyter stadt geordineert ende inghestelt, gheheeten Willem van Huikem, om diese voersz. ghevanghen te helpen dienen en te bewaeren, die welcke portier voersz. ghedient heeft vanden achtsten dach October tot den xxix^{ten} dach May, maeckt altsamen II^{c} xxxiiij daghen.

Rijksarchief te Brussel, *Acquit du 31 Oct. 1525.* — Daarbij is gevoegd eene opgave der vervoerkosten dezer Augustijnen op wagens onder de hoede van acht hellebardiers. De gevangenen werden eerst naar Hoogstraten gevoerd en van daar over Santhoven naar Vilvoorde gebracht; ook vindt men dan den volgenden post : Item Adam Vander Elst, Jan Vande Perre, Jan Pannys, Adam van Weesenhagen, Jan Schoerman, ende Jan van Sint Truyen hebben gelevert, deen meer dander min, voer die Augustynen Lutrianen gevangenen in den slote van Vilvorden allet berhout, dat die XVI Augustynen hebben behoeft, ende waeren gezedt in diverse toiren tot vij of v plaetsen.

119.

1522-1523, Vilvoorde. Smeekschrift van Adolf van Wesel, luitenant van den bevelhebber van het kasteel van Vilvoorde, aan den Keizer ten einde eene som van driehonderd pond te bekomen wegens de onkosten door hem gedaan voor het bewaren der kettersche Augustijnen van Antwerpen. Daarbij eene rekening der onkosten. (Hij bekwam slechts eene som van twee honderd pond.)

A lempereur.

Remonstre an toutte humilité Adolf de Wesele, lieutenant de vostre chasteau de Vilvoirde, comme il est vray que ledit supliant ait par vostre impériale maiesté commandement tenu et gardé prisonniers audit chasteau de Vilvoirde

les augustins de vostre ville dAnvers, depuis le vij^e d'octobre anno xxij jusques aprésent, la ou ilz ont despendu la somme de trois cens florins pour une foiz ou environ, comme il appert par ung mémoire icy attachié, tellement quil nest possible audit suppliant plus entretenir lesdits prisonniers, se ce nest que vostre impériale M. lui paye et contente de ladite somme de trois cens florins, a lui par vostre impériale Maiesté commandement ausdits augustins desbourssez. Priant avoir regard audit supliant, car il ne lui est plus possible entretenir sans avoir lesdits iii^c florins, et na de quoy. Et ce faisant, etc. (1).

Anno xv^c xxij, par expres commandement de Madame Marguerite, régente et gouvernante, sont menez prisonniers en la chasteau de Vilvoerde les personnes qui sensuivent :

Primo, le vij^e jour doctobre, par le capitayne des archiers, viij prebstres des Augustins demourans en la ville dAnvers aud. chasteau de Vilvoerde.

Le viij^e dud. mois, ayant le prévost mené encoires aud. chasteau viij prebstres religious de lordre desd. Augustins, lequel prévost m'audit leur faire bonne chyère, etc.

Compté chascun par somme pour leurs despense aud. chasteau, sans le bois que le reçeveur leur a livré, V s.

Led. prévost ayant ordonné deux hommes pour servir lesd. Augustins et leur garder (car les aultres serviteurs gardoient lambassade de Dennemarcque), compté chascun homme a iij s. par jour pour leur despense.

Le xxxme jour dud. mois, ait maistre Franchois Vander Hulst eslargy hors du prison dud. chasteau le prioir desd. Augustins avec vij autres Augustins, comme il ait esté ordonné par Mad. dame Marguerite, comme il appert par seing manuel.

---

(1) Op den rand en onder deze vraag, vóór de memorie die op het volgend blad komt, staat aangeteekend :

Receveur de Vilvorde, Jeorge Hupscap, payez et delivrez a ce suppliant Adolf de Wesele, lieutenant du chasteau de Vilvorde, la somme de deux cens livres de xl. s. monnaie de Flandres, sur et en cautionnement des parties icy demandez dont la déclaration est icy attachée; et par rapport avec cestes quittance dudit George faicte pour et au prouffit du receveur général des finances messire Jehan Micault, lon vous fera par ledit receveur général dresser vostre acquit desdits ij cent dudit pris pour vous valoir s'allouer en le despense de vos comptes ou il appartiendra. Fait au bureau des finances de Malines, le vj^me de mars xv^c xxij.

Geteekend : A. Teleiny (?). — Russau Cryz (?).

Daar onder : Depuis est ordonné que ledit receveur de Vilvorde, George Hupschap payera audit Adolf de Wesele, lieutenant du chasteau dudit Vilvorde, les deux cens livres dudit pris de xl s. sur et en cautionnement des parties dessus mencionnez, et en rapportant avec cestes par ledit receveur de Vilvorde quictance sur ce servant, il lui sera passé en la despence de cestes partout ou il appartiendra. Fait au bureau des finances de Bruxelles, le xiij^e de novembre xv^c xxvi.

Geteekend : A. Teleiny (?). — Russau Cryz (?).

Lesquelz vij Augustins ont esté prisonniers aud. chasteau lespace de xxiiij jours, chascun homme pour homme a V s.

Montent lesd. sept Augustins par la dispence par eulx faiz a la somme de . . . . xlij flor. (1).

Je, Adolf de Wessel, lieutenant dud. chasteau de Vilvoirde, certiffie avoir receu du prebstre, lequel avoit prisonne au chasteau de Longue, avoir receu par jour pour ses despens V. sz., que le receveur général la trouvera par son compte.

Et sil semble que ledit chastelain compte trop pour les despens desdits prebstres, prie ledit chastellain quil plaise a madite dame ou son conseil envoyer commissaires audit chasteau et prendre informacion comment lesdits Augustins ont esté traictié.

Oultre plus prie ledit suppliant quil plaise a madite dame lui ordonner ladite somme, car il lui est plus possible de le tenir sans argent, etc.

Rijksarchief te Brussel, *Chambre des Comptes, Acquits*, nr 1623. — Een kwijtschrift over de twee honderd pond, die Adolf van Wesel eindelijk ontving (31 Oct. 1525), eene vraag van denzelfden aan de Rekenkamer te Brussel om de verteerkosten van twee bewakers der Augustijnen vooraf betaald te krijgen en het ontvangstbewijs van de 24 pond daarover ontvangen (4 Nov. 1526) zijn bij het vorig stuk gevoegd. Hier volgen zij : « 1. Ick Adolf van Wesele, lieutenant vanden casteleyn van Vilvoirden, kenne ontfangen te hebben by handen vanden rentmeester van Vilvoirden Jooris Hebscap die somme van twee hondert ponden van xl s. groote Vleems pont, ende dat ter cause van gelycke somme, die my die heeren vander financien ons heeren skeysers op hem geassigneert hebben voere die costen vanden Augustynen luterianen, gevangen doen ter tyt wesende; van welcke somme van ii^c £ munte voirscreven ick my houde voere vervueght ende wel betaelt van weegen als boven, ende schelde dair af quite den ontfanger general van den financien, heeren Janne Micault, ridder, den rentmeester van Vilvoirden ende alle andere des quitancie behoevende; des torconden hebbick myn hanteeken hier onder gestelt, ultima octobris, anno xv^c ende vyfentwintich. A. v. Wesel. — 2. *A Messeigneurs des finances, de l'empereur.* — Supplie en toutte humilité, Adolf de Wesele, lieutenant du chastellain du chasteau de Vilvoorde, que bien que nestez daviz de payer au moins selon sa demande les despens quil a eu et soustenu a cause des Augustins, qui ont esté prisonniers oudit chasteau, que du moins il vous plaise lui payer les despens de deux compaignons qui ont gardé et servy

(1) *Op den rand:* Encoires receu le xixe jour de février cinq desdits augustins.

lesdits augustins et qui y ont esté mis par le prévost des mareschaulx, lequel par charge de monseigneur le comte de Hoochstrate a promis de lui faire payer; lesquels despens pourroient monter à la somme de xxxiiij £. quatorze solz, de xl. g. monnaie de Flandres la livre (1).... — 3. Ic, Adolf van Wesele, lieutenant van den casteleyn van Vilvoirden, certificere eenen iegelycken ende besundere den eerweerdigen wysen ende zeere voirsienigen heeren, den heeren ende meesteren vande Cameren van den Rekeningen onss heeren skeysers te Brussel, dat. . . . .
Item noch vierentwintich ponden munte voirs. vor die costen van twee gesellen, die gedient hebben den augustijnen gevangen gelegen hebbende te Vilvoirden ;. . . . .
des torconden hebbick myn hanteeken hier onder gestelt, iiij[a] Novembris anno xv[c] ende zessentwintich. — A.v.Wesel. »

120.

1523, Januari 10, (Valladolid). Uittreksel uit eenen brief van keizer Karel aan de landvoogdes Margaretha over het straffen der kettersche Augustijnen en het afbreken van hun klooster te Antwerpen. — De keizer keurt alles goed, mits men den paus raadplege en de kerk niet afbreke, maar in eene parochiekerk verandere.

Je vous scay bon gré des procédures que fètes faire contre les augustins d'Anvers et de ceulx qui ont aydé à rescouvrer le pryeur, pour les hérésies luthérianes, esquelles ilz ont esté trouvez. Et est mon intencion que fètes bien pugnir tous les délinquans, ainsi que par droit se verra appartenir.

Et quant à la démolicion que désirez faire dudit cloistre et de l'église pour une perpétuelle mémoire du cas y advenu, je suis bien d'aviz, quant en aurez eu le congié de nostre saint père, que les habitacions des religieux soient desmolies en réservant seulement en son entier l'église pour en faire une paroisse, et en ce complaire à ceulx de ladite ville, qui vous en ont requiz.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance,* deel I, fol. 64; aangehaald bij Henne, ***Hist. de Charles-Quint,*** deel IV, blz. 308, noot 4.

121.

1523, Januari 16, Antwerpen. Uittreksel uit eene rekening over het afbreken van het klooster der Augustijnen aldaar.

---

(1) *Op den rand staat:* Il aura plus ceste partie vintquatre livres de xl s. g.

A messire Pierre de Rosimbos, pour le xvj^{e} de janvier xxij avoir esté en Anvers pour faire desmolir le cloistre des Augustins.

Rijksarchief te Brussel, *Revenus et dépenses de Charles-Quint*, 1520-1530, fol. ij^{c} xxviij verso; aangehaald bij Henne, deel IV, blz. 308, noot 3.

122.

1522-1523, Januari 20, Brugge. Uittreksel uit de rekeningen van den baljuw over de terechtstelling van Moddaert de Brievere, die wegens godslastering veroordeeld werd tot eene geeseling en het doorboren der tong.

Le xxe de janvier audit an, payé à maistre Wessel, à cause d'avoir batu de verges et perchié la langue à ung Moddaert de Brievere, prins de grands juremens par luy continuellement faits à la blasphème de Dieu notre Saulveur, ij livres.

Rijksarchief te Brussel, *Compte de Jean de Flandre, bailli de Bruges*, de 1522-1523 n^{r} 13713, fol. xij; aangehaald bij Henne, deel IV, blz. 322, noot 1.

123.

1523, Februari 4, Valladolid. Uittreksel uit eenen brief van keizer Karel aan de landvoogdes Margaretha over maatregels te nemen tot verdediging zijner rechtspleging tegen de geestelijke rechtbanken. — Dienaangaande zendt hij haar eene memorie. Naar den Nederlandschen paus Adriaan VI zou Vander Hulst aangaande die zaak kunnen gezonden worden.

Madame ma bonne tante.

Je vous envoye icy encloz ung mémoire concernant mes affaires touchant ma jurisdiction temporelle à lencontre des prélatz et gens d'Église en mes pays de pardela.

Et considéré la nourriture que nostre saint père a prinse soubz nous et quil porte bonne affection et faveur a moy et mesd. pays, dont maintenant l'on pourra avoir meilleur et plus facille expédition et yssue a mon désir sur jceulx affaires que en ung autre temps, je suis d'adviz que dépeschéez maistre François Vander Hulst pour aller vers Sa Saincteté, à cause que j'entens qu'il sera bien ydoine et propice pour lesd. affaires et agréable à Sad. Sainctеté..,..

De Valadoli, ce 4e jour de febvrier, l'an 22.

Charles.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 69.

124.

1523, Februari 4, Valladolid. Uittreksel uit de memorie in den voorgaanden brief vermeld om Vander Hulst voor de zending aan te bevelen naar paus Adriaan VI, die met hem innig bevriend is en vroeger met hem de moeilijkheden heeft onderzocht, welke tusschen den Keizer en de bisschoppen van Luik, Kamerijk, Utrecht en Doornik opgerezen waren.

La Majesté Impériale et ses prédécesseurs, a cause de leurs pays de pardeça et jurisdiction temporelle et par moyen de leurs officiers et consaulx, ont eu diverses questions et différens à l'encontre des prélatz et gens d'Église, tant contre les évesques de Liège, Cambray, d'Utrecht et de Tournay, ensemble leurs officiaulx et officiers.....

Et pour ce que maistre François Vander Hulst, conseiller ordinaire de l'empereur en son Conseil de Brabant, a, passé 18 ou 20 ans, esté commis et conduit aucunnes foiz seul et aucunne foiz avec adjoint a toutes les journées, qui ont esté tenues de par l'Impériale Majesté a l'encontre desd. députez des évesques de Liège et de Cambray, par quoy les affaires luy sont mieulx cogneuz et expérimentez pour la conservation et avancement du droit de l'Empereur, ainsi qu'il en est tout notoire que le pays de Brabant, avec ce que en ces matières il a fait plusieurs escriptz et motifz de droit, et, que plus est, a communiqué desd. matières à diverses foiz avec nostre Sainct Père moderne, luy estant *in minoribus* par deça, et sur ce prins son adviz, lequel Sainct Père s'est toujours résolu en sesd. matières à la sentence dud. maistre François, soy déclairant assez que iceulx juges spirituelz et les officiers usurpoient a tort et perturboient la jurisdiction temporelle.

Parquoy sembleroit qu'il ne seroit pas seulement convenable, mais aussi nécessaire, mesmes le temps comme il est, que l'Impériale Majesté donnast quelque charge aud. maistre François d'aller en commission vers nostred. Sainct Père, assavoir quelque autre cherge et commission que pour l'affaire dont dessus, ayant néantmoins aussi cherge et par instruction secrète touchant lad. affaire cydessus mencionné; veu que nul autre n'a eu ne prins cest affaire si a cuer ne tant en communiqué aud. Sainct Père pour la familiarité que tousjours ilz ont eu ensemble.... jointe à ce que Sad. Majesté ne saurait envoyer ou donner charge à homme qu'il fut plus agréable à nostre Sainct Père que led. maistre François, quant a l'affaire dont dessus.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance,* deel I, fol. 71-74.

125.

1523, Maart 3, Mechelen. Beslissing der Landvoogdes over de klacht door het Hof van Holland ingediend tegen de handelingen van den inquisiteur Vander Hulst, die den verdachten

Haagschen advocaat Cornelis Hoen wederrechtelijk heeft gekerkerd en vervolgd. — Het Hof klaagt deze handeling aan als tegenstrijdig met de privilegiën van het graafschap en vraagt, dat Cornelis Hoen, uit Geertruidenberg op de Brabantsche grens, terug naar zijn huis te 's Gravenhage zou gebracht worden om er door het Hof van Holland onderzocht te worden. Op advies van 's Keizers geheimen grooten financieraad beslist de Landvoogdes, dat Cornelis Hoen naar 's Gravenhage zal gevoerd worden, maar hij zal te recht staan vóór Vander Hulst en eenen raadsheer van het Hof van Holland, bijgestaan door twee doctoren in de godgeleerdheid. De processtukken zullen daarna aan Joost Laurensz, voorzitter van den Grooten Raad, onderworpen worden. Eindelijk zal de vrijspraak of veroordeeling van Cornelis Hoen uitgesproken worden door Joost Laurensz, de twee godgeleerden, Vander Hulst en den raadsheer van 't Hof van Holland. Alzoo moet ook in het vervolg gehandeld worden met de Hollanders verdacht van Luthersche ketterij.

Roerende meester Cornelis Hoen, aduocaet,

Sur la remonstrance que les députez des Estas de Hollande ont fait a ma très redoubtée dame madame larchiducesse d'Austrice, ducesse et contesse de Bourgoingne, tante de lempereur et pour luy régente et gouvernante es pays de pardeça, que de long temps ilz eussent obtenu des prédécesseurs de lempereur, contes de Hollande, plusieurs beaux privilèges et ung entre les aultres contenant, que tous les subgeetz et habitans dudict pays de Hollande, de tous et quelzconques les cas quilz pourront faire ou commectre, seroient traittiez en justice aud. pays et que dud. privilège ilz feussent en possession et paisible joyssance, et mesmement que de caz dhérésie aucuns hollandois eussent estés par cidevant traittiez aud. pays par les lieutenant, président et gens du conseil y ordonné; et oultre quilz entendissent quil eust pleu a lempereur par ses lettres addressans a mad. dame luy déclarer que son intention feust que messire Josse Laurens, docteur, président de son Grand Conseil, appellé et prins avec luy maistre Franchois vander Hulst, son conseillier en Brabant, (si estre il vouloit), aussy ung conseillier de la chambre de son dict conseil de Hollande et aulcuns docteurs en théologie congneussent aud. pays des hollandois, quilz suspecteroient estre de la secte Luthérane, ordonnant a mad. dame selon ce sy régler; que ce néantmoins led. maistre Franchois vander Hulst, soubs couleur de certaine commission quil se dit auoir de nostre sainct père ou de lempereur de prendre jnformation et aussy procéder contre ceulx qui seroient de lad. secte Luthérane en contrevenant directement à leur privilège et à lintencion de lempereur contenue es lettres dessus touchées addressans a mad. dame, se seroit avancé de faire prendre au corps au lieu de Lahaye, chief lieu de la justice du pays, ung

maistre Cornelis Hoen, homme eagié, bien doct, déuocieulx, grand aumosnier, dhonneste vie et conversation, aduocat postulant aud. conseil de Hollande et aultrement tout bien renommé, et icelluy comme ung larron ou meurdrier faire honteusement et rudement transporter en la ville de Sainte Geertrudberge, qui est lieu comme rural et a la frontière dud. pays vers Brabant, et luy faire détenir serré en prison fermée ou lon détient les criminelz, a la grand foulle, honte et esclandre du pays et des suppost de Hollande et au préjudice et infraction de leur priuilège et contre la teneur des lettres de lempereur, comme dist est; en requérant lesd. de Hollande a mad. dame, qui a lentretènement de leurs privilèges et les en faisant joyr et selon les lettres de lempereur son plaisir feust faire déliurer led. maistre Cornelius Hoen des mains dud. maistre Franchois vander Hulst, le restituer a sa propre maison aud. lieu de La Haye, et, si lon le vouloit chargier de secte Luthérane, que en ce cas selon leur priuilège il en feust cogneu aud. lieu de La Haye et ce par les lieutenant, président et gens dudict conseil ordonné du pays de Hollande.

Madite très redoutée dame, oy sur ce led. maistre Franchoys Vander Hulst, a bonne et meure délibération et par laduys des chiefs-présidens et gens du priué et grand Conseil de lempereur et des finances ordonnez vers elle, a ordonné que maistre Cornelis Hoen, prisonnier au lieu de Saincte Geertrudberge, tout prisonnier et soubz bonne et seure garde sera mené au lieu de La Haye et y gardé et détenu prisonnier, et par ledict maistre Franchois vander Hulst, sil le tient coulpable de la secte Luthérane, et ung conseillier de lempereur en la Chambre du Conseil de Hollande a la nomination de monseigneur le conte de Hoochstrate, gouverneur lieutenant de lempereur aud. pays, conjoinctement recoleront les informacions que jcelluy maistre Franchoys dit avoir paravant prins contre led. maistre Corneille et, si besoing est, en prendront aultres nouvelles et oyront nouveaulx tesmoings et, ce faict et parfaict, auec deux docteurs en théologie pourront jnterroguyer jcelluy maistre Cornelis Hoen et tant leur jnformation que les responce, desponse et confession dicellui maistre Cornille que leur advis conjoinctement rédigier par escript et le tout reporter et communiquier aud. messire Josse Laurens, docteur, président aud. Grand Conseil, pour, le tout veu, estre procédé par luy, lesd. docteurs, jcelui maistre Franchoys vander Hulst et le conseillier de Hollande a l'absolution ou condempnacion diceluy maistre Cornelis Hoen, selon que de raison, droit et équité et en leurs consciences ilz verront appartenir; et semblable manière de procéder madite dame ordonne estre tenue contre tous hollandois que lon voudroit dire ou accuser estre de la secte Luthérane, selon la commission et jnstruction dud. maistre Franchois et les lettres de lempereur dessus touchées.

Ainsi ordonné par madite dame, à Malines le iij^{e} jour de mars, lan mil V^{c} vingt et deux. *Signé:* L. Dublioul.

Rijksarchief in Den Haag, *Derde memoriaelboek van Sandelin,* fol. 9 verso-11. — Over Cornelis Hoen zegt Gerdes : « In Batavis fuisse Cornelium Honium virum eximium, qui jam anno 1521 singulari conscripta epistola hanc animi sui mentem de verborum institutionis eucharistiae sensu explicaverit, dubitare nos non sinit. . . . . . .Cornelius

Honius sive Hoen, qui dicitur Batavus, jurisconsultus erat atque vir dicitur optimus ab Erasmo quique multa passus sit indigna, itemque optimus et doctissimus ab eodem illo Gnapheo : » Sed qui propter Evangelium inaudita causa in carcerem anno 1523 per integrum trimestre erat conjectus, una cum Gulielmo Gnapheo; atque ex eo liberatus deinde Hagam Comitis, interposita cautione custodiae vice, ad biennium habitare adactus fuit, intra quod tempus is in Deo feliciter obdormivit. » (Gerdes, *Historia Reformationis*, deel I, *Monumenta*, blz, 230.)

126.

1523, Maart 6, Mechelen. Uittreksel uit eenen brief der landvoogdes Margaretha aan keizer Karel over de verkeerde handelingen van Frans Vander Hulst in de zaak van Cornelis Hoen. — Vander Hulst heeft van zijne macht misbruik gemaakt en eene groote opschudding in Holland veroorzaakt. De Landvoogdes heeft den Haagschen advocaat naar Holland teruggezonden.

Monseigneur,

Vous avez cidevant ordonné que le président de Malines prins maistre François de Hulst, si estre y veult, auleuns docteurs et ung conseillier de Hollande congnoisteroient, aud. pays de ceulx que l'on tiendroit de la secte luthérane; led. Hulst, contrevenant a ceste ordonnance, a fait prendre ung advocat dud. Hollande à la Haye et le mener a St Gertrud Berghe, dont les Hollandois m'ont fait un gros alarme. Par advis du Conseil j'ay fait revenir cest avocat.

Escript à Malines, le 6e jour de mars, l'an 22.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 87.

127.

1523, Maart 11, Amsterdam. Uittreksel uit de Protocollen van Andries Jacobsz over Cornelis Hoen, die naar den Haag teruggebracht is. — De afgevaardigden van de Staten van Holland hadden (1) met de Landvoogdes de proceduur, welke tegen de Lutheranen te volgen was, besproken en vastgesteld.

Op deselve tijt was Mr. Cornelis Hoen weder gebrocht in bewaerder hant van Sint Geertruydenberch inde voorpoort van thoff van Hollant *propter sectam Lutheranam* en wordt aldoe byde Staten vande landen zoe veele gedaen by

(1) 3 Maart 1523.

myne G[enadige] V[rouwe], dat zy een acte impetreerden voor tlant van Hollant hoe men procederen zouden tegens de Lutheranen, blyckende by een copie daeraff zynde, welcke M. Cornelis Hoen zyn saecke altijts ande steden recommendeerde.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz.*, deel I, fol. 6 verso. —Zie verder het stuk van 9 October 1523.

128.

1523, Maart 12 (?), Groningen. Uittreksel uit Schoockius over het twistgesprek aldaar gehouden tusschen de predikheeren en de hervormingsgezinden.

Inter Belgij provincias superest civitas Groningana cum Ommelandia unam provinciam constituens. Vixisse hic magnum illum Wesselum Gansvoort, qui lux mundi dictus fuit, superiori capite ostendimus, quj ut praecursor Lutheri jure meritoque vocari potest. Ita reliquit varios discipulos, qui, Luthero vixdum se movente, instituerunt incumbere proscribendae antichristianae tyrannidi.

Anno 1523 in ferijs (uti tum computabant) Gregorij pontificis a dominicanis sive praedicatoribus monachis suffulciendo quasi papatui instituta fuit disputatio; praesidis parte obeunte doctore et magistro nostro Laurentio Groningano, respondentium vero fratre Ludolpho lectore atque suppriore Pittinck, quibus opponendo fortiter et nervose restiterunt Hermannus Aberingius, utriusque juris doctor, magister Gerhardus Pistoris ac prae omnibus alijs magister Nicolaus Lesdorpius gymnasiarcha. Quibus occulte favebant (ut liquet ex praefatione dictae disputationis editae Basileae anno 1523) primarij urbis pastores Wilhelmus Fredericus, artium liberalium magister ac medicinae doctor, atque magister Everardus Jargis, legum doctor.

Schoockius, *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis*, blz. 511.

129.

1523, Maart 22, Mechelen. Uittreksel uit eenen zeer onduidelijken brief van Pieter Wyckman aan Erasmus over de gevangenschap van Grapheus en zijnen collega (Nicolaas van 's Hertogenbosch? of Pieter uit den *Rooden Schotel*?).

Vices tibi reddo, teque scire hisce volo, quod stimulante caritate fretus, haud absque luctu ingenti, restiti in Grapheo ac suo collega apud cucullatos detentis, pluries a fratribus putatus, quin per consulem quendam in liberationem dictae collegae stimulatus, taceo detentos, vel locum ipsum (sincere agere volens ansamque auferre omnem) aliquando inviserim.

Afgedrukt bij Burscher, *Autographorum, illustrantium rationem quae intercessit Erasmo Roterdamo cum aulis et homnibus aeui sui praecipuis omnique republica Spicilegium* XXVII, blz. V. — Petrus Wyckman was priester en kanunnik te Anderlecht bij Brussel. Bij hem had Erasmus aldaar vroeger eenigen tijd doorgebracht.

130.

1523, April 17, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Pieter Barbirius, secretaris van paus Adriaan VI, over de smadelijke behandeling van Cornelis Hoen, die in zijnen kerker door den hatelijken kettermeester Nicolaas van Egmond werd ondervraagd.

Inprimis cavendum ne tumultus semel oriatur, quod audio factum Erphordiae (1), ubi singulis diebus occiduntur aliqui. Apud nos, tametsi stulta inclementia, Egmondani et illius collegae quidam indigne tractati sunt, tamen gaudeo nondum ventum ad manus, alioque finem nescit mutua laniena.

Cornelius Hoen, vir optimus, ut audio, fuerat restitutus per aulam; cum arte retraxerant in arcem quandam, ibi convicissent illum haereseos (nam hic Egmondanus felicius argumentatur quam in scholis); verum illico liberatus est per Hollandiae proceres. Hic haereticus erat, quod ausus sit cum Egmondano disputare.

Cornelius restitutus est, sed dire passus indigna; nunc demum restitutus est et Nicolaus noster vir integerrimus. Nec dubito quin his succurrerit pontificis aequitas; rectius tamen factura, si tales qui suis moribus, cunctis et bonis et malis invisi sunt, exarmaret, praesertim in tam arduo negotio. Quaeso te, carmelitam istum tanta armare auctoritate, quid aliud erat quam furioso tradere gladium?

Erasmus, *Opera omnia*, deel III, pars I, blz, 766, 767.

131.

1523, April 22, (Mechelen?). Uittreksel uit eenen brief der landvoogdes Margaretha aan keizer Karel over de groote onkosten van de gevangenschap der Augustijnen te Vilvoorde en der verdachte ketters te Antwerpen en in Holland. (Vander Hulst durft zich naar Holland niet meer begeven).

Je vous ay averti que de l'auctorité de nostre St Père j'eusse fait démolir le monastère des augustins en Anvers et que partie desd. augustins feust mené

---

(1) Te Erfurt, waar een bloedige volksopstand had plaats gegrepen.

à Vilvorde. Je vous avertiz que encoires y sont ils a vos dépens. Et aucuns layz que lon dit Luthériens, sont prisonniers aud. Anvers et en Hollande, ou maistre François de Hulst ne veult et dit qu'il n'ozeroit aler, quelque asseurance que l'on luy offre suffissante pour lui meilleur personnaige du pays, et y a de voz gens qui le soutiennent en ceste opinion; ceulx mesmes qui commencèrent, sont alés à Rome; et ceulx de Hollande et d'Anvers selon leur previlèges dient, que de leur bourgeois doye estre congneu sur le lieu. Et à ceste occasion demeurez vous en ceste charge de dépence.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 114.

132.

1523, Mei 6, Woerden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over het reizen naar Woerden van eenen raadsheer met den secretaris, om aldaar met den vicaris van het bisdom Utrecht de zaak eener verdachte Luthersche vrouw, die in de kerk schandaal verwekt had, te onderzoeken.

Meester Abel van Coulster, raidt ordinarys, ende Philips van Vuytwyck, secretarys van den voors. Hove, zyn deur ordonnancie ende bevel vanden voors. Hove gereyst vuytten Haige opten vj^{en} dach van Mey anno vyftienhondert drientwintich tot binnen der stede van Woerden, aldaer mede bescreven was die vicarius des bisdoms van Utrecht, om aldaer jnformatie te nemen van een zekere vroupersoen gevangen byden casteleyn van Woerden, die beruft ende suspect was van Luthers leeringe, ende oeck zekere confuys ende scandale openbaerlick voer den volcke jnde kercke van Woerden gemaect hadde.

Rijksarchief in Den Haag, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523 — laatsten Februari 1524), fol. xxv verso.

133.

1523, Mei 12, Woerden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over het ontbieden van den vicaris van den bisschop van Utrecht om aldaar ten gestelden dage met eenen commissaris van 't Hof eenige kettersche delicten te onderzoeken.

Jan Rutgersz. boede, die mit zekere besloeten brieven vanden Hove gereyst js anden vicarius vanden bisscop tot Utrecht, jnhoudende dat hy geconmitteerde schicken zoude opten xij^{en} jn Mey bynnen Woerden by zekeren commissarys vanden Hove, om hem te jnformeren op zekere delicten aldaer geperpetreert; daervoeren hem toegetauxeert js vyff daigen tot vj stuuers tsdaechs, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert, facit xxx s.

Rijksarchief in Den Haag, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523 — laatsten Februari 1524), fol. xliiij verso.

134.

1523, Mei 13-20, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de handelingen van eenen raadsheer en van den substituut van den griffier gedurende zeven dagen aldaar om het gedrag van eenen verdachten schoolmeester en van anderen te onderzoeken en te gelijk te vernemen wat de wethouders van Delft in dezen reeds verricht hadden.

Meester Aelbrecht vander Loo, raidt ordinarys, ende meester Jan de Jonghe, substituyt vanden greffier vanden voors. Houe, zyn deur beuel vanden voors. Houe gereyst vuytten Haige opten xiij dach van Mey anno xxiij tot binnen der stede van Delft, om aldaer jnformatie te nemen van eenen schoolmeester, die hem veruordert hadde te spreecken ende leeren diversche leeringhen smakende heresie ende anders contrarie theylighe kersten geloeve; ende oeck om te hoiren den voors. schoolmeester ende ander predicanten: ende oek voorts te vernemen wat diligencie ende nersticheyt die wethouders der voors. stede van Delft gedaen hebben om die waerheyt van desen te vernemen, opdat dairjnne voersien zoude worden, etc., breeder blyckende by trappoert daerof den Houe gedaen ende dinformatie die procureur generael ouergeleuert; int welcke doende zy gevaceert hebben elcx den tyt van zeuen daigen, te weeten die voors. meester Aelbrecht commissarys tot xxxij stuuers, ende die adionct tot xxij stuuers tsdaechs, beloepende tsamen xviij £ xviij s. van xl grooten, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hierouer geleuert, jn date den xx[en] Mey anno voors. Waeromme hier xviij £ xviij s.

Rijksarchief in Den Haag, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523 — laatsten Februari 1524), fol. xxvj en verso.

135.

1523, Mei, Luik. Uittreksel uit Chapeaville over het niet afkondigen van het Edict van Worms in het prinsdom Luik na eene langdurige bespreking in de vergadering der drie Staten.

Anno 1523 mense Mayo, habitis Leodij comitijs, actum imprimis ut edictum Caesaris contra Lutherum et Lutheranos non solum per civitatem, sed et alia patriae oppida publicetur, ut curia officialis caeteraque patriae tribunalia ab abusibus repurgerentur, ut arces munitionesque patriae contra hostium incursus instaurentur. Et quidem edictum mox contra officiales tum Leodij tum per omnes patriae regiones publicatum fuit: alia duo, longa consultatione habita, per varias causas in aliud tempus reiecta.

Chapeaville, *Gesta pontificum Leodiensium*, deel III, blz. 290. — Over de kettervervolgingen in het Luiksche prinsdom,

zie vooral D. Lenoir, *Histoire de la Réformation dans le Pays de Liège* (1861), Ch. Rahlenbeck, *L'Église de Liège et la révolution* (1862) en H. Lonchay, *Les édits des princes-évêques de Liège en matière d'hérésie au XVIe siècle* in P. Fredericq, *Travaux du cours pratique de Liège*, Fascicule I (1883).

136.

1523, Juni 1, Rome. Bul van paus Adriaan VI tot Frans Vander Hulst gericht, waarbij hij hem tot het ambt van algemeenen pauselijken inquisiteur in de Nederlanden van keizer Karel verheft. — 's Pausen voorganger Leo X had Luther veroordeeld; nochtans volhardde de ketter in zijne valsche leeringen, die nu ook Adriaan 's vaderland verpesten. Ten einde aldaar die ketterij te keer te gaan, stelt de paus Vander Hulst aan als zijnen algemeenen inquisiteur over Brabant, Vlaanderen, Holland, Zeeland, Henegouwen, Artois en al de andere rechtstreeksche of onrechtstreeksche Nederlandsche bezittingen van keizer Karel. Adriaan verklaart zulks te doen, omdat Vander Hulst's deugden en geleerdheid hem persoonlijk bekend zijn en niettegenstaande hij geen geestelijke is. De paus verleent hem gelijke macht als de bisschoppelijke en pauselijke inquisiteurs, op voorwaarde dat hij tegen verdachte geestelijken zal handelen in overleg met eenen of twee mannen der Kerk, met eenige kerkelijke waardigheid bekleed of in de godgeleerdheid gegradueerd, die hij zelve zal mogen aanstellen en die hem desgevorderd hunnen bijstand niet zullen mogen weigeren. Alleen de bisschoppen worden aan zijn gezag onttrokken (*infra tamen pontificalem dignitatem*). Ook moet Vander Hulst zich onthouden van geestelijke straffen uit te spreken. Voor de ontwijding der kettersche geestelijken zal hij de hulp moeten inroepen van eenen bisschop en twee abten of andere geestelijke waardigheidsmannen. De verdoolden, die berouw toonen, zal hij door zijne geestelijke helpers met de Kerk laten verzoenen. De boeten en aangeslagen goederen zullen tot den oorlog tegen de Turken dienen, na betaling der bezoldiging van Vander Hulst en van zijne helpers. Deze regeling der Inquisitie zal niet te kort doen aan degene, die ieder bisschop binnen zijn geestelijk gebied mag uitoefenen.

Adrianus episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Francisco vander Hulst, in utroque jure licentiato, salutem et apostolicam benedictionem.

Romanus pontifex, verus Christi vicarius, salutem querens et appetens singulorum et presertim eorum, qui a via veritatis et recto tramite aberrarunt, illa propensa deliberatione salubriter ordinat et disponit, per que ipsi errantes resipiscant et, cum resipuerint, in filios catholice ecclesie, que gremium sue pietatis non denegat postulantibus, recipiantur; qui vero in suis erroribus pertinaces fuerunt, debita animadversione castigentur, cumque personas Deum timentes et alias tales, quarum opera et diligentia premissa prestari posse perspicit, licet alicujus constitutionis rigor alias obstare videatur, libenter illi derogando personas eiusmodi ad talia pia exercitia atque ministeria preficit ac promovet,

Sane non sine animi nostri angustia et merore diebus elapsis accepimus, quod, licet felicis recordationis Leo papa X, predecessor noster nonnullos errores per iniquitatis filium Martinum Luter, impium et perniciosum hereticum in provincia Alemanie ac inclita natione Germanica, humani generis hoste suggerente, suscitatos et seminatos, cum matura deliberatione et fratrum suorum ac aliorum peritorum consilio, auctoritate omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus, tanquam respective hereticos, schandalosos, falsos ac piarum aurium offensivos vel simplicium mentium seductivos et veritati catholice obviantes per quasdam suas litteras damnaverit, reprobaverit atque omnino rejecerit et pro damnatis, reprobatis et rejectis ab omnibus utriusque sexus Christi fidelibus habere debere decreverit, prout in ipsis litteris, quas in illis partibus ac ubicumque locorum publicari voluit, plenius continetur, ipseque littere, ut a fidedignis accepimus et in parte etiam dum in minoribus constituti apud Hispanos essemus vidimus, in omnibus christianorum partibus publicate fuerunt, ita ut ad ipsius Martini heretici eiusque complicium et sequacium ac fautorum et ei adherentium hereticorum noticiam devenisse nullo modo dubitandum sit et ipsi ab hujusmodi erroribus tanquam pestiferis et perniciosissimis ac scandalosis se abstinere et, si animarum suarum salutem desiderassent, gremio catholice et universalis ecclesie se incorporare necnon ejusdem ecclesie fidem integram servare eiusque sacra precepta tenere debuissent. Nihilominus, proh dolor! dicti Martini insania eo usque progressa est, ut is statum omnem ecclesiasticum subvertere nixus sit, presbyteros seculares et regulares aliasque ecclesiasticas in sacris ordinibus constitutas personas ad matrimonia laicalia, a quibus eos omnino abstinere sacre et canonice sanctiones jubent, pestifere et licentiose incitando, populum christianum a cultu et pietate divina et presertim a missarum sacrificiis ac sanctorum, etiam beate Marie virginis invocationibus necnon suffragiorum pro defunctis oblationibus avertendo, septem sacramenta in remedium humane fragilitatis divinitus instituta et ab ecclesia catholica Spiritu Sancto cooperante suscepta ac promulgata partim omnino tollendo, partim perniciosissime et perverse variando et alia pleraque in venenatis illis libellis, qui passim sub ejus circumferuntur ab imo barathro deprompta, miserorum ab eo seductorum mentibus instillando;

Nos igitur cupientes, prout pastorali nostro incumbit officio, hujusmodi pesti ac morbo canceroso, qui, quod non sine ingenti cordis dolore referimus, etiam Inferioris Germanie partes et loca, unde nos carnalem originem traxi-

mus, invasit, ne in agro dominico zizania hec latius serpat, viam precludere ac ipsos hereticos, fautores et adherentes debitis penis punire, habita super his matura deliberatione ad hujusmodi exterminandam hereticam et falsam prefati Martini doctrinam;

Te, qui, licet clericali ordini, prout sacri canones hoc casu requirere videntur, ascriptus non sis, seu illi ordini asscriptorum privilegiis non gaudeas, ea tamen religione, doctrina, prudentia et rerum experientia et (quod in hac re principium est) eo domus Dei zelo nobis, dum in minoribus essemus, notissimus et compertissimus preditus es, ut non solum in negocio hoc, ubi ob errorum et heresum hujusmodi crassitudinem atque evidentiam, potius de executione quam de cognitione agendum videtur, sed etiam ubi de acutis et subtilibus sacre theologie questionibus ageretur, optima ac prestantissima queque officia abs te expectari possent; motu proprio et certa scientia ac de apostolice potestatis plenitudine predictorum et aliorum dicti Martini ejusque fautorum et adherentium predictorum errorum damnatorum et hereticorum, in ducatu Brabantie, comitatibus Flandrie, Hollandie, Zelandie, Hannonie, Artesii omnibusque et singulis aliis dominiis, terris ac locis carissimo in Christo filio nostro Carolo, Romanorum et Hispanorum regi catholico, in imperatorem electo, in partibus Inferioris Alemanie mediate vel immediate subjectis, universalem et generalem inquisitorem et investigatorem cum plena ac omnimodo potestate et auctoritate omnia et singula, que ad inquisitorum ordinariorum et apostolicorum officium de jure juxta patrum ac nostrorum predecessorum Romanorum pontificum canonicas sanctiones et de consuetudine quomodolibet spectantia et pertinentia gerendi et exequendi ac predictos et quoscumque alios hereticos, fautores et adherentes juxta eorum demerita debitis ac a jure statutis penis plectendi, puniendi et corrigendi, (ita tamen quod absque una vel duabus in dignitate ecclesiastico, constituta vel constitutis seu in sacra theologia graduata vel graduatis personis, quam vel quas ad infrascripta omnia cum plena potestate et auctoritate inquisitoribus heretice pravitatis hujusmodi (ut prefertur) concessis, auctoritate nostra deputandi facultatem per presentes tibi impartimur; et quibus ut a te requisiti onus hujusmodi suscipiant, in virtute sancte obedientie per easdem injungimus; contra clericos non procedas et a fulminatione censurarum et penarum ecclesiasticarum, que persone in dignitate ecclesiastica constitute seu in sacra theologia graduate hujusmodi absque te facere habeant, abstineas), duximus apostolica auctoritate deputandum et constituendum prout harum serie constituimus et deputamus.

Et ut officium inquisitionis tibi et prefatis personis in dignitate ecclesiastica constitutis seu in sacra theologia graduatis a te (ut prefertur) deputandis injunctum hujusmodi tu et illi possitis efficatius adimplere, vobis per presentes committimus et mandamus, quatenus ubique locorum in ducatu, comitatibus, dominiis et locis predictis simul vel separatim, prout personarum et negociorum qualitas exiget, contra dictos hereticos ac eorum receptatores, fautores et defensores necnon contra infamatos de heresi vel suspectos, etiamsi in dignitate ecclesiastica aut prelature infra tamen pontificalem sint constituti, etiam usque ad degradationem (a qua tamen desimiliter abstinere omnino volumus), juxta prefatas canonicas sanctiones hujusmodi metu postposito procedere debeatis, invocato etiam ad hoc et alia premissa, si opus fuerit, auxilium brachi secularis. Et quoniam episcoporum numerus ad degradationem clerico-

rum a canonibus constitutus in unum facile convenire non potest, tibi ac predictis per te deputandis, ut sacerdotem vel alium in sacris ordinibus constitutum, cum pro heresi fuerit seculari curie reliquendus aut perpetuo incarcerandus, per suum vel quemcumque alium per te ad id eligendum episcopum apostolice sedis communionem habentem, duobus abbatibus seu prioribus aut aliis in dignitate ecclesiastica constitutis personis, quas ad id expedire videritis, convocatis, degradari facere possitis et valeatis, harum serie concedimus.

Verum si prefati heretici, fautores, receptatores, defensores et adherentes ad cor reversi errores suos agnoverint et de illis et aliis per eos commissis et perpetratis delictis heresim sapientibus veniam cum humilitate petierint, personis in dignitate ecclesiastica constitutis seu in sacra theologia graduatis per te ad inquisitionis negocium hujusmodi (ut prefertur) deputandis, ut auctoritate nostra eosdem hereticos, fautores, receptatores, defensores et adherentes (dummodo relapsi non fuerint) ad gremium matris ecclesie et communionem fidelium aggregare etrestituere et injuncta eis juxta demeritorum eorum qualitatem penitentia salutari et aliis, que de jure fuerint injungenda, absolvere omnemque ab eis inhabilitatis et infamie maculam sive notam abolere possint et valeant, licentiam concedimus et etiam facultatem.

Volumus autem et sub excommunicationis late sententie pena, a qua nemo preter nos et successores nostros Romanorum pontifices canonice intrantes eos, qui contra fecerint, extra mortis articulum absolvere possit, mandamus quod, si aliqua pena seu mulcta pecuniaria predictis hereticis, fautoribus, receptatoribus, defensoribus aut adherentibus iniuncta seu eorum bona ipso jure vel alias confiscata fuerint, illa penes aliquas personas fide et facultatibus sufficientes deposita, deductis tamen prius expensis pro stipendiis eorum, qui in premissorum executione intervenerint necessariis, in bellum adversus Turcas Christiani nominis hostes et non in alios usus convertantur.

Volumus praeterea quod per deputationem de persona tua et etiam aliis personis ad inquisitionis hujusmodi officium (ut prefertur) factam locorum ordinariis, quominus suam ordinariam inquisitionem, quam de jure exercere consueverunt et possunt adversus quoscumque hereticos in sua diocesi exercere possunt, nullum prejudicium generetur, constitutionibus et ordinationibus apostolicis ceterisque, que premissis quomodolibet obstare possent, non obstantibus quibuscumque.

Datum Rome apud sanctum Petrum, anno incarnationis Dominice millesimo quingentesimo vigesimo tertio, kal. Junii, pontificatus nostri anno primo.

Inferius (1) *erat scriptum :* T[heodoricus] Hesius *et super plica :* Albergatus.

Collata presens copia cum originalibus litteris sigillatis plumbeo sigillo pendente concordat cum eisdem, J. Brem.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 612-617; vidimus-brief op het Rijksarchief in Den Haag (*Derde*

(1) Te beginnen met *Inferius* is alles van de hand van J. Brem, die substituut van den procureur generaal in Brabant was, en het gansche stuk is door hem zeer aandachtig overzien en hier en daar verbeterd ; want de afschrijver had menige bokjes geschoten ; nochtans waren er nog enkele kleine bij Brem blijven staan, die nu gaandeweg verbeterd zijn.

memoriaelb. van Hollant van Sandelijn, fol. 16.) — Op het Rijksarchief te Brussel (*Fardes de Vienne* nº 47) vindt men eene Fransche vertaling der bul met het opschrift op den rug : » Translation de la bulle de Me François vander Hulst touchant l'hérésie de Luther. » — Te recht doet de Hoop Scheffer (*Geschiedenis*, blz. 182, 183) opmerken, dat deze pauselijke volmacht zich veel verder uitstrekte dan de keizerlijke aan Vander Hulst op 29 April 1522 verleend, daar de algemeene inquisiteur aan Joost Laurensz niet meer ondergeschikt bleef en daar hij, mits geringe voorbehoudingen, het onbeperkt gezag eens pauselijken hoofdinquisiteurs over leeken en priesters in al de Nederlandsche bezittingen van keizer Karel door 's pausen bul verkreeg.

137.

1523, Juni 22, Mechelen. Notarieële vidimus-acte van de commissie van Frans Vander Hulst als pauselijken inquisiteur door Johannes Robyns, deken der St-Romboutskerk te Mechelen, aan Vander Hulst afgeleverd ten behoeve van 't Hof van Holland. (Het stuk bevat een volledig afschrift der voorgaande bul van Adriaan VI, 1 Juni 1523).

Commissie van Mr Franchois van der Hulst.

Universis et singulis presentes literas sive presens publicum transsumpti instrumentum inspecturis, visuris, lecturis pariter et audituris, Johannes Robijns, artium magister, decanus ecclesie collegiate sancti Rumoldi oppidi Mechliniensis, Cameracensis diocesis, salutem in Domino sempiternam et presentibus fidem indubiam adhibere.

Universitati vestre attestamur, quod anno, indictione, mense, die et loco infrascriptis certas literas apostolicas sanctissimi in Christo patris et domini nostri Adriani, divina providentia pape sexti, sigillo ejus plumbeo cum cordulis canapis more Romane curie impendentes bullatas et sanas siquidem et integras, non viciatas, non cancellatas, neque in aliquo eorum parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspitione, ut in eis prima facie apparebat, carentes, nobis pro parte venerabilis et circumspecti viri domini et magistri Francisci van der Hulst, in utroque jure licentiati, principalis in eisdem literis apostolicis principaliter nominati, coram notario publico et testibus infrascriptis presentatorum vidimus, inspeximus, manu tenuimus, palpavimus et legimus tenorem subsequentem de verbo ad verbum in se continentem : « Adrianus episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Francisco van der Hulst, etc. . . . . . Datum Rome, apud sanctum Petrum, anno incarnationis Dominice millesimo quingentesimo vicesimo tertio id. (?) Junij, pontificatus nostri anno primo »; in quorum visionis, inspectionis ac manutentionis, palpationis et lectionis fidem et testimonium premissorum, quia per insertas litteras apostolicas una cum suis originalibus concordare invenimus et in nullo discrepare.

Ideo presentes literas sive presentes vidimus seu transsumpti publicum instrumentum exinde fieri et per notarium publicum subscriptum signari, subscribi et publicari nostrique sigilli jussimus et fecimus appensione communiri. Datum et actum Mechlinie, Cameracensis diocesis, in domo habitationis nostre solite residentie, anno nativitatis Domini millesimo quingentesimo vicesimo tertio, indictione undecima, die vero vicesima secunda mensis Junij, pontificatus prefati sanctissimi domini nostri Adriani pape sexti anno primo; presentibus ibidem honorabilibus et discretis viris magistris Gregorio Caluwaert, artium magistro, et Johanne van Baesrode, clericis Cameracencis diocesis, testibus ad premissa vocatis specialiter atque rogatis.

Sic subscriptum : Et ego Walterus Militis, presbiter Cameracensis diocesis, publicus sacre et apostolica et imperali auctoritatibus necnon venerabilium et circumspectorum virorum dominorum decani et capelani ecclesie collegiate sancti Rumoldi Mechelinicnsis, dicte diocesis, notarius et coram ejus scriba, quia per insertarum literarum apostolicarum presentationem receptioni, visioni, inspectioni et manutentioni ac presentationi vidimus seu transsumti publici instrumenti, hujusmodi peticioni et decreto unacum prenominatis testibus, dum, sicuti premittitur, coram prelibato domino decano et per ipsum fierent, dicerentur et agerentur, presens interfui eaque sic fieri vidi, scivi et audivi : ideirco hoc presens vidimus seu transsumpti hujusmodi instrumentum manu alterius fideliter scriptum exinde confeci et in hanc publicam formam redegi, signoque et nomine meo solitis et consuetis una cum dicti domini decani judicis sigilli appensione signavi et subscripsi rogatus et requisitus. In fidem, robur et testimonium omnium premissorum sic subsignatum : Gualterius Militis, notarius.

Rijksarchief in Den Haag, ***Derde Memoriaelboek van Sandelijn***, fol. 16-20 verso.

138.

1522, September-1523, Juli 1, Antwerpen, Vilvoorde en Brussel. Uittreksel uit *Die excellente cronike van Vlaenderen* (1531) over de aanhouding der Augustijnen te Antwerpen en het later verbranden van twee hunner te Brussel. — Allen waren in het slot van Vilvoorde gevangen gezet, doch werden later in vrijheid gesteld, nadat zij te Antwerpen in de O. L. Vrouwekerk herroepen hadden, uitgenomen drie, die naar Brussel gevoerd werden, waarvan twee aldaar als verharde ketters verbrand zijn.

Item sommighe vanden broeders vander Augustijnen oordene van Antwerpen waren up waghens gheset ende so te Vilvoorden up tslot gedaen, mer quamen wte midtsgaders dat si sommighe articulen van Luther Tantwerpen in Onser Vrauwen kereke wederriepen upt doesael, utgenomen drie vanden voors. broeders, die te Bruessel ghevoert waren, omdat se die articulen niet

afgaen en wouden; ende twee van dyen waren naerder hant ontwyt ende te Bruessele verbarnt up Onse Vrauwen visitacie avont tsachternoens.

Die excellente cronike van Vlaenderen, Bijvoegsel, fol. 14. — Schier gelijkluidend bericht in de *Chronycke van Antwerpen*, blz. 19, in 't *Antwerpsch Chronyckje*, blz. 19, en in Bertrijn's *Chronijck*, blz. 73. De eerste der drie zegt : « Anno 1522 (*sic*) in Julio » en verder : « ... vuytgenomen twee van die broers, genoemt Hendrick ende Jan, twee gebroeders van tShertogenbossche, die syn te Brussel gevuert; omdatse die artikulen nyet affgaen en wouden, soo werden sy ontwydt ende aldaer verbrandt, tsaterdaechs op Onser Liever Vrouwer visitatie avont in Julio. » (blz. 19.)

139.

1523, Juli 1, Brussel. Uittreksel uit de *Chronycke van Antwerpen* (16de eeuw) over het verbranden van twee kettersche augustijnen.

Anno 1523 den eersten July op Onser Liever Vrouwen avont, wirden te Brussel ontwydt twee augustynen ende verbrandt te polvere vuyten cloostere van Antwerpen (deen was vuyter Kempen ende dander vuyt Zeelant), omdat sylieden hun propoost nyet affgaen en wouden.

Chronycke van Antwerpen, blz. 22. — Gelijkluidend bericht in 't *Antwerpsch Chronyckje*, blz. 23. — Beide kronijken geven deze aanteekening, nadat ze er vroeger reeds anders van gewaagd hebben. (Zie ons voorgaande stuk).

140.

1523, (Juli 1), Brussel. Uittreksel uit de rekeningen van den ontvanger vanden exploiten in Brabant over het verbranden der twee kettersche Augustijnen van Antwerpen. — Kosten betaald aan den beul van Brussel, aan eenen klerk en aan den procureur generaal van Brabant.

Meesteren Peeter Frapmain, scerprechter van deser stadt, betaelt zesse ponden ten voirscreven prise, vander executien by hem gedaen mitten brande vanden twee Augustynen, die mits der Lutheriaensche heresie waren gecondempneert ende op die merct onser stadt verbrandt tot asschen (1), blyckende by de ordonantie van mynen heere den Cancellier ende quitancie daerop dienende, soe hier. vi £.

---

(1) Op den rand staat : By ordinantie ende quitantie, als in den texte is overgegeven.

Jorysen Keyens van Airschot, clerck van meesteren Lodewycke van Heylwigen, betaelt negen stuvers, van xij bladeren papiers by hem gescreven in de voirs. gheestelycke jurisdictie, blyckende by der taxatien ende quitancie hier mede overgegeven (1). Soe hyer . . . . ix st.

Den selven [meesteren Pieteren du Fief, procureur generael van Brabant,] van diversen vacatien ende verleeghde penningen by hem gedaen in die executie vanden Augustynen verbrant op de meret deser stadt als Lutherianen, vier en twintich ponden zeven seellingen negen penningen, gelyck dat blyckt by de taxatien daeraf zynde ende quitancie daerop dienende, hiermede overgegeven; hoewel die voirsz. vacaties beloopen xxix £ vij sc. ix d.g., nochtans en heeft die voirsz. ontfanger mair xxiij £ vij sc. ix d.g. betaelt, mits dat hy den scerprechter dairinne getaxeert op vyf ponden te voeren betaelt hadde, blyckende by de naestvoirgaende rekeningen, soe hier . . . xxiiij £ vij sc. ix d.g.

Rijksarchief te Brussel, *Comptes du receveur des exploits de Brabant* nrs 217 en 218, 1 October 1522-30 September 1523, fol. VII verso en 1 Oct. 1523-30 Sept. 1524, fol. IX verso.

141.

1523, Juli 1, Brussel. Duitsch verhaal van Martinus Heckenhofer over de verbranding van Jan en Hendrik, kettersche Augustijnen van Antwerpen, gevolgd van de opgave hunner 61 leerstelsels met de verklaringen van den schrijver er bij. — Hun klooster te Antwerpen werd verwoest, de broeders bracht men naar Vilvoorde en drie bleven volharden in hun geloof. De magisters van Leuven en de monniken leidden de ontwijding dier drie op eene stellage vóór het stadhuis te Brussel. Twee werden verbrand en stierven heldhaftig; de derde werd weggevoerd, men weet niet waarom. Enkelen zeggen, dat hij herroepen heeft, hetgeen niet te denken is. Enkele anderen zeggen, dat hij in 't geheim verworgd werd. De monniken van Brussel predikten daarna, dat de twee verbranden te midden der vlammen herroepen hebben, hetgeen door de omstanders geloochend wordt. De kanselier getuigde, dat hij zulke rechtspleging nog niet bijgewoond had. (Volgen de artikels hunner leerstelsels met den commentaar van Martinus Heckenhofer na elk hunner).

Dye histori so zwen Augustiner ordens gemartert seyn tzu Bruxel jn Probant von wegen des Euangelj. Dye Artickel darumb sie verbrent seyn mit yrer ausslegung vnd verklerung.

Martinus Heckenhofer tzu Klaus, wunscht eynem yetlichen Christlichen

---

(1) Op den rand : By der voors. taxatie ende quitancie hier overgegeven.

leser gnad vnd frid von Got dem vater vnd vnserm herren Jesu Christo. A[men].

Lyeber bruder, dye Artickel bekant durch dye gerichten Martrer, so verbrent sein tzu Bruxel im Probant, von wegen des Euangeli, seyn uns nitt alleyn darumb tzuwissen, das man behertze vnd mercke das grausam furnemen des Entchrists wider Got, und sein heiligs wort, sonder auch darumb, das sich ein jetlicher besinne, szo er durch Christum wurde beuordet tzum leyden, wie gelassen er solt sein, wan die tzeyt ist allhye, das dye straff anfahe, am gesindt Gottis. 1. Petri. 4. Vnd Got vleyssig bite, das er geb den seynen bestendigkeyt vnd weyszheyt tzu vberwinden alle wydersachern vnd feynte des wort Gottis. Des gnaden sey mit vns allen. Amen.

Volgtt dye marter der bestendigen ritter Christi, Johansen vnd Henrichen Augustiner orden des Closters tzu Antworff bruder, als betzeugen die jenigen so die geschichtt gesehen haben vnd furwar wissen.

Nach Christi vnsers heylants geburt M.D. XX iij. jar, am ersten tag Julij, das ist am abent Visitationis Marie, seyn dye gericht worden, vnd hat sich kurtzlich also begeben.

Von den euangelischen ler wegen, ist tzestört das angefangen Closter Augustiner ordens zu Antworff, und seyn dye brüder gefangen vnnd gefurtt gen Wilferd. Vnd drey seyn aufs den selben verhart vnd bestendig bliben vff dem Euangeli; dye andern aber seyn abgewichen. Man hat vil versucht vnd furgenumen, wie man sye möcht abtrunnig machen, aber sie bliben bestendig.

Darnach hat man die selben drey gen Bruxel gefurt vnd mit vleyssz ym kercker bewart. Seyn dohyn komen Magistri nostri, dye sophisten der schuel tzu Louen.

Vnd vff den ersten tag Julij hat man auffgerust eyn gebor, dohyn seyn kommen dye brüder der closter Dominicus, Franciscus vnd Carmeliten orden; haben sich gesetzt Magistri nostri vnd abt mit jrer kleidung die doselb warn an stat der bisschoff, vnd vyl ander dye do stunden vff der emporung oder stuel, der auff gericht was vor dem Rathaus.

Man hat vnder der xj stundt gefurt vber den marckt den jungsten, aus den gemelten dreyen, eines klaren wolgeferbten antlitz, vor den andern gelert vnd wolberedt; ist hynein gefurt vnd palde herfur auffs pult oder gebor gangen, angezogen mit pfaffen gewant: jn mittels was sam ein altar bereit, vor dem hat er geknyet. Jederman hat als erschrocken yhn angesehen; aber es was nit tzu mercken eyn̄ tzeychen eynes forchtsamen oder erschrockens gemuets. Zuruck stunde yhm der Gardian der Franciscen, vnd fieng an tzu predigen. Vor ym hub an der bischoff aus eym buch die entweyhung (als sys nennen). Eyn gantze stund ist vorloffen mitt den dingen vnd dem predigen; aber der jungling ist bliben eyner gestalt vnd eins vnverwandelten wol geferbten holtseligen antlitz, das sich ertzeygtt nit alleyn willich tzu sterben, sunder auch eyner hohen dult und senffmütigkeyt; er stund als wer er in seinem beschawen vnd gebet. Vnd so man yn hiesz dysz oder das thun, was er gehorsam an alle beschwerung.

Man sagt er hab kurtzlich gesprochen, er wol gehorsam seyn bysz in todt.

Als die entweyung geschehen, und als man gewonlich sagt, aus eym pfaffen eyn lay gemacht, ist er hyneyn gangen yn gemeyner kleydung.

Darnach seyn herfur gangen tzwen ander, mit partheten angesicht vnd auch wie der erst mit bestendigen gemuet; den hat man auch die pfafferei vnd muncherey abgenummen, vnd widerumb hinein gefurt. Alpald darnach sein herfur gefurt tzwen, der erste jungling vnd der letzten eyner vnd hynbracht tzu der Rychtstat, die was am marckt, do disze ding geschehe seyn, auffgericht; aber dyeweyll man sie furte, vnd entkleydet, hört man vil aus yhne, die eyn antzeigung gaben jederman eines rechtglaubigen gemuets, welches begeret und frewet sich mit Christo tzu sterben.

Darnach haben sie protestirt, das sie sterben wolten als war christen, vnd sprachen das were der tag des sie lang begeredt hetten. Als sie entblöst waren bis an die hembt, seyn sie lang gestanden, haben die sewl umbfangen.

Das fewer entzundt man gemelich an; obs aus gefer oder ungefer geschach, das wysszen dye nachrichter. Ausz dem langen vertzihen vnd langsamen rösten sein sie nie schwecher, noch vertzagter worden, vnd als vyl man möcht ermessen aufs yren geberden, stirn, augen vnd gantzen antlitz, dye etwan mer den jnwendigen menschen deuten, den die zung, so man ymer mer tzuhe bey yn vertrawen, bestendigkeyt, frolichkeyt vnd die hochste freymutigkeyt, dasz vil meynten sye lachten vor andern, aber sprachen sye den glauben vnd das gesangk Te Deum Laudamus, eynen versz vmb den andern. Eyner ausz yn, so sich das fewr bey yn entzunt, sagt: « Mich gedunecktt man strewe mir rosen vnder ». Der lo aber vnd flamm vffgeend nam ine beyden die stymm, das mans nit mer hört. Vnd also haben sie uff geben iren geist. Got sey lob.

Warumb aber der drit nit herwider gefurt sey, ist verborgen. Etliche meynen er hab wydderruffen; dyeweyl ehr aber nit geschenn yst vor dem volck, ist es vnglaublich; etliche meynen er sey yn der stil erwürckt. Es sey dysz aber, das es kan nitt lang verborgen bleyben. Darnach haben dye barfuesser munch vff der cantzel tzu Bruxel dem volck gesagt, das sie solten widerrufft haben, ym letzten punct, so das fewr vber handt hat genumen. Dartzu sagen neyn alle die jenigen, so dem fewr am nechsten gestanden sein, bysz an yr ende. Hyerumb tzubehertzen ist was dye leut getriben hat tzu dyszer that. Der Canceller yhm Probant hat gesagt, er hab nye dergleychenn gesehen, vnder so vill dye er hat sehen richten.

Die bekanten artickel der tzu Bruxel in Probant verbrenten Merterer ausz der Augustiner samlung tzu Antworff, des ersten tags Julij nach Christi geburt. M. D. im XX iij.

1. Niemandt ist verpflicht aus gebot des bapst oder keysers, tzuuermeiden des Luthers bücher tzulesen.
2. Die do verbieten die bücher des Luthers, vermessen sich mer, den Gottis geist eruordert oder beuilht.
3. Dye des Luthers bücher verbieten, thun wider geschrifft dye spricht, 1. Tessalo 5 : 1. Jo. 4. Alle dyng brufft, was gerecht ist behaltt, vnd widerumb bruffet dye geyst, obs sie von Got seyen.
4. Er hat schmelich gesprochen tzum commissari, er wol yne mit lyebkosen verfuren.

5. Dye Lutherischen bücher haben ym mer liechts geben der heyligen schrifft den alle die doctoren, die er gelesen hat.
6. Neher hat yhne tzum Euangeli geweyst der Lutther den Augustinus oder Hyeronimus.
Aufs der heylygen geschriefft mag man nit antzeygen, das der bapst mer gewalts hab den alleyn dye dynstbarkeyt odder das wort Christi tzupredigen, also auch ander prelaten.
8. Noch der bapst noch kein ander prelat mag gebieten oder verbieten etwas damit die gewyssen verletzt wurde, das die heylige geschrifft nit yn sich helt odder Got nit geboten oder verboten hat.
9. Der weltlich gewaltt mag etwas bieten oder gebieten, das leyblichs betrifft, aber nit dy gewissen oder geistlichs.
10. Dye kirch hat noch nit verbottenn dye bücher Lutheri vnd nach der deuttung der tzwey text, alle ding brufet vnd brufft dye geyst obs von Got seyen, hat er wyder vernewt den artickel, die kirch hat nit verworffen desz Lutthers bücher.
11. Etliche artickell seyn yn pabst Leo des tzehenden bull verdampt, dye doch recht vnd ware seyn, hierumb vnbillich verdamptt; das helt ehr so byss auff bessern bescheyd vnd hat deut auff dye nachuolgenden.
12. Alle menschen seyn priester vor Got.
13. Alle menschen mögen vertzeyhen dye sonde eynem yetlichen christen nemlich dye jenen so brüderlich wissen vernemen.
14. Dye frawen mögen auch entbunden von sunden; das versteet er von der evangelischen absolution, als geschriben ist Matthei, am achtzehen : Szo in dich sundigt deyn bruder.
15. Der euangelisch gewalt, begriffen yn den worten : Wem yr werdt vertzeyhen dye sund, etc. ist yederman gemeyn.
16. In der messz wird nit geopffert der leyb Cristi, durch den menschen, den das im geben ist tzur ertzney vnnd gedechtnis, das opfert man nit.
17. Er ist gefragt ob dye wort im canon der messz falsch seyen; hat geantwordt, es sey was es sey mit den worten, des canon der messz, aldo wirdtt der leyb Christi nitt geopfert, sunder genummen yn seyner gedechtnus.
18. Er weyss nit ob brot bleyb yhm Sacrament nach der consecration oder wandlung, vnnd so man yhm eyn text aus den rechten furhielt, der solchs antzeygt, hat er geantwort : Wo der text yhn der heyligen geschrifft verfast ist, so glaub ichs, sust nit.
19. Man soll nichts glauben das ferlicheyt der gewysszen betrifft, es sey den yhn der heyligen geschrifft begriffen oder daraus tzogen.
20. So eyn concili etwas beschlus, das in der heyligen geschrifft nit grundt hat, das sol als verdechtlich gehalten seyn.
21. Hat nit weyter wollen antworten, ob man soll glauben oder nit glauben; so er aber offt wurde gefragt, hat er gesagt, es sey wie es sey vmb Martinus Luther, er wysz das ehr durch seyn schreiben yn die erkentnis des Euangeli komen ist. Ist gefragt ob Martinus Lutther den heyligen geyst hab; hat er nit wollen antworten.
22. Er ist gefragt worden ob er halt das vnderscheydt sey vnd eynem pfaffen und layen tzu uerwandlung den leyb Christi; hat er geantwort, er wyssz

nyt ob dy wandlung tzuhörig sey der priesterschafft des Newem Testaments.

23. Er hat schmechlich gesprochen : Gott wirdt wol sehen ewer troung.
24. Szo mans woll ermessen het, weren als wol dye leyen priester gewest, als dye jhenen szo von byschoffen geweicht seyn.
25. Er verstund nit ob der bisschoff dem pfaffen ein newen gewalt geb den leyb Christi tzu wandeln, so er yhnn weycht.
26. Es ist mer den leyb Christi nyessen, das allen glaubigen tzymbt, den wandeln das alleynn eyn dyenstbarkeyt ist des Sacraments, hat doch nitt kunnen versteen, ob eyn ley on weyhe möcht wandlen den leyb Christi so der tzu ym sagt : Wandel.
27. Ausz dem gotlichem recht noch ausz gotlichem gebot ist der mensch vorpflicht alle todsund zu biechten, wan kein mensch kan wissen sein sund, vil mynder beychten.
28. Dye tauff Eucharisti odder der leyb Christi vnnd dye puesz, die fuesszen vff dye verheyssung Christi, welche denn glauben erwercken; hyerumb glaubtt ehr, das der glaub bey den selben auch gnad bring.
29. Die andern vier sacramenten als firimung, die weyhe, ee, vnd dye letzte ölung, dye haben keyn verheyssung, vnd seyn mer kyrchennbreuch vor alder gehaltenn : hyerumb bringen sie nit gnad, vnd mögen vnderlassen werdenn als nit sacrament.
30. Dye gemelten sacrament geben nit mer gnad den andern kirchenbreuch, dye man nit fur sacrament helt, wan allein dem wort Gottis wirt gnad geben.
31. Dye priesterschafft ist keyn sacrament, ist aber eynn dyenstbarckeyt von nöten.
32. Dye letzte ölung hat keyn verheyssung.
33. Noch bapst noch bischoff oder keyn ander geystlicher prelat kan den menschenn verpflichten tzu denn dingen, dye nit seyn yn götlichen rechten oder gesetz begriffen also, das dye vbertretung eynn todtsund were, als ist fasten XL. tag, ein mal beychten ym jar, dye fest feyren, etc., wo solchs vnderlassen mag werden, an ergernis des nechsten ; dys helt er so lang byss vff bessern bescheydt.
34. Christus wurckt ym menschen vnd durch dye menschen eyn yetlich guts werck, also das dye menschen nichts wurcklichs dabey thun, sonder sie gestatten allein dem wurckenden Christus seyns wercks yhnn sich als eyn werektzeuch.
35. Der bischoff tzu Rom ist eynn nachkömling Petri, aber nit eyn statthalter Christi, vnd vber alle samlung der gantzen welt von Christo yhnn der person Sanct Peters dewt vnd eyn gesetzt, wan Christus hat keynn vicari oder stadthalter nach yhm gesetzt den bapst, besunder eyn dyener.
36. Alle ewyge gelubtnis gethann, ausszerhalb des gebots Christi, also do seyn die glubnis der verbunden in clöstern, seyen unweyszlich geschehen, von wegen vnwyssenheyt Christlicher freyheyt ; darumb verpflichten sie nit.
37. So er erlernt hat dye christlichen freyheyt, acht er seyn gewissen vngebunden von glubniszen.
38. Der ware Christlich vnd gemeyn glaub kan nit abgesundert seyn von der

lyeb, wan dye lyeb ist eynn frucht des glaubens vnd der glaub an werck ist tode.

39. Das sacrament yn der messz nutzt alleynn dem, der es entpfehet.
40. So Got dem sunder dye sundt vertzycht, als pald vergibt auch alle peyn der sund, durch den tode Christi; vnd das glaubt er gutlich.
41. Er weys nit ob eyn fegfewr sey oder keyns sey.
42. Er hat gesagt: Meyne herren, yr habt mit unns vnredlich gehandelt vnd nit nach dem Ewangeli.
43. Das sacramennt des altars hatt keynn opferung, aber das opfer ist eynsten am creutz geschehen.
44. So der sunder gebeycht vnd dy absolution hat entpfangen, ist ehr nit verpflicht aus gotlichen recht tzu einer pen, wo er sust seyn bruder oder dye christenheit nit beleydigt hat mit eym offenlichem oder heymlichem laster. Darumb seyen alleyn tzway teyl der puess.
45. Er weys nit ob der lebendigen hylff den gestorben tzu nutz komen.
46. Es wer besser, dye weyse der anfengcklichen kirchen gehalten, ym messz lesen, den mit den messz gesetzen, on das gebot Gottis erdacht, sich verwickeln.
47. Dye gesetz der kirchen bey der messz seyn wydder das gebot Gottis vnd Christi.
48. Dye weyl genante gesetz vnd ceremonien oder kirchenbreuch von menschen ordenung vnd nit aus götlichem gebot komen, so seyn sie dem Gots gebot wyder.
49. Wyr seyn nyt verpflicht bey eyner todtsundt dye tagtzeyt tzu lesen.
50. Szo er dye tagtzeyt bass, hat er allweg wider das götlichen gebot thaen, das ehr den Vatter nit angebet hatt yhm geyst vnd der warheyt.
51. Er wolt ee tzehen hels verliren, so er sie het den all yren fragen antworten.
52. Szo der sunder vertrawt, das ym seyn sund sind vorgeben, so sindt sie ym vergeben.
53. Es were gut, das man den leyen nit versaget das sacrament des altars vnder tzweyerley gestaltt tzu nemen, das Christus yederman tzu geben verlassen hat.
54. Dye denn leyen tzweyerley gestaltt tzu nemen verbieten, thun wider Gottis willen.
55. Dye wort der consecration oder wandlung sol mann mit erhaben stymm sprechen.
56. Er ist gefragt, ob sichs tzymbt die heyligen anbeten; do hat er gesagt, er wölle nit meher antworten.
57. Er ist gefragt, ob er vom Luther sey verfurt; wan man furcht er sey von ym verfurt, hyerumb halt man ym dyse frag fur; er hat geantwort: Ich byn verfurt wie Christus seyn tzwelff boten verfurt hat.
58. Es ist wider das götlich recht, das dye geystlichen sollen entnumen seyn von keysers gewalt.
59. Der bapst hat keyn andern gewalt denn predigen das wort Gottis vnnd weyden dye schaff Christi mit dem wort Gottis.
60. Er sicht wol, das das wort Gottis nit ist, ym den herzen commissarien.
61. Er acht seyn leben gering, seyn seel beuilcht er Got.

Zeldzaam drukje van 30 blaadjes zonder plaats noch jaartal

noch drukkersnaam, waarvan slechts een zestal exemplaren bekend zijn (te Brussel, Berlijn, Weimar, Bamberg, Wolfenbüttel en Gent). Zie *Bibliotheca Belgica*, H. 157 of *Martyrologes*, deel I, blz. 507-509. — Op het titelblad ziet men twee knielende augustijnen in hunne zwarte monnikspij met gevouwen handen en eene stralenkroon om hun hoofd met breedgeschorene kruin; in de wolken verschijnt Christus. (Het plaatje is gekleurd in 't exemplaar van de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool.) Boven het plaatje: *S. Heynricus, S. Johannes.* Links op den rand: *Sancti qui fide mundati. Act. 15. Fide purificans corda eorum.* Onder het plaatje: *Dye tzwen tzeugen des Euangeli tzu Bruxel yn Probant verbrent. Frew dich, selige Germania.* — Over den schrijver is schier niets bekend (*Bibliotheca Belgica.*) Zijn doorloopend commentaar op de 61 artikels is merkwaardig; doch hij is te lang om hier opgenomen te worden. — Haemstede (*Historien der vromer martelaren*, fol. 46-47) schijnt hoofdzakelijk dit verhaal gevolgd te hebben.

142.

1523, Juli 1, Brussel. Duitsch verhaal over de verbranding te Brussel der kettersche Augustijnen van Antwerpen. — Na de verdrijving der Augustijnen uit Antwerpen werden er drie te Vilvoorde gevangen gezet en te vergeefs trachtte men hen hunne leerstelsels te doen herroepen. De monniken en geestelijken, de Paus van Rome en het Hof van Brussel bemoeiden zich met hun geval. Dan werden de twee Augustijnen ontwijd en door de raadsheeren van vrouw Margaretha aan den beul overgeleverd. Vier biechtvaders vergezelden hen naar den brandstapel, waaronder een predikheer, kettermeester van Keulen, en een vrouwenbroeder van Brussel. De twee Augustijnen weigerden nogmaals en herhaaldelijk iets te herroepen en stierven zeer vroom en standvastig in de vlammen. Die strafoefening duurde vier uren lang. Drie dagen daarna werd de derde Augustijn op gelijke manier verbrand (sic). Hij was een zeer geleerd man en heeft op den brandstapel twee sermoenen gehouden.

Der actus vnd hendlung der degradation vnd verprennung der Christlichen dreien ritter vnd merterer Augustiner ordens geschehen zu Brussel. Anno M. D. XXIIJ. Prima Junij (sic).

Wie die Christlichen drey ritter vnd marterer Augustiner ordens haben

vmb der Euangelischen warhayt willenn jamerlichen (doch frölich vnd willig) mit grossen dancksagungen, Gott jrenn gayst auff geben, etc.

Es seind vonn den münchen Augustiner ordens, so zu Anttorff vertriben sein, drey der selbigen in vil orten(1) gefangen gewest vmb Christlicher warhayt willen, jnen etliche artickel für geworffen, die zuwiderrüffen, aber jr kainer das zethun bewilligt. Nun haben andere münche vnd gaystliche so vil durchs gelt mit den Regenten gehandelt, auch gebenn dem babst, das ain mandat von Rom kommen ist, darinn der babst alle die, so auff diser maynung sein, verurtaylt hat, die selben zuuerprennen. Auff söllichs haben die am Hoff zu Brussel die münch für recht lassen bringen, vnnd jnen fürgehaltenn etlich artickel, die sy wederüffen söllen; undter disen, zwen am maysten berürt : Das der babst nit macht hab, ainem seine sünd zuuergeben, zupinden der entpindenn, sonder allayn Gott; dann, der babst sey als wol ainn sündtich mensch als andere menschen, vnnd hab nit mer macht dan ain ander priester. Vnd sunst die andern Euangelischen artickel haben sy alle söllen widerrüffen.

Do seind sy gestanden vnd haben gesagt : nain, sy wöllen Gottes wort nit verlaugnen, sonder sy wöllenn vil lieber vmb Christliches glaubens willen sterbenn. Do hat man jnen gesagt, sy mussen verprynnen. Des seynd sy gantz willig gewest vnd gesagt, sy sein froe das jnen Gott die gnad geben hab, das sy vmb Christliches glaubens willen sterben söllen. Do ist einer vnder den dreyenn gewest, hat iiij tagfrist gebetten, sich zu bedencken zuwiderrüfen, oder nit. Den hat man wider in die gefencknuss gefürt.

Die zwen haben sy genommen, vnnd ynen alle klayder, als sölten sy mess gehalten haben, angelegt, vnnd alda ainen altar auff gericht; da bey seind bischoff vnnd ander gaystliche prelaten gewest, haben da den zwayen münchen dye weyhe abgenommen, vnd jnen andere klayder, dem jüngsten ainen gelben, dem andern ainen schwartzenn rock angethon, vnnd darnach dem gericht zu Brussel vberantwort, darnach dieselben, frawen Margarethen räthen vberantwort; die habens genommen, vnnd dem hencker an stricken geben. Da seind vier beychtuetter mit jnen gangen; das seind gewest der ketzermayster von Cöln prediger ordens, vnd ain frawenbruder münch von Brussel, vnd sunst ander zwen münch; dise vier seind neben jnen gangen, jnen vil zugereth, sy söllens widerrüffenn.

Sagten sy vnd lobten Gott, das er jnen die genad geben het, vmb seines worts willen zusterbenn. Als sy nun zum fewr kommen sein, haben die vier beichtuetter gewaynet; da haben dise zwen gesagt, sy dürffen nit vmb sy waynen, sonder vber jre sündt; sagtenn weyter : Wainet uber das gross vnrecht, so jr die göttliche gerechtigkayt also veruolgt. Vnnd seind damit gantz frölich mit lachendem mund jns fewr gangen. Do man jnen die röck hadt aussgezogen, hat ainer denn andern fast wolgetröst, vnnd seind mit ein ander jns fewer gangen. Do haben die beychtuetter sy noch ains gefragt, ob sy noch nit in den Christlichen glauben wölten. Sagten sy : Wir glauben in Got, auch in ain Christliche kirch, aber ewer kirchen glauben wir nit.

Vnd seind also woll ain halbe stundt jmm holtz gestandenn, biss man das het angezündt; die weyl haben sy stetigs gesagt, sy wöllen in dem namen

(1) Lees : *Vilvoorde.*

Christi sterben. Da habenn die vier beichtuetter jnen zugeschrieenn, sy söllenn sich bekerenn; oder sy farenn zum Teuffel, vnnd sy werden in des Teuffels namen sterben. Do sagtenn die zwen, sy wolten, vmb der Euangelischen warhayt willen sterben, als fromme Christen. Darnach hat man das fewer angezündt, habenn sy anders nit geschrien « *Domine, Domine*, o ain sun David, erbarm dich vnser; » vnd die strick vmb jre leyb seind ee verbrandt, ee sy erstickt sein. Do ist der ain aller erst jm fewer auff die knye gefallen, die hendt zusamenn gelegt, vnd geschrien : « Herre Jesu, ein sun David, erbarme dich vnser. » Darnach sein sye beyde verschiden vnd gar zu puluer verprent. Dyser actus hat bey vier stunden gewert.

Darnach auff den dritten tag, hat man denn dritten münch, der jm ein bedacht genommen hat, auch verprent, vnd mit jm gehandelt wie mit den andern; der ist fast ein gelert man gewest, hat er bey dem holtzhauffen ein lange predig gethan, vnnd ist darnach an dye marter gangen. Vnnd do sye das fewer angezündt habenn, hatt er noch gepredigt byss das fewer vnd flamm vber jn aussgeschlagen hat, vnd ist auch also seligklich in Got verschiden.

Zeer zeldzaam drukje, zonder plaats noch jaartal noch drukkersnaam, berustende in de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool. Zie F. Vander Haeghen, Arnold en Vanden Berghe, *Bibliotheca Belgica*, A 140, of *Martyrologes*, deel I, blz., 473 en volg. — Een exemplaar van eene andere uitgave berust op de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage. (Zie Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Kon. Bibliotheek*, deel I, 1e stuk, blz. 7.) Dit brochuurtje van 3 blaadjes, weinige dagen na de verbranding der Augustijnen verschenen, werd soms, doch zonder bewijzen aan Luther toegeschreven. In 1732 werd het opgenomen in Luther's *Sämtliche Deutsche Schriften und Werke*, deel XVIII, blz. 481. Het werd overigens reeds in de 16de eeuw herhaaldelijk herdrukt; de *Bibliotheca Belgica* (A. 140-156 of *Martyrologes*, deel I, blz. 473-498) heeft er niet minder dan tien verschillige uitgaven, allen van 1523, van beschreven. Eenig schijnt het exemplaar der *eerste* uitgave (Gentsche Bibliotheek) te zijn, dat in de *Bibliotheca Belgica* (*Martyrologes*) volledig is afgedrukt en dat wij gevolgd hebben. — De derde Augustijn (Lambert Thoren) werd niet verbrand na de anderen; maar het gerucht liep er van, zooals blijkt uit brieven van Erasmus en Luther. Den 31 Augustus 1523 schreef Erasmus aan Zwingli : « Rumor ad nos allatus est etiam tertium illum Augustiniensem exustum postridie visitacionis (3 *Juli*); nam pridie ejus diei exusti sunt duo. « Reeds vroeger in Juli, schreef Luther aan Spalatinus : « Quarta post exustus est tertius pater Lambertus, successor in verbo Jacobi nostri Praepositi. » Maar in Augustus kende Luther daarover de waarheid. (*Bibliotheca Belgica*, ibid.) — Over Lambert Thoren en zijn einde zie verder de aanteekeningen op onze stukken van 19 Januari 1524 en van 15 September 1528). — Over de twee

andere Augustijnen zie o. a. J. G. H. Reudler, *De marteldood der twee monniken van het Augustijner klooster te Antwerpen* (*Bijdragen* van Schultz Jacobi en Domela Nieuwenhuis, deel I, blz. 1-26); H. C. Rogge, *Hendrik Voes en Johannes Esch, de eerste martelaren der Hervorming* (*Kalender voor de Protestanten in Nederland*, 1863, blz. 134-154); H. Q. Janssen, *Jacobus Praepositus*, hoofdstuk IX; J. G. de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 237-239; A. De Decker, *Les Augustins d'Anvers et la Réforme.* (*Messager des sciences historiques*, 1883, blz. 373-388); enz.

143.

1523, Juli 1, Brussel. Duitsch stukje, toegeschreven aan Luther, over de verbranding aldaar der kettersche Augustijnen van Antwerpen. — Drie vragen, door den inquisiteur Hoogstraten en de andere kettermeesters aan de martelaars gesteld, worden eerst met hunne antwoorden opgegeven. Daarna wordt vermeld, hoe de twee Augustijnen te Brussel verbrand werden zonder dat men, tegen het gebruik, lezing van hun vonnis had gegeven. Eindelijk wordt een gesprek tussschen Hoogstraten en de twee martelaars medegedeeld.

Die artickel warumb die zwen Christliche Augustiner münch zu Brussel verprandt sind.

Nemlich seyn die gedachten Christlichen menner, durch den Hochstrasz vnd ettliche andere ketzermeyster (die von grosz wegen yhrer vnschristlichen bossheytt billich meyster vber ander ketzer genant werden) gefragt, auch durch sie geantwortt wurden, wie hernach folgt.

Frag.

Was sie glawben?

Antwort.

Die zwölff stuck des Christlichen glawbens, die Biblischen bücher vnd Euangelischen schrifften, auch eyn heylige Christliche kirchen, aber nicht die kirchen, die sie (die frager) glewben.

Die ander frag.

Ob sie auch glewben die gesetz der concilij vnd alter vetter?

Antwort.

So viel der selben satzung, gottlicher schrifftgemess vnd nicht widderwertig sind, glewben sie.

Die dritte frag.

Ob sie auch glewben, das die todlich oder verthumlich sunden, die des bapsts vnnd der vetter gesetz uberrtretten?

Antwort.

Sie glewben das gottliche gepott vnd verpott, vnnd nicht menschliche gesetz, selig machen und verthumen.

Urteyl.

Daraufs haben gedachte frager, als die, vmb vbung willen yhrer bossheyt, Euangelische gottliche lere nicht leyden konnen, obgedachte zween fromme Christliche menner als ketzer erkandt, vnd dem welltlichen gewallt (wie Christus durch die Juden den heyden) zum todt vberantwortt, die furter zum fewer vngerechtiglich vervrteylt worden sind.

Wie wol nu recht vnd billich, auch sonderlich zu Brussel der gebrauch ist, das eynes yden verschuldung zum tode offentlich gelesen wirt, so ist doch solches ynn diesem fall auss scham der grossen vngerechtickeyt vnterlassen, sondern die selben artickel sind von denen, die damals zu Brussel gewest, bey sondern personen grundlich erfarn wurden.

Item als der Hochstrasz die vorvrteylten vertrost, wo sie obgemelte Christliche warheyt widderruffen, hab er gewallt odder macht sie ledig zu lassen, hatt yhm eyner geantwortt : « Das sind die wort Pylati vnd du hettest keynen gewalt vber mich, wer er dyr nicht von oben herab gegeben »; vnnd beyde offentlich gesagt, sie dancken Gott, das sie vmb seynes wortts willen sterben sollen ; vnd solche vnschuldige marter vnnd todt nicht alleyn williglich, begyrig, frölich vnd bestendiglich gelitten, sondern dartzu am aussfuren viel Christlicher gutter antwortt geben, vermanet vnd geleret, auch mit gesang der heyligen psalmen, vnd sonst Gott gelobt vnd Christum vnsern herrn als eynen son Dauid vmb gnad vnd barmhertickeyt, die weyl sie vor der nott des fewers haben reden konnen, andechtiglichen angeruffen; vmb wilch Christliche bestendickeyt, Gott dem almechtigen (der solche grosse gnad diesen vnnd allen andern seynen heyligen Merterern verleyhet) billich alle frome Christen lob vnnd danck sagen, vnd dergleychen, so es gottliche ehre vnd Christliche notturfft erfoddert, yhne auch zubestehen begern. Amen.

Zeer zeldzaam drukje, waarvan slechts twee exemplaren bekend zijn; een berust ter Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen, het ander ter Stadsbibliotheek te Hamburg. Dit laatste hebben wij gebruikt. — Achter dit stukje is de brief van Luther aan de Nederlandsche christenen (zie verder ons stuk van 28? Aug. 1523) opgenomen, zooals reeds op den titel vermeld staat : *Artickel warumb . . . . . verprandt sind; sampt eynem Sendbrieff D. Mar. Lut. an die Christen ynn Holland vnd Braband. Vuittemberg 1523.* — Zie F. Vander Haeghen, Arnold en Vanden Berghe, *Bibliographie des Martyrologes protestants néerlandais*, deel I, blz. 499, waar bij vergissing gezegd wordt : « Le reste de la p. *Aij* 2° et le commencement du v° contiennent la sentence prononcée contre eux » (de twee Augustijnen). Wat onder den titel *Urteyl* wordt medegedeeld, is geenszins het vonnis der Antwerpsche martelaars. — Door sommigen

werden deze *Artickel warumb* aan Luther toegeschreven. In 1556 gaf ze reeds Rabus (*Historien der heyligen ausserwölten Gottes zeugen*, deel II, fol. 121 verso), zeggende dat zij van Luther zijn. Zij zijn dan ook, in gewijzigde spelling, opgenomen vóór den *Sendbrieff* in Luther's *Sämmtliche Deutsche Schriften und Wercke*, deel XVIII, blz. 482. Zie ook Enders, *Luther's Briefwechsel*, deel IV, blz. 197.

144.

1523, Juli 1, Brussel. Brief van den inquisiteur Vander Hulst aan Jan Pascha, prior der minderbroeders van Mechelen, over de bekeering (?) der twee verbrande Augustijnen op den brandstapel. — Met vreugde zegt hij van hunne drie biechtvaders en van anderen vernomen te hebben, dat de twee veroordeelden, alvorens in de vlammen te sterven, herroepen hebben en de omstanders bezworen hebben hun oud voorvaderlijk geloof getrouw te blijven. Meer dan honderd omstanders werden daardoor zeer gesticht.

Eximio domino religioso patri mag[istro] nostro m[agistro] Pascha, s[anctae] t[heologiae] professori spectatissimo, conventus carmelitarum Mechliniensis priori.

Eximie magister noster, prae gaudio non potui omittere quin scriberem reverentiae vestrae me certe e tribus fratribus confessoribus istorum duorum igni traditorum ac aliis habere, eos ipsos ultra modum catholice mortuos et in praecinctu mortis satis tamen notabili spatio sive tempore revocasse nedum omnes haereses, verum Lutheranos ab ecclesia condemnatos et praesertim eos quos ipsi tenuerunt, credentes nedum in sanctam ecclesiam catholicam, sed addentes Romanam; rogantes assistentes ne quis proprio sensu staret praesumptuose, unde et ipsi se deceptos fatebantur, sed in fide parentum, praedecessorum et Ecclesiae praelatorum; credentes dominum nostrum papam verum esse Petri successorem, etc. Etiam ita devote, ut nedum isti confessores, verum etiam plus quam assistentium centum ultra modum aedificati abierunt, ita ut ferme miraculose istud accidisse visum sit.

Quod volebam nescia ne esset d[ominatio] v[estra], ut cunctis palam fieri possit et praesertim domino meo decano Mechliniensi. Quibus me plurimum, commendo d. v., etc.

Raptim ex Bruxella, prima Julii, anno 1523.

Franciscus vander Hulst, d. v. servitor et amicus.

Naar een gelijktijdig afschrift, dat zich in een register van het minderbroedersklooster te Mechelen bevond, afgedrukt bij Diercxsens, *Antverpia*, deel IV, blz. 5 (2e uitgave, 1773). — De herroeping der twee Augustijnen op den brandstapel is een louter verzinsel. — De Mechelsche karmeliet Pascha schijnt ons dezelfde te zijn als de

monnik, waarvan Erasmus, in eenen brief aan den kanselier en aartsbisschop Jan Carondelet (uit Bazel, 30 Maart 1527) schrijft : « Mechliniae carmelita quidam Paschasius, ut ex multorum literis accipio, publicitus e suggestu debacchatur in linguas ac bonas literas et nominatim in Collegium Trilingue, quod instituit Lovanii vir omnium seculorum memoria dignus Hieronymus Buslidius. Agant hoc quod habent in mandatis : pugnent adversus haereses. At bellum gerere cum his literis, sine quibus omnes reliquae disciplinae mutae sunt, mancae sunt, caecae sunt, plurimum abest ab animo tum Caesaris tum pontificis. » (*Opera omnia*, deel III, pars I, blz. 972.)

145.

(*1523, Juli 1, Brussel.*) Aanteekeningen van den minderbroeder Jan Pascha over den naam, de ontwijding en de verbranding der Augustijnen. — De derde heeft zijne ketterijen in 't openbaar afgezworen (?).

Joannes Pascha, carmelitarum Mechliniensium prior et unus ex inquisitoribus, addens tertium [augustinianum] detentum ex ultima abductione, haec propria manu inscripsit registro dicti conventus :

« Quorum nomina fuerunt f[ratres] Henricus Vos ex Busco-ducis, Johannes vanden Esschen, Lambertus de Thoren. »

.... Scripsit Joan. Pascha in supradicto registro :

« Dom. Adrianus de Brugis, suffraganeus Cameracensis, fecit actum degradationis. M... Bituricensis, d. abbas Grimbergensis, d. Hieronymus cancellarius Brabantiae sederunt ad latus magistrorum nostrorum cum dominis de concilio Brabantiae, et viderunt actum degradationis; et et nos magistri et praesertim inquisitores tradiderunt duos primos in manus cancellarii... Tertius coram populo revocavit haeresim omnem et Lutheranam. » (?)

Naar de eigenhandige aanteekeningen van Pascha uit een register van het minderbroedersklooster te Mechelen afgedrukt bij Diercxsens, *Antverpia*, deel IV, blz. 1, 2, 3. — De herroeping van Lambert Thoren is een louter verzinsel.

146.

(*1523, Juli 1, Brussel.*) Uittreksel uit eenen lateren brief van Erasmus aan den Gentenaar Karel Utenhove (Freiburg in Breisgau, 1 Juli 1529), waarin hij ter loops over de gewaande herroeping der Augustijnen handelt. — Aan de woorden van minder-

broeders hecht hij geene waarde, wanneer het verbrande ketters geldt. Te Brussel heeft men zulks ter gelegenheid der Augustijnen ondervonden. Daar ook beweerde men logenachtig, dat zij op den brandstapel hunne dolingen hadden afgezworen.

.... At ego Franciscani dictis nihil habeo fidei, praesertim quum hoc sit istis solenne, post exstinctum hominem spargere rumores, quod in incendio cecinerit palinodiam, quo simul et vindicatae religionis laudem auferant et multitudinis invidiam calumniaeque suspicionem effugiant. Nam quum Bruxellae primitias immolassent, exustis duobus monachis augustinensibus, tertio in carcere reducto et clam interfecto, quum mira constantia mortem oppetissent, quae res judicibus gravem movebat invidiam, sparserunt ridiculam fabulam, unum ex illis apparuisse cuidam augustinensi, qui nuntiaret animas illorum esse incolumes, quod in extremis resipuissent, videlicet jam in ipso incendio: idque factum precibus Virginis matris. Nam et pridie Visitationis exusti sunt, et Nicolaus carmelita magno studio sacrificium hoc procurarat. Rogatus carnifex ecquam poenitentiae vocem edidissent in rogo, negavit; sed quum ducerentur ad palum, clara voce testati sunt se mori christianos, et alligati palo, admoto igne, canere cœperunt symbolum fidei, mox doxologiam *Te Deum laudamus*, donec flamma vocem intercluderet.

Erasmus, *Opera omnia*, deel III, pars posterior, blz. 1207. — In dezen langen brief bespreekt hij de verbranding te Parijs van den ketter Lodewijk van Berquin. Zijn besluit is : « Qui si decessit cum bona conscientia, quod admodum spero, quid eo felicius? Damnari, dissecari, suspendi, exuri, decollari piis cum impiis sunt communia. Damnare, dissecare, in crucem agere, exurere, decollare bonis judicibus cum piratis et tyrannis communia sunt. Varia sunt hominum judicia. Ille felix qui, judice Deo, absolvitur. » — Men zal ook opmerken, dat Erasmus, die het weten kon, in 1529 verklaart, dat de derde augustijn (Lambert Thoren) in zijnen kerker gedood werd (*tertio in carcere reducto et clam interfecto*). Zie verder ons stuk op datum van 15 September 1528.

147.

1523, vóór Juli 7, Pijnakker, Wateringen en Delft. Uittreksel uit de rekeningen van 't Hof van Holland over de maatregels genomen tegen den koster Dirk Willems, Gerrit Pietersz. de Licht, Dollekyndt en andere verdachten.

Die selve [Sebastiaen Claesz.], deurwaerder, die mit zekere mandement geexpedieert tot versoucke vanden procureur generael gereyst js tot Pynackel ende gedachvaert Dirck Willemsz. coster, op peyne van banne ende confisquatie van zyn goeden ende die zelve goeden geannoteert; ende js voorts gereyst tot Wateringe ende aldaer gedachvaert Geryt Pietersz. alias de Licht

ende gejnuentarieert zyn goeden; ende hiernae alsoe die voors. persoenen niet en compareerden, anderwerve ende derdewerve gedachvaerdt mit twee andere diversche mandementen.

Jan Jacobsz. boede, die mit zekere besloeten brieven vanden Houe gereyst js tot Delft an Jan de Heuter schout, jnhoudende dat hy overseynden zoude alzucke jnformatie als hy hadde tegens die coster van Pynaecker, Dollekyndt ende andere, roerende zekere fortsen ende gewilde by hem luyden bedreven binnen Delft; dair voeren hem toegetauxeert js vj stuuers, blyckende by dordonnancie hier overgelevert, facit vj s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***Rekeningen vanden exploiten*** (1 Maart 1523-laatsten Februari 1524), fol xl en xliij.

148.

1523, Juli 10 en 14, Brussel. Twee Latijnsche brieven, uit Brussel den 10 en 14 Juli gedagteekend, over de verbranding van de twee kettersche Augustijnen van Antwerpen, in een vlugschrift gedrukt met de lijst hunner 62 veroordeelde leerstelsels. — In den eersten langsten brief wordt verteld, dat, onder de Antwerpsche Augustijnen te Vilvoorde gevangen, drie volhardden in hunne ketterij. Zij werden naar Brussel overgebracht om verbrand te worden. Dan volgt eene omstandige beschrijving van hunne ontwijding en van de verbranding van twee hunner. De gardiaan der minderbroeders hield een lang sermoen. De jongste broeder, die elkeen door zijne zachtmoedigheid innam, had nog geenen baard, de twee anderen wel. De jongste en een der twee anderen stierven in de vlammen, zingend den psalm *Te Deum laudamus*. De derde kwam na zijne ontwijding niet meer te voorschijn; waarom weet men niet. 's Anderendaags predikte de gardiaan der minderbroeders over het gebeurde en beweerde van enkelen gehoord te hebben, dat de twee Augustijnen in de vlammen hunne dolingen zouden herroepen hebben. Hetzelfde werd te Leuven door Nicolaas van Egmond verteld, die het uit eenen brief van den inquisiteur Frans Vander Hulst zegde vernomen te hebben. Degenen, die het dichtst bij den brandstapel gestaan hebben, ontkennen zulks nochtans eenparig. — De tweede brief spreekt ook over de standvastigheid der martelaars, die de bewondering van den kanselier heeft opgewekt. De geestelijke rechters waren in dit kettergeding Egmondanus, Godeschalck, Lathomus, Ruardus Tapper en Pascha,

minderbroeder van Mechelen. Daartoe door den paus gemachtigd heeft Frans Vander Hulst tot inquisiteur Nicolaas van Egmond aangesteld. Men zegt, dat zij allen naar Holland zullen gaan om er Hoen en andere gevangenen te gaan onderzoeken. Men is beducht voor een volksoproer en hoopt tevens de menigte vrees aan te jagen.

Historia de duobus augustinensibus ob Euangelij doctrinam exustis Bruxellae, die trigesima Junij (sic), *anno Domini M.D.XXIII. — Articuli LXII per eosdem asserti.*

Exhibitum fuit nobis hisce diebus spectaculum miserabile dicerem, si ii quorum miserebat, spectatores miseri sibi et non beatissimi visi fuissent. Si vacat et lubitum est audire, accipe paucis rei summam.

Ex coetu illo Augustinensium, qui ex civitate Hantverpiae Vilfordiam captivi perducti fuerunt, tres numero in haeresi sua perstiterunt, caeteris palinodiam canentibus. Nihil non tentatum est, ut ii eandem quam fratres cecinerant, canerent cantionem. Ubi viderunt se, quibus id negocij datum erat, cum omnia agerent, nihil agere, decrevere nimium pertinaces extremo tradere supplicio. Transportantur Bruxellam, asservantur in carcere diligenter. Conveniunt eodem M[agistri] N[ostri] Lovanienses (1).

Fama, quia nulla fere diem supplicij praecesserat, paucos alios alium de huc pertraxit. Pridie Visitationis Deiparae Virginis concurritur in forum. Conveniunt ordines mendicantium tres, neque enim plures, uti nosti, hic sunt, praeeunte vexillo crucis, veluti solent, cum solenni pompa incedunt. Considentibus ordine jam sacrae theologiae professoribus, abbatibus mitris et gemmatis pedis conspicuis, qui loco episcoporum aderant, et aliis nonnullis in pulpito. Nam pulpitum erectum erat peramplum ante Basilicam, quam vulgo senatoriam domum vocant.

Sub horam undecimam ducitur per forum e tribus natu minimus, qui, ut annis ab aliis superabatur, ita doctrina et facundia praestabat. Ductus intro, inibique paululum moratus, prodit in pulpitum indutus sacerdotali panoplia. In medio collocata erat mensa instar altaris ornata et instrata; ante hanc flexis genibus procumbit, ibi omnes veluti stupentes oculos defixere in eum. Nullam trepidationis aut perturbati animi significationem cernere licuit. At tergo consistens concionem incipit minoritarum gardianus, ex adverso ceremonias aperto codice auspicatur episcopus. Horam totam, dum hic ceremonias peragit, ille concionatur, eodem corporis habitu vultuque eodem juvenis durabat.

Ego, quum concionatorem prae turba intelligere nequirem, quod et aliis accidebat, totus intendebam in reum. Quod verum esse constat, quorsum dissimulemus? Vultus compositus et placidus, non modo mortis contemptum, verum etiam summam modestiam ac mansuetudinem prae se ferebat.

---

(1) In zijne Duitsche vertaling zegt Rabus (deel II, fol. 115) : » Nit lang hernach seind gehn Brüssel kommen die Löuischen doctorn (so man magistros nostros nennet) mit nammen Hochstrat, Egmondanus, Hodscalcus, Lathomus, Ruardus. Item Pascha ein Carmelit von Mecheln. »

Precationibus et sacris contemplationibus intento assimilis videbatur. Postea jussus nunc hoc nunc illud facere, mirum quam prompte quam non gravate paruerit. Ferunt dixisse obiter, se fore obedientem usque ad mortem; iis peractis ceremoniis, ubi ex sacerdote factus fuisset, quem vulgus laicum aut secularem vocat, mutato vestitu intro abit.

Post prodeunt duo reliqui facie horridiores, nimirum barbati; cum juvenis ille, quem memoravi, mento non esset hirsuto, sed forma mirum in modum decenti et satis venusta : sed prodeunt, vultu eandem constantiam et alacritatem attestante. Quid multis? Et his adimitur sacerdotium ac monachatus sacramentum : ex sacris prophani effecti relinquunt pulpitum.

Post paulum educuntur duo, primus ille et alter ex posterioribus. Itur ad ignem, qui in eodem ubi haec acta sunt, foro parabatur. Interea dum ducuntur, dum exuunt sese vestibus, multa audiebantur ex illis, quae argumenta clarissima omnibus fuissent sanarum et piarum mentium, et veluti gestientium cum Christo conjungi soluto corpore, nisi persuasum fuisset haereseos esse convictos. Subinde testificati sunt se mori Christianos, se credere in sanctam Ecclesiam catholicam. Aiebant hunc esse diem quem diu expectassent.

Jam vestibus nudati, relicto tantum indusio, stetere diu, magis ipsi palos amplectentes quam alligati. Ignis lentius succendebatur : id consilio factum sit an casu, equidem affirmare non ausim. Quid inquis? non languescebant tam diuturna mora vexati? non demittebant animos jam fumo subvolante, mox flamma subsequutura? Quod si ex gestibus, fronte, oculis, denique ex toto vultu judicare convenit, quae omnia veluti loquuntur, et non raro certius et meliori fide animum aperiunt quam lingua : fiducia, constantia atque alacritas, quae summae fuerant semper, incrementum sumere videbantur; tum potissimum emicabat nescio quae hilaritas, adeo ut multis ridere viderentur. Praeter alia recitabant symbolum fidei et canticum ecclesiasticum : *Te Deum laudamus*, idque alternis dicebant, alter dum ignem succendi sub pedibus aspiceret, aiebat videri sibi rosas substerni. Tandem exorta flamma vocem utriusque intercepit.

Ego semper ab ejusmodi spectaculis natura abhorrui et lubenter abstinui, neque hic spectator esse potuissem, nisi ipsi de quorum capite agebatur, mihi, qui ociosus in tuto spectabam, scrupulum omnem sua magnanimitate et vultus hilaritate ejecissent.

Tertius productus non fuit; id quare factum sit, compertum non habeo. Quidam hunc resipuisse narrant: verum quando ad populum reductus non fuit publice recantaturus, omnibus id persuaderi non potest. Quidam suspicantur clam necatum. Utut se res habet, diu latere non poterit (1).

Postridie cum dies esset sacer divae Virgini, minorita hic in concione populum admonuit, ut si forte rogaretur ex ipsis, quis fuisset exitus eorum, quos concremari vidissent, dicerent obiisse in fide erronea Lutheri; accepisse ex quibusdam dictitans se, in extremo momento defecisse eos ab erroribus,

---

(1) In zijne Duitsche vertaling voegt er Rabus (deel II, fol. 116 verso) bij : « Etliche hystorien melden, er seye am dritten tage hernach auch offentlich vor allem volck verbrannt worden. »

quod quidem precibus quorundam et divae Virginis beneficio, quae miraculum edidisset, factum aiebat.

Idem fere asseverabant Lovanii, nam redierat eo magister noster Nicolaus Egmondanus, narrans a prandio in concione se hora undecima literas accepisse a probo et optimo viro Francisco ab Hulst, cui provincia a Caesare demandata est investigandi et persequendi haereticos, quibus significari aiebat Augustinianos illos haereseos damnatos et exustos, rediisse, cum jam flamma submoveretur, rejectis erroribus, ad saniorem mentem.

Quod quia constanter hoc negant quotquot proxime ignem astiterunt, tacuisse fortassis praestiterat (1), nisi si quis id ex abundantia charitatis, quae omnia sperat, factum existimet. Bene vale.

Bruxellae, sexto Idus Julij. — Anno 1523.

Ex alia epistola.

De exustis hic Bruxellae duobus Augustinensibus credo ab aliis perscriptum. Incredibili constantia aut pertinacia mortem acerbissimam pertulerunt. Cancellarius affirmabat, se nihil unquam simile vidisse inter tam multos suo tempore condemnatos ac supplicio affectos. In media flamma symbolum recitabant atque Jesum identidem inclamabant.

Judices erant Hochstratus, Egmondanus, Hodscalcus, Lathomus, Ruardus. Aderat et Pascha carmelita Mechliniensis. Francisco Hulst commissum est diplomate pontif[icis] ut ipse nominet inquisitorem, modo praelatum aut theologum. Is nominavit continuo Egmondanum. Hi omnes dicuntur ituri in Hollandiam ad Hoen et Ludungnum (*sic*) Delfensem, pridem in carcerem conjectum. Caeterum valde metuunt, ne quis illic tumultus exoriatur, ut sunt homines, quanquam exemplum plurimos absterrebit, ut sperant. Nondum concordant, an velint omnes ire; alii alias causas nectunt.

Saluta meis verbis Joannem Zwinglium et Huttenum.

Rebus his satis exploratis, ad vos revolabo; ibi in hypocaustis omnia commentabimur.

Ex Bruxella, pridie idus Julias, etc.

Articuli asserti per fratrem Henricum, etc.

1. Nemo obligatur ex mandato pontificis seu imperatoris, abstinere a legendis libris Lutheri.
2. Praecipientes abstinere a legendis libris Lutheri, plus praecipiunt quam Spiritus Dei exigat.
3. Praecipientes abstinere etc., faciunt contra scripturas : Omnia probate, et probate, spiritus si ex Deo sint.
4. Injuriando commissario, dicit illi, quod blandis verbis vellet se decipere.
5. Libri Lutheri praebuerunt sibi lumen majus Sacrae Scripturae quam alii doctores quos ipse legit.

---

(1) Rabus (deel II, fol. 117) voegt er bij : « Dann auch der Cantzler selber gesagt hat, das man zu seiner zeyt vil verurtheylet vnnd getödtet habe, aber dergleichen sey jhm nye nichts fürkommen. » Dit ontleende hij aan den tweeden brief, die hij niet vertaald heeft.

6. Propinquius eum adduxit ad Evangelium Christi Lutherus quam Augustinus vel Hieronymus.
7. Ex Scriptura Sacra non potest probari, quod papa vel quicumque praelatus habeat plus quam solum ministerium verbi Christi.
8. Nec papa nec quicumque alius praelatus potest aliud praecipere vel prohibere, quod Sacra Scriptura non continet, vel quod Deus non praecepit vel prohibuit, quo laederetur conscientia.
9. Secularis potestas potest talia praecipere et prohibere quoad corpora, sed non quoad conscientiam.
10. Ecclesia nondum prohibuit libros Lutheri; et post solutionem textuum : « Omnia probate, et probate, spiritus si ex Deo sint », intravit eundem articulum, dicens : Ecclesia non reprobavit libros Lutheri.
11. Aliqui articuli in bulla Leonis papae decimi reperiuntur damnati, qui tamen sunt veri, et per hoc male damnati, donec melius instruatur, et exemplificavit de illo.
12. Omnes homines sunt sacerdotes coram Deo.
13. Omnes homines possunt remittere peccata cujuslibet christiani, qui sciunt corripere fraternaliter proximum.
14. Mulieres possunt absolvere homines a peccatis, quod intelligit de Evangelica absolutione, quae continenter ibi : Si peccaverit in te frater tuus, etc.
15. Potestas Evangelica contenta ibi : « Quorum remiseritis peccata », est potestas communis omnibus hominibus.
16. In missa non offertur corpus Christi ab homine, quia, quod sibi est datum in remedium et commemorationem, non offertur.
17. Interrogatus, an verba canonis missae sint falsa : « Quicquid sit, inquit, de verbis canonis, non offertur corpus Christi in missa, sed solum sumitur in memoriam ejus. »
18. Ignorat an maneat panis in sacramento Eucharistiae post consecrationem Christi; et cum adductus esset textus : C. damnamus. de summ. tri. et fi. ca., respondit : « Si habeatur in sacris literis, tunc credo hoc, et alias non. »
19. Nihil debere credi sub periculo conscientiae nisi quod verbis divinis est proditum, vel quod ex verbis divinis illici potest.
20. Si concilium diffiniret aliquid, quod in Sacra Scriptura non continetur, hoc debet suspectum haberi.
21. Nec noluit ultra respondere, utrum deberet credere vel non credere; saepius tamen interrogatus, quicquid sit de Martino Luthero, scit et dicit per scripta illius venisse ad cognitionem Evangelij. Interrogatus an Martinus ipse Luther habuerit spiritum Dei, noluit respondere.
22. Dixit se non intelligere, interrogatus, si putet esse differentiam inter sacerdotes et laicos in consecratione Eucharistiae, et an consecrare pertineat ad sacerdotium Christi, et ad sacerdotium Novi Testamenti.
23. Injuriose dixit : « Christus bene respiciet in minas vestras », etc.
24. Si hactenus omnes bene reputassent, omnes laici reputati fuissent sacerdotes sicut consecrati ab ipsis.
25. Non intellexit, an episcopus consecrans aliquem in sacerdotem, aliquam novam potestatem consecrandi tribuat.

26. Majus est sumere corpus Christi, quod omnibus fidelibus competit, quam consecrare, quod duntaxat in ministerium ipsius sacramenti. Non tamen intellexit, utrum, si episcopus diceret laico : « Consecretis », laicus sine alia ordinatione consecraret corpus Christi.
27. Non est juris divini, neque a Deo praeceptum, omnia peccata mortalia confiteri homini, quia nemo hominum potest sua peccata cognoscere, multo minus confiteri.
28. Baptismus, Eucharistia et poenitentia innituntur promissionibus Christi, quae fidem excitant; ideo credit eorum fidem et gratiam conferre.
29. Reliqua quatuor sacramenta, videlicet confirmationis, ordinis, matrimonii et extremae unctionis, non verbum promissionis, sed sunt potius ritus antiquitatus observati, et ideo non conferunt gratiam, et possunt relinqui ut non sacramenta.
30. Praedictae sacramenta non plus conferunt gratiam quam alii ritus Ecclesiae, quos Ecclesia non reputat sacramenta, quia soli verbo Dei confertur gratia.
31. Sacerdotum non est sacramentum, nihilominus est ministerium necessarium.
32. Extrema unctio non habet promissionem.
33. Nec papa nec episcopus aut alius quilibet praelatus spiritualis potest hominem obligare ad ea quae non sunt juris divini, ita ut transgrediendo peccet mortaliter, ut puta ad ieiunium quadragesimae, ad confitendum semel in anno, ad celebrationem festorum, etc., — secluso fratris scandalo, donec melius instructus fuerit.
34. Christus operatur in hominibus et per homines omne opus bonum, ita ut homines nihil agant active, sed patiantur duntaxat Christum operantem in se tanquam in instrumento.
35. Romanus pontifex, Petri successor, non Christi vicarius super omnes totius mundi Ecclesias ab ipso Christo in beato Petro institutus, quia Christus non vicarium, sed ministrum instituit summum pontificem.
36. Omnia vota perpetua, extra Christi praeceptum emissa, ut sunt vota religiosorum, sunt imprudenter emissa per ignorantiam christianae libertatis, et sic non obligatoria.
37. Postquam expertus est christianam libertatem, conscientiam suam vinciri votis non putat.
38. Vera et christiana et catholica fides non potest separari a charitate, quia charitas est fructus fidei, et fides christiana sine dilectione mortua est.
39. Sacramentum in missa prodest duntaxat sumenti.
40. Quando deus dimittit peccatori peccata, tunc per mortem Christi et peccatorum dimittit omnem poenam et hoc pie credit.
41. Nescit utrum sit purgatorium an non sit.
42. Dixit : « Domini mei, inique egistis nobiscum, et non secundum Evangelium. »
43. Sacramentum Eucharistiae non habet in altari oblationem, sed in cruce tantum semel oblatio facta est.
44. Postquam peccator est confessus et absolutus, non obligatur jure divino ad aliquam poenam, dummodo non offendat fratrem scandalizando aut Ecclesiam aliquo crimine publico vel privato. Et ergo sunt solum duae partes poenitentiae.

45. Nescit an aliqua suffragia vivorum prosint defunctis.
46. Praestat servare modum celebrandi missam quam servavit primitiva Ecclesia, quam involvi statutis istis citra Dei praeceptum editis.
47. Ista statuta per Ecclesiam circa missam sunt instituta contra praeceptum Dei et Christi.
48. Si praedicta statuta vel ceremoniae sunt ex ordinatione humana et non ex divino praecepto, tunc sunt contra jus divinum.
49. Non obligamur legere horas canonicas sub poena mortalis peccati.
50. Ipse legendo horas canonicas semper fecit contra jus divinum, quia nunquam oravit patrem in spiritu et veritate.
51. Mallet quod collum suum amputaretur, etiamsi haberet decem colla, quam quod responderet quaestionibus propositis.
52. Si peccator se credit vere absolutum, peccata sunt ei dimissa.
53. Praestat non negare laicis quod Christus omnibus tradendum reliquit, id est, communionem sub utraque specie.
54. Prohibentes laicos communicari sub utraque specie faciunt contra intentionem divinam.
55. Verba consecrationis debent alte proferri.
56. Interrogatus an liceat sanctos adorare, dixit se nolle amplius respondere.
57. Interrogatus an esset seductus a Luthero (et quia timetur esse seductus a Luthero, ideo proponuntur ei talia interrogatoria) : « Ego sum, inquit, seductus sicut Christus seduxit Apostolos suos. »
58. Contra jus divinum est, quod clerici sunt exempti a juridictionis (*sic*) imperatoris.
59. Papa non habet aliam potestatem quam praedicandi verbum Dei, et pascendi oves suas praedicatione verbi Dei.
60. Bene videt, quod verbum Dei non est in dominis commissariis.
61. De vita parum curat, animam suam commendat Deo.
62. Non intellexit abjurare omnes et singulos errores per ipsum confessos. Et requisitus et jussus distulit abjurare.

Finis.

Zeldzaam drukje van 16 bladzijden zonder plaats noch jaartal noch drukkersnaam, waarvan slechts een zestal exemplaren bekend zijn (te Brussel, Zurich, Wolfenbuttel, Stuttgart, Kopenhagen en Munchen). — Zie *Bibliotheca Belgica*, H. 158 en 159 of *Martyrologes*, deel I, blz. 511-513. Zonder bewijzen werd dit bundeltje aan Luther of aan Heckenhofer toegeschreven. (Het exemplaar der Koninklijke Bibliotheek van Brussel, dat wij gebruikt hebben, heeft opvolgend aan J. J. Vande Velde, P. P. C. Lammens en Prof. C. P. Serrure van Gent toebehoord.) In zijne *Nederlandsche Geschiedzangen* (deel I, blz. 172-175) heeft Van Vloten reeds de twee Latijnsche brieven afgedrukt. — Die brieven zijn zeer belangrijk, omdat zij zooveel schilderachtige bijzonderheden bevatten. De eerste is overigens door eenen ooggetuige geschreven : hij stond te ver van 't schavot om het sermoen te kunnen hooren; hij is afkeerig van zulke bloe-

dige halsrechtingen en woonde deze slechts met tegenzin bij, enz. Wie de tweede briefschrijver was, die Zwingli en Hutten laat groeten, blijft onbekend. Eene schier letterlijke Duitsche vertaling van den eersten brief en van de artikels komt voor bij Rabus, *Historien der heyligen ausserwölten Gottes Zeugen*, deel II, blz. 114-117 (1556) onder den titel van: « Johannes vnd Heinricus, zween Augustiner zu Brüssel verbrannt. Epistel vnnd Sendbrieff so auss Brüssel an einen gutten freundt vberschickt worden ist, in welchem die gantze History so sich mit gemelten zweyen Augustinern biss zu jrem todt vnd hernach auch verloffen hat, mit kurtzer klarheyt vnnd klarer warhafftiger kürtze erzölet vnd beschryben würt. » In de noten hebben wij gaandeweg de afwijkingen van Rabus' vertaling medegedeeld. — Achter de twee brieven en de lijst der 62 kettersche dolingen komt nog eene verhandeling getiteld *Pia et christiana expostulatio cum quodam, qui veritatem, quam professus fuerat, impiorum tyrannide et horrore mortis tandem abnegavit.* Het is een brief gericht tot iemand, die door dwang en vrees tot herroeping gebracht werd. Na het zondige dier lafheid krachtig te hebben aangetoond, bezweert de schrijver den wankelmoedige, dat hij tot Christus zou terugkeeren om de genade te verwerven, die Petrus niet werd ontzegd, toen hij Jezus verloochend had. Zou dit schrijven wellicht tot Praepositus gericht zijn? Niets intusschen maakt de zaak duidelijk. Algemeenheden en Bijbelsche teksten vindt men er in overvloed.

149.

1523, Juli 17, Amsterdam. De vijf groote steden van Holland uitgenomen Dordrecht (dus Amsterdam, Haarlem, Delft en Gouda) richten een verzoekschrift tot de landvoogdes om te bekomen, dat men het geding tegen Mr Cornelis Hoen en andere gevangene Lutheranen niet zou uitsluieren.

(*Dagvaart van 17 Juli 1523.*)

Byde vyff groote steden (*quum Dordracum non se immiscet*) geconcludeert, datmen myn G[enadige] V[rouw] verthoenen soude, dat men M. Cornelis Hoen ende andere pretense Lutheranen nyet trayneren en soudt, houdende die in gevangenisse, niet procederende off tot absolucie ofte condempnacie.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz*, deel I, fol. 9 verso.

150.

1523, Augustus 3, Wittemberg. Uittreksel uit eenen brief van Luther aan Spalatinus, over de pogingen door de Nederlandsche inquisiteurs aangewend om Hendrik van Zutphen te Bremen te doen gevangen nemen.

Baalitae Inferiores egerunt apud suam Isabellam, ut a Bremensibus postularet f. Henricum tanquam Caesaris captivum. Quid Bremenses sint facturi nondum scimus.

E. L. Enders, *Luther's Briefwechsel,* deel IV, blz. 200. — Door *Baalitae* verstaat Luther de inquisiteurs en de geestelijkheid, en door *Isabella* (Jezabel) de landvoogdes Margaretha. Zie den brief van Hendrik van Zutphen aan zijne ordebroeders uit Bremen, 29 November 1522 (hierboven ons stuk nr 110, blz. 158), waarin hij ook spreekt van *Jesabel* en van *filii Belial* of *Belis sacerdotes.*

151.

1523, Augustus 8, Haarlem. De steden van Holland verzetten zich tegen het dagvaarden hunner ingezetenen buiten hunne muren door den inquisiteur Frans Vander Hulst, ter gelegenheid der vervolging ingespannen tegen den rector der school van Delft en tegen meester Cornelis Hoen door dien inquisiteur.

Jacob van Monfort, Frans de Witte, borgemeesteren, en Mr Claesboot, secretaris, die van der stede wege inden Haghe ter dachvaert syn geweest, hebben gereporteert, dat de gedeputeerden van Delff aldair presenteren seker brieven by myn G. V. en meester Franchois Van Hulst als commissaris van den saicken van Luter ander stede van Delff gescreven, om een rector vander scole aldair te leveren gevangen tot Gorchem, dair de voirs. Hulst mit seker meesters in theologie syn om hem te examineren ende voirt inne saicken te doene, alsoe sy bevinden sullen behoerende: was oock geseyt, dat gelycke brieven gescreven waeren an den raet van Hollandt om meester Cornelius Hoon aldair oock gevangen te brengen; twelck is tegen de privilegien van den lande, ende oock tegen de privilegien, die elcke stede in den zynen heeft; ende, indien men alsoe soude procederen, dat dair deur een groot inconvenient in den landen soude mogen gebeuren, soe dat dairop geseyt was, dat elck in den synen dairop rapport doen soude, om metten anderen saicken boven myn G. Vrouwe ende den stadhouder te kennen te geven ende proinde dairtegen te versoecken.

Stadsarchief te Haarlem, *Resolutie der Vroedschap*. — Zie ook het volgende stuk. Schier te gelijk met Cornelis Hoen waren twee andere verdachten aangehouden: Gnapheus en Canirivius. Die twee worden soms onder elkaar verward, omdat ze beide rector eener Latijnsche school waren. Canirivius heette ook Frederik Hondebeke en was rector van de school te Delft; Willem Gnapheus heette ook Willem Claesz, alias Voldersgraft, was rector van de school in den Haag en priester. Gnapheus heeft later zelf, in de voorrede van zijn werkje *Tobias ende Lazarus*, gesproken over zijne gevangenschap in den Haag en verdere lotgevallen in den tijd der vervolging. — Zie verder ons stuk op den datum van 1523-1530. — Zie ook over hem de verhandeling van H. Roodhuyzen, *Het leven van Guilhelmus Gnapheus* (Amsterdam, 1858).

152.

1523, Augustus 9, Amsterdam. Uittreksel uit de *Protocolle* van Andries Jacobs, over de behandeling van Hoen en den Delftschen schoolmeester. — De landvoogdes en Frans Vander Hulst hadden aan den magistraat van Delft geschreven, dat men den Lutherschen schoolmeester Frederick te Gorcum aan Vander Hulst zou leveren. Daar dit inbreuk maakt op eene acte den 3n Maart door de landvoogdes verleend, besloten de afgevaardigden van Haarlem, Delft en Gouda daartegen bij de landvoogdes verzet aan te teekenen. De afgevaardigden van Dordrecht weigerden daarmede in te stemmen, en die van Leiden verklaarden daartoe geen last te hebben. Dienvolgens werd de zaak uitgesteld tot den 14n Augustus. Inmiddels poogde Vander Hulst Cornelis Hoen en Willem Voldersgraft naar Gorcum te voeren, maar zulks werd hem belet.

(*Dagvaert van 9 Aug. 1523.*)

De pensionarius van Delft Mr Adriaen heeft den gedeputeerden vander steden geopent, hoe myn G[enadige] V[rouwe] ende Frans vander Hulst belieft hadde te scriven brieven andie stede van Delft omme denselven Frans vander Hulst te leveren Vrederick scoelmeester van Delft tot Gorcum, roerende *de secta lutherana*, blyckende byde copien daeraff zynde contrarie eener acte den staten van Hollant geconsenteert in date den iijen dach van Maert anno xvc xxij, *stilo cur[iae] Holland[iae]*. Begerende daeromme raet ende assistentie vanden steden, seggende datmen hen alle assistencie begeren te doen totter justicie, niet dat die geschiede *cum cognitione causae, tenendo (?) formam justicie in loco*

debito, ende nyet op de frontieren *ubi non est tutus accessus nec copia doctorum allegando*, etc. *inabilitatem judicis et multa inconvenientia* etc. *et quod nemo tutus esset, qui bona haberet aut inimicum*, etc. De van Dordrecht en willen hen dese materie nyet ondervynden *praesertim propter magistrum Florentium Oom ipsorum pensionarium*. De van Harlem, Delft, vander Goude waeren bereyt te opponeren ende subterfugia ende appellacie te interiecteren ende binnen middelen tyden boven myn G[enadige] V[rouwe] dese saecken bet te informeren; maer, want Ruysch Jansz. ende Henrick Florisz. van Leyden seyden van dese materie nyet gelast te wesen, begerende rapport te doen, doe is dese materie geeontinueert tot den xiiij^en^ dach Augusti omme alsdan eenen yegelicken zijnen last in te brengen.

Binnen den ix^en^ Augusti ende den xiiij^en^ Augusti heeft Mr Floris Oom gepoocht Mr Cornelis Hoen ende Mr Willhelmus Voldersgraft mit een wagen snaechs uuyte Haghe vande Voorpoort te brengen tot Goreum, *sed impeditum propter appellationem per illos duos interpositam et consilio et commissario insinuatam*.

De Raedt te rade genomen zynde omme de acte den state vanden landen geconsenteert voor te staen, seyden dat dacte byde staten geimpetreert was, zy wisten hoe zy voorstaen soude tgunt by hen geimpetreert was, hen stoet te obedieren.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz.*, deel I, fol. 13. — Over Floris Oom en de rol welke hij in die zaak speelde, zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 175 en volg. — Over hem komt op het Stadsarchief van Dordrecht (*Thesauriersrekening*, 25 Januari 1521-25 Januari 1522) de volgende post voor : « Item noch betaelt Mr Floris Oem van Wingarden, doctor in beide rechten, van syn jairwedde, van dat hij die stede gedient heeft in haren processen en rechten te defenderen ende te sustineren, alsoe inden hove van Hollant als inden hoogen raidt der K. M. tot Mechelen, hem verschenen nae syn twee quittantien den eersten dach in Februario ende den eersten dach in Augusto dair an volgende anno 1521 hem daer of betaeldt nae sijnen quitantie.... 66 £., 13 sch., 4 d. » — In de Thesauriersrekening van 1522-1523 vindt men dezelfde som voor de termijnen van Februari en Augustus van dat jaar uitgetrokken. Mr Gherit Boegart was toen stadspensionaris. Bovendien is nog eene som van 11 £., 3 sch., 4 d. in de rekening van 1521-1522 uitgetrokken voor reiskosten aan Mr Floris Oem van Wingaerden uitgekeerd ter zake dat hij den 13 December (1520 ?), den 19 en 27 Februari, den 12 Maart, den 9, 16, 22 en 27 April, den 31 Mei en den 7 Juni als gedeputeerde met andere naar den Haag gegaan was, om de belangen der stad te bespreken en te bevorderen. Vergelijk dit laatste met den post te zijnen voordeele in de rekening van Frans Van der Hulst (zie verder ons stuk n^r^ 185) en met de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 174, noot 1.

153.

1523, Augustus 14, Amsterdam. Uittreksel uit de *Protocolle* van Andries Jacobs over de zitting van de afgevaardigden der vijf groote steden van Holland om verzet aan te teekenen bij de landvoogdes tegen de handelingen van Frans Vander Hulst. — Dordrecht weigert dit verzet bij te treden; de andere steden nemen het aan.

(*Dachvaert van 14 Augustus 1523.*)

Eerst roerende de lutherane secte verclaren de van Dordrecht, dat zy hen dese saecke nyet ondervynden en willen, noch oick oyt gedaen en hebben, gemeret (als Floris Oom seyt), dese saecke roert de paeus ende Key[zerlycke] M[ajestei]t, wyens hy gesworen dienaer is, seggende tgunt dat Mr Joost Bets tanderen tyden by myn G[nadige] V[rouwe] geseyt heeft, tselffde geseyt heeft nyet daer toe gecommitteert ende dat de stede van Dordrecht tselffde noyt geadvoyeert en heeft noch advoyeret alsnoch, *et illo dicto abiit.* Dadvocaet vanden lande seyde hem oick te zyn paeus ende Keysers dienaer, begerende oick derselve eer te verbreen, vragende hen off hy eenighe ongeregeltheyt inde acte wiste. *Super quo tacuit et abiit.*

Haerlem seyde te willen wederstaen etc. *privato nomine oppidi pro privilegiis oppidi,* seggende dat tanderen tyden daer saken van heresien getracteert te zyn.

Delfenses concordant adducendo homicidium perpetratum per Frans vander Hulst.

Leydenses consentiunt revocando verba van Henrick Floryss.

Ego etiam nomine oppidi, verclarende daerby alsoe dese acte geimpetreert is by de staten van lande, dat daer omme de edelen ende cleyne steden mede hierop geroepen behoeren te wesen, want traect tghemeene welvaren vanden lande, waer duer oeck de dachvert gehouden worde den xxiij^en dach Augusti.

Goudani consentiunt.

Dadvocaet vanden lande verclaert dese maniere van doen te zyn *contra bonos mores, contra antiquam consuetudinem, contra ius commune, contra actum impetratum auditis partibus, et quod commissarius residentiam facit a Gorcum ubi non est tutus accessus nec copia doctorum, et quod in Haga est flos justicie,* allegerende oick een privilegie van oude hertoghe Philippus, *quo cavetur omnes causas debere tractari in terra et non evocari, nisi quando est periculum,* tselffde alsoe nyet te moghen geschien, gelyck in pertyen van steden oft edelen, *ubi evocatio cadet.*

Eodem die ante prandium itum est ad consilium et appellatum a concessione literarum dominae Margarete als qualyck geinformeert *et a gravamine facto et faciendo* etc. *et postea appellatio ita interiecta a quinque oppidis insinuatur commissario et suis.*

De commissarius seyt, dat hy weet wat hy te doen heeft, seggende mede dat hy nu commissie heeft generale vanden paus, ergo, dat dacte nu te nyet

ende gealtereert is byde staten vande landen geimpetreert *et quod causa heretica est enormis et quod semper cadit evocatio*, etc.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz.*, deel I, fol. 13 verso.

154.

1523, Augustus 18. Valladolid. Uittreksel uit eenen brief van keizer Karel aan de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, over onderhandelingen aan te knoopen met den nieuwen paus Adriaan VI. — Ter gelegenheid eener pauselijke bul is de Keizer bezorgd over het handhaven zijner rechten jegens den H. Stoel. Hij beveelt de stukken daarover te verzamelen, die Joost Laurensz. en wijlen Jan Glapion bezeten hebben en eene omstandige memorie op te stellen, die Vander Hulst of een ander naar Rome aan den Paus zou gaan dragen, ook aangaande het oprichten van nieuwe bisdommen in de Nederlanden. De Keizer rekent op de bijzondere welwillendheid van den nieuwen paus (Adriaan VI van Utrecht) en zal bij hem op dit alles aandringen.

Extraict dune lettre de lempereur en date du xviij^e jour daoust xv^c xxiij.

Touchant la bulle que nostre saint Père a faict publier a Rome le jeudi *in cena Domini*, par laquelle semble quil révoque généralement les nominations et interdict, lettres de placet et semblables graces, dont jay droit duser en mes pays de par dela, jentens que les saintz pères sont accoustumez a leur advènement faire publier semblables bulles, mais que pourtant les rois et princes ne laissent a user de leurs droiz, graces et indultes quilz ont du sainct siège apostolicque, sil ne leur est particulièrement insinué par brief; parquoy ne debvez différer de par dela de lusaige desd. graces et indultes.

Daultre part, il me semble que pour la conservation de mesd. droiz, graces et indultes et iceulx méliorer et amplier et augmenter, debvez incontinent faire recueiller les informations et instructions que par cidevant ont esté baillez a ceulx que lon a envoyé a Romme au temps que lon a faict les obédiences ausd. sainctz pères ou nom de mesd. pays, et depuis et aussy les mémoires, que a eu par cidevant soubz luy docteur Josse Laurens, a présent président de mon Grand Conseil, pour laugmentation desd. indultes; semblablement veoir les mémoires, que avoit fait feu mon confesseur frère Jehan Glapion pour ériger aucunes nouvelles éveschiez de par dela; et de toutes ces choses dresser une nouvelle et bonne instruction sur quelque personnaige expert et entendu en telles matières, soit Mr Franchois vander Hulst ou aultre, pour aller a Romme solliciter et remonstrer a nostre saint Père bien et au long tous mes droiz, prééminences, graces et indultes,

que jay en mes pays de par dela, ensemble les griefz que me sont faitz par lad. bulle *in cena Domini* et aultrement, pour adviser de reconfermer lesd. lettres, se mestier est, et les amplyer et méliorer en tout ce que trouverez estre nécessaire et possible.

Car jespère tant pour la bonne faveur et paternelle amour que Sa Sainctеté me porte et me démonstre journellement de plus en plus en tous mes affaires de par deça, comme a cause de sa nascence esd. pays et nouriture quil a prins soubz moy et ma maison, que Sa Sainctеté sera plus encline et affectée a me faire et concéder quelques nouvelles et plus grandes graces et indultes, que je nay eu par le passé esd. pays.

Et si tost que aurez fait dresser icelles instructions et mis en chemin led. personnaige que y envoierez, mavertirez au long de sa cherge. Et jescripveray dès maintenant a ce propoz a Sa Sainctеté bonnes et gracieuses lettres pour obtenir ce que aurez donné en cherge aud. personnaige. Et manderay aussy a mon ambassadeur celle part laider et assister a lexécution de sad. cherge.

Rijksarchief te Brussel, ***Registre sur le faict, etc.***, fol. 599 en verso; zelfde Rijksarchief, ***Correspondance,*** deel I, fol. 147-149; Nationale Bibliotheek te Parijs, ***Coll. Moreau,*** vol. 446, fol. 279.

155.

1523, Augustus 18, Valladolid. Ander uittreksel uit denzelfden brief van keizer Karel aan de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk over Vander Hulst's aanstelling als pauselijken inquisiteur. — De Keizer wil eerst haar gevoelen en dat van zijnen Raad over de pauselijke bul van 1 Juni 1523 kennen, voordat Vander Hulst gemachtigd worde om er gevolg aan te geven.

Aultre extraict dune lettre de lempereur datée le xviij^e jour daoust xv^c xxiij.

Je désire bien estre adverty de l'avis de vous et ceulx de mon Conseil, de la commission baillée par nostre St Père a Me Francois vander Hulst dinquisiteur de la foy en mes pays de par dela, avant de luy permectre user de lad. commission, si ce nestoit seulement contra la secte Luthériane.

Rijksarchief te Brussel, ***Registre sur le faict, etc.***, fol. 598; zelfde Rijksarchief, ***Reg. Correspondance,*** deel I, fol. 150, en daaruit aangehaald door Gachard, ***Bulletins de l'Académie royale de Belgique,*** 2e reeks, deel XLVII, blz. 837; Nationale Bibliotheek te Parijs, ***Coll. Moreau,*** vol. 446, fol. 278.

156.

1523, Augustus 22, Valladolid. Uittreksel uit eenen brief van keizer Karel aan paus Adriaan VI, waarin hij aan de maatre-

gelen herinnert, die hij tegen Marten Luther en zijne leerstelsels genomen heeft, en terloops gewaagt van de talrijke doodvonnissen tegen Nederlandsche Lutheranen uitgesproken.

Nec si quid auxilii postea serpenti pesti a nobis afferri potuit, usque omissum est, cum ad populorum plebem a turpissimo errore revocandam plerosque impietatis convictos in Gallia Belgica gravissimo supplicio etiam affici jusserimus....

Gachard, *Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI*, blz. 274-275. — Lanz, *Correspondenz des Kaisers Karl's V*, deel I, blz. 80, geeft als datum : Ex oppido nostro Vallisoleti xxii Dec. (sic) MDXXIII. (Hs. in de Nat. Bibl. te Madrid.)

157.

1523, Augustus 23, Amsterdam. Uittreksel uit de Protocolle van Andries Jacobs over eenen redetwist tusschen de Edelen en de afgevaardigden der kleine steden van Holland aan de eene zijde, en Frans Vander Hulst en Floris Oom, aan de andere, over de proceduur in zake van ketterij. — Vander Hulst beweert alleen vóór den Paus verantwoordelijk te zijn. Een afgevaardigde beweert, dat Vander Hulst onbevoegd is als kettermeester in zijne hoedanigheid van leek, bigamist, moordenaar en vijand des vaderlands; ook heeft hij smaadwoorden tegen de kleine steden uitgesproken. De kleine steden zullen later hunne zienswijze over die zaak laten kennen. Floris Oom zegt, dat al wat hij gedaan heeft, op last was van den Keizer en van de Landvoogdes.

Effect van een dachvaert gehouden den 23[en] Aug. a[o] 15[c] 23, daertoe bescreven waeren *tecto modo de secta Lutherana* de edelen ende cleyne steden, mede *presentibus* Claes Heyn ende my.

Meester Hugo van Eynde, pensionarius der stede van Delft, verthoende hoe de eedelen ende vijff steden tot Dordrecht zynde omme boven te gaen, geappelleert hadden van Myn G[enadige] V[rouwe] anderde brieven, daerby bevolen worde Mr. Cornelis Hoon te Gorcum te leveren : die van Dordrecht verclaeren, alsoe verre dese saecke roert de privilegien vanden landen, dat zy mit de landen houden willen, maer alsoe verre dat paeus ende keysers saecke was, *nolebant se immiscere*, ende indien *frequentior senatus* breeder last gaefve, tselve souden zy den anderen laeten weten boven by myn G[enadige] V[rouwe] zynde. Seggende voorts dat de acte gegaen is in crachte van gewysder dinghe, sonder dat daervan geappelleert is by Mr. Frans Vander Hulst. Mr. Frans seyt, dat zyne commissie nu emaneert vanden paus, ergo acte te nyet gedaen; seyde oick, dat de acte is *surrepticius*; seyt mede, dat hy wil

de luyden corrigeren vande tyt dat de paus Leo s[aliger] m[emorie] zyne excommunicacie lyet emaneren, nyet reckende vanden tyt dat skeysers placaet gepubliceert was in dese landen, twelck soude wesen tegens een acte dese landen geconsenteert, daer inne staet, dat de alleen corrigibel vallen, die na publicacie van skeyser placaet mit Luther gehouden hebben, in date den . . . . Juli xv^c xxij.

Hugo van Eynde *adducit quatuor causas inabilitatis commissarii, quod laïcus, quod bigamus, quod homicida, quod hostis patriae*; want de commissarius in Maerte lestleden seyde tegens de gedeputeerden vanden stede van Hollant, dat zy gedeputeerden waeren vande ketteren ende Lutheranen ende nyet vande steden, waeromme de steden protesteerden van iniurien, welcke actie zy als noch mogen intenteren *contra* denselven, ende oick mede want de commissarius Mr. Frans heeft geseyt dat hy alsoe mit Mr. Cornelis Hoon sal leven, datmen van hem sal weten spreken in Italie, in Spaengen, in Engellant ende Vranckryck, etc.; willende hier mede ende andere meer redenen de cleynen steden induceeren, om te adhereren in dese appellacie mit de groote steden ende de edelen.

De cleyne steden als Roterdam, Schiedam, Alckmaer, Edam, Enchuysen ende Medenblick seyden, dat zy van dese materie nyet en wisten, noch en konden doen, sonder rapport den hoeren daeroff gedaen te hebben, twelck hen gegunt is; ende sullen hoere opinie senden in gescrifte an Mr. Gherit, zoon van den advocaet vanden lande. Want de missive daermede zy ter dachvert geroepen waeren helde in, dat zy souden comen hoeren de rekening vande rentemeesters perticuliers vande nuwe excyse ende andere saecken vande landen, sonder te verclaren wat saecken, want een raedt sulcke missiven nyet soude durven hebben uytsenden *propter periculum de secta Lutherana.*

(*Post alia :*) Meester Floris Oom (soo Mr. Hugo van Eynde seyde) seyt alsoe hy een gesworeen dienaer vanden paus is ende de keyser in Zeelant leggende omme in Spaengnen te reysen hem expresselick belaste, dat hy tegens de Lutheranen doen soude, dat hy daeromme in meninghe is tachtervolgen ter tyt ende wylen de Key. M. hem de eedt verdraecht ende quytsceldt, nyet tegenstaende dat daer eene acte is in date den. . . . . (1) inhoudende dat hy hem in dese saecke nyet ondervynden en sal noch als commissarius noch adjunct noch executor noch in gheenre handre maniere, want de act is geimpetreert *parte non audita* (*ut dicit* Florentius Oom), ende sulcx hadde hy die waghens gehuert omme Mr. Cornelis Hoon ende Mr. Guilhelmus Voldersgraft tot Gorcum te brengen, ende sulcx hadde hij de missive van myn G[enadige] V[rouwe] ende Frans vander Hulst inden Hage gebrocht ende doe gegevene Sweer de bode, omme voort die de van Delft te geven, soe die van Delft seggen.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz,* deel I, fol. 14 verso.

(1) Opengelaten plaats in het handschrift. Zie den brief van Magaretha van 6 September 1523.

158.

1523, (Augustus 28?), Wittenberg. Open brief van Martinus Luther aan de broeders in Holland, Brabant en Vlaanderen over den marteldood der twee Antwerpsche augustijnen te Brussel. — Hij looft den Heer, die nu eindelijk weer aan het menschdom den waren Zaligmaker heeft leeren dienen. De Nederlanden hebben niet alleen het eerst het Evangelie hooren prediken, maar daar zijn ook de twee eerste martelaars van het geloof gevallen. Zeker was hunne moord eene gruweldaad; maar hun leven zal vóór Christus een aangenaam offer zijn. Loven wij den Heer, dat het ons toegelaten werd ware martelaars te zien en te hooren, aan ons die zoolang valsche heiligen geëerd hebben. Laten wij ons niet ontmoedigen, zoo wij thans vervolgd worden; want Christus is met ons.

Eyn brieff an die Christen ym Nidderland, M. Luther.

Martinus Luther E. W. allen lieben brudern ynn Christo, so ynn Holland, Braband vnd Flandern sind, sampt allen glewbigen ynn Christo gnaden vnd fride von Gott vnserm vatter vnd vnserm hernn Jhesu Christo.

Lob vnd danck sey dem vatter aller barmhertzickeyt, der uns zu disser zeyt widderumb sehen lesst seyn wunderbars liecht, wilchs bis her umb unser sund willen verborgen gewest, uns der grewlicher gewallt der finsternis hat lassen unterwortfen seyn, und so schmelichen yrren, und dem Antichrist dienen. Aber nu ist die zeyt widderkomen, das wir der dordeltauben stym hören und die blumen auffgehen ynn unserm land. Wilcher freud, meyn liebsten, yhr nicht alleyne teylhafftig, sondern die furnemsten worden seyt, an wilchen wyr solche freude und wonne erlebt haben. Denn euch ists fur aller wellt geben, das Evangeli nicht alleyne zu hören und Christum zukennen, sondern auch die ersten zu seyn, die umb Christus willen itzt schand und schaden, angst und nott, gefengnis und ferlickeyt leyden, und nu so voller frucht und sterck worden, das yhrs auch mit eygenem blutt begossen und bekrefftigt habt, da bey euch die zwey edle kleynod Christi, Hinricus und Johannes zu Brussel yhr leben geringe gemacht haben, auff das Christus mit seinem wortt gepreysset wurde. O wie verachtlich sint die zwo seelen hyngericht. Aber wie herlich und ynn ewiger freuden werden sie mit Christo widder komen und recht richten, die ienigen von den sie itzt mit unrecht gericht sind. Ach wie gar eyn geringe ding ists, von der wellt geschendet und getodtet werden, denen so do willen, das yhr blut kostlich und yhr todt theur ist fur Gottis augen, wie die psalmen singen. Was ist die welt gegen Gott? Wilche eyne lust und freud haben alle engel gesehen an diesen zwo seelen. Wie gern wirt das fewr zu yhrem ewigen von dissem sundlichen leben, von disser schmach zur ewigen herlikeyt, geholffen haben. Gott gelobt in ewickeyt gebenedeyet, das wyr erlebt haben rechte heyligen und warhafftige merterer zu sehen und zu hören,

die wyr bissher so viel falscher heyligen erhebt und angebetet haben. Wyr hieroben sind noch bissher nicht wirdig gewessen, Christo eyn solches theures werdes opffer su werden, wie wol unser gelider viel nicht on verfolgung gewesen und noch sind. Darumb, meyn allerliebsten, seyt getrost und frolich ynn Christo, und last uns dancken seynen grossen zeichen und wundern, so er angefangen hat unter uns zu thun. Er hat uns da frissch newe exempel seyns lebens fur gebildet. Nu ists zeyt, das das reych Gotts nicht ynn wortten, sondern ynn der kraft stehe. Hie leret sichs, was das gesagt sey : Seyt frolich ynn trubsal. Es ist eyn kleyne zeyt (spricht Isaias) das ich dich verlasse, aber mit ewiger barmhertzickeyt will ich dich auffnemen. Und der 90 psalm : Ich bin (spricht Gott) mit yhm ynn trubsal, ich will yhn erredten, und wil yhn zu ehren setzen, denn er hatt meynen namen herkand. Weyl wyr denn die gegenwertige trubsal sehen, und so starcke trostliche verheyssunge haben, so last was unser hertz ernewen, gutts mutts lassen. Er hatts gesagt. Er wirdt nicht liegen. Auch die har auff ewrem heubt sindt alle gezelet. Und ob wol die widersacher disse heyligen werden Hussitisch, Viglephisch und Lutherisch ausschreyen, und sich yhres mords rhumen, soll uns nicht wundren, sondern deste mehr stercken, denn Christus creutz mus lesterer haben. Aber unser richter ist nicht ferne, der wirt eyn ander urteyl fellen ; das wissen wir, und sinds gewiss. Bittet fur uns, lieben bruder, und unternander, auff das wyr die trewe hand eyner dem andern reichen, und alle ynn eynem geyst an unserm heubt Jhesu Christo hallten, der euch mit gnade stercke und vollbereytte zu ehren seynem heyligen namen, dem sey preys, lob und danck bey euch und allen creaturen ynn ewickeyt. Amen.

Gelijktijdig drukje, dat in de 16de eeuw in de verschillige Duitsche dialecten meermaals werd herdrukt. — Zie ***Bibliotheca Belgica*** of *Martyrologes*, deel I, blz. 515-523. Ook opgenomen in Luther's ***Sämtliche deutsche Schriften und Werke***, deel XVIII, blz. 482 en 483. Zie Enders, ***Luther's Briefwechsel***, deel IV, blz. 196-198, waar al de verschillige uitgaven van dezen brief vermeld worden. — Over den vermoedelijken datum van dezen troostbrief lezen wij in ***Martyrologes*** (deel I, blz. 516) : « La bibliothèque de l'université de Göttingue possède de cette édition, probablement la première, un exemplaire qui a appartenu à Mart. Luther lui-même et qui porte quelques lignes autographes du réformateur. Dans cet exemplaire, on lit sur le titre : ***prodijt in hoc horribile edictum Caroli imp. 1540 mense sept.***, et la date ***28 Augusti 1523***, deux annotations probablement écrites à des époques différentes et pour la mémoire de l'auteur. La date : ***28 Augusti 1523*** est surtout très intéressante, parce qu'elle détermine sans aucun doute (?) le jour où le réformateur adressa cette lettre sans date à ses partisans dans les Pays-Bas. » — Eene Nederlandsche vertaling (van den tijd ?) wordt opgegeven in ***Bijdragen der Evang.-Luthersche kerk***, deel I, blz. 14-17; Doedes, ***Losse bladen uit de geschiedenis van de invoering der kerk-. hervorming in Nederland*** (Utrecht 1853), blz. 68-70.

159.

1523, Augustus 31, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Zwingli over de terechtstelling der Augustijnen van Antwerpen.

Optime Zuingli! grata mihi fuit tuae epistolae confabulatio. Rumor ad nos allatus est, etiam illum Augustinensem exustum postridie Visitationis. Nam pridie ejus diei exusti sunt duo. Quorum mortem an deplorare debeam, nescio. Certe summa et inaudita cum constantia mortui sunt. Scio, pro Christo mori gloriosum esse. Nunquam defuit piis afflictio; sed affliguntur et impii, et πολυτεχνος est ille, qui se subinde transfigurat in angelum lucis, et rarum est donum discretio spiritus.

Basileae, pridie kalendas Septembris, 1523.

Huldrici Zuinglii Opera, uitgave van Melchior Schulerus en Joh. Schultessius, deel VII, blz. 307-310. — Het gerucht over de verbranding van den derden Augustijn was valsch.

160.

1523, einde Augustus?, Wittenberg. Lied van Luther over den marteldood der twee Augustijnen Hendrik Voes en Jan van Essen te Brussel. — Hij schetst in dichterlijken vorm hunne christelijke deugden, hunne standvastigheid in het geloof, hunne ontwijding als priester en eindelijk hunnen marteldood. Hij voorspelt ten slotte, dat hun voorbeeld veel anderen opwekken zal.

1.

Ein neüwes Lied wir heben an,
Das walt Gott unser Herre!
Zu singen was Gott hat gethan,
Zu seinen Lob und Ehre.
Zu Brüssel in den Niederlandt,
Wol durch zween jungen Knaben,
Hat er sein Wunder Macht bekant,
Die er mit seinen Gaaben
So reychlich hat geziert.

2.

Der erst recht wol Johannes heyszt,
So reych an Gottes Hulden,
Sein Bruder Heinrich nach dem Geyst
Ein rechter Christ ohn Schulden,
Von diser Welt gescheyden seind,
Sie hand die Kron erworben;
Recht wie die frommen Gottes Kind
Für sein Wort seind gestorben,
Sein Martrer seind sie worden.

3.

Der alte Feynd sie fangen liesz,
Er schröckt sie lang' mit Trouwen;
Das Wort Gotts man zie leügnen hiesz,
Mit List auch wolt sie teüben.
Von Löuen der Sophisten vil,
Mit irer Kunst verloren,
Versammlet er zu disem Spil.
Der Geyst sie macht zu Thoren;
Sie kondten nichts gewinnen.

4.

Sie sungen süsz, sie sungen saur,
Versuchten manche Listen,
Die Knaben stunden wie ein Maur,
Verachten die Sophisten.
Dem alten Feyndt das sehr verdrosz,
Das er ward überwunden
Von solchen Jungen, er so grosz;
Er ward voll Zorn, von Stunden
Gedacht, sie zu verbrennen.

5.

Sie raubten ihn das Klosterkleydt;
Die Weyh sie ihn auch namen :
Die Knaben waren dess bereyt,
Sie sprachen frölich : Amen.
Sie dankten ihrem Vatter Gott,
Das sie losz sollten werden
Des Teufels Laruen, Spiel und Spott,
Darinn durch falsche Berden,
Die Welt er gar betreüget.

6.

Das schickt Gott durch sein Gnad also,
Dass sie recht Priester worden,
Sich selbst ihm musten opffern da,
Und gehen in Christen Orden,
Der Welt gantz abgestorben sein,
Die Heucheley ablegen.
Zum Himmel kommen frey und reyn,
Die Möncherey auszfegen
Und Menschen Tandt hie lassen.

7.

Man schreyb in für ein Brieflin klein,
  Das hiesz man sie selbs lesen :
Die Stuck sie zeichten alle dreyn,
  Was ir Glaub war gewesen.
Der höchste Irrthumb diser war :
  Man muss allein Gott glauben;
Der Mensch leügt unnd treügt immerdar.
  Dem soll man nichts vertrauwen.
Des musten sie verbrennen.

8.

Zwey grosse Feür sie zündten an,
  Die Knaben sie herbrachten;
Es nam grosz Wunder Jedermann,
  Das sie solch Peyn verachten;
Mit Freüden sie sich gaben dreyn,
  Mit Gottes Lob unnd Singen.
Der Mut war den Sophisten klein,
  Für disen neüwen Dingen,
Das sich Gott liesz so mercken.

9.

Der Schimpff sie nun gereüwet hat;
  Sie woltens gern schön machen.
Sie thun nicht rhumen sich der That,
  Sie bergen vast die Sachen.
Die Schand im Hertzen beysset sie
  Unnd klagens ihrn Genossen :
Doch kan der Geyst nicht schweygen hie;
  Des Habels Blut vergossen,
Es musz den Kaïn melden.

10.

Die Aschen will nicht lassen ab;
  Sie steübt in allen Landen.
Hie hilfft kein Bach, Loch, Grub noch Grab;
  Sie macht den Feynd zu schanden.
Die er im Leben durch den Mordt
  Zu schweygen hat gedrungen,
Die musz er todt an allem Ort,
  Mit aller Stimm unnd Zungen,
Gar frölich lassen singen.

11.

Noch lassen sie ir Lugen nit,
Den grossen Mordt zu smücken;
Sie geben für ein falsch Gedicht,
Ihr Gewissen thut sie trucken.
Die Heyligen Gottes auch nach den Todt
Von in gelestert werden;
Sie sagen in der letsten Not,
Die Knaben noch auf Erden
Sie solln haben umkeret.

12.

Die lasz man liegen jmmer hin;
Sie haben's keinen Frommen.
Wir sollen dancken Gott darinn;
Sein Wort ist widerkommen.
Der Sommer ist hart für der Thür,
Der Winter ist vergangen.
Die zarte Blümlin gehn herfür :
Der das hat angefangen,
Der würt es wol vollenden! Amen.

Rabus, *Historien der heyligen Ausserwölten Gottes Zeugen* (1556), deel II, fol. 123-124; Luther, *Sämtliche deutsche Schriften und Wercke*, deel XVIII, blz. 483, 484; herhaaldelijk herdrukt in Nederlandsche verzamelingen van onzen tijd, bijvoorbeeld in Kist en Royaards, *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, deel V, blz. 462; van Vloten, *Nederlandsche geschiedzangen*, deel I, blz. 175. Over de Latijnsche en Nederlandsche vertalingen van dit lied, zie *Bibliotheca Belgica*, A. 140 of *Martyrologes*, deel I, blz. 481.

161.

1523, September 4, Brussel. Acte door de Landvoogdes aan de Staten van Holland verleend, over de beperking der machten van den inquisiteur Frans Vander Hulst, en van de andere kettermeesters. — Overeenkomstig met eene vroegere beslissing van Juli 1522, zullen deze niet mogen procederen in zaken van ketterij, die vóór de afkondiging van het keizerlijk placcaat zouden gebeurd zijn.

Roerende meester Franchois vander Hulst ende daicte die van Hollant verleent.

Alsoo jnde maent van Julio xv^c tweentwintich myne genadige vrouwe, de eertshertoginne van Oistenryeke, hertoginne ende grauinne van Bourgongne,

douagiere van Sauoyen, regente ende gouuernante, heeft by goede aduyse ende deliberatie van rade geordonneert ende gedecreteert, dat meester Franchoys vander Hulst, commissaris vande saecke ende materie Lutriane, ofte alsulcke andere alsmen soude mogen stellen ende ordineren inde voorsz. saecke, hem nyet en sullen mogen enquesteren oft ondersoucken noch procederen jegens de ondersaten des landts van Hollant, die gecocht ofte vercocht hadden enige boucken Lutrianen ofte geprent ende gelesen ende de selue boucken gesustineert ende gedisputeert die . . . , ende articulen van Maerten Luther, ofte hebben enige beelden in heurluyden huysen vande figure ende gelyckenisse des voors. Maerten Luyters, ten sy dattet gedaen ende toegecomen sy, nae dat die placcaten daerjn gemaeckt ende geexpedieert byden Keyser onsen heere soude syn gepubliceert int voors. lant van Hollant; ende het sy dat die van den Staiten des voors. lants hebben oitmodelick doen bidden ende begeren aen myn voors. vrouwe hemluyden hierop te willen doen expedieren ende deliureren seecker acte daer toe dienende;

Die selue myne genadige vrouwe, ouermerckende dattet geene de voorsz. vanden Staeten van Hollandt versouckende syn, redelick es ende genegen wesende theurer beede ende supplicatie, heeft henluyden geaccordeert ende accordeert dese jegenwoordige acte ende hem van waerde te wesen ende hem daer mede te helpen daer ende soo dat behooren sall.

Aldus gedaen tot Bruyssel, den iij[en] daich van Septembri, int jaer 1523. *Onderteekent*: Verdereur.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Derde memoriaelboek van Sandelin*, fol. 23 en verso.

162.

1523, September 6, Brussel. Uittreksel uit eenen brief der landvoogdes Margaretha aan keizer Karel nopens het geschil opgerezen tusschen Frans Vander Hulst en Floris Oom van den eenen kant en de Hollanders van den anderen. — Om alle moeielijkheden weg te ruimen had zij aan Vander Hulst bevolen zich in den Haag op te houden. Daar men hem echter bevreesd had gemaakt voor zijn leven, zoo hij in den Haag verscheen, weigerde hij zich er heen te begeven en vestigde zich eindelijk te Gorcum. Na verzet van de Hollanders heeft de landvoogdes aan Vander Hulst nogmaals bevolen zich in den Haag te vestigen, terwijl zij al de noodige maatregels nam tot zijne veiligheid. Maar hij heeft nogmaals geweigerd en is naar Brussel gekomen om zijn gedrag uit te leggen in den Raad, waar hij eene hevige woordenwisseling gehad heeft met de afgevaardigden van Holland. Om grootere

onaangenaamheden te vermijden heeft zij Vander Hulst als inquisiteur in Holland opgeschorst. Zij denkt, dat het best zou zijn aan den paus een nieuwen inquisiteur te vragen.

Monseigneur, je vous ay cydevant au long averti du train tenu au fait de l'Inquisicion de la foy et de la diffidence qui estoit entre les subgectz de Hollande et maistre François vander Hulst, inquisiteur, aussi bien d'une part que d'autre ; et comme pour le consentement des Hollandois, mesmement soubz espoir leur oster l'occasion de la grande diffidence quilz avoient dud. maistre François et plus de maistre Florys Oom, il avoit entre autres choses esté appointée, et y avoit maistre François consenti, que, quant pour les Hollandois il tiendroit sa jurisdiction au lieu de La Haye et avec les docteurs ses adjointz, seroit ung de voz conseilliers en Hollande présent à leur procédures; et sur tout auroit il esté dit, que maistre Florys Oom ne se entremetteroit aucunement de la commission dud. maistre François, iceluy maistre Florys soy disant estre bien adverty, s'il se trouvast à la Haye qu'il luy cousteroit la vie, a ouvertement dit qu'il ne sy trouveroit point et que monseigneur le cardinal de Liège et le seigneur de Berghes ses deffenseurs luy eussent dit et conseillié qu'il s'en gardast bien, et quelque asseurance que lon luy ait sceu présenter de la compaignye de telz qu'il voudroit et oultre ce d'ostagiers et autrement, il est demeuré en son propoz et à la fin a consenti aller à Gorchum et y tenir sa jurisdiction.

Or pour ce que, luy estant aud. Gorchum, il a par led. maistre Florys Oom envoyé à ceulx du Conseil en Hollande les lettres que je leur escripvoye, à ce quilz luy envoyassent aud. Gorchum les prisonniers tenuz à La Haye accusez de la secte Lutherane; et dient les Hollandois que led. maistre Florys y ait usé de grande parcialité. Lesd. prisonniers en avertiz ont appellé dud. maistre François et de sa commission, et les Estas de Hollande ont puis fait le semblable, assavoir de la commission au principal, et du commis de nostre Saint Père, et de ce que jauroye consenti aud. maistre François tenir sa jurisdiction hors La Haye au préjudice de l'appointement précédent, portant qu'il la tiendroit à laditte La Haye, de moy comme moins informée à moy mieulx informée.

Avertie de ces diffidences et aigreurs, désirant les estaindre et adresser lexécution de la commission dud. maistre François, par advis du Conseil, je luy ay escript et instamment requis soy transporter à la Haye et y tenir sa jurisdiction, et pour sa seureté luy ay ordonné son logiz en vostre maison illec ou quartier que le seigneur de Mael, lieutenant des fiefz, y occupe; et ay ordonné aux président et gens du Conseil des Comptes et à ceulx des Estas de Hollande luy faire adresse et assistence, et pardessus ce particulièrement ordonné [au seigneur des Castres avec certain nombre de hallebardiers, que comme lieutenant du seigneur de Hoochstrate en Hollande il a, il le compaignast et préservast de toutes oppressions, ce que tous estoient pretz de faire.

Mais led. maistre François ny a volu entendre, et, sans faire responce à mes lettres, est parti dud. Gorchum et avec ses trois docteurs est venu à Bruxelles et a requiz audience que je luy ay accordé en Conseil grandement assemblé. Monseigneur, il seroit long vous réciter ce quil a dit et seroit vous -

donné annoy. Mais en substance il a contendu à justiffier sa conduite; en lexécution de sa commission a dit s'en vouloir déporter et a requis que l'appellacion interjectée par les Hollandois et les prisonniers ait lieu et soit admise. Outre ce il a chargié les deputez de Hollande, qui estoient venuz vers moy, principalement les députez des nobles et le pencionnaire de Dordrecht, que sans commission des Estas ou en excédant leur commission ilz eussent contendu à ce que l'appellacion, dont dessus est touchier, deust sortir effect; dont lesd. députez sont esté fort troublez, et tous ont dit vouloir faire apparoir de leur charge et ont protesté de ces injures et d'autres, quilz disoient led. maistre François leur avoir autresfoiz faites, et men ont demandé réparacion; dont led. maistre François a offert respondre pardevant nostre Saint Père; et les Hollandois ont dit que ce ne touche à nostre Saint Père et que la cognoissance d'injures entre voz subgectz vous appartiengne, et ont persisté en leur propoz.

Tant y a, Monseigneur, que la diffidence, qui pourroit estre entre les Hollandois et led. maistre François, sera venue à grande malveillance et inconvénient, et si avant que je ne voy la chose traittable, et n'ozeroye ordonner et ne vouldroye conseillier aud. maistre François soy plus trouver en Hollande.

Et, d'autrepart, les Hollandois sont assez molestez de voz ennemis et à l'occasion de la guerre ont assez et trop de despence, sans les mettre en despence de procez a Rome, mesmement sur incidens; et a ceste cause ay ordonné aud. maistre François surceoir toutes procédures contre eulx. et aux Hollandois de ne faire chose quelzconques contre icelui maistre François, jusques à ce que autrement leur sera ordonné; et est mon intencion par advis de Conseil de au loing et en particulier avertir nostre Saint Père et vous du différend que dessus; et à ceste fin ay je ordonné aux parties mettre par escript ce quilz vouldront dire et le me baillier; et en conclusion de requérir à nostre Saint Père de nous députer pardeça aultre inquisiteur, homme d'église, attempéré et autrement vertueulx, selon que parlant au vice roy de Naples il a présenté le faire; et à ceste fin, pour éviter tous inconvéniens, vous suplye de vouloir escripre à nostre Saint Père, au duc de Cèze nostre ambassadeur et aud. vice roy, en me commandant sur ce et autres choses voz bons plaisir; et de mon povoir et de bon cueur je les accompliray à l'ayde de Nostre Seigneur, auquel je prye, Monseigneur, vous donner bonne vie et longue.

Escript à Bruxelles, le 6e jour de Septembre, lan 23.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 160-165.

163.

1523, vóór September 7, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van den procureur-generaal bij den kettermeester Frans Vander Hulst nopens de zaak van Cornelis Hoen en Willem Voldersgraft (Gnapheus).

Lutherianen. Meester Reynier Brunt, raidt ende procureur generael vanden voors. Houe, die deur beuel vanden voors. Houe gereyst js geweest tot twee diuersche stonden hier vuyten Haige tot binnen der stede van Amsterdam an meester Franchois vander Hulst ende andere commissarissen aldaer wesende, roerende meesters Cornelis Hoon ende Willem Voldersgraft, geuangen optie voorpoorte van desen Houe, ende dit achteruolgende tserieuen van onse genadige vrouwe; jn twelck doende die voors. procureur generael geuaceerdt heeft onder varen, marren ende wederkeeren den tyt van negen daigen tot xxxij stuuers sdaechs; heeft noch die selue procureur tot oncosten van wagenhuyere ende anders gehadt drie ponden twaelff seellingen, van xl grooten vlaemsch tpondt; beloopt tsamen ter somme toe van achthien ponden pryse voors., die hem toegetauxeert zyn byden voors. Houe te betaelen, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert, jn daete den vij[en] jn Septembris anno xv[c] drientwintich. Waeromme hier xviij £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523 — laatsten Februari 1524), fol. xxviij verso.

164.

1523, September 7, Amsterdam. Verslag over de dagvaart van de gedeputeerden der Staten van Holland bij de Landvoogdes aangaande de zaak van Frans Vander Hulst. — De Landvoogdes verklaarde niets anders te kunnen doen dan daarover aan den Paus te schrijven, aangezien Vander Hulst door den Paus en niet door den Keizer aangesteld geworden is. Zij zal insgelijks schrijven aan den bisschop van Utrecht, die aldaar ketters heeft laten vonnissen.

(*Dagvaart van gedeputeerden van de Staten van Holland bij de landvoogdes, waarvan rapport is gedaan 7 Sept. 1523*).

Ten vierden overmits groote clachten, die de vyff groote steden met de edelen over de ongeregeltheyt vande commiss[arius] vande Lutheraensse secte, die tot Gorcum blivende wouden eenen yegelycken tot hen evoceren, soe heeft myn g[enadige] V[rouw] gheen middel oft weghe geweeten omme dese lande te helpen, dan alleen datmen begeven soude (twelck zy doen lyet by eenen hoeren secretarius) anden commiss[arius] hy mit zynen collegen coomen soude inden Hage ende aldaer doen justicie, mits dat aldaer *flos justicie* is ende *copia doctorum;* ende mits dat de commiss[arius] daertoe nyet en wilde verstaen, soe neempt myn g[enadige] V[rouw] daer oersaecke vuyt omme dit onsen heyligen Vader de paus Adrianus van Utrecht mit brieven te vertoenen; want de commiss[arius] houdt hem alleen ande commissie papale ende nyet imperiale, waer inne myn g[enadige] V[rouwe] nyet te doen heeft, dan by wegen ende maniere voorsz.

De bisschop van Utrecht (mits dat zyn officiael, Godtfried van Kuenendorff, Duyff Dirck Puwelsz weduwe ende Lysbet int Spiegel geciteert hadde voir hem tUtrecht te rechte te comen *de secta Lutherana* ende de stede anden officiael brieven wedergescreven hadde onder anderen presenterende alhier

binnen der stede te rechte te staen, ende oick boven byder stede gedeputeerden boven gemencionneert, die myn g[enadige] V[rouw] dese saecke vertoent hadden ende die voort anden Bisscop ende officiael van Utrecht gescreven hadde) heeft ander stede brieven gesonden, daerinne verclarende, hy synen commissarius hier senden sal, omme te procederen tegen den Lutheranen.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz*, deel I, fol. 17. — Lysbet int Spieghel wordt vervolgd en veroordeeld in 1528. (Zie verder onze twee stukken op datum 28 Juli 1528.)

165.

1523, September 7, Brugge. De inquisiteurs der Predikheerenorde Sebastiaan Albus (de Witte) en Andreas Hugonis van Delft nemen er deel aan een provinciaal kapittel.

Eodem anno in vigilia nativitatis beatae Mariae Virginis, in conventu Brugensi celebratum fuit capitulum provinciale septimum. Diffinitores fuerunt P. mag. Sebastianus Albus (vocatur hic *de Witte* in *Belg. Dom.* p. 179), s. th. doctor, haereticae pravitatis inquisitor, conventus Brugensis filius; P. Theodoricus Schoonhoven, conventus Ultrajectini filius; P. Laurentius Laurentii, s. th. doctor Parisiensis, conventus Groeningensis filius, P. Andreas Hugonis de Delft, inquisitor, filius conventus Hagensis.

Archief van het Predikheerenklooster te Gent, HS. *Chronicon conventus Buscoducensis*, fol. 6. — Laurentius Laurentij werd te Rome in 1530 als inquisiteur voor de bisdommen Utrecht en Munster aangesteld. (Zie verder ons stuk op datum *1526, Groningen — 1530, Rome.*)

166.

1523, September 9, Haarlem. Verslag over de dagvaart der steden van Holland met de Landvoogdes tegen de aanmatigingen der inquisiteurs, die in den Haag meester Cornelis Hoen mitsgaders den rector van Delft en eenen priester zullen moeten onderzoeken. — Waarschuwing tegen de ontrouw van den pensionnaris van Dordrecht Floris Oem.

Hebben noch gereporteert, dat syluyden mitten edelen ende gedeputeerden van de andere steden gecommuniceert hebben, opte onbehoirlicke proceduren van de commissarissen tegen den ondersaten van den lande, die sy seggen te wesen van de secte van Luter, contrarie de previlegien van den lande ende sekere acte by myne G. V. ende den secreten raide dairvan gegeven, ende hebben myne genadige Vrouwe ende den stadhouder alle de onbehoirlycke proceduren te kennen gegeven, soe dat de commissarissen sullen commen

in den Haghe om meester Cornelis Hoon mit noch een priester ende den rectoir van Delff, ter cause van dien gevangen, te examineren mit mannieren ende discretie, navolgende de voirs. acte; off indien de commissarissen onwillich syn in den Haghe te commen ende mit discretie ende manieren te procederen, alsoet behoirt te geschieden, dat myne G. V. alsdan onsen heylighen Vader den Paeus van als scryven ende adverteren sal om in als geremedieert ende geordonneert te worden als behoeren sal; ende alsoe M[r] Floris Oem, pensionaris van Dordrecht, van deselve steden wege in de communicatie van dese saicke mitte gedeputeerde anders geseyt ende te kennen gegeven heeft dan hem gelast was, gelyck de gedeputeerde tot Dordrecht by den geregte comende bevonden hebben, soe is geseyt by den edelen ende anderen, dat men die van Dordrecht adverteren soude, dat men in dachvairt nyet en behoirde te communiceren met de ghuenen, die anders seggen dan zy gelast syn ende dat men hen niet meer en dachveerden behoirt te senden.

Stadsarchief te Haarlem, *Resolutien der Vroedschap.*

167.

1523, September 10, Amsterdam. Zitting van de afgevaardigden der groote steden van Holland, over de zaak Vander Hulst. — De groote steden verzoeken de stad Dordrecht voortaan Floris Oem niet meer als afgevaardigde te zenden, daar hij zekere geheimen geopenbaard heeft. Er wordt aan de afgevaardigden bekend gemaakt, dat de Landvoogdes aan den Paus de afstelling van Vander Hulst en van zijne helpers in Holland gevraagd heeft. Er wordt ook bekend gemaakt, dat men eene acte verkregen heeft, krachtens dewelke niemand wegens ketterij zal vervolgd worden, zoo de misdaad gebeurd is vóór de afkondiging aan het keizerlijk plakkaat.

(*Dagvaart der 6 groote steden en edelen, 10 Sept. 1523.*)

Insgelycx is daer byde vyff groote steden voorsz. begeert geweest an die van Dordrecht ter dachvert zynde, dat Mr. Floris Oom nyet meer ter dachvert coomen en zoude, gemeret dat hy tgunt dat inde dachverden getracteert worde, tanderen tyden ondect ende geopent hadde, alst gebleken was an Mr. Aerent, pensionarius van Delft, die tot Bruessele gearresteert hadde geweest van tgeene dat hy *de causa Lutherana* geseyt soude hebben in eender dachvert. Ende Alsoe Mr. Joost Bets pensionarius, Stans Govertsz ende . . . . (1) gedeputeerden sulcx nyet en wilden innen hoeren raporteren, soe is daer geseyt geweest, men tselffde by besloten brieven oft der steden gedeputeerden andie van Dordrecht versoucken soudt.

(1) Opengebleven plaats in het handschrift.

Insgelycx is daer geopent geweest *de causa Lutherana* ende is verclaert, mits dat de commissarius Frans Vander Hulst, Jacobus Lathomus, Nicolaus Egmondanus ende Mr Zyvert van Enckuysen, zyne collegen, nyet coomen en wilden voir ende in alle steden van Hollant, opentlick justicie doenden *de Lutheranis*, dat daer omme myn g[enadige] V[rouwe] an onsen heyligen Vader de paeus gescreven hadde *de malo modo procedendi* ende dat zij de commiss[arius] mit zynen collegen daeromme gerevoceert uyt Hollant, van welcke brieven men van de paeus antwordt verwachtende zyn.

Insgelycx verclaerde dadvocaet vanden lande Mr. Albert van Loo, hoe hy nae lange vervolch een acte verccregen hadde in date den iiij[en] dach Septembris, anno xv[c] xxiij, daer by expresselick gecaveert werdt, dat nyemant tot laste coomen oft wesen sal tgunt dat hy gedaen, gesproken heeft voor de publicacie van skeysers placaet oft verbot; want de comm[issarius] mit de zynen wouden procederen *a tempore emanationis excommunicationis papalis Leonis decimi*, maer mits dese acte is dat te nyete gedaen, al heeft men te voeren *de Lutherana secta* gedisputeert oft *imagines* in zynen huyse gehadt, oft boeken gedruckt oft mit hem gehouden, als de materie te voeren niet *heretica* verclaert is geweest *aut contra fidem aut contra sacramenta ecclesie*.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz*, deel I, fol. 13 verso.

168.

1523, September 18, Haarlem. De afgevaardigden van Holland bekomen van de Landvoogdes, dat zij de aanmatigingen van den inquisiteur Vander Hulst laakt en belooft er aan den Paus en aan den Keizer verslag over te doen.

Item dat de gecommitteerde van desen lande gecompareert hebben voir myne genadige vrouwe ende den secreten rade tegens meester Franchois van Hulst mit syn collegie als commissarissen in den saicke vande Lutheranen, aldair soe vele gedaen ende gebleken is, dat de voirs. Hulst *cum sociis* soe *importune* geprocedeert hebben, dat myne G. V. geseyt heeft, dat sy sulcks aen den paeus ende keyser scryven sal, dat men den ondersaten van Hollant dairinne geen ongelyck doen ende mit manieren procederen sal by anderen commissarissen.

Stadsarchief te Haarlem, *Resolutien der Vroedschap*.

169.

1523, September 19, Mechelen. Uittreksel uit eenen brief der landvoogdes Margaretha aan keizer Karel, over de moeilijkheden met Vander Hulst. — Zij meldt hem, aan Frans Vander Hulst bevolen te hebben de uitoefening van zijn ambt van inquisiteur in

Holland te staken. Te Antwerpen durft deze zich niet meer vertoonen. De raadslieden zijn van meening, dat als hoofd-inquisiteur een bezadigd man zou moeten aangesteld worden, wien men drie of vier onderinquisiteurs zou toevoegen. Vander Hulst heeft eene acte willen vervalschen nopens het geschil tusschen hem en de Hollanders opgerezen.

Je vous ay escript dela conduite de maistre François vander Hulst en Hollande et comme, pour éviter inconvéniens à l'occasion de sad. conduite bien apparans aud. pays, je luy ay ordonné cesser de toutes procédures contre ceulx de Hollande. Il n'est de rien mieulx volu en Brabant, mesmement en Anvers; et dez lencommencement de sa commission aud. Anvers s'en absenta il, et puis ne s'y est voulu retrouver, quelque seureté que pour ce je luy aye voulu faire baillier, comme jay fait pour aler à La Haye.

Et à ceste occasion sont ceulx de vostre Conseil dadvis de choisir ung notable, meur, modéré, bien renommé personnaige ecclésiastique pour chief, et trois ou quatre aultres qualiffiez pour adjoinctz, pour en lavenir cognoistre de ceulx que lon entenderoit abuser ou errer en la foy, lesquelz ceulx mesmement qui auroient abusé puis voz deffenses, au dire de toutes gens de bien, seroient en petit nombre.

Led. Hulst s'est avancyé vouloir falsiffier ung acte du différend dentre les Hollandois et luy expédié par l'audiencier; et lequel acte à cognoissance de cause en ma présence par tous ceulx de vostre Privé Conseil a esté trouvé tel que ordonné avoit esté et conforme aux lettres que à ce propoz vous avyez escript. Et Dieu scet la pacience dud. audiencier de ce mesmement quil luy semble ou que, en faveur et pour crainte du pape, lon ait simulé avec led. Hulst de sa réparacion.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 172 en 173.

170.

1523, October 9, Amsterdam. Dublioul bewijst vóór de Staten van Holland, dat eene acte, door de Landvoogdes uitgevaardigd en door hem onderteekend, wel degelijk echt is, niettegenstaande de tegenovergestelde bewering van Vander Hulst.

(*Dagvaart 9 October 1523.*)

Laurens Dublioul, audientier, verthoende de Staten, hoe de acte in date den iij[en] dach van Maert lestleden verclaert was by myn G[enadige] V[rouw], duechdelick rechtvaerdich ende waerachtich te zyn in alle hoeren puncten, hoewel belieft hadde Mr. Frans vander Hulst commiss[arius] *de secta Lutherana* te seggen, die te wesen *subreptys* ende *obreptys* ende valschelick by Laurens audientier ondergeteyckent, ende eenige andern zoe te Dordrecht ende elders (*designans* Florentium Oom), dwelck myn heere de stadhouder seyde alsulcx oeck te syn.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz*, deel I, fol. 26.

171.

1523, October 21, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen deurwaarder naar Delft, om Cornelis Hoen en Willem Claesz. (Gnapheus) bij den heer van Assendelft te ontbieden, ten einde in diens aanwezigheid borg te stellen, dat zij Den Haag voor hunne gevangenis zullen aannemen.

Florys Jacobsz., deurwaerder, die tot versoucke vanden procureur generael gereyst js tot Delft ende gedachuaert meester Cornelis Hoen ende meester Willem Claesz. priester, voir die heere van Assendelft ridder als commissarys, om jn zynre presentie cautie te stellen den Haige te houden voor heurluyder vangenisse ende daer jnne te bliuen, optie verbeurte van zekere penningen begrepen jn daete jn daete den xxj^en^ Octobris by hoerluyder borghen gepasseert voorden voors. commissarys; daer voeren hem toegetauxeert js acht stuuers, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert jn daete den xxj^en^ Octobris anno voors. Waeromme hier viij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***Rekeningen van den exploiten*** (1 Maart 1523—laatsten Februari 1524), fol. xl verso en xlj.

172.

1523, October 29, 's Gravenhage. Borgtochtacte voor den verdachten Cornelis Hoen, advocaat. — Willem Sonderdanck en Jan Splinter stellen zich borg voor de som van drie duizend ducaten, dat Cornelis Hoen de stad 's Gravenhage, die hem tot gevangenis werd aangewezen, niet zal verlaten. Zij verklaren die overeenkomst te zullen naleven op verbeurte van lijf en goed. Cornelis Hoen belooft zijne borgen schadeloos te stellen onder hypotheek van al zijne goederen; hij belooft insgelijks de stad niet te verlaten.

Borchtochte meester Cornelis Hoon, aduocaet.

Opten dach van huyden compareerde voor heer Gerrit van Assendelft, ridder ende raedt als daer toe byden Houe van Hollandt geordonneert, Willem Sonderdanck ende Jan Splinter, buyerluyden vanden Hage, ende constitueerden hen gesamenderhandt ende elcx bysonder ende een voor all als borge voor meester Cornelis Henricxz. Hoen, aduocaet voorden seluen Houe, voor de somme van drie duysent duicaten, omme die selue somme te betalen ten proffyte vanden keyser, jndien de voors. meester Cornelis alhier vuyten Hage (die hem gestelt es by myne genadige vrouwe regente ende gouvernante voor syne geuanckenisse) gaet, stellende hier onder de voorsz. comparanten ende elcx bysonder ende een voor all heure

persoonen ende alle heure goederen, roerende ende onroerende, leen ende eygen, vereregen ofte te vererygen, geen vuytgesondert, tot heerlycke ende reale executie vanden voorsz. Houe; ende de voors. meester Cornelis Hoen belooffde syne voorsz. borge te vryen ende hiervan costeloos ende schadeloos te houden onder ypotecke van alle syne goederen als voeren; ende daerenbouen belooffde de voors. meester Cornelis Hoen in handen vanden voorsz. heer Gerrit van Assendelft den Hage voor syne vangenisse te houden en daer nyet vuyt te gaen noch vertrecken dan by consent vande K. M^{t}, onse genadige vrouwe voors. oft desen Houe, *sub pena convicti.*

Actum den xxix in Octobrj, anno xv^{c} xxiij.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Derde Memoriaelboek van Sandelin,* fol. 27 verso en 28. — Daar achter volgt, op denzelfden datum en in schier gelijke bewoordingen, een stuk getiteld *Borchtochte meester Willem Claesz. alias Voldersgraft* [*priester*] *schoolmeester jnden Hage.* De voor hem verschijnende borg heet « Floris Jaicobsz. van Neck, explotier vanden voorschreven Houe. » De borgsom is « 300 ponden van 40 grooten Vlaems tpont. » Ook Den Haag wordt hem « by myne genadige vrouwe gestelt voor syne vangenisse. » (fol. 28). Daarachter ook een borgtocht voor « Mr. Vrederick Hondebeke, rector der schole van Delft », met eene « cautie van hondert carolus guldens. » (Zie de Hoop Scheffer, blz. 354.)

173.

1523, November 5, Arnhem. Brief van Karel, hertog van Gelderland, aan Maurits Mauritsz. Pannekoek, zijnen rentmeester te Harderwijk, om hem te berispen over zijne ingenomenheid met de Luthersche leerstelsels.

Karell, hertoge van Gelre ende van Gulich ende greve van Zutphen.

Lieve getrouwe! Wy worden mit waerheit bericht woe Martinus Luther dagelicx und woe langer hoe meer tegen de geboden und institutien der heilige Kerk schrieft in merckelicke achterdeel onses heiligen krysten gelove; soo wy dan sulx, soo veel ons mogelyck is, geern behinderen und syne leeringe uyt onse landen holden solden; verstaen oick, [dat] ghy somtijds by den leeken Luther extolleert und syne schriften priest, twelck ons bevremt, naeden wy niet twyffelen ghy wael beter weet. Bevele u daeromme mit vlyt, dat ghy sult vur onse ondersaten und sympelen luyden vermyden. Des verlaten wy ons op u.

Gegeven in onse stat Arnhem, op den 5^{n} dach Nov. anno 1523.

Charles. — S. van Amstel.

Onsen lieven getrouwen Mauricio Mauricii.

Stadsarchief te Harderwijk, *Eerste boek der Privilegien;* afgedrukt bij G. van Hasselt, *Geldersch Maandwerk voor*

't jaar 1807, deel I, blz. 6 en 7; alsook als Bijlage I bij W. Moll, *Johannes Anastasius Veluanus en « Der leken Wechwyser »*, *eene bijdrage tot de geschiedenis der Hervorming, inzonderheid in Gelderland*, te vinden in Kist en Moll's *Kerkhistorisch Archief*, deel I, blz. 108. — Maurits Pannekoek was een invloedrijk gunsteling van Karel van Gelder. (Zie W. Moll's verhandeling, blz. 8 en noot.)

174.

1523, vóór November 11, Woerden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland, over de reis van den procureur-generaal met eenen bode naar Woerden, om aldaar twee kettersche priesters aan te houden en gevangen mee te nemen.

Lutherianen. Die selue meester Reynier Brundt, raidt ende procureur generael, die duer beuel vanden selfden Houe gereyst js geweest vuyten Haige tot binnen der stede van Woerden, omme den vicarius van Utrecht tassisteren, omme zekere twee priesters suspect wesende van Luyters dwaelinge tapprehenderen ende jn goede bewaernisse te leggen; jn welcke reyse hy vuyt geweest heeft onder vaeren, marren ende keeren den tyt van vyff geheele daigen, elcx daegs tot xxxij stuuers; ende den boode mit hem genomen gelycke vyff daigen tot zes stuuers sdaechs ende te coste gehadt drie ryns guldens van wagenhuyer, schuythuyer ende anders; beloopende tsamen die voors. vacacien ende extraordinarys oncosten ter somme toe van twalff ponden thien scellingen van xl grooten vlaems tpondt, die hem byden voors. Houe toegetauxeerdt zyn, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert jn daete den xj[en] dach jn Nouembrj anno xv[c] ende xxiij. Waeromme hier xij £ x s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523—laatsten Februari 1524), fol. xxix.

175.

1523, November 30, Amsterdam. Verbod van den magistraat nog preeken en andere vergaderingen te houden in bijzondere huizen, op arbitraire straf. — Hij, die van dergelijke preeken kennis heeft, is verplicht den magistraat te verwittigen, op straf van lijf en goed. Het is insgelijks verboden van de predikanten kwaad te spreken; zoo er op een hunner iets te zeggen valt, moet men zijne geestelijke overheid verwittigen.

Gheen heymelicke scholen te houden.

Geeundicht op Sint Andries dach anno xv[c] xxiii. Alzoo duer eendrachticheit goede steden ende gemeente gestyft ende gestaret werden ende duer

twydracht ende twiste zeer gecranct, daer op myne heeren de burgemeestern en myne heeren vanden gerechte alle sorch dragen voor dese goede stede van Aemstelredamme, en den ingesetenen van dien sculdich zyn te letten ende bysondert alle de oirsaken van convocatien en oplopen en scandalisatie van den gemeente naer hoeren vermogen vuytterodeu ende an deen zyde te leggen; ende want myne heeren anmerkende zynde, dat duer eenighe heymelicke vergaderinghe van mannen ende vrouwen in private ende waerlicke husen vergadert, eenighe manieren gebruket werden van leeringhen te saeyen ende maniere van preken te houden, ende oick op vierdaghen by de heilighe kerck ingestelt hantwerck van naeyen ende diergelycken te doen, daerin de gemeente zeer gescandaliseert is ende oirsaeck neemt van commotie, beroerte ende oplopen, al tenderende tot groten achterdeele ende qualick vaeren van deser stede ende alle den ingesetenen van dien, dat myne heeren naer alle hoeren vermogen verhoeden willen; gebieden ende bevelen daeromme zeer scarpelicken, dat nyemandt, wie hy zy, man ofte vrouwe, hem voirtan en vervordere sulcke vergaderinghe te maken ende handelinghe te pleghen in eenighe waerlicke husen ofte plaetsen, daer duer de gemeente gescandaliseert wordt, maer indien sylieden eenighe sermonen oft diergelycke wercken willen pleghen, die in de kercken ende goedtshusen behoiren te geschieden achteruolgende die insettinghe vander heyligher kercke, dat eenen yegelicken daertoe geauctoriseert dat zal moghen doen inden goedtshusen daertoe geordineert, op de peine van gestraft te worden an lyff ofte goet nae goetduncken vanden gerechte.

Den predicanten nyet te iniurieren. Voert beuelen myn Heeren, dat waert by alsoe, dat contrarie van desen eenighe gelycke vergaderinghen geschieden, dat nochtans nyemant ter saken vandien daeromme zal moghen comen voer zulcke huse, daerinne de vergaderinghe is, hem daer qualicken dragende, tzy mit spreken, roepen, werpen oft diergelycke, mar de sulcx weet, de sal sculdich wesen dat an te brenghen myn heeren den schout oft eenighe vanden burgemeesteren, op gecorrigeert te worden an lyff ofte goet. Insgelycx gebieden myn heeren vanden gerechte, dat nyemandt, hy zy ionck oft out, man oft wyff, hem voertan en vermethe oft vervordere op eenighe predicanten qualicken te spreken off hem te iniurieren mit woorden noch mit wercken, int heymelick oft int openbaer; maer indien iemandt dunct, dat enighe predicanten hem ontgaen in hoeren sermonen ende quade materie te preken, dat zullen zy hoire overste te kennen moghen gheuen; ende dit al op deselue correctie.

Stadsarchief te Amsterdam, *Keurboek D*, fol. 94.

176.

1523, December 17-24, Brabant. Rekening van Mr Jehan aux Truyes, raadsheer, wegens zijne werkzaamheden met den procureur-generaal in een onderzoek tegen Vander Hulst.

A Me Jehan aux Truyes, conseiller et maistre des requestes ordinaire du Privé Conseil de lEmpereur, la somme de 21 livres pour sept jours entiers, quil a afflrmé en sa conscience avoir vacquié, par ordonnance de lEmpereur et en vertu de ses lettres patentes, avec le procureur général de Brabant — en aiant illecq encommenchié à faire certaine enqueste alencontre de maistre Franchois vander Hulst, conseiller de Brabant, sur certaines charges à lui imposez, commenchant le xvij^e jour de décembre 1523 et finissans tous ensuivans, etc.

Rijksarchief te Brussel, ***Rekening van Mr Nicolaas Faurel, ontvanger van 's Keizers Grooten Raad***, 18 April 1523-24.

177.

Einde 1523, Pampeluna? Uittreksel uit een advies aan keizer Karel in Spanje over de kettervervolging gegeven door de leden van zijnen Geheimen Raad (La Chaulx, den kanselier, La Roche (Gérard de Pleine), de Commandador Major, den groot-meester en Nassau).

Que Vostre Majesté labeure que en l'office de l'inquisition les ministres soient qualifiez comme la raison veult, et qu'ilz ne prendent salaire ne porcion sur les confiscations, ains soient stipendiez de ailleurs; de manière qu'ils n'aient cause de mandier leurs vies ne se nourrir du sang des hommes, et qu'ilz tendent à la correction et instruction et non à la destruction, afin de non rebouter les autres infidèles, qui se vouldront réduire à la religion chrestienne.

Avis donné à l'empereur Charles par les premiers seigneurs, conseillers et ministres d'État pour le bon gouvernement de ses royaumes et États, in het Rijksarchief te Brussel, Reg. ***Collection de documents historiques,*** deel II, fol. 88 verso; aangehaald door Henne, deel IV, blz. 302, noot 2. — Zie Lanz, ***Staatspapiere,*** blz. XI, noot 1, die zegt, dat het een stuk van 't begin van 1524 is. Op het stuk heeft Gachard geschreven, dat het van 't einde van 1523 moet zijn, waarschijnlijk uit Pampeluna.

178.

(*Einde 1523*), *Enkhuizen.* Uittreksel uit het antwoord op de *Querelae* van de geestelijkheid van Utrecht tegen de wereldlijke overheid, aangaande het aanhouden te Enkhuizen van eenen priester en van drie begijnen, die in wereldlijke kleedij naar Bremen wilden vluchten.

Item scultetus in Enchuysen, cum jam dudum quendam sacerdotem cum tribus beguttis apprehendisset, et per decanum Westfrisiae, ut eosdem in manus ordinarii traderet, requisitus, idem id facere recusavit; et cum decanus jurisdictionis contra eundem, prout debuit, processisset usque ad censuras inclusive, Curia Hollandiae mandavit eidem decano, ut censuras tolleret, in praejudicium ecclesiasticae jurisdictionis.

Ad tertium respondetur, quod scultetus in Enchuysen, anno elapso, obediens mandatis Caesaris, quendam religiosum de 's Gravesande et tres moniales sive beguttas in habitu laicali repertas et Bremam versus tendentes apprehendit, idque illico illorum superioribus exemptis intimavit; decanus autem Westfrisiae, capturum audiens, statim interrogavit scultetum, si non invenisset aliqua bona, et habito responso quod non, petiit a sculteto, quid doni cuperet, ut eos fugitivos sibi daret, aut quid vellet sibi decano dare, ut illos captos retineret; et quia scultetus in neutram partem voluit declinare, praesertim, cum mendax reperiretur adversus dictos superiores, quibus scripserat, ut suos subditos e manibus suis auferrent, dictus decanus, ne sibi quid lucri decresceret, putavit scultetum per excommunicationem cogere ad traditionem vinctorum; de qua excommunicatione pendet lis in causa injuriarum; et insuper scultetus de ea conquestus est dominis de Consilio Holl., qui mandarunt illi a tam iniqua vexatione desistere aut coram eis dicere causam, quare non; in quo Curia juste egit ad conservationem mandatorum C. M. et ut debuit.

Dodt, *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen*, deel III, blz. 33.

179.

1523, Woerden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Woerden om verscheidene Lutheranen aldaar te doen aanhouden.

Joorys Pieterz. boede, die mit zekere besloeten brieuen vanden Houe gereyst js anden casteleyn van Woerden om te apprehenderen zekere persoenen, die besmet zyn mit die secte Lutheriaene; dair voeren hem toegetauxeert js xviij stuuers, blyckende by dordonnancie hier ouer geleuert, facit xviij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523-laatsten Februari 1524), fol. xliiij verso.

180.

1523, Amsterdam en Utrecht. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amster-

dam, om aldaar eenen Lutherschen priester te doen aanhouden, en over de reis van denzelfden bode bij den vicaris van den bisschop van Utrecht.

Adriaen Lubbertz. boede, die mit zekere besloeten brieuen vanden Houe gereyst js anden schout van Amsterdam, jnhoudende dat hy vangen soude een priester besmet mitter leeringe van Luther; ende daernae gereyst mit zekere besloeten brieuen tot Utrecht anden vicarius vanden bisscop; daer voeren hem toegetauxeert js thien daeghen tot vj stuuers tsdaechs, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert, facit iij £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523-laatsten Februari 1524), fol. xlv.

181.

1523, Haarlem en 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Haarlem bij den prior der predikheeren, om dezen te verzoeken naar Den Haag te komen met broeder Willem van Zevenders.

Wouter van Entssel boede, die mit zekere besloeten brieuen vanden Houe gereyst js tot Haerlem anden prioer vande predicaerenorde aldaer, jnhoudende dat hy terstondt alhier commen soude mit broeder Willem van Zeuenders, terminarys tot Leyden; daervoeren hem toegetauxeert js drie daegen tot vj stuuers tsdaechs, blyckende by dordonnancie hierouer geleuert, facit xviij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523-laatsten Februari 1524), fol. xlvj.

182.

1523, Gorinchem, IJsselmonde en Brussel. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Gorcum bij Frans Vander Hulst en naar IJsselmonde, en van eenen anderen naar Brussel, voor geheime zaken.

Euert Adriaensz., die mit zekere besloeten brieuen vanden Houe gereyst js an meester Franchoys van Hulst, die hy vant tot Gorchem, jnhoudende zekere secrete saicken; ende oeck zekere brieuen an die heere van Ysselmonde; daervoeren hem toegetauxeert js vier daegen tot vj stuuers tsdaechs, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert. Waeromme hier xxiiij s.

Direk Aelbrechtsz. boede, die mit zekere besloeten brieuen vanden Houe gereyst js tot Bruessel an meester Abel van Coulster, raidt, roerende zekere

secrete saicken, daeromme die procureur generael voirs. tot Gorchem gereyst was; daervoeren hem toegetauxeert js thien daegen tot vj stuuers tsdaechs, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert. Waeromme hier iij £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523-laatsten Februari 1524), fol. xlvij verso.

183.

1523, Leiden en 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Leiden om den drukker Jan Zevertsz. naar Den Haag te ontbieden.

Adriaen Lubbertz. boede, die mit zekere besloeten brieuen vanden Houe gereyst js tot Leyden an Jan Zeuersz., inhoudende dat hij alhier commen soude om zekere saicken, diemen mit hem te spreecken hadde; dair voeren die boede toegetauxeert js xij stuuers, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert. Waeromme hier xij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523-laatsten Februari 1524), fol. xlix.

184.

1523, Doornik. Uittreksel uit Buzelin's *Annales Gallo-Flandriae* (1624) over de verspreiding der Luthersche ketterij te Doornik door toedoen dergenen, die in Duitschland voor handelszaken verkeerden, en verder uit naar Rijsel en elders. — De bestendige afwezigheid van den Franschgezinden bisschop van Doornik doet er ook veel toe.

Laborabat eo tempore [1523] Tornacum ingenti corporum humanorum pestilentia, communi tunc malo vicinis quoque oppidis. Et mox in eam urbem longe maior invecta est animorum lues. Quippe ciuium multi in Germania negotiabantur; et, dum illic mercimonijs intenti tempus ducerent, ab Germanis Lutheri erroribus imbutis eius haeresiarchae lucubrationes prauis infectae dogmatibus ipsis legendae porrigebantur domumque referendae. Igitur cum ijs libertatem animorum peccandique licentiam insinuantibus multi caperentur, etiam alijs in errorem inducendis eos libros communicauere protinus. Qui contractos huius veneno animos medicaretur aut, ne malum id latius spargeretur, impediret, in urbe non erat Tornacensis episcopus, quod hic, cum gente Francus esset ac regi Francorum adhaeresceret, in Gallijs procul morabatur. Ergo per absentiam eius cum pestilens vires malum caperet, etiam in vicina se loca diffudit occulte ac nonnullos Insulae et alibi corrupit.

J. Buzelin, *Annales Gallo-Flandriae*, blz. 494 en 495.

185.

1521-1524, Nederlanden. Uittreksel uit de keizerlijke rekeningen over betalingen aan Vander Hulst : jaarwedde als kettermeester, voorschotten en aandeel in de verbeurde goederen der ketters.

Audit m[aistre] François Vander Hulst en prest sur ses vacacions des luthériains . . . . iiij^c^ livres.

A luy pour la parpaye de ses vacacions touchant les luthériains et des parties par luy desboursées à cause de ce, par dessus lesdits iiij^c^ livres et ce qu'il avoit receu venant des confiscacions desdits luthériains. . . . . ij^m^ ij^c^ iiij^xx^ xiij livres, vj sols, iij deniers.

Rijksarchief te Brussel, *Revenus et dépenses de Charles-Quint* (*1520-1550*), fol. 249 recto ; aangehaald bij Henne, deel IV, blz. 330, noot. (Ongedagteekend. Ingelascht in de rekeningen betreffende Vander Hulst tusschen een feit van December 1520 en een van 1524.)

186.

Vóór en omstreeks 1524, Friesland, Amsterdam, Holland en omliggende gewesten. Uittreksel uit den gelijktijdigen kronijkschrijver Petrus van Thabor over de beroerten door Luther en zijne aanhangers in Friesland en Holland teweeggebracht. — De voorzegging bevat in zeker boekje, dat er in de maand Februari van het jaar 1524 groote beroerten zouden ontstaan, is uitgevallen : Luther heeft gansch het Christendom beroerd door zijne geschriften tegen den Paus en de andere kerkhoofden, tegen de aflaten, tegen de biddende orden, en tegen degenen, die hunne kinderen te jong in kloosters opsluiten. Dit laatste is oorzaak, dat vele broeders en nonnen hunne kloosters verlaten, en in het huwelijk treden. Zulks is vooral het geval in Amsterdam, waar de gemoederen zeer ontroerd zijn. Maar ook in Friesland vindt Luther bij geestelijken en wereldlijken een tamelijk grooten bijval, omdat hij zijne stellingen zeer behendig weet te verdedigen.

Int Ephimendes Johannes Stoefferinus ende van Jacobus Pflaumen staet, dat int iaer ons Heren 1524, in den maent Februario, sullen gheschyen zo coniunctien, sommighe cleyne, sommighe myddelber ende sommighe groet ; van welck sullen daer syn 16, die daer sullen gheschyen in een waterich teyken, dat is in Piscibus ; dese sullen beteykenen een grote verwandelingh

ende verandelingh by nae alle de werlt, in den climata, inden ryken ende prouincien, in alle staten ende digniteyten, in beesten ende vyschen ende in alle datter leuet opter aerden. Siet, hier en staet nyet van grote dyluuium offte vloeden; mer hoer voelen, dat sy hier gheset hebben van dese voerscreuen coniunctien, spreekt alleen van beroeringhe onder den menschen ende beesten.

Ende Martinus Luter mach daer wel een groet part van wesen; want van sin scryften al Kerstenrick beroert is. Want hy veel scryft teghen den Paus mytten cardinaelen ende op byscoppen ende regenten der heiligher Keercken ende besonderlingh teghen dat oflaet, dat om ghelt wort ghegheuen, ende oeck teghen die biddende oerden (nochtans is hy seluer van Sint Augustinus oerden) ende oeck teghens die nonne cloesters ende oeck bysonderlingh teghens die rycke ludens, die hoer kynderen ionck te cloester brenghen, halff teghen hoer danck, opdat sy hoer ander kynderen ryck moeghen maken; ende als sy dan tot hoer volcommen iaren commen, soe yst hem leet, dat sy alsoe toe cloester synt ghebrocht. Van sulke luden scryft hy, dat sy wel weder wtten cloester moeghen gaen ende nemen eenen man, off synt mans personen, die moghen vrouwe nemen.

Ende wt dit punt yster veel murmuracie yn dye cloesters, alsoe dat daer die sommighen wtte cloesters loepen, mer nyet veel hier yn ons Frieslant. Mer nochtans soe sint daer twe priesters van Anynghem (1) wt dat regheliers cloester eewech ghelopen nae Lutter toe. Dye een hiet Heere, die ander hiet Johannes van Dockum; beide warent Friesen. Ende in Hollant liep een beghinne pater mit een beghyn ewech off mit een nonne; ende noch een priester myt een beghyn of een non; beyde warent regulieres van dye clynckers oerden. Oeck liepen daer veel beghinne ewech wtte cloesteren ende besonderlingh binnen Amstelredam; want daer waren wel 5 of 6 beghinnen wt die cloesteren ghegaen. Want binnen Amsterdam daer regnyerden Luter seer sterck, alsoe dat sy vaeck seer oneens waren onder malcanderen; want doe ick aldaer was, doe hoerden ick suluen spreken van een rick man, dye hyere Peter Hermens, die Tamsterdam woende, mer hy was wt Frieslant ende van Boelswert; dese seyde, dat hy groet anxt hadde, dat sy malcander op die cop solde slaen om Luters wille. Ende sy spraken oeck seer op die mynrebroeders; sommighe wolden hem niet gheuen; ende als sy wat sonderlinxs preeckten, soe wolden syt al weten waer dat ghescreuen stont; want Luter leerden, datmen dat Heilighe Euangely solde preken mit Paulus Epistolen ende voert die cor van die Heilighe Scryft myt corte beduedinghe.

Aldus soe is daer grote twyst binnen Amsterdam; mer in ons Frieslant en is alsulke twyst nyet. Mer nochtans synt daer veel sommighe priesters off gheleerde lueden, beyde gheestelick ende werkelick, die seer myt hem voelen; want hy bewyst syn dynghen alsoe claerlick mit dat Heylighe Ewangely ende mit Paulus Epistolen ende voert myt die principael scryften, dat daer veel gheleerde luden myt hem toe vallen; want al Oesterlant is veruult myt sin leeringhe, ende oeck in ander lande mede, alsoe dat die

---

(1) Anjum in Friesland.

paus mit die cardinalen ende voert die ander regenten der heiligher Keerken daer ghenoech mede te doen hebben ende oec seer mede begaen sint.

Petrus Taborita, *Historie van Vriesland*, 3e stuk, blz. 427-429. — Zie de Hoop Scheffer, deel I, blz. 484; en J. Reitsma, *Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming in Friesland*, blz. 18-20.

187.

Omstreeks 1524, Holland, Zeeland, Vlaanderen, enz. Uittreksel uit de kronijk van Reygersberch (1551) over het ontvluchten uit hunne kloosters en het trouwen van monniken, nonnen en begijnen.

Ter selver tijdt [1524] ghebeurde wonderlijcke dingen, die in dese Nederlanden noyt te vooren ghehoort oft ghesien en waren, soo wel in Hollandt, Zeelandt als Vlaenderen ende elders: want sommige gheprofesside monicken, nonnen ende bagijnen liepen uyt haren cloosters ende hinghen den kappe op den thuyn ende ginghen in ander landen woonen, daer die sommighe trouden, de sommige bleven sonder wijfs, die nonnen trouden mans, etc,

Kronijk van Zeeland van Jan van Reygersberh, (Middelburg, 1634), blz. 278. — Zie ook den brief van Erasmus (21 Juli 1524).

188.

1524, Januari 15, (Victoria). Uittreksels uit eenen brief van keizer Karel aan de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk over Vander Hulst's afstelling en de Inquisitie. — De Keizer keurt Vander Hulst's afstelling als inquisiteur goed. Aan Margaretha laat hij de keus over tusschen het aanstellen van eenen voornamen geestelijke in zijne plaats of het behoud van het *statu quo ante* ; dit laatste zou hem zelfs meer toelachen. Wegens het vervalschen van een stuk in Holland moet Vander Hulst gestraft worden naar behooren.

Quant à la conduite de maistre François Vander Hulst en sa commission de linquisition de la foy, je vous y ay jà fait response par le dernier courier et trouve bon ce qu'avez pourveu en ceste partie. Et si vous semble bon, pourrez adviser de me dénommer quelque révérend et grant personnaige ecclésiastique pour promovoir audict estat dinquisiteur et en escripre a nostre saint père le pape à présent (1); ce que feray, quand auray voz lettres sur ce. Ou,

(1) Paus Clemens VII.

se semble mieulx que les évesques ou mes consaulx, comme du temps passé, cognoissent des abus et erreurs de foy, que pourroient seurvenir en mesd. pays de pardelà, vous le pourrez ainsy faire dresser; et le trouveroye aussi bon, voires plus honorable, que le premier expédient dung exprès inquisiteur, qui seroit une chose nouvelle aud. quartier de là.

Et que à ce que m'escripvez que ledit Hulst s'est avancé vouloir falciffier ung acte du différent d'entre les Hollandois et luy expédié par l'audiencier, vous en ferez faire la réparation et pugnition telle qu'il appartient et trouverez estre à faire pour le service, sans permeetre simulation pour respect du pape trespassé ou autre faveur que ledit de Hulst poroit avoir vers sa Sainteté.

Rijksarchief te Brussel, *Correspondance*, deel I, fol. 175-176; gedeeltelijk afgedrukt bij Gachard, ***Bulletins de l'Académie royale de Belgique***, 2e reeks, deel XLVII, blz. 838.

189.

1524, Januari 17, (Rome.) Uittreksel uit eene breve van paus Clemens VII tot keizer Karel gericht om hem zijnen legaat kardinaal Laurens Campegio van Ste Anastasia aan te bevelen, die naar Duitschland gezonden wordt om maatregels tegen de Luthersche ketterij te nemen. — Onder anderen smeekt de Paus den Keizer, dat hij in zijne talrijke bezittingen het zuiver geloof handhave en den Kardinaal behulpzaam gelieve te zijn.

Quoniam majestati tuae tam prius in felicis recordationis Leonem papam X. praedecessorem, et secundum carnem patruelem nostrum, et hanc sanctam sedem publice, quam in nos in minoribus existentes, ac totam domum nostram privatim perpetuis officiis ac beneficiis plurimum antea deberemus; auxit nuper tot animi nostri nexus dilectus filius nobilis vir Ferdinandus, archidux Austriae, frater germanus tuus, qui pluribus ad nos amantissimis atque officiosissimis scriptis literis cum suo, tum praesertim majestatis tuae, cujus in Germania vicarium agit, nomine, de statu illius provinciae, sane si unquam alias ob haereticos Lutheranos turbulento, et conventu principum Norimbergam indicto commonefecit, pieque obtulit pro sancta fide et dignitate hujus sedis tuenda omnem opem atque operam suam. Postea autem literis non contentus dilectum filium Petrum de Corduba, suum supremum scutiferum, dilecti filii nobilis viri ducis Suessae tui apud nos oratoris germanum fratrem, ob easdem causas ad nos misit, addiditque super ea re pia consilia, quae, quoniam salutaria appareant, nos sequuturos affirmamus. Itaque undecumque nobis constat pietas et benevolentia majestatis tuae, quae et per se et per suos nunquam de nobis atque hac sancta sede promereri cessat; quamquam non minus te imperialis celsitudo atque officium tuum a Deo tibi injunctum ad haec ipsa impellat, pro quibus nos tibi debere volumus et fatemur. Es enim a Deo altissimo omnibus suis fidelibus in saeculari potestate praepositus, adeptusque es Dei munere, praeter Romanum impe-

rium, tot regna et dominia, quae ipsi Deo, a quo ea accepisti ab omni labe illaesa, et in sincera fidei puritate servare teneris. Vides autem, charissime fili noster, quos sentes et tribulos ager Domini per nequitiam seminantium suscepit: tuam patriam tuaque tempora, te principe, seditiosissima et impura haeresi coinquinata cernis; idque eo acrius doles, quo istorum audacia et impietas tantam tuam in his locis auctoritatem potentiamque non reformidat, immo, ut re ipsa colligitur haud obscure, contemnit: ille enim hujus sacrilegii auctor nefarius et perditus Lutherus, quamquam tuis edictis damnatus et profugus, tibi maxime exosus, fere ubique fovetur, ejusque haeresis in animarum quotidie perniciem disseminatur.

Haec pro tua in Deum pietate tuorumque majorum exemplis scimus iniquissimis oculis videre, auribusque excipere, dedisseque tuae piissimae et orthodoxae voluntatis plura indicia atque experimenta. Verum jam tibi annitendum penitus est, ut tui animi plenam executionem Deo concedas; quod te facturum nostris praecipue temporibus, qui te peculiariter ac paterne amamus semperque in minoribus coluimus, non mediocriter confidimus. Cum igitur pro salubri consilio fratris tui exequendo, nos, qui nuper in Germaniam ad eundem fratrem tuum et ad omnes principes in conventu Norimbergensi congregandos (et infra), dilectum filium nostrum cardinalem Campegium virum tantae rei parem mittere decreverimus, majestatis tuae partes hac in re esse cupimus eas, quas dignas Caesare arbitramur, ut cardinali sedisque apostolicae de latere legato, praesertim tui observantissimo ac pro tuo etiam honore provinciaeque pacatione ac communibus christianorum commodis proficiscenti, cum ubique tutum iter moramque, tum frequentem et benignum commeatum exhiberi facias animosque omnium principum, tam ecclesiasticorum quam saecularium, publiceque et privatim tuis ad eos literis ita praepares, ut veneni expertes puras et pias sententias in favorem sanctissimi fidei ac apostolicae Caesareae dignitatis contra impuros et haereticos ferre possint; quamquam prolata jam a te sententia haereticisque condemnatis, nihil amplius in consultationem venire potest aut debet, quam ut illi ultra non audiantur, sed imperiale contra eos decretum ab omnibus servetur. Quo vero studio quove favore celsitudinis tuae hanc rem agi oporteat, non nostrum est monere illam, ut sapientissimam, aut impellere, ut piissimam; tamen hoc ei memorabimus, id quod ipsa per se perspicere potest: hoc conventu atque initio magnum momentum agi extirpandae illius haeresis, tuique imperii et auctoritatis in Germania, non solum apostolicae dignitatis, cujus advocatus et defensor esse debes, conservandae et firmiter constituendae.

Datum XVII. Januarii MDXXIV. anno. 1.

Odoricus Raynaldus, *Annales Ecclesiastici*, deel XX, blz. 401, n^rs^ 2, 3. — Aldaar wordt aangemerkt, dat Campegio niet alleen door den Paus, maar ook door de eenparigheid der kardinalen werd aangeduid om die zending in 't Duitsche Rijk te volbrengen; daarenboven dat dezelfde kardinaal ook zendingen volbracht heeft in Hongarije, Denemarken, Zweden, Noorwegen, de Nederlanden (*legatio Belgica*, zie verder stuk n^r^ 202), Polen en Pruisen.

190.

1524, Januari 17, Amsterdam. Zitting van de Staten van Holland, waarin wordt bekend gemaakt, dat weldra eene bijeenkomst der Nederlandsche bisschoppen zal gehouden worden om aan de misbruiken der geestelijkheid een einde te stellen. — Zoo iemand over de geestelijkheid klachten in te brengen heeft, kan hij ze per brief richten aan de hoogere overheden van Holland. Men zal ook de aanstelling van eenen officiciaal en van eenen wijbisschop vragen, en verzoeken dat voortaan geene vreemdelingen in de kloosters meer zouden aangenomen worden, enz.

(*Dagvaart 17 Januari 1524.*)

Meester Albert vander Loo, advocaet vanden lande, seyde den Staten van Hollant, dat in Martio naestcomende een generael dachvert wesen sal vande bisscopen omtrent dese lande wonende, als Ludick, Utrecht, Atrecht, Camerick, etc. omme te remedieren de groote gebreken ende exactien, die proosten, deeckenen ende proviseren officialen doen in dese landen : ende indien yemant eenighe excessen oft faulten van deselue prelaten der heyliger Kercke weet, dat hy die by goede verclaringe ende verificacie in gescrifte stellen sal ende brengen in handen vanden president vanden Raede in Hollant, oft dadvocaet vanden lande, oft de procureur generael.

Insgelycx sal de dachvert dienen omme te moghen hebben een officiael binnen slants ende een wybisscop omme oerdenes te geven, etc.

Insgelycx is daer geseyt omme te impetreren inde toecomende dachvert, van nu voertan geen susteren oft broederen van sbuyten sKeysers lant in cloesteren binnen dese landen te ontfangen, maer eerst ende al voer in te nemen des Keysers ondersaten, ende, is daer dan plaeste over, alsdan eerst vreemde luyden van buyten sKeysers lant in te nemen.

Insgelijcx van nu voertaen geene vreemden tot regement oft dignité van cloesteren te promoveren.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz.*, deel I, fol. 49. — De beide laatste punten werden op eene dagvaart van 14 en 15 Februari 1524 nogmaals ter sprake gebracht en er werd op hunne regeling aangedrongen.

191.

1524, Januari 19, Wittenberg. Brief van Luther aan den (te Brussel) gevangen Augustijn Lambert Thoren. — Luther troost en looft hem te gelijk over de vervolgingen, die bij onderstaat,

na den marteldood van zijne twee gezellen Hendrik en Jan. De vrede heerscht in de landen van den hertog van Saksen. De hertog van Beieren en de aartsbisschop van Trier zijn integendeel erge vervolgers der Lutheranen. Andere vorsten zijn niet zoo wreedaardig. Praepositus en de Antwerpsche broeders groeten Lambert Thoren.

Discipulo Christi fideli Lamperto Thorn, in vinculis Evangelii causa posito, fratri suo in Domino charissimo.

Gratiam et pacem in Domino.

De te satis mihi Christus ipse testatur, optime frater Lamperte, meis verbis tibi non opus fore : ipse enim in te patitur et glorificatur, captus est et regnat, opprimitur et triumphat, qui tibi dedit sui sanctam illam et mundo absconditam cognitionem. Nec tantum hoc, sed et intus roborat te spiritu suo in his tribulationibus externis, vero et gemino exemplo Henrici et Joannis te solatur; ita ut mihi illi et tu magno sitis solatio et robori, imo toti mundo suavissimo odori, et Evangelio Christi insigni gloriae, tantum abest, ut mea consolatione onerandus sis.

Quis scit, cur te Dominus noluerit cum duobus istis perire? Servaris enim in aliud miraculum. Proinde tibi toto corde congaudeo et gratulor, gratias agens fidelissimo Salvatori nostro, Domino Jhesu Christo, qui mihi non modo verbum suum et spiritum nosse, sed et incrementum gratiae tam opulentum et magnificum in vobis videre donavit. Me miserum, qui primus ista docuisse jactor, et novissimus et forte nunquam vestrorum vinculorum et ignium particeps esse dignus sum.

Vindicabo tamen hanc meam miseriam et consolabor me, quod vestra vincula mea sunt, vestri carceres et ignes mei sunt; sunt vero, dum et ea confiteor et praedico, vobisque simul compatior et congratulor. Dominus autem Jhesus, qui coepit in te gloriam suam, perficiat in diem suam. Itaque, mi frater, ora pro me, sicut et ego pro te, memor illius, quod non solus pateris, sed Ille tecum, qui dicit : « Cum ipso sum in tribulatione; quoniam in me speravit, liberabo eum; protegam eum, quoniam cognovit nomen meum. » Sed et nos omnes tecum sumus, simul cum Domino, qui tecum est, nec Ille nec nos te deseremus. Tu viriliter age, et confortetur cor tuum, sustine Dominum. Ipse dixit : « In mundo pressuram habebitis in me pacem, sed confidite, ego vici mundum. » Nec disputes cum Satana, sed ad Dominum stent oculi tui; simplici fide nixus solum Christum Jhesum scito esse, cujus sanguine nos salvi erimus. Opera nostra et humana statuta, sicut non possunt esse sanguis Christi, ita nec peccata tollere nec justificare, ita nec damnare possunt nec reum tenere.

Apud nos sub ducatu principis nostri pax est; caeterum dux Bavariae et episcopus Treverensis multos perdunt, proscribunt ac persequuntur. Alii episcopi et principes a sanguine quidem temperant, sed a vi et minis non temperant, et ubique est Christus denuo opprobrium hominum et abjectio plebis, cujus membrum tu factus es vocatione sancta Patris nostri, quam ipse in te compleat cum gloria nominis et verbi sui. Amen.

Vale in Christo, mi frater. Salutant te omnes nostri totaque ecclesia nostra, praesertim Jacobus Praepositus et fratres ex Antverpia, tuisque precibus sese commendant.

Witembergae, 1524, feria tertia post Antonii.

Martinus Luther.

E. L. Enders, *Luther's Briefwechsel*, deel IV, blz. 280-282, alwaar ook de verschillige uitgaven van dezen brief (in 't Latijn en in 't Duitsch) vermeld worden. — Kort na de verbranding der twee Augustijnen te Brussel (1 Juli 1523) had Luther allerlei nieuws over het voorgevallene ontvangen, zooals blijkt uit zijne briefwisseling. In eenen brief aan Jacob Montanus te Erfurt (26 Juli 1523), zegt Luther : « Ex Flandria bona accepimus nuntia, esse duos ex nostris fratribus pro verbo Dei exustos Brussellae in foro publico spectaculo, Deo gratia per Christum. » — Tusschen 26 en 29 Juli schrijft Luther aan Johann Crotus : « Exusti sunt jam duo fratres Brussellae, tertius simul (ut vocant) degradatus, nescitur, in quas Assyrias aut Babylonas per sophistas translatus sit. Multi in carceribus servantur simili victimae devoti. » — Den 29 of 30 Juli schrijft hij aan Spalatinus : « Caeterum prima Julii sunt exusti duo fratres nostri Augustinenses e captivis Antverpiensibus, constanterque mortui in Christo, quorum unus vocatur Joannes Nesse (*sic*), nondum triginta annorum. Quarta post exustus est tertius frater Lambertus successor in verbo Jacobi nostri Praepositi. Facta est haec res Brussellae in publico foro. Gratia Christo, qui tandem coepit fructum aliquem verbi nostri, imo sui ostendere, et novos martyres forte primos in ista regione creare. » (E. L. Enders, *Luther's Briefwechsel*, deel IV, blz. 179-180, 181 en 184.) Doch weldra vernam Luther, dat Lambert Thoren nog in leven was. — Over den dood van dezen Augustijn zie verder ons stuk op datum 15 September 1528.

192.

1524, Januari 23, Rome. Breve door paus Clemens VII gericht tot den Luikschen prins-bisschop en kardinaal Erardus van der Mark, om hem apostolische gunsten toe te staan en hem geluk te wenschen over zijn krachtig uitroeien der ketterij in zijne landen.

Clemens papa VII.

Dilecte fili noster, salutem et apostolicam benedictionem.

Licet celsitudinis tue littere amantissime atque officiosissime scripte gratulationis munus non quidem nobis quam tibi necessarium abunde impleverint,

tamen dilectus filius Hyeronimus Aleander, notarius et bibliothecarius noster, procurator tuus, litteras ipsas prudente et culto sermone subsecutus fecit, ut que gratissime nobis erant, fierent multo gratiores; nam et observantiam hoc tempore et ante hoc benevolentiam singularem tuam nobis quidem perspectam et agnitam jucunda commemoratione recensuit et ea recensenda essent, ut in suavissimam recordationem tuarum virtutum et in nos officiorum relaberemur. Gratulationem igitur tuam intimo cordis affectu et paterne charitatis sinu recipientes vicissim nobis ipsis de te gratulamur, quem firmissimum ecclesie cardinalem et sancte fidei in illis locis propugnatorem hujusque sedis ornamentum Dei benignitas nobis concessit. Nam tua maxime cura, auctoritate, pietate perfectum est hactenus et perficiendum in futurum speramus, ut commissos tibi a Deo populos venena heresum illac pervagantia non inficiant. Qua in pietate si te ad persistendum hortemur, faciemus forte pro nostro officio, sed nequaquam pro necessitate; tu enim tuorum predecessorum episcoporum Leodiensium exemplo ac pro insita tibi probitate semper in hujus sedis observantiam venerationemque incubuisti, unde te hortari quidem cessabimus quem promissum et currentem videmus, neve quod tue pietati et spontaneo in Deum ardori diminuamus; pergere tamen te cupimus ut cepisti teque ipsum tibi respondere quo magis optare non possumus.

Nos interea tibi sane per quem libenter expedivimus expeditumque mittimus tuum indultum, non solum in Leodiensi, sed etiam in Carnotensi diocesi, quod antea per nos a felicis recordationis Adriano papa VI, predecessore nostro tantopere pro te efflagitatum divina voluit benignitas, ut nos ipsi concederemus; neque enim nos plus alie rationes a concedendo retrahere potuerunt, quae tua erga nos atque hanc sanctam sedem merita ad concedendum impulerunt. Sume igitur pari affectu quo damus munus quidem permagni ab aliis estimatum, nostro tamen in te amori impar et virtutibus ac meritis tuis longe, ut arbitramur, inferius. Voluissemus et de Valentino tibi indulto pariter annuere, si licuisset. Cur enim non licuerit, ex litteris dicti Hyeronimi, qui non minus hoc quod illa apud nos ardentissime procuravit, cognosces, quem super hoc plenius alloquuti tibi ea significare jussimus, que nostram erga te ut in rebus omnibus, ita in hac ipsa propensam voluntatem magnis et justis rationibus cohibuerunt. Nos tamen tu, si quid aliud erit tuis commodis atque honori oportunum, non minus in tua dignitate augenda pronos et faciles habebis, quam in ea ornanda felicis recordationis Leonem papam X predecessorem et secundum carnem patruelem nostrum, cui cessuri in amore erga te non sumus, habuisti.

Datum Rome, apud Sanctum Petrum sub annulo piscatoris, die XXIII Januarii M.D.XXIIII, pontificatus nostri anno primo.

Sic subsignatum : Be. Cl. Cremonensis. *Et a tergo suprascriptio est talis :* Dilecto filio nostro Erardo, tituli sancti Crysogoni presbitero cardinali Leodiensi.

Archief der Hoofdkerk te Luik, *Bulles des papes*, nº I, fol. 138. — Vergelijk dit stuk met de breve van Pius V aan den prins-bisschop Gerardus van Groesbeek, bij Chapeaville, deel III, blz. 461.

193.

1524, Januari 31, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over eene reis van Claes van Dam, substituut van den procureur-generaal, naar Delft, om den drukker van zeker kettersch boek (*Somma vander theologie*) op te sporen.

Die selue [Claes van Dam,] substituyt [van den procureur generael], die deur beuel van den voors. Houe gereyst js geweest alhier vuyten Haige den lesten dach January lestleden tot binnen der stede van Delft omme hem tjnformeren..... oeck voorts van zekere boucxkens, diemen jntituleert *Somma vander theologie* onlancx binnen der stede van Delft vercocht, omme te weeten wye die geprendt oft doen prenten hadde, welcke jnformatie die substituyt by goede verclaeringhe jn gescrifte gestelt ende den voors. Houe ouergebrocht heeft, alst behoirdt.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523 — laatsten Februari 1524), fol. xxxiij verso en xxxiiij.

194.

1524, Februari 8, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Pirckheimer, waarin hij zijn ongunstig gevoelen te kennen geeft over de kettermeesters Nicolaas van Egmond en Vander Hulst. — Het zijn beide wreede kerels, die nog meer Erasmus haten dan Luther. Zij werpen hunne slachtoffers in den kerker, en daarna eerst zoeken zij wat zij hun zouden ten laste leggen. De Keizer weet zulks niet, alhoewel hij het zou moeten weten.

Sum ego, cui per Margaretam ac Caesarem promittitur pensio consiliarii, sed in patriam reverso. Verum illic regnat Egmondanus, homo furiosus armatus gladio, qui me duplo pejus odit quam Lutherum. Habet collegam Franciscum Hulstum, mirum hostem bonarum literarum. Primum conjiciunt homines in carcerem ac post quaerunt quae objiciant. Ista Caesar nescit, quae tamen operae pretium esset illum scire.

Erasmus, *Opera omnia*, deel III, pars I, blz. 782. — Reeds in 1522 beklaagde zich Erasmus bitter over Nicolaas van Egmond als inquisiteur. (Zie hierboven onze stukken nr 90 blz. 130, nr 113, blz. 161 en nr 130, blz. 183.)

195.

1524, Februari 11 en 12, Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van Claes van Dam met eenige dienaars naar Leiden om Jan Zevertsz., die een kettersch boek (*Somma theologie*) gedrukt had, aan te houden.

Die selue substituyt, die deur beuel vanden seluen Houe gereyst js geweest mit eenen dienaer alhier vuyten Haige den xj^{en} dach van Februario jegenwoirdich tot binnen der stede van Leyden mit zekere brieuen van credentie anden schoudt der zeluer stede, omme tapprehenderen eenen Jan Zeuersz, prenter aldair tot Leyden woenachtich, ouermits dat hy by desen Houe bescreuen was alhier te commen ende niet en compareerde; alsoe de zelue Jan zekere bouexkens geprent hadde in duytsche, die jntituleert waeren *Somma theologie*; van al twelck de selue substituyt wederuaeren is, hy den Houe zyn rappoert gedaen ende tzelfde by gescrifte ouergeleuert heeft; int welcke doende die substituyt ende dienaer onder vaeren, marren ende keeren geuaceert heeft den tyt van twee geheele daigen, die substituyt tot xviij stuuers sdaechs ende die dienaar tot zes stuuers sdaechs; ende heeft die substituyt te coste gehadt van wagenhuyer gins ende weder die somme van acht ende twintich stuuers, compt tsamen die somme van drie ponden zesthien scellingen van veertich grooten tpondt, die hem byden voors. Houe toegetauxeert zyn, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert jn daete den xv^{en} dach van Februario anno xv^{c} xxiij stilo curie Hollandie. Waeromme hier ij £ xvj s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523-laatsten Februari 1524), fol. xxxiiij en verso.

196.

1524, vóór Februari 15, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenige ambtenaars van het Hof naar Amsterdam om een onderzoek in te stellen nopens verscheidene vergaderingen aldaar door Lutheranen gehouden.

Meester Jan van Duuenuoirde, raidt vander voors. Houe, meester Pieter van Zynte Pieters, secretarius, ende Vranck van Dam, duerwaerder vanden voors. Houe, die deur bevel vanden voors. Houe gereyst zyn binnen der stede van Amsterdam ende hem aldaer gejnformeert op zekere abusien, delicten ende conuenticulen, die eenige lutherianen aldaer houdende waeren; daerjnne sy geuaceert hebben onder vaeren, merren, keeren ende besongeren den tyt van xxij geheele daigen, te weeten die voors, meester Jan tot xxxij

stuuers tsdaechs, meester Pieter tot xxij stuuers ende die voors. Vranck van Dam tot viij stuuers tsdaechs, beloepende ter somme toe van lxviij £ iiij s. van xl grooten, blyckende by ordonnancie begripende quitancie hier ouergebrocht jn date den xv[en] in Februario, anno xv[c] ende xxiij nair scriuen sHoofs van Hollant. Waeromme hier lxviij £ iiij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523-laatsten Februari 1524), fol. xxvij.

197.

1524, Februari 21, Mechelen. Uittreksel uit eenen eersten brief der landvoogdes Margaretha aan keizer Karel over het bekomen van een nieuwen algemeenen inquisiteur in vervanging van Frans Vander Hulst. — Paus Adriaan VI had haar reeds geschreven, dat zij hem drie of vier candidaten zou aanduiden, waartusschen hij dan eenen inquisiteur zou uitkiezen. Maar door het afsterven van den Paus bleef zulks onuitgevoerd. Daar de misnoegdheid tegen Vander Hulst steeds blijft voortbestaan, heeft zij hem afgezet. Aan den nieuwen paus Clemens VII heeft zij geschreven een nieuwen inquisiteur te willen kiezen tusschen: den proost van S[t] Marten te Ieperen, den prior der « Escoliers » te Bergen, en D[r] de Montibus, deken van Leuven. Vooral den eersten beveelt zij den Paus aan. Om de bevolking niet te misnoegen vraagt zij, dat den inquisiteur in ieder gewest een lid van den provincialen Raad zou toegevoegd worden, en dat, vooraleer den betichte te veroordeelen, de stukken van het proces aan den voorzitter van den Geheimen en van den Grooten Raad ter inzage zouden gezonden worden. Zij meldt aan den Keizer, dat er steeds ketters te Antwerpen en te Amsterdam zijn. Op verzoek van den magistraat van Antwerpen heeft zij den suffragaan en den officiaal van Kamerijk derwaarts gezonden om drie gevangen Lutheranen te onderzoeken.

Je vous ay jà piéça escript comme pour ce que maistre François de Hulst, commis à l'inquisition de la foy en ces pays, ne se ozast trouver en Hollande ny en Anvers, où la secte Luthérane plus regnoit, et que la pluspart de voz subgectz eussent regret à luy, à cause de sa conduite; jeusse escript à feu le pape Adrian, quil nous pourveuist dautre inquisiteur, et à mon cousin le duc de Cèze et au vice roy de Naples, quilz len sollicitassent. Et comme tous deux mescrivirent que led. Père Saint leur eust respondu que, luy envoyant les noms de trois ou quatre bons personnaiges qualiffiez aud. estat, il y commetteroit lung; ce que, obstant son trespaz, ne sest fait.

Puis led. trespaz, pour ce que de plus en plus la malveullance de la pluspart de vos subgectz croissoit contre led. maistre François, et daultre part à tout bien considérer quil nestoit qualiffié audit estat, pour ung mieulx et par adviz de conseil je luy ay ordonné cesser de l'administracion et mettre toutes les informacions et escriptures quil povoit avoir soubz luy du fait djcelle inquisicion, ès mains de messire Josse Laurens, président de vostre Grand Conseil, tant que aultrement en feust ordonné; à quoy il a furny.

Puis naguères jay entendu que la secte Luthérane ne soit aincores hors Anvers, et que aucunes secrètes assemblées sy sont tenues par aucuns qui sont de lad. secte, et que trois soient prins prisonniers; et que en Amsterdam il y ait quelque abuz. Et nous est besoing avoir ung inquisiteur.

Pourquoy jay escript à nostre Saint Père et luy dénommé le prévost de Saint Martin d'Ypre, le prieur des Escoliers de Mons et le docteur de Montibus, doyen de Louvain, qui tous sont gens de bien; et le requis nous en commettre ung inquisiteur, mesment led. prévost de Saint Martin, que jentens estre le plus modéré; et pour le contentement de voz subgectz il pleust à Sa Sainteté ordonner aud. inquisiteur que à prendre ses informacions et à procéder contre les culpables, il prende avec luy, oultre les théologiens ses assistens, à vostre nominacion et, vous absent, à la myenne ou daultre vostre lieutenant, ung conseillier du chief Conseil du pays où informacions ou procédures se feront; et que avant appréhender ou condempner, il communique ses informacions ou procédures au chief et président de vos Privé et Grand Consaulx. Et escripz aud. duc de Cèze le solliciter, dont brief jespère réponse.

Cependant à la requeste des gens de loy d'Anvers, je y a envoyé le suffragant et lofficial de Cambray pour examiner les trois prisonniers Luthérans et prendre informacion de leur conduite et celle de leur consors en intencion avoir oy leur rapport, attendant responce de nostred. Saint Père, d'y ordonner par leur advis et de ceulx de vostre Conseil que je y cognoisse; et que ceulx de la loy dud. Anvers se sont démonstrez affectez que pugnicion se faice des culpables derrer, quilz ont démonstré en ce quilz ont requiz commissaires et pour les avoir offert porter leur despence.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 190
193; afgedrukt bij Lanz, *Correspondenz*, deel I, blz. 84.

198.

1524, Februari 21, Mechelen. Uittreksel uit eenen tweeden brief der landvoogdes Margaretha aan keizer Karel over vander Hulst 's impopulariteit en afstelling, alsmede over de onderhandelingen door haar met wijlen paus Adriaan VI gevoerd om eenen nieuwen inquisiteur der Nederlanden te bekomen. — Dit uittreksel bevat ongeveer hetzelfde als het voorgaande. Zij verzoekt den Keizer,dat hij daarover ook aan den Paus zou schrijven.

Je vous ay escript comme, pour la rigoreuse conduite de maistre François vander Huulst en lestat djnquisiteur, meismement puis que par feu le pape Adrian jl y feust commis, comme tous les subgectz de pardeça, mesmement ceulx de Flandres, de Hollande, Dauuers et aultres eussent conceu vng merueilleux regret contre luy, et qujl ne sosast trouuer esdits pays ne en Anuers, et que à ceste cause, pour éuiter jnconuénient et par aduis de Conseil, je luy eusse ordonné sursoyr de son administracion; comme viuant ledit pape Adrian, je luy eusse escript nous pourueoir dautre jnquisiteur et qujl eust respondu que je luy dénommasse trois ou quatre bons personnaiges, et jl donneroit la commission a lvng; que sieuant ce jay dénommé au pape présent le préuost de St-Martin Djpre, le prieur des Escoliers de Mons et Montibus, doyen de Louuain, docteurs, et luy supplyé nous en commettre lvng pour inquisiteur; et pour le contentement des subgectz de pardeça, luy ordonner que en procédant contre les notez de la secte luthérane ou daultres abuz, oultre les théologiens ses assistens, jl prins en faisant ses procédures aucuns conseillers des vostres, preudhommes moderez et aultrement vertueulx et pour telz renommez et tenuz entre vosdicts subgectz; dont jatens nouuelle. Je vous suplje, Monseigneur, à ceste fin escripre à nostre sainct père et à vostre ambassadeur le duc de Sèze, à ce qujl sollicite si auant que la chose ne feust passée...

Escript à Malines, le xxi jour de feburier lan XXIII. Vostre très-humble tante,
Marguerite.

Koninklijke Bibliotheek te Brussel, handschrift nr 1607, fol. 32; Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 195, 196; afgedrukt bij K. Lanz, *Correspondenz*, deel I, blz. 86.

199.

1524, vóór einde Februari, Schiedam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over eene reis van twee leden van het Hof naar Schiedam, om een onderzoek in te stellen over bijeenkomsten door Lutheranen aldaar gehouden.

Die selue meester Jan van Duuenvoorde, raidt vanden voors. Houe, ende meester Pieter van Zynte Pieters, secretarys ordinarys, die deur beuel vanden voors. Houe geweest zyn binnen der stede van Schiedam ende hem aldaer gejnformeert op zekere abusen, delicten ende conuenticulen, die eenige Lutheriaenen aldair houdende waeren, dairjnne zy gevaceert hebben onder vaeren, merren, keeren ende besongneren den tyt van drie geheele daigen, te weeten die voors. meester Jan tot xxxij stuuers sdaechs, ende meester Pieter tot xxij stuuers sdaechs, beloepende ter somme toe van vij ponden ij s. van xl grooten vlaems tpondt, ende vier scellingen grooten, omme die jnformatie te doen grosseren mit datter aen cleefde, alsoe deselue haestelyck overgesonden mochten wesen myn genadige vrouwe, blyckende

by ordonnancie begripende quitancie hierouergebrocht jn daete den lesten dach van Februario, anno xv^c ende xxiij, nae tseriuen sHoofs van Hollandt. Waeromme hier ix £ ij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1523-laatsten Februari 1524), fol. xxvij en verso.

200.

1524, Maart 5 en 9, Antwerpen. De magistraat roept ter verantwoordiging al degenen op, die eene geheime kettersche vergadering hebben bijgewoond en door gevangenen werden aangeklaagd. — Die vergadering had in het « Eyckstraetken » plaats gehad en men was er met meer dan dertig bijeen. Er zal genade geschonken worden aan degenen, die zich zullen aanmelden vóór den magistraat en beloven dergelijke vergaderingen niet meer bij te wonen. De namen van zeven-en-dertig personen, die door den magistraat werden onderzocht, staan in het stuk met hun bedrijf en meestal met de vermelding, dat zij kwijtschelding bekwamen.

Gheboden ende vuytgheroepen bij heeren Claese van Ljere, riddere, schouteth, bourgermeesteren, scepenen ende raide der stadt van Antwerpen, opten vyfsten dach van Meerte, anno XXIII.

Men roept voerts van sheeren ende vander stadt weghen :

Janne, de cuypere, inde langhe Nyeustrate (*Obtinuit veniam*) Adriane, de schildere Janne, de droechscheerdere (*Ex Luteranis*) Janne, de beeltsnydere (*Est ex illis*) Janne, metten ghelde, schildere (*Obtinuit veniam*) Roel, de schildere (*Obtinuit veniam*) Janne, de mesmakere oft silversmet (*Oblinuit veniam*)	*comparuerunt IX Martii anno XXIII omnes, excepto Adriano, de schildere* (1).

Dat zy hen comen verantwoerden voer mijnen heeren den schouteth, bourgermeesteren ende scepenen deser stadt, nu in woensdaghe naesteommende, van dat zy mede gheweest hebben inde heymelicke ongheoerloefde vergaderinghe, dewelcke gehouden es gheweest in een straetken, geheeten dEyckstraetken, daermen lesse gedaen ende gheinterpreteert heeft de heylighe Eeuwangelien ende andere heylige schriften, contrarie den gheboden vander Keyserlicke Majesteyt, ende daeraf zy gheaccuseert geweest hebben vanden ghevangenen, die, nu ter tyt, daeromme penitentie doen : oft men sal jegens hen procederen met correctien oft andersins, soe nae gheleghentheyt vander saken behoren sal.

---

(1) Adriaen, de schildere, is « anderwerf voortsgeroepen xix Meerte op in Woonsdage proximo ».

Men roept noch voerts, van wegen als boven, alle danderen, die int voers. Eyestraetken ende heymelicke ongeoerloefde vergaderinge gheweest hebben, daermen de lessen ende interpretatie als boven gedaen heeft ende daeraf datter gheaccuseert zyn totten getale van dertighen toe ende meer, dat zy hen daeraf voor mynen voers. heeren, ten voergenoemden daghe, oeck comen verantwoerden, wetende, indien sy comen ende ghehoersaem syn desen ghebode, dat men hen gracie doen sal ende in genade nemen, ghelovende nochtans nemmer meer sulcke vergaderingen meer te makene; ende in gevalle zy nyet en compareren ende onghehoersaem syn, ende men namaels bevinden mach, dat zy daer gheweest hebben, datmen alsdan die oec corrigeren sal na ghelegentheyt vander saken ende soe behoren sal.

Nota :

IX Martii

Comparuerunt : Willem Vranck, riembeslager (*Ex Luterianis*)
Jan Gielbert, blaeuverwer (*Obtinuit veniam*)
Engel van Emric, droechscheerdere, vuten lande van Cleve (*Ex Luterianis*)
Jan vanden Putte, nestelmakere, vut Vlaenderen (*Ex Luterianis*)
Luciaen, satynwerker, vut Henegouwe (*Ex Luterianis*)

Gratie:
Adam, de droechscheerdere, van Breda (*Obtinuit veniam*)
Hendrick Bouwens, droechscheerdere, vuten Kempen (*Rogavit et obtinuit veniam a dominis*)
Caryn van Regenmorteren, vettewarier (*Obtinuit veniam*)
Jan Hadet, scrynwerckere » »
Jan Steen, vuten lande van Hasselt, lakenrouwere (*Obtinuit veniam*)
Jsebrant, tymerman (*Obtinuit veniam*)

Dese navolgende en hebben nyet geexamineert geweest : tunc temporis; postea inventi, fuerunt examinati.

Pauwels Van Aken, schoenmaker (*Veniam habuit*)
Willem Boom, cleermakere (*Veniam habuit*)
Steven Evescot, ketelere (*Veniam obtinuit*)
Claus Mossis, gareelmakere (*Veniam obtinuit*)
Machiel Oudry, blaeuverwere, van Doernick (*Obtinuit veniam*)
Andries vander Eycke, riembeslagere, van Nivele (*Obtinuit veniam*)
Willem vanden Broecke, vettewarier (*Obtenuit veniam*)
Anthonis van Diest, cleermakere » »
Adriaen de Grove, arbeyder vuter stadt (*Habuit gratiam*)

Comparuerunt IX martii, anno XXIII.

Jan de Greve, smit (*Obtinuit veniam*)
Jan de Coelnere, zydeverwere (*Obtinuit veniam*)
Cornelis vanden Houte, slootmakere (*Obtinuit veniam*)
Joos vanden Vliete, wageman (*Obtinuit veniam*)
Gabriel van Hove, eerdepotvercoopere (*Obtinuit veniam*)
Petrus Kersten, smit van Weerdt (*Obtinuit veniam*)
Jacob Cornelissen, van Breda, arbeydere (*Obtinuit veniam*)

Willem van Zuylenborch, vuten lande van Gulick (*Obtinuit veniam*)

Jan metten Eeren, cleermakere (*Obtinuit veniam, quia sponte cognovit suam culpam*).
Herman van Helmont, cleermakere (*Obtinuit veniam*)
Jan Loems, ketelere, oppidanus, » »

Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboeck*, vol. A, fol. 109; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel II, blz. 312-314, en deel VII, blz. 129-131.

201.

1524, Februari 23 en Maart 12, Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen deurwaarder naar Leiden, om den ketterschen boekdrukker Jan Zevertsz. vóór het Hof te dagvaarden, en den staat van diens roerende en onroerende goederen op te maken.

Claes vanden Bossche, deurwaerder, opten xxiij February anno xxiij, stilo curie voors., hem getransporteert heeft binnen de stede van Leyden ten huyse van eenen Jan Zyuertszoen, boeckeprinter, ende an hem ter execucie geleyt zeeckere mandement gejmpetreert byden procureur generael van desen Hove, byden welcken die zelue Jan Zyuertsz. gedachuaert worde te compareren jn persone voor desen Houe op peyne van banne ende confiscacie van zynen goeden mit annotacie vande zelue zyne goeden; ende opten xij^en Martij daeranuolgende hem wederomme getransporteert heeft binnen der voors. stede van Leyden ten huyse vanden voors. Jan Zyuertsz, ende aldaer ter execucie geleydt zeeckere deffaulte ende anderde mandemente crimineel; ende heeft oeck aldaer bliuen leggen drie geheelen dagen omme te annoteren ende te jnventorieren alle die goeden roerende ende onroerende, die hy wiste te vinden den voors. Jan Zyuertsz. toebehoerende; voor welcke reyse mitsgaders tminuteren ende grosseren van zyn jnuentarys den voors. duerwaerder toegetauxeert js vyf dagen tot acht stuuers sdaechs, die hem by desen ontfangher betaelt zyn, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier overgeleuert. Waeromme hier ij £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (*1 Maart 1524-laatsten Februari 1525*), fol. lij verso en liij. — Zie hierboven onze stukken n^rs 183, 193 en 195 alsmede verder de n^rs 205, 211 en 213.

202.

1524, Maart 19, Rome. Breve van paus Clemens VII gericht tot kardinaal Laurens (Campegio) van Sinte Anastasia, zijnen legaat. — Zijn voorganger Andriaan VI heeft de Inquisitie in de Nederlanden heringericht; doch over de door hem aangestelde inquisiteurs heeft de landvoogdes Margaretha klachten laten

hooren. De legaat wordt gelast met een onderzoek daarover in te stellen. Des noods zal hij de door Adriaan benoemde inquisiteurs van hun ambt berooven en vervangen door eenen of twee of alle van de drie aangeduide geestelijken: den proost van St-Marten te Ieperen (Olivier Buedin), den prior der Scholen te Bergen (Nicolaas Houzeau) en den deken van St-Pieter te Leuven (Nicolaas Coppin de Montibus). Zij zullen van hem de gebruikelijke volmachten der pauselijke inquisiteurs ontvangen. De nog hangende gedingen zullen door hen voortgezet of naar believen herbegonnen worden.

Copie dune commission de nostre St Père au Cardinal de Ste Anastase (1).

Clemens, papa septimus, dilecto filio nostro Laurentio, titulo Sancte Anastasie presbytero cardinali nostro et apostolice sedis legato de latere.

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem.

Id nostra precipue cordis deposcunt vota, ut quos salvator noster Christus dignatus est suo pretioso sanguine redimere, ab eorum precipiciis, in que malorum omnium satore instigante incidunt, vigilanter eripere eorumque animas Deo salvatori, qui eas nobis sua bonitate commisit, preservare curemus illesas, prout in Domino conspicimus salubriter expedire.

Dudum sancte recordationis Adrianus papa sextus, predecessor noster, cupiens adversus perditionis filii Martini Luteri perniciosum damnatumque dogma et hereticam pravitatem, que in partibus Alemanie Inferioris ac Flandrie et aliis dominiis carissimo in Christo filio nostro Carolo, Romanorum et Hispaniarum regi catholico, in imperatorem electo, subjectis, inimico seminante, pullulat, debitis ut par erat providere remediis nonnullis in dictis partibus cum plena et omnimoda facultate et auctoritate faciendi et exercendi ea, que ad dicti detestabilis dogmatis hereticeque pravitatis inquisitorum officium spectabant et pertinebant, inquisitores generales apostolica auctoritate fecit, constituit, creavit et deputavit, prout in litteris dicti predecessoris in forma brevis confectis, quarum tenorem, ac si de verbo ad verbum insereretur, presentibus haberi volumus pro expressis, plenius continetur.

Et sicut pro parte dilecte in Christo filie nobilis mulieris Margarite, dicti Caroli regis amite et in dictis dominiis pro eo gubernatricis, nobis exhibita petitio continebat : Multorum querele ad eam delate fuerunt de personis per ipsum Adrianum predecessorem ad heresim Lutherianam hujusmodi extirpandam deputatis; adeoque aliqua scandala inde exoriri posse formidantur. Quare pro parte ipsius Margarite nobis fuit humiliter supplicatum, ut super his oportune de benignitate apostolica dignaremur providere.

---

(1) Achter dezen titel komen nog de twee volgende voor : *Commission en substance dudit cardinal sur le doyen de Louvain contre les Luthériens ès pays pardeça. — Concept dudit doyen de Louvain de ce quil lui semble estre requiz à lampliacion de sa commission et de sa faculté.* Wij hebben die twee titels verder aangebracht, ieder vóór het stuk waarop hij betrekking heeft, welke stukken onmiddellijk achter deze bul in het handschrift volgen.

Nos igitur, desiderantes omnibus quibus possumus modis Luteranam pestem hujusmodi extirpari, circumspectionis domine, de cujus eximia prudentia et in rebus agendis dexteritate specialem in Domino fiduciam obtinemus, per presentes committimus et mandamus, ut te de premissis informes et, si per informationem eandem tibi constiterit ad hujusmodi Luterane heresis extirpationem per prefatum Adrianum predecessorem deputatos ad premissa exequenda minus idoneos fore aut pro pace et quiete expedire alios eorum loco deputare, eosdem per Adrianum predecessorem deputatos ab offitio eis commisso hujusmodi amoveas, ac eorum loco dilectos filios prepositum Sancti Martini Yprensis, ordinis Sancti Augustini, Morinensis, ac priorem Scholarum in Montibus Anonie, Cameracensis, et magistrum Nicolaum Coppin de Montibus, sacre pagine doctorem, decanum ecclesie Sancti Petri Lovaniensis, Leodiensis respective diocesum, de quorum integritate et sollertia specialem in Domino fiduciam obtinemus, vel duos aut unum eorum, prout tibi magis visum fuerit expedire, in prefatis dominiis dicti horrendi dogmatis hereticeque pravitatis generales inquisitores, cum facultate quos culpabiles compererint, juxta excessuum qualitates puniendi ac quibuscumque judicibus et personis etiam palatii apostolici auditoribus seu locatenentibus eorumdem etiam quavis auctoritate fungentibus sub censuris ecclesiasticis et privationis ac inhabilitatis penis inhibendi omniaque alia et singula in premissis et circa ea necessaria seu quomodolibet oportuna et que ad hujusmodi inquisitionis offitium de jure vel consuetudine quomodolibet pertineant et spectare noscantur, faciendi et exequendi, apostolica auctoritate crees, facias, constituas et deputes.

Nos enim omnes et singulas causas coram eisdem ab Adriano predecessore deputatis pendentes, in eventum quod illi per te amoveantur, per prepositum, priorem et decanum prefatos, ut illos in eorumdem amotorum loco surrogari contigerit, in eo statu in quo existunt resumendas, seu, si eis visum fuerit, de novo audiendas, cognoscendas, decidendas fineque debito terminandas cum omnibus et singulis eorum incidentibus, dependentibus, emergentibus annexis et connexis esse irritumque et inane id quod per ipsos in dictis litteris Adriani predecessoris deputatos factum fuerit nulliusque roboris vel momenti esse debere decernimus, non obstantibus premissis sancte recordationis Bonifacii pape octavi, predecessoris nostri, de una et concilii generalis de duabus dictis et personis ultra certum numerum ad judicium non vocandis et aliis constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ac omnibus illis, que dictus Adrianus in dictis litteris voluit non obstare ceterisque contrariis quibuscumque.

Datum Rome, apud Sanctum Petrum, sub annulo piscatoris, die xix[a] Martij M.D.XXIIIJ, pontificatis nostri anno primo.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 604-606. Ook aldaar fol. 592-593 verso. — Hooft (*Nederlandsche Historien*, 1642, blz. 32 en 33) vermeldt, in zijne korte schets der Inquisitie onder keizer Karel, de drie nieuwe inquisiteurs als volgt : « naamelijk de proost van de kanoniken regeliers van Ypre, *oover Vlaanderen en d'omliggende* landdouwen ; de proost van de scholieren tot Berghen in Henegouw, *oover dat gewest en daar ontrent* ; de deken van Looven, *oover Brabandt, Hollandt en andere.* »

203.

1524, vóór Maart 20, Monnikendam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen secretaris naar Monnikendam, om een onderzoek in te stellen nopens zekere kettersche bijeenkomsten, die aldaar gehouden waren door geestelijken en wereldlijken.

Meester Pieter van Sinte Pieters, secretaris ordinarys vanden voors. Houe, die duer beuel vanden zeluen Houe gereyst js alhier vuyten tot binnen der stede van Monnickendam, om hem aldaer tjnformeren nopende zeeckere abuysen ende onbehoorlycke conuenticulen gehouden by eenige vanden jnwoenders, geestelyck ende waerlyck, der zeluer stede; jn welcke reyse die voorn. secretarys geuaceert heeft den tyt van zeuen geheele dagen tot xxij stuuers sdaechs, beloepende vij £ xiiij s. van xl grooten tpondt, die hem byden voors. Houe toegetauxeert zyn ende by desen ontfanger betaelt, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert jn date den xx^en dach van Martio, anno xxiij nae scriuen sHooffs van Hollandt. Waeromme hier lij £ xiiij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***Rekeningen van den exploiten*** (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. xlv verso en xlvj.

204.

1524, Maart 22, Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van 't Hof van Holland over de reis van verscheidene beambten van het Hof naar Leiden, om aldaar een onderzoek in te stellen nopens smaadwoorden tegen 't geloof geuit door Cornelis die Leydecker.

Heer Geryt van Assendelft, ridder ende raedt ordinarys, Claes van Dam, secretarys, ende Vranck van Dam, duerwaerder vanden voors. Houe, die duer bevel ende ordonnancie vanden zeluen Houe gereyst zyn opten xxij^en dach van Maerte anno xxiij stilo curie Hollandie, tot binnen der stede van Leyden, omme hem tjnformeren op zeeckere onmanierlycken woorden gesproecken by eenen Cornelis die Leydecker, wonende binnen der stede van Leyden, angaende tkersten geloue; jnt welck doende zy gevaceert hebben eenen geheelen dach, te weten die voors. commissaryssen tot xxxij stuuers, die adjonct tot xxij stuuers ende die duerwaerder tot acht stuuers, beloopende tsamen ter somme toe van drie ponden, twee scellingen, van xl grooten tpondt, die hem by den voors. Houe toegetauxeert zyn ende goordonneert desen ontfanger hemlieden die te betaelen, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert, jn date den xxij^en jn Mairte anno voors. Waeromme hier iij £ ij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***Rekeningen van den exploiten*** (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. xxxj.

205.

1524, Maart 23, Mechelen. Bevel van den Keizer, gericht tot den stadhouder en den Raad van Holland tegen de drukkers, verkoopers of bezitters van het Evangelie van St Mattheus, de *Somme der Theologie* en andere kettersche boeken. — Na aan zijn Edict van Worms herinnerd te hebben, beveelt de Keizer aan den stadhouder en den Raad van Holland te doen afkondigen, dat alle kettersche boeken in den aard van het Evangelie van St Mattheus en de *Somme der Theologie* moeten verbrand worden. Wie, acht dagen na de afkondiging, aan dit plakkaat niet zou gehoorzaamd hebben, zal op lijf en goed gestraft worden.

Copie.

Bij den Keyser roerende niewe bouxkens, als dat Evangelie van St. Matheus ende *Somme der Theologie* ende diergelijke.

Onsen stadthouder president ende de luijden van onsen Raede in Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt, saluyt ende dilectie.

Hoewel wij bij andere onse mandement ende generael edict geexpedieert binnen der stede van Worms den viii^en^ dach van Mey anno xv^c^ xxi onder anderen verboden hebben, dat hem nyemant, wie hy zij, vervorderen en soude te maicken, scryven, prenten, vercoopen, coopen, hebben ofte leesen eenyghe nyeuwe boucken inhoudende eenyge diffamie, erreuren ofte articulen contrarierende den heyligen kersten geloeve oft tgeene dat de heylige Kercke tot noch toe geobserveert heeft, of leeringe smaeckende heresie oft die bijden Kercken verboden zijn, op groote peijnen inde selve onse ordonnancie begreepen; nochtans is tot onse kennesse gecommen, dat zekere prenters nieuwe boucxkens geprent ende die vercoft ende vuytgegeven hebben, contrarie ons voorss. placaet, ende dat veel luyden onse ondersaeten die zelve boucken gecocht ende geleesen hebben ende noch houdende zijn, onder tdecxel vandien dat die zelve boucxkens niet geintituleert en zijn upten naem van Maerten Luther, mair opt *Ewangelie* ende der *Somme vande theologie* ende andere namen, die schijnen goedt te zijn, hoewel die zelve boucxkens inhouden diversche dwaelingen hier voortijts gecondempneert, twelck wij nyet en willen lijden; ende omme hier inne bij betamelicke remedie te voorsien ende oick omme nyet bij precipitacie te behaelen die gemeen luyden, die eenichsins moegen geexcuseert weesen nyet geweeten te hebben, of de zelve boucxkens gevisiteert ende geapprobeert zijn geweest naevolgende onse voorss. ordonnancie dan nyet; soe ist, dat wij u ontbieden ende bevelen, dat ghij terstont ende sonder vertreck doet vercondigen ende publiceren overal inden landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslandt, daermen gewoenlijcken es vuytroupinge ende publicacie te doene, ende van onsen weegen doet gebieden ende bevelen, als wij oick gebieden ende bevelen bij desen, allen onsen ondersaeten ende eenen yegelycken, wie hij zij, die

eenyge nyeuwe boucxkens in Latijn of Duitsch ende bijsonder tgeene dat geintituleert is *tEwangelie van Ste Matheus* mit die glose dair inne gestelt, overmidts dat tselfde qualijcken getranslateert is ende dat inde glosen zekere dwalingen bevonden zijn geweest, mitsgaeders oick dat boucxken genoempt *Die Somme van die godlycke gescriften*, dair inne mede verbode leeringe staen, binnen acht dagen nae die publicatie van deesen die zelve boucken ende andere nyeuwe boucken gelycke dwaelinge inhoudende nyet toegelaeten, alst behoirt, hem quyt te maicken ende die te verbranden, ten eynde dat die geextirpeert mogen worden, sonder die zelve oft andere, die nu zijn of in toecommende tijden bij eenyge gebracht of gemaict zouden moegen worden ende nyet toegelaten en zullen zijn, nae vuytwys die zelve onse voorgaende placaeten, eenichsins bij hem te mogen houden, leesen, coopen of vercoopen in eenyger manieren; mair bij alsoe sulcke boucken nae die expiracie vande voorss. acht dagen bevonden worden, dat die zelve gestraft ende gecorrigeert zullen worden an lijve ofte an goede nae gelegentheyt vanden saicke; van twelcke te doene ende des daer aencleeft wij u volcommen macht ende sonderlinge bevel geeven bij deesen ende ontbieden allen onse officieren, rechteren ende ondersaeten u tselve doende obedieren ende bijstaen; want ons alsoe belieft.

Gegeven in onse stadt van Mechelen, den xxiiien dach van Maerte, int jaer vijftien hondert drie ende twintich.

Ondergeteykent: Bij den keyser in zijn raede. L. du Blioul.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Derde Memoriaelboeck van Sandelin*, fol. 37.

206.

1524, Maart 26, Antwerpen. Veroordeeling tot eene bedevaart ten Heiligen Bloede te Wilsenaken, uitgesproken bij verstek tegen Adriaan den schilder, die op de geheime vergadering « int Eyckstraetken » het Evangelie gelezen en uitgelegd heeft.

Gecorrigeert ende vutgeroepen by heer Claese van Lyere, ridder, schouteth, burgermeesteren, scepenen ende rade vander stadt van Antwerpen, opten XXVIen dach van Meerte anno XXIIII.

Adriaen, de schildere, overmids dien dat hy inde heymelycke ongeoerloefde vergaderinge geweest heeft, de welcke gehouden es geweest int Eyckstraetken, ende selver gelesen ende geinterpetreert heeft het Heylich Evangelie ende andere heylige Scriften, contrarie den geboden vander Keyserlycker Majesteyt, ende daeromme hy, tot twee diversche reysen, geroepen es geweest tot synen verantworden ende nyet gecompareert en heeft, in verachtinge ende versmadenisse der voirs. heeren voirtroepinge ende geboden, daeraf de heere ende de stadt wel geinformeert syn, zal porren binnen sonneschyne vuter stadt ende vryheit ende, binnen den derden dage, vuten merckgreefschape van Antwerpen, ende doen een pelgrimagie ten Heyligen Bloede te Wilsenaken ende, na de brieven daeraf gesonden, nyet weder inne

comen, hy en hebbe iorst, buyten der stadt, der vryheyt ende den merckgreefscape gewoont sesse jaren lanck, op syn handt.

Stadsarchief te Antwerpen, *Correctieboeck*, 1513-1568, fol. 23; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel VII, blz. 131-133. — Zie hierboven ons stuk nr 200.

207.

1524, Maart 8-27, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over twee reizen van den procureur-generaal en andere beambten van het Hof van Holland naar Amsterdam, wegens een proces tegen Lutheranen.

Die zeluc procureur generael [meester Reynier Brundt], die duer beuel ende ordonnancie vanden voors. Houe gereyst js alhier vuyten Hage opten viij[en] dach van Maerte, omme tassisteren die commissaryssen van Vuytrecht jegens die Lutherianen tot Amsterdam, den achtsten dach van Maerte, ende hem tjnformeren op die sinckinge van zeeckere scepen voor Hulckesteyn, Steyn ende Gheelmuyden; daer inne hy geuaceert heeft totten xxij[en] dach der zeluer maent jncluz, maekende tsamen vyftien dagen tot xxxij stuuers sdaechs; ende noch van een boede, die hij van Amsterdam tot jnden Hage gesonden heeft ende andere extraordinaris oncosten, daer voeren betaelt xxvj stuuers, facit tsamen xxv ponden vj s. van xl grooten; mitsgaders noch zestien rynsguldens van dat hy mit meester Jan van Duuenuoerde den xxij[en] dach van Maerte wederomme alhier vuyten Hage gereyst js tot Amsterdamme vuyt saecke als bouen aldaer geuaceert vyff dagen, facit voor hem procureur viij ponden ende die voorn. meester Jan oock viij gelycke ponden; welcke voorn. somme van xlj ponden vj s., die hem byden voors. Houe toegetauxeert zyn ende bij desen ontfanger hem luyden betaelt, blijckende by dordonnancie begripende quitancie hier overgeleuert jn date den v[en] April anno xxiiij nae Paesschen. Waeromme hier xlj £ vj s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. xxxix en verso.

208.

1524, Maart 30, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Jan Carondelet, bisschop van Palermo en kanselier van Brabant, over de Lutheranen en de kettermeesters Nicolaas van Egmond en Vander Hulst. — Deze haten hem, ofschoon hij geenszins Lutherschgezind is. De vervolging is groot in Brabant; daarom verkiest hij er niet terug te keeren. De kardinaal Campegio is te Nurenberg.

Hac tragoediae Lutheranae sunt mihi ipso etiam calculo molestiores. Audebo apud hominem amicum et illud effundere : nonnihil dissuasit mihi reditum [in Brabantiam] praesens temporum status. Scis quam mihi fuerit digladiatio cum theologis quibusdam ob bonas literas ante Lutheri exortum. Et jam gladius datus est duobus acerrimis bonarum literarum osoribus Hulsto et Egmondano. Egmondanus qualis sit norunt omnes et quam hostili sit in me animo, multis modis declaravit hodieque declarat. Scripsi multos libros ante cognitum Lutheri nomen. Et tamen in his nihil adhuc inventum est, quod cum Lutheranis consentiat, tametsi facile est inimico decerpere quod calumnietur, et res agitur isthic prorsus ordine theologico. Homo cui male volunt, rapitur in carcerem, ibi inter paucos transfigitur negotium et innoxius debet indigna pati, ne quid illis decedat auctoritatis. Ubi tota aberratum est via, clamant : Favendum est negotio fidei. Haec res, tametsi non tantum valuit apud me, ut deterreret a reditu, tamen, ut ingenue dicam, fecit minus alacrem ad repetendam Brabantiam, maxime cum, absente Caesare, non multum praesidii sit in aula. Cardinalis Campegius adest Nurembergae, destinatus componendo Lutherano dissidio.

Erasmus, *Opera omnia,* deel III, pars I, blz. 794. — Zie hierboven onze stukken n^rs^ 90, blz. 130, n^r^ 113, blz. 161, n^r^ 130, blz. 183 en n^r^ 194, blz. 254.

209.

1524, April 1, (Holland). Keizerlijk plakkaat tegen de drukkers van kettersche boeken in Holland. — Niettegenstaande vroegere plakkaten, worden er nog vele boeken gedrukt zonder voorafgaande toelating. Alwie zulks in 't vervolg nog doet, zal op lijf en goed gestraft worden, naar goeddunken der plaatselijke overheid.

Roerende tverbot van nyeuwe bouken te prenten.

Kaerle etc. den eersten onser gezworen exploitier van onser camere van den Raide in Hollant hier up versocht, saluyt.

Alsoe tot onser kennisse gecommen is, dat nyet tegenstaende onse voirgaende brieven van placcaten veel prenters hem vervoirderen te prenten eenige nyeuwe boexskens, dair inne errueren gesayt worden onder die gemeente ende kersten luyden tot huere verleydinge ende oftreckinge vanden kerstenen geloove, twelck ons nyet en staet te lijden, soe eyst dat wij, begerende onse ondersaten te houden bij dat heijligen kersten geloove ende behoeden van verleijdinge ende dwalinge van dien, u ontbieden ende bevelen dair toe committerende mits desen, dat ghij ter stont treckt over al binnen onsen voorss. landen in Hollandt ende Vrieslant ter plecken, daermen gewoenlicken is vuytroupinge ende publicatien te doene, ende aldaer van onsen twegen bij u roupende dofficier van der plecken, ist noodt, vuytroept, publiceert, gebiet ende beveelt, dat nymant van nu voirtaen

hem en vervoirdere eenige boecken te prenten, ten zij dat die selve prenters tgundt, dat zij zullen willen prenten, eerst ende al voiren verthoenen den ghenen, die bij onsen stadthouder, presidendt ende luyden van onsen raide in Hollant daer toe geordonneert ende gecommitteert sal worden, om te weten oft gundt dat zij zullen begeren te prenten, goet ende duechdelijk is of nyet. Ende oick nyet te prenten eenige boecken, ten zij dat dieselve bijden voorss. gecommitteerden toegelaeten zullen wesen, ende dit op peyne van gestraft te worden van huere lyven ofte goeden nae gelegentheyt vander saken: van twelck te doene wij u geven volcommen macht, auctoriteyt ende specialen bevel. Ontbieden hier omme ende bevelen allen onsen officieren, justicieren, dienaren ende ondersaten, dat zij u in dit doende tot uwen versoucke doen alle hulp, assistencie ende bijstandt sonder des te laten in eeniger wijs, up alle tgundt dat zij onsen thoorn duchtende zijn ende daer tegens verboeren mogen: certifierende den voorn. onsen stadthouder, president ende luyden van onsen raide in Hollant wat ghij hier inne gedaen sult hebben ende u wedervaeren sal wesen.

Gegeven onder onsen zegel vanden leenen, die wij in onsen voorss. landen van Hollant gebruckende zijn, hier beneden up tspacium van desen gedruct, upten eersten dach van April int jaer ons Heren duysent vijf hondert vier ende twintich nae Passchen, ende van onsen rycken, te weten vanden Roomschen etc. tvijffte, ende van Spaengnen ende anderen tachste.

Ondergeteykent : Bij den Keyser, ter relatie vanden stadthouder general, president ende raiden van Hollant, Zeelant ende Vrieslant. J. de Jonghe.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Derde Memoriaelboeck van Sandelin*, fol. 37 verso.

210.

1524, April 3, Mechelen? Uittreksel uit eenen brief der landvoogdes Margaretha van Oostenrijk aan keizer Karel over de Inquisitie en het aanstellen van eenen inquisiteur. — Zij herinnert hem, dat zij den Paus heeft laten vragen om eenen inquisiteur uit eene lijst van drie door haar voorgestelde geestelijken te willen benoemen. Zij verklaart zich eerder tegen het overlaten der kettervervolgingen aan de bisschoppen. Intusschen stelt zij vast, dat de Luthersche ketterij in de Nederlanden veel veld wint.

Extrait dun article de la lettre de madame Margarite à lempereur du IIJ[e] *iour davril lan 24 après Pasques.*

Quant au fait de linquisition, je vous ay adverti comme jeusse escript à monseigneur le duc de Cèse à ce quil eust sollicité nostre sainct père que Sa Sainteté eust commis lad. inquisition au prévost de St Martin dYpre, au prieur des Escoliers de Mons ou à maistre Jehan de Montibus, doyen de léglise Sainct Pière à Louvain, soubz certaines conditions contenues en mes lettres que jespère aurez receu, et en attens journèlement responce.

Avant la réception de vosd. lettres il a bien semblé à aulcuns de vostre conseil que *sans avoir inquisiteur lon eust peu laisser la cognossance* (1) des Luthérans aux diocésains et leur adjoindre aulcuns voz conseilliers, selon que vous lescripvez.

Mais pour ce que les diocésains sont si apres et extraordinaires à usurper et du tout énerver vostre jurisdiction et oultre à faire compositions à leur particulier prouffict plus que à pugnicions, a semblé à aulcuns que le plus seur seroit avoir pour inquisiteur lung dessusnomez, singulièrement le prévost de Sainct Martin dYpre, pour en user quand lon vouldroit; et que à ce moyen lon tiendra les diocésains en subgection, et si sen pourroit lon ayder quant il y auroit matière.

Et si cest advis vous est agréable, pourriez selon ce escripre à nostre St Père et aud. duc de Cèze.

Et certes, Monseigneur, la secte Luthérane au moyen dela conversation des Allemans en ce pays, joint que de soy en pluiseurs pas elle est agréable, sespare et multiplie fort, et est bien requis y pourveoir, dont par le moyen des diocésains et ordinaires je fay ce que en moy est.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 602; ook op hetzelfde Rijksarchief, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 257-259, waar de brief van den *4* April gedagteekend staat, en verkeerdelijk met het jaartal *1525*. (Die Registers *Correspondance* bevatten overigens niets dan afschriften in de 18[de] eeuw vervaardigd.)

211.

1524, April 16, Antwerpen. Uittreksel uit de rekeningen van keizer Karel over eene som betaald aan den suffragaan, den officiaal en den notaris van den bisschop van Kamerijk voor hun opsporen van de Lutheranen te Antwerpen.

Aux suffragan, official et notaire de la cour de Cambray, pour le xvj[e] d'auril xxiiij estre partiz de Bruxelles et à Anuers pour sinformer touchant la secte luthériane... xliij livres iiij sols.

Rijksarchief te Brussel, *Revenus et dépenses de Charles-Quint (1520-1530)*, fol. 281 verso; aangehaald bij Henne, deel IV, blz. 329, noot 5.

212.

1524, April 16, Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen deurwaarder naar

(1) Die woorden zijn in het handschrift onderlijnd.

Leiden, om voor de derde maal den boekdrukker Jan Zevertsz. vóór het Hof te dagen, op straf van ban en verbeurdverklaring zijner goederen.

Harman Harmansz., duerwaerder, die tot versoucke vanden procureur generael opten xvj[en] dach van April lestleden gereyst js binnen der stede van Leyden ende aldaer gedachuaerdt Jan Zyuertsz., boeckeprinter, derdewerff mit inthimacie gedachuaert heeft te compareren jn persoone, op peyne van banne ende confiscacie van zynen goeden, omme te zien wyssen tprouffyt vanden deffault ende voorts te procederen nae tjnhouden vanden voors. mandement; voor welcke reyse die voors. duerwaerder toegetauxeert js twaleff stuuers, die hem by desen ontfanger betaelt zyn, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert. Waeromme hier xij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***Rekeningen van den exploiten*** (*1 Maart 1524-laatsten Februari 1525*), fol. lij verso.

213.

1524, (na April 16), Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen deurwaarder naar Leiden, om den boekdrukker Jan Zevertsz. ten vierden male vóór het Hof te dagen, op straf van ban en verbeurdverklaring zijner goederen.

Adriaen Jacobs Lybaert, duerwaerder, die gereyst js vuyten Hage tot binnen der stede van Leyden tot versoucke vanden procureur generael jmpetrant mit zeeckere derde deffaulten ende vierde mandementen crimineel op ende jegens Jan Zyuertsz. den zeluen gedachuaert jn persoone, op peyne van banne ende confiscatie van alle zyne goeden; voor welcke reyse den voors. duerwaerder toegetaxeert js eenen geheelen dach tot acht stuuers sdaechs ende twee stuuers voor zyn relacie, die hem by desen ontfanger betaelt zyn, blyckende op dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert. Waeromme hier x s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***Rekeningen van den exploiten*** (*1 Maart 1524-laatsten Februari 1525*), fol. lj.

214.

1524, Mei 14 en 20, Amsterdam. Geschil tusschen den magistraat van Amsterdam en den Raad van Holland in eene zaak van proceduur, tegen verdachte ketters. — De stad beweerde, volgens hare privilegien, verscheidene verdachte personen, die vóór den Raad van Holland gedaagd werden, zelf te mogen vonnissen.

Alzoe den xiiij[en] dach vande Maye, anno xv^c xxiiij, tusschen den procureur generael ter eender ende Adriaen van Dam als gemachtich van Aefgen Cornelis Listincx, Lysbeth *inden Spiegel*, Aernt van Broeck, Thielman Cruenaer, Willem Corver, Jacob die boekebynder, mitsgaders denselven Adriaen als procureur vander stede van Amstelredamme mitten gedaechden gevoecht ter ander zyden, opde exceptie declinatoir by Adriaen Van Dam geproponeert, alsdat die ghedaechden achtervolgende die privilegien der stede van Amstelredamme ter eerster instantie te recht behoren te staen voirden schout ende schepenen derselver stede, etc., geappointeert is gheweest by den hove van Hollant, dat de ghedaechden opten eersten rechtdage na beloken Pynxtere voirden hove van Hollant tegens den procureur generael te rechten comen sullen. Soe zyn daerna opten xx[en] in May vergadert gheweest die xxxvj raden deser stede, te samen communiceerende hoe ende in wat manieren de stede hoer dragen sall tegens dit appointement, ten eynde der stede privilegien in hoeren vigore mochten bliven ende hebben, na lange communicatie ghehouden, by den meerder deel ghesloten ende geaccordeert, als dat de stede hoer ledich houden sall, aengaende de sake vanden gedaechden mit eenighe coste daer an te doen oft mit hemluyden te appelleren, maer sall den ghedaechden wel behulpelyck mogen wesen mit raet te administreren, tsy in copien vanden privilegien te leveren ende dierghelycken. Ende voirts dat de stede onse genadige Vrouwe (tot wiens instigatie tmandement discerneert es) adverteren sall ende te kennen gheven de privilegien deser stede, dese materien angaende, ten eynde die mogen achtervolcht worden. Ende dair na, de xxxvj raden vanden raethuys gescheyden synde, zoe zyn voir den heeren gecomen Aernt vanden Broeck, Lysbeth *int Spiegell*, Aefgen Cornelis Listincx mit meer ander, voir dewelcken de nabescrevene heeren die substancie van de voirs. conclusie hen te kennen gaven, etc. Actum etc.

Stadsarchief te Amsterdam, *Groot Memoriaal*, I D, anno 1474-1545, fol. 282 verso. — Zie hierboven n[r] 164, blz. 232.

215.

1524, Mei 21, Amsterdam. Veroordeeling tot openbare boetedoening in eene kerk en tot gevangenschap, uitgesproken tegen acht personen, die de keur van 30 Nov. 1523 overtreden en conventiculen gehouden hebben, mitsgaders veroordeeling van de vrouw Weijn Zybrantsdochter, die haar huis geleend had en die bovendien tot eene bedevaart wordt verwezen.

Soe hebben myne heeren mitte waerheit bevonden, dat de navolgende personen, te weten Dirck Albertsz., Erm Bairnts, Quiryn Joesten, Claes Houtstapelaer, Tryntge Fredericx, Baef Claes, Heyl Arys en Ebel Claesdr. contrarie dese willekueren ende in verachtinghe van dien dick ende menichmael gedaen hebben — seggende daeromme henlieden over voer correctie

dat de voerge personen op morgen in Sint Nyclaes prochiekercke gaen zullen tusschen de crucen ende voer den schoelkynderen in der processie, hebbende eenen barnende waslicht in den handt van een vierendeel pondt zwaer, die brengende voert heylighe Sacrament aldaer, als zy omme geweest zullen hebben; ende dat gedaen zynde, zullen zy luden van dien daghe gaen, te weten de mannen op 't blockhuys after Claes Val int goet, ende de vrouwen op Sint Olofspoert, daer op blyvende acht dagh lanck te water en te broot op de pene, zoe wie gebreecklich ware in dese correctie te volbrengen, voerts mits dese gebannen te wesen vuyt dese stede ende de vryheyt van dien zeven jaeren lanck geduerende.

Van gelycken, omme dat Weyn Zybrandtzdr. in dese gebreecklich is geweest ende haer huys daer dickmael toe geleent heeft gehadt, daer inne de vergaderinghe geschiet is van sodanighe personen *(ronnis als voren)*, ende dat zy daerenboven eene bedevaert doen zal sint Job in Brabant.

Stadsarchief te Amsterdam, *Keurboek* D, fol. 229.

216.

1524, Mei 22, (Burgos). Uittreksel uit eenen brief van keizer Karel aan de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk over ketterjacht en ketterjagers. — De Keizer bedankt haar voor hare krachtige maatregels tegen de Luthersche ketterij te Antwerpen en te Amsterdam genomen en beveelt haar nogmaals de ketterjacht aan. Aan zijnen gezant te Rome heeft hij geschreven aangaande 't aanstellen van eenen nieuwen inquisiteur door den Paus.

Extraict dune lettre de lempereur datée le xxij^e de may lan xxiiij.

Du bon ordre quavés donné pour reboutter la secte de Luthère tant à Anvers que Amstredam, je vous mercie de bon ceur et ne fais point de doubte que ferez tout vostre mieulx pour extirper lad. secte en mesd. pays de pardela, ce dont je vous prie affectueusement, et que faictes faire les corrections à toute riguer.

Et combien que mayés escript pluiseurs choses de Mr François vander Hulst, si suis je bien adverty que depuis que led. Hulst a esté reboutté, lad. secte sest de nouveau resveillé et multipliée: parquoy ferez bien dy avoir bon regard et donner le remède convenable, comme je me fie à vous.

Jay escript au duc de Sesse afin quil sollicite vers nostre Sainct Père le dépesche de linquisiteur touchant la secte Luthérienne, comme luy avez mandé.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 598; zelfde Rijksarchief, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 200, 201, waar de brief verkeerdelijk opgegeven wordt als zijnde van den *15* Mei, niet van den *22;* Nationale Bibliotheek te Parijs, coll. Moreau, vol. 446, fol. 277.

217.

1524, Mei 30, 's Gravenhage. Aanteekening uit het *Register van den procureur generael* van Holland over het verbod conventiculen te houden, tegen verscheidene personen uit te spreken.

De procureur heeft vonnis geëischt tegen Aefgen Cornelis Listincx huisvr., Lysbeth in de Spiegel en Titegale en hun bij provisie te interdiceeren « eenige vergaderingen oft conventiculen te houden in eeniger manieren. » Hij heeft tegen hun verzet in gepersisteerd. 't Hof ontslaat hen van personeele comparitie, mits zij op 't eerste ontbod verschijnen, en « interdiceert denzelven gedaechden van nu voirtaen eenige conventiculen ofte vergaderingen tsamen te houden, op peyne van gebannen te wesen ende alle huere goeden geconfiskeert. »

Op denzelfden dag gelijke uitspraak tegen Jacob *de Boekbinder*, Coman Arnt en Willem Korver.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Register van den procureur generael*, 20 Juli 1523-23 Juli 1524. (Mededeeling van wijlen Prof. de Hoop Scheffer.)

218.

1524, Juni 17, Utrecht. Uittreksel uit de besluiten des Raads over de verbanning van den drukker Jan Zevertsz., wegens Luthersche ketterij.

Des Vrydages na Odulphi 1524.

Luterye. Overcomen by scepenen, rade ende oudermans, dat men Jan Zevertsz. die prenter syn borgerscap opseggen ende by sonnescyn wter der stat ende statvryheyt te reysen gebieden sel, als geschiet is in tegenwoordicheyt vanden rade, ende niet weder in te comen, beruerende want hy mettet werck van Lutheryen besmet is.

Stadsarchief van Utrecht, *Besluiten des Raads;* aangehaald in Dodt, *Archief*, deel VII, blz. 113; met lichte tekstwijzigingen bij van Asch van Wijck, *Plegtige intrede van keizer Karel den vijfden te Utrecht in 1540*, blz. 80, als gebeurd « Des Vrydaghes na Odulphi 1524 » en vermeld door hem in de *Berigten van het Historisch Genootschap*, deel IV, 2e stuk, blz. 111. — Over Jan Zevertsz, als drukker en verspreider van Luthersche geschriften in Holland en Utrecht, zie de verrassende openbaringen van P. A. Tiele in de *Bibliographische Adversaria*, deel IV, blz. 75 en volg. (1878), alsook *Bibliographie des martyrologes protestants néerlandais*, deel I, blz. xxvi-xxviii. — In het Rijksarchief te

's Gravenhage, (*Register van den procureur generael*, 20 Juli 1523-23 Juli 1524; heeft Prof. de Hoop Scheffer nog de volgende aanteekeningen gevonden :

11 Mei 1524. 't Hof verleent acte aan Maritge, hv. van Jan Siverts, prenter te Leiden, van haar ingediend verzoek om een eventueele confiscatie van goederen tegen haar man te surcheëeren, tot dat zij al hare crediteurs zal voldaan hebben — op welk verzoek naar bevind van zaken zal gelet worden, terwijl tevens haar man ten 4en male ingedaagd wordt.

't Hof besluit overeenkomstig den eisch van den proc. gen. vóór zich te dagen Aefgen Cornelis Listincx huisvr., Lysbeth in de Spiegel hv. van Jan Claesz., Tieleman Tytegale cruyenier wonende opte Zeedyck, Joust de boeckebinder wonende in Sint-Jansstraete, Coman Arnt in de Warmoesstraete en Willem Korver, die beweerd hadden terecht te moeten staan te Amsterdam.

11 Juli 1524. — Jan Severs heeft gedagvaard den baljuw van Rynland, die wilde dat de brieven van purge hem verleend zouden nietig verklaard en de boete hem zou betaald worden; 't Hof bepaalt daarop maandag a.s. te zullen beslissen.

Den 24 September ontslaat het Hof *Tieleman die cruenier* van comparitie op de gewone belofte. (*Register van den procureur generael*, 19 September 1524-25 April 1525.)

219.

1524, Juni 17, Stuttgart (1). — Open brief van Laurens (Campegio), kardinaal van Ste Anastasia en pauselijken gezant voor Duitschland en omliggende gewesten, over de aanstelling van drie algemeene inquisiteurs in de Nederlanden. — In gevolge Clemens VII 's bul van 19 Maart 1524, heeft hij naar de handelingen van Frans vander Hulst een onderzoek ingesteld. Daaruit is hem gebleken, dat vander Hulst en zijne mede-inquisiteurs dienen afgesteld te worden. In hunne plaats benoemt hij Olivier Buedens, Nicolaas Houzeau en Nicolaas Coppin tot algemeene inquisiteurs der Nederlanden met alle volmacht, onder anderen om eenen procureur van den pauselijken fiscus aan te stellen (2), en hij gebiedt

---

(1) Over den datum van dit stuk, zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 198, noot 1.

(2) In die hoedanigheid werd Jan Macquet van Binche aangesteld. (Henne, *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique*, deel IV, blz. 315, noot 3).

aan alle geestelijke ambtbekleeders hun bijstand te verleenen. Wederspannigen worden in den ban geslagen. — De echtheid van dezen openen brief bevestigen twee Duitsche geestelijken, door den Kardinaal als getuigen aangesteld, alsmede een pauselijk en keizerlijk notaris.

Universis et singulis praesentes litteras inspecturis, lecturis seu legi audituris Laurentius, miseratione divina sacrosanctae Romanae ecclesiae tituli sanctae Anastasiae presbiter cardinalis, ad universam Germaniam, Hungariam, Bohemiam, Poloniam necnon alia regna et loca, ad quae nos declinare contigerit, sanctissimi domini nostri papae et apostolicae sedis de latere legatus, commissarius et executor unicus ad infrascripta auctoritate apostolica specialiter deputatus, salutem in Domino et praesentibus fidem indubiam adhibere nostrisque hujusmodi, immo verius apostolicis firmiter obedire mandatis.

Litteras sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Clementis, divina providentia papae septimi, in forma brevis annulo piscatoris de cera rubea sigillatas nobis directas atque nuper praesentatas nos cum ea, qua decet reverentia, noveritis recepisse hujusmodi sub tenore :

(Hier is de gansche bul van Clemens VII, 19 Maart 1524, ingelascht).

Post quarum quidem litterarum apostolicarum praesentationem et receptationem nobis et per nos, ut praemittitur, factam nos, volentes mandatum apostolicum nobis in hac parte directum reverenter exequi, ut tenemur, de praemissis in litteris apostolicis praeinsertis narratis et contentis nos informavimus diligenter; et, quia per informationem hujusmodi comperimus ad evitanda scandala, quae verisimiliter exoriri possent et aliis de causis rationabilibus nobis notis expediens esse pro pace et quiete ac praefati detestabilis dogmatis extirpatione, per felicis recordationis Adrianum deputatos inquisitores amoveri et alios eorum loco surrogari. Idcirco auctoritate apostolica nobis commissa et qua fungimur in hac parte, Franciscum Hulst et alios per praedictum Adrianum in dominiis praedictis forsan deputatos seu coassumptos ab inquisitionis officio hujusmodi absolvendos duximus et amovendos, prout in Dei nomine eos et eorum quemlibet absolvimus et amovemus, praesentium per tenorem eis et eorum cuilibet sub poena excommunicationis latae sententiae districtius inhibentes, ne de officio inquisitionis hujusmodi se quovis modo intromittant, ac irritum et inane decernentes, prout sanctissimus dominus noster papa decrevit, totum id et quidquid de caetero attemptatum fuerit quomodolibet in praemissis; et nihilominus perniciosum praefati Martini Lutheri dogma haereticamque pravitatem penitus extingui et praesertim in partibus et dominiis praedictis extirpari et funditus eradicari cupientes, dilectos nobis in Christo praepositum sancti Martini Yprensis, ordinis sancti Augustini, Morinensis, ac priorem Scolarium in Montibus Hannoniae, et magistrum Joannem (*sic*) de Montibus, sacrae paginae doctorem, decanum ecclesiae sancti Petri Lovaniensis, Leodiensis respective dioecesis, apud sanctissimum domimum nostrum papam praefatum et nos de integritate et solertia rerumque gerendarum dexteritate plurimum commendatos, absentes tanquam praesentes et quemlibet eorum insolidum omnibus melioribus via, modo, forma et ordine, quibus possumus et debemus, auctoritate apostolica praefata in Alemania Inferiori

ac dominiis praedictis dicti horrendi dogmatis haereticaeque pravitatis generales inquisitores creamus, facimus, constituimus et deputamus per easdem praesentes, dantes et concedentes eis et eorem cuilibet plenam et omnimodam potestatem et facultatem contra omnes et singulos, cujuscumque status, gradus, ordinis vel conditionis existant, de et super dicto dogmate et haeretica pravitate inquirendi et quos culpabiles reppererint seu reppererit, juxta excessuum qualitatem puniendi, fisci sanctissimi domini nostri papae praefati promotorem ac procuratorem deputandi, ac quibuscumque judicibus et personis etiam sacri palatii apostolici causarum auditoribus seu locatenentibus earumdem etiam quacumque auctoritate fungentibus et functuris sub excommunicatione et aliis censuris ecclesiasticis ac aliis poenis, quibus opus fuerit, inhibendi omniaque alia et singula faciendi et exequendi, quae in praemissis et circa ea necessaria fuerint seu quomodolibet oportuna et quae ad hujusmodi inquisitionis officium quomodolibet spectare et pertinere dinoscuntur, consuetudine vel de jure vobis omnibus et singulis sub dicta excommunicationis poena districte praecipiendi, mandantes quatenus inquisitores praedictos per nos, ut praemittitur, deputatos benigne suscipientes eisque in officio inquisitionis hujusmodi efficacis defensionis praesidio assistentes, non permittatis illos et eorum quemlibet a quocumque indebite molestari. Nos enim in contradictores quoslibet et rebelles nostrorum, immo verius apostolicorum mandatorum hujusmodi transgressores auctoritate apostolica praedicta excommunicationis sententiam, canonica monitione praemissa, ferimus in his scriptis et etiam promulgamus, non obstantibus omnibus illis, quae sanctissimus dominus noster papa praefatus in praeinsertis et illius praedecessor Adrianus in suis litteris respective voluerint non obstare. Absolutionem vero omnium et singulorum, qui praefatam nostram excommunicationis sententiam incurrerint sive incurrerit, quoquo modo nobis vel superiori nostro tantummodo reservamus.

In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium praemissorum praesentes litteras sive praesens publicum instrumentum fieri et per notarium publicum infrascriptum subscribi et publicari mandavimus nostrique sigilli jussimus et fecimus appensione muniri.

Datum et actum in conventu praedicatorum Stutgardiensium, Constantiensis diocesis(1), anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo vicesimo quarto, indictione duodecima, die vero Veneris, decima septima mensis.....(2), pontificatus sanctissimi domini nostri papae praefati Clementis septimi anno primo, praesentibus ibidem dilectis nobis in Christo (3) Everhardo Ethiescher, decano ecclesiae sancti Mauritii Maguntinensis, et Carolo Ciresia, clerico

---

(1) Het afschrift der *Fardes de Vienne* heeft hier : « Datum et actum Viennae, in edibus nostre solite residentie. »

(2) Het afschrift der *Fardes de Vienne* heeft hier : « Die vero Veneris vigesima secunda mensis Julii. »

(3) In de *Fardes de Vienne* zijn de getuigen niet juist dezelfde en leest men : « Frederico Neusera (?) Plancicampiano, legum doctore, clerico Bambergbensis diocesis, et Carolo Ciresio, clerico Placentinense, camerario nostro, testibus... »

Placentino, camerario nostro, testibus ad praemissa vocatis specialiter atque rogatis.

Sic subscriptum est : Ego (1) Everhardus de Voltelen, decretorum doctor, sancti Andreae Wormatensis praepositus, publicus sacris apostolica et imperiali auctoritatibus notarius in Arthino Romanae curiae descriptus, quia dicti inquisitoris haereticae pravitatis ac detestabilis Lutheranae sectae dogmatis substitutioni aliorumque forsitan deputatorum amotioni ac absolutioni aliorumque in praeinsertis litteris nominatorum loco illorum deputationi et potestatis dationi omnibusque aliis et singulis praemissis inferfui, ideo praesentes litteras publici instrumenti confeci, suscripsi et publicavi signoque et nomine meis solitis et consuetis una cum praefati reverendissimi domini cardinalis legati et executoris litterarum apostolicarum praeinsertarum sigillo in talibus apponi solito signavi, in fidem praemissorum rogatus et requisitus.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 592-595. — De tekst van dezen brief komt aldaar voor in eene *Vidimus*-acte van 8 Juni 1536, uitgaande van Jan Carondelet, aartsbisschop van Palermo en voorzitter van den Geheimen Raad, waarin hij verklaart het oorspronkelijk stuk onderzocht en echt bevonden te hebben. (Zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 298-300.) Ziehier den aanvang van dit stuk :

« Johannes Carondelet, Dei et apostolicae sedis gratia archiepiscopus Panormitanus, praeses primarius secreti consilii sacratissimae Caesareae Majestatis, etc., universis et singulis praesentes litteras visuris seu audituris, salutem.

Notum facimus nos in nostris manibus habuisse, tenuisse et legisse certas litteras apostolicas sigillo rubro in cordullis rubri coloris sigillatas, tenoris subsequentis. »

[Hierop volgt de tekst van den open brief van Campegio, waarna men leest :]

« Quae quidem litterae erant sanae et integrae, non viciatae, non cancellatae aut in aliqua sui parte suspectae, sed omni prorsus vitio aut suspitione carentes. Et quia sanctum est perhibere testimonium veritati, nos easdem litteras apostolicas originales in formam supradictam exscribi, transsumi et diligenter collationari fecimus sigillique nostri impentione in fidem corroboravimus.

Actum Bruxellae, die octava mensis Junii, anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo sexto, pontificatus sanctissimi in Christo presbyteris et domini nostri domini Pauli, divina providentia papae tertii anno secundo, indictione nona. » — Een ander afschrift van den tijd vindt men in hetzelfde Rijksarchief te Brussel (*Fardes de Vienne*, nr 47); maar de plaats, de datum en de getuigen verschillen. (Zie de hierboven aangebrachte voetnotas.)

---

(1) Als notaris teekent in de *Fardes de Vienne* : « Ego Florianus Montinus, notarius apostolicus et prefati reverendissimi domini cardinalis Campegii legati secretarius. »

220.

(1524, Juni 17, Stuttgart). — Beknopte inhoud van den voorgaanden openen brief van Laurens, kardinaal van Ste Anastasia, als gericht zijnde tot Nicolaas Coppin de Montibus, deken van Leuven, etc.

Commission en substance dudit cardinal [de Ste Anastase] sur le doyen de Louvain contre les Luthériens ès pays de pardeça.

Prefatus autem reverendissimus pater dominus Laurentius cardinalis ad executionem preinsertarum litterarum apostolicarum (1) procedens, quia per informationem ab eo captam comperit expedire ab ipso Adriano deputatos inquisitores amoveri, idcirco illos amovens prelibatos prepositum, priorem et magistrum Johannem (2) de Montibus, sacre pagine doctorem, decanum ecclesie sancti Petri Lovaniensis, absentes tanquam presentes et quemlibet eorum insolidum, auctoritate apostolica in Alemania Inferiori et dominiis predictis dicti horrendi dogmatis hereticeque pravitatis generales inquisitores creavit et deputavit, dans et concedens eis et ipsorum cuilibet plenam et omnimodam potestatem contra omnes et singulos cujuscumque status, gradus, ordinis vel conditionis existentes de et super dicto dogmate et heretica pravitate inquirendi ac culpabiles puniendi, fisci sancti domini nostri pape promotorem ac procuratorem deputandi et inhibendi ceteraque necessaria vel oportuna faciendi et exequendi, que ad offitium inquisitionis hujusmodi de jure vel consuetudine spectare et pertinere dinoscuntur, prout hec et alia in ipsius reverendissimi domini Laurentii cardinalis executoris et commissarii desuper confectis litteris plenius continetur.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 606 en verso.

221.

1524, Juni 19, Mechelen? Uittreksel uit eenen brief der landvoogdes Margaretha aan keizer Karel over het oprichten van nieuwe Nederlandsche bisdommen. — Zij zegt, dat er reeds lang spraak van geweest is, nieuwe bisdommen in de Nederlanden op te richten. Volgens haar zou de Keizer zulks veel gemakkelijker verkrijgen van den tegenwoordigen Paus, dan van welk

(1) Namelijk de bul van Clemens VII van 19 Maart 1524.

(2) Op den rand van 't stuk staat met eene andere hand geschreven : « Vocatur magister *Nicolaus* Coppin de Montibus. » Dit was inderdaad zijn rechte voornaam. (Zie daarover de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 197, noot 3.)

anderen ook. Uit het Nederlandsch gedeelte van het bisdom van Terwaan zou men twee bisdommen kunnen maken; insgelijks twee uit dat van Kamerijk, waarvan het eene te Bergen, het andere te Brussel zijnen zetel zou hebben, en zoo voorts voor de andere. Deze bisdommen zouden goed kunnen bestaan, en men zou er bekwame personen kunnen toe benoemen, die den Keizer zouden van dienst zijn, terwijl de thans rijke en machtige bisschoppen hem niets dan moeielijkheden berokkenen.

Lon a de longtemps tenu propoz dobtenir lérection de divers éveschiez en voz pays de pardeça des parties des diocèses des éveschiez de Liège, de Cambray, de Thérouane, de Tournay et de celuy d'Utrecht, si avant quilz sextendent en vosd. pays.

Il semble à aucuns que, si vous ne les obtenez du Père Saint moderne, duquel, au dire de plusieurs, vous avez grand faveur, que dautres vous ne lobtiendriez; et aincoires dyent aucuns que pour la commodité de voz subgeetz et dela deffense et conservation de vostre haulteur et de la recouvrance de ce que les évesques desdits lieux au moyen de leur grandeur et de la faveur quilz ont eu ès cours de feu voz prédécesseurs ont usurpé, mieulx vous vauldroit faire obtenir divers éveschiez, assavoir dela porcion de Thérouane qui est en Flandres, deux; de la porcion de Cambray, deux, dont lung à Mons et lautre à Bruxelles: et ainsi des autres, qui tous auront honnestement à vivre; et y pourrez dénommer gens doctz, desquelz pourriez avoir du service, que dobtenir et avoir petit nombre dévesques riches et puissans, desquelz vous navez que desservice et contrariété; à quoy, si c'est vostre plaisir, pourriez penser.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 215, 216.

222.

1524, vóór en na Paschen tot Juli, 5, Antwerpen en Leuven. Uittreksel uit Diercxsens' *Antverpia*, over Nicolaas van Brussel, pastoor der St-Jacobskerk, die door de Leuvensche godgeleerden wegens verdachte gevoelens onderzocht werd. — De inquisiteur Ruard Tapper onderzocht hem en liet hem naar Leuven komen, alwaar hij zich onderwierp. Later herviel hij en werd nogmaals het voorwerp van de bezorgdheid der Leuvensche kettermeesters.

Ante Pascha hujus anni [1524] fama ferebat Nicolaum de Bruxellis, pastorem d. Jacobi, Antverpiae in sermonibus disseminare errores circa fidem. Fama haec pervolavit Lovanium usque, ac pervenit ad sanctae theologiae doctores, qui hoc turbulente tempore invigilabant sanae doctrinae.

Hi mox e suis deputant Antverpiam Ruardum Tapperum, sanctae theologiae doctorem, qui rem inquirat ac inventum reum conetur ab erroribus revocare.

Sic autem Tapperus commissionem suam executus est, ut pastor agnoscens errores suos post Pascha tenderit Lovanium et coram tota facultate theologica ejus causa congregata errores suos agnoverit et abjuraverit, et promiserit se deinceps christianam religionem propugnaturum ac haeresim Lutheranam expugnaturum.

Verum paulo post iterum auditum est Lovanii per fide digna testimonia prae. dictum Nicolaum relapsum esse et pejora quam ante praedicasse. Hinc sanctae theologiae facultas scribit desuper ad capitulum Antverpiense tanquam patronum et pastorem primitivum, admonens ne et ipsi seductionis participes fiant, adeoque ut, cum aliud medium non supersit, ad depositionem procedant. Epistolam illam mittunt doctores per officiarium suum 5 Julii 1524....

Quis autem finis fuerit hujus pastoris, non liquet.

Dierexsens, *Antverpia*, deel IV, blz. 10, 11, 13.

223.

1524, Juli 5, Leuven. Brief van de godgeleerde Faculteit der Leuvensche hoogeschool aan het kapittel der O. L. Vrouwekerk te Antwerpen over den verdachten Nicolaas van Brussel, pastoor van St-Jacobs aldaar. — Vóór Paschen had deze verdachte sermoenen gepredikt, zooals aan Ruard Tapper gebleken was. Na Paschen kwam Nicolaas naar Leuven en zwoer er zijne dolingen plechtig af. Sedertdien keerde hij tot zijne ketterij terug. Daarom wordt bij het kapittel der O. L. Vrouwekerk aangedrongen ten einde tegen hem maatregels te nemen. De Leuvensche Faculteit zendt met dat doel eenen harer ambtenaars naar Antwerpen.

Venerabilibus ac praestantissimis dominis ecclesiae beatae Virginis Antwerpiensis canonicis, ... suis semper honorandis.

Venerabiles ac circumspecti domini, post omnimodam sui commendationem pro debito vocationis nostrae ad religionem christianam cogimur ostendere quae sit nobis erga Christum affectio, quis erga sanctissimam ejus fidem zelus.

Alias fuit rumor vano constantior de pastore vestro sancti Jacobi magistro Nicolao de Bruxellis, qui rudes et palpabiles in suis sermonibus ante Pascha dicebatur seminasse errores et, ut fama vulgaverat, rem perspectam habuit confrater noster in theologia magister Ruwardus de Enchusia nostro nomine ad praefatum Nicolaum missus, qui super erratis paternam adhibuit monitionem.

Dein, peractis festibus Paschalibus, venit Lovanium praefatus Nicolaus, qui, praesentibus omnibus magistris nostris ejus causa congregatis, suos errores perniciosos abjuravit, quos jam ante agnoverat, promisitque deinceps se Christi exhibere propugnatorem ac illius dampnatae heresis Lutheranae

expugnatorem, quodque ab errore revocaret veritatisque luce illuminaret quos suo sermone seductos cognovisset.

Jam autem, proh dolor, plurium fide dignorum testimonio, quibus assensum negare non possumus, persuasum habemus [personam] antedicti Nicolai in graviora relapsum, quem vestris dominationibus insinuamus, ut pestiferi hominis dogmatibus (quantum in vobis est) obviam ire studeatis, ne illius errata vos involvant, neve rei sitis apud Dominum animarum, quae occasione perversae ejus doctrinae pereunt. Seductionis subditorum a Domino judicatur author, qui tales non excludit, unde salutis, famae et honoris dispendia nobis pendent et parantur pariter, si .... liberius scribamus. In materia fidei dissimulare non possumus, eaque de causa mittimus praesentem nostrum officiarium vestris dominationibus optime notum. Cum hiis valeant v[estrae] d[ominationes] perenniter.

Ex Lovanio, quinta Julii anno xv^{c} xxiiij.

V[estrarum] d[ominationum] devoti oratores magistri theologicae facultatis studii Lovaniensis.

Diercxsens, *Antverpia*, deel IV, blz. 11-13. — Aldaar zegt hij het stuk « ex archivis capituli » getrokken te hebben en voegt er bij : « Epistolam illam... quam ex originali subjungo; verum quaedam verba omittunter, ubi signum (....), quia legi non poterant propter laceram chartam in plicis... Appendebat sigillum facultatis sanctae theologiae in cera rubra, »

224.

1524, Juli 13, 's Gravenhage. Veroordeeling bij verstek door het Hof van Holland van Jan Zevertsz., drukker te Leiden, tot levenslange verbanning uit Holland, Zeeland en Friesland, en verbeurdverklaring zijner goederen, wegens het drukken van kettersche boeken.

Gesien byden Houe van Hollandt dat jntendit ouergegeuen byden procureur generael vanden seluen Houe, jmpetrant op ende tegens Jan Zevertsz. van Leyden, gedaichde ende detfaillant, jnhoudende hoe dat by openen placcaet der K. M. jn dese landen gekondicht achteruolgende de verclaringe van onsen heyligen vader den paeus van Roomen ende diuersche universiteyten, als dat Martinus Luthers leeringe gereputeert ende verclairt js geweest heretike ende onwarachtich, contrarierende theylige kersten gelooue ende ordonnancie vander heylige kercke, gejnhibeert ende verboden js geweest die voirs. Martinus Luythers leeringe ende doctrine te leeren, disputeren of achteruolgen ende beuolen zyn bouken te branden, sonder van nyeus die zelve of eenige andere te prenten onder die tytele ende name van andere personen sonder approbatie vanden bisscop ofte geleerden, op peene van gestraft te worden an lyue ende goeden;

Ende hoewel de voirs. detfaillant wel behoort hadde hem daer nac te regu-

leren ende de voirn. Luythers leeringe niet te sustineren jn zyn dwalinge noch zyn boucken te prenten, vercoopen ende houden noch oick eenige andere bouken smakende dieselve dwalinge, dies nochtans nyetjegenstaende de voirs. defaillant js bevonden geweest de contrarie gedaen te hebben ende dairof byden commissaryssen jndier sake geordonneert gecorrigeert arbitralicken; bouen desen de voirs. deffaillant heeft hem veruoirdert gehadt te prenten een bouxsken gejntituleert *Somma vanden godlycke scriftueren ofte Duytsche Theologien*, zeer scandeleus ende jnhoudende diuersche erroeren by der heylige kersten kercke gereprobeert; heeft oick veel vanden seluen boecxkens vercoft alrehandt personen sonder te laeten visiteren of approberen, al jn contempte vanden voirs. placcaten;

Twelck by goede jnformatie precedente gebleken zynde, heeft de voirn. jmpetrant vercregen mandementen, daermede de voirs. deffaillant eenwerf, anderwerf, derdewerf mit jnthimatie ende vierdewerf ex habondanti gedachuaert js geweest op peene van banne ende confiscatie van zyne goeden te compareren jn persoone voorden voirs. Houe tot zekere dagen; ende mits dat hy niet en compareerde, zoe js den seluen impetrant toegewyst geweest j^e^, ij^e^, iij^e^ ende iiij^e^ deffaulten tegens den voirn. deffaillant ende toegelaeten zyn jntendit ouer te leggen mitten prouffyten, die hy contendeerde vuyt crachte vanden voirs. deffaulten vercregen te hebben; js oick deselve deffaillant by tweede mandement gedachuaert geweest, omme te zien veriffieren tvoirs. jntendit ende sentencie te hoeren: dit achteruolgende heeft de voirs. impetrant gedient van jntendit ende zyn verificatien daerby gevoucht versouckende recht;

Tuoirs. Hof, mit rype deliberatie van raede deurgesien, ouerwegen en al geconsidereert, dat ter materie dienende js, jnden name ende van wegen des keysers van Roomen, koninck van Germanien, van Spaengnen, etc., graue van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, heeft den voirn. deffaillant vuyt crachte ende voorden proffyten vanden voirs. deffaulten versteken ende versteect mits desen van allen exceptien declinatoire, dillatoire, peremptoire, deffensie ende weere, die hy jn dese sake hadde mogen doen, ende voort gebannen ende bant mits desen vuyten voors. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant tot eeuwigen dagen op verbuernisse van zyn lyf; ende verclaert alle zynen goeden geconfiskeert ende verbuert tegen de K. M.

Actum den xiij^en^ jn Julio anno xv^c^ ende xxiiij.

Present: president Assendelft, Coebel, Jaspar, Sasbout.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Criminele sentencien* (18 Januari 1504-13 September 1529), fol. 144 verso en 145. — Zie *Martyrologes*, deel I, blz. XXVI; en De Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 326.

225.

1524, Juli 21, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Pirckheimer over den verwarden toestand der gemoederen in de Nederlanden. — In Holland zijn de kloosters in beroering;

de kettermeesters Nicolaas van Egmond en Vander Hulst zijn in ongenade gevallen, enz.

Cardinalis Campegius misit ad me proprios nuntios, quibus respondi quae mihi videbantur pro publica concordia facere. Quanquam, ut nunc agitur, fabulam, ego nullam video catastrophen. Ita me Jesus bene amet.

Res in dies serpit latius. Neutra pars agit de componendo dissidio, imo plerique nihil aliud agunt, quam ut oleum addant camino. In Hollandia mea passim fugiunt monachae ac nubunt in Domino. Carmelita ille [Egmondanus] expectoratus est et a Caesare et a pontifice. Hulstus illius collega vix effugit capitis supplicium. Studia collegii trilinguis [Lovanii] foelicissime procedunt, frustra frementibus theologis. Me clamant haereticum, sed nemo credit illis.

Erasmus, *Opera omnia,* deel III, pars I, blz. 803. — In eenen brief uit Bazel den 21 Juli 1524 aan Jan Vlattenus, proost en raadsheer, geschreven zegt Erasmus nog : « Lovanii plane triumphant bonae litterae. Camelo illi [Egmondano] adempta est omnis potestas et per Caesarem et per pontificem ; Hulstus illius collega sic gravabatur criminibus, ut, ni cardinalis Leodiensis et princeps a Bergis illum sublevassent, capite poenas daturus fuisset. » (Ibid., pars II, blz. 1704, 1706.)

226.

1524, Juli 21, Amsterdam. Veroordeeling tot bedevaart en boet van Aechgen Aerntsdochter, die haar huis voor conventiculen geleend had.

Alsoe Aechgen Aerntsdochtere te hoere woeninghe verleent heeft tot ondueechdelicke vergaderinghe van ongelycke personen van priestren, gehuwede mannen, vrouwen ende maechden, soe is hoer in beslote camere voer correctie overgeseit, dat zy eenen bedevaert doen sal tot Roemen vuytgaende vuyt dese stede ende de vryheyt van dien voer eene donredaghe naestcomende ende nyet weder incomende, zy en hebbe betaelt thien dusend leytsche steen in handen van myne heere den schout. Actum in een beslote camere; utsupra.

Stadsarchief te Amsterdam, *Keurboek D,* fol. 186.

227.

1524, vóór Juli 25, Woerden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Woerden, om een onderzoek in te stellen nopens Pistorius, zoon van den koster aldaar.

Heynrick Adriaensz, gezworen boode, van dat hy gereyst js duer beuel vanden voors. Houe met zeeckere besloeten brieuen anden casteleyn van Woerden, roerende die costers zoone van Woerden [Pistorius] omme zeeckere jnformacie tegens hem te doen ende die den Houe duer te zeynden, omme, die gesien, gedaen te worden als tbehoeren zoude; voor welcke reyse die voors. boode by den voors. Houe toegetauxeert js vier dagen tot zes stuuers sdaechs, die hem by desen ontfanger betaelt zyn, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hierouer geleuert. Waeromme hier xxiiij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. lxviij verso.

228.

1524, Juni 26-Juli 25, Heusden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de sommen betaald aan den kastelein van Heusden voor verscheidene reizen en de gevangeniskosten van wijlen Jacob Jansz. De Coster van Vliemen, den 25sten Juli in den Haag onthoofd.

Wynandt Mercherccrl, casteleyn tot Heusden, die duer ordonnancie vanden voors. Houe gereyst js vuyter Hage opten xxvjen dach jn Junio anno xxiiij, omme te apprehenderen ende jn vangenisse te bewaeren een genoempt de Coster, hem onthoudende binnen den dorpe van Vliemen jnt landt van Huesden, dat alsoe byden voors. casteleyn gedaen js; ende js wederomme inden Hage gecommen ende zyn rapport den Houe daervan gedaen; hiernae zyn eenige commissaryssen geordonneert te reysen binnen der stede van Huesden optie voors. saecke; mitte welcke die voors. casteleyn wederomme gereyst js geweest; in alle welcke die voors. casteleyn gevaceert heeft acht dagen tot xl stuuers daechs ende noch tot extraordinarys oncosten gehaedt van wagenhuyer ende anders vier Rynsguldens xviij stuuers, beloepende tsamen xx £ xviij s. van xl grooten, die hem byden voorsereuen Houe toegetauxeert zyn ende geordonneert desen ontfanger hem die te betaelen, blyckende by dordonnancie hierouer geleuert.

Die zelue Wynant Merschereel, casteleyn, die somme van vier ponden negenthien scellingen van xl grooten, die hem byden voors. Houe toegetauxeert zyn, te weeten voor drie stuuers tsdaechs voor de montcosten van wylen Jacob Jansz. die Coster, geexecuteert alhier jnden Hage, die hy opten voors. huyse van Huesden onderhouden heeft den tyt van xxix dagen tot iij stuuers sdaechs, geexecuteert op sinte Jacobsdach apostel den xxven july anno xxiiij; ende noch xij stuuers by hem inde voors. zaecke verschoten van boodeloen; beloopende tsamen den voors. iiij £ xix s., die hem byden voors. Houe toegetauxeert zyn ende geordonneert desen ontfanger hem die te betaelen, blyckende by dordonnancie hier ouergeleuert, begripende quitancie jn date den xiijen jn Augusto anno xxiiij. Waeromme hier iiij £ xix sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. lxxiiij verso en lxxv.

229.

1524, (tot Juli 25), 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de kosten van de gevangenis en de onthoofding van Jacob Jansz. de Coster.

Adriaen Procureurgen, Jacob Meeusz, Hansken van Antwerpen ende Wermbout Pietersz., dienaers vanden procureur generael, die byden voors. Houe toegetauxeert js van dat zy elcxs den tyt van vyff dagen ende vyff nachten gewaect hebben twee te samen, omme de Coster gevangen sittende inden kelder te Houe te bewaeren, onlancxs geexecuteert mitten zwaerde; te weeten eelcxs onder daich ende nacht vj stuuers... by ordonnancie hier ouergeleuert jn date den xij Augusto anno voors.

Die meester vanden scerpen swaerde... een geheele justicie vanden Coster tonthoeffden iiij £ iiij s.; die Coster twee mael ter banck geleyt, facit ij £ xvj. s.

Die dienaers vanden procureur generael gegeuen vande justicie van Coster xx s.

Van wyn ende broot vande Coster, v gr.

Die gheen, die hem droegen int cloester, iij stuuers.

Die graefmaecker van tgraff te maecken, viij stuuers.

Daer jnne gerekendt baer ende block te brengen vande kist, daer Coster jn begrauen worde, xiiij stuuers.

Van een kaersse, vij stuuers.

Van tscauot te maicken, ij stuuers.

Van tsandt te brengen, iij stuuers.

Die monicken voer haer wyn, vij stuuers.

Voor twee stoep wyns van de biecht te hoeren, xij stuuers.

Betaelt van coerden, alsmen die Coster pynde, vier stuuers.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol lxxj verso en lxxij.

230.

1524, Augustus 14, (Valladolid). Uittreksel uit eenen brief van keizer Karel aan de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk over 't oprichten van nieuwe bisdommen. — Antwoordende op eenen brief dezer laatste, die bisdommen wilde zien tot stand komen te Leiden, te Bergen, te Brussel en elders in de Nederlanden, herinnert hij, dat de zaak reeds meermaals werd behandeld en aan den Paus voorgesteld. Daarom beveelt hij, dat door de

zorgen der Landvoogdes eene omstandige memorie van toelichting zou worden opgemaakt en aan zijne gezanten bij den Paus gezonden, om aldus spoedig tot eene gunstige beslissing te geraken.

Extraict dune lettre de Lempereur en date du xiiij^e jour de aoust de l'an xv^c xxiiij.

Madame ma bonne tante, Jay receu voz lettres de xixe de juing et par icelles entendu de lestat de mes affaires de pardela lors occurrans et mesmes de lélection à léveschié dUtrecht, surquoy vous ay faict responce par mes dernières lettres.

Maintenant vous mescripvez que trouvez il seroit bon dériger une nouvelle éveschié à La Leyde en Hollande de ce qui dépend du diocèse dud. Utrecht, et en obtenir le consentement du Pape et aussy la nomination. Vous mescripvez semblablement sur lérection dune archevesché et d'autres éveschez de pardela, et quil semble à aulcuns que ce seroit bien fait dy entendre et faire dela portion de Thérouenne deux éveschez, deulx de celle de Cambray, lung à Mons et lautre à Bruxelles, et ainsi des aultres.

Vous savez que pluiseurs fois a esté pourparlé de ceste matière, et bien considéré je trouve la chose nécessaire et utile pour le bien de mesd. pays de pardela et conduisable facillement au règne du très saint Père quest à présent.

A ceste cause jay escript à Sa Sainteté par le courier qui partist hier, affin quil luy pleust maccorder ceste dépesche, et aussy ay je escript au duc de Sesse mon ambassadeur pour solliciter Sa Sainteté et procurer cest affaire et ce qui en dépend, tant ainsy que vous luy manderez et ordonnerez. Car à vous lay je remis.

Parquoy, ma dame, je vous prie tenir ung bon conseil sur cest affaire, là ou il ayt gens expérimentez et entenduz en telle chose, et faictes faire ung bon mémorial adressant aud. duc de Sesse, au seigneur de La Roche et prévost de Cassel, qui contienne tout ce quil faudra quilz procurent et sollicitent pour estre dépesché, et semblablement pour obtenir la nomination de léveschié de Tournay, puysque led. Tournay est annexé perpétuellement à ma conté de Flandres; et aussy quil se faiche encoires deux aultres éveschez aud. Flandres, lung deça et laultre dela de lEscaut, et tout à ma nomination pour les raisons que bien povez entendre.

Et je ne fais nulle doubte que obtiendrez bonne et briefve despèche de Sa Sainteté touchant ceste affaire, et le plus tost sera le meilleur.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 596; Nationale Bibliotheek te Parijs, Coll. Moreau, vol. 446, fol. 274.

231.

1524, Augustus 23, Utrecht. Uittreksel uit de besluiten des Raads over het aanstellen eener commissie van vier personen, die de kettervervolging zullen besturen.

Des Dynsdags op sunte Bertelmeeus avont [*1524*].

Lutherye. Ter begeerte van de eeclesien om die ketterye van Luyter ende anders te vermyden, syn geseiet Henrick vander Borch, raits borgermeyster, Evert Soudenbalch, Goeyert die Coninck ende Willem Janszen van Amersfoert.

Stadsarchief te Utrecht, ***Raedsdagboek,*** fol. 148 verso of ***Besluiten des Raads;*** aangehaald in Dodt, ***Archief,*** deel VII, blz. 113, 114; vermeld door van Asch van Wijck in de ***Berigten van het Historisch Genootschap,*** deel IV, 2e stuk, blz. 111, en getrokken uit zijne ***Plechtige intrede van keizer Karel in Utrecht,*** blz. 80.

232.

1524, Augustus 23, Utrecht. Verbod vanwege den Raad aangaande de kettersche boeken. — Het is ongeoorloofd ze te lezen, te verkoopen of te drukken, daarover vergaderingen te houden of te preeken, en God of zijne heiligen te lasteren. Degenen, die kettersche boeken bezitten, moeten ze binnen de acht dagen aan hunnen pastoor afgeven. Wie daarin zou te kort schieten, moet bij de overheid aangeklaagd worden. Dit alles op straf naar goeddunken van den Raad.

Des Dynsdages op sunte Bertelmeius avont 1524.

Die Raet laet weten ende gebiet, dat nyemant van mannen ofte vrouwen Luyters boeken oft die enige ketterye berueren, vercoepe ende prynte ende lese, noch hem en houde noch oick daer nae en leve oft regulere ofte oick scole en houde, noch dair aff en preke noch op God ende syn heyligen en blasfamere; ende soe wye enige boeken die ketterye beruerende heeft, dat se die brengen in handen van zijn pastoer bynnen acht daegen naestkomende. Ende oft oick yemant wiste, die overhoerich hier inne waeren, dat sy dien terstont onsen overste in der tyt te kennen geven; ende dit al by scerpe ende zwaer correctie des Raits tottes Raits goetduncken, want men sulcx rechten wil als ketterye.

Van Asch van Wijck, ***Plegtige intrede van Karel V in Utrecht in den jare 1540,*** blz. 79; door hem gedeeltelijk aangehaald in de ***Berigten van het Historisch Genootschap van Utrecht,*** deel IV, 2e stuk, blz. 110.

233.

1524, September 6, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Philips Melanchthon over de kettervervolging in de Nederlanden. — Hij verklaart zich tegen de bloedige onderdrukking der Lutheranen. Men had gedacht, dat de marteldood van een paar ketters te Brussel de anderen tot bekeering zou brengen, en dit heeft integendeel vele nieuwe Lutheranen doen ontstaan.

Sed interim, inquis, addis animos tyrannis ut saeviant. Nemo diligentius dehortatus est a saevitia, nemo liberius quam ego. Et si papisticae sectae essem addictissimus, tamen dissuaderem saevitiam, quod hac via largius spargitur. Proinde perspiciens hoc Julianus vetuit occidi christianos. Theologi credebant, si Bruxellae combussissent unum atque alterum, fore ut omnes emendarentur. Ea mors multos fecit Lutheranos. Sed isti quidam vociferantur obrui Euangelium, si quis obsistat ipsorum vesaniae. Non ad hoc valet Euangelium ut peccemus impune, sed ne peccemus, etiamsi liceat impune. Verum hisce de rebus plus satis.

Erasmus, *Opera omnia*, deel III, pars I, blz. 820. — Zie ook verder de stukken nr 239, blz. 294 en nr 242, blz. 297.

234.

1524, Juli 13 en September 9, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de verbeurde goederen van Jan Zevertsz. — Na den inhoud van het banvonnis tegen Jan Zevertsz. uitgesproken, aangehaald te hebben, wordt er aangemerkt, dat de veroordeelde veel meer schulden had dan goederen. Dienvolgens is aan zijne huisvrouw het recht van verbeurdverklaring verkocht geworden voor de som van honderd pond, binnen de vijf jaren te betalen. Pieter Romboutsz, poorter van Leiden, werd tot borg aangesteld.

Ander ontfanck van gerechte ende gebannen persoonen.

Jan Zeuertsz. van Leyden, gedaechde ende deffailliant, die tot versoucke vanden voors. procureur generael impetrant voor den voors. Houe geroepen js geweest vuyt saecke, dat by open placcaete vander K. M[t] in dese lande vercondicht, achteruolgende die verclaeringhe van onsen heylighen vader den paus van Roomen ende diuersche uniuersiteyten, als dat Martinus Lutherus leeringhe gereputeert ende verclaert js geweest heretick ende onwaerachtich, contrarierende theylige kersten geloue ende ordonnancie

vander heylighen kercke, gejnhibeert ende verboeden js geweest die voorsereuen Martinus Lutherus leeringhe ende doctrine te leeren, disputeren off achteruolgen, ende beuolen zyn boucken te branden sonder van nyeus die zelue of anderen te prenten onder die tytele ende name van anderen persoonen zonder approbatie vanden biscop ofte geleerden, op peynen van gestraft te worden an lyue ende goeden;

Ende hoewel die voors. deffailliant wel behoert hadde hem nae te reguleren ende die voors. Luthers leeringe nyet te sustineren jn zyn dwaelinge noch zyn boucken te prenten, vercoepen ende houden, oeck eenige aude boucken smakende die zelve dwaelinghe, dies nochtans nyet jegenstaende de voors. deffailliant js beuonden geweest de contrarie gedaen te hebben ende daer off by den commissarys inder zaecke geordonneert gecorrigeert arbitraerlycken; boven desen die voors. deffailliant heeft hem veruordert gehadt te prenten een boucxken gejntituleert *Summa vanden godelycken scrifturen ofte Duytsche theologie*, zeer schandeloes ende inhoudende diverssche erreuren byder heylige kersten kercke gereprobeert, heeft oeck veel vanden zeluen boucken vercoft alrehanden persoenen zonder te laeten visiteren off approberen, al jn contempte vanden voors. placcaeten;

Dwelck by goede jnformacie precedente gebleken zynde, heeft die voorn. jmpetrant verregen mandementen, daermet die voors. deffaillianten teen werff, ander werff, derden werff mit jnthimacie, vierde werff ex habundantj gedachuaert js geweest, op peyne van banne ende confiscacie van zynen goeden, te compareren in persoone voorden voors. Houe tot zeeckere dagen; ende mits dat hy nyet en compareerde, zoe js den zeluen jmpetrant toegewyst geweest j^e^, ij^e^, iij^e^ ende iiij^e^ deffaulten jegens den voorn. deffailliant ende toegelaten zyn jntendit ouer te leggen mitter prouffyten, die hy contendeerde vuyt crachten vanden voors. deffaulten verregen te hebben; js oeck de zelue deffailliant by tweede mandement gedachuaert geweest omme te zien veriffieren tvoors. jntendit ende sentencie te hoeren; dat achteruolgende heeft die voors. jmpetrant gedient vant intendit ende zyn verifficacie daerby geuoucht, versouckende recht;

tVoors. Hoff, mit rype deliberacie van raide duergesien, ouergewegen ende al geconcidereerdt dat ter materie dienende js, jn den naemen ende van wegen des keysers van Roomen, coninck van Germanien, van Spaengnen, etc., grave van Hollandt, Zeellandt ende Vrieslandt, heeft den voorn. deffailliant vuyt crachte ende voor den proeffijten vanden voors. deffaulten, versteecken ende versteeckt mits desen van alle exceptien declinatoer, peremptoer deffensie ende weere, die hy jn dese saecke hadde mogen doen, ende voort gebannen ende bant mits desen vuyten voors. landen van Hollant, Zeellant ende Vrieslandt tot eeuwigen dagen op verbuertenisse van zyn lyff, ende verclaert alle zyne goeden geconfisqueert ende verbuert jegens de K. M^t^, blyckende byder sentencie hier ouergeleuert jn date den xij^en^ July anno xv^c^ xxiiij;

Ende nae dat die voors. ontfanghere hem doen jnformeren by Harman Harmanszoen, deurwaerder, optie faculteyt ende rycdom vanden goeden vanden voors. Jan Zyuertszoen gecondempneerde; ende by hem beuonden waeren, dat die voorsereuen Jan veel meer schuldich was dan hy goets hadde, ende tselve gerapporteert zynde myn heeren vande rekeningen; zoe heeft

dese ontfangher doer last ende consent vande zelue myn heeren vande rekeningen geappoincteert ende ouercommen mit Maritgen, huysvrouwe vande voors. Jan Zyuertsz. gecondempneerde ende haer vercoft alle trecht ende actie, dat die K. M^{t}. vuyt krachte vande voors. confiscacie competeerde tot die voors. gecondempneerde goeden, omme die somme van hondert ponden van xl grooten, die zy gehouden wordt te betaelen tot vyf jaeren, daer off teerste jaer verschynen sal Alreheyligen anno xv^{c} xxv, ende daer voeren tot borge gestelt Pieter Romboutsz., poirter der stede van Leyden, blyckende by copie van een scepenenbrief der stede van Leyden jn date den ix^{en} dach van Septembrj anno xv^{c} xxiiij, hier mede ouergeleuert. Waeromme hier ...... nyet.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen vanden exploiten* (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. 16 verso, 17 en verso.

235.

1524, September 14, Zierikzee. Aanteekening over den inquisiteur Jan van Baerle, prior van het Predikheerenklooster te 's Hertogenbosch. — Te Zierikzee legde hij die waardigheid neder om inquisiteur in het bisdom Luik te worden. Door de Landvoogdes werd hij omstreeks 1526 in die waardigheid bekrachtigd. Uit oorzaak van zijn ambt werd hij dikwijls vervolgd.

Reverendus ac eximius pater magister Joannes Baerlenus, ab hujus nominis municipio in baronatu Bredano, cui ortum debet, nuncupatus. Anno 1497 in mense Maii in hoc conventu (Buscoducensi) ordinis habitu induitur. Missus inde ad academiam Heydelbergensem, s. theol. professor profundissimus doctoralique laurea insignitus, ad suos redux : anno 1517 in vigilia Pentecostes sui conventus prior post reformationem 13us eligitur eique toto sexennio praefuit et eo tempore pleraque conventus aedeficia restauravit ac nova aedicavit. Diffiniit quoque in capitulis provincialibus Buscoducensi anno 1519 ac Antverpiensi anno 1528 celebratis.

Renunciatur tandem anno 1524, die 14 Septembris, in capitulo Zieriezeensi per dioecesim Leodiensem haereticae pravitatis inquisitor, in quo munere circa annum 1526 a Margareta Austriaca, pro Carolo Romanorum imperatore Belgii gubernatrice, confirmatus. . . .

. . . . Vir erat aequi rectique tenacissimus, asperae tamen rigidaeque indolis, cui natura affabilitatem negasse videtur, unde jocando de se indentidem dicere solebat : « Desideratur in me affabilitas; quis ex vaso acetoso poterit dulcem haurire potum? » Plures etiam ac graves detractiones ac persecutiones ratione officii infracto animo pertulit.

Archief van het Predikheerenklooster te Gent, Hs. *Chronicon conventus Buscoducensis*, fol. xxxii en xxxiii. — Pater Jan van Baerle stierf te 's Hertogenbosch den 5 Juni 1539.

236.

1524, October 7, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over eene reis van twee zijner leden naar Delft, om een onderzoek in te stellen ten einde te weten of de rector aldaar, of anderen van ketterij besmet zijn.

Meester Aelbrecht vander Loo, raedt, als commissarys ende Jasper de Beauuoir, secretarys van den voors. Houe, als adjunct, die gereyst zyn geweest duer ordonnancie ende commisssie vanden zeluen Houe opten vij^{en} dach van Octobrj anno xxiiij binnen der stede van Delft, ende hem aldaer gejnformeert an veel ende diuersche persoonen, priesteren ende anderen, omme te weeten of die rectoer van Delft off yemandt anders continueerden ende hem exerceerden inder secte Lutheriane; jnt welck doende die voors. commissarys ende adjunct geuaceert hebben binnen der voors. stede drie dagen, te weeten die commissarys tot xxxij stuuers ende den adjunct tot xxij stuuers mitsgaders zes stuuers gegeuen een dienaer, die de tuygen ende anderen persoonen gesocht ende gehaelt heeft, beloepende tsamen acht ponden acht scellingen van xl grooten vlaems tpont, die hem byden voors. Houe toegetauxeert zyn ende geordonneert desen ontfanger hemlieden die te betaelen, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert jn date den xij^{en} jn Octobrj anno voorsereuen. Waeromme hier viij £ viij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. xxxij.

237.

1524, October 21, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van twee zijner leden naar Delft, om een onderzoek in te stellen nopens verscheidene van ketterij verdachte personen.

Meester Aelbrecht vander Loo, raedt, ende Jaspar de Beauuoir, secretarys, die duer ordonnancie ende beuel vanden voors. Houe gereyst zyn geweest te Delft den xxj^{en} dach jn Octobrj anno xxiiij ende aldaer gedaen zeeckere jnformacien roerende eenige, die zouden exerceren ende continueren die secte Lutheriane of andere vreemde leeringe, ende boucken tegen die placcate vande K. M^{t}. zeeckeren tijt geleden diesangaende geeondicht; jnt welck doende die voors. meester Aelbrecht end Jaspar geuaceerdt hebben eenen geheelen dach, denzeluen meester Aelbrecht tot xxxij stuuers sdaechs ende Jaspar xxij stuuers; ende daer toe verleyt vier stuuers an een boede, die de tuygen socht ende haelde; beloepende tsamen twee ponden achtien scellingen van xl grooten tpondt, die hem bijden voors. Houe toegetauxeert zyn ende

geordonneert desen ontfanger hemlieden die te betaelen, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert jn date den eersten dach in Decembrj, anno voors. Waeromme hier ij £ xviij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. xxxiij verso en xxxiiij.

238.

1524, November 9, Utrecht. Voorloopige in vrijheid stelling van Willem Dircsz. kuiper, die van ketterij verdacht was.

Des woensdages voer Martini.

Sleten scepene, raide ende oudermanne, dat Willem Dircsz., der stat cuyper, van der sekerheyt in zijn huys hij in gesekert geweest heeft ter cause van de Luterye, ontslegen sel wesen ter tijt toe hij sculdiger gevonden sel werden.

Rijksarchief te Utrecht, *Raedsdagboek*, fol. 153 verso; aangehaald bij Dodt, *Archief*, deel VII, blz. 114.

239.

1524, November 20, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan aartshertog Ferdinand, keizer Karel's broeder en zijnen stadhouder in het Duitsche Rijk, over Nicolaas van Egmond en het verkeerde der kettervervolging. — Hij klaagt over de slechte handelwijze van den inquisiteur Nicolaas van Egmond en verzoekt den aartshertog aan de landvoogdes der Nederlanden te schrijven om daaraan een einde te stellen. Kerkers, herroepingen en brandstapels zijn niet gepast om de ketterij te beteugelen. Hij heeft daarover reeds gehandeld met den Keizer en den Paus. Zoo dezen hunne gedragslijn wilden veranderen, zou de eensgezindheid allengskens terugkeeren.

Est Lovanii praeter caeteros Nicolaus Egmondanus carmelita, homo (quod nemo nescit) stolidus et furiosus; is in praelectionibus, in conviviis, in concionibus non desinit deblaterare in me quicquid illi collibuit. Videtur a doctis, sed non omnes e vulgo noverunt hominis morbum. Adrianus pontifex diplomate misso imposuerat illi silentium. Eo mortuo rursus insanit. Si quaeris odii causam, ille pejus odit linguas ac bonas literas quam decem Lutheros; et collegium trilingue, quod nunc floret Lovanii magno totius ditionis Caesareae tum commodo, tum ornamento, mihi velut auctori imputat. Hinc illae lachrymae. Caesar procul abest. Si tua celsitudo tribus verbis admoneat illus-

trissimam d[ominam] Margaretam, ut suo nomine jubeat illum rabulam silere, faceret mihi rem magnopere gratam nec minus utilem publicae tranquillitati...
Lutheranum negotium latissime pervagatum est et in dies propagat se latius. Proinde metuo ne vulgaribus remediis, hoc est palinodiis, carceribus et fasciculis non simus admodum profecturi. Hac de re submonueram invictissimum Caesarem, fratrem illustrissimae celsitudinis tuae, per Glapionem. Submonueram et Adrianum pontificem. Submonui Clementem et hujus legatum Campegium. Si quaedam mutarentur, quae nullo religionis dispendio, nulla publici status convulsione mutari possunt, idque fieret auctoritate pontificum, episcoporum et principum, mundus (opinor) inciperet auscultare et spes esset paulatim redituram concordiam. Nunc utraque pars mordicus tuetur sua.

Erasmus, *Opera omnia*, deel III, pars I, blz. 826. — Zie hierboven onze stukken nr 90, blz. 130, nr 113, blz. 161, nr 130, blz. 183, nr 194, blz. 254 en nr 208, blz. 268.

240.

1524, December 1, 's Gravenhage. Notarieele acte van de verbintenis aangegaan bij 't ontvangen der pastorij van Voorburg door Jan van Polanen ; onder meer dat hij de Luthersche secte niet zal voorstaan, geene kettersche boeken ten zijnent zal houden en met geene verdachten zal omgaan. — Leeft hij deze beloften niet na, dan is hij van deze pastorij vervallen en geeft hij bij dezen aan verscheidene opgenoemde geestelijken volmacht om hem te laten vervangen.

Procuratorium ad resignandum ecclesiam de Voorburch, si dominus Jo. de Pelanen, presbiter ibidem, ultra sex ebdomadas se ab ecclesia absentaverit vel Luterianam doctrinam docuerit.

In nomine Domini amen. Anno a nativitate eiusdem millesimo quingentesimo vicesimo quarto, indictione duodecima, die vero prima mensis Decembris, de mane hora quasi octava, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Clementis, divina providentia pape septimi, anno eius secundo, in mei notarij publici testiumque infrascriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum, praesentia personaliter constitutus honorabilis ac discretus vir et dominus, dominus Johannes de Palanen, presbiter Traiectensis diocesis, antequam ad ecclesiam parochialem de Voirburch, vacantem per mortem venerabilis viri, domini et magistri Lamberti Ottonis, presbiteri, illius ultimi possessoris, per illustrem dominam Josinam de Egmonda, dominam de Wassenaer, etc., vere et indubitate patronissam dicte ecclesie, presentabatur, in fide boni viri et mediante iuramento, tactis sacrosanctis Dei Evangelijs prestito, ad manus mei notarij infrascripti promisit, prout per presentes promittit, quatenus personaliter

in dicta ecclesia de Voirburch residebit ac eidem in propria persona deserviet, et quod sectam Lutherianam, que iam proch dolor regnat, non docebit nec libros illius doctrine leget aut unquam in domo seu habitationis observet, vel conversationem cotidianam cum aliquo, quem scit illius pestifere secte esse seu fore auctorem, habebit; quod si ullo unquam tempore postea se per sex ebdomadas (*sic*) continue a residentia personali dicte ecclesie absentaret, sine consensu patroni vel patronisse, in tempore existentis, petito et obtento, vel probatum fuerit quod doctrinam Lutherianam doceret, libros prefate doctrine in domo sua scienter haberet, vel se de huiusmodi pestifera secta intromiserit, eo eventu ipse dominus Johannes de facto erit privatus ecclesia predicta, et patronus seu patronissa, in tempore existens, eandem ecclesiam, ac si per mortem vel liberam resignationem vacaret, alteri cuicunque libere conferre valebit.

Et pro maiori securitate premissorum prefatus dominus Johannes omnibus melioribus modo, via, iure, causa et forma, quibus melius et efficatius potuit et debuit, potest et debet, constituit et ordinavit suos certos et indubitatos procuratores irrevocabiles, scilicet venerabiles ac circumspectos viros, dominos et magistros Petrum de Gouda, decanum in Naeldwyck, Jacobum de Gouda, curatum in Wassenair, Gherardum de Myda, legum doctorem, consiliarium domus de Wassenair predicte, necnon omnes et singulos presbiteros, clericos, notarios, causarum procuratores, quorum nomina et cognomina pro sufficienter expressa haberi voluit, et quemlibet eorum in solidum, ad ipsius domini constituentis nomen et pro eo, in eventu quo se ultra sex ebdomadas absentaverit a residentia ecclesie predicte, vel doctrine Lutheriane se intromiserit, statim et illico resignandam dictam ecclesiam de Voirburch in manibus ordinarii loci, ad utilitatem cuiuscunque presbiteri vel clerici, per dominum patronum vel patronissam, pro tempore existentem, nominandi, iuravitque insuper idem dominus constituens per sancta Dei Evangelia, quod presens hoc suum procuratorium non revocabit, volens illud perpetuo tenere sub pena iuramenti et periurii: promittens idem dominus constituens, legittima ob hoc in manibus mei notarij publici infrascripti interveniente stipulatione, se ratum, gratum atque firmum perpetuo habiturum totum id et quicquid per dictos suos procuratores et eorum quemlibet actum, dictum factumve fuerit, seu alias quorumlibet procuratum, relevans nichilominus eosdem cuniunctim et divisim ab omni onere, ipsis seu cuilibet eorum premissorum, occasione quorumlibet incumbente, sub ypotheca et obligatione omnium et singulorum bonorum suorum mobilium et immobilium, presentium et futurorum, ac qualibet alia iuris et facti renunciatione ad hec necessaria pariter et cautela. Super quibus omnibus et singulis prenominatus dominus constituens petijt a me notario infrascripto, sibi confici unum vel plura publicum seu publica in meliori forma instrumentum aut instrumenta.

Acta sunt hec Hagis in domo inhabitationis supradicti domini et magistri Petri de Gouda, decani in Naeldwyck, sita infra scepta curie Hagensis, sub anno, indictione, mense, die, hora et pontificatu, quibus supra, presentibus ibidem honestis viris Egidio filio Adriani, clerico, et Jacobo de Gouda, laico Traiectensis diocesis, testibus fide dignis, ad omnia premissa rogatis et requisitis.

Et ego Franciscus, filius Garbrandi, clericus Traiectensis diocesis, sacra imperiali auctoritate notarius juratus, quia premissis omnibus et singulis, dum sic, ut premittitur, fierent et agerentur, una cum prenominatis testibus presens interfui eaque sic fieri vidi et audivi, idcirco hoc presens publicum instrumentum, manu mea propria scriptum, exinde confeci et in hanc publicam formam redegi signoque et nomine meis solitis et consuetis subscripsi et subsignavi, in fidem, robur et testimonium omnium et singulorum premissorum, rogatus et requisitus.

Franciscus Garbrandi.

Stadsarchief te Delft, Lade 14; medegedeeld door J. Soutendam in het *Kerkhistorisch Archief*, deel III, blz. 116-119.

241.

1524, December 2, Utrecht. Raadsbesluit waarbij Feltijn die Goltslager, speelman, veroordeeld wordt om twee uren aan den paal gesteld en eeuwig uit de stad gebannen te worden, omdat hij eene non uit haar klooster gelokt heeft, haar belovende ze te huwen, en daarna haar verkracht heeft.

Des Vrijdages na Sunt Andries dach.

Want Feltijn die Goltslager, speelman, een geprofesside nonne oft zuster mit scriften ende anders haer wys makende, dat hy se te echte nemen soude, twelck ketterye is, uut haer clooster verleyt ende gevioleert heeft na zyns selfs belydinge, soe sleten scepene, raide ende oudermanne, dat hij mergen twee uren lanck optie kack staen sel mit een tytelbrieff voer zyn hooft ende voert uuter stat ende statvryheyt wesen sel ewelick op zijn lyff ende doen behoirlicke oircunde in brieven.

Rijksarchief te Utrecht, *Raedsdagboek*, fol. 115 verso

242.

1524, December 12, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Joris, hertog van Saksen, over de eerste beginselen en de verbreiding van Luther's ketterij door de schuld der geestelijkheid, ook in de Nederlanden, en over het verkeerde der kettervervolging. — Luther en de Keizer waren eerst niet onverzoenbaar. Door het roepen en tieren der monniken heeft men de ketterij veeleer verbreid dan beteugeld. Kerkers, herroepingen en brandstapels kunnen enkel dienen tot het ophitsen der menigte,

zooals men het gezien heeft te Brussel, met de verbranding der twee Augustijnen. De verbittering is dreigend; met zachtmoedigheid is wellicht iets te bekomen.

Lutherum, quandoquidem prior ad me scripserat, clam admonui, ut rem sincero gereret animo eaque moderatione quae deceret Euangelii professorem. Nec Caesaris animus adhuc abhorrere videbatur a Lutheri doctrina. Tantum monachi quidam et commissarii vociferabantur, quorum quaestui videbatur aliquid decedere. Horum insanis tumultibus potissimum effectum est, ut ex parva scintilla tantum surgeret incendium...

Nunc magnopere vereor, ne vulgaribus istis remediis (hoc est palinodiis, carceribus et incendiis) malum nihil aliud quam exasperetur. Bruxellae primum exusti sunt duo: tum demum coepit civitas favere Luthero. Si lues haec dimanasset ad paucos, posset utcunque amputari; nunc adeo late pervagata est, ut ipsis etiam monarchis existimem metuendum. Non haec eo spectant, ut censeam hoc malum esse negligendum, sed ut doceam vulgaribus remediis non esse exasperandum. Quem movet illa palinodia incendii metu extorta? Deinde unus aut alter affectus supplicio, quid aliud quam irritat tam numerosae factionis animos? Age, fingamus his remediis opprimi posse malum, quid refert opprimi mox vehementius repullulaturum? Ac mihi quidem nonnulla spes esset pontifices ac principes ad aequas conditiones flecti posse, si remitteret fortassis nonnihil et Lutherus; verum hic [Basileae] Lutheranos quosdam video, de quibus mihi nulla spes est aequis legibus auscultaturos. Itaque, quod superest, pura conscientia venor occasionem, si queam aliquid adferre momenti ad sarciendam publicam concordiam; et si non licet praestare quod optimum est, certe quod optimum est non desinimus assiduis a Christo votis flagitare.

Erasmus, *Opera omnia,* deel III, pars I, blz. 837 en 839. — In eenen brief (uit Bazel, den 15 Juni 1525 aan Natalis Bedda) schreef Erasmus : « Ab articulorum censuris, a clamoribus ventum est ad bullas, ventum est ad incendia librorum, tandem ad exustiones hominum. Quaeso, quid profectum est? » (Ibid., blz. 869). — Zie ook hierboven onze stukken nr 233, blz. 289 en nr 239, blz. 294.

243.

1524, December 21, Kampen. Bevel van den magistraat van Kampen om alle Luthersche boeken in de handen der burgemeesters te leveren. — Degenen, die hierin zouden te kort schieten, zullen eene boet van tachtig pond betalen.

Op dach Thome apostoli.

Scepenen ende raedt gebieden allen borgeren ende inwoeneren, dat sij tusschen dit ende en Kersdaege naistcoemende in handen der burgermeysteren brengen sullen alle Luters boecken, die Luyter offte ymant anders

van den dwelinge gemaeckt hebben; ende wie na des voers. sonnendach eynige boecken bevonden wordt te hebbene hem offte ymant anders toebehoerende, sall gebroecken hebben ter stadt behoeff lxxx pond.

Stadsarchief te Kampen, Reg. *Digestum novum 1450-1567*, fol. 94 verso; afgedrukt door Velthuijsen in het *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*, deel XVII, blz. 107.

244.

1524, December 22, Amsterdam. Verbod van wege den magistraat kettersche liederen aan te heffen en oneerlijke schriften te verspreiden op straf van lijf en goed. — Smaadliederen en kreten werden 's nachts vóór 't huis van geestelijken en andere rechtgeloovigen gezongen. Smaadschriften tegen den paus, de aflaten, enz. werden heimelijk aan de kerkdeuren en altaren vastgehecht. De aanklagers zullen telkens drie karolusgulden ontvangen.

Gecundicht den xxii^en^ Decemb. a^o^ xxiiii.

Van de Lutheranen quade manieren. Al eest soe dat in voertyde zeer scarpelicke geboden is geweest, dat men gheene heymelicke vergaderinghen ofte schoelen soude moeten houden van sekere leringhen ofte dwalinghen hoe men die best soude moghen noemen, die (God betert) noch dagelykcx gesaeyt werden, noch enighe predicanten, die in de kercken ende capellen prediken, moeten straffen mit worden noch mit wercken, mer soude eenen yegelycke den oversten wel moeten anbrengen de materie daerinne de predicanten dwaelen, all breeder begrepen in de willekeure daeroff gecundicht; dese nochtans nyet tegenstaende bevynt men mitter waerheyt, dat eenighe mit zeer quade manieren by nachte ende ontyde een oneerlicke sanck maeken ende een roep laten opgaen voer enigher predicanten en goeder luyden huysen van straffinghe en berespinghe van hoeren sermoenen ende leven, ende oeck mede, dat quader is, dat eenighe int heymelicke stellen voer kercke dueren ende an outaers famose libellen ende oneerlicke scriften roerende den oneer van onse alder heylichste vader den paeuws, den offlaeten, meer andere personen ende diergelycken, dat myne heeren van den gerechte gheensins gedoogen willen by yemant gedaen te werden. Gebieden daeromme zeer scarpelicke, dat nyemant voertan sulcken geroep of sanck en make ofte oeck enighe famose libellen ende quade scriften tot oneer van yemande opstellen tot enighe plaetssen, op gecorrigeert te werden an lyff ende goet. Ende de gheene, die zulcx den heeren anbrochte ende de personen die zulcx gedaen hadde den heeren noemde, die sal hebben van elcke reyse iii karolusgulden.

Stadsarchief te Amsterdam, *Keurboek*, D, fol. 103; afgedrukt bij J. A. Grothe, *Merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16de eeuw*, in de *Kronijk van het historisch Genootschap te Utrecht*, 12de jaargang, 1856, 3de reeks, deel II, blz. 98.

245.

1524, vóór December 31, Dordrecht en Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van twee zijner leden eerst naar Dordrecht, om een onderzoek in te stellen nopens Cornelis Woutersz, schoenmaker, die een kettersch boek geschreven had; daarna naar Delft, om hun onderzoek voort te zetten en aldaar den pastoor van 't Oude Gasthuis te ondervragen.

Meester Aelbrecht van Loo, raedt ordinarys, als commissarys, ende meester Aerndt Sandelin, griffier vanden voors. Houe, die duer beuel vanden zeluen Houe gereyst zyn tot Dordrecht, om aldaer te hoeren een Cornelis Wouterszoen schoemaecker, die een boucke gemaect hadde jnhoudende diuersche dwaelinghen, ende oeck te nemen jnformacie opten gheenen, die hy soude bedragen mit dat daer ancleuen mochte; jn welcke reyse die voors. meester Aelbrecht ende griffier geuaceert hebben onder vaeren, besongnen ende wederkeren den tyt van thien dagen; zyn noch omme huer jnformacie te voldoen gereyst vuyten Haghe tot Delft, aldaer zy gehoert hebben eenen priester, pastoer van toude gasthuys, daerinne zy geuaceert hebben eenen dach; facit tsamen elff daghen, die voors. meester Aelbrecht tot xxxij stuuers ende die voorscreuen griffier tot xxvj stuuers sdaechs, beloept tsamen ter somma tot van een ende dertich ponden xviij s. van xl grooten tpondt, die hem byden voors. Houe toegetauxeert zyn ende geordonneert desen ontfangher hemluyden die te betaelen, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert jn date den lesten dach jn December anno xxiiij. Waeromme hier xxxj £ xviij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (*1 Maart 1524-laatsten Februari 1525*), fol. xxxvij en verso.

246.

1524, December 31, Dordrecht en Mechelen. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van zijnen griffier naar Mechelen bij de Landvoogdes en den Stadhouder, om instructies te vragen nopens Cornelis Wouters, schoenmaker te Dordrecht, die verscheidene kettersche boeken geschreven had.

Meester Aernt Sandelin, griffier vanden voors. Houe, die duer beuel ende ordonnancie vanden voors. Houe gereyst js geweest alhier vuyten Hage by my[ne] g[enadige] v[rouwe] ende myn heere die stadthouder, omme te rapporteren ende verthoenen tgundt dat by hem ende meester Aelbrecht vander Loo, raedt, gedaen js tot Dordrecht jnder saecke van eenen Cornelis Wouters schoemaecker, die zeeckere boeckens gemaect hadde jnhoudende diuersche dwaelinge ende tselue boeckxkens ende oeck zeeckere jnformacie roerende

die van Kekum (1) ende Oesterwyck mede genomen, om op als te weeten de belieften vander zeluer my[ner] genadige vrouwe ende myn heere den stadthouder; ende heeft den voors. gritlier van als gebrocht antwoorde; om welcke voyaege hem byden voors. Houe toegetauxeert js den tyt van zestien dagen, daerinne gerekent een philippus gulden, die hy gegeuen heeft den dienaers vanden deken van Louen voorde expedicie, tot xxvj stuuers sdaechs, beloepende ter somme van twintich ponden xvj s. van xl grooten tpondt, die hem by desen ontfanger betaelt zyn, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert jn date den lesten dach Decembris anno xxiiij. Waeromme hier xx £ xvj s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (*1 Maart 1524-laatsten Februari 1525*), fol. xlvij verso.

247.

1524, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amsterdam, om aan den schout dezer stad bij brieve te vragen, hoe hij gehandeld had met sommige van ketterij verdachte personen.

Cornelis Leenaertsz., gezworen boode vanden Houe, van dat hy gereyst js geweest mit zeeckere besloeten brieuen vanden zeluen Houe anden schoudt van Amsterdam, omme te hebben zeeckere informacie, die hy gedaen hadde jegens sommige persoonen gefameerdt van die secte van Luther; daer voeren hem toegetauxeert js vier dagen tot zes stuuers sdaechs, die hem by desen ontfanger betaelt zyn, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert. Waeromme hier xxiiij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. lxiiij verso.

248.

1524, Amsterdam en Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over eene reis van twee zijner leden naar die beide steden om een onderzoek in te stellen nopens: 1° Jan Court wegens het herbergen van eenen broeder en eene non, en wegens opstand tegen den prior; 2° Bouwen Jansz., priester, wegens verscheidene delicten; 3° Maerten Braem, deurwaarder van den Grooten Raad, wegens concussie; 4° Duyffgen, huisvrouw van Adriaan Ockersz., wegens ketterij.

---

(1) Kedichem, in 't land van Arkel, prov. Zuid-Holland.

Meester Reynier Brundt, raedt ende procureur generael, ende Jan Heynricxz., secretarys van desen Houe, die geuaceert hebben binnen der stede van Amsterdam, omme te doen zeeckere vier jnformacien precidente jegens Jan Court, poorter der voors. stede, roerende dat hy binnen zynen huyse gehuyst ende onderhouden heeft eenen broeder Lambrecht, conuentuael vande regulier tot sGrauesande, ende suster Margriete, conuentuael tot Rodenburch; ende die prioer ende ouerste commende tot zynen huyse vergeselscapt mit eenige andere regulieren omme hemluyden te vangen, heeft die zelue geresisteert ende zyn mesch gevuyst ende gesteecken naer een vanden regulieren; die tweede jnformacie jegens heer Bouwen Jansz., priester ende pastoer tot Amsterveen, roerende diuersche delicten by hem gecomitteert: die derde jegens Maerten Braem, duerwaerder vanden Grooten Raedt, roerende zeeckere concussien ende composicien by hem gemaect ende gedaen aen den persoonen van heer Geryt Lou priester ende anderen; ende die vierde tot Amsterdam ende Leyden jegens Duyffgen, huysvrouwe van Adriaen Ockersz., poirterse der stede van Amsterdamme, angaende die heresie by haer gesustineert jn jegenwoerdicheyt van broeder Claes Spruyt; jn welcke voorn. reyse zy geuaceert hebben den tyt van zes dagen, te weeten die voorn. procureur generael tot xxxij stuuers sdaechs, ende die voorn. secretarys tot xxij stuuers sdaechs; ende betaelt broeder Claes Spruyt, jacopyn ende terminarys tot Amsterdamme, drie rynsguldens ende zes stuuers, van dat hy tot twee reysen gecommen js van Amsterdamme tot jnden Hage ende Leyden ende aldaer gedaen zyn deposicie roerende die voorn. heresie, die gecontinueert worde binnen der stede van Amsterdamme; beloepende die voorn. somme jn als xix £ x s. van xl grooten, die hem by desen voors. Houe toegetauxeert zyn; ende by desen ontfanger betaelt, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert. Waeromme hier xix £ x s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (*1 Maart 1524-laatsten Februari 1525*), fol. xl verso en xlj.

249.

1524, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen deurwaarder naar Amsterdam, om verscheidene personen bij den procureur generaal te ontbieden, wegens het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten.

Danckert Pietersz., duerwaerder, die tot versoucke vanden procureur generael vanden voors. Houe gereyst js geweest mit zeeckere opene brieuen van mandementen vanden voors. Houe binnen der stede van Amsterdamme, aldaer gedachuaert zeeckere persoenen verclaert jn een cedulle onder thanteycken vanden voors. procureur generael, omme aen te hoeren alsulcken eysch ende conclusie als die zelue procureur generael op hemluyden doen ende nemen zoude willen doen, roerende dat zyluyden diuersche vergade-

ringe ende conuenticule gemaect hadden contrarie tverbodt ende jnhibicie der stede van Amsterdamme; voor welcke reyse den voors. duerwaerder toegetaxeert js vier dagen tot acht stuuers sdaechs, die hem by desen ontfangher betaelt zyn, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert. Waeromme hier xxxij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525)*, fol. lij.

250.

1524, Antwerpen en de Nederlanden. Uittreksel uit de Kronijk van het klooster te Amersfoort over de verbreiding der ketterij in de Nederlanden en de lotgevallen der Augustijnen van Antwerpen.

Anno MD vigesimo quarto invaluit ubique nimis secta Lutherana, et maxima persecutio agente et mandante imp. Carolo percrebruit, ita ut monasterium Augustinensium in civitate Antverpiana fuerit penitus desolatum omnibus fratribus cum suo priore captis, et in castro Villaefortis ductis et pariter vinctis, priore in Flandriam abducto et ad revocationem adacto, qui postea, dum liber esset, recidivans iterum captus et inde se excutiens aufugit.

Fratres autem sui longo tempore in Villaforti detenti omnes abjurarunt sectam, tribus in proposito perseverantibus. Qui Bruxellam deducti igni adjudicati et degradati. Duo ex tribus, Johannes et Henricus nomine, ibidem combusti sunt, tertio Lamberto quodam iterum recluso et ad tempus reservato.

Fere aliquot mensibus exactis, ex iisdem fratribus Antverpianis quidam Henricus Zutphaniensis ex praedicto castro relaxatus fugit Wittenbergam. Ibidem a Luthero animatus pergit Bremam, quam praedicatione invertit totam ad mentem Lutheri, ita ut omnes Bremenses efficerentur Lutherani, et fieret civitas asylum omnium profugorum, tam monachorum quam monialium, relictis cappis et vestibus sacris, et matrimonia pariter contra eorum vota contraherent, ex pene omnibus ordinibus eodem confluentibus et in libertate viventibus. Praefatus autem Henricus invitatus venire in Ditmarsiam ad praedicandum ibidem verbum Dei, ut Bremae fecerat, comprehensus est a quodam vasallo, cui detectus fuerat, quem coëgit revocare quod praedicaverat. Ipso autem renuente, ad palum ligatus combustus est.

Kronijk van het klooster *de Birckt* te Amersfoort (1395-1541), bij Matthaeus, *Fundationes et fata ecclesiarum*, blz. 521.

251.

1524, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Montfoort met

eenen brief voor den inquisiteur Herman vander Goude, doctor in de godgeleerdheid, opdat deze naar den Haag zou komen.

Andries Meeusz., gezworen boode, van dat hy gereyst js mit zeeckere besloeten brieuen an meester Harman vander Goude, doctoer jnder godtheyt, jnhoudende dat hy, aengesien sbriefs, jnden Hage commen zoude, die hy tot Montfoert beuant; voor welcke reyse hem byden voors. Houe toegetauxeert js vier dagen tot vj stuuers sdaechs, die hem by desen ontfanger betaelt zyn, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergeleuert. Waeromme hier xxiiij s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525), fol. lxvij verso.

252.

1524, Leuven. Aanteekening over den inquisiteur Andreas Hugonis van Delft, prior der predikheeren te Leuven.

Octavum (capitulum provinciale electivum celebratum fuit) Lovanii anno 1524.

In hoc capitulo, mortuo P. Mag. Jacobo a Calcar, in provincialem electus fuit P. Andreas Hugonis de Delft, conventus Hagensis filius, haereticae pravitatis inquisitor et actualis prior Lovaniensis.

Pater B. De Jonghe, *Belgium Dominicanum*, blz. 16.

253.

1524, Tiel. Aanteekening van Schoockius over het ieveren van Gerardus Geldenhauer Noviomagus aldaar ten voordeele der Hervorming. — Hij laat er vrij prediken, maar wordt bij de wereldlijke en geestelijke overheid aangeklaagd en vlucht naar Straatsburg. (Later wordt hij in eene polemiek met Erasmus gewikkeld.)

Primam glaciem fregit feliciterque cum sophistis congrediendo haut paucos in hoc ducatu [Geldrensi] Christo lucrifecit Gerardus Geldenhaurius, a patria vulgo Noviomagus dictus. Is, mortuo Philippo Burgundo, episcopo Ultrajectino, cui, uti superiori capite notatum fuit, operam suam impenderat, omnem operam dedit, ut lucem purioris doctrinae, quam ex primis in Belgio, utpote sectator Wesseli Gansfortij admiserat, ad plures diffundere posset.

Idem hic anno 1524 (uti in pleniori opere, cujus hic tantummodo lineamenta exhibeo, suo tempore ostendam) nomine equitum Ultrajectinorum Teutonici ordinis, qui commendatorem suum Tielae habere solent, Tielam missus, quo ecclesiae, quae Trajectinae subjecta erat, prospiceret, instituit, cum nullum ordinem admisisset, libere in illa urbe concionari secundum potes-

tatem, quam practexebat sibi jam diu ante a Philippo Burgundo factam. At eo nomine primum apud Carolum Egmondanum, [ducem Gelriae], et dein quoque Henricum Bavarum, Ultrajectinum episcopum, accusatus, quasi arrogasset sibi potestatem ex erronei seculi formula rite ordineque non delatam, solum vertit Argentoratumque concessit.

Ubi dum sedet scribendoque bonae caussae adesse studet, Erasmum, quem, uti ex ejus epistolis liquet, amicum habuerat, inimicum cepit, eo usque ut hic evulgarit epistolam ad Vulturium Neocomum sive hunc ipsum Geldenhaurium, qui minus tempestive ex Erasmi sensu classicum cecinerat virosque principes ad considerandam Evangelij caussam excitaverat. Quantam vero injuriam pio et zelotae Noviomago fecerit Erasmus, patet ex quodam scripto lectu sane dignissimo, procurantibus theologis Argentoratensibus Argentinae edito anno 1530 sub hoc titulo : « Epistola apologetica ad syncerioris Christianismi sectatores per Frisiam Orientalem et alias Inferioris Germaniae regiones, in qua Evangelij Christi vere studiosi, non qui se falso Evangelicos vocant, ab ijs defenduntur criminibus, quae in illos Erasmi Roterodami epistola ad Vulturium Neocomum intendit. Per ministros Evangelij ecclesiae Argentoratensis. » Ex qua epistola, uti liquido colligi potest quam bene de Reformatione meritus sit Geldenhaurius, ita ex ea constat jam anno 1530 plurimos per Belgium Evangelicae doctrinae studiosos fuisse.

Schoockius, *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis*, blz. 456, 457. — Zie overigens J. Prinsen, *Gerardus Geldenhauer Noviomagus* ('s Gravenhage 1898).

254.

1524, Vlaanderen. Uittreksel uit de rekeningen van 's Keizers algemeenen ontvanger, over eene som van twee honderd pond, geleverd ten behoeve der kettervervolging, aan Jan Maquet, pauselijken procureur.

A Johannes Maquet, de Binches, procureur et promoteur de nostre saint Père le pape, pour le fait des luthériens, la somme de deux cents livres du pris de xl gros, que par le commandement et ordonnance dudit seigneur Empereur, de ma dame l'archiduchesse et de messeigneurs du privé Conseil et des finances, le receveur général luy a baillé et délivré comptant, en prest et paiement sur les despens quil avoit convenu et conviendroit faire pour procéder et corriger ceulx tenant le parti de Luthere.

Archief van het Noorder Departement te Rijsel, *Registre B 2320*, fol. 342 verso; (Compte de Jean Micault, receveur général des finances de l'Empereur, comte de Flandre, du 1er janvier 1523 (V. S.) au 31 décembre 1524); aangehaald bij Dehaisnes, *Inventaire des archives départementales du Nord*, deel IV, blz. 376.

255.

1525, vóór Januari 2, Dordrecht. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van twee raadslieden naar Dordrecht, om den schoenmaker Cornelis Woutersz., van ketterij verdacht, te onderhooren.

Meesters Jan van Duuenuoirde ende Aelbrecht van Loo, raeden als commissaryssen, die duer beuel ende ordonnancie vanden zeluen Houe gereyst zyn alhier vuyten Hage tot binnen der stede van Dordrecht, omme aldaer te hoeren ende examineren een Cornelis Woutersz. schoenmaecker, besmet zynde mitten dwaelinghen van Maertyn Luther; waer jnne die voors. commissaryssen gevaceert hebben tsamen den tyt van neghen dagen tot xxxij stuuers sdaechs elcxs, beloept tsamen ter somme toe van acht ende twintich ponden zestien scellingen van xl grooten tpondt, die hemluyden byden voors. Houe toegetauxeert zyn ende geordonneert desen ontfanger hemluyden die te betaelen, blyckende by dordonnancie begripende quitancie hier ouergelevert jn date den tweeden dach jn Januario anno xxiiij, stilo curie Hollandie. Waeromme hier xxviij £ xvj s.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten (1 Maart 1524-laatsten Februari 1525)*, fol. xxxvij verso en xxxviij.

256.

1525, Januari 23, Leiden. Beslissing van den magistraat, dat alle misbruiken, door de hoogere geestelijkheid gepleegd, zullen aangeteekend en aan den procureur-generaal van 't Hof van Holland gezonden worden.

Den 23n in Januario anno 1524... Is mede geopent, datmen begeert, datmen alle die gebreken, die dagelicx gebueren byden geestelicke officieren als wybiscoppen, officialen ende anderen, tusschen dit ende Maerte op gescryfte zoude stellen, om te leueren den procureur generael, om alsdan dair inne te voirsien, zulcx als behoeren zal, etc. Hierup is gestemmet : *fiat.*

Stadsarchief te Leiden, *Vroedschapsboek*, A, fol. 37.

257.

1525, Februari 3, Arnhem. Brief van hertog Karel van Gelder aan paus Clemens VII over de uitbreiding der ketterij in Duitschland en de maatregels, die daartegen genomen worden. —

Na vastgesteld te hebben, dat de leer van Luther zich dagelijks meer en meer verspreidt, zoowel onder de geestelijken als onder de leeken, doet hij den Paus opmerken, dat verscheidene, zoowel geestelijke als wereldlijke vorsten dikwijls de oogen luiken, als het er zou op aan komen strenge maatregels te nemen. Daarom verzoekt hij den Paus, deze vorsten aan hunnen plicht te willen herinneren. En, aangezien het aan hem, Karel van Gelder, kan gebeuren kettersche geestelijken te moeten vervolgen, zoo vraagt hij, dat de Paus hem daartoe de noodige macht zou verleenen.

Beatissimo in Christo patri Clementi septimo, pontifici maximo.

Post oscula pedum beatissimorum humillime exhibita devotissime commendamus nos sanctitati vestre.

Beatissime pater. Cum per totam fere Germaniam Lutherana heresis perniciosissime, proh dolor, disseminata pullulare ac vigere in dies magis ac magis incipiat non in secularibus modo, sed etiam in ecclesiasticis personis, nos quoque pro viribus eam supprimere et extirpare conemur, ita ut minimus ipsius rumor in nostra ditione hactenus extiterit; mirum in modum dolemus, quod non idem quoque fiat a vicinis circum nos hic principibus tam ecclesiasticis quam secularibus, qui, ut nobis videtur, multa conniventibus oculis permittunt et dissimulant, que non admodum difficili opera impedire et reprimere possent. Eam ob causam humillime obsecramus, ut S. V. dignetur ipsis aucthoritate qua fungitur apostolica mandare, ut diligentius aliquatenus hanc in rem animadvertant et invigilent, ne belua hec multorum capitum Christi ecclesiam simul cum pastore et ovibus suis absorbeat, quod quam miserabile et horribile futurum esset, quis dicere possit?

Nos vero, quoniam apud ecclesiasticas personas non minimam hujus mali partem latere sentimus, et in christos Domini manum nostram mittere non audemus, valde non solum utile, sed et necessarium fore credimus, ut nobis quoque et ceteris dictis principibus authoritatis vestre apostolice mandato permittatur licentia in rectam illos Christiane religionis viam a patribus olim institutam et tanto iam tempore sanctissime observatam reducendi ac cum effectu cogendi, suppliciis etiam extremis, si non resipuerint, afficiendi, prestabimus omne quodcunque potuerimus officium, etiam si opes omnes nostras, corpus et vitam denique ipsam impendere necessarium fuerit, non defuturi sumus negocio huic tam sancto tamquam vere necessario, si modo auctoritatem hanc nostram sinceram, quam etiam Christianissimam esse non dubitamus, obedientiamque veram ac debitam confirmaverat, mandatum authoritatis vestre apostolice, quam Christus dominus ecclesie sue gubernaculo tenentem longeva in omni felicitate conseruet.

Ex oppido Arnhem, III Februarii anno MDXXV.

Obedientissimus filius

Carolus, dux Gelrie et Julie,
Comesque Zupanie, etc.
Charles.

P. Balan, *Monumenta saeculi XVI*, deel I, blz. 323, 324; ook op het Archief van Arnhem, als afschrift in het *Lib. XII* geregistreerd; reeds afgedrukt bij G. Van Hasselt, ***Stukken voor de vaderlandsche historie***, deel II, blz. 72 en 73; bij Pontanus, *Historiae Gelricae libri XIV*, blz. 720; en bij Hille Ris Lambers, *De Kerkhervorming op de Veluwe*, bijlagen, blz. XLII.

258.

1525, Februari 12, Rome. Uittreksel uit de breve van paus Clemens VII gericht tot kardinaal Erardus van der Mark, prins-bisschop van Luik, om hem tot opperinquisiteur der Nederlanden aan te stellen. — De Paus zegt gehoord te hebben, dat de Luthersche ketterij in sommige gedeelten der Nederlanden dagelijks toeneemt; ook denkt hij, dat aldaar eene hoogere macht van noode is dan degene der inquisiteurs door den kardinaal Laurens (Campegio) benoemd. Daarom verleent de Paus bij dezen aan Erardus een oppermachtig toezicht over deze en alle andere kettermeesters der Nederlanden.

Dilecto filio nostro Erardo, tit. S. Chrysogoni presbytero cardinali Leodiensi.

Cum ex diversorum fidedignorum assertione non sine gravi cordis nostri dolore intelleximus, venenum Lutheranae haeresis in dictis partibus nempe Belgii non solum adhuc extinctum non esse, sicuti sperabamus propediem fore, verum etiam humani generis inimico instigante videri quibusdam in locis ac populis eorundam partium latius in dies effundi pluriumque Christi fidelium animos ab orthodoxae fidei sinceritate alterare, ac propterea nobis persuaserimus ad pestem hanc ab eisdem partibus ac populis penitus extirpandam auctoritate majori, quam qua dicti inquisitores a Laurentio cardinale ac legato deputati pollent, opus esse; praesentes ad circumpectionem tuam, cujus in dictis partibus non minorem apud omnes auctoritatem et gratiam quam dignitatem esse novimus, dandas duximus, quibus eandem in Domino hortaremur, prout ex animo hortamur, ac in virtute sanctae obedientiae requirimus, ut ipsa omnem industriam, solicitudinem atque conatum in hoc impendere et conferre satagat, quo negotium sanctae inquisitionis his malis temporibus summe necessarium in dictis partibus digne ac strenue et prout divini honoris catholicaeque fidei ratio necnon salus animarum requiret, administretur; quod quo efficacius praestare valeas, nos tibi in eisdem partibus plenam ac supremam super dicta sancta inquisitione ejusque ministris praefatis et aliis quibuscumque superintendentiam et auctoritatem tribuimus.

Et infra : Tu itaque, dilecte fili, commissionem hanc atque provinciam sanctissimam magno animo ac solita pietate amplectere teque ad euellenda ab agro inimico pessima Lutheranae perfidiae zizania, quae inimicus homo ad

perdendam bonam segetem superseminavit, juxta talentum multiplex tibi a Domino creditum toto pectore in spe coelestis auxilii accommoda, certo tibi persuadens nullam tota vita tua occasionem tibi offerri posse, qua vel majus Deo obsequium vel rem te tuoque gradu et auctoritate digniorem ac nobis ac sanctae huic sedi gratiorem praestare valeas.

Datum Romae, XII. Februarii MDXXV, pontificatus nostri anno I.

Odoricus Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, deel XX, blz. 438; D. Gerdes, *Historia Reformationis*, deel III, blz. 45, 46.

259.

1525, Februari 14, Antwerpen. Veroordeeling tot zes jaren verbanning uitgesproken door den magistraat tegen Jan Berckmans, scheemaker, omdat hij kettersche boekjes verkocht en uitgedeeld had.

Ghecorrigeert bij heeren Clause van Lyere, riddere, scouteth, burgermeesteren, scepenen ende raide der stadt van Antwerpen, opten XIIII^en^ dach van Februario anno XXIIII.

Jan Berckmans, scheemakere, overmidts dien, dat hij sekere boecxkens diveerseen lieden vercocht ende ghedistribueert heeft, dewelcke bevonden zijn inne te houdene ketterye ende grote oneere vanden Heylighen Sacramente, daeraf de heere ende stadt wel gheinformeert zijn ende sunderlinge, want hij ghedaen heeft tegens de mandementen ende bevelen van onsen aldergenadichsten heere den Keyser; sal porren, binnen sonnenscyne, vuyter stadt ende vrijheyt, ende, binnen den derden daghe, vuyten meregreefscape van Antwerpen, ende blyven buyten die woonen, den tyt van sesse jaren, op daten van desen ingaende, op zijnen hals.

Stadsarchief te Antwerpen, *Correctieboeck*, 1513-1563, fol. 26; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel VII, blz. 139.

260.

1525, Februari 14, Antwerpen. Veroordeeling tot eene bedevaart naar Keulen, op de verbeurte van zijn voorste lid, uitgesproken door den magistraat tegen Hendrik Peters, boekverkooper, die Luthersche boeken verkocht had. (Den 25 Feb. is hij in Antwerpen terug en biedt zijne getuigenisbrieven aan.)

Ghecorrigeert bij heeren Clause van Lyere, riddere, scouteth, burgermeesteren, scepenen ende raide der stadt van Antwerpen, opten XIIII^en^ dach van Februario, anno XXIIII.

Henrick Peters, boecvercoopere, overmidts dien dat hij Luytersche boecken ende andere alhier vercocht heeft, smakende ketterye, tegens den mande-

menten ons heeren sKeysers, daeraf de heere ende de stadt wel gheinformeert zijn; sal porren, binnen de sonneschijne, vuyter stadt ende vrijheit, ende, binnen den derden daghe, vuyten meregraefscape van Antwerpen, ende doen een pelgrimagie ten Heyligen Drie Coningen tot Coelen, ende, na de brieven daeraf ghesonden, nyet weder inne comen, op zijn vorste lit.

(Presentate fuerunt littere peregrinationis facte dominis a predicto Henrico, XXV[a] die Februarii anno XXIIII°, me presente J. De Keyser.)

Stadsarchief te Antwerpen, *Correctieboek 1513-68*, fol. 26 verso; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel VII, blz. 140.

261.

1525, Februari 14, Antwerpen. Verordening van den magistraat over de drukkers, binders en boekhandelaars. — Het keizerlijk plakkaat daarover wordt in de stad niet goed onderhouden; daarom schrijft de magistraat voor, dat ieder werk te Antwerpen gedrukt den naam des schrijvers, het jaartal, den naam, het merk en de woonplaats des drukkers dragen zal, mitsgaders de goedkeuring van den ordinaris en van de Leuvensche hoogeschool, zoo 't een boek over godsdienstige zaken is, of van den markgraaf, zoo 't een ander onderwep behandelt. In dezelfde voorwaarden moeten zich de vreemde boeken bevinden om te Antwerpen verkocht of gebonden te mogen worden. Dit alles op verbeurte der boeken, met verlies van het poortersrecht en tienjarige verbanning uit het markgraafschap of met andere straffen. Valsche namen, plaatsen en jaartallen brengen dezelfde straffen mede.

Geboden ende vuytgeroepen bij heeren Clase van Lyere, riddere, scouteth, burgermeesteren, scepenen der stadt van Antwerpen, des dynsendaechs, XIIII daghe in Februario, anno XV[c] ende XXIIII.

Al eest zoe, dat onse aldergenedichste heere de Keyser met zynen openen brieven anderwylen heeft doen condigen ende verbieden, opte verbeurte van lyve ende van goeden, dat gheen boecvercoopere, librarier, prenter oft andere, wie dat hy zy, Zyner Majesteyt ondersaet wesende, hem en vervoirdere te prentene oft te doen prentene, in wat plaetsen dattet zy, daerinne mentie ende vermaen gemaect wordt vanden Heyligen Gescrifte oft der interpretatien der selver, hoe luttel dat zy, sonder yerst te hebben oorlof vanden ordinaris vanden plaetsen oft zynen ghecommitteerden, metten advyse ende consente vander faculteyte vander theologien vander naester Universiteyt, approberende onder den zeghel vander selver Universiteyt de selve boecken ende schriftueren; nochtans desen nyet tegenstaende, soe vorderen hen eenige prenteren de contrarie daeraf te doene, prentende sekere boecx-

kens ende tractaten der Heyliger Schriften aengaende met interpretatien nae heuren sinne, sonder teeken, sonder daet te hebbene, oft waer ende tot wat plaetsen die gedruct ende gheprent gheweest hebben; daerinne vele ketteryen ende ongheloefs gheinsereert is ter oneeren Gods, den Heyligen Sacramente ende Marien, zynder moeder, ende doer welcke boecxkens ende de Luteraensche ketterye zynen navolgers, doctryne ende secten ghespreyt wordt, ende noch meer ende breeder soude worden, en warde daerop nyet versien;

Waeromme soe eest, dat wy, willende daerop versien nae onse vermogen, by goeder deliberatie ende rypen raide daerop yerst ghehadt hebbende, achtervolgende den statuyte vander keyserlycke majesteyt, tselve stadt houdende; cundigen ende laten weten, van sheeren ende vander stadt wegen, dat wy gheordineert ende ghestatueert hebben, ordineeren ende statueeren midts desen, dat gheen prenter binnen deser stadt oft meregreefscape gheenrehande boecken prenten en sal der Heyligen Scriftueren oft anderen materien aengaende, ten zy dat hy stelle in zyne boecken ende noeme den authoer, die deselve gemaect heeft, met oeck den datum wanneer die gheprent waren, zynen naem, zyn marck ende diese gheprent heeft, ende de plaetse, straete ende huys, waer die ghedruckt ende gheprent gheweest hebben, te wetene: eest materie der Heyliger Scriftueren aengaende, dat hy dan yerst sal moeten hebben consent van den ordinarys met approbatien vander Universiteyt van Loven, metter selver seghel beseghelt, eer hy die sal mogen vercoopen; ende eest andere materie, nyet der Heyliger Schriftueren aengaende, dat hy dan yerst consent sal moeten hebben vanden marcgrave oft zynen stadthouwere, oeck eer hy die sal mogen vercoopen;

Ende als aengaende den librairiers, boecvercoopers ende boeckbynders, dat die gheenrehande boecken, hetzy vander Heyliger Schriftueren oft andere materien aengaende, allomme, waer ende tot wat plaetsen die gheprent mogen wezen, insgelycx nyet en selen mogen vercoopen, tenzy dat in die boecken, die zy alhier vercoopen willen, ghenoempt sullen wezen de authoers vanden selven boecken, de namen vanden prenters, de plaetsen, daer die gheprent geweest hebben, ende daet wanneer die gheprent waren, oec als voere; al opte pene ende verbuerte vanden selven boecken, verbuerte oeck van hueren poorteryen, ende daertoe opte pene van thiene jaren lanck vuyter stadt ende meregreefscap ghebannen te wordene; ende, indien men namaels bevonde, dat yemant, het waere prenter, librarier oft boeckbyndere, valschelyck dede noemen eenighe authoers, namen van prenters, plaetsen oft daten, dat die vallen sal inde selve penen ende ghecorrigeert worden als voren.

Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboeck*, vol. II, fol. 114; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel II, blz. 314-315.

262.

1525, Februari 16, Amsterdam. Uittreksel uit de protocollen van Andries Jacobsz. vermeldende, dat broeder Cornelis, president

der Minderbroeders, bij den bisschop van Palermo de ketters dier stad aangeklaagd heeft wegens verdachte boeken en liederen.

(*Dagvaart 16 Febr. 1525.*) (*Post alia :*)

De president vande Minnebroeders, genaempt Broeder Cornelis, heeft geclaecht den bisschop van Palerme *de Lutheranis in oppido Aemstelredamensi*, te weten *de libellis famosis sparsis* ende oneerlicke cantileynen gesongen, etc. Wy hebben geseyt vander diligentie byden gerechte gedaen ende noch gaern te doen, etc.

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz.*, deel I, fol. 86 verso.

263.

1525, Februari 17, (*Hoorn*). Uittreksel uit eenen brief van de burgemeesteren der stad Hoorn aan Mr. Jan van Vytterwijck, meester Jan Drolshagen en andere heeren van het kapittel van den Dom te Utrecht, om den laatsten te waarschuwen tegen den verdachten priester Jan Hetersen. — Het gerucht liep, dat Jan Hetersen het huwelijk van eene weggeloopen non met eenen knecht ingezegend had. Daarom op aanvraag van den magistraat heeft Mr. Pieter Ruysch dien priester niet met de kapelanie van Hoorn begiftigd.

Wij verstaen hoe meester Jan Hetersen sich beclaecht over meester Pieter Ruych, aengaende die capellanie deser stede, die hij hem beloeft soude hebben jnt over doen vande cure, ende jndien hij die capellanie nyet en soude mogen bedienen, soude daironme actie maken up meester Pieter voirseit tot kennisse van uwer Eerwairdicheden. Dair up wij U G[enadige] voegen te weten, hoe die voirseide meester Jan Hetersen alhier voir ons upt stathuys geseit heeft, jnt bijwesen van meester Pieter Ruych, als hij van hem ontfinge ses ponden groet Vleems, dat hy buyten wille ende believen vanden burgemeesteren ende gemeente alhier voir cappellaen nyet dienen woude; ende alsoe die selve meester Jan Hetersen hier gediffameert was, dat hij die geen was geweest, die eene professide nonne mit een knecht hier en hadde doen trouwen, dwelic een jegelijck notoir is; soe is hij dairomme bij onse gemeent suspect gehouden voir een Luteriaen ende mits dien onbeqwaem voir cappellaen te dienen; waeromme meester Pieter Ruych, nyet willende doen dan naet believen van ons ende die gemeente, ende omme een qwade te verhoeden, den voirseiden meester Jan Hetersen verlaten heeft ende hem versien van een andere, dair ons an genoecht. Wairomme wij seer vruntlijken an U Eerwairdicheden scrijven ende oitmoedelijken begeren, jndien die voirseide meester Jan, meester Pieter Ruych ter cause van desen enige moyte souden willen doen, ghij hem dairjnne

wilt voerstaen, gemerct meester voirseit jnt afsceyden van hier meester Pieters wel te vreden was ende nyet dienen woude, gelijck voirseit staet.

Stadsarchief te Utrecht, deel B, 567; afgedrukt bij van Asch van Wijck, *Archief*, deel III, blz. 149.

264.

1525, Februari 22, Wittenberg. Uittreksel uit eenen brief van Luther aan Johannes Lang over het verbranden van den karmeliet Bernhard te Mechelen.

Nova hic nulla, nisi quod exustus dicitur apud Mechlinam pro verbo Dei Bernhardus carmelita quidam, sicut et Henricus noster in Diethmaria.

E. L. Enders, *Luther's Briefwechsel*, deel V, blz. 130-131. — Spalatin schreef daarover : « Ex Inferiori Germania scribebatur nonnullis principibus, Bernardum carmelitam, aetate quinquagenarium, virum pium et eruditum et fortem evangelistam, in oppido Britz (Diest?) quinque aut sex milliaribus a Mechlinia martyrem factum Christi. Nam reliquos monachos.... tantas parasse insidias, ut adductum in invidiam tanquam haereticum ad ignem raperent. In ignem autem ter frustra conjectum : nam ignem semper extinctum : donec inventus sit, qui malleo caput ejus percussum interemerit. Postea cadavere denuo in ignem conjecto, ignem ut antea restinctum, et cadaver ex oculis adstantium disparuisse, secuta constanti fama, virum Dei in coelum translatum esse. » — Zie Enders, deel V, blz. 131, noot 2, alwaar hij zegt : « Die einzelnen Vorgänge bei diesem Tode stimmen so auffallend mit denen bei Heinr. v. Zütphen überein, dass doch vielleicht eine Verwechselung vorliegt. »

265.

1525, Februari 23, Antwerpen. Uittreksel uit eenen brief van Cornelis Grapheus aan Albrecht Dürer, waarin Grapheus meldt, dat de boden, die den brief zullen brengen, Dürer over zijnen toestand zullen inlichten, en waarin hij klaagt over de vervolgingen wegens het Evangelie.

.... De meo statu nihil scribo; hi tabellarii, viri optimi et syncerissime christiani, tibi facile indicabunt, quos tibi nostroque Pircaimero ceu meipsum commendo; digni enim sunt, qui optimis quibusque (cum optimi sint) valde commendentur. Vale, mi charissime Alberte. Apud nos magna et subinde

nova quotidie propter Evangelium oritur persequutio, de qua re fratres isti apertius omnia narrabunt. Iterum vale.

Antverpiae, postridie cathedrae Petri M. D. xxiiij.

Tuus totus Cornelius Grapheus.

Domino Alberto Durer, pictoriae artis facile principi, amico suo et fratri in Christo suavissimo, Nurembergae.

In eius forte absentia, Bilibaldo Pyrcaymero.

M. Thausing, *Dürers Briefe, Tagebücher und Reime* (Weenen 1872), blz. xvi; in de Nederlandsche vertaling, op blz. 178. — Dat Corn. Grapheus later ook nog verontrust werd en zich stil moest houden, bewijst de volgende brief van Erasmus aan Grapheus, van 7 Maart 1529, waarin Erasmus hem aanraadt een zeker dichtstuk niet uit te geven, uit vrees voor nieuwe moeilijkheden : « Erasmus Rot. Cornelio Grapheo S. D. — Lubens paruissem voluntati tuae, Corneli charissime, in excudendo carmine tuo, nisi duae res fuissent dehortatae. Non visa est ea carminum vena, ut putarem, hinc tibi multum laudis accessurum. Deinde inerant non pauca, quae tibi fuerant invidiam auctura, quod mihi nequaquam videbatur expedire rebus tuis, praesertim hoc temporum statu. Discruciat me fortuna tua, quanquam ipsum afflictissimum; sed quod divinitus geri videtur, forti animo perferendum censeo : monachorum quorundam improbitas huic tempestati dedit occasionem; at mihi subnasci videtur aliud monachorum genus priore deterius. Et in utraque parte fortiter atque insigniter insanitur, nec ullum video finem, nisi Dominus unicus artifex de machina exortus canat nobis illud tragoediis solenne πολλαι μορφαι των δαιμονιων. Interea consultissimum videtur in solida petra, quae nullis cedit turbinibus, pedem figere, donec haec procella rerum vertatur in tranquillitatem. Ipsa sibi magnum solatium est bona conscientia. Quo te quidem invitarem; nisi scirem te semper fuisse virum integerrimum. Dominus hoc camino purgat aurum suum, ut fiat obrussum. Si istic adessem, lubens tum tibi tum fratri tuo commodarem in omnibus. Nunc quid possim, non video, et quanta sit hic rerum confusio, rumor, ut opinor, jamdudum istuc pertulit. Opto te cum tuis omnibus quam optime valere. Datum Basilea, 7 Martii, anno 1529. » (Erasmus, *Opera omnia*, deel III, blz. 1162.)

266.

1525, Maart 1, Brussel? Toelage door de regeering betaald aan Jan Macquet van Binche, procureur van den paus tegen de Lutheranen, voor zijne bemoeiingen in het vervolgen der ketters.

Dudit Jehan Blommaert, [commis à recevoir les restes et faultes deus par aucuns du clergié de Brabant ou diocèse de Liège à cause dung aide,] la somme de deux cens livres dudit pris, sur ce quil povoit et pourroit devoir à l'empereur à cause de sa ditte entremise en deniers paiez à Johannes Macquet, de Binchz, procureur et promoteur de notre sainct père le pape allencontre des luthérians, pour emploier aux despens nécessaires pour procéder à leur pugnition et correction, par descharge faite le premier jour de mars quinze cens vingt quatre, lad. somme ij^c livres.

Rijksarchief te Brussel, *Compte de Jehan Micault, receveur général des finances, de 1525, Chambres des comptes*, n° 1889; gedeeltelijk aangehaald bij Henne, deel IV, blz. 315, noot 5.

267.

1525, vóór 20 Maart, Nederlanden. Bewijsgronden voor een smeekschrift der Landvoogdes aan den Paus tot ondersteuning der opmerkingen van Nicolaas Coppin over de noodzakelijkheid van 't uitbreiden zijner inquisitoriale macht, wil men dat hij zijn ambt van inquisiteur behoorlijk kunne waarnemen. — Hij heeft op aandringen der landvoogdes Magaretha veel kettergedingen op vele plaatsen ingespannen, maar enkele bisschoppen hebben hem sterk gedwarsboomd en met zware kerkelijke straffen bedreigd. Ondertusschen zijn de kettervervolgingen door de bisschoppen ingespannen doorgaans omslachtig en langwijlig, wanneer spoed eene eerste vereischte is. Ook beweren enkele bisschoppen, dat de inquisiteurs de verdachten in geenen kerker mogen werpen noch vonnissen, tenzij na de bisschoppen geraadpleegd te hebben. Voor de ontwijding der geestelijken is de tegenwoordigheid der bisschoppen eene groote moeilijkheid. Dikwijls sluieren de bisschoppen de kettergedingen uit en ontzeggen den inquisiteurs het vervolgen der godslasteraars en heiligenbespotters. De zeden van veel geestelijken zijn schandaalwekkend en hunne sermoenen ontstichtend. Daarin zouden de inquisiteurs door banvonnissen, andere kerkelijke straffen en ook geldboeten, moeten kunnen voorzien. Daarom zou namens de Landvoogdes bij den Paus moeten aangedrongen worden, opdat de verkregen inquisitoriale macht worde uitgebreid over alle verdachte personen, mannen en vrouwen, geestelijken en wereldlijken. Waar een bisschop zijnen bijstand niet verleenen kan of dien weigert, zou

hij door eenen anderen geestelijken waardigheidsbediener mogen vervangen worden, ter keuze van den inquisiteur, en de aangeduide prelaat zou zich op zware kerkelijke en geldelijke straffen niet mogen onttrekken. Tegen de geestelijken zou de inquisiteur gevangenisstraf en andere vonnissen mogen uitspreken zonder den bisschop te raadplegen, doch met de medewerking van god- en rechtsgeleerden. Ook de godslasteraars en bespotters der heiligen zou hij mogen vervolgen en alle wederspanningen straffen. De bisschoppelijke vonnissen zou hij mogen wijzigen. Alle geestelijke en wereldlijke ambtenaars zouden den inquisiteur en zijnen afgevaardigden moeten gehoorzamen, ondersteunen en verdedigen. Den berouwhebbenden, zoo zij geen hervallen ketters zijn, zou de inquisiteur vergiffenis mogen schenken en boetedoening mogen opleggen, alsook verordeningen maken tot uitroeiing der ketterij en der verdorvene zeden. De nachtelijke schandalen en het versmaden der heiligenbeelden zouden door den inquisiteur bij middel van kerkelijke censuren, geldboeten, ballingschap, enz., moeten gestraft worden met de medewerking der wereldlijke overheid. De inquisiteurs zouden naar goedvinden onderkettermeesters, ook beneden de 40 jaar oud en niet van hooge geestelijke waardigheden bekleed, in hunne plaats met gelijke of mindere machten mogen aanstellen en ook afstellen.

Concept dud. doyen de Louvain de ce quil luy semble estre requiz à lampliacion de sa commission et de sa faculté.

Venerabilis quoque vir dominus et magister Nicolaus Coppin de Montibus, sacre pagine professor, decanus pretacte ecclesie Sancti Petri Lovaniensis, requirente mandanteque et jubente prefata illustrissima domina Margareta gubernatrice, dicti horrendi Luterani dogmatis hereticeque pravitatis vigilantissima expugnatrice fideique catholice propugnatrice, et cui nil magis est in voto quam ipsam Lutheranam pestem hereticamque pravitatem radicibus extirpare, ad diversa loca dictorum dominiorum se transferens contra plures et diversos utriusque sexus personas de pernicioso dogmate hujusmodi hereticaque pravitate infamatas seu suspectas inquisivit et processit, et plures pro qualitate suorum excessuum punivit et correxit.

Verum, quia nonnulli locorum ordinarii nisi sunt impedire et impediverunt per litteras suorum conservatorum seu subcons[ervatorum] ac sub magnis formidabilibus mulctis, sententiis, censuris et penis eundem magistrum Nicolaum decanum inquisitorem, quominus possit in negotio inquisitionis hujusmodi debito marte absque longo tempori tractu procedere, allegantes interdum se per citationem vel alias prevenisse; ac coram eisdem ordinariis seu illorum officialibus aut commissariis servantur plures et diversi termini

seu actus judiciales, fiuntque grandes et multiplices scripture continentes aliquando quadraginta folia seu quadragintos (*sic*) rotulos papiri aut eo circa, requiriturque in hoc multum temporis, cum tamen in crimine hujusmodi, quo citius prescindatur et extinguatur, merito sit summarie, simpliciter et de plano ac sine strepitu et figura judicii procedendum; asseraturque etiam a nonnulis, quod ipse inquisitor, non obstante plena et omnimoda sibi auctoritate apostolica data seu concessa potestate et facultate contra omnes et singulos (ut prefertur) inquirendi ac culpabiles puniendi judicibusque et personis quibuscunque inhibendi, non possit eos, quos obnoxios reppererit, diro carceri mancipare aut contra tales sententiam aliquam ferre, nisi vocato seu requisito et consulto ipso diocesano seu ordinario, quem aliquando ob itineris distantiam impossibile seu saltem valde difficile est ac non nisi cum majoribus sumptu et expensis cum ipso inquisitore convenire.

In degradatione quoque necessaria est presentia ipsius diocesani, qui cum difficultate nonnunquam habetur; difficilisque etiam est numerus seu conventus aliorum in similibus de jure requisitorum. Diocesanus quoque seu ordinarius causam heresis coram suo offitiali aut commissario introductam et instructam aliquando a suo officiali seu commissario ad se advocat et sic advocatam alteri committit; manetque res ipsa ob id diu suspensa.

Audeant etiam nonnulli dicere inquisitorem ipsum posse dumtaxat in et de Lutherana aut alia heresi, non autem de blasphemiis aut detractationibus in sanctos commissis inquirere aut procedere, adeo quod blasphematores et detractores tales ac alii plures libertate christiana abutentes et suos superiores non recognoscentes, sed illos plane contemnentes et eis inobedientes impuniti remaneant; aliisque per hoc paratur materia rebellionis et inobedientie ac ad insectandum dictum perversum seu aliud damnatum dogma vel heresim plures propter impedimenta vel protractiones hujusmodi procliviores reddantur; per que etiam et alia similia non solum ipsum negotium inquisitionis, quod merito accelerationem requirit, postergatur, impeditur, protrahitur ac non satis timetur.

Verum sequitur et causatur nedum in laicis, sed et in ecclesiasticis morum deformitas etiam perniciosa suboriunturque scandala plurima. Nonnulli etiam, tam quibus animarum onus incumbit quam etiam religiosi, in suis concionibus varia adducunt, que magis officiant quam edificent, tractantque coram plebecula altiores materias, quas auditores ipsi capere non valent, sibique nonnunquam mutuo detrahunt, ac ejus, quod unus eorum dixerit, alter contrarium assereret; fietque scandalorum et deformitatum hujusmodi, nisi celeriter obvietur, major et facilis ingrassatio.

Itaque tandem absorbetur obedientia vixque etiam minutissimus consuetus ecclesie cultus observabitur, sed unusquisque pro suo desiderio alterum et alius alterum ritum inducere volet, quod erit finaliter, ut unusquisque suo excogitato, intemerato et pro sua temeritate sompniato deliramento sic vel sic vivere volet; unde sequetur etiam in quacunque re publica ipsius obediencie exterminium. Congrueretque et immo necessarium foret ob id certas honestas et rationabiles ordinationes pro horum temporum maliciosa qualitate ad reprimendos nepharios ausus ac removenda scandala aliciendosque animos eorum, qui recte vivere velint, condere, statuere et ordinare. Ipsiusque inquisitoris offitium sit et nunc id exposcat, ut non solum fidem

catholicam astruat et hereses destruat, sed et mores perniciosos et deformes reformet et in melius commutet provideatque, ne morum subversio major in clero et populo obrepat, sed ut mores ipsi resartiantur. Parum enim esset hereses destruere, depellere, nisi sit et is, qui corruptos mores resarcire ac vitam integram et laudabilem tum instaurare, tum de novo ubi necessarium seu oportunum inducere et formare possit et valeat.

Pro quibus omnibus et singulis respective tollendis, resarciendis et observandis necessaria erit auctoritas ipsius inquisitoris, ut tam per determinationis oportune suffragium quam alias legittime tollat ambigua, altercationes dirimat et obscura succidat, extirpet vicia, virtutes inserat, corrigat excessus moresque reformet, ad et propter que necessaria erit interdum excommunicationis aut alia ecclesiastica censura vel etiam pro qualitate delinquentium mulcta pecuniaria, quam nonnulli plus reformidare interdum solent quam alicujus membri abscisionem vel excommunicationem aut aliam ecclesiasticam censuram.

Supplicabitur ob id, pro parte prefate domine illustrissime domine Margarite gubernatricis, ferventem zelum erga fidem catholicam et religionem Christianam habentis, tamque zelose tamque viriliter adversus Luteranas hereses certantis, quatenus sanctus dominus noster facultatem et potestatem ipsius decani inquisitoris amplius in favorem fidei ac in odium heresum quarumcumque ex illisque pro tempore pullulantium scismatum, rebellionum, contemptuum et inobedientiarum aditus preclusionem, quibus pro horum temporum maliciosa tempestate citissime obviandum existit, ampliando et extendendo et quatenus opus sit declarando, dare dignetur et concedere eidem domino decano inquisitori auctoritatem plenam et omnimodam contra omnes et singulos utriusque sexus personas omniscunque etiam status, gradus, ordinis, conditionis vel preeminentie existentes, seculares vel regulares, exemptas et non exemptas qualitercunque etiam cum et sub quibusvis prerogativis et quantumcunque etiam pregnantibus privilegiatas, si que tales infamate aut suspecte fuerint, inquirendi et procedendi summarie, simpliciter et de plano sine et absque strepitu et figura juditii absque multiplicatione aut observatione diversorum terminorum seu actuum juditialium vel scripturarum exhibitione, sed sola facti veritate inspecta; illasque juxta qualitates et exigentiam suorum excessuum seu demeritorum puniendi et corrigendi; et, si in sacris constituti aut clerici existant in heresique seu erroribus suis pertinaciter permanserint, nec commodo haberi possit copia seu presentia ipsius diocesani, aut si haberi posset et comparere non vellet, aut deberent majores expense ob id sustineri, illos per quemcunque Christianum antistitem aut abbatem vel priorem aut guardianum cujusvis monasterii, per eundem inquisitorem eligendum, degradari mandandi aut faciendi ipsumque antistitem, abbatem, priorem aut gardianum ad hoc per censuras ecclesiasticas cogendi et compellendi; denunciandique eos curie seculari tradendos seu demittendos aut relinquendos fore; beneficiatos quoque, si sua exegerint demerita, suis beneficiis privandi et illa aliis ydoneis conferendi aut delinquentes ab illorum fructibus et divinorum administratione ad tempus suspendendi aut in carcerem etiam atrum, si expediens videatur, intrudendi seu perpetuo incarcerandi et carcerem quemcunque eligendi aut ad monasterium aliquod pro certo tempore (ut inibi penitentiam agant) mittendi, ac

sententias quascunque tam condempnatorias quam absolutorias, non obstante etiam quacunque preventione, advocatione vel cause instructione, que contra ipsum inquisitorem ejusve processum nullatenus locum habere debeant, inconsulto etiam seu non vocato aut non requisito ipso ordinario, communicato tamen inquisitori in his consilio aliquot theologorum aut jurisperitorum, si cause arduitas aut difficultas hoc requirit et expostulat; non solum contra hereticos aut de herese suspectos illorumve fautores, receptatores, insectatores aut defensores, sed etiam contra blasphematores et detractatores sanctorum vel honoris illlorum, necnon contra abutentes libertate Christiana pro illave contendentes et nullum superiorem immediatum quoad jurisdictionem cohercivam recognoscentes, rebelles quoque et inobedientes seu seditiosos ferendi, pronunciandi, decernendi et declarandi ac executioni debite, etiam appellatione remota, demandandi et interdicendi ordinario, cui sit in hoc sublata omnis potestas, ne sententiam quamcunque etiam absolutoriam sine inquisitore ipso pronuntiet cum decreto irritanti totum id et quidquid fuerit in contrarium scienter vel ignoranter attemptatum; et generaliter inquirendi et procedendi non solum in Lutherane aut alie heresis materia, sed et in omnibus, que sapiunt heresim, errorem, rebellionem aut manifestam inobedientiam; penas quoque per ordinarium inflictas mitigandi et alleviandi; ac quibuscunque judicibus et personis, etiam locorum ordinariis ac sacri palatii apostolici causarum auditoribus sub excommunicationis ac aliis ecclesiasticis sententiis, censuris et penis inhibendi; mandandi quoque et precipiendi sub eisdem penis et censuris quibuscunque judicibus spiritualibus et temporalibus, potestatibus, burgimagistris, scabinis, prefectis, villicis et aliis jurisdictionem ecclesiasticam vel mundanam exercentibus aut non exercentibus, ut ipsum inquisitorem ejusve reputatos commissarios vel missos benigne suscipientes eisque in offitio inquisitionis hujusmodi efficacis defensionis presidio assistentes, non permittant eum seu eos a quoquam indebite molestari, sed pareant ipsi inquisitori ipsiusve deputatis commissariis vel missis juxta canonicas sanctiones ac consuetudines in hoc negotio prescriptas et pro tempore observatas;

Et si ipsi sic inquisiti, ad cor reversi, errores suos agnoverint et de illis ac aliis per eos commissis et perpetratis delictis, heresim, errorem, rebellionem aut manifestam inobedientiam sapientibus, veniam cum humilitate petierunt, dummodo relapsi non fuerint, ad gremium sancte matris ecclesie ac communionem Christi fidelium aggregandi et restituendi, et injuncta eis juxta suorum demeritorum qualitatem penitentia salutari absolvendi etiam ab irregularitate omnemque ab eis inhabilitatis et infamie maculam sine notam abolendi, ad honores quoque ac in priorem statum reponendi et restituendi; omniaque alia et singula faciendi et exequendi, que in premissis et circa ea necessaria fuerint seu quomodolibet oportuna et que ad hujusmodi inquisitionis offitium de jure vel consuetudine quomodolibet spectare dinoscuntur; necnon depravatos mores reformandi, scandala submovendi, inobedientes ad obedientiam reducendi; rationabiles quoque et honestas ordinationes seu constitutiones maxime, que ad omnipotentis Dei et sanctorum gloriam fideique exaltationem et populi ac cleri ad augendam devotionem vitiorumque extirpationem et virtutum insertionem cultusque Domini augmentum ac repressionem nephariorum ausuum allectionemque ad bene

vivendum conduxerint, etiam per concionatores in suis contionibus et alios qui ecclesiis presunt, observandas et cetera in hiis omnibus et singulis aut illorum occasione necessaria vel oportuna aut que eidem inquisitori expedientia videbuntur, faciendi, condendi, ordinandi et statuendi; statuta etiam quorumcunque presertim ecclesiasticorum visitandi, et, si que iniqua aut impia vel temeraria reppererit, tollendi et abolendi et que pro voto fidelium ac eorum devotione alteranda forent, in melius commutandi; ac in et pro omnibus et singulis premissis censura ecclesiastica aut multa pecuniaria utendi.

Et quia nocturno tempore ac in tenebris committitur aliquando et (proh dolor) commisse sunt per nonnullos iniquitatis filios, satore malorum omnium diabolo instigante, detestabiles et minime referende abominationes ac ab omnibus abhorrende ignominie in imagines domini nostri Jesu Christi crucifixi seu sancte crucis aut aliorum sanctorum et in valvis ecclesiarum, nec sciri potuit aut potest, qui fuerint hi ignominiosi injuriatores, contra tales in genere per edictum publicum ac seu citationes valvis ipsarum ecclesiarum vel ad alia loca publica affigendas, etiam per censuras ecclesiasticas multasve pecuniarias, etiam per bannum, privationem beneficiorum etiam ipso facto et per inhabilitatem ad illa aut alia imposterum recipienda aut habenda, procedendi ac decernendi et pronuntiandi, invocato etiam ad hec et alia premissa auxilio brachii secularis; unum (1) quoque vel plures ydoneum seu ydoneos sufficientemve seu sufficientes virum vel viros, quamvis etiam nondum quadragesimum sue aetatis annum attigerint nec in dignitate ecclesiastica constituti fuerint, loco sui variis interdum prepediti negotiis nec valentis ad singula loca offitii sue inquisitionis personaliter ire aut singulis interesse, cum simili vel limitata potestate substituendi, surrogandi et subdelegandi ac quoties sibi placuerit, illum vel illos revocandi, constitutionibus et ordinationibus apostolicis etiam in corpore juris clausis ceterisque que premissis quomodolibet obstare possent, non obstantibus quibuscunque, non obstantibus etiam omnibus illis, que sanctus dominus noster papa prefatus in suis preinsertis et illius predecessor Adrianus sextus in suis litteris voluerunt respective non obstare.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, enz., fol. 606 verso-610. — Over dit stuk, zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 206, 207 en 208, noot 1.

268.

1525, Maart 20, Rome. Breve van paus Clemens VII gericht tot Olivier Buedens, Nicolas Houzeau en Nicolaas Coppin, waarbij hij hunne inquisitoriale macht hernieuwt en uitbreidt. — De paus herinnert, dat hij op verzoek van den Keizer en van de Landvoogdes den kardinaal van Ste-Anastasia gelast heeft met een onder-

(1) Op den rand: *Potestas subdelegandi.*

zoek naar de handelingen der inquisiteurs door zijnen voorganger Adriaan VI aangesteld en dat dien ten gevolge, de drie hoogergenoemde geestelijken in hunne plaats tot algemeene inquisiteurs werden verheven. Desniettegenstaande verzetten zich enkele Nederlandsche bisschoppen tegen het uitoefenen van hun ambt. De Paus hernieuwt hunne volmacht voor Vlaanderen, Brabant, Limburg, Luxemburg, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Mechelen, Friesland en andere Nederlandsche bezittingen van keizer Karel. De inquisiteurs zullen zonder de bisschoppen of hunne officialen alle kettervervolgingen mogen leiden, tenzij wanneer de aangeklaagden reeds in den kerker van den bisschop gevangen liggen, in welk geval de inquisiteurs het geding met de medewerking van den bisschop zullen leiden. Den bijstand van god- en rechtsgeleerden, geestelijken en wereldlijken, mogen zij inroepen. Hunne vonnissen zijn zonder beroep. Tot aartsbisschoppen en hertogen toe zijn aan hunne macht onderworpen ; maar bisschoppen en aartsbisschoppen mogen zij niet in den kerker werpen noch hen vonnissen; de Paus behoudt zich dit voor en zal op de hem toegezondene processtukken uitspraak doen. Tegen al de overige verdachten en hunne beschermers mogen zij volmachtig handelen. Om kettersche geestelijken te ontwijden zullen zij de hulp van eenen bisschop inroepen. Weigert deze, dan kunnen zij hem door eenen abt vervangen. De aangeslagen goederen der veroordeelden komen ten bate van 's Keizers schatkist. Na beraadslaging met door Margaretha aangestelde godgeleerden zullen zij den berouwhebbende ketters vergiffenis mogen schenken. Zoo dikwijls en zooveel als hun geraadzaam voorkomt, mogen zij voor afzonderlijke gewesten en plaatsen toegevoegde inquisiteurs aanstellen of afstellen en hun meerdere of mindere macht verleenen, naar goeddunken. Banvonnissen of andere geestelijke straffen ter oorzake hunner inquisitoriale handelingen door bisschoppen tegen hen uitgesproken, verklaart de Paus nietig en van geener waarde, zelfs niettegenstaande de bul van paus Bonifacius VIII en andere verordeningen.

Copie.

Clemens episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis preposito monasterii per prepositum gubernari soliti Sancti Martini Yprensis, et priori prioratus Scolarium in Montibus Hannonie, ac theologie professori Nicolao Copin de

Montibus, decano ecclesie Sancti Petri Lovaniensis, Morinensis, Cameracensis et Leodiensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem.

Cum ad nihil aliud nostra aspiret intentio, quam ut Christi fidelium animas Deo lucri facere possimus, libenter operam vigilem adhibemus, ut diabolica fraude damnati ad caulam dominicarum ovium reducantur, et si quid animorum perversitate ducti in eorum damnato proposito perseverare maluerint, taliter in eos animadvertatur, quod eorum pena sit ceteris in exemplum; dudum siquidem, postquam felicis recordationis Adrianus papa sextus, predecessor noster, cupiens adversus perditionis filii Martini Luteri pernitiosum damnatumque dogma et hereticam pravitatem, que in partibus Alemanie Inferioris ac Flandrie et aliis dominiis carissimo in Christo filio nostro Carolo, Romanorum et Hispaniarum regi catholico, in imperatorem electo, subiectis, inimico seminante, pullulabat, debitis providere remediis, nonnullos in dictis partibus cum plena et omnimoda facultate et auctoritate faciendi et exercendi, que ad dicti detestabilis dogmatis hereticeque pravitatis inquisitoris officium spectabant et pertinebant, inquisitores generales per suas litteras constituerat et deputaverat; pro parte dilecte nobis in Christo filie nobilis mulieris Margarete, archiducisse Austrie, dicti Caroli amite, et in dictis dominiis pro eo gubernatricis nobis exposito, quod multorum querele de personis per ipsum predecessorem ad heresim Lutheranam hujusmodi extirpandam deputatis ad eam delate fuerant, adeo quod aliqua scandala inde exoriri posse formidabantur;

Nos tunc dilecto filio nostro Laurentio, tituli Sancte Anastasie presbytero cardinali, tunc ad universam Germaniam nostro et apostolice sedis legato, ut se de premissis informaret et si per informationem hujusmodi sibi constaret ad hujusmodi Lutherane heresis extirpationem per prefatum predecessorem deputatos ad premissa exequenda minus ydoneos fore aut pro pace et quiete expedire, alios eorum loco deputare, per eundem predecessorem deputatos prefatos ab officio eis commisso hujusmodi auctoritate apostolica amoveret ac eorum loco vos vel duos aut unum vestrum, prout ipsi Laurentio cardinali magis visum foret expedire, in prefatis dominiis dicti horrendi dogmatis hereticeque pravitatis generales inquisitores cum facultate quos culpabiles comperiretis, juxta excessuum qualitates puniendi ac quibuscumque judicibus et personis etiam causarum palatii apostolici auditoribus seu locatenentibus eorumdem etiam quavis auctoritate fungentibus sub censuris ecclesiasticis et privationis ac inhabilitatis penis inhibendi omniaque et singula alia in premissis et circa ea necessaria seu quomodolibet oportuna et que ad hujusmodi inquisitionis officium de jure vel consuetudine quomodolibet pertinebant et spectare noscebantur, faciendi et exequendi, dicta auctoritate constitueret et deputaret, per alias nostras litteras in forma brevis commisimus et mandavimus, necnon omnes et singulas causas coram ipsis ab ipso predecessore deputatis pendentes in eventum quod illi per ipsum Laurentium cardinalem et legatum per eos seu vos in eorumdem amotorum loco surrogare contingeret, in eo statu in quo existebant resumendas, seu, si vobis visum foret, de novo cum omnibus et singulis eorum incidentibus, dependentibus, emergentibus, annexis et connexis audiendas, cognoscendas fineque debito terminandas, ac id quod per ipsos in litteris predecessoris hujusmodi deputatos factum foret, nullius roboris vel momenti esse decernimus, prout in eisdem litteris plenius continetur.

Cum autem, sicut exhibita nobis nuper pro parte dicte Magarete archiducisse petitio continebat, licet dictus Laurentius cardinalis ad executionem dictarum litterarum illarum forma servata procedens, qui sibi de premissis per informationem desuper factam legittime constitit, Franciscum Hulst et alios per dictum predecessorem in dominiis predictis forsan deputatos seu coassumptos ab inquisitionis officio hujusmodi absolveret et amoveret ac vos et quemlibet vestrum insolidum in Alemania Inferiori et dominiis predictis dicti horrendi dogmatis hereticeque pravitatis generales inquisitores constituerit et deputaverit, vobisque et vestrum cuilibet plenam et omnimodam potestatem contra omnes et singulos cuiuscumque status, gradus vel conditionis existerent, de et super dicto dogmate et heretica pravitate inquirendi et quos culpabiles reperiretis juxta excessuum qualitates puniendi, fisci nostri promotorem et procuratorem deputandi ac quibuscumque judicibus et personis etiam dicti palatii auditoribus seu locatenentibus etiam quacumque auctoritate fungentibus et functuris sub excommunicationis et aliis censuris ecclesiasticis ac aliis penis, quibus opus foret, inhibendi et alia tunc expressa faciendi facultatem concesserit, vosque officium inquisitionis hujusmodi debite et diligenter exercere studeatis.

Nihilominus nonnulli locorum ordinarii, eo pretextu quod ad eos de causis heretice pravitatis cognoscere pertineret, vos judices prevenire conentur et vobis sub censuris et aliis penis ecclesiasticis ne contra preventos procedatis interdicatur, ac dicti ordinarii et eorum officiales propter locorum distantiam et presertim hyemali tempore vobiscum commode et absque gravibus expensis convenire nequeant, et cum conveniant, non facile vobiscum in unam sententiam condescendant, quo fit ut processus contra hujusmodi pernitiosissimi dogmatis sectatores prolixiores reddantur et executio justicie plus debito retardetur ac ex officio inquisitionis hujusmodi vobis commisso votivus non succedat effectus, pro parte dicte Margarete archiducisse nobis fuit humiliter supplicatum, ut pro hujusmodi pestifera labe eradicanda et supprimenda in premissis oportune providere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur, quorum est pro salute gregis dominici nobis commissi huic nepharie heresi omni quo possumus salubri remedio obviare, discretioni vestre, de qua in his specialem in Domino fiduciam gerimus, per apostolica scripta mandamus, quatenus vos vel duo aut unus vestrum per vos vel alium seu alios, adhibitis (si vobis videbitur) dictis locorum ordinariis vel sine illis vocatis qui fuerint evocandi, omnes et singulas causas hujusmodi heresim sapientes etiam criminales, Luterana et alia quevis erronea et perversa doctrina ac illius occasione in Alemanie et Flandrie predictis ac Burgundie, Brabantie, Limburgii, Lucemburgii, Arthesie, Hannonie, Hollandie, Zelandie, Namurci, Mechlinie et Frisie partibus ditionis dicti Caroli regis ac aliis prefatis dominiis exortas et quas exoriri contigerit, cum omnibus et singulis illis annexis et connexis ac dependentibus et emergentibus ab eis simpliciter et de plano sine strepitu et figura judicii, prout in similibus procedi consuevit, sola facti veritate inspecta, auditis hinc inde propositis, usque etiam ad diffinitivam sentenciam inclusive, etiam si per ordinarios locorum seu officiales eorum per citationem vel alium actum judiciarium preventi fueritis, nisi ipsi preventi actualiter carceribus mancipati fuerint, quo casu ipsi ordinarii antea sic incarceratos una vobiscum et non alias procedere possint, audiatis;

Et in quibus vobis videbitur de consilio aliquorum proborum virorum in theologia aut jure peritorum aut unius, duorum vel plurium clericorum vel laicorum simili modo peritorum per ipsam Margaretam (si voluerit) vobis adiungendorum, sublato quovis diffugii obstaculo et prout sacri canones volunt, etiam appellatione qualibet remota, decidatis et fine debito terminetis ac sentencias per vos super criminibus heresim hujusmodi sapientibus duntaxat ferendas, quibusvis appellationibus etiam ad sedem apostolicam interponendis penitus rejectis, etiam si illarum pretextu ad inhibitionem processum esset, perinde ac si tres conformes summe in nostro rote auditorio late essent, debite executioni demandetis et demandari faciatis; testes autem qui fuerint nominati, si se gratia, odio vel timore substraxerint, censura simili appellatione cessante, compellatis veritati testimonium perhibere.

Nos autem vobis monitiones et citationes quascumque, constito de non tuto accessu seu quod pro monitionibus et citationibus hujusmodi faciendis, si ipsorum monendorum et citandorum presencia haberi nequiverit, per edicta publica locis publicis affigenda, que perinde ipsos arc[t]ent ac si eis personaliter inthimata forent, faciendi; ac contra quoscumque cuiuscumque status, gradus, ordinis et conditionis seu preeminentie existent et quacumque ecclesiastica etiam episcopali vel archiepiscopali dignitate seu mundana etiam ducali auctoritate prefulgeant, ipsius Martini et aliorum heresium et erroneorum dogmatum sectatores et sequaces ac de illis suspectis et diffamatis illorumque receptatores, fautores et defensores ac eis auxilium, consilium et favorem directe vel indirecte, publice vel occulte prestantes necnon vos in exercitio officii inquisitionis hujusmodi similiter directe vel indirecte impedientes inquirendi et procedendi; ac hujusmodi labe infectos preterquam episcopos et archiepiscopos capiendi et carceribus mancipandi ac contra eos et ipsos episcopos et archiepiscopos processus formandi; processus contra episcopos et archiepiscopos formatos sigillis vestris clausos ad nos per vos mature examinandos transmittendi; sentencias vero contra quoscumque alios tam interlocutorias quam diffinitivas ferendi illosque juxta canonicas sanctiones et sanctorum patrum decreta, prout qualitas excessuum exegerit vel conscientie vestre videbitur, puniendi et penis debitis plectendi; et ad cor redire nolentes ab ecclesie communione veluti putrida membra separatos et divisos esse et damnationi eterne cum Satana et angelis ejus addictos ac perpetuo infames et intestabiles esse ac corpora eorum, postquam defuncta fuerint, sepultura ecclesiastica carere debere decernendi, denunciandi et declarandi; necnon universis et singulis Christi fidelibus, ut illos in omnibus et per omnia tanquam crucis Christi inimicos habeant et reputent, absolutione illorum, quos cum eis communicando penas per vos infligendas incurrere contigerit, nobis et successoribus nostris Romanis pontificibus ac durante vestro delegationis hujusmodi officio vobis reservata precipiendi et mandandi; et si aliqui juxta sacrorum canonum instituta per sentencias vestras veniant degradandi, ordinarium loci, in quo contra talem degradandum processum fuerit aut pro eo pontificalia officia exercentem vel quemcumque alium proximiorem episcopum, ut ad degradationem actualem talis degradandi eiusque curie secularis traditionem procedat, requirendi; et si dictus ordinarius seu alius episcopus prefatus, qui sic requisitus ad degradationem hujusmodi, ostensa sibi sola sentencia vestra, absque eo quod processus contra ipsum degradan-

dum formatus ostendatur aut alio modo exhibeatur aut quod episcopi in numero a canonibus ad similia diffinito intersint procedere possint, et teneatur id facere recusaverit, ordinarium vel alium episcopum prefatum ad id cogendi vel, si de evidenti contumacia ipsius ordinarii aut alterius episcopi vobis constiterit, quemcumque malueritis abbatem, cui super hoc plenam et liberam facultatem concedimus, ut ad degradationem hujusmodi procedat, similiter requirendi, necnon bona ipsorum hereticorum, fautorum, defensorum et receptatorum pro tempore confiscata fisco et erario ipsius Caroli regis applicandi et appropriandi; et qui ad veritatis lumen redire et hujusmodi heresim abiurare voluerint, postquam errorem suum deposuerint ac de premissis doluerint idque humiliter petierint, si alias relapsi non fuerint, receptis ab ipsis prius abjuratione heresis et errorum hujusmodi legitime et publice facienda prestandoque per eos juramento, quod talia deinceps non committent nec talia vel alia hiis similia committentibus seu adherentibus consilium, auxilium vel favorem per se vel alium seu alios prestabunt, ab omnibus et singulis excommunicationis, suspensionis et interdicti aliisque ecclesiasticis sentenciis, censuris et penis, quas premissorum occasione quomodolibet incurrerint, de consilio et assensu illius vel illorum canonicorum seu in ecclesiastica dignitate constitutorum, quem seu quos dicta Margareta duxerit deputandam seu deputandos et non alias, ab hujusmodi excessibus et criminibus ac alias in forma ecclesie consueta absolvendi; et super irregularitate preterea quomodolibet contracta et sentenciis per vos desuper pro tempore latis dispensandi omnemque inhabilitatis et infamie maculam sive notam penitus abolendi et eos rehabilitandi necnon ad nostrum et eiusdem sedis gremium ac gratiam et benedictionem restituendi et reponendi; omniaque et singula ad hujusmodi pestem reprimendam et radicitus extirpandam necessaria seu quomodolibet oportuna faciendi, gerendi, ordinandi, exercendi et exequendi ac auxilium brachii secularis, si opus fuerit, invocandi;

Et ad premissa omnia et singula, si et quando expedire videritis, unum, duos vel plures viros aptos et ydoneos in theologia et jure hujusmodi peritos in provinciis et locis de quibus vobis videbitur cum simili aut limitata facultate assumendi, subdelegandi et deputandi, ipsosque quotiens vobis oportunum videbitur, revocandi ac loco ipsorum alios similiter ydoneos deputandi plenam et liberam dicta auctoritate apostolica tenore presentium facultatem concedimus, decernendo omnes et singulas excommunicationes et alias sentencias, censuras et penas contra vos et occasione exercitii officii inquisitionis hujusmodi per quoscumque ordinarios locorum seu judices etiam a dicta sede delegatos pro tempore latas eo ipso nullius roboris vel momenti existere et sic ab omnibus censeri debere, etiam in omnibus et per omnia perinde ac si late non fuissent, non obstantibus premissis ac pie memorie Bonifacii pape octavi etiam predecessoris nostri [constitutione], qua cavetur ne quis extra suam civitatem et diocesim, nisi in certis exceptis casibus et in illis ultra unam dietam a fine sue diocesis, ad judicium evocetur seu ne judices a sede predicta deputati extra civitatem et diocesim, in quibus deputati fuerint, contra quoscumque procedere aut alio vel aliis vices suas committere presumant, et de duabus dictis in consilio generali edita ac aliis constitutionibus et ordinationibus apostolicis contrariis quibuscumque, prout si hereticis, adherentibus, fautoribus, receptatoribus, defensoribus et aliis prefatis vel

quibusvis aliis communiter vel divisim a dicta sit sede indultum, quod interdici, suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto hujusmodi mentionem, et quibuslibet aliis privilegiis et indultis apostolicis sub quibuscumque tenoribus et formis singulis prefatis concessis perque presentium litterarum et vestre jurisdictionis in premissis exercitium quomodolibet impediri vel differri posset, que quoad hoc ipsis aut alicui eorum nullatenus suffragari posse vel debere decernimus.

Datum Rome apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quingentesimo vigesimo quinto, tertio decimo kalendas Aprilis, pontificatus nostri anno tertio.

Sic signatum sub plica : Jo. Mattheus, episcopus Veronensis; *et supra plicam* : A. de Castillo. *Et a tergo* : Recepta in camera apostolica, De Cesis (1).

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, fol. 534-536 verso; zelfde Rijksarchief, *Fardes de Vienne* nr 47 (twee afschriften); Provinciaal Archief te Gent, *Collection J.-B. van Steenberghe*, F. 30, Documents divers; Nat. Bibliotheek te Parijs, *Fonds français* HS nr 9009, fol. 53-60; naar het *Tweede Memoriael van den Hove* (van Utrecht), afgedrukt bij Dodt, *Archief*, deel V, blz. 314-317. De tekst bij Dodt is tamelijk bedorven. — Over deze breve, zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 207.

269.

1525, Maart 27, Wittenberg. Uittreksel uit eenen brief van Luther aan Spalatinus, waarin hij meldt, dat te Wittenberg eenige aanhangers gekomen zijn van de nieuwe secte, die te Antwerpen ontstaan is. Zij beweren, dat de Heilige Geest niets anders is dan het gezond verstand.

D. Georgio Spalatino, servo Christi.

Gratia et pax. Remitto tibi soles, monstra Dei, mi Spalatine.

Novum genus prophetarum ex Antverpia hic habeo asserentium, Spiritum Sanctum nihil aliud esse quam ingenium et rationem naturalem.

Quam furit Satan ubique adversus verbum! Et hoc inter signa non minima numero, quod et ipse Satan diem illum sentire videtur : ideo novissimam evomit iram. Vale et ora pro me.

Witembergae, feria 2. post. Laetare, MDXXV.

Martinus Luther.

De Wette, *Dr Martin Luther's Briefe*, deel II, blz. 641; Enders, *Luther's Briefwechsel*, deel V, blz. 147, afgedrukt bij J. Frede-

(1) Zooals men weet, was alsdan de hertog van Cesia keizer Karel's gezant te Rome.

richs, *De secte der Loïsten,* Bijlage II. — Zie het volgend stuk nr 270, en, in de jaren 1526 en volgende, de andere stukken betreffende deze vreemde ketters. — Zie ook J. Fredericbs, *De Secte der Loïsten of Antwerpsche Libertijnen* (*1525-1540*) : Eligius Pruystinck (Loy de Schaliedecker) en zijne aanhangers, 1891. (Deel II der *Werken* van mijnen practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis aan de Hoogeschool van Gent.)

270.

1525, begin April, Wittenberg. Brief van Luther aan de Christenen van Antwerpen tegen de verspreiders van dwalingen (Loïsten). — Hij heeft de dwalingen door het pausdom verspreid, bij middel van het Evangelie te niet gedaan. Maar nu verwekt de duivel allerlei andere valsche leeringen. Zoo ook te Antwerpen is een slechte geest (Pruystinck) opgestaan, die allerlei dwalingen verkondigt. Luther somt die op en wederlegt ze. Ten slotte waarschuwt hij de Antwerpsche Christenen daar ernstig tegen.

Eyn brieff D. Martini Luther An die Christen zu Antorff.
Wittemberg.
1525 *Jar.*

Meynen lieben herrn und freunden, allen Christen zu Antorff Martinus Luther.

Gnad vnd fride von Christo (1) vnserm vater und HERRN Jhesu Christo. Allerliebsten herrn und freunde ynn Christo, Ich byn bewegt worden aus Christlicher liebe und sorge, an euch diese schrifft zu thun, denn ik erfaren habe, wie bey euch sich regen die yrrigen geyster, wilche die Christliche lere hyndern und besuddeln sich unterwynden, wie denn an mehr orten auch geschieht, auff das ich, so viel an myr ist, meyne pflichtige trewe und warnunge an euch beweyse, und nicht auff mich durch meyn schweygen, kome yrgents blut, so verfüret wurde, dem ich hette mügen helffen. Bitte

(1) Drukfeil der eerste uitgave. Men moet natuurlijk lezen : « von Gott unserm vater. » Zoo staat ook verbeterd in de uitgaven van Luther's werken en brieven.

derhalben, ewer liebe, so bisher an myr yhe nicht anders hat mügen spüren, denn alle trew vnd vleys, so ich mit allerley farh, zu gut gemeyner Christenheyt, habe erzeygt, wollte auch diese meyne hertzliche meynung fur gut annemen, Denn ich ia nicht das meyne darynn, sondern ewern nutz und heyl suche, Syntemal so ich das meyne suchte, wol möcht still schweygen und ruge haben, odder ander wege furnemen.

Wyr haben bis her lange zeyt vnter dem Bepstlichen regiment manche grausame verfürunge erlitten, von den rümpel geystern odder pollter geystern, wilche wyr gegleubt vnd gehalten haben fur menschen seelen, die verstorben sind vnd ynn peyn vmbher gehen sollten. Wilcher yrthum nu von Gottes gnaden durchs Euangelion ans liecht bracht vnd auffgedeckt ist, das man weys, wie es nicht menschen seelen, sondern eytel böse teuffel sind, die mit falschen antworten die leut betrogen, Vnd viel abgötterey ynn aller wellt haben auffgericht. Nu aber das der leydige teuffel sihet, das seyn poltern vnd rumpeln nicht mehr gelten will, greyfft er eyn newes an, vnd hebt an ynn seynen geliedern, das ist, ynn den gottlosen, zu toben, vnd poltert eraus, mit mancherley wilden dunckelen glauben und leren, Dieser will keyne tauffe haben, Yhener leucket das sacrament, Eyn ander setzt noch eyne wellt zwisschen dieser vnd dem iüngsten tage, Ettliche leren, Christus sey nicht Gott, Ettliche sagen dis, etliche das, vnd sind schier so viel secten und glauben alls köpffe, Keyn rültze ist itzt so grob, wenn yhm was trewmet odder duncket, so mus der heylig geyst yhm eyngehen haben, vnd will eyn prophet seyn.

Ich mus hie zum exempel eynen erzelen, Denn ich mit solchen geystern viel zu schaffen habe. Es ist niemand, er will gelerter seyn denn der Luther. An myr wöllen sie alle ritter werden, Vnd wollt Gott sie weren, was sie meynen zu seyn, Vnd ich nichts were. Vnter andern worten sprach er zu myr, Er were zu myr gesand von Gott der hymel vnd erden geschaffen hat, und gabs prechtig und doch bewrisch gnug fur. Endlich war das seyn befelh, Ich sollt yhm Moses bücher lesen, Da fragt ich, wo das warzeychen were seyns befelhs, Antwortet er, Es stünde ym Euangelio Johannis, Da hatte ich seyn gnug vnd sprach, Er sollt widder komen eyn ander mal, Denn Moses bücher zu lesen, were diese zeyt zu kurtz. Ja, lieber herr, sprach er, Der hymlische vater, der seyn blut fur vns alle vergossen hat, weyse vns den rechten weg zu seynem lieben son Jhesu, Ade. Da sihestu, was fur geyster sind, die sich so hoch rhümen, das sie widder Gott noch Christum verstehen, vnd reden wie die vnsynnigen. Solcher elender leute mus ichs iare viel hören. Der teuffel kan myr sonst nicht nehr komen.

Das ich mus sagen, Bis her ist die welt vol leybloser pollter geyster gewesen, die sich fur der menschen seelen aus gaben. Itzt ist sie vol leybhafftiger rumpelgeyster worden, die sich alle fur lebendige engel ausgeben. Darumb eyn Christen hie mus getrost seyn, vnd nicht dafur erschrecken, das sich so mancherley secten und rotten erheben, Sondern dencken nichts anders, denn alls regeten sich, wie bisher, an manchen orten pollltergeyster, der teuffel mus rumpeln und pollltern, das man sehe wie er noch lebe, und was er vermüge. Die wellt ist seyn rumpel spiel, Will das rumpeln ynn den winckeln ausserhalb des leybs nicht helffen, so helffe das rumpeln ynn den schwermer köpffen und wilden wüsten gehyrnen, Es

will doch gerumpelt seyn. Sanct Paulus spricht, Es müssen rotten seyn, auffdas offinbar werden die so bewerd sind. Da der Bapst regirte, war es stille von rotten, Denn der starcke hatte seynen hoff mit friden ynnen. Nu aber der stercker komen ist, vnd vberwindet yhn, vnd treybt yhn aus, wie das Euangelion sagt, so tobet vnd rumpelt er so, vnd feret vngerne aus.

Also, lieben freunde, ist auch vnter euch komen, eyn leybhafftiger rumpel geyst, wilcher euch will yrre machen, vnd vom rechten verstand furen auff seyne dunckel, Da sehet euch fur vnd seyt gewarnet. Auff das aber yhr deste bas seyne tücke meydet, will ich hie der selben ettliche erzelen. Eyn artickel ist, das er hellt, Eyn iglich mensch hat den heyligen geyst. Der ander, Der heylige geyst ist nichts anders denn vnser vernunfft vnd verstand. Der dritte, Eyn iglich mensch gleubt. Der vierde, Es ist keyne helle odder verdamnis, sondern alleyne das fleysch wird verdampt. Der funfft, Eyn igliche seele wird das ewige leben haben. Der sechste, Die natur leret, das ich meynem nehsten thun solle, was ich myr will gethan haben, Solches wöllen ist der glaube, Der siebend, Das gesetz wird nicht verbrochen mit böser lust, so lange ich nicht bewillige der lust. Der achte, Wer den heyligen geyst nicht hat, der hat auch keyne sunde, Denn er hat keyne vernunfft.

Dis sind eyttel mutwillige freuel artickel, on was der siebend ist, die nicht werd sind, das man sie verantworte. Vnd ewer liebe thet recht daran, das yhr solchen geyst verachtet, Denn er ist gleich, wie viel ander itzt hyn und her sind, die nicht viel (1) darnach fragen, was sie leren, sondern lust haben, das man auch von yhn sage, vnd die leute mit yhn zu schaffen haben müssen, Vnd der teuffel auch solch vnruge sucht, das er sich mit vns zerre, vnd die weyl vns hyndere, das wyr der rechten lere vergessen, oder nicht damit vmbgeben, gleych alls er pflegt mit andern gespensten die leut zu betriegen, das sie des weges feylen etc. Vnd sperret yhn das maul auff, das sie die weyl yhrer gescheffl nicht warten. Eben also thut dieser geyst mit euch ynn diesen artickeln, Darumb seyt vmb Gotts willen gewarnet, und sehet drauff, das yhr alles verachtet vnd faren lasset, was sich new vnd seltzam erhebt, vnd nicht not ist zur seelen seligkeyt zu wissen, Denn mit solchem gespenst versucht er die müssigen zu fahen.

Zwar ewer rumpel geyst, da er bey myr war, leucket er diese artickel alle, wie wol er von den andern vberzeuget ward, Vnd auch ynn der rede selbst sich verschnapt, vnd ettliche bekand, das ich euch ynn der warheyt mag zeugen. Es ist eyn vnbestendiger lügenhafftiger geyst, dazu frech vnd vnuerschampt, der zu gleych eynerley darff sagen, vnd widderumb leucken, vnd auff keynem dinge bleyben. Alleyne die ehre sucht, das er wirdig gewesen ist, mit vns zu reden, und lust hat, das seyn mist auch stinckt, wie viel seyner gleychen thun. Am meysten aber facht er da hart, Dass Gotts gepot gut were, vnd Gott nicht wollt sunde haben, Wilchs on zweyffel war ist, vnd halff nicht, das wyr solchs auch bekanten. Aber da wolt er nicht hynan, das Gott, wie wol er die sunde nicht will, so verhenget er doch, das sie geschihet, vnd solch verhengenis geschicht ia nicht on seynen willen,

---

(1) Hier eindigt de keerzijde van *Aiij.* Aan den voet leest men « darduch » in stede van « darnach », dat het eerste woord der volgende bladzijde is.

Denn wer zwingt yhn, das er sie verhenget? Ja wie künd ers verhengen, wenn ers nicht wollte verhengen? Hie fur er mit seinem kopff hynauff, vnd wollt begreyffen, wie Gott sunde nicht wollt, vnd doch durchs verhengen wollt, vnd meynet den abgrund Göttlicher maiestet, wie diese zween willen möchten miteynander bestehen, auszuschöpffen. Da lies er yhm nicht sagen, vnd wollt schlechts nur den eynen willen ynn Gott haben. Was er darauff hat, weysen wol aus die obberurten artickel.

Myr ist auch nicht zweyffel, Er wird mich bey euch dargeben, alls habe ich gesagt, Gott wölle die sunde haben, Darauff will ich hie mit geantwortet haben, das er myr vnrecht thut, vnd wie er sonst voll lügen sticket, hie auch nicht war sagt. Ich sage, Gott hat verbotten die sunde vnd will der selben nicht, Dieser wille ist vns offenbart vnd not zu wissen. Wie aber Gott die sunde verhenget odder will, das sollen wyr nicht wissen, denn er hats vns nicht offenbart. Vnd S. Paulus selbst wollts vnd kunds nicht wissen, Ro. 11 da er sprach, O du mensch wer bistu, der du mit Got rechtest? Derhalben ist meyne bitte, ob euch dieser geyst mit der hohen frage von dem heymlichen willen Gottes viel wolt bekömern, So weycht von yhm und sprecht also, Ists zu wenig, das vns Gott leret von seynem offentlichen willen, den er uns offenbart hat? Was narrestu vns, vnd wilt vns dahyneyn füren, das vns zu wissen verbotten vnd vnmüglich ist, vnd du selbst nicht weyssest? las Gott solchs befohlen seyn, wie das zugehet. Vns ist gnug, das wyr wissen, wie er keyne sunde will, Wie er aber die sunde verhenget odder will, sollen wyr lassen gehen, Eyn knecht soll nicht wissen seynes herren heymlickeyt, sondern was yhm seyn herre gebeut. Viel weniger soll eyn arme creatur, yhrs Gotts maiestet heymlickeyt erforschen vnd wissen wöllen.

Sehet, lieben freunde, da merckt yhr, das der teuffel ymer damit vmbgehet, das er vnnötige, vnnütze, vnmügliche stücke furtregt, damit die leichtfertigen zu reitzen, vnd das maul auff sperret, das sie die weyl von der rechten ban komen. Darumb sehet zu, das yhr darauff bleybt, das not ist, vnd Gott gebotten hat zu wissen, wie der weyse man spricht, Was dyr zu hoch ist, da frage nicht nach, sonder bleyb ymer ynn dem, das dyr Gott gebotten hat. Wyr haben alle zu schaffen gnug, das wyr Gottes gebott vnd seynen son Christum lernen vnser leben lang, Wenn wyr die nu wol können, wöllen wyr denn weytter suchen die heymlichen stuck, die dieser falscher geyst erregt on vrsach, nur das er ehre vnd rhum erlange. So bleibt nu auff der ban, vnd lernet was S. Paulus leret zun Römern, vnd besehet daselbs meyne vorrhede, wilchs da sey der rechte orden zu lernen ynn der schrifft, vnd endschlahet euch der vnnützen wesscher. Hiemit befilh ich euch Gott, vnd bittet fur mich. Amen.

Zeldzaam drukje, waarvan een exemplaar op de Stadsbibliotheek van Antwerpen voorhanden is, hetwelk afkomstig is van de verkooping C. P. Serrure. — De titel staat in eene vierkante lijst, omringd met versieringen (houtsnede), waaronder zich vier engelen, twee herten en een ledig wapenschild bevinden. De tekst beslaat 7 blz. De drie eerste folio's alleen zijn gepagineerd: *Aij*, *Aiij*, *Aiiij*. De keerzijde van het titelblad en die van het laatste folio zijn wit. Dit boekje moet afkomstig zijn van de Wittenbergsche

drukkerij van Cranach en Döring, die in 1525 in het bezit was van Jozef Klug. — Er bestaat eene andere uitgave door denzelfden drukker in hetzelfde jaar bezorgd. Deze bedraagt een klein tekstverschil met eerstgenoemde : 2e alinea, 2e volzin, leest men aldaar : « Wilcher yrthum nu von von Gotts gnaden... » Voor al het overige zijn zij volkomen gelijk. Van deze uitgave zijn exemplaren voorhanden o. a. in de Koninklijke Bibliotheek van Berlijn, in de Stadsbibliotheek van Frankfort a. Mein, enz. — Afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch archievenblad,* deel VII, blz. 311-314 noot; bij De Wette, *Luthers Briefe,* deel III, blz. 60 en in al de vroegere uitgaven van Luther's werken en brieven. Ook bij J. Frederichs, *De Secte der Loïsten,* bijlagen, nr III en bij Enders, *Luther's Briefwechsel,* die als vermoedelijken datum opgeeft *Anfang April* en de oude drukken bespreekt.

271.

1525, April 5, Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van het hof van Holland over de reis van eenen bode naar Leiden met eenen brief over de vervolging der Lutheranen.

Cornelis Lenaertszoen, gezworen boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven anden burgemeesters ende regierders van Leiden, inhoudende van tgene dat zij gedaen hadden nopende die Lutherianen ende anderen sustinerende vreemde opinien; voer welcke reyse den selven boede bijden voirss. Hove toegetaxeert zijn twaleff stuvers, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie hier overgelevert, in date vijfsten Aprilles anno xxiiij stilo curie; waeromme hier xij sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

272.

1525, April 5, Leiden. Uittreksel uit de stedelijke rekeningen over eene reis naar 's Gravenhage nopens de ketterij en andere zaken.

Item opten 5en dach in Aprille anno 1525, reysde Heynrick Florysz., raidt ende secretaris, vander stede wegen inden Hage deur tbescriuen van myn heeren vanden Raide, omme antwoirde inte bringen roerende zeeckere treffelicke zwaere saecken tkersten gelove angaende ende voirt omme te

spreken mitten aduocaet ende procureur der voirsz. stede roerende der stede processen; ende die voirz. Heynrick Florysz. heeft gevaceert eenen dach tot 3 s. grooten vls. facit 24 s.

Stadsarchief te Leiden, *Tresoriersrekening* (*1525*).

273.

1525, April 6, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amsterdam, nopens een zekeren Janss., van ketterij verdacht.

Die zelve Cornelis, gezwoeren boede, van dat hij mit sekere besloten brieven deur bevel vanden selven Hove haestelijcken gereyst is binnen der stede van Amsterdam anden schout, burgemeesteren ende gerechte aldaer, roerende eenen man Janss., die qualijcken gevoelde vanden kersten gelove; voer welcke reyse hem bij den voirss. Hove toegetaxeert zijn vijff daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij dezen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie hier overgelevert in date den vi^en Aprilis anno xxiiij, stilo curie, waeromme hier xxx sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

274.

1525, April 12, Mechelen. Brief van de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk aan keizer Karel over de aanstelling door den Paus van kardinaal Erardus van der Mark, prins-bisschop van Luik, als algemeenen inquisiteur der Nederlanden. — De Landvoogdes bericht den Keizer, dat de Paus eerst drie Nederlandsche inquisiteurs benoemd en daarna boven hen den prins-bisschop van Luik gesteld heeft. Deze laatste heeft zijne pauselijke bul overhandigd aan de regeering, die er over beraadslaagd heeft. De Landvoogdes deelt daarover de gevoelens der raadsleden mede alsook den gang der onderhandelingen met Erardus. In overeenkomst met den Raad van State dringt er de Landvoogdes op aan, dat men weigeren moet den nieuwen algemeenen inquisiteur Erardus te erkennen.

Le 12 dapvril 1524.

Monseigneur, Je vous tiens recorder que à vostre requeste nostre St Père ait donné charge au prévost de St Martin d'Ypre, au prévost des Escoliers à Mons et à maistre Jehan de Montibus, docteur, doyen de léglise de

St Pierre à Louvain, de linquisition de la foy de pardeçà, singulièrement du fait de la secte Luthérane. Et combien quilz si soient bien acquitez et ayent diligamment et deuement fait ce que ordonné leur a esté, ce néantmoings nostre St Père puis nagaires a envoyé ung brief à Monseigneur le cardinal de Liège, par lequel Sa Saintete, comme de soy et de son propre motif, luy donne charge plainière de linquisition générale avec faculté de continuer ceux qui jà y sont commis, de les déporter et mectre autres, si souvent que bon luy semblera; et a led. Seigneur cardinal baillé led. brief à Monseigneur de Palerme pour le monstrer et communicquer à vostre Conseil, soy contenant et en parlant iceluy cardinal comme de chose facile et en ladmission de laquelle il nentendoit se debvoir trouver difficulté, et comme sil ne luy en chaillist;

Led. Seigneur de Palerme avoir communiquié led. brief à ceulx de la longue robbe, eulx présens et pluiseurs aultres, ma rapporté que, attendu que la commission de linquisition de pardeçà à vostre requeste fust commise aux dessusnommez, qui sont gens de bien et sen acquittent, et que de les révocquier à quoy ilz ne sceussent matière, lon leur feroit une grosse honte; tous ceulx de la robe longue ayent esté dadvys que, sans vostre expresse ordonnance et commandement et voz lettres de placet sur led. brief, je ne le debvroye nullement admettre.

Aucuns, assavoir le conte de Buren et le Seigneur de Berghes, estans aud. conseil, ont esté dadvis que soubz vostre plaisir je deusse admettre led. cardinal à lad. commission; et aultres y ont ajousté que si jadmisse le cardinal à lad. commission, que je y deusse ajouster quil ne traitteroit nulz accusez de secte Luthérane ou aultre erreur ou abus contre la foy sans mon sceu et à ladvis de vostre conseil ne hors les lieux de leur résidence, et que les confiscations, qui en pourroient venir, seroient à vostre profyt, supposans eulx qui ont adjousté ces additions, que Monseigneur le cardinal, lequel jen ay faict advertir par led. archevesque de Palermes, ne les accepteroit.

Led. cardinal, après avoir pensé, a faict déclairer à larchevesque de Pallerme pour le me rapporter, que delad. commission il ne luy chaillist; mais puis que nostre St Père luy eust envoyée et par icelle luy enjoinct en vertu de saincte obédience laccepter, quil ne le povoit reffuser; et quant à la condition des confiscations des biens des convaincuz à nostre prouffict, led. cardinal sen remectoit à ce que vous et moy en pourrions obtenir de nostre St Père.

Avertye de lintention dud. Seigneur cardinal, jay de rechief assemblé ceulx du Conseil privé, leur communicquié le tout et leur en demandé advis.

Il a samblé à aulcuns (et est vray samblable) que ceste commission soit esté practiquée; et si elle fust admise, quil fust notoire que led. Seigneur cardinal en sa personne ny pourroit entendre et que le séelleur et aultres ses officiers, ausquelz il le pourroit commettre soulz couleur de lad. commission, amplieroyent grandement sa jurisdiction et en temps avenir pourroient et vouldroient attirer et attribuer à lad. jurisdiction pluiseurs choses que en vertu de lad. commission il auroyent faict; et que à ce moyen à succession de temps led. cardinal et ses successeurs, évesques de Liège, et à leur exemple les autres évesques ayans leur diocèse en voz

païs, attendue leur conduicte ou temps passé, usurperoyent entièrement vostre haulteur et jurisdiction.

Et pour ces raisons et aultres longues à escripre et bien prégnantes, a il semblé à tous ceulx dud. Conseil et à moy aussy, que lad. commission ne doibt estre admise et que nullement de monde ny debvez consentir ne accorder vostre placet. Dont, Monseigneur, en toute humilité je vous advertis à laventure, si led. Seigneur cardinal ou aultres en sa faveur vous en escripvissent, et vous supplie si chier que aymez retenir vostre jurisdiction et haulteur, que ne consentez à ladmission dud. brief.

Le surplus que touche la jurisdiction spirituelle dud. Seigneur cardinal, et la conduicte de ses officiers à Maestricht, et ce que sen est ensuivy jusques ores à la grand foulle de vostre haulteur comme duc de Brabant, entenderez vous par le viconte Hannart, lequel sera brief vers vous.

A tant, Monseigneur, je prie nostre Seigneur vous donner bonne vie et longue.

Escript à Malines, le xij jour davril, lan xxiiij avant Pasques.

Dessoubz estoit escript : A lempereur.

Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict*, etc., fol. 600-601. — Zelfde Rijksarchief, Reg. *Correspondance*, deel I, fol. 271-274 en *Papiers d'Etat*, deel 405, waaruit het afgedrukt werd bij Rahlenbeck, *L'Église de Liège et la Révolution*, blz. 251-253.

275.

1525, April 23, Rome. Breve van paus Clemens VII aan Karel, hertog van Gelderland gericht, over het aanstellen van kettermeesters tot het onderdrukken der ketterij in zijne bezittingen. — De paus stelt als hoofdinquisiteur voor het hertogdom den kardinaal Erardus van der Mark, bisschop van Luik, aan, en beveelt den hertog de inquisiteurs, welke door den bisschop aangesteld zouden worden, te ondersteunen.

Clemens, dilecto filio nobili viro Carolo, Gelriae et Juliae duci ac comiti Zutphaniae.

Dilecte fili, etc. Tuae virtutis et erga summum Deum religionis preclarum testimonium literae nobis tuae prebuerunt. In quibus cum de hac tanta calamitate Germaniae, quae artibus perpetui hostis Dei per eius impios ministros Lutherana heresi infectos procurata est, conquereris, ostendisque dolorem tibi afferre hoc dedecus nominis Christi et christianae religionis maculam atque iniuriam; tum ut vere magnum et pium principem decet, animum prae te fers hanc tantam impietatem et scelus nefarium vindicandi, in quo etiam a nobis postulas, ut tibi procedendi adversus ecclesiasticas personas, quas multas labe hac inquinatas esse sentis, facultatem et potestam concedere velimus. Quam nos mentem et quod prestantissimi principis studium, dignum ista nobilitate et ista virtute, quae nobis semper in te egregia et magna

perspecta fuit, vehementer in Domino commendamus omnique nostra benevolentia et charitate complectimur, Dominumque Deum supplices exoramus, ut tali et tam catholico principi suoque divinae maiestatis honori ita debito secunda omnia et prospera concedere dignetur.

Quod vero ad negotium ipsum attinet, credimus nobilitati tuae esse notum, quo nos studio, qua sollicitudine et cura non litteris solum et scribendo, sed legatis, nunciis commisariisque nostris mittendis excitare et animare omnes principes Germaniae conati fuerimus, ut cum ruina et detrimento christianae verae fidei cladem quoque suam et ruinam coniunctam ne aspernarentur, sed obviarent pravis principiis, quorum fines et exitus ad ipsorum primam perniciem essent erupturi; in qua admonitione et cohortatione a nostri pontificatus initio usque ad hunc diem assidui fuimus, dolentes et gementes tum exitium animarum, quarum praecipue nobis cura a Deo demandata est, tum istius nobilissimae et nobis charissimae Germanicae nationis damnum et ignominiam; quas nostras hortationes cum plures et maiore studio suscepissent, esset nunc illi populo a Deo facta salus; sed neque desistemus hoc idem agere per occasiones temporum.

Nunc quidem, quod ad tuas postulationes et pia ac sancta desideria attinet, laudantes summe propositum et prudentiam nobilitatis tuae, quoniam eiusmodi facultatem personis ecclesiasticis tribuere oportet iuxta ordines et regulas sanctorum patrum, qui postea tuae auctoritatis gladio armati mandatum et commissionem suam exequantur, committimus tenore presentium et facultatem amplam damus dilecto filio nostro Erhardo, cardinali Leodiensi; ut ipse, qui et homines et res habet cognitas, tales personas nominet, quae et virtute et religione et doctrina aptae sint ad inquirendum contra Lutheranos, et eos, si convicti fuerint, vel cogendum, ut resipiscant, vel si pertinaces in suo scelere et impietate permanserint, tanquam hereticos puniendum; quae etiam personae nominandae tibi gratae et acceptae esse dignoscantur (1). Nos enim talibus, qui per dictum cardinalem nominati et a te acceptati fuerint, omnem tenore presentium damus apostolica auctoritate facultatem simul et potestatem contra dictas ecclesiasticas personas, quae compertae in ista nefaria heresi fuerint, procedendi etiam dimissa tela iudicaria summarie ac de plano sola veritate inspecta, et si convictae fuerint, illas publice retractare cogendi aut pertinaces et obstinatos extremis suppliciis puniendi iuxta ordinem et morem a sanctis patribus et Romanis pontificibus contra hereticos statutum, non obstantibus quibuscumque. Tu ergo, dilecte fili, in hac pia et catholica mente erga omnipotentem Deum perseverans confidere debebis te premia ab eo digna a nobis quidem omnem gratiam, a cunctis hominibus laudem reportaturum.

Datum Romae, die XXIII Aprilis MDXXV, anno secundo.

Balan, ***Monumenta Saec. XVI,*** blz. 128, 129; ook afgedrukt bij Hille Ris Lambers, ***De Kerkhervorming op de Veluwe,*** bijlagen, blz. XLIV en XLV. — Zie hierboven nr 257, blz. 305.

---

(1) Hic sequebantur in originali minuta verba postea omissa : « Super quo illius circumspectioni et potestatem concedimus et talis curae suscipiendae onus ac debitum iniungimus », zegt de uitgever Balan.

276.

1525, April 23, Mechelen. Brief der Landvoogdes aan den deken van Leuven (den inquisiteur Coppin) over den ketterschen priester van Geervliet, Jacob Neut. — Vroeger had Vander Hulst dezen priester, dien hij van ketterij verdacht, verboden nog te prediken, of Geervliet te verlaten. Nu heeft de Landvoogdes vernomen, dat Jacob Neut dit verbod heeft overtreden. Door zijne preêken en die van eenen Augustijn van den Briel en nog eenen derden, wordt de ketterij meer en meer verspreid. Zij beveelt daarom aan den deken van Leuven, algemeenen inquisiteur, onmiddellijk iemand te zenden, om een onderzoek over die zaak in te stellen en de noodige maatregelen te nemen.

Marguerite, archiducesse dAustrice, ducesse et contesse de Bourgogne, douagière de Savoye, régente, etc.

Vénérable, chier et bien amé, Nous avons présentement esté avertye que, combien maistre Francoys Vander Hulst, du temps quil estoit inquisiteur de la foy chrestienne et usant du povoir à luy donné par feu nostre saint père le pape Adrian devant trépassé, ait interdit à ung nommé maistre Jacques Neut, prebstre, chanoine de léglise collégiale de Gheervliet et natif de Dordrecht, de plus soy entremectre de prescher ne aussy sortir et aler hors de la ville dud. Gheervlyet comme suspect et attaint de la secte hérisie luthérienne, sur certaine paine pécuniaire et dont il auroit baillé caucion; néantmoins led. maistre Jacques en contempnant lad. interdiction et deffense est récidivé et rescheu, ayant depuis par pluiseurs fois presché publicquement tant en lad. ville de Gheervliet que dehors et tenu escole, attirant et esmouvant le peuple par sa doctrine perverse et inique contre la foy, tellement que à son occasion et dun augustin prescant à La Briele et ung aultre jeusne filz soy meslant aussy de prescher ou apprendre les gens, tout le pays et quartier à lenviron quasi est infecté de lad. hérisie, et plus sera, se ny est pourveu, comme entendons.

Et pour ce que désirons de tout nostre cueur lextirpation dicelle hérisie et que ceulx qui en sont coulpables, soient puniz à lexemple dautres, mesmes led. m^e^ Jacques et ses adhérens, nous vous requérons et néantmoins ordonnons bien acertes que ordonnez et députez quelque bon personnaige pour sinformer de ce que dit est et y pourveoir, ainsi que verrez au cas appartenir, et ny vueillez faire faulte.

A tant, vénérable, chier et bien amé, nostre Seigneur [ait] garde de vous. Escript à Malines, le xxiij^e jour davril xv^c xxv après Pasques.

Au doyen de Louvain.

Marguerite.

Rijksarchief te Brussel, *Fardes de Vienne*, n^r 47.

277.

1525, April 23, 's Gravenhage. Borgtocht van Mr Frederik Hondebeke (Canirivius), rector der school van Delft. — Mr Frederik Hondebeke bekomt de toelating de stad Delft, waar hij tot nu toe gevangen was, te mogen verlaten, op voorwaarde dat hij terugkome, zoohaast hij daartoe bevel krijgt, en eene borgsom storte. M[r] Michiel van Almonde, Frans Duyst en Anthonis Mathijsz. stellen zich op lijf en goed borg voor de stipte naleving dezer overeenkomst.

Borchtochte meesters Vrederick, scoolmeester tot Delft.

Alsoe onse genadige vrouwe eertshertoginne van Oestenryck, hertoginne ende grauinne van Bourgogne, regente ende gouuernante, by sekere besloten brieuen gescreuen te Mechelen den xv[en] van April lestleden, geconsenteert heeft, dat meester Vrederick Hondebeke, rectoer der schole van Delft, soude mogen reysen alst hem beliefde vuyter stede van Delft, daer hy tot noch toe vangenisse heeft moeten houden, midts dat hy vernieuwen soude ende stellen gelycke *cautio* van somme van penningen als hy hier voirtyts gestelt heeft, ende beloftenisse doen *sub pena conuictj* tot Delft te comen, als hy des van zynen borghe vermaent soude wesen;

Soe jst, dat op huyden datum van desen, gecompareert synde jnde greffie van Hollandt meester Michiel van Almonde, Frans Duyst ende Anthonis Mathysz. ende hebbende te samen ende elcx bysonder hen geconstitueert borghe voirden voirs. meester Vrederick voirde somme van hondert Karolus guldens, om die te betalen, jndien dezelue meester Vrederick, vermaent zynde vanden voirs. borghen oft eenigher van hen, niet wederom en quame binnen der stede van Delft ende aldaer vangenisse hielde, gelyck hy tot nu toe gedaen heeft, sonder daeruyt te scheyden ofte reysen sonder oirloffe ende consent vanden keyser oft onse genadige vrouwe voirs., elcx vande voirs. comparanten hier onder stellende huere personen ende alle huere goeden roerende ende onroerende tot hoirlicke ende reale executie vanden Houe van Hollandt; ende die voirs. meester Vrederick mede jnde voirs. greffie comparerende belofde op gelycke verbant zynen voirs. borghen hiervan scadeloes te houden, beloevende jnsgelicxs dezelue meester Vrederick *sub pena conuictj* tallen tyden binnen Delfft te comen, als hy des van zynen borghen vermaent ende versocht sal wesen, ende daer vuyt niet te reysen sonder oirloff ende consent vanden keyser ofte van onse genadige vrouwe voirs.

Actum xxiij Aprilis anno xv[c] ende xxv, nae Paesschen.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Derde Memoriaelboek van Sandelin*, fol. 84 en verso. — Daarop volgt op denzelfden datum (fol. 84 verso en 85) een schier gelijkluidend stuk ten voordeele van « meester Willem Claesz. alias Volders-

graft, priester, scoelemeester vander Haghe », die de toelating bekomt om onder gelijke voorwaarden Den Haag te mogen verlaten. Zijn borge was « Jan Stapels, procureur postulant vanden zeluen Houe » en de borgsom « drie hondert ponden van xl grooten vlaems tpont ». — Zie hierboven ons stuk nr 172.

278.

1525, April 26, Leiden. Uittreksel uit de stadsrekeningen over de reis van twee ambtenaars naar 's Gravenhage, waar eene beraadslaging van den Raad van Holland met de steden over het wassen der ketterij gehouden werd. — In die zitting werd aan de magistraten van Holland en Friesland verklaard, dat zij niet krachtdadig genoeg te werk gaan in het onderdrukken der Luthersche secte.

Item opten 26n dach in Aprille anno 1525, reysden Bouwen Willemsz. van Wermonde, burgermeester, ende Heynrich Florysz., raidt ende secretaris, vande stede wegens inden Hage ter dachuaert.

. . . .

Voirt hebben myn heeren vanden Raide by hem ontboden die van Hollant ende Frieslant aldair vergadert ende verthoent die groete verdolingen ende abusien, die dagelicx gebueren by der secte vanden Lutranen, seggende dat van dage te dage zoe langer zoe arger is ende dat die steden heur deuoir niet en doen, om den seluen te corrigieren ten exemple van allen anderen, off by gebreecke vandien dencken hemluyden met den steden te ontlasten voir onze G. V. . . . .

Stadsarchief te Leiden, *Tresoriers rekening* (*1525*).

279.

1525, April 28, Hoorn. Brief van Jan Michiel Waldorian (van Woudrichem), deken van West-Friesland, aan het kapittel van den Dom te Utrecht, over den ketterschen priester Willem Ottens. — Hij vraagt aan het kapittel wat er met dien gevaarlijken ketter, die den vorigen dag eindelijk aangehouden is, te doen valt.

Vestras paternitates per presentem latorem certiores reddere conatus sum, ut michi quodammodo perplexo consilium et auxilium citius quo fieri potest praestare velint, praecipue quid de quodam domino et magistro Wilhelmo Ottonis, presbitero, heresi lutherianorum mirum in modum infecto, tum quod sacerdotium abiecit, tum quod libellum famosum contra pastorem Hornensem

dominum et magistrum Wilhelmum Bartholomeum conscripsit, tum quod tonsuram presbiteralem signum bestie vocitat, tum plura et diversa contra religionem christinianam jn privatis domibus profert et docet, facere; et quod cum eodem vivere debeamus, periculum est in mora propter insultus suorum adherentium domui nostre tempore nocturno factos et etiam fortassis fiendos.

Apprehendimus eum xxvij[a] mensis Aprilis. Concludant ergo paternitates v[estrae] mag[istrales] et nobiles per presentem latorem cito citius rescribant, quid de eo facere velint, et iussionibus earumdem parebo.

Stadsarchief te Utrecht, Reg. D, 751; afgedrukt bij van Asch van Wijck, *Archief,* deel III, blz. 157. — Zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis,* enz., deel II, blz. 340 en vg.

280.

1525, Mei 1, Holland. De Staten van Holland beklagen er zich bij de Landvoogdes over, dat men het gerucht verspreidt als zou Holland een broeinest zijn van Lutheranen. — Te Mechelen zelfs vertelt men, dat te Delft alle beelden uit de kerken verwijderd zijn, en allerlei andere soortgelijke lasteringen, die ongegrond bevonden zijn. Het zijn meest de predikanten, welke die geruchten verspreiden in hunne sermoenen. De Staten verzoeken, dat de aanbrengers dezer valsche tijdingen zouden bekend gemaakt en gestraft worden. Ook vragen zij de hernieuwing der plakkaten tegen het prediken.

De Staten van Hollant beclaechden insgelycx hen zeer, dat tlant van Hollant, (die van oude tyden gerenomeert waeren goede Christen luyden te zyn) nu gediffameert zyn te wesen besmet mit de secte lutherana deur enige quade luyden oft valssche tydinghe, die daer off maect ende angebrocht werden; gelyck datmen nu tot Mechelen seyt, dat tot Delft alle de statuen ende ymagen vande heyligen uuyt de kerck genomen souden wesen ende alle de Vrouwenhuyskens al aff gebrokene zyn ende datmen Sinter Nicolaes after an een schip gebonden hadt ende gesliept deur twater; ende dat oeck onlancx een rumoer oft gemeen seggen binnen Delft soude geweest hebben, dat alle goeden souden wesen gemeen, waerop Mr. Jan van Duvenvoerden binnen Delft informatie gedaen ende nyet en konste bevinden yet daer an te zyn, ende diergelycke veel dingen; begerende daeromme, dat myn G[enadige] V[rouwe] alsulcke quade diffamatie nyet soude willen gelooven, ende dat hoere Genade soude doen vragen totten vuyteynde vande saecke; ende die alsulcke niewe tydinge seyde ende nyet voort en wist te noemen zyn segxman, dat hoere Genade die soude willen doen straffen tot exemple van allen anderen.

Seyden insgelycx, dat dese quade tydingen ende diffamacien meest quamen deur de predicanten, die altyt veel quade dingen opde stoel seggen ende prediken, die zy niet en weeten te bewarryden; ende dat daeromme de voirs.

Staten een concept geraempt hadden omme dese dolingen vuyt de landen te brengen, te weeten dat hoere Genade soude willen doen verniewen de voergaende placaten, waermede de Key. M. geboden hadde nyet anders te preken dan tEvangelie ende de heylige Scrifturen ende nyet te roeren vande secte Lutherane, ende, indien yemant anders dede, dat die ende teloster ten ewigen dagen gepriveert soude wesen van hoeren termyn ende statie; ende indien yemant van hemluyden yet wisten van yemant oft enige dwalinge, dat de monnick oft predikant eerst ende al voeren deselve doolinge te kennen geven den geestelycke ende waerlycke rechteren ende anders nyet, op peyne als voeren, ten waere dat myn G[enadige] V[rouwe] oft hoeren Raede beter raedt oft middel wisten; waerop de bisschop van Palerme seyde, dat men alle naersticheyt doen ende straffinge, ten eynde tlant in geen meerder inconvenienten en coome, etc.

Nota : Quod quidam suspicantur istos malos rumores per quosdam studio dispargi, ut commissiones consequantur (1).

Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz.*, deel I, fol. 90 verso.

281.

1525, Mei 2, Woerden en 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Woerden, om den kastelein aldaar bij brieve te verzoeken een zekeren persoon (den priester Jan Jansz.) te willen aanhouden, en naar 's Gravenhage te sturen.

Jan Claeszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven hove gereyst is mit zekere besloten brieven aenden Casteleyn van Woerden, roerende dat hij aengesien sbriefs apprehenderen soude eenen persoen ende den selven alhier inden Haeghe senden tot costen van den Keysere; voer welcke reijse hem bijden voirss. Hove toegetaxeert is vier daghen tot zes stuvers sdaechs ende hem bij dezen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie hier overgelevert in date den tweeden May anno XXV, waeromme hier . . . . xxiiij sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

282.

1525, Mei 2, Rotterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van Claes van Dam, substituut

---

(1) Op den rand : Ende dat dit compt deur faulte vande pastoeren, *qui non adsunt suis ovibus.*

van den procureur-generaal, naar Rotterdam, om met de overheid van Schieland, enz. over eenige godslasteraars en andere zaken te raadplegen.

Claes van Dam, substituyt vanden procureur generael vanden voirss. Hove, die deur bevel ende ordonnancie vanden selven Hove gereyst is mit een dienaer den tweeden Mey anno XXV binnen der stede van Rotterdam, mit zekere besloten brieven aenden bailliu ende mannen van Scielant ende ande burgemeesters ende gerechte aldaer, om den bailliu ende gerechte tassisteren omme te apprehenderen eenige, die van Godt almachtich ende zijn gebenedide moeder blasphemie gesproken hadden, ende oick mede die mannen te verthonen zekere placcaten roerende die rabauwen, ten eynde dat zy daer up letten ende wijsen souden, alzoe die bailliu vijff rabauwen gevangen hadde, ende die selve die tlijff verbuert hadden, te stellen op raeden ter plaetsen daer zij teracht ende gewelt bedreven hadden; voer welcke reyse hem by den voirss. Hove toegetaxeert zijn twee dagen tot achtien stuvers sdaechs ende den dienaer zes stuvers, ende voer wagenhuyer tweentwintich stuvers, belopende tsamen ter somme toe van drie ponden thien scellingen van XL grooten tpondt, die hemluyden bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnancie begrijpende quitancie hier overgelevert in date den zesten Mey anno XXV; waeromme alhier . . . . III £ X sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger van den exploiten.*

283.

1525, Mei 9, Gent. Uittreksel uit het *Bouc en Register van den Ballinghen* over de vijftigjarige verbanning en openbare boetedoening van Joos Lodewycx van Aalst, om schandaal verwekt te hebben vóór het klooster der Vrouwenbroeders.

Den ixen dach van Meye int jaer xvc xxv.

Joos Lodewycx, gheseyt ende gheboren van Aelst, hoe hy anders ghenaemt ofte ghebynaemt es.

Vyftich jaren vuten lande ende graefschepe van Vlaenderen, boven der openbare pugnicie ende emende by hem ghedaen ende gheleden, omme dieswille dat hy by ghedelibereerde wille hem vervoordert heeft onlancx te gaen cloppene ende beroerte te makene in 't convent van Onze Vrouwe broeders deser stede, vraghende naer den religieulx, die tzondaechs te voren ghepredict hadde, zegghende met quader causen, dat hy valschelic ghepredict hadde, wanende dat betooghen met zekeren vlaemschen bouckene by hem ghetoocht; voorts dat zy alle ypocryten, snoode, onghelooveghe bouven ende ketters waren, met diversschen anderen injurieusen woorden, de zelve te meer stonden resumerende. Ende boven dien van daer gesceeden zynde, perseverende in zyn quaet, by avonde ende ontyde wederomme aldaer te commen cloppene, verhalende de voornoemde woorden, ende alzo wedere groote

beroerte makende. Welcke zake zyn van quaden exemple, niet sculdich te lydene zonder hooghe criminele pugnitie.

Apostille : Dede emende met eender toortssen inde camere ende voor teclooster.

Stadsarchief te Gent, *Bouc ende Register van den Ballinghen* (1 Oct. 1472-13 Juni 1537), fol. 196 verso: gedeeltelijk afgedrukt bij Cannaert, blz. 499.

284.

1525, Mei 9, 's Gravenhage. Brief van den graaf van Hoogstraten, stadhouder, en van het Hof van Holland aan Waldorian, deken van West-Friesland, over het aanhouden en vervolgen van eenen ketterschen priester. — Zij bevelen aan den deken den betichte, dien hij aangehouden heeft, ter plaatse te vonnissen, en hem niet buiten Holland naar Utrecht aan den bisschop te zenden. Al de noodige hulp zal den deken daartoe verleend worden.

Wij verstaen, dat ghij geapprehendeert ende jn vangenisse hebben soudt een priester oft pater van een convente, die zeere gediffameert es van de secte lutheriane; dairover wij begeren, dat ghij recht ende justitie doen wilt binnen desen landen ende uwe jurisdictie; ende, jndien ghij eenige assistencie of hulp behouft, wij versocht zijnde, sullen u alle assistencie ende hulp doen ende doen doen ons mogelijck zijnde; u voirts adverterende, dat die Keyserlijke Majesteit ende dese landen zulcx geprevilegieert zijn, datmen geen deliquanten, ondersaeten deser landen, en mach buyten lande vervoeren, om wat delicten dattet oic zij, mair dat zij behoiren jn dese landen te recht gestelt ende gecorrigeert te worden. Wairomme, jndien die officiers vanden eerwairdigen vader jn Goede die eleet van Utrecht den voirseiden delinquant begeerden hemluyden overgesonden ende geremitteert te worden tot Uuytrecht, zoo begeeren wij, dat ghy tselve differeert te doen, sonder ons dair van eerst te adverteren; want die Keyserlijke Majesteit tselve nyet gedoogen en soude willen; ende, jndien ghij ter contrarien doet, zoo deneken wij sKeysers recht ende jnterest op u ende uwe goeden te verhaelen, twelc beter verhoet waer.

Stadsarchief te Utrecht, deel A. 943; afgedrukt bij van Asch van Wijck, *Archief*, deel III, blz. 157, 158. — Zie hierboven ons nr 279, blz. 337.

285.

1525, Mei 10, Woerden en 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de som betaald aan de

dienaars van den kastelein van Woerden, die den gevangen priester Jan Jansz, naar 's Gravenhage overgebracht hebben.

Den dienaers vanden casteleijn van Woerden, die eenen heer Jan Jansz., priester, zone vanden coster van Woerden, deur bevel ende scrijven vanden zelven Hove alhier gebrocht hebben, die somme van vijff Rinsche gulden voer hoeren sallarys, vacatien ende wagenhuyer, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnancie begrijpende quitancie hier overgelevert in date den x^en^ May anno xv^c^ xxv; waeromme hier v. £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

286.

1525, vóór April 7-Mei 12, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de sommen betaald aan de cipiers der Voorpoort voor de onkosten van verscheidene gevangenen, onder andere den priester Ghysbrecht uit Texel.

Ander vuytgheuen van teercosten by diuersche geuanghen parsoenen gedaen optie Voerpoerte vanden voirn. Houe, die de K. M^t^. sculdich es te betalen.

Gheryt Roeloffszoen ende Dierick Gouaertszoen, als cypiers vanden Voerpoerte vanden voirs. Houe. . . . .

Noch js den zeuensten Aprilis daer an volgende by Willem vanden Cruys, exploictier vanden seluen Houe, geleuert opte voirs. Voerpoerte als geuanghen een heer Ghysbrecht, priester vuyt Texel, ende js gedaen leggen by beuel vanden procureur generael optie riddercamer, daer hy gelegen heeft totten twalefsten dach van Meye laestleden, dwelck maickt den tyt van vyff ende dertich geheele dagen tot vier scellingen sdaechs, facit zeuen ponden van xl grooten.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen van den exploiten* (*1 Maart 1525-laatsten Februari 1526*), fol. lxviij verso.

287.

1525, Mei 4 en 13, Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over twee reizen van twee zijner leden naar Leiden, om een onderzoek in te stellen nopens verscheidene van ketterij verdachte personen.

Heer Florijs van Wyngaerden, ridder, heere tot Ysselmonde, raedt vanden Hove van Hollandt, ende Marchelijs van Zegerscappel, secretarys, die deur bevel ende ordonnancie vanden voirss. Hove upten iiii^en^ dach van Meye

anno xv^c xxv gereijst zijn binnen der stede van Leyden ende aldaer gedaen zekere informatie up zekere personen, die beruft waren mitten secte Lutheriane; ende noch eens upten xiii^en Meye anno voirss. gereyst zijn binnen der selver stede ende aldaer inder selver saicke vorder informatie gedaen; voer beyde welcke reysen hemluyden byden voirss. Hove toegetaxeert zijn tsamen zes geheele dagen; te weten den voirss. commissarys tot xxxii stuvers sdaechs ende die voirss. Marchelis, secretarijs tot xxii stuvers sdaechs, belopende tsamen ter somme toe van zestien ponden, vier scellingen van xl grooten tpondt, die hemluyden bijden voirs. Hove toegetauxeert ende bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie begrijpende quitancie hier overgelevert in date den xxiii^e Mey anno xxv. Waeromme hier xvi £. iiii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten*, fol. 75.

288.

1525, Mei 15, Mechelen. Antwoord van de landvoogdes Margeretha van Oostenrijk op eene breve van paus Clemens VII van 21 April over het bekampen van de Lutheranen in het graafschap Holland. — Zij roemt den bisschop van Luik, die haar in het onderdrukken der Lutheranen krachtig ter zijde staat. Zij heeft van den legaat Campegio drie geestelijke commissarissen verkregen in vervanging van Vander Hulst. In Holland woedt de ketterij niet erger dan elders; alle streken zijn aangetast en groote wanordelijkheden zijn te vreezen. De Landvoogdes spoort den Paus aan om eene vergadering te beleggen van al de christene vorsten ten einde over den toestand te beraadslagen. Zij heeft de aanstelling van den bisschop van Luik tot algemeenen inquisiteur aan den Keizer gemeld.

Beatissime ac sanctissime pater,

Post humillimam et devotam usque ad vestrorum sacrorum pedum oscula commendationem.

Beatissime pater, litteras Sanctitatis Vestre in forma brevis sub xxj nuper lapsi Aprilis ad me delatas reverenter accepi, illarumque perspecto tenore, non possum non nisi vehementer admirari, quod eadem Sanctitas Vestra me adhortetur, ut sectam Luterianam, in comitatu Hollandie valde, ut asserit, pullulantem, aliisque in provinciis gubernio meo creditis, extirpare procurem. In hoc quidem faveam reverendissimo in Christo patri, domino cardinali Leodiensi (1), cui eadem Sanctitas Vestra de eo uberius scripsit, cum neminem

(1) Erardus vander Marck.

cognoscam principem, qui super extinctione dicte secte ferventius me re et effectu elaboraverit. Et, ut id commodius fieret, justitia mediante, commissarios tres spirituales, omni exceptione majores, a reverendissimo domino cardinali de Campegio, legato de latere Sanctitatis Vestre in Germania, impetravi, loco magistri Francisci de Hulst, layci, quem pro sedicione evictanda ab exercitio dicte commissionis destituere necessarium fuit. Qui quidem commissarii continuo exercitio dicte commissionis vacare non cessarunt, sic quod equo sponte currenti calcaria necessaria non sint; sed forsitan eadem Sanctitas Vestra longe a veritate potuit informari, nec Hollandiam magis ceteris provinciis eo crimine infectam latrare expedit, ubi proch dolor! nullam immunem sentiam.

Verum tanta ex Germania excitatur confusio, ut, nisi Deus ipse maximus provideat, totam fidem nostram christianam conculcatam et humi prostratam nedum video, ymo illos veneficos lucteristas grandia agmina invicem facientes patrias omnes invadere, nobiles occidere et armis ac potentia voto eorum subicere, templaque, conventus et castra rapere, spoliare et solo equare; adeo quod necessario expedit Sanctitatem Vestram, vices Christi in terris gerentem, principes omnes christianos in unum convocare et de remedio oportuno consulere et providere. Ego enim Cesaream Majestatem pro debito meo de hiis certiorem feci, necnon quemadmodum Sanctitas Vestra superioribus diebus per litteras suas in forma brevis reverendissimum cardinalem Leodiensem prefatum hiis in provinciis, tutele mee creditis, superintendentem et precipuum hujus secte correctorem prefecerat. Sumque expectans, ut par est, jussibus sue Majestatis ut paream, nec interim obmictam, que ad extirpationem illius maledicte et rabide secte attinent, posse Jhesus (*sic*) adimplere, ut latius eadem Sanctitas Vestra ab illustrissimo duce de Sesa, apud Beatitudinem Vestram Cesareo oratore, intelliget. Cui nomine meo fidem indubiam prestabit. Rogans Deum omnipotentem, ut eandem Sanctitatem Vestram in terris longevam faciat et felicem.

Ex Mechlinia, xv^a^ Maii anno M. D. XXV.

Ejusdem Sanctitatis Vestre
humillima et devota filia archiducissa Austrie,
ducissa et comitissa Burgondie, vidua Sabaudie, etc.
Marguerite.

Op den rug : Sanctissimo domino nostro.

Archief van het Vatikaan te Rome, ***Lettere de principi***, III, 117. — Afgedrukt door A. Cauchie in de ***Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique***, 2e reeks, deel VI, blz. 357-359 (1891).

289.

1525, Mei 16 en 17, Utrecht. Besluit des Raads waarbij de drukker Jan Zeversz. terug in de stad mag komen, welke genade 's anderendaags wordt vernietigd en in eene levenslange ballingschap, ook voor zijne drukkersgezellen, wordt veranderd.

Die Raet is tevreden, dat Jan Zeversz. die printer weder inder stat sel moegen comen; des sel hy een yegelick te recht staen ende daer borge voor stellen, soo hy dat in synre supplicatien overbodich is geweest.

Des woensdages na Servatii 1525.

Luterye. Sleten scepenen, rade, oudermannen ende meentemannen van alle gilden, dat die belieffenisse, anderdaghes Jan Zeversz. printer by den Rade gedaen, doot ende te nyet wesen sel, ende dat hy met alle syne dienres, die met hem printen, wter stadt wesen ende een myl weges rontsom vander stat bliven sel ewelicken, om des wille hy van der zaken van Luteryen gecorrigeert is geweest.

Stadsarchief te Utrecht, ***Besluiten des Raads;*** medegedeeld bij Dodt, ***Archief,*** deel VII, blz. 115 en 118; en vermeld door van Asch van Wijck in de ***Berigten van het Historisch Genootschap,*** deel IV, 2e stuk, blz. 111, waar hij als datum van de verbanning van Jan Seversz. geeft den woensdag na S. Servatius (17 Mei). — Zie hierboven ons stuk nr 218, blz. 274.

290.

1525, Mei 20, Gent. Uittreksel uit een Gentsch handschrift over de veroordeeling van Gillis van der Erfven, leiwerker, tot openbare boetedoening wegens Luthersche ketterij.

In dit jaer (1525) op den xx Meye was, bij der examen vanden gheestelicken hove, ghecondemneert Gillis van der Erfven, leiwercker, bij sijn verlijdene, dat hij gaen soude in sijn lijnwaet met eene torse ende die draeghen ter Hoochpoorte neder tot St Niclays ende bidden de hoochbailliu ende schepenen op eene knie vergiffenisse, omme dat hij gheseyt hadde neijuicheden van de santen ende favoriseerde de leeringhe van Martinus Luther.

Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool, HS. 131, fol. 373.

291.

1525, Mei 20, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar den graaf van Hoogstraten met eenen brief nopens zekere verdachte Lutheranen.

Phillips Claeszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Houe, die deur bevel vanden selven Houe gereyst is mit zekere besloten brieuen aen mijnen heere van Hoechstraeten, roerende zekere parsonen, die besmet waren metter secte Lutheriane; voer welcke reyse den selven boede bijden voirss. Houe toege-

taxeert is twaleff dagen tot zes stuvers sdaechs belopende drie pondt, twaleff scellingen van XL grooten tpondt, die hem bij desen ontfanger betaelt zyn, blijckende bij de ordonnancie in date den xx May anno xxv, waeromme hier III £ XII sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6de *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

292.

1525, Mei 21, 's Gravenhage en Gouda. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Gouda met eenen brief voor den inquisiteur Mr Herman van der Goude over de Lutheranen.

Philippus Claeszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven ter Goude aen meester Harman vander Goude, roerende die secte Lutheriane; voer welcke reyse den selven boede voer zyne vacatien byden selven Hove toegetaxeert zyn den tyt van drie dagen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnancie hier overgelevert in date den xxIen in Mey anno xxv. Waeromme hier xvIIJ sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6de *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

293.

1525, Mei 22, 's Gravenhage. Brief van het Hof van Holland aan het kapittel van Ste Marie te Utrecht over den kettermeester Herman van der Goude. — Op aandringen van de Landvoogdes en van het Hof van Holland heeft het kapittel aan den Utrechtschen kanunnik Herman van der Goude toegelaten zich naar Amsterdam te begeven, om aldaar als kettermeester werkzaam te zijn. Daar er voor het oogenblik nog vele ketters gevangen zitten te Leiden, 's Gravenhage en elders, zooals een brief der Landvoogdes getuigt, zoo vraagt het Hof, dat die toelating zou hernieuwd worden.

Eerwaerdige, etc. heeren, den deecken ende capittle van S. Marien binnen Uuytrecht, etc.

Eerwaerdige, etc. heeren.

Onlanex hebben uwer Eerwaerdicheyt duer 't schryven van onse Genadige Vrouwe regente ende gouvernante, ende oick onse schriften, geconsenteert

onsen meester, meester Herman vander Goude, oorlof, omme binnen die stede van Amsterdam te mogen procederen tegens den ghenen, die geïnfleeert oft suspect souden mogen zyn van der secte Lutheriaene of andere dwalinge, ende nyettemin denselven onsen meester te houden alle eens, of hy by uwer Eerwaerdicheit resideerde, nyet jegenstaende dat hy is in 't eerste jaer zynder residencie; daervan wy uwer Eerwaerdicheit, in faveur vande justicie ende extirpacie vande voorseide dwalinge, hoochlyck af dancken.

Nyettemin, alsoe wy bevinden, dat van noode sal zyn, om te comen tot die voorseide extirpacie, nyet alleen te procederen binnen die voorseide stede van Amsterdam, maer mede binnen die stede van Leyden, alhier in den Haeghe ende meer andere plaetsen binnen desen landen, mits dat in diversehen plaetsen gevangene leggen ter cause vande voorseide zaecke; duer 't welc wy verduchten, dat uwer Eerwaerdicheyt souden mogen zwaericheyt maecken, om den voorseiden onsen meester soe lange oirloff te consenteren; soe seynden wy uwer Eerwaerdicheyt brieven van onse Genadige Vrouwe, ende begeren mit alder affectie, dat uwer Eerwaerdicheyt believe te considereren ende ter herten te nemen die inconvenienten, die souden mogen gebueren, soe wel in die geestelycheyt als in die waerlycheyt, indien die voorseide erreuren nyet en worden gestraft; mitsgaders mede dat van noode is te hebben een bequaem ende geleert persoen, om tegens die voorseide geinficieerde personen te procederen ende huere opinie mit auctentycke scriftueren te destrueren (want deel onder hemluyden zyn geleert ende veel scriften gesien hebben), ende daerom den voorseiden onsen meester oorlof te geven ende hem te houden voor present, soe lange hy in dese saicke sal besoigneren ende onledich wesen; in 't welck doende uwer Eerwaerdicheyt een goet werck doen sullen, Godt almachtich aengenaem ende onse Genadige Vrouwe ende ons zeer danckelyck, 't welck wy altyt weder sullen aenmercken ende verschulden naer onsen vermogen.

Ende al is 't, dat wy nyet en twyfelen, om te commen tot die voorseide extirpacie, daer veel belancxs aen leyt, uwer Eerwaerdicheyt en sullen dat gaerne consenteren, begeren nochtans hiervan te hebben uwer Eerwaerdicheyt besloten antwoorde, om ons daernaer te mogen reguleren ende den voorseiden onsen meester te adverteren, by denwelcken wy geschiet hebben een van onse medebroeders, omdat van noode is mitter haest in dese sake te remedieren.

Eerwaerdige, etc.

Geschreven inden Hage, den 22 dach van Meye, 1525.

Al uwe, die president ende luyden vanden Raide des Roemschen Keysers in Hollant, etc.

A. Sandelin.

Provinciaal Archief te Utrecht; naar het origineel afgedrukt bij Dodt, *Archief*, deel V, blz. 299, 300. — Over den inquisiteur Herman van der Goude, zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 342, 345 en 346.

294.

1525, Mei 27, 's Gravenhage, Amsterdam en Hoorn. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reizen van eenen bode naar Amsterdam en Hoorn, wegens de Lutheranen.

Dierick Wouterszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel ende ordonnancie vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloeten brieven aen meester Jaspar Lievijnsz. van Hoogelande, raedt, wesende binnen der stede van Amsterdam, roerende die Lutherianen; die voirts bijden voirss. meester Jaspar gesonden is bijden deken binnen der stede van Hoern, ende vanden selven deken antwoerde gebrocht anden voirss. meester Jaspar ende andere commissarijssen wesende binnen der stede van Amsterdam, ende van den selven commissaryssen antwoerde anden voirss. Hove; voer welcke reysevacatien tvoirss. Hoff den zelven boede toegetaxeert heeft zeven dagen tot zes stuvers sdaeghs ende hem bij dezen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie in date den xxvii^en^ May anno xv^c^ xxv hier overgelevert; waeromme hier ii £ ii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

295.

1525, Mei 29, Utrecht. Gebod des Raads tegen de drukkers, verkoopers of lezers van kettersche boeken, tegen de godslasteraars en tegen degenen die kettersche leeringen prediken of verspreiden. — Alwie daar iets van weet, moet het den Raad te kennen geven, dit alles op zware straf.

Des Manendages voer Synxksen.

Die Rait laet weten ende gebiet, dat nyemant van mannen ofte vrouwen Luyters boecken off die enige ketterye rueren, en vercoepe, en prente off en lese, noch by hem en houde, noch en preke oft enige sprake off fame onder tgemeen volck en sprye, noch op God ofte zijn heyligen en blasfamere.

Ende off yemant wiste, die overhorich hier inne waren, dat hij dien terstont den oversten indertijt te kennen gheve.

Ende dit al bij scerpe ende zwaere correctie des Raets tottes Raets goetduncken; want men sulcx rechten will als ketterye.

Stadsarchief te Utrecht, Register *Buurspraakboek 1522-1536*, fol. 35.

296.

1525, Mei 29, 's Gravenhage en andere plaatsen. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar den deken van Kennemerland en Westfriesland en naar de schouten van Hoorn en Alkmaar, wegens verscheidene Lutheranen.

Jan Rutgersz., gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove met zekere besloten brieven gereyst is anden deken van Kennemerlandt ende Westvrieslandt, den schouten van Hoern ende Alcmaer, roerende zekere personen, die besmet zyn metter secte van Lutherianen; over welcke reyse den voirss. boede by desen Hove toegetaxeert zijn vijff dagen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnancie hier overgelevert in date den xxix^en Mai anno xv^c xxv; waeromme hier xxx sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.* — De deken van Kennemerland was waarschijnlijk die Jacob van Iependam, over welken zulke ontstichtende berichten zijn te vinden bij de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 14 en 563.

297.

1525, Mei 30, 's Gravenhage, Leiden en Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reizen : 1° van eenen schepen van Leiden naar 's Gravenhage om te komen getuigen in eene zaak van ketterij; 2° van eenen bode van het Hof naar Delft om den schout aldaar te verzoeken Georgius Bascouter van Amsterdam, thans te Delft wonende, te doen aanhouden.

Claes Claeszoen, scepen ter stede van Leyden, eenen Karolus gulden, ter cause dat hij deur tscriven vanden selven Hove gecommen is alhier in den Hage, om te deposeren in de materie Lutheriane, blijckende bijde ordonnacie hier overgelevert in date den xxx^en May anno xv^c xxv, waeromme hier xxii sc.

Adriaen Jansz., gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove mit zekere besloten brieven gereyst is anden schout van Delft, roerende dat hij zijn diligencie doen zoude omme te apprehenderen eenen Georgius Bascouter van Amsterdam, die hem binnen Delft onthoudende was: daer voeren hem toegetaxeert is zes stuvers, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnancie in date den xxx^en Mey anno xxv, hier overgelevert; waeromme hier vi sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

298.

1525, Mei 31, 's Gravenhage, Amsterdam en den Briel. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amsterdam bij twee onderinquisiteurs en over de reis van eenen anderen bode naar den Briel bij eenen pater, wegens ketterij.

Joris Pieterszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden voirss. Hove mit zekere besloten brieven gereyst is aen meester Harman ende meester Roeloff, gesubdelegeerde commissaryssen, roerende dat zij hem alhier inden Haghe vinden wilden, als zij tot Amsterdam gebesoingneert ende gedaen hadden; voer welcke reyse die voirss. boede byden zelven Hove toegetaxeert is zeven dagen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt sijn, blijckende bij ordonnancie in date den lesten in Mey anno xxv hier overgelevert; waeromme hier II £. II sc.

Andries Andrieszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die vuyt ordonnancie vanden selven Hove mit zekere besloten brieven gereyst is binnen der stede vander Bryele aenden pater van Sinte Claren aldaer, roerende dat hij aengesien sbriefs commen soude alhier in den Haege, omme eenige saicken die tHoff mit hem te spreken hadde, mitsgaders zekere besloten brieve vanden heere van Male adresscherende aenden bailliu der selver stede; voer welcke reyse ende vacatien hem bijden voirss. Hove toegetaxeert is vier daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij dordonnancie, hier overgelevert, in date den lesten dach van Meye anno xv^c xxv; waeromme hier XXIIIJ sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

299.

1525, Mei 31, 's Gravenhage, Utrecht en Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amsterdam met eenen brief voor Jaspar Lievynsz., hem voorschrijvende hoe hij tegenover ketters moet handelen en hem meldende, dat het Hof aan het kapittel van Ste Marie te Utrecht geschreven heeft om te verzoeken Mr Herman van der Goude toe te laten gedurende zijne werkzaamheden te Amsterdam als kettermeester daar te verblijven, waarop zij ook een gunstig antwoord ontvingen, waarvoor zij het kapittel bedankt hebben.

Willem Ariaenszoen Peel, gezwoeren boede van den voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove mit zekere besloten brieven gereyst is binnen der stede van Amsterdam aen meester Jaspar Lievijnsz., raedt, inhoudende diversche puncten hoe hij behoerden te besoingneren inden saecke Lutheriane, ende onder andere advertissementen, dattet tvoirss. Hoff gesereven hadde anden deken ende capittel van Sinte Marien tVuytrecht, hemluyden requirerende dat zij tconsent meester Harman vander Goude bij hemluyden wilden continueeren voer resident, geduerende dat hij procederen soude te Amsterdam inden saicke Lutheriane; daer van die selve boede antwoerde gebrocht heeft; voer welcke vacatien ende reysen tvoirss. Hoff den voirss. boede toegetaxeert heeft den tijt van vijff daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende byde ordonnancie hier overgelevert in date den lesten May anno xv^c xxv; waeromme hier xxx sc.

Jan Rutgersz., gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven anden deken ende cappittel van Sinte Marien tVuytrecht inhoudende danckbaerheyt, dat zij meester Harman vanden Goude gegundt hadden omme binnen der stede van Amsterdam te procederen jegens die Lutherianen ende dat zij nyetmin hem houden souden voir residerende; voer welcke reijse ende vacatien den zelven boede bijden voirss. Hove toegetaxeert is den tyt van zeven daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij dordonnancie hier overgelevert in date den lesten Mey anno xv^c xxv; waeromme hier ii £ ii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

300.

1525, Mei 25-Juni 3, Leiden en Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reizen van verscheidene raadsleden naar die twee steden aangaande hun onderzoek tegen sommige van ketterij verdachte personen.

Heer Florys van Wyngaerden, ridder, raedt, ende Marchelijs van Zegerscappelle, secretarijs vanden voirss. Hove, die deur bevel ende ordonnancie vanden voirss. Hove opten xxx^{en} Meye anno xxv gereyst zijn tot binnen der stede van Leyden ende informatie gedaen an eenige personen upte secte Lutheriane, daer van zij die selve huere informatie den Hove overgelevert hebben; daer voeren hen bijden voirss. Hove toegetaxeert is den tijd van twee dagen, die voirss. commissarys tot xxxii stuvers ende die voirss. Marchelijs tot xxii stuvers sdaechs, belopende ter somme van vyff ponden acht scellingen van xl grooten tpondt.

Noch heeft die voirss. Marchelis, by ordonnancie als voeren gedaen, anderwerff doen grosseren die twee eerste informatien bij hemluyden inde voirss. saicke gedaen, omme die over te seynden meester Jasper Lievynsz., mede raedt vanden voirss. Hove, wesende tAmsterdam in gelijcke saicken, ende

daer voeren hem toegetaxeert is twaleff scellingen belopende tsamen die voirss. pareelen ter somme toe van zes ponden ten prijse voirss., die hemluyden bij desen ontfanger betaelt zijn blijckende bijde ordonnancie begrijpende quitancie hier overgelevert jn date den derden Juny anno xxv. Waeromme hier . . . . vi £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

301.

1525, Juni 6, Mechelen. Brief van de landvoogdes Margaretha aan den graaf van Hoogstraten, stadhouder van Holland, over de misbruiken der geestelijkheid. — Na vastgesteld te hebben, dat de misbruiken der geestelijkheid, waarop Luther vooral gewezen heeft, oorzaak zijn geweest, dat deze zoovele aanhangers heeft gewonnen, beveelt zij den stadhouder, dat hij door den Raad en de steden van Holland, nopens die misbruiken een scherp onderzoek zou laten instellen. Zoohaast mogelijk zal daarover aan de Landvoogdes een verslag ingediend worden, om in den Geheimen Raad, in tegenwoordigheid der hooge geestelijkheid, besproken te worden.

Messiue van vrouwe Margriete omme te jnformeren opde abuysen vande geestelickheit.

Monseigneur de Hoochstraite.

Je vous tiens tout auerti que pluisieurs simples personnes en Hollande comme en Brabant et ès autres pays de par deça ne soyent abusez de la secte Luthérane ou autre erreur; et pour ce que par deue inquisition que jay fait faire, pour sauoir et entendre dont ceste mauldite secte est procédée, et dont et à quelle occasion plus elle se multiplye, je trouue que elle soit procédée à loccasion des abus que les gens déglise par censures et mises de cez (1) à cause indeue et hors termes de droit, et des exactions et grosses et extraordinaires compositions quilz font sur les personnes layes de tous estatz en la vendition des sacremens de léglise, en sépultures et enterremens, en congiez de maryer hors le temps par eulx deffendu, en dispensations de leurs banckx (2) et autrement; et en effect en tout ce entièrement, dont les layz (soit à leur naissance, en leur vie ou à leur mort) ont affaire deulx; et que le premier bruyt que Martin Luthère ait eu et la chose que plus a incliné les gens à le oyr ou lire ses œuures et à luy favorizer et adhérer, a esté quil ait encommencyé son erreur et sa mauldicte secte par le blasme et publication des abuz, qui se

(1) Kerkelijk interdict.
(2) Huwelijksgeboden.

commettoyent par les gens déglise, et se soit par force exhorter princes et seigneurs à y donner remède et le peuple à y résister. A quoy plusieurs, trauaillez desdictes exactions, compositions et foulles, pour leur support ont vouluntiers entendu et aucuns ont mis quelque foy audict Luthère, non seullement en ce quil auoit dit des abuz desdicts gens de léglise et de ce qui en pouuoit estre véritable, mais aussi en divers gros abuz et erreurs contre nostre foy; et quil soit vraysemblable et à mon aduis ny ait meilleur moyen de rebouter lesdicts erreurs et abuz, mis en avant et semez entre le peuple par ledict Luthère, que par remédier et pourueoir aux occasions dont ilz sont procédez.

A ceste cause je vous requiers très acertes et de par lempereur expressément ordonne et sur tant que luy defvez seruir et me complaire, que, pour honneur de Dieu nostre créateur et de léglise et à lentretènement et exaltation de nostre foy, vous communicquiez de cest affaire à ceulx du Conseil et par leur moyen le faictes communiquier à ceulx des villes du pays dHollande, leur ordonnant quilz senquièrent et jnforment à la vérité, chacun en sa jurisdiction, des compositions, exactions, tors et abuz que les éuesques ayans jurisdictions aud. pays, leurs vicaires, leurs officiaulx, séelleurs, fiscaulx, doyens, promoteurs, curez, vicecurez, coustres et aultres gens déglise et leurs suppostz font et commettent à la charge du peuple; et que ce quilz en trouueront, ilz facent chacun en sa jurisdiction rédiger escript et icelluy escript et leur aduis de remède qui se pourroit donner, ilz envoyent par leurs députez de ce jnstruiz ausd. président, et gens du Conseil pour le veoir et à bonne délibéracion (oyz les députez desd. villes, si besoing est) y prendre une bonne conclusion; et jcelle auec leurs jnformations, motifz et raisons rédigiés par escript vous enuoyer pour men faire rapport et par laduis des chief et gens du Priué Conseil, (appelez aussi et oyz lesd. éuesques, leurs officiers et gens déglise que ce touchera), y ordonner de tel remède et prouision que verray et trouueray appartenir.

Et en ce faictes faire extrême diligence, maduisant de la réception de ceste et de ce que fait en aurez, meismement endedens quel jour lesd. jnformations et aduis pourront estre en noz mains.

Monseigneur de Hoochstraite, nostre Seigneur vous ait en garde.

Escript à Malines, le vj^e de juing lan xxv.

Soubz estoit escript : Vostre bonne mestresse, *soubzsigné* Marguerite *et contresigné* L. Dublioul.

La superscription estoit : A monseigneur de Hoochstraite, gouuerneur de Hollande.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Derde Memoriaelboek van Sandelin*, fol. 152 en verso. — De eerste paragraaf is afgedrukt bij de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 24 en 25.

302.

1525, Juni 5 en 7, Loosduinen. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van twee zijner leden naar

Loosduinen, om in het godshuis aldaar een onderzoek in te stellen nopens de woorden, die Willem Gnapheus of Voldersgraft, schoolmeester, te 's Gravenhage gevangen, tegen de geestelijken van dit godshuis uitgesproken zou hebben.

Meester Abel van Coulster, raedt ordinarys, ende Jaspar de Beauvoir, secretarys vanden voirss. Hove, die by ordonnancie vanden selven Hove gereyst zijn den vijfsten dach Juny anno xxv tot Loesduynen, omme te spreken den confessoir ende eenige vanden joncvrouwen religeusen int Goidthuys aldaer, ende anden selven tinformeren ende vernemen wat woerden meester Willem, scoelmeester, inden Haege alsdoen gevangen uptie Voerpoerte, gedaen ende gehouden hadde tegen die voirss. religeusen; dwelck die voirs. meester Abel ende secretarys gedaen hebben ende hoere informatie te Hove gebrocht; voer welcke reyse hemluyden bij den voirss. Hove toegetaxeert zijn eenen dach, die voirss. Abel tot tweendertich stuvers ende den secretarys tot tweentwintich stuvers sdaechs, belopende twee ponden veerthien scellingen, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij dordonnancie begrijpende quitancie hier over gelevert in date den vii[en] Junij anno xxv; waeromme hier ii £ xiiii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6[de] *Rekening van den ontvanger der exploiten.* — Over den priester en schoolmeester Willem Gnapheus of Voldersgraft, rector in den Haag, zie hierboven onze stukken n[r] 151, 152, 163, 166, 171 en 172.

303.

1525, Juni 7, Mechelen. Brief der Landvoogdes aan den inquisiteur Nicolaas Coppin de Montibus, hem dringend vragende onmiddellijk bij haar te komen wegens de zaak van eenen ketter, te Antwerpen gevangen.

Marguerite, archiducesse dAustrice, ducesse et comtesse de Bourgogne, douaigière de Savoye, régente, etc.

Vénérable, chier et bien amé, combien que larchevesque de Palerme, chief du Privé Conseil estant lez nous, vous ait, par nostre ordonnance escripte despéchée, mandé vous trouver icy vers nous pour le fait du prisonnier luthérien estant en Anvers, toutesfois vous nestes encoires venu (1), dont nous donnons merveilles. A ceste cause escripvons vers vous et ordonnons bien acertes que incontinent cestes veues, toutes excuses cessans, vous venez vers nous pour la cause que dessus; et de vos journées et vacations vous ferons dresser et contenter à la raison tellement que aurez

(1) Eerst stond geschreven : Toutesfois vous navez encoires *fait aucun devoir de satisfaire à nostred. ordonnance.*

cause destre content. Si ny faictes faulte. A tant, vénérable, chier et bien amé, nostre Seigneur soit garde de vous.

Escript à Malines, le vij^{e} jour de juing xv^{c} xxv.

A vénérable nostre chier et bien amé maistre Nicolas de Montibus, docteur en théologie et doyen de léglise Saint Pierre à Louvain.

Rijksarchief te Brussel, *Fardes de Vienne*, n^{r} 47.

304.

1525, Juni 9, Delft en omtrek, Woerden, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van verscheidene zijner ambtenaars naar Delft, Woerden, Amsterdam, enz. om een onderzoek naar Lutheranen in te stellen.

Meester Jan van Duvenvoirde, raedt, ende Pieter van Sinte Pieters, secretarys vanden voirss. Hove, die bij ordonnancie vanden zelven Hove ende mit hem Claes Claesz. ende Jan van Seellacht, deurwaerders, gereyst zijn eerst binnen der stede van Delft ende daer ontrent, als tot sGravesande ende Monster, ende voirts binnen der stede van Woerden, ende daernae die voirss. commissarissen ende secretarissen bij meester Jaspar Lievynsz., oeck raedt, binnen der stede van Amsterdam, omme inquisitie te doen nopende die wesen souden vander secte Lutheriane; voer welcke reyse die voirss. gecommitteerden bij den voirss. Hove toegetaxeert zijn achtien geheele daghen, die voirss. Claes Claeszoen zes dagen ende Jan van Seellacht vier daghen; die voirss. commissarys tot tweendertich stuvers sdaechs, den secretarys tot twee ende twintich stuvers ende den deurwaerders tot acht stuvers sdaechs; belopende tsamen ter somme van tweenvijftich ponden, twaelff scellingen van xl grooten tpont, die bij desen ontfanger ter ordonnancie als voiren betaelt zijn, blijckende bij ordonnancie begrijpende quitancie hier overgelevert, in date den negensten Juny anno xxv; waeromme hier lij £ xij sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

305.

1525, Juni 9, Gent. Uittreksel uit het *Register van den Ballinghen* over de veroordeeling van Lieven de Zomere tot vijftigjarige verbanning uit Vlaanderen en openbare boetedoening, wegens ketterij.

Den ix^{en} in Wedemaent xv^{c} xxv.

Lieven de Zomere, backere, hoe hy anders ghenaemt oft ghebynaemt es, vyftich jaren uuten lande ende graefscepe van Vlaenderen, boven de openbare pugnitie, emende ende wederroupene by hem gheleden ende ghedaen, omme dieswille dat nietjeghenstaende de bevelen der K[eizerlyke] M[ajesteit] t'zynen wel wetene hier voortyts uutgheleyt, ende der pugnitien by hem ter ghelycker causen hier te voren gheleden, hy continuerende es in syn quaet, hem vervoordert heeft te blyvene favoriseerne ende laudeerne de ketteryen van Luther, daerof sprekende onder de goede simple inzetenen deser stede, zegghende onder andre, dat hy wel hadde willen vinden zo grooten oft gheleerden man, die hem betoocht hadde den voornoemden Luter yewers qualic gheleert hebbende. Welke zake zyn van zeer quaden exemple niet sculdich te lydene, zonder groote hooghe criminele pugnitie, ende alzo betere uuter stede dan daerinne.

Apostille : Up een scavault wederroepene ende de boucken verbarrent.

Stadsarchief van Gent, ***Bouc ende Register van den Ballinghen*** (1 Oct. 1472-13 Juni 1537), fol. 196 verso en 197; gedeeltelijk afgedrukt bij Cannaert, ***Bijdragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaenderen*** (3^{e} uitg.), blz. 498, 499. Op 28 Juni 1522 werd hij reeds te Gent op de Vrijdagmarkt met zijne Luthersche boeken tentoongesteld, maar daarna door den Keizer begenadigd. (Zie hierboven onze stukken n^{rs} 75 en 76 alsmede verder ons stuk n^{r} 309.) — Deze veroordeeling is ook vermeld in HS. 131, fol. 373 ter Bibliotheek der Hoogeschool van Gent.

306.

1525, Juni 10, 's Gravenhage. Uittreksel uit eenen brief van Marcelis van Zegerscappelle aan Floris van Egmond, graaf van Buren, heer van IJsselstein, over de vervolgingen tegen de Lutheranen te Amsterdam, Delft, Leiden en elders.

Nyemaren van harwartsouer : men doet dagelijcx alhier groot jnformacien op de Luterianen zoe tAmsterdamme, te Delft, te Leiden ende elders, ende sal den Keyser redelijcken vele costen: maer wat zijnder Keys. Maj. daerbij hiernaer proffyteren sal, en weet men noch niet.

Stadsarchief van Buren; medegedeeld bij van Asch van Wijck, *Archief*, deel III, blz. 159.

307.

1525, Juni 10, Antwerpen. Uittreksel uit de *Chronijcke van Nederlant* (16de eeuw) over het omwerpen en verbrijzelen van heiligen- en kruisbeelden aldaar.

Anno eodem, den 10 Junii, werdt het belt van S[te] Franciscus, staende op de Minnebroedersbrugge, daer nu de Engelsche borsie is, in de ruye geworpen by den goeden cristenen, die men alsdoen de Luytersche hiet.

Oyck werdt ten selven tyde den ouden God in de Luythagen in 't water geworpen ende het crucisfix met Onse Vrouwe onder S[t] Jan op 't Galgevelt in stucken gesmeten.

Chronijcke van Nederlant van N. De Weert, bij Piot, *Chroniques de Brabant et de Flandre*, blz. 91.

308.

1525, Juni 10, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de dagvaarding van Aernt Schout, Jan Schout en diens huisvrouw Hillegont naar 's Gravenhage, om getuigenis af te leggen over de Luthersche secte.

Adriaen Diericxsz., exploictier vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden procureur generael vanden selven Hove verdaechvaert heeft drie personen, te weten Aernt Schout, bontwercker, Jan Schout ende Hillegont zijn huijsvrouw, om te commen inden Haeghe ende getuygenisse der waerheyt te gheven, datmen hem vragen wilde vande materie ofte secte Lutheriane; daer voeren hem bijden voirss. Hove toegetaxeert is drie dagen tot acht stuvers sdaechs belopende vierentwintich scellingen van xl grooten, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie, begrijpende quitancie hier overgelevert, in date den x[en] Juny anno xv[c] xxv; waeromme hier xxiiij sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6[de] Rekening van den ontvanger der exploiten.*

309.

1525, Juni 10, Gent. Uittreksel uit eene gelijktijdige Gentsche kronijk over de tentoonstelling en verbanning van den Lutheraan Lieven de Zomere.

Item, den X Wedemaent was Lievin de Somere, backere, ghestelt up een scauout voor Jacob Ympins (1) ende ghebannen L. jaer, om dieswille dat hij

---

(1) De ligging van dit huis wordt door eenen tijdgenoot opgegeven : « In dit zelve jaer (1536), den xx Octobre, vrijdach snachs ten elf hueren, verberrende de Vischcoopers huus up de Vischmaret; ende daer woonde doen jnne Jacob Impens f[s] Jacobs, apoticaris » (Jan Vanden Vivere, *Chronycke van Ghendt*, blz. 57). De Vischmarkt der 16[e] eeuw heet heden Groote Groenselmarkt.

worden nam jeghen gheestelicke personen ende marterie van Martinus Luuter.

Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool, Hs nr G. 6123, ad annum. — Gelijksoortige aanteekening in Jan Vanden Vivere, *Chronycke van Ghendt*, blz. 54, waar verkeerdelijk staat 11 Juni. (Zie verder ons stuk op den datum van 18 November 1525 alsook de stukken reeds op nr 305 opgesomd.)

310.

1525, Juni 9-11, Amsterdam. Uittreksel uit de Resolutien der Staten van Holland over eenen brief der Landvoogdes aangaande de misbruiken der geestelijkheid.

Myn heere de president heeft de steden verthoont eenen brief van mijn G[enadige] Vrouwe, die remedieren wilt d'abusen van de geesteliekheyt, daer Luter sijn fondement op neempt, lastende de steden, deselue te stellen in gescrifte ende informatie te doen elcx in den heuren.

Stadsarchief te Amsterdam, ***Resolutiën der Staten van Holland.*** — De brief der Landvoogdes is nr 301 hierboven. Zie ook onze stukken nrs 256 en 311.

311.

1525, Juni 11, 's Gravenhage, Amsterdam, Leuven en Breda. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amsterdam, Leuven en Breda, met brieven voor den graaf van Hoogstraten, den inquisiteur-deken van Leuven, enz. aangaande de misbruiken der geestelijke rechters.

Jan Joly, gezworen boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden voirss. Hove gereyst is mit zekere besloten brieven binnen der stede van Amsterdam, aen Meester Jaspar Lievensz., raedt vanden selven Hove, aldaer wesende, ende vanden selven antwoerde gebrocht aen desen Hove, ende vanden Hove wederomme terstont brieven ontfangen, addrescherende aen mijn heere van Hoechstraeten, daer mede hij aen hem gereyst is ende terstont mit andere brieven anden deken van Loeven, ende mit brieven vanden selven deken wederomme gereyst tot Breda aen mijn heere van Hoechstraeten, roerende die abuysen die dagelijcxs gecommitteert worden bijden geestelijcken officiers; voer welcke reyse voer marren ende keren den selven boede bij desen Hove toegetaxeert zijn zesthien dagen tot zes stuvers sdaechs, die

hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende ordonnancie in date den xIen July anno xvc xxv, hier overgelevert; waeromme hier IIIJ £ xvI sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6de *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

312.

1525, Juni 13, Rome. Aanteekeningen uit de registers der Predikheerenorde over de toelating aan den provinciaal meester Andreas Hugonis verleend, om inquisiteurs aan te stellen in het bisdom Doornik. — Hij mag ze aanstellen in plaatsen, waar reeds predikheeren als inquisiteurs door den paus of de wetten der steden benoemd zijn; deze inquisiteurs hebben dezelfde macht als de anderen.

Mag. Andreae Ugonis provinciali committantur vices rev.mi magistri, ut possit instituere inquisitores heretice pravitatis in partibus et diocesi Tornacensi et presertim in locis, in quibus sunt fratres nostri, qui inquisitoris habeant facultatem tam a sede apostolica quam a legibus concessam, absque preiudicio aliorum forsan inquisitorum per predecessores institutorum; et declarantur illi habere authoritatem omnem concessam a pontificibus et a iure, et quod nullus inferior revmo generali possit tales institutos seu instituendos amovere seu molestare sub aliquo pretextu. Et mandatur illi in virtute Sancti Spiritus et sancte obedientie, ut dictam onus acceptet et simili precepto mandatur omnibus fratribus, ut illi sint adiutorio.

Archief der Predikheeren te Rome, *Registra magistrorum generalium*, ad annum. — Over Andreas Hugonis, zie *Corpus* I, blz. 503. nr 418. — Deze en volgende stukken uit dezelfde registers werden ons medegedeeld door professor Dr Hansen, stadsarchivaris te Keulen.

313.

1525, Juni 13, Rome. Aanteekening uit de registers der Predikheerenorde over de aanstelling van meester Sebastiaan De Witte (Albi) van het klooster van Brugge, tot inquisiteur in het bisdom Doornik. — Hij verkrijgt dezelfde macht en privilegiën als de inquisiteurs door paus en keizer aangesteld.

Mag. Sebastianus Albi, conventus Brugensis, instituitur inquisitor heretice pravitatis in civitate et diocesi Tornacensi cum omnibus gratiis et privilegiis.

honoribus pariter et oneribus et authoritate tam a summis pontificibus quam ab imperatoria maiestate huiusmodi inquisitoribus pleno iure consueta concedi.

Archief der Predikheerenorde te Rome, ***Registra magistrorum generalium***, ad annum. — Over dien inquisiteur zie *Corpus* I, blz. 496, nr 404.

314.

1525, Juni 17, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode bij den graaf van Hoogstraten met eenen brief over Mr Willem Voldersgraft (Gnapheus).

Adriaen Janszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven aen mijn heere van Hoochstraeten, roerende die saicke van meester Willem Voldersgraft; voer welcke reyse hem bijden voirss. Hove toegetaxeert is negen dagen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende by dordonnancie in date den xviien Juny anno xvc xxv, hier overgelevert; waeromme hier ii £ xiiii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*** — Zie hierboven ons stuk nr 302.

315.

1525, Juni 20, 's Gravenhage en Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amsterdam, met eenen brief voor den inquisiteur Herman van der Goude en den raadsheer Jaspar Lievensz. als antwoord op hun vroeger schrijven.

Jorys Ottenzoen, gezworen boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden voirss. Hove mit zekere besloten brieven gereyst is binnen der stede van Amsterdam an meesters Harman vander Goude ende Jaspar Lievenszoen, inhoudende diversche puncten van antwoerde op zijnen brieff; voer welcke reyse den voirss. bode bijden voirss. Hove toegetaxeert is vijff dagen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnancie in date den xxen Juny anno xxv, hier overgelevert; waeromme hier xxx sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***6de Rekening van den ontvanger der exploiten.***

316.

1525, Juni 20, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Delft, om den schout dezer stad te verzoeken twee personen te willen aanhouden, den eenen wegens godslastering, den anderen wegens het bezitten van Luthersche boeken.

Jorys Ottenzoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, mit besloten brieven gereyst is geweest aenden schout der stede van Delft, roerende dat hij apprehenderen soude eenen, die geblasphemeert hadde tegens die moeder Goidts, ende den selven mitsgaders noch eenen anderen, die Luytersboecken hadde, te rechte te stellen, achtervolgende die placcaten vander K. M^{t}; daervoeren den selven boede bijden voirss. Hove toegetaxeert is zes daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende byde ordonnancie hier overgelevert in date den xx^{en} Juny anno xv^{c} xxv; waeromme hier vi sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6de *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

317.

1525, Juni 21, 's Gravenhage, Hoorn, Hoogstraten, Leuven en Mechelen. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar den schout van Hoorn en den priester Dierick Heddez. met eenen brief van den procureur-generaal; en over de reis van eenen anderen bode naar den graaf van Hoogstraten, den inquisiteur-deken van Leuven en meester Vincent Corneliszoen met eenen brief over de klachten der gevangen Lutheranen.

Jan Fredericxszoen, gezworen boede van den voirss. Hove, die deur bevel ende ordonnancie vanden voirss. Hove gereyst is mit zekere besloten brieven, gescreven bij den procureur generael anden schout van Hoern ende meester Dierick Heddez., alcer pastoer tAmsterdam; voer welcke reyse den voirss. boede bijden voirss. Hove toegetaxeert is acht daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij dordonnancie in date den xxi^{en} Juny anno xv^{c} xxv hier overgelevert; waeromme hier ii £ viii sc.

Andries Andrieszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, gereyst is mit zekere besloten brieven aen mijn heere van Hoechstraeten, den deken

van Loeven ende meester Vincent Corneliszoen, roerende sekere clachten die dagelijcxs gedaen worden bijden Lutheriaensche gevangens; welcke bode gereyst is eerst tot Hoochstraeten, daer hij mijn heere vandt, ende daernaer tot Loeven anden deecken ende voirts tot Mechelen ende wederomme gecommen; voer welcke reyse hem toegetaxeert is xiiii dagen tot zes stuvers sdaechs, die hem by desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie in date den xxi^en Juny anno xv^c xxv hier overgelevert; waeromme hier iiii £ iiii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

318.

1525, Juni 23, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over het oprichten eener stelling, waarop sommige Lutheranen hunne leerstelsels herriepen.

Den voirss. Joost Janss., meester tymmerman van den voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gemaict heeft een ander stallaigie, dair up eenige Lutherianen revoceerden heurluyder opinien ende voertsetten; daer voeren hem bijden voirss. Hove toegetaxeert zijn twee ponden van xl grooten, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnancie in date den xxiii^en Juny anno xxv, mitsgaders quitancie hier overgelevert; waeromme hier ii £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

319.

1525, Juni 27, Amsterdam. Uittreksel uit de Resolutien der Staten van Holland, waarbij de Landvoogdes verzocht wordt naar Holland te komen, om beroerten te vermijden bij de aankomst der kettermeesters.

Ende duer inductie van mynen heere den stadthouder hebbe ick Mijn G[enadige] Vrouwe gerequireert te commen in Hollant, om te voirsien in de geestelichteyt ende den commisarissen, die commen sullen in de sake van Luyter, op datte geen beroerte en gebuere, noch nyement ongelick en geschiet.

Stadsarchief te Amsterdam, *Resolutiën der Staten van Holland.* — Den 26 Augustus was de Landvoogdes inderdaad in Holland.

320.

1525, Juni 29, Arnhem. Brief van hertog Karel van Gelderland aan den magistraat van Elburg, bevelende dat ieder zich van oproer en nieuwigheden onthoude, op verlies van lijf en goed.

Carele, hertouch van Gelre ind van Guylich ind greve van Zutphen.

Lieue getrouwen. Soe leyder op allen mennichgeleye oproer ind nyche dynghen vurgenomen werden, tegen geestlicke ind wertlicke, dat wij mitter hulpen Gaidtz in onsen lande nyet en dencken to gestaden, hebben dairom aen allen onsen steden doen schrijuen ind beualen, dat nyemantz, hij sij geestelick off wertlick, by hem seluen yetwes nyes vurnemen en sall, bij verliesz lieffs ind guetz; dan off yemantz vermeynden in enigen saicken verkort te wesen, sall mit recht sprecken ind, off hem rechtz gebreck off geweygert worde end.... vuer ons brengen, sall hem onuertaigen recht wederfaren. Want ons geenreley oproer... in den steden en steet to lijden, dan wair wij die in onsen landen sullen kunnen bekomen, willen wij die doen straffen in exempell van anderen.

Laiten v dairom guetlick weten, mit vlijt gesynnende, dat gij onsen burgeren ind ingesetenen, indem sij yetwes nyes off enige oproer buyten onsen consent vurnemen, desen onsen brieff toenen, ind van onser wegen aduerteren, dat wij sulx, wair wij sij bekommen moegen, aen den guede ind bluede dencken to straffen, opdat sich eyn yderman dairnae mach weten to richten, in toekoemende tijden geene onscholt en derff pretenderen. Hyer van en syet in geenen gebreck, bij soe lief wij v sijn.

Gegeuen in onser stadt Arnhem, opten lesten dach Junij anno xv^c^ xxv.

Charles.

Opschrift : Onsen lieuen getrouwen burgemeesteren, schepenen und raet onszer stat Elborch.

Stadsarchief te Elburg, Lade 11 n^r^ 46; reeds afgedrukt bij C. Hille Ris Lambers, *De Kerkhervorming op de Veluwe,* bijlagen, blz. XCVII en XCVIII.

321.

1525, Juli 1, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van enkele zijner leden naar Delft om een onderzoek in te stellen nopens verscheidene inwoners dezer stad, die kettersche preêken en leeringen gehouden hadden.

Meesters Franschois Coebel ende Baernt Buchs, raeden, mitsgaders Philippus van Vuytwijck, secretarijs ende adjonct, die deur bevel ende ordonnancie vanden voirss. Hove gereyst zijn binnen der stede van Delft ende aldaer

geinformeert uptie abuysen van predycken ende andere suspecte leeringhe ende secte smaickende ketterije, daer van eenige inwoenders der selver stede mede beruft waren in woerden ende in wercken, wye die ghene waeren, wat zy gedaen, gesproken ende gepredyct hadden, waer, wanneer, ende oick van hoere consorten, boucken, scriften ende conversatie, het zij vrouwen als mannen, geestelijck of waerlyck; voer welcke reyse ende vacatien den voirss. commissaryssen, hoeren adjonct ende eenen Quirijn, boede der stede van Delft, die de getuygen haelde byden voirss. Hove, toegetaxeert zijn dertich daghen, den commissaryssen elck tot XXXII stuvers sdaechs, den adjonct tot tweentwintich stuvers ende den boede tot zes stuvers sdaechs, belopende in als ter somme van hondert acht ende dertich ponden van veertich grooten tpondt, die bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie, begrijpende quittancie hier overgelevert in date den eersten July anno XXV; waeromme hier CXXXVIII £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6[de] *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

322.

1525, Juli 3, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van Holland, over het aankomen van eenen bode uit Mechelen met het nieuws, dat er inquisiteurs in den Haag zouden komen, alsook met processtukken aangaande zekere Hollandsche Lutheranen.

Jan de Coninck, die bijden voirss. Hove toegetaxeert is zeven scellingen Vlaems, ter cause dat hij bij mijn heeren die president gecommen is van Mechelen alhier inden Haege mit zekere brieven, inhoudende dat inquisitoers alhier souden commen, ende oick dat hij gebrocht heeft zekere processen gemaict tegen sommige Lutherianen van desen landen, die hem bij desen ontfanger betaelt sijn, blijckende bijde ordonnancie in date den III[en] July anno XV[c] XXV hier overgelevert; waeromme hier II £ II sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6[de] *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

323.

1525, Juli 5, Hoorn. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen greffier naar Hoorn, om de aldaar wezende Utrechtsche commissarissen te verzoeken hunne bezigheden te staken, vermits er door den Paus een algemeen inquisiteur aangesteld was geworden, die in deze landen zijne helpers had benoemd.

Meester Aerndt Sandelyn, greffier, die deur bevel ende ordonnancie vanden voirss. Hove gereyst is met eenen notarys binnen der stede van Hoern, omme den commissarissen aldaer wesende ende van wegen den deken ende capittel tVuytrecht procedeerende in die saicke Lutheriane, te insinueren dat onsen G[en] V[rouwe] qualycken nam, dat zij daer gecommen waren buyten haere G. consente, mits dat onse heylighe vader die Paus, tot versoecke vande K. M[t], gecommitteert hadde eenen generaelen inquisitoir, die binnen desen landen sijnen gesubdelegeerden hadde, dat zij daerom souden desisteren; voer welcke reyse den selven greffier mitten notarys byden voirss. Hove toegetaxeert zijn achte daghen tot zes ende twintich stuvers sdaechs, belopende ter somme van thien ponden acht scellingen van xl grooten, die hem bij desen ontfanger betaelt zyn, blijckende bij de ordonnancie begrypende quitancie hier overgelevert, in date den vijfsten July anno xv[c] xxv; waeromme alhier x £. viii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6[de] Rekening van den ontvanger der exploiten.*

324.

1525, Juli 6, Antwerpen. Indaging door den magistraat van Langen Steven, die eenen bedelenden karmeliet aangerand heeft.

Geboden ende vutgeroepen by heeren Claese van Lyere, riddere, schouthet, burgermeesteren, scepenen ende raden vander stadt van Antwerpen, opten vi[en] dach Julii anno XV[c] ende XXV.

Men roept voirts, van sheeren ende vander stadt wegen, Langhen Steven, dat hy hem come verantworden voer myne heeren den schouteth, burgermeesteren ende scepenen deser stadt, nu in woonsdage naestcomende, van alsulcken exces ende fortse als hy onlanx geleden gedaen heeft aen eenen carmelyt oft Onser Vrouwen bruedere, die metten sack omme Gode ginck.

Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboeck*, vol. A, fol. 118 verso; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad,* deel II, bl. 315 en 316.

325.

1525, vóór Juli 7, Utrecht. Uittreksel uit de stadsrekeningen over verscheidene bezoeken van de kettermeesters bij den *Cuper* (Willem Dircx).

Item, soe hebben die vive menichwerf op S. Katryne poort geweest byden kuper mitten kettermeesters ende andere geleerden, den enen dach byden anderen, ende mede genomen enen scriver, die alle die articulen ende punten scriven most, dieselve verdient 5 £ ende an cost mitten scriver, 17 £.

Stadsarchief te Utrecht, *Kameraersrekeningen 1525;* afgedrukt bij Dodt, *Archief,* deel III, blz. 211.

326.

1525, Juli 7, Haarlem. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van enkele zijner leden naar Haarlem, om een onderzoek in te stellen nopens eenen Augustijnerbroeder, die zonder toelating den preekstoel beklommen en gepreekt had; daarna werd hij, in wereldlijke kleederen, heimelijk uit de stad gebracht.

Meester Jan van Duvenvoirde, raedt, ende Pieter van Sinte Pieters, secretarys, die deur bevel vanden voirss. Hove gereijst zijn binnen der stede van Haerlem mit Jan van Scellach, deurwaerder, ende aldaer geinformeert up zekere insolentien, geschiet binnen der kercke van Haerlem bij eenen broeder van de oirder van de Augustijnen, die tegens wille ende dancke vande vicecureyt aldaer over den preeckstoel geclommen was, die gesloten was, ende aldaer voerden volcke gepreect heeft, ende bij toedoen van eenige burgeren vuytter voirss. stede in waerlijck habyt versteken is, mit tgene dat daer aen cleeft; voer welcke reyse den voirss. commissarijs, adjunct ende deurwaerders bijden voirss. Hove toegetaxeert zijn vier daghen, den voirss. commissarijs tot xxxij stuvers sdaechs, den secretarijs tot xxij stuvers ende den deurwaerder tot acht stuvers sdaechs, belopende ter somme van twaleff ponden, acht scellingen van xl grooten tpondt, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnancie begrijpende quitancie hier overgelevert, in date den vij July anno xxv; waeromme hier xij £ viij sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

327.

1525, Juli 8, Rome. Aanteekening uit de registers der Predikheerenorde over de aanstelling van verscheidene predikheeren als inquisiteurs in de Nederlanden. — Het zijn : meester Pieter de Novimagio in het gedeelte van het bisdom Keulen, behoorende tot de provincie der orde *Germania inferior*; Vincentius van Haarlem in het bisdom Utrecht, Jan Batel in het bisdom Luik, Antoon de Cimiterio in het bisdom Kamerijk, Jan Frelin in het bisdom Doornik, broeder Pascasius Beaupais in 't bisdom Terwaan, Robert de Bonomore in het bisdom Atrecht. Zij hebben dezelfde macht als de inquisiteurs vroeger aangesteld, zonder dezen nochtans afbreuk te mogen doen.

Mag. Petrus de Novimagio instituitur heretice pravitatis inquisitor in illis partibus diocesis Coloniensis, ubi provincia Germanie Inferioris habet conventus, et fr. Vincentius de Aerlem in diocesi Traiectensi, et Joannes Batel in diocesi Leodiensi, et Antonius de Cimiterio in diocesi Cameracensi, f. Joannes Frelin in diocesi Tornacensi, fr. Pascasius Beaupais in diocesi Morinensi, Robertus de Bonomore in diocesi Atrebatensi, auctoritate apostolica, cum aucthoritatibus et indultis tam a pontificibus summis datis quam ab imperatoria maiestate, sine preiudicio tamen alicuius inquisitoris vel inquisitorum in aliqua praenominatarum diocesum ab ordine aut apostolica sede institutorum in officio pretacte inquisitionis ad presens existentis vel existentium, ad cuius vel quorum auctoritatem et officium habebitur respectus et reverentia.

Archief van de Predikheerenorde te Rome, ***Registra magistrorum generalium***, ad annum,

328.

1525, Juli 10, Utrecht. Uittreksel uit de besluiten des Raads over Willem Dircxz., bijgenaamd *den royen Cuper.* — Deze werd gevangen genomen en zal door de kettermeesters ondervraagd worden.

Des manendages na Translatio Martini.

Luterye. Die Raet contra Willem Dircxs, den *Royen Cuper* genoemt, alse dat hy mit Luyters wercken ofte leringen omgaen ende hem behelpen soude, dat bewyselick ware by der kettermeysters, diewelcke begeert hadden, dat men hem seker wesen soude.

Willem voirs. antwoerde, dat hy nyet geseyt noch gesproken had, hy en wout mitter Evangely ende sunte Pouwels bewysen, ende dat men hem contrarie nyet bewysen soude. Hij is gesleten op Joncker Peterscamer, daer hem die kettermeysters examineren sellen; is hy onsculdich, dat hyes genyeten sel, ende is hy sculdich, dat hy gestraft worde als recht is.

Stadsarchief te Utrecht, ***Besluiten des Raads*** of liever Register getiteld ***Des Raads dagelyks Boek, 1525-1528***, fol. 28; niet zeer nauwkeurig medegedeeld bij Dodt, ***Archief***, deel VII, blz. 120; vermeld door van Asch van Wijck in de ***Berigten van het Historisch Genootschap***, deel IV, 2e stuk, blz. 111, die als datum den maandag na ***S. Martinus translatio*** (10 Juli) opgeeft. Dodt had den datum weggelaten.

329.

1525, Juli 10, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amsterdam bij de inquisiteurs Herman vander Goude en Roeloff van Monniken-

dam met het afschrift der commissie van den algemeenen inquisiteur-deken van Leuven, alsdan in den Haag met zijne onderinquisiteurs.

Cornelis Lenaertszoen, boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven aen meesters Harman vander Goude ende Roeloff van Monickedam, doctoer inde Godtheyt, commissarys upte saicke Lutheriane, wesende tAmsterdam, inhoudende datmen hemluyden oversandt copie vande commissie vanden deken van Loeven mit zijnen adjoncten al inden Haege wesende; voer welcke reyse den voirss. boede toegetaxeert is vijff daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie in date den x^en^ July anno xxv hier overgelevert; waeromme hier xxx sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

330.

1525, Juli 6, 8, 11 en 13, Utrecht. Acte bevattende de verklaringen van dertien getuigen, welke door Jacob van Hoochstraten, inquisiteur in de aartsbisdommen Keulen, Trier en Mainz, bijgestaan door drie predikheeren, gehoord werden in het kettergeding tegen Willem Dircx, gezegd *die Roode cuper in de Vriessteech.* — De getuigen spraken onder eede met aanraking van den Bijbel. Hen werd als naar gewoonte bevolen over de ondervragingen en antwoorden het stilzwijgen te bewaren. De eerste getuige, Gerard Feyt vermeldt, dat het gerucht liep, dat Willem Dircx Lutherschgezind was, waarom ook de betichte van stadswege uit zijn ambt van stadskuiper ontslagen werd; ook werd hij uit zijne gilde gebannen. Margareta Feyt vermeldt eveneens dit gerucht. Willem van 's Hertogenbosch en Delken zijne vrouw hebben den betichte kettersche woorden hooren uitspreken. Cornelis Hermansz., Hugo Thomasz. en Jan Feyt hebben in een gesprek met den *Cuper* dezen kettersche stellingen hooren verkondigen. Jan Gysbertsz., Thomas Jansz. en Willem Bogardi hebben den betichte, toen hij gedurende eenen oploop in de rangen der gilde plaats nam, kettersche stellingen over het huwelijk der priesters hooren verkondigen. Op eene reis van Antwerpen naar Oudenbosch hield de betichte met Jacob Pietersz. een kettersch gesprek; eveneens met Jan Hermansz., toen deze eene bedevaart naar Amersfoort wilde onder-

nemen. Eindelijk vermeldt Jan de Gravia nog het kettersch gesprek in de rangen der gilde. (Al de getuigenissen staan in het Nederlandsch opgeschreven in dit Latijnsch stuk.)

Anno Domini xv^c xxv, die vero Veneris, septima mensis Julii, reverendus in Christo pater, venerabilis et egregius dominus magister Jacobus de Hoechstraten, sacre pagine professor et heretice pravitatis per provincias Coloniensem, Treveriensem et Maguntinensem a sancta sede apostolica specialiter deputatus inquisitor, etc., testibus proxime infrascriptis coram r[everenda] p[aternitate] sua successive comparentibus, in virtute sancte obedientie et sub excommunicationis late sententie pena, auctoritate apostolica p[aternitatis] sue, ut asseruit, commissa, districte precipiendo, mandavit, ut super illis, que ab ipsis et eorum quolibet super fama Wilhelmi Cupificis *in die Viesteech* ejusque de heresi Luteri doctrina et publicatione interrogari contigerint, dicerent quam scirent veritatem, ac desuper solitum dicende veritatis prestarent juramentum. Qui quidem testes de mandato ipsius domini inquisitoris, tactis per eos et eorum quemlibet scripturis sacrosanctis, ad sancta Dei evangelia jurarunt, ac quilibet eorum successive juravit et dixit, se velle dicere et deponere meram, nudam et sinceram sibi constantem veritatem, de et super omnibus et singulis, que ipsis interrogari contigerint, et hec non dimittere quacunque re mundi, quod sic eos et eorum quemlibet Deum juvaret et omnes sancti ejus. Hoc autem juramento sic, ut prefertur, prestito, iidem testes, successive examinati et interrogati, responderunt et deposuerunt, ut sequitur:

Actum Trajecti in conventu predicatorum ibidem, tempore quo supra, presentibus ibidem venerabilibus et religiosis dominis, Theodorico de Schoenhovia, priore, Francisco de Beecka, lectore, ac Judoco.... presbyteris, fratribus dicti conventus, testibus ad premissa vocatis atque rogatis.

Depositio primi testis.

Gherardus Feyt, unus ex primatibus civitatis Trajectensis, pro tempore LX annorum etatis sue vel circiter, diligenter examinatus et interrogatus, medio suo prestito juramento, respondit in vulgari:

dat Willem die Cuper een quaet gerucht ende faem heeft inde stadt van Utrecht van Luters kettery, seggende, dat daerom die Raet van Utrecht denselven Cuper van synen dienst setten wil, die hem nochtans metten stadtsegel versegelt is; ende heeft die Raet daertoe gesciekt, om een ander inden dienst te stellen; ende seyt oick dese tuych, dat die Cuper voerseit om dese kettery vut syn ghilt geset is, ende dat die ghildebroeders met hem gheen doen hebben willen.

Et cum dictus loquens testis latius super interrogatis se expedire nesciret, licentiatus abiit, injuncto sibi silentio de non revelando hujusmodi dicta et interrogata, etc.

Depositio secunde testis.

Margaretha Feyt, uxor testis precedentis, annorum etatis sue, ut asseruit, quinquaginta et ultra, medio suo prestito juramento, respondit atque dixit, interrogata et examinata, in vulgari:

dat Willem die Cuper, die men heyt den *Roe.len cuper*, onder die gemeente van Utrecht een quaede faem heeft, want sy hoir dagelicx seggen, dat hy een vuyl Luters boof is.

Et eadem testis, licet latius interrogata, plura respondere aut deponere nescivit; quare, sibi silentio, ut moris est, imposito, jussa recessit.

Depositio tertii testis.

Wilhelmus de Busco Ducis, civis Trajectensis, quinquagenarius, diligenter examinatus et interrogatus, respondit, medio suo juramento per ipsum corporaliter prestito, dicens in vulgari :

datter een quaede faem ende gerucht is van Willem den Cuper, te weten den roeden Cuper, want men seit, dat hy met Luters ketterye besmet is; ende heeft oick dese tuych die Cuper hoeren seggen, dat alle menschen loegenachtich syn, dan God alleen is warachtich, ende dat die paus gheen macht en heeft te bynden ende te ontbynden;

nesciens se alias aut alio modo super interrogatis expedire; quare, imposito sibi silentio, ut est moris, jussus abiit atque recessit.

Depositio quarte testis,

Delken, uxor Wilhelmi de Busco Ducis testis precedentis, quadragenaria vel quasi, dixit, medio suo juramento, interrogata in vulgari :

dat sy den Cuper wel heeft horen seggen, dat men die heyligen nyet eeren noch aenroepen sal, ende dat die biecht van gheen node is; item dat Sunte Peter gheen paus geweest is; ende als men hem seyde, dat die heilige martelaers ymmer haer bloet om Gods wil gestort hebben, dan seyde hy : « Men recht noch wel misdadige luden. » Ende seyt dese tuych, dat die Cuper ende syn huysvrou seggen, dat sy nae den ban nyet en vragen.

Et plura testis super interrogatis deponere aut respondere nesciens, abiit licentiata, injuncto sibi silentio, etc.

—

Die Sabbati, octava mensis Julii, testes infrascripti, ex mandato antedicti domini inquisitoris ad sancta Dei evangelia, solitum dicende veritatis, ubi testes predicti, prestiterunt juramentum, et sic jurati et examinati, responderunt et deposuerunt in modum infrascriptum :

Actum Trajecti in conventu predicatorum, ibidem presentibus religiosis dominis Theodorico de Schoonhovia, priore, et Francisco de Beecka, lectore ejusdem conventus, testibus, etc.

Depositio quinti testis.

Cornelius Hermanni, civis Trajectensis, LXXIIII anno, ut asseruit, etatis sue vel circiter, respondit, medio suo juramento, interrogatus et examinatus, in vulgari :

dattet geschiet is, dat hy met Huych Thomasz ende Johan Feyt heeft staen kallen, daerby gecommen is Willem die Cuper, ende hebben veel woerden ende arguatie met malcanderen gehadt; onder als soe heeft die Cuper voirseit geseit, dat die apostelen christen menschen hebben geweest als wy, ende hadden sy nyet misdaen, men souse nyet gerecht offte gedoot hebben. Item seyde die selve Cuper oick, vragende, wat dat men alle die Lieve Vrouwen dagen te doen hadde, men behoirden nyemant aen te roepen dan Godt alleen.

Item, dat die bichte van geen noode is; waerop dese tuych voirseit den Cuper vraechden : « Waerom seyde dan onse Heere God in dat Evangelie tot melaetschen menschen, dat sy haer den priesteren toenen souden? » Doe seyde die Cuper : « Dat heeft een ander glose. »

Et idem testis plura deponere nescivit; quare, imposito sibi silentio, abiit jussus.

Depositio sexti testis.

Hugo Thome, civis Trajectensis, XXIX annorum, ut asseruit, medio suo juramento, respondit interrogatus et examinatus, in vulgari :

dat Willem die Cuper, die men heyt den *roeden Cuper*, heeft staen kallen met hem, Cornelis Hermansz. ende Johan Feyt, ende heeft die selve Cuper onder andre woirden geseit, dat die apostelen Gods menschen syn geweest als wy, ende hadden die apostelen nyet misdaen gehadt, men sou se nyet gedoot ofte gerecht hebben; ende seyde oick die Cuper : « Wat heeft men met allen dese Lieff Vrouwen dagen te doen? men sal nyemant aenbidden dan God alleen. » Item, dat die bichte van gheen noode is; waerop Cornelis Hermansz. den Cuper vraechden : « Waerom seyt dan God in 't Heylige Evangelye totten melaetschen menschen, dat sy haer den priesteren vertoonen souden? » Doe seyde die Cuper : « Dat heeft een ander glose. »

Et propter hujusmodi dicta, testis dixit, se valde seriose cum ipso Cupifice arguisse, nesciens se latius super interrogatis expedire; quare, injuncto sibi silentio, abiit licentiatus, ut est moris.

Depositio septimi testis.

Johannes Feyt, civis Trajectensis, XXVII annorum, ut asseruit, etatis sue, medio suo juramento, respondit ad interrogata et deposuit per omnia, ut testis proxime precedens, nec plura dicere aut deponere scivit; quare, imposito sibi silentio, ut est moris, abiit licentiatus.

—

Die vero Martis undecima mensis Julii, Johannes Gysberti de Dacia, et die Jovis, tertia decima ejusdem mensis Julii, reliqui testes infrascripti de mandato domini inquisitoris jurarunt in forma, examinati deposuerunt et responderunt, ut sequitur :

Depositio octavi testis.

Johannes Gysberti de Dacia, faber lignarius, civis Trajectensis, XXVIII annorum vel circiter, ut asseruit, medio suo juramento prestito, examinatus et interrogatus, dicens in vulgari :

dat die roeden Cuper, in syn rott sittende, onder ander woorden geseet heeft, dat een priester een echte wyff met kynder hebben moet, eer dat hy ten outaer gaen mach; ende een bisschop sal seven jaeren in den echtelicken staet geweest syn, eer hy bisschop werden mach.

Et loquens testis, plura deponere nesciens, abiit, licentiatus, imposito sibi silentio, ut est moris.

Depositio noni testis.

Thomas Johannis, civis Trajectensis, XXX annorum, interrogatus respondit, medio suo juramento, in vulgari :

dat hy Willem den roeden Cuper heeft hoeren seggen op Sunt Jans kerkhoff, in tegenwoordicheyt vande ghildebroeders, dat een priester een echte wijff

met kinder hebben moste, eer hy priester worden mach, ende oick dergelyck een bisscop; waerom desen Cuper, want hy dusdanige woerden sprack, uut syn rott geset is.

Nesciens idem testis se latius super interrogatis respondere, quare, injuncto sibi silentio, recessit licentiatus.

Depositio decimi testis.

Wilhelmus Bogardi, civis Trajectensis, XXXII annorum etatis sue vel circiter, respondit, medio suo juramento, interrogatus et examinatus, dicens in vulgari :

dat Willem die Cuper in syn rott gecomen is, ende heeft onder ander woirden, die hy met syn medeghildebroeders hadde, geseyt, dat een priester een echte wyff met kynder gehadt moste hebben, eer hy ten outaer gaen mach; ende heeft dese selve tuych oick gehoort, dat men daer na die Cuper gevraecht heeft, waerom dat hy sulcke woirden gesproken heeft, heeft die Cuper geantwoordt, dat hy dat nyet en seit, mer Sunte Pauwels. Item, heeft oick dese tuych gehoirt van anderen luyden, dat Willem die Cuper oick geseit soude hebben, dat die apostelen om haer misdaet gerecht syn gelyck een dyff, die men om diefte aen de galge hanget.

Depositio undecimi testis.

Jacobus filius Petri, incola Trajectensis civitatis, LVII annorum vel circiter, medio suo juramento, responsit (*sic*) interrogatus in vulgari :

dat hy gecomen is van Antwerpen myt Willem die Cuper, reysende na den Ouden Bosch toe; ende want die tuych, aldus op den wagen sittende, syn Pater noster ende Ave Maria lass, soe seide Willem totten tuych : « Ghy sult u selven voir duysent duvel lesen. » Doe vraechden die tuych : « Wat dunckt u? en soud men die moeder Gods, die een moeder der genaden is, nyet eeren? » Waerop die Cuper antwoirde : « Onse Lieve Vrou, wat was die anders dan myn vrou ofte die u? sy was gelyck een sack daer 't meel uut gestort is. » Ende alsoe Willem die Cuper voirseit aldusdanige reden seyde, soe vraechde hem dese tuych : « Waer heb dy ter scholen geleghen? » Antwoirde die Cuper : « Waer hebbent die visschers geleert? (*denotans apostolos*); onse God gheeft my also wel syn gratie gelyck hoer die gegeven heeft. » Ende seyde, dat hy alle die geleerden ingedaen hadde, doe hy in syn huys versekert was, ende had hy die nyet verwonnen gehadt, sy souden na syn lyff gestaen hebben, als hy seide. Item, seide oick die Cuper, dat een bisscop nyet weerdich is bisscop te werden, hy moste yerst seven jaren gehylicht geweest ende syn kinder wel geregeert hebben; ende dat een priester drie jaeren in der echte geweest moste hebben, eer hy then outaer Gods gaen mochte. Item, dat men nyet en behoefden heymelicke sonden the bichten, ende off men nyet en bichte, daer en lach nyet an. Seyde doe die tuych voirseit, dat een goet keersten mensche behoerden ymmers te minsten sjaers twee ofte drie mael the bichten ende ten heyligen sacrament te gaen; seyde die Cuper : « Wat isset sacrament anders dan broot? »

Et testis plura non deposuit, etc.

Actum in domo Gisberti de Ryck, ibidem in cubiculo.

Depositio duodecimi testis.

Magister Johannes Hermanni, cyrurgicus, civis Trajectensis, LIII anno vel circiter, respondit, medio suo juramento, interrogatus, in vulgari :

dat hy wyleneer metter Godsgave gevisiteert wesende, gelooft heeft Onser Lieve Vrouwe te versoecken tot Amersfoirdt; ende als hy gaen soude, om die beveert te doen, soe heeft die Cuper hem gevraecht, waer dat hy henen wilde. Antwoerde die tuych, dat hy t'Amersfoert bevaert doen woude. Doe seide die Cuper voirsz. : « Wat wildy daer maken? geloofdy an houdt ende steen? » Daer dese tuych op antwoirde : « Neen ick, dan ick gelove, dat die moeder Gods in den hemel is ende overall eene groote macht heeft; dan sy wil op die eene stede meer versocht wesen dan op d'ander. » Doe seide die Cuper : « Het is all fantasy, dat dese leecke luyden voernemen van dese bevaerden ende andere huyren, » etc.

Et plura testis non deposuit, etc.

Depositio tertii decimi testis.

Johannes de Gravia, civis Trajectensis, L anno, responsit (*sic*), medio suo juramento, interrogatus, dicens in vulgari :

dat in den oploop lestleden Willem die Cuper, die men heet den roeden Cuper, in 't huis van Thomas Bevelandt op Sint Jans Kerkhoff sittende by syn gildebroeders, die in dat rott waeren, ende dranck, heeft die Cuper onder veel ander woirden geseyt, dat die bisscop van Utrecht ende andere bisscoppen en souden nyet regeeren, sy en souden yerst seven jaeren in den echten staet geweest hebben, ende die priesters drie jaeren; ende oeck, dat die apostelen om haer misdaet gedoot waren ende nyet voor 't lyden Christi; waerom die ghildebroeders voirseit denselven Cuper vuten huyse gesloten hebben; ende syn dese woirden voirseit daerna den Cuper voornoemd in 't gemeyn gilt aengeseit. Waerop die Cuper geantwoerdt heeft, dat hy sulcke woerden gesproken hadde; dan het waeren woerden, als hy seyde, van Sunt Pauwels; om welcke woerden die ghemein gildebroeders hebben die Cuper uit der ghilt geset, etc. Seit voert die tuych voirseit, dat tot een ander cuper, oeck Willem die Cuper geheeten, eenen brieff gebracht is van Antwerpen, welcke brieff die selve Cuper opengedaen heeft ende began die brieff te lesen, begunnende : « Lieve broeder in Christo, etc. » ende en heeft nyet voirt gelesen, dan seide : « Desen brieff en houdt an myn nyet, mer an een ander cuper, oeck Willem geheeten. » Ende seide dese tuych, dat desen roeden Cuper om den brieffe halven voer den raet geboden is geweest, als het geseit was.

Nescitur idem testis super interrogatis latius expedire, quare, injuncto sibi silentio, abiit atque recessit.

Provinciaal archief te Utrecht, afgedrukt naar een oorspronkelijk duplicaat bij Dodt, *Archief*, deel V, blz. 300-304.

331.

1525, Juli 13, 's Gravenhage en Breda. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode

naar Breda, met eenen brief van de inquisiteurs voor den graaf van Hoogstraten.

Adriaen Jansz., gezwoeren boede van den voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven van mijn heere den commissaryssen aen mijn heere van Hoechstraten, stadthouder, wesende tot Breda; voer welcke reyse ende vacatien den selven boede bijden selven Hove toegetaxeert is zeven dagen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie in date den xiii^en^ July anno xv^c^ xxv hier overgelevert; waeromme hier ii £ ii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

332.

1525, Juli 14, Leiden. Uittreksel uit de Tresoriersrekening over de reis van eenen burgmeester en secretaris naar den Haag, alwaar zij een onderhoud hadden met den inquisiteur over verscheidene Lutheranen te Leiden gevangen. — De inquisiteur beloofde hun die zaak spoedig ten einde te brengen.

Opten 14^en^ dach van Julio reysden meester Willem Symoensz. van Oy, doctor, in beyden rechten, burgemeester, ende Heynrick Florysz., secretaris, van der stede wegen in den Hage, omme met myne heeren vanden Raide te spreken.

Voirt zyn die voirs. gedeputeerde gaen eten by den commissaris gecommitteert int stuck vanden Lutranen, dairmede zy veel conferencie gehadt hebben, omme te comen tot expedicie vanden gheenen, die vuyt saecke van dien binnen deser stede gevangen zyn, dairtoe zy denselven commissaris gevoechelicken toe gevonden hebben ende hemluyden in danckberheyt van dien ende op hoepe, dat zy in alle tbeste souden doen ter eeren vander stede, geschoncken den wyn ende vier pondt sukers belopende tsamen 13 stuvers; ende die voorsz. gedeputeerde hebben gevaceert eenen dach 3 st. grooten voir elck sdages, beloept tsamen mit die verleyde penningen 49 stuvers, facit 3 £ 5 s. 4 d.

Stadsarchief te Leiden, *Tresoriersrekening (1525).*

333.

1525, Juli 16, Breda? Uittreksel uit eene instructie voor eenen gezant door de landvoogdes Margaretha aan Keizer Karel gezonden. — In Brabant en Vlaanderen is de toestand onrustwekkend, vooral door het verspreiden der Luthersche leerstelsels.

Que ceulx de Brabant et la reste de Flandres..... sont tous plains de mauvais vouloir et fort enclins à commocion tant à l'occasion des aydes..... comme aussi à cause des erreurs luthéranes, dont plusieurs sont infectez.

Rijksarchief te Brussel, *Instruction pour Me Richart, allant de la part de Madame Marguerite d'Autriche vers l'Empereur,* in het Reg. *Correspondance,* deel I, fol 279; aangehaald door Henne, deel IV, blz. 328, noot 1.

334.

1525, Juli 16, 's Gravenhage en Utrecht. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar den vicaris van Utrecht, nopens den zoon van den koster van Woerden.

Heynrick Adriaenszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel van den selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven binnen der stede van Vuytrecht aen meester Thomas van Nijekercke, vicarius van Vuytrecht, roerende den soen vanden coster van Woerden; voer welcke reyse den zelven boede bijden voirss. Hove toegetaxeert is vijff daghen tot zes stuvers sdaechs, blijckende bijde ordonnancie in date den xvien July anno xxv hier overgelevert; waeromme hier xxx sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

335.

1525, Juli 17, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland, over het afkondigen van een plakkaat tegen de Lutheranen.

Loys Wyelandt, deurwaerder extraordinarys van den voirss. Hove, die deur ordonnancie vanden voirss. Hove alhier inden Haege gepubliceert heeft zekere opene brieven van placcate, roerende die materie vande Lutheriane, daer of hij gelevert heeft den substituyt van den procureur generael copie van tselve placcaet ende van zijne relatie: waer voeren hem bij den selven Hove toegetaxeert is ende bij desen ontfanger hem betaelt twaelff stuvers, blijkende bij de brieven van placcate daer van zijnde ende ordonnancie begrijpende quitancie hier overgelevert, in date den xviien July anno xxv; waeromme hier xii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

336.

1525, Juli 19, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland, over de reis van eenen bode naar Delft om aan den schout dezer stad inlichtingen te vragen over de wanordelijkheden bij het Heilig Kruis gebeurd.

Cornelis Lenaertszoen, gezworen boede vanden voirss. Hove, gereijst is mit zekere besloten brieven anden schout van Delft, inhoudende dat hij informeren zoude opt tsmijten oft foertse aen theylige cruys aldaer gebuert; voer welcke reyse hem toegetaxeert ende bij desen ontvanger betaelt is zes stuvers, blijckende bijde ordonnancie in date den xix^{en} July anno xxv; waeromme hier vi sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

337.

1525, Juli 21, Utrecht. Uittreksel uit de besluiten des Raads, over de vernieuwing der borgen van Dirc die Cuper.

Des vrydages op Sunte Maria Magdalenen avont.

Dirc die Cuyper. Overcomen by scepenen, rade ende oudermans, dat Dirc die Cuyper off zyn borgen die plechte by Corn. Lambertsz. opte kysten gelevert des maendags na S. Katrinen dach lestleden, wederom in 'sraets handen leveren sellen; ende daernae mogen partyen regts opten anderen vorderen als recht is.

Stadsarchief te Utrecht, *Besluiten des Raads*; medegedeeld bij Dodt, *Archief,* deel VII, blz. 114, 115.

338.

1525, Juli 21, Utrecht. Uittreksel uit de besluiten des Raads waarbij Werner die Maelre, van ketterij verdacht, bevolen wordt in zijn huis gevangen te blijven.

Des Vrydages op Sunte Maria Magdalenen avont.

Luterye. Sleten scepenen, raide, oudermans ende meentemannen, dat Weerner die Maelre, om des willen hy befaemt is van Luteryen ende blasfemien, in zyn huys ende dairomtrent voir syn doer bliven sel, ter tyt toe syn saicken bet wtgegaen sellen wesen.

Stadsarchief te Utrecht, Register *Des Raads Dagelyks Boek,* fol. 30 verso; niet zeer nauwkeurig medegedeeld bij Dodt, *Archief,* deel VII, blz. 121, 122; ook vermeld door van Asch van Wijck in de *Berigten van het Historisch Genootschap,* deel IV, 2^{e} stuk, blz. 111.

339.

1525, Juli 28, Hoorn en 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de som betaald aan den schout van Hoorn om den pater van den Noerdt aldaar, die van ketterij verdacht was, naar 's Gravenhage gevangen geleid te hebben.

Meester Anthonis Lonck, schout der stede van Hoern, die deur bevel ende scriven vanden voirss. Hove alhier in den Hage gevangen gebrocht heeft die pater van den Noerdt tot Hoern, die welcke gediffameert was vander secte Lutheriane, die byden voirss. Hove voer zijn vacatien ende costen toegetaxeert is twee ponden grooten Vlaems, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij die tauxatie in date den xxviij in July anno xxv, mitsgaders quitancie hier overgelevert, maickende in ponden van veertich grooten twaleff ponden; waeromme dier xij £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6[de] *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

340.

1525, Juli 29, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de gevangeniskosten van eenen priester aldaar.

Hans van Antwerpen ende Jacob Bertelmeeusz., dienaers vanden procureur generael vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven procureur generael gewaect ende bewaert hebben up die Voerpoerte vanden selven Hove een priester aldaer gevangen, vier daghen; daer voeren hen beyden toegetaxeert zijn zeven scellingen grooten Vlaems, blyckende bij de ordonnancie in date den xxix July anno xxv hier overgelevert; waeromme hier 11 £. 11 sc.

Rijksarchief te s' Gravenhage, 6[de] *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

341.

1525, Juli 29, Antwerpen. Gebod van den Antwerpschen magistraat, belovende 100 gouden Carolus gulden voor de aanhouding van eenen uitgeloopen Augustijn en van [heer Gielis], den voormaligen pastoor van Melsen, die buiten de stad kettersche sermoenen hebben gepredikt. — Op straf van levenslange ballingschap en van algeheele verbeurte van goederen wordt verboden met die

predikanten of met anderen in aanraking te komen. Op eene geldboet van 3 gouden Carolusgulden en op het verlies van het opperkleed wordt ingelijks verboden, hen of andere kettersche predikanten te gaan aanhooren. Slechts de parochiepriesters in hunne kerken en zekere aangeduide kloosterlingen in hunne kloosterkerken zullen mogen prediken. Onbehoorlijke sermoenen zullen door den magistraat gestraft worden.

*Geboden ende vuytgeroepen by heeren Clause van Lyere, riddere, scouteth, burgemeesteren, scepenen ende raide vander stadt van Antwerpen, opten xxix*ᵉⁿ *dach van Julio anno xv° xxv.*

Overmidts dien dat alhier, buyten deser stadt, int velt ende tot onbehoirlycken plaetssen, een vuytgeloopen monnick ende apostata van de oordenen van Sinte Augustyn, ende een andere weerlick priester, verjaecht van zynre cueren tot Melsene, gepredict hebben diverse erroren ende propositien, smakende de gecondempneerde leeringe van den Luteraenssche ende andere heresien, tegens Godt ende den keyserlycken edicte ende ghebode; vuyt welcken sermonen ende quader leeringhen ghescapen ende alreede begonst waeren te comene onder tgemeyn volck van deser stadt groote tweedracht ende commotie, daerby deselve comen soude moegen tot heurer geheelder verderffenissen, indien daerop van stonden ane nyet en warde versien;

Soe eest, dat men eundicht ende laet weten van sheeren ende vander stadt wegen, dat, soe wie de voers. twee predicanten, oft den eenen van hen beyden, can gevangen ende geapprehenderen, ende die leveren in handen vander justitien, oft oeck wysde de plaetsen, daermen die soude moghen apprehenderen ende vangen, ende vuyt dier wysingen gevangen werden, dat men dien gheven sal, van elcken, hondert gouden Carolus guldenen.

Item dat, soe wie van nu voerdane de voers. twee predicanten oft eenige andere van gelycker secten ende conditien wezende, huysde, hoofde, teten oft te drincken gave, hulpe, assistentie oft bystant dade, eenige communicatie ende conversatie met hen hadde int heymelic oft in openbaer, datmen dien bannen sal ten eeuwigen dagen vuyter stadt, vuyter vryheyt ende den meregraefscape van Antwerpen, ende dat hy daertoe verbeuren sal alle zijn goet.

Item men verbiet noch voorts van sheeren ende vander stadt wegen, dat nyemant, wie hy zy, man oft vrouwe, van nu voerdane, hem en voerdere te gaen hooren prediken die voers. twee predickanten oft andere van gelycker secten ende conditien, opte verbeurte van zynen oppersten cleede, ende daertoe opte pene van drie gouden Karolus guldenen te bekeerene, te wetene : de Karolus guldenen tot behoef vander fabryken van dier parochiekercken, daeronder hy geseten is, ende dopperste cleet tot behoef vanden ghenen, die dexecutie gedaen sal hebben.

Ende dat van nu voerdane nyemant en sal mogen predicken in eenige kercken, capellen, cloosteren oft in eenige andere plaetsen, dan alleenlick de parochianen in heure kercken en de religieusen vanden drie biddende

oerdenen deser stadt in heure cloosteren ende daer zij heure statie hebben ende gewoenlick zyn te predicken, te wetene : de prior oft guardiaen, oft degene, die daartoe van heurentwegen commissie, last ende bevel hebben selen; ende oec dat de parochiaenen noch religieeusen nyet en selen mogen predicken, daerdore eenighe scandalizatie, turbatie oft commotie onder tvolck soude mogen comen ende oprysen, opte correctie vanden heere ende vander stadt.

Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboek*, vol. A, fol. 120, afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel II, blz. 316-317. — Diercxsens, (*Antverpia*, deel IV, blz. 13) sprekende over dit gebod van den Antwerpschen magistraat, zegt met enkele onnauwkeurigheden : « Hoc anno [1524] prodit edictum imperatorium contra monachum quemdam augustinianum, qui Lutheranismum praedicabat, quo cunctis prohibebatur accedere ad ejus conciones sub poena amissionis superioris vestis, et promittebatur praemium 30 florenorum ei, qui praedicantem caperet. » — « Heer Gielis » wordt de oud-parochiepastoor van Melsen genoemd in een gebod van den Antwerpschen magistraat uitgevaardigd op 11 September 1525. (Zie verder ons stuk nr 373.)

342.

1525, Juli 29-31, Antwerpen. Uittreksel uit de *Chronycke van Antwerpen* (16de eeuw) over het verbod van te prediken alsmede over de aanhouding en het versmooren in de Schelde van eenen predikenden Augustijn. — De augustijn (Nicolaas bij name) predikte aan den oever, staande op eene boot. Daar 100 guldens uitgeloofd waren om hem te vangen, werd hij verraden en ter dood veroordeeld. Terwijl de gilden in de wapenen stonden, haalden hem de markgraaf en de burgemeester uit de gevangenis van het Steen, lieten hem in eenen zak binden en door den beul in den stroom werpen. Dit veroorzaakte eene beroerte onder de bevolking.

Anno 1525 den 29 July, werdt alhier tAntwerpen verboden, dat nyemant preken en soude binnen noch buyten der stadt in weerlycke cleederen, die men nyet en kende, te weten aen het Cruyphol by der Slyckpoorte, by Sinte Willeborts ende bij tBagynhoff.

Anno 1525 den 30 July, soo heeft alhier inder stadt eenen augustynpriester gepreeckt in weerlycke kleederen voor Facons cloostere, ende stont aldaer in eene bergie, die men aldaer vermaecken soude, nyet tegenstaende dat op den 29 July verboden was op lyf en goed. Ende tsermoen gedaen synde ende vuytten schepe gecomen synde, soo is hy aengeveert geweest, mits dat hy 100 carolus guldens hebben soude dien vinge. Aldus wert hy gevangen ende

in den handen van den heeren op der stadthuys gelevert, van ingesetene ende nyet van de dienaers: ende van daer wirdt hy op ten Steen geleyt ende geexamineert, ende men seyde hem, dat hy tegen tgebodt gedaen hadde ende dat hy sterven moeste. Ende tsanderdaechs vroech, werdt den breeden raet vergadert, tsmorgens ontrent den zes uren, aldaer gesloten werdt, dat hy sterven moeste.

Tsanderdaechs den 31 July, op Sinte Peeters avont, tsmorgens omtrent den 10 uren, soo waren int harnasch alle de gulden, ende sommige van de ambachten met huere dekens, om te resisteren die daer tegens hadden willen doen. Aldus is de marckgrave ende de burgemeester met desen volcke in den Steen gegaen ende den augustyn daer vuyt gehaelt, ende met hem gegaen op den kant van de Werff, ende is aldaer in eenen sack gesteken, den welcken men int midden toebant, aen den hals ende boven thooft, ende alsoo ten Werve affgestoten by den scherprechter.

Doende dese executie, soo quam daer eenen roep, dat ment al doot sloeg op de Merckt ende op de Werff, daer aff tvolck in de sydestraten seer beroert was; maer ten was nyet waer, Godt looff. Corts daer naer wirdt er een gebodt gedaen, dat nyemant eenige persoonen off gulden verwyten souden, dat men hem gevangen hadde, op den eeuwigen ban.

Chronycke van Antwerpen, blz. 24 en 25. — Gelijkluidend bericht in 't *Antwerpsch Chronijckje*, blz. 25, 26; zeer verkort bericht in de *Chronijcke van Nederlant* van N. De Weert, bij Piot, *Chroniques de Brabant et de Flandre*, blz. 92.

343.

(1525, vóór en op Juli 31), Antwerpen. Uittreksel uit Rabus' *Historien* over den pastoor van Melsen en den predikant Nicolaas, welke laatste verraden en versmoord werd. — Curio (?), de pastoor van Melsen, predikte dikwijls in 't open veld tegen de mis vóór eene ontelbare schaar. Een gebod van den Antwerpschen magistraat werd tegen het bijwonen der predikingen alsmede van de sermoenen van eenen Augustijn op het verbeuren van het beste kleed uitgevaardigd. Daarbij werd ook eene belooning van 30 gulden uitgeloofd voor het uitleveren der predikanten. Eens dat de Augustijn te vergeefs verwacht werd, verving hem een jongeling met name Nicolaas, die op een schip ging staan om te prediken. Twee beenhouwersknechten leverden hem in handen der wereldlijke overheid. 's Anderendaags werd Nicolaas in eenen zak bij de Kraan in de Schelde geworpen en versmoord.

Vmb das jar als mann zalt nach Christi geburt M. D. XXIIII, do war zu Antdorff vnnd in andern vmbligenden orten ein grosse anzal dere leut in

allen ständen, welcke dazumal erstlich einer geruch vnd geschmack des heiligen lautern Gottes worts entpfangen vnd angenommen hatten zu der selbiger zeit.

Da war einer mit namen Curio in der statt Meltza, welche zwo kleiner meilen von Antdorff gelegen; welcher Curio ein solch grosz volck durch seine predigen zusammen bracht vnd versamlet, dasz er offt must auff freyem offnen veld predigen vnd lehren. Als er nun so frey vnnd vnerschrocken das wort Gottes prediget vnd verkundiget, verwarff vnd straffet er auch offentlich die falsche vnnd gottlose menschenlehr vnd tandt. Nun in der letsten seiner predig eine, als das gantz volck zuhörete, da klagt er sich selbs hefftig an, redet von der mesz vnd sprach : « Wir seind vil böser vnd erger dann der verrähter Judas; dann Judas hat den Herren Christum verkauffet vnd endtlich auch vbergeben; wir aber verkauffen den selbigen euch vnd geben jn euch doch nit, wie dann thun alle meszpfaffen in jren spectakelmessen, zeygen die hosti vnd geben sie niemands. »

Nicht lang darnach, als die pfaffen vnnd münche den gewaltigen aufflgang vnd zulauff des H. Evangelions sahen, ergerten sie sich darab, förchten es wurde jnen darab ausz jren händen vnd küchen entzogen werden; deszhalb begerten vnnd erlangten sie eyn mandat vnnd befelch vom Keyser wider disen Curionem vnnd sonst wider ein augustiner, welcher zu Antdorff auch prediget. Dieses gebott vnnd mandat gab gewalt vnd macht auszzuziehen das beste kleidt (den rock oder mantel) von denen, die in vnnd bey solchen versamlungen vnnd predigen ergriffen wurden. Welche aber die prediger selbs wurden fahen, denen ward zum lohn xxx Karlesgulden bestimpt vnd versprochen.

Yedoch aber so kondte das keyserlich mandat vnd gebott das volck nit gar abtreyben, sonder es kam an einen sontag Gottes wort zuhören zusammen an dem ort, da man die schiff machet. Bey dem selbigen hauffen oder in der selbigen versamlung war auch zugegen ein jüngling mit namen Nicolaus, welcher im wort Gottes auch wol gelehret vnnd vnderwisen war. Diser, als er sahe das der augustiner, auff welchen man wartet, nicht kommen wolt, da sagt er, es wer nicht billig, das man ein solche grosse versamlunge desz volcks also hungerig on die speisz des Göttlichen worts wider von dannen hingehen vnd ziehen liesz. Derhalben stig er auff ein schiff, welches zubereyt vnd gemachet war, zeigt jhn vil mehr ausz heyliger Göttlicher schrifften an dann sie vormals je gehört hatten.

Als er nun geprediget hatt, da griffen vnd fiengen jhn zween metzgersknecht vnnd vbergaben jhn der weltlichen oberkeyt. Als er nun die erkante warheyt des lautern Evangelions gewaltig vnd beständig bekant vnd versprochen hatte, ist er den nächtsten tag hernach, welches ist gewesen der montag, in ein sack eingemacht worden von wegen des volcks, vnd ist von stund an in das wasser geworffen worden bey dem kran der anfart zu Antdorff eben inn dem selbigen M. D. XXIIII jar.

Rabus, *Historien der heyligen auszerwölten Gottes Zeugen*, deel VI, fol. 36-37. — Rabus schijnt de verwarde bijzonderheden uit een Latijnsch bericht getrokken te hebben. Immers den parochiepastoor (*Curio*) krijgt bij hem den eigennaam van *Curio*. Wij weten, dat zijn naam « heer

Gielis » was. Melsen (*Meltza*) is geene stad, maar een dorp, dat 15 kilometers zuidwaarts van Gent ligt, dus veel verder van Antwerpen dan « twee kleine mijlen. » Het verkeerd jaartal 1524 is waarschijnlijk hierdoor te verklaren, dat in het bedoeld bericht volgens den ouden stijl gerekend werd. De jongeling, Nicolaas geheeten, die in de plaats van den Augustijn zou opgetreden zijn, wordt in geen der gelijktijdige Antwerpsche kronijken vermeld; integendeel zeggen zij, dat de verdronken ketter niemand anders dan de Augustijn zelf was. (Zie ons voorgaande stuk.) — Haemstede (*Historien der vromer martelaren*, fol. 47) vertaalt het verhaal uit Rabus schier in zijn geheel. Alleen voegt hij er bij, dat Nicolaas priester was, en laat hij den naam *Curio* voor den pastoor van Melsen voorzichtig achtewege. Prof. de Hoop Scheffer (*Geschiedenis*, blz. 242) kende de stukken niet door Génard uitgegeven, waaruit blijkt, dat de pastoor van Melsen « heer Gielis » heette; hij noemt hem nog *Curio* en beroept zich op Rabus. Hij spreekt ook van « Melsen in 't land van Beveren twee uren bewesten de stad » (Antwerpen); maar zulk dorp bestaat daar niet. Janssen (*Praepositus*, blz. 117) gist, dat hier van *Melsele* (of Melseele) spraak is, een dorp dat inderdaad een paar mijlen bewesten van Antwerpen ligt. Maar de Antwerpsche archiefstukken schrijven steeds *Melsen* of *Melsene*.

344.

1525, (*Juli 31*), *Antwerpen*. Uittreksel uit Bertrijn's *Chronijck* over het geval van den versmoorden Augustijn. — Deze was afkomstig van het klooster van Ieperen en was naderhand barbier geworden. Vele personen helden naar de Luthersche dolingen over.

In die maent van Julio, omtrent St Jacobsdagh, doen wert tot Antwerpen een uytgeloopen moninck van d' augustijnsche ordre in eenen sack ter Werve affgestooten ende verdroncken, omdat hij gedaen hadde tegens gebodt van de stadt; want het was verboden, op lijffstraff, dat men nergens preken en soude dan in de prochienkercken. Maer sondaghs 's morgens had hij gaen preken bij de Facons in een bargie, die daer lag te vermaecken; maer 's maendaghs wert hij verdroncken.

Desen had een augustijn geweest tot Iperen, ende had gaen leeren barbieren.

In desen tijt was groote beroerte onder 't volck van die predicatie van Merten Luther, ende het volck liepen seer naer die Luytersche secte; ende het quam soo verre, dat die lieden seyden tot malcanderen : « Wat geloove heddij, prekers- — oft augustijnsgeloove? »

Chronijck der stadt Antwerpen van notaris Geeraard Bertrijn, blz. 76. — In het *Memorieboek der stad Ghent* (deel II, blz. 77) leest men ook : « In dit jaer was t' Andtworpen ghesact ende in 't water gheworpen eenen presbiter, omme zyne predicatie. »

345.

1525, (Juli 31), Antwerpen. Uittreksels uit de rekeningen van den markgraaf over de kosten van het versmooren van Nicolaas, predikant der Lutheranen.

Van Nicolaes, den predicant vanden Luterianen, van dat [hy] verdroncken wert, dairom hier. . . . . niet [ontfangen].

[Den scerprechtere] noch [betaelt], vandat hy Nicolase, den predicant vanden Luterianen, verdroncken heeft . . . . V. s. grooten.

Rijksarchief te Brussel, *Rekeningen van Nicolaas van Liere, schout van Antwerpen,* (*Kerstdag 1524-Kerstdag 1525*), kapittel der ontvangsten en kapittel der uitgaven, fol. 6 en 10 (nr 12965); afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad,* deel VII, blz. 141. — Buiten de voorgaande stukken nrs 341, 342, 343 en 344, zie nog verder over den versmoorden augustijn Nicolaas onze stukken nrs 348 en 373.

346.

1525, Augustus 2, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland, over de reis van eenen bode met brieven van de inquisiteurs en de commissarissen van 's Gravenhage voor hunne collega's van Amsterdam aangaande de Lutheranen.

Heynrick Adriaensz, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven vanden doctoren wezende inden Haege mit die commissaryssen, addresseherende aenden doctoren ende commissaryssen wesende tot Amsterdam, roerende die secte Lutherianen: voer welcke reyse die voirss. boede bijden voirss. Hove toegetaxeert is vijff gehele daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij ordonnancie in date den 11en Augusti anno XXV hier overgelevert: waeromme hier . . . . xxx sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

347.

1525, Augustus 3, Amsterdam en 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekenigen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode, die uit Amsterdam sommige stukken nopens de zaak der gevangen Lutheranen aldaar naar 's Gravenhage bracht.

Jan Joly, gezworen boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove, commissaryssen ende gesubdelegeerden inde materie Lutheriane wesende te Amsterdam, alhier inden Haghe gebracht heeft zekere processen, roerende zekere gevangene ende die gelevert in handen van mijnen heeren die president; daer voeren hem bijden voirss. Hove toegetaxeert is ende bij desen ontfanger betaelt twaleff stuvers, blijckende bijde ordonnancie in date den III[en] Augusti anno XXV; waeromme hier. . . . XII st.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6[de] Rekening van den ontvanger der exploiten,* fol. 75.

348.

1525, Augustus 5, Antwerpen. Eene geldboet van 100 Carolusgulden en de levenslange verbanning worden gesteld op het schelden en bestraffen van degenen, die gewapenderhand den magistraat bij halsrechtingen bijstand bieden, dit ter gelegenheid van 't vangen en dooden van den uitgeloopen Augustijn.

Geboden ende vutgeroepen bij heeren Clause van Lyere, scouteth, bourgermeesteren, scepenen ende raide vander stadt van Antwerpen, opten V[en] dach in Augusto, anno XV[c] ende XXV.

Alzoe ter kennissen vanden heeren comen is, dat sekere gesworen scutters ende andere goetwillige deser stadt van sommige hen quaetwilligen geinjureert ende geoppressert wordden, overmits de getrouwicheyt ende bystandicheyt by henlieden den heeren (zoe int vangen ende executeren vanden apostata Augustyn) gedaen; soe ist, datmen gebiet, van sheeren ende vander stadt wegen, dat van nu voirdane nyemant, wie hy sy, hem en vordere ennighe persoonen ter saken als boven te injurierene oft te oppresserene, in woerden oft in wercken, oft oick ennich verwyt oft scimpicheyt na te seggene, int heymelycke oft openbaer, in neerste oft boerde, opte pene van hondert Carolus gulden, te bekeerene in tween, deen helft den heere ende dandere der stadt, ende voirts ten eeuwighen daghen gebannen te wordene.

Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboeck,* vol. A, fol. 120 verso; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad,* deel II, blz. 317

349.

1525, Augustus 6, 's Gravenhage en Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland, over de reis van eenen bode naar Leiden, met eenen brief voor den algemeenen inquisiteur, deken van Leuven, en zijne collega's, over eenen blinde, besmet met Luthersche secte.

Phillips Claeszoen, gezworen boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven binnen der stede van Leyden aenden deken van Loeven ende zijne collegie, roerende den blindeman besmet mitter secte Luteriane; daer voeren hem byden voirss. Hove toegetaxeert sijn ende bij desen ontfanger betaelt twaleff stuvers, blijckende bij ordonnancie in date den vi^en Augusti anno xxv; waeromme hier xii st.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***6de Rekening van den ontvanger der exploiten.***

350.

1525, Augustus 8, Amsterdam. Veroordeeling van Jan Goeszoon, kaardenmaker, tot de kaak en eene bedevaart wegens godslastering.

Alsoo Jan Goessoen, caerdemaker, hem zeer qualicke gedragen heeft, sprekende oneerlicke op Godt en zyne gebenedide moeder, seggende : « Is Onse Lieve Vrouwe soo heylich, hoe heylich mach dan wesen de esel, die den hutschpot all te same gedragen heeft? » twelck al tendeert tot groote oneere, irreverense van God ende zyne lieve moeder; ende myne heeren van den gerechte nyet en behoeren noch en willen laten ongestraft, maer corrigeren ten exemple van anderen, seggende hem daeromme voer correctie, dat hy in beteringe van zyn misbruyck een halve ure lanck staen sal op de kaeke ende naer daer by schynende sonne vuyter stede gaen ende nyet weder inne te coomen, voor en aleer hy een bedevaert gedaen sal hebben tot Onse Lieve Vrouwe 's Gravensgrande, daer off betoech brengende op de correctie vander stede.

Actum ende affgelesen den viii^en Augusti anno xv^c xxv, presentibus Jan Hubrechtsz., scout, alle de burgermeesters excepto Allert Boelen, ende alle de scepenen, excepto Cornelis Heynricx Loen.

Stadsarchief te Amsterdam, ***Keurboek*** D, fol. 192; afgedrukt bij J. A. Grothe, ***Merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16de eeuw***, in de ***Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht***, 12de jaargang, 1856 (3e serie, deel II), blz. 99.

351.

1525, Augustus 12, Leiden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Leiden, om den magistraat dezer stad te verzoeken een goed logement voor de commissarissen der Inquisitie voor te bereiden.

Jorys Ottenzoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden procureur generael vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven binnen der stede van Leyden anden burgemeesters der selver stede, roerende dat zij souden doen bereyden goet logys voerden commissaryssen, die aldaer commen souden; daer voeren hem bijden voirss. Hove toegetaxeert is ende bij desen ontfanger betaelt twaleff stuvers, blijckende bijde ordonnancie hier overgelevert in date den xii^en^ Augusty anno xxv; waeromme hier xii st.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

352.

1525, Augustus 15, 's Gravenhage, Utrecht en Hoorn. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar den bisschoppelijken vicaris van Utrecht en den deken van Hoorn, om te vragen dat de stukken van het proces, te Utrecht ingespannen tegen Gerijt van Wormer, aan het Hof van Holland gezonden zouden worden.

Andries die boede, die deur bevel vanden voirss. Hove eerst gereyst is binnen der stede van Vuytrecht mit zekere besloten brieven addresscherende anden vicarius van Vuytrecht, om dat hij den Hove over seynden soude zekere proces ende informatien byden officialen van mijnen heeren van Vuytrecht gehouden ende genomen tegens eenen heer Gerijt van Wormer, welcke vicarius vuytgereyst was. Ende die selve boede, thuys gecommen zijnde, weder mit gelijcke besloten brieven gereyst binnen der stede van Hoern anden deken aldaer, daer van hij den Hove antwoerde gebrocht heeft; voer welcke reyse den voirss. boede bijden selven Hove toegetaxeert is thien daghen tot ses stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnancie in date den xv^en^ Augusti anno xxv hier overgelevert; waeromme hier iii £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

353.

1525, Augustus 26, Amsterdam. Veroordeeling van Jan Jansz. Cort, om twee uitgeloopen kloosterlingen geherbergd en met geweld de geestelijkheid belet te hebben de twee vluchtelingen aan te houden.

Alsoe myne heere die schout van Aemstelredamme in rechte angesproken heeft gehadt Jan Janszoen Cort, dat hy twee geestelicke personen geprofessyt, hoeren convente verlatende, gehuyst ende gehoeft hadde ende voerts eenen broetmes uuytgetoghen, omme daermede ten minsten te beletten, dat eenighe gheestelicke personen tot zynen huse comende den voirs. geestelicke twee personen van daen souden brenghen, etc., dat hy daeroff gecorrigeert zal werden arbitralicke tot discretie van den gerechte.

Stadsarchief te Amsterdam, *Keurboek* D, fol. 192 verso.

354.

1525, Augustus 26, Amsterdam. Veroordeeling van Jan Jacobsz. tot eene driedubbele bedevaart en geldboet en tot schadevergoeding, om Jacob Boeckebynder valschelijk van kettersche en onzedelijke gebruiken beticht te hebben.

Omme dat Jan Jacobszoen zeer quade iniurioese woerden gesproken heeft van Jacob Boeckebynder, seggende, dat hy dickwylen vergaderinghe gemaiet heeft van mannen ende vrouwen ende dat men daer dat Euangelium gepreect heeft ende naderhandt mit paren bouen gaende ende daer gespeelt *Crescrite et multiplicamini*, twelck vernemende een gehuwt man heeft hem vercleet in vrouwen clederen, zoe hy seyde, ende is daer mede gegaen, omme zyn wyff daer te belopen, mit meer vileynighe woorden, etc., contrarie die geboden van de stede; twelck, indient warachtich waer, men behoert mynen heeren en myne heeren van den gerechte an te brenghen, ende, indient anders waer, behoert men sulcx te zwygen, dat een sake is die de heeren en myne heeren van den gerechte nyet en willen noch en denken ongestraft te laten; seggende hem daeromme over voer correctie, dat hy in betheringhe van dien zal drie woensdagen eerstcomende nae malcanderen gaen ter heyliger stede, op die verbuerte elcke reyse een sheeren pondt, ende dat hy daerenboven betalen sal tot reparatie van de stede 3 duizend leytsche steen ofte daer voer betalen drie ponden sheeren gelts; zal mede parthyen bidden omme verghiffenisse ende hem betalen 2 ponden heeren gelts.

Stadsarchief te Amsterdam, *Keurboek* D, fol. 193.

355.

1525, Augustus 28, Doornik. Notarieele acte van het protest gedaan door Jan Corvillain, gevolmachtigde van den bisschop van Doornik, tegen de bemoeiingen van den inquisiteur Jan Frelin en van het kapittel van Doornik in zake der kettervervolging ingespannen tegen Jan Le Grue, pastoor van Orcq. — Aan den bisschop en den inquisiteur alleen komt het recht toe dergelijke vervolgingen te leiden. Zoo de inquisiteur (Jan Frelin) met het kapittel voortprocedeert, zal de bisschop Karel van Croy het vonnis doen vernietigen.

Protestatio facta per promotorem curie Tornacensis in personam domini inquisitoris.

Anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo quinto, mensis Augusti, die lune vigesima octava, honorabilis vir Johannes Corvillain, causarum officii curiae Tornacensis promotor, necnon reverendissimi in Christo patris et domini Caroli de Croy, electi et administratoris ecclesiae Tornacensis, sindicus seu procurator, in mei notarii publici testimonio subscriptorum presentia, dixit et exposuit, ad eius immediate noticiam devenisse, quod venerabilis et religiosus vir frater Johannes Frelin, ordinis predicatorum conventus Insulensis, sacre pagine professor et in diocesi Tornacensi heretice pravitatis inquisitor, per venerabiles et circumspectos dominos dominos de capitulo ecclesiae Tornacensis fuerat et erat per eorum litteras requisitus et rogatus ad certas propositiones erroneas, piarum aurium offensivas, hereticas seu heresim sapientes, per quendam magistrum Johannem Le Grue, presbyterum, ecclesie parrochialis de Orcka juxta Tornacum curatum, prolatos et disseminatos qualificandum, et ulterius contra eum tanquam hereticum unacum eis sententialiter (si opus esset) procedendum; quod idem dominus inquisitor jure facere minime poterat neque potest, ut dicebat dictus exponens, cum cognitio causarum in materia heresis non ad dictos dominos de capitulo, sed ad dictum dominum episcopum diocesanum, tam jure ordinario quam ex delegatione apostolica, unacum dicto domino inquisitore notorie et indubie spectare et pertinere debeat, spectetque et pertineat; protestans ob hoc in dicti domini inquisitoris propriam personam, casu quo ad instanciam dictorum dominorum de capitulo judicium non competeret, in pretacta heresis materia procedere seu sentenciam unacum eis ferre et promulgare vellet et inferretur, de nullitate hujusmodi processus, sententie ferende et omnium et singulorum exinde sequendorum tanquam temere usurpator et attemptator; de quibus quidem declaratione et protestatione, prefatus dominus procurator et sindicus nomine quo supra, petijt a me notario subscripto fieri presentem actum.

Acta fuerunt hec in ecclesia Tornacensi, anno, mense et die prescriptis, presentibus venerabilibus et circumspectis viris dominis magistris Jacobo

Morenghe, penitentiario, Balthasare des Cordes, officiali Tornacensi, dicte Tornacensis ecclesie canonicis, et fratre Johanne Lansel, lectore dicti conventus Insulensis, testibus ad premissa vocatis atque rogatis.

Ita est.

Haccart, me presente, ampl. auct. notarius.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Evêché de Tournai*, nr 1325.

356.

1525, Augustus 28, Doornik. Notarieele acte over de houding van den inquisiteur Jan Ferlin, predikheer, in het geschil opgerezen tusschen den bisschop en het kapittel van Doornik ter gelegenheid van het kettergeding ingespannen tegen Jan Le Grue, pastoor van Orcq. — Deze predikheer van Rijsel, sedert 24 jaren inquisiteur in het bisdom Doornik, was op aanvraag van het kapittel naar die stad met zijnen ordebroeder Jan Lansel gekomen, om de verdachte stellingen van Jan Le Grue, pastoor van Orcq bij Doornik, te onderzoeken. Met de kanunniken kweet hij zich van die taak; maar hij deed aan 't kapittel opmerken, dat de kennis der kettergedingen aan den bisschop met den inquisiteur toebehoort; waarop de kanunniken antwoordden, dat zij dat recht bij privilegie bezaten en reeds uitgeoefend hadden. De verkoren bisschop Karel van Croy zond hierop als zijnen gevolmachtigde Jan Corvillain, om er protest tegen aan te teekenen; maar de kanunniken bevolen den inquisiteur, dat hij het kettergeding vervolgen en het vonnis uitspreken zou. Hij verklaarde zulks niet te kunnen doen, gezien het protest van den bisschop, en vroeg aan 't kapittel de toelating om zich de zaak verder niet meer te moeten aantrekken, hetgeen hem werd toegestaan, terwijl het kapittel het vonnis tegen Le Grue zonder hem uitsprak. (Deze notarieele acte wordt op zijne aanvraag aan den gevolmachtigde des bisschops door den notaris Haccart afgeleverd.)

Copia certae declarationis factae per dominum inquisitorem, quod cognitio haeresis in dioecesi Tornacensi pertinet ad dominum episcopum Tornacensem, excludendo dominos de capitulo. — 28 Aoust 1525 (1).

Anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo quinto, die lunae xxviiia mensis Augusti, venerabilis et religiosus vir frater Johannes Ferlin, ordinis

(1) Die titel staat op den rug van het stuk.

predicatorum conventus Insulensis, sacrae paginae professor necnon in diocesi Tornacensi hereticae pravitatis inquisitor, in mei notarii publici et testium subscriptorum presentia dixit et declaravit, quod a tribus aut quatuor diebus citra, litteris missivis venerabilium et circumspectorum dominorum de capitulo ecclesiae Tornacensis ad eum Insulis missis, fuerat rogatus et requisitus, ut ad hanc civitatem accedere vellet, ad certas propositiones erroneas, piarum aurium offensivas, hereticas seu heresim sapientes per quendam magistrum Johannem Le Grue, presbiterum ecclesiae parochialis de Orka juxta Tornacum curatum, publice et privatim predicatas, prolatas et disseminatas qualificandum, et ulterius contra eum tanquam hereticum et pertinacem, ut juris esset, procedendum; quibus litteris et requisitioni satisfaciendo unacum religioso viro fratre Johanne Lansel, dicti conventus Insulensis lectore, ad hanc civitatem accesserat, ut in loco capitulari, presente reo, primo cum certis deputatis capituli et deinde, die sequenti, in domo venerabilis viri magistri Nicolaii Des Fières cum eisdem deputatis, reo tunc absente, super hujusmodi propositionibus communicaverat, et exinde easdem propositiones juxta sui capacitatem ingenii ad dictorum deputatorum instantiam visitaverat et qualificaverat; et expost certis ex dictis deputatis, quod cognitio causarum in materia heresis ad diocesanum cum inquisitore, tam jure ordinario quam ex delegatione apostolica, spectare debebat, declaraverat, ad quod eidem domino exponenti responsum extiterat, quod prefati domini de capitulo fuerant et erant (ex privilegio) in possessione de causis in materia heresis cognoscendi, et de eisdem alias cognoverant; quo intellecto et attento, hodierno die de mane circa octavam horam juxta conclusionem inter prefatos deputatos captam, in ecclesia Tornacensi juxta hostium primum ingressus capituli comparuerat, vocatus ad contra prefatum magistrum Johannem unacum prefatis deputatis sententialiter procedendum, quodque eo ibidem donec a prefatis deputatis evocaretur expectante, ad ipsum dominum exponentem venerat honorabilis vir Johannes Corvillain, promotor causarum officii curiae Tornacensis, ut procurator et sindicus reverendi in Christo patris et domini domini Caroli de Croy, electi et administratoris ecclesiae Tornacensis, qui in notarii publici et testium presentia allegaverat, cognitionem causarum in materia heresis ad prefatum episcopum diocesanum et ordinarium, ut supra, et non ad prefatos dominos de capitulo de jure spectare debere et pertinere, ob hoc protestans expresse, casu quo ad hujusmodi sententiam cum dictis de capitulo procedere vellet seu procederet, de nullitate processus, prefate sententie et omnium inde sequendorum; subjungens prefatus dominus exponens, quod statim post hujusmodi allegationem et protestationem, ut premittitur, factas, fuerat ad locum capitularem evocatus et ibidem per venerabilem virum magistrum Anthonium de May, canonicum et presidem, requisitus, ut ad diffinitionem negocii et sentenciae prolationem contra dictum Le Grue, curatum et detentum, unacum prefatis dominis ibidem capitulariter congregatis interesse, procedere et sentenciare vellet; cui requisitioni responderat, obstantibus allegationibus et protestacionibus per prefatum Corvillain, procuratorem et sindicum, ut premittitur, factis, ulterius in hujusmodi materia procedere non debere nec posse, allegando ad hoc propositum *multorum de here.*, petens iteratis vicibus ab onere hujus benigne supportari; et ubi prefati domini de capitulo allegabant

possessionem puniendi suos subditos in simili materia heresis, responderat quod xxiiij annis fuerat continue in officio inquisitionis heretice pravitatis in diocesi Tornacensi, nunquam tandem in eodem tempore fuerat pro aliqua materia heresis per capitulum evocatus; quo audito, saepedicti domini de capitulo eumdem dominum exponentem tandem supportarunt et abire permiserunt; de qua supportatione seu exoneratione actum ab eorum secretario seu clerico petierunt; et nihilominus paulo post ad sententiae prolationem, eo absente et a capitulo recesso, prout postea intellexit, processerunt; de quibus premissis dictus magister Johannes Corvillain, promotor et sindicus nomine quo supra, petiit a me notario publico subsignato sibi fieri et dari presentem actum.

Acta haec fuerunt Tornaci in domo venerabilis et circumspecti domini magistri Petri Cotrel, archidiaconi Brugensis in dicta ecclesia Tornacensi, anno, mense et die perscriptis, presentibus ibidem venerabilibus et circumspectis etiam viris magistris Jacobo van Thielt, cantore et canonico, ecclesiae beatae Mariae Curtracensis vicario, Balthazari de Cordes officiali, Guillelmo Bernard sigillifero ac nonnullis aliis officiariis curiae episcopalis ad hoc rogatis et vocatis.

Ita est.

Haccart, notarius publicus.

Rijksarchief te Brussel, Reg. *Evêché de Tournay*, nr 1324.

357.

1525, Augustus 28, Amsterdam en 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode, die zekere processtukken en boeken, nopens de zaak der Lutheranen, van de onderinquisiteurs te Amsterdam aan den algemeenen inquisiteur te 's Gravenhage gebracht heeft.

Andries Meeuszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel ende ordonnancie vanden selven Hove gebrocht heeft van Amsterdam vanden subdelegeerden commissaryssen aldaer wesende inden materie Lutheriane zekere processen ende boecken anden generalen inquisiteur, blijckende bij zekere cedulle onder de handt van Gerijt van Loo, secretaris vanden voirss. Hove; daer voiren hem bij den selven Hove toegetaxeert zijn twaleff stuvers, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende byde ordonnancie hier overgelevert in date den xxviii^{en} Augusti anno xxv; waeromme hier xii st.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

358.

1525, Augustus 28, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Pirkheimer over den toestand in de Nederlanden.

— Te 's Hertogenbosch heeft het volk de minderbroeders en de predikheeren weggejaagd. De Landvoogdes belegert die stad. Te Antwerpen worden buiten de wallen vergaderingen gehouden; de bevelen van den Keizer, van de Landvoogdes en van den magistraat worden miskend; wanordelijkheden zijn er te vreezen, en dag en nacht doorkruisen wachten de stad. In Holland zijn eenige ketters veroordeeld geworden. Vander Hulst is door den Keizer in zijn ambt hersteld geworden. In Holland, Zeeland en Vlaanderen is de leer van Luther zeer verspreid, en de kloosterlingen worden er door het volk erg gehaat.

Est civitas Brabantiae satis ampla frequensque, Sylvam Ducis appellant; hic populus ejecit minoritas et dominicanos omnes. Eam nunc obsidet Margareta Caesaris amita. Antuerpiae quidam ausi sunt extra civitatem concionari nec veritus est illo populus confluere, contemtis omnibus Caesaris, Margaretae et magistratuum edictis. Itaque tota civitas illa fervet periculoso tumultu. Aguntur excubiae nocturnae diurnaeque. Castigatis Busciducensibus, vereor ne impetatur Antuerpia. Utraque civitas est opulenta. Proceres invitabit praedae magnitudo, cui nunquam non inhiant, sic ut sufficiat quaevis levis occasio. Apud Hollandos meos aliquot damnati sunt haereseos: in hos saevietur. Hulstus pridem exarmatus, denuo per Caesarem armatus est. Is erat solus profanus inquisitorum coryphaeus. Maxima populi pars apud Hollandos, Zelandos et Flandros scit doctrinam Lutheri et odio plus quam capitali fertur in monachos; qui cum plerique sint mali, tamen pro his nunc belligerabimur; qui si vicerint, actum erit de bonis omnibus. Incipiunt nunc ferocire.... Lovanii sceleratissimus nidus est quorumdam dominicanorum.

Erasmus, *Opera omnia,* deel III, pars I, blz. 886; besproken door de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 24.

359.

1525, Augustus 30, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van een zijner leden naar Amsterdam, om er met de afgevaardigden van den algemeenen inquisiteur deel te nemen aan een proces tegen de Lutheranen.

Meester Abel van Coulster, raedt, die deur ordonnancie ende bevel vanden voirss. Hove gereyst is binnen der stede van Amstelredam ende aldair informatie gedaen mitten gesubdelegeerden van den deecken van Loeven tegens den ghenen, die suspect waren vander doctrine Lutheriane, ende hemluyden tassisteren in tgundt, dat daer aencleeft, ende voirts die

processen te helpen instrueren totter diffinitive toe excluz; voer welcke reyse ende vacatien den selven meester Abel bij middel van sijn affirmatie bijden voirss. Hove toegetaxeert zijn den tijt van vijftich geheele daghen tot tweendertich stuvers sdaechs, belopende ter somme toe van tachtich ponden van xl grooten tpondt, die hem by desen ontfanger betaelt zijn, blyckende bij de ordonnancie begrijpende quitancie hier overgelevert in date den xxx^en^ Augusti; waeromme hier lxxx £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

360.

1525, Augustus 31, Antwerpen. De magistraat belooft 100 carolusgulden aan den aanklager van degenen, die in den nacht van den voorgaanden zondag bij de Ziekelieden, te Luythagen en elders in de omstreken der stad beelden van Christus, van O. L. Vrouwe en van heiligen hebben afgeworpen en geschonden. Zoo een der schuldigen zich zelven aanmeldt en zijne aanhangers verklikt, zal hij vergiffenis bekomen en daarenboven eene belooning van 50 carolusgulden.

Gheboden en vuytgeroepen by heeren Clause van Lyere, riddere, scouteth, bourgermeesteren, scepenen ende rade vander stadt van Antwerpen, opten lesten dach van Augusto, anno xv^c^ xxv.

Alsoe nu in sondage snachts lestleden ennige snoode menschen byde Sieckerlieden, Luythagen ende elders afgeworpen hebben crucifixen, dbeelt van Onser Liever Vrouwen ende andere beelden, die houdende ende kervende, in versmadenissen ende ter oneeren Goids, zynre gebenedider moeder ende Goids heyligen; soe eest, datmen eundicht ende laet weten, van sheeren ende vander stadt wegen, datmen den ghenen, die dese oft ennige van hen accuseerde, leverde oft wysde zekerlic, datmen die vangen mochte, gheven sal hondert Karolusguldenen; ende, ofter een ware vanden ghenen, die dit quaet fayt heeft helpen doen ende hem selven yerst accuseerde ende voorts zyn medeghesellen, dat dien zyn mesdaet quyte ende vergeven zyn sal, sonder correctie, ende daertoe salmen denselven gheven vyftich Karolus guldenen.

Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboeck,* vol. A, fol. 120 verso; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel II, blz. 318.

361.

1525, vóór September, Woerden, Amsterdam, Hoorn en Utrecht. Uittreksels uit de klachten van de Utrechtsche geeste-

lijkheid tegen de handelingen der keizerlijke rechters van het Hof van Holland, Zeeland en Friesland, mitsgaders het antwoord dezer laatsten, aangaande de kettervervolgingen ingesteld tegen Cornelia, dochter van den koster van Woerden, Symon, priester van Amsterdam, meester Geeraard Peelt, priester van Hoorn, en eenen Utrechtschen priester, die naar Amsterdam gevlucht was.

16. Item, licet de jure inquisitio, apprehensio et relaxatio hereticorum et de heresi suspectorum spectet et pertinet ad judicem ecclesiasticum, nihilominus tamen, cum filia custodis in Woerden nomine Cornelia nuper esset per judicem ecclesiasticum, puta dominum nostrum reverendissimum, auxilio castellani in Woerden ad hoc requisiti, ut suspecta de heresi carceri mancipata, certi commissarii Consilii Holl[andiae] contra dictam filiam de et super heresi inquirere et in vim dictae inquisitionis eandem a carcere relaxare auctoritate eorum laicali non erubuerunt; et contra plures alios, ut notorium est.

Ad xvj^m artic[ulum] respondetur, quod male est narratus casus; sed veritas se habet, quod Cornelia in articulo nominata ut suspecta de heresi jussu Consilii Hollandiae ad denunciationem officialium Trajecten[sium] incarcerata in Woerden, ubi comparuerunt officiales Trajecten[ses] et contra eam processerunt in praesentia unius consiliariorum Holl[andiae], sed noluerunt contra eam ad sententiam in patria procedere, sed extra patriam contra privilegium patriae; et ex quo illa erat praegnans et proxime partui, fuit per Consilium Hollandiae sub cautione idonea relaxata. De aliis causis in dicto articulo specificatis ignoratur quo tendant.

17. Item, cum nuper de mandato dicti dom[ini] nostri re[verendissi]mi quidam dominus Symon, presbyter, propter suspicionem hereseos per scultetum de Amsterdam apprehensus et carceri mancipatus esset, antedicta Curia praefato sculteto, ne eundem dominum Symonem ad manus provisoris deliberaret, inhibuit ipseque scultetus et postea requisitus tradere recusavit. Et similiter quidam magister Gerardus Peelt ex oppido Hoerne auctoritate laicali ad eorum carceres deductus est, [cum]certis ex causis praeexpressis auctoritate ecclesiastica antea captus fuisset.

Ad xvij^m, qui habet duo membra, respondetur ad primum, quod do[minus] Symon, presbyter, ob suspicionem hereseos de mandato Curiae Hollandiae fuit captus per scultetum Amstelodamensem, et significatum officiariis domini Trajecten[sis], quod procederent contra eum tanquam suspectum de heresi Lutherana. Qui detrectarunt contra eum procedere in patria, sed voluerunt eum trahere extra patriam, quod permissum non fuit per Curiam, ex quo fuisset contra privilegium patriae; et tandem de consensu provisoris sub cautione relaxatus est. Qui dominus Symon, ut fidejussores suos liberaret, postea obtulit stare juri etiam coram officialibus Trajecti in patria.

Et quoad dominum Gerardum Peelt, presbyterum, veritas se habet, quod Curia noluit permittere eum duci extra patriam contra privilegium patriae, sed intra patriam Curia obtulit magistro nostro

Jacobo de Hoechstraten et aliis officiariis d[omi]ni Trajecten[sis] omnem assistentiam.

Quidam diffamatus et convictus de heresi, incola patriae Trajectensis, ruptis carceribus, fugit ad opidum de Amsterdam et ex prosecutione d[omini] n[ostri] r[everendissi]mi ibidem per provisorem captus et nomine do[mini] rev[erendissi]mi incarceratus est in carceribus opidi; et scultetus requisitus, ut captivum restitueret, id tamen facere recusavit; et citatus ad audiendum senten[tiam] manet adhuc captivus in Amsterodamis.

Ad primum artic[ulum] respondetur, quod quidam presbyter, de quo in articulo, subditus C. M., ob infamiam ab aemulis, ut asserit, proceden[tem] fuit Trajecti incarceratus et processum contra eum; qui reperiens carceres apertos aufugit ad opidum Amst[erdam], ubi denuo per scultetum Amst[erodamensem] fuit captus; et praesentavit se coram inquisitore generali in hiis patriis a summo pontifice impetrato vel suis subdelegatis purgare de criminibus objectis; super quo tam verbis quam scriptis petitum est, ut subdelegatis darentur articule ac informationes existentes contra eundem fugitivum, ut illi cum ordinario simul potuissent procedere in patria, quod hucusque est recusatum. (Concordatum est, ut captus adducatur in Haga, ubi processus ejus visitabitur ab inquisitore ordinario et judicabitur prout juris.)

Archief der Oud-Roomsche Catholijke Klerezie te Utrecht, *Querelae reverendissimi dni. episcopi ac reverendi dni. archidiaconi Traject. contra officiatos C. M. in comitatu Hollandiae, Zeelandiae et Frisiae super turbatione jurisdictionis ecclesiasticae, unacum responsione deputatorum Caesaris ad articulos quosl. domini Traject. et archidiac. super praetensa violatione immunitatis ecclesiae;* afgedrukt bij Dodt, *Archief*, deel III, blz. 29, 30, 33, 35.

362.

1525, Augustus 28 of September 1, Utrecht. Uittreksel uit de besluiten des Raads over de uitlevering van Dirk de Cuyper aan den kettermeester om zijn vonnis te hooren.

Des Vrydages op Sunte Gelisdach,
[of] *Den Manendages op Sunt Jansavont decollationis 1525.*

Luterye. Overcomen bijden Raide, dat men Direk die Cuyper levren sel voer den kettermeyster in den Doem een sonnendaghe naestkomende, omme te ontfangen sententie, soe die by de kettermeysteren ende geleerden geformeert is.

Stadsarchief te Utrecht, Register *Des Raads Dagelijks Boek*, fol. 42 verso ; niet zeer nauwkeurig medegedeeld bij Dodt, *Archief*, deel VII, 122; ook vermeld door van Asch van Wijck in de *Berigten van het Historisch Genootschap*, deel IV, 2e stuk, blz. 111, die als datum den dag vóór *S. Jans decollatio* (29 Augustus) opgeeft.

363.

1525, Augustus 28 of September 1, Utrecht. Inhoud van het boetsermoen in den Dom voorgelezen aan Dirck den Roeyen Cuyper, waarna hij tot eene boetedoening veroordeeld en voorts in genade ontvangen werd. — Hij heeft blijven beweren, dat eenen eed doen eene doodzonde is; dat het geloof zonder goede werken niet bestaat; dat hij zeker was het eeuwig leven te zullen genieten; dat de bisschoppen en priesters in het huwelijk mogen treden; hij heeft gespot met de aflaten, en de biecht bestreden alsook de feestdagen van Maria; eindelijk kleeft hij kettersche denkbeelden aan over de apostelen, het vagevuur en de mis. Dus kan hij niet als een goed christen beschouwd worden.

Anno xv^c xxv.

Deze nabeschreven punten zyn Dirck den Roeyen Cuyper voergelezen, voer den prediestoel op een ardoeys in den Doem sittende, wair op hem penitentie geset ende voert gratie gedaen is geweest:

Ten eersten is w gelove geweest ende heb stantachtig onderhalden, als dat eet offte sweerynghe solde syn een dootlicke sonde ende soe genslich vnde geheel tegen dat Evangelium, dat gheen kersten mensch eet doen off sweren en mach, al waert oeck saeck, dat die paus van ymant een eet eysten ofte geboet te sweeren in saecken den heyligh geloeff aengaende. Ende doe men dy weder voirworp ende antwoirden, dat die weerdige apostel Paulus in synre epistolen gesworen heefft, gelyck als men oick leest inder heyliger scriften van den olt vaderen Abraham, Isaac ende meer anderen, hebt ghy des niet verantwordt, mer ghy syt hartneckich in dynre opinien ende dwalynghe gebleven.

Ten anderden, ondervraecht gerichtelick, hebt ghy gehalden ende vastelick geloefft, dat dat geloeff nyt en mocht syn sonder guede wercken, het welck is teghen den apostel Paulum. Want dat geloeff mach syn sonder die lieffte, mer guede wercken en moghen niet wesen sonder de lieffte; aldus mach dat geloeff wal syn sonder guede wercken.

Ten derden, hebt ghy inden gericht standvestich gesacht ende gehalden, dat ghy niet en hoepten, mer dat ghy seecker waert ende des niet en twyvelden, ghy en solt komen ten ewyghen leven.

Ten vierden, gerichtelick ondervraecht, hebt ghy beleeden, dat dit dyn geloeff geweest is, te weten dat het van node sy, als dat een yder biscop unde priestere huysfrouwen hebben solden nae leringhe van Sinte Pouwels, die welck seyt : Het is van node, dat een yder biscop eenre huysfrouwen man sy, etc. Ende, doemen dy weder antwoirden offte dan Sinte Marten, Ambrosius, Augustinus ende ander guede biscopen, die welck gheen huysfrouwen en hebben gehadt, gedaen hebben teghen die leeringhe van Sinte Pauwels, soe hebt ghy smeelick weeder geantwoirt, dat ghy niemant vanden biscopen gesien en hadt.

Ten vyfften, is w gevraecht wat w goet docht van den afflacten, soe hebt ghy spottliek geantwoirdt : « Ick heb in voirtyden enen golden gulden gegeven om afflaeten te werven; ick wolde, dat ick hem weder had. »

Ten sesten, is gerichtelick bewesen tegen w ende overtuycht, als dat ghy mit ander luyden disputerende hebt gesacht, dat men vander biechten ghien werck maecken offte niet achten en sall.

Ten sevensten, is w overtuyget gerichteliek, dat ghy spytelick hebt gesacht : « Wat isst van noeden en waer coemt dat voer, dat daer al soe veel feestdaeghen syn van Maria, na dien datmen Godt alleen behoort an te roepen? »

Ten achten, is w overtuygt ende gerichtelick tegens w geprobeert vnd bewesen, dat ghy in disputeringhe mit anderen luyden hebt gesacht, dat die apostelen syn geweest gelyck anderen menschen ende om hoer misdaet syn sy gedodet. Ende vander saecken gerichtelick ondervraeght, hebt ghy beleden, als dat ghy dat hebt ghesacht unde gehalden by al sodanyghe meyninghe, dat die Juden ende heydenen, die welcke de apostelen gedodet hebben, achtense ende hyelden se voir misdadyghe menschen. Ende, doemen dy voirder teghenstont unde weder antwoirde, dat durch alsodaenen reden Christus gebenedyt boven all oeck in sulcker manieren om syn misdaden ende schult solde syn gedodet; want hem die Juden achten ende hielden voir een misdeder, seggende tot Pilatum : « Ten waer saeck, dat dese een misdadich mensch en waer, wy en solden hem w niet hebben overgelevert »; — soe hebt ghy geantwoirt : « Dat is boven myn verstant gearguecrt. » Mer nochtans en hebdy w niet van wwer dwalynghe gekeert.

Ten neghenden, ondervraecht gerichtelick, offte een mensch schuldich is alle syne dootsunden te biechten offte belien voir den priester unde te vollenbrengen die penitency dair voir ingesat, hebt ghy geandtwoirdt, dat ghy des nyet en wust.

Item gevraecht, oft ghy geloeffde een veegvier te syn ende of dat oick van noden wair voir die zielen der doden te bidden, hebt gy desghelycks geantwoirt, als dat w des ontkondich was.

Item vorder ondervraecht, offte die misse eens priesters oick nut offte profytelick wair ander menschen levende off doot, ende offt orbair offte profyt wair ende off de menschen oick wysselick deden, dat sy missen deden lesen voir levende offte doden; hebt ghy geantwoirt, dat ghy des niet en wist, ende noch voirder angehanghen, dat men van des niet en vynt in den Evangelio noch inden articulen des geloeffs. Ende onder allen hebt ghy scemper ondergemenckt ende gesacht, dat ghy als van weerde offte profyt der missen Godts oirdel niet en wist, mer des wair w kentlich, dat die missen profytelick ende nut waren den priesteren, want hem luyden dat gelt daer aff quaem.

Wat machmen wt uwen woirden ende antwoirden anders vermogen offte nemen, dan dat ghy die ghemeen waerheden der ganser christelicher kereken hebt versmaet ende niet willen belien ende bekennen? Ende woe mach des muegelick syn, dat een man tot synen jaren gecomen mach syn offte geacht woirden voir een goet chrysten mensch, die seyt und antwoirdt sich niet te weten die ghemeen wairheden der chrysten kerken, die welcke alle kynderen leren, kennen unde belien?

Rijksarchief te Utrecht, *Collectie Booth*, C. 15.

364.

1525, September 1, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van twee boden naar Delft, om den schout dezer stad te verzoeken sommige personen aan te houden.

Jan Pieterszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven anden schout van Delft, roerende dat die voirss. schout zekere personen vangen ende apprehenderen soude; daer voeren den selven boede bij den voirss. Hove toegetaxeert is een dachgelt belopende zes stuvers, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bij de ordonnantie in date den eersten Septembris anno xxv; waeromme hier vi st.

Philippus Claesz., gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel ende ordonnancie vanden voirss. Hove gereyst is mit zekere besloten brieven binnen der stede van Delft anden schout aldaer, roerende dat hij apprehenderen ende vangen soude zekere personen; daer voeren hem toegetaxeert ende by desen ontfanger betaelt is zes stuvers, blijckende bijde ordonnancie hier overgelevert in date den eersten Septembris anno xxv; waeromme hier vi st.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6[de] *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

365.

1525, September 4, 's Gravenhage en Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen secretaris naar Delft, op last van den graaf van Hoogstraten, met zekere geheime brieven nopens de Lutheranen.

Otte van Malsen, secretarys vanden voirss. Hove, die deur ordonnancie ende expres bevel van mijn heere die grave van Hoechstraten, stadthouder generael, des avondts zeer laet haestelycken gereyst is binnen der stede van Delft anden persoen vanden schout aldaer, roerende zekere merckelicke secrete saicken der justicie vanden Lutherianen angaende; daer voeren den selven secretarys bijden voirss. Hove toegetaxeert ende bij desen ontfanger betaelt is tweentwintich stuvers, blijckende bij de ordonnancie hier overgelevert in date den iiii[en] Septembris anno xxv; waeromme hier xxii st.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6[de] *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

366.

1525, September 4 en 6, Antwerpen. Uittreksel uit de *Chronycke van Antwerpen* (16[de] eeuw) over de dubbele tentoonstelling en het splijten der tong van den makelaar Michiel (Smits) wegens godslastering en smadelijke woorden uitgesproken ter gelegenheid der verdrinking van den Augustijn.

Anno 1525, den 4 Septembris, werdt alhier voor der stadthuys een maeckelare op een schavodt gestelt, geheeten Michiel, mits dat hy hem gemoeyt hadde met Onzer Vrouwen ende ook van den Augustyn, die verdronken was. Ende des woensdaechs den 6 September wirdt hy weder opt schavodt gestelt, ende syn tonge met eender scheere gesplyt, ende 10 jaeren vuyter stadt gebannen.

Chronycke van Antwerpen, blz. 25. — Gelijkluidend bericht in 't *Antwerpsch Chronyckje*, blz. 26, dat ook den familienaam van den tentoongestelden persoon opgeeft : « .... een makelere, ... geheeten Michiel Smits. » In het volgend stuk heet hij Michiel *Bramaert*.

367.

1525, September 6, Antwerpen. Veroordeeling tot tien jaren verbanning uitgesproken door den magistraat tegen Michiel Bramaert, makelaar, die reeds de tong gesneden was, omdat hij onlangs scheldwoorden tegen Maria, de heiligen en de beelden, en ook op de Wet, ter gelegenheid der verdrinking van den ketterschen Augustijn, smadelijke en oproerige woorden gesproken heeft.

Ghecorrigeert ende vuytgeroepen bij heeren Clause van Lycre, riddere, schoutet, burgemeesteren, scepenen ende raide vander stadt van Antwerpen, opten vi[en] dach van Septembri anno xxv.

Michiel Bramaert, makeleere, onvermidts dat hij, onlancx geleden, zekere groote injurieuse woerden van blasphemien geseegt ende gesproken heeft op Mariam, de moeder Goids, sancten en sanctinnen, seggende oeck : « Waren de beelden verbernt, het hout soude betercoop worden, » ende daer toe dat die beter verbernt waren dan dat zij bleven staen; sprekende oeck opte justicie, die alhier gedaen geweest hadde aenden apostaet ende monick, met meer andere leelijcken afdragende woerden, smakende seditie ende moyterie, daeraf de heere ende de stadt wel gheinformeert zijn; sal, boven de correctie van zijnder ghespliter tongen, die hij nu ontfangen heeft, porren, binnen sonneschyne, vuyter stadt ende vrijheyt, ende, binnen den derden dage, vuyten meregreefscape van Antwerpen, ende buyten de selve stadt,

vryheyt ende mercgreefschape moeten blijven woonen, ende hem houden, op heden ingaende ende den tyt van thiene jaren lang eenpaerlick daer naestvolgende gheduerende, ende nyet eer weder inne comen, op zijn hoot.

Stadsarchief te Antwerpen, *Correctieboeck* 1513-1563, fol. 28; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel VII, blz. 142 en 143. — Volgens het *Antwerpsch Chronykje* heette deze kettersche makelaar Michiel *Smits* (zie ons vorig stuk).

368.

1525, September 6, Bazel. Uittreksel uit eenen brief van Erasmus aan Nicolaas Coppin, deken en rector van Leuven (en algemeenen inquisiteur) over het gebruik van geweld in de kettervervolging. — Hij verklaart zich uitdrukkelijk tegen dat gebruik, (ter gelegenheid van zijnen strijd tegen de godgeleerden Nicolaas van Egmond en Vincentius van Haarlem, beide ook inquisiteurs).

Vos fortasse speratis malum hoc suppliciis opprimi posse; utinam utcunque compositum esset. At ego nullum finem video, nisi malo minime vulgari remediis neutiquam vulgaribus occurratur. Si meis consiliis initio fuisset obtemperatum, fortasse res non exisset in hanc rerum omnium confusionem. Quid prodest ustura et sectio, quum totum corpus occupat febris? Malum in venis est, quod, nisi pharmacis eluatur, nulla spes est sanitatis. Morbus oppressus ex intervallo recurret majore cum periculo. Coeperat [in Germania] Ferdinandus uti violentis remediis; mutavit sententiam. Si Caesar adesset, fortassis idem faceret. Non haec dicuntur in favorem Lutheranorum, sed in favorem publicae tranquillitatis.

Erasmus, *Opera omnia,* deel III, pars I, blz. 889.

369.

1525, September 6, Utrecht. Uittreksel uit de besluiten van den Raad over de vrijstelling van Weernaer Beerntss, die in zijn huis opgesloten was.

Des Woensdages, der zesten dach in Septembri.

Sleten scepenen, raide ende oudermannen, dat Weernaer Beerntss weder vry opt straet (als hij voertijts gegaen heeft, eer hij in zijn huys gesekert was) gaen sel.

Stadsarchief te Utrecht, Register *Des Raads Dagelijks Boek 1525-1528,* fol. 42 verso; niet zeer nauwkeurig medegedeeld bij Dodt, *Archief,* deel VII, 122; ook vermeld door van Asch van Wijck in de *Berigten van het Historisch genootschap,* deel IV, 2e stuk, blz. 111.

370.

1525, Augustus tot September 9, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekening van het Hof van Holland, over het betaalde aan vijf dienaars van den procureur-generaal, wegens het bewaken en terechtstellen van verscheidene Lutheranen : Jan, priester, Cornelis Clerick vuytten Blenckvliet en anderen.

Adriaen Pietersz., Jacob Bartelmeeusz., Gijsbrecht Danckaerszoen, Jan Jansz. ende Sebastiaen Pietersz., alle vijf dienaers vanden procureur generael vanden voirss. Hove, die deur ordonnancie ende bevel van mijnen heeren den stadthouder gewaect hebben zes dagen ende nachten binnen der maendt Augusti, alle dagen ende nachten een van hemluyden, eenen heer Jan, priester, geexecuteert, ende gelijcke drie dagen ende nachten elcxs sdaechs ende snachts een van hemluyden eenen Cornelis Clerick vuytten Blenckvliet; belopende tsamen negen dagen ende negen nachten, ende dit aleer die voirss. heer Jan ende Cornelis inde gayoele upte Voerpoerte geleyt worden. Noch van dat die voirss. vyff dienaers deur bevel als voeren dander gevangens Lutherianen gewaict hebben indie Voerpoerte ende voer de Kellenaer upt Hoff, vanden eersten Septembris totten negensten dach der selver maendt beyde incluys, belopende elcxs vanden voirss. dienaers achthien dagen ende nachten; daervoer hemluyden bij advys vanden procureur generael vanden selven Hove voer elcken nacht ende dach, dat zij als voeren gewaect hebben, toegetaxeert is zes stuvers, beloepende ter somme van zeven en twintich ponden van xl grooten tpondt, die hen bij desen ontfanger betaelt sijn, blijckende bij ordonnancie hier overgelevert; waeromme hier xxvii £.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

371.

1525, September 9, Leiden. Uittreksel uit de tresoriersrekeningen over de reis van Mr Sijmon naar 's Gravenhage om verzachting te bekomen voor de Leidsche poorters, die aldaar wegens ketterij gevangen waren, en om de zaak ten einde te brengen.

Item opten 9e dach van September anno 1525..... Item des Zondachs is meester Symon voirss. wedergereyst inden Hage, omme die gevangen inder Lutersche saicken te helpen een eynde ende verhoet te werden van strenge gevangenesse aldair, alzoe zy alle poerteren van Leyden waren; ende die voirss. gedeputeerde heeft gevaccert 2 dagen tot 3 s. grooten sdages, beloipt zes s. gr., facit 2 l. 8 s.

Stadsarchief te Leiden, *Tresoriersrekening (1525).*

372.

1525, September 9, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Delft, om, namens de kettermeesters, den geestelijken Claes van Weesp, Willem Lamberti en Jan Nardis te bevelen hunne prêeken te staken.

Den selven Philippus Claeszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, vandat hij, deur bevel ende ordonnancie vanden deken van Loeven ende andere commissaryssen upte secte Lutheriane, gereyst is mitter selver commissaryssen bezegelde brieven binnen der stede van Delft an meester Claes van Weesp, predicant tot Sint Jorys, meester Willem Lamberti, predicant inde cappelle van Sinte Cornelis, ende meester Jan Nardis, predicant int Oude Gasthuys binnen der selver stede, roerende dat zij uphouden ende nyet meer preken en souden; daervoeren den selven boede bijden voirss. Hove toegetaxeert ende bij desen ontfanger betaelt is twaleff stuvers, blijckende bijde ordonnancie hier overgelevert in date den ix[en] Septembris anno xxv; waeromme hier xii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6[de] Rekening van den ontvanger der exploiten.*

373.

1525, September 11, Antwerpen. Indaging door den magistraat van Bastiaan Noutsen en zijnen knecht Judocus Lamberti, die heer Gielis, den voormaligen pastoor van Melsen, heimelijk gehuisvest, en geheime kettersche vergaderingen buiten de stad gehouden hebben.

Geboden ende vutgeroepen by heeren Clause van Lyere, riddere, schoutet, burgermeesteren, scepenen ende rade der stadt van Antwerpen, des maendachs xi[a] Septembris anno xxv.

Men roept voorts van sheeren ende vander stadt wegen, Bastiaen Noutsen, diemen heet Augustus Bastianus Noutsenus, ende Jodocus Lamberti, synen dieneere, dat zy hen, op nu in vrydage naestcommende, comen verantwoerden vore de heeren schoutet, burgermeesteren ende scepenen deser stadt, van dat zy, de contrarie den geboden ende bevelen onlancx geleden gepubliceert, gehuyst ende gelogeert hebben heer Gielis, prochiaen tanderen tyden geweest es van Melsen, ende oock vergaderinge ende schole gehouden hebben buyten deser stadt, aengaende de leeringen en ketteryen van

brueder Lutherus; oft anderssins salmen tegens henlieden procederen, zoe na geleg en tfeyt vander saken behooren sal.

Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboeck*, vol. A, fol. 121; afgedrukt bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, deel II, blz. 318, 319. — Verder staat nog aangeteekend : « Anderwerf voortgeroepen thueren verantwoerden op in Woensdaghe naestcomende. Actum xvi^en dach Septembris. Presente Gielise van Bouchout, onderschoutet. »

374.

1525, September 11, Amsterdam en 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amsterdam, om den Schout dezer stad te verzoeken drie met ketterij besmette personen naar 's Gravenhage gevangen te leiden.

Govaert Janszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven anden schout van Amsterdam, roerende dat hij zekere drie gevangens besmet mitter Lutheriane gevangen brengen soude alhier inden Haeghe; voer welcke reyse den selven boede byden voirss. Hove toegetaxeert is vijff daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt sijn, blijckende bijde ordonnancie hier overgelevert in date den xi^en Septembris anno xxv; waeromme hier xxx sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

375.

1525, September 12, Amsterdam. Veroordeeling van Peter Vetgen tot geeseling wegens smaadwoorden tegen de Moeder Gods uitgesproken in dronkenschap.

Gecundicht den xii^e Septembris xv^c xxv.

Alsoe myne heeren van den gerechte genoech by duechlicke informatie gebleken is, dat Peter Vetgen dronckensgewys zeer oneerlick gesproken heeft van de moeder Goidts, seggende dat die moeder Goidts nyet meer en was dan Mal Yetgen, 't welck een simpel mal mensch is, dat zeer qualicke gedaen is ende myne heeren van den gerechte van Goidts weghe sculdigh zyn sulcx te straffen, overseggen hem daeromme voer correctie, dat hy voer tytlicke voldoeninghe van dese zyne abuys openbaerlicke gegeselt zal worden.

Stadsarchief te Amsterdam, *Keurboek* D, fol. 193; afgedrukt bij J. A. Grothe, *Merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16de eeuw*, in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 12de jaarg., 1856 (3^e serie, deel II), blz. 99.

376.

1525, September 14, Rome. Breve van paus Clemens VII aan hertog Karel van Gelder over eene overtreding van de geestelijke voorrechten door zijnen drossaart der Veluwe, hetgeen naar Luthersche ketterij zweemt. — De paus zegt van zijnen notaris Jan Ingentomkeil (*sic*), proost der St-Lebuinuskerk te Deventer en nu te Rome verblijvende, vernomen te hebben, dat de drossaart der Veluwe tegen alle kerkelijk recht eenige bezittingen dier kerk aan den proost betwist en hem vóór zich heeft gedaagd binnen de zes weken. Over iets, dat zoo duidelijk naar Luther's ketterij smaakt, betuigt de paus zijne verontwaardiging, te meer daar de hertog hem herhaardelijk geschreven heeft, dat hij tegen deze ketterij krachtdadig ijvert. Daarom beveelt hem de paus, dat hij de vervolgingen van den drossaart en zijne ambtgenooten zou doen staken en zich aldus als een echt katholiek vorst gedragen.

Clemens papa septimus.
Dilecto filio nobili viro Carolo, duci Gelrie et Julie ac comiti Sutphanie.

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem.

Conquestus est nobis dilectus filius magister Johannes Ingentomkell, litterarum apostolicarum de maiori presidentia abbreviator, notarius, scriptor et familiaris noster, quod, licet ipse in Romana curia presens existat et officia sua actualiter exerceat ac alias nobis in nostris et hujus sancte sedis obsequijs continuo insistat, necnon explorati iuris sit, quod clericus coram iudice seculari super bonis et rebus ecclesiasticis ad judicium invitus trahi non possit neque debeat, ac nos nuper in bulla, quae lecta fuit in die *Cenae Domini*, excommunicaverimus et anatematizaverimus omnes officiales regum et principum, qui ex eorum officiis vel ad instantiam quorumcunque personas ecclesiasticas coram se ad eorum tribunal trahunt ac praeter juris communis dispositionem trahi faciunt vel procurant, quive per se vel alium seu alios directe vel indirecte, sub quocunque titulo et colore, fructus, redditus et proventus beneficiorum ecclesiasticorum per personas ecclesiasticas obtentorum pertinentes usurpant vel arripiunt seu quavis occasione vel causa sine Romani pontificis licentia sequestrant, vel directe vel indirecte predicta exequi aut procurare aut in eisdem consilium, auxilium vel favorem prestare non verentur;

Nihilominus certus officialis nobilitatis tuae, nuncupatus drossatus in partibus Veluae, nonnulla bona ad preposituram ecclesiae sancti Lebuini Daventriensis, Trajectensis diocesis, quam ipse Johannes canonice obtinet, legittime spectantia, in quorum possessione pacifica et quieta ipse Johannes et sui in

eadem praepositura praedecessores ab immemorabili tempore citra fuerunt, pro nobilitate tua vendicare et coram eo super illis eundem Johannem ad judicium trahere praesumpsit ac, quod deterius est, nedum illa, sed etiam alia ejusdem prepositurae bona in dictis partibus existentia pro certa magna pecuniarum summa impignorari fecerit et ulterius subhastari et vendi facere comminatus fuit, illaque sic per eum facta et fieri comminata eidem Johanni per suas litteras patentes suo sigillo impresso signatas per suum juratum nuncium in hac alma urbe intimari fecit eundem Johannem per easdem litteras, certificando quod ipse Johannes infra sex hebdomades a die intimationis huiusmodi computandas coram eo compareat et pignora redimat et bona praedicta defendat, prout haec omnia in litteris patentibus drossati huiusmodi nobis exhibitis pleniter continentur.

Nos autem, audita querela huiusmodi et visis dictis litteris, ob tuae nobilitatis in nos et hanc sanctam sedem jam dudum cognitam fidem et devotionem non potuimus satis admirari de tam iniquo facto ac indigno incepto dicti tui officialis; et, quamvis nos in talia perpetrantes per dictam bullam in die *Cenae Domini*, ut praefertur, lectam censuras predictas publice tulerimus, tamen juxta canonum severitatem acrius puniri deberent: sapiunt enim praemissa illam pestiferam et damnatam Lutheranam heresin, ordinem sacrorum canonum et legum subvertentem, contra quam tamen nobilitas tua pro conservanda religione et auctoritate ecclesiae, sicut tua virtute et prestanti integritate dignum fuit, se eiusdem heresis acerrimum expugnatorem constituisse reiteratis vicibus nobis scripsit. Miramur etiam, quod nobilitas tua permiserit, ut praefato Johanni talia per officiales suos fierent, cum idem Johannes, prout saepius cognovimus, tuae nobilitatis semper observantissimus et illius negociorum apud nos et predecessores nostros Romanos pontifices fautor et promotor atque saepissime sollicitator fuerit et adhuc est. Quare nobilitatem tuam paterne monemus et hortamur in Domino, ut intuitu etiam nostro, qui ipsum Johannem propter eius plurimas virtutes et commoda, quae ex eo nos sentimus et tota curia Romana percipit, charissimum habemus atque in magnis nostris rebus eius opera fideque multum utimur, visis praesentibus, faciat dictum drossatum et alios officiales suos a premissis desistere; et, si nobilitas tua omnino voluerit super dictis bonis et aliis praemissis contra ipsum Johannem de jure cognosci, permittat id fieri per competentem judicem, coram quo idem Johannes offert stare juri, in quo nobititas tua ostendet se catholicum principem et faciet rem Deo procul dubio acceptam ac nobis gratam.

Datum Romae apud sanctum Petrum sub annulo piscatoris, die xiiij Septembris millesimo quingentesimo xxv, pontificatus nostri anno secundo.

Ja. Sadoletus.

Archief te Arnhem, in het Lib. XII geregistreerd; afgedrukt bij G. van Hasselt, *Stukken voor de vaderlandsche historie*, deel II, blz. 73-74. — Deze pauselijke breve van den 14 September ontving de hertog slechts op 29 October. (Zie verder ons nr 442, wezende zijn tweede antwoord daarop. Het eerste antwoord van den hertog, 4 November, komt voor op nr 432.)

377.

1525, September 14, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Delft, nopens zekere *Cruysbroeders.*

Gielis vanden Berge, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is tot Delft, om zekere Cruysbroeders; daer voeren hem bijden selven Hove toegetaxeert ende bij desen ontfanger betaelt is zes stuvers, blijckende bij de ordonnancie hier overgelevert in date den xiiii[en] Septembris anno xxv; waeromme hier vi sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6[de] Rekening van den ontvanger der exploiten.*

378.

1525, Juli 11 en 12, tot September 7 en 15, 's Gravenhage. Omstandig Latijnsch verhaal van het leven en de lotgevallen van den martelaar Jan de Backer (Pistorius) van Woerden, beschreven door zijnen kerkergezel Willem Gnapheus. — Na eene inleiding, waarin hij zich verklaart over het doel van zijn geschrift (1 December 1529), geeft Gnapheus eene lange levensbeschrijving van Pistorius tot aan dezes tweede aanhouding. Dan stelt hij verscheidene ondervragingen te boek van den betichte door den algemeenen kettermeester, Nicolaas Coppin de Montibus, door Godeschalk Rosemond en Ruardus Tapper van Enkhuizen, zijne bijzitters, en door Bernardus Phrysius (Bruno Bockesz van Aytta, deken van 's Gravenhage) (1), Duvenvorthus (Jan van Duivenvoorde, raadsheer), en Brunthus (M[r] Reynier Brunt, fiscaal van het Hof van Holland). Eindelijk beschrijft Gnapheus den marteldood van Pistorius.

Johannis Pistorii a Worden, ob evangelicae doctrinae assertionem, apud Hollandos primo omnium exusti, vita : Per *Gulielmum Gnapheum Hagiensem* anno M.D.XXV. conscripta, sed nunc primum a quodam pietatis studioso in lucem edita.

Accesserunt *Eiusdem Pistorii congressus disputatorij,* cum inquisitoribus haereticae pravitatis habiti : potissimum vero super coniugio sacerdotali et hominum decretis.

---

(1) Hij was de oom van den bekenden Viglius van Zuichem van Aytta

Addita est *Oratio apologetica, pro captivo Wordenate* : de indicto sacerdotibus coelibatu. Eodem Gulielmo Gnapheo Hagiensi authore.

Psalmum lxiii. Exacuerunt ut gladium linguas suas : intenderunt arcum, rem amaram, ut sagittent in occultis immaculatum.

Anno M.D.XLVI.

Gulielmus Gnaphaeus Hagiensis pietatis studioso lectori salutem.

Inter eos, qui aut excellentium populorum res gestas aut insignium virorum praeclaras virtutes fidelibus hystoriarum monumentis tradiderunt, hi mihi quidem videntur non male de republica christiana meriti, studiose lector, qui martyrum Christi supplicia bona fide memoriae prodidere, quamvis eorum, qui hoc fideliter praestitere, hoc nostro saeculo mira paucitas habeatur. Nam praeterquam quod diligens hystoriarum lectio iudicium acuit, ingenium excolit, memoriae vim excitat et prudentiam imprimis auget, divorum certe exempla et insignis martyrum Christi victoria non modo divinam erga nos benignitatem et fidei christianae virtutem nobis ob oculos ponit, verum etiam ad amorem Dei et constantiorem fidei nostrae professionem, ceu calcaribus quibusdam, vehementer nos extimulat et in divini nominis laudes resides animos assurgere cogit.

Haec ea causa fuit, cur optimi viri et constantissimi martyris Christi Joannis Pistorii vitam et obitum, unacum disputationibus cum sophistis Lovaniensibus ab ipso in carcere habitis, conscribere sim agressus. Cum enim tam arduum sit, hodie coram saeculi nostri scribis et pharisaeis nomen Christi pure et ex animo profiteri, quam olim fuerit sub nascentis ecclesiae auspiciis, summo nos quidem probro digni simus, si non vetero exemplo, religionis nostrae fortiter assertae exempla posteritati transmittamus. Nisi non tam memorabile est nomen eorum, qui Evangelio Christi, vel sanguine profuso defendendo, quam qui olim pariundo incubuere. Imo, si rem ipsam attente excutiamus, hoc sane inter utriusque aetatis martyres interesse videbitur, quod illis quidem tyranni manifeste impii, et citra controversiam idololatrae, necem intulere; his vero domestici quidam hostes iidemque mentitae religionis specie tecti insurgant, quorum larvas et personas, deinde et ius consuetudinis firmitate petitum, quod iactant, quantus labor sit, vel contemnendo vicisse vel antinomiis refutasse, hoc potissimum nostro seculo norunt, qui hoc periculum fecere. Periculosa nimirum ac dubia sit pugna oportet, in qua uno eodemque signo praetento, in una armorum facie, ut apparet, decernitur : adeoque, ubi Christus Christo, veritati veritas in speciem bellum indicit, quis tam ancipitis pugnae magnificum victorem, emergente iterum Evangelica veritate, laudibus non evehat, non recantet, non immortali nominis gloria donet? Ne, si taceamus, videamur virtuti suum encomiom invidere, cum dignum laude virum Musa vetet mori.

Haec cum ita se habeant, nihil prius mihi faciendum duxi, lector optime, quam ut quae mihi hic vel compertissima essent oculorum meorum testimonio, vel fidelissima ipsius martyris concaptivi mei narratione didicissem, literis proderem ; quo fit, ut nihil minus quam fidem in his lucubratriunculis nostris merito desyderes. Porro historiam hanc in quatuor secare partes visum fuit, quarum prima martyris nostri descriptionem ejusque adolescentiam dabit.

Altera apologeticam orationem habet, qua pollutissimus ille sacerdotum coelibatus pro causa Wordenatis confutat. Tertia docet, quam plumbeis argumentis et frigidis rationibus veritatem ipsam oppugnent sophistae, quaque animi impotentia in Christi martyres gravi illi ferantur. Postremum vero actum constantissimi martyris supplicium et gloriosum ipsius obitum occupabit. Bene vale, lector optime, et laboribus nostris ex pietate susceptis in Dei gloriam et publicam Evangelii gratulationem utere.

Ex exilio nostro, kalendas Decembris, anno 1529.

Joannis a Worden vita, per Gulielmum Gnapheum Hagiensem in lucem edita.

Joannes Pistorius, natione Hollandus, patria Wordenas : humili quidem, sed honesto loco honestisque parentibus natus, coaevis suis vitae honestate ac virtute a puero praeluxit. Inde adeo iam natus duodecim annos, cum in aede summa apud Ultrajectenses canonicos de more accineret (vox nimirum puero arguta erat), sacerdotum collegio gratissimus fuit. In hoc autem vitae genere cum exacto triennis rancescere coepit, aegre admodum obtenta a sacerdotibus rude, ad intermissa imo remissa aliquandiu literarum studia summa cum animi alacritate redijt. Hinc praeceptore utitur Joanne Rhodio, percelebri Hieronymiani collegij praefecto, viro cum docto, tum pio, a quo pietatis et religionis nostrae praecepta studiose didicit, professionisque suae tyrocinia sedulo exercuit; inde adeo et cum praéceptore suo studiosus discipulus in Lutheranismi odium statim est vocatus. Coeperat enim per id tempus emérgere veritas Evangelica : cui vindicando crebris in Germaniam profectionibus idem Rhodius iam tum vacabat. Pater vero optimus filio timens exitium, gliscente nimirum indies magis atque magis odiosa Lutheranismi suspicione, eum iam e ludo domum revocatum aeditui munus secum obire iussit. In quo quidem minime destitit Evangelij renascentis praeconia concivibus passim suis inculcare et multos proselytos Christo adducere. Hinc vero Lovanium missus ad capiendum ulteriorem ingenij cultum, Erasmo nostro, Batavorum gloriae et splendori, cum quo parenti optimo vetus hospitium ac summa necessitudo in adulescentia fuerat (una enim domi in literis trivialibus perdiscendis militaverunt) commendatus mirum quam brevi temporis curriculo profecerit. Pater vero exhinc, rei suae familiaris compendio magis intentus quam filij studijs, medidatur rationem, qua et ex filij opera proventum accipiat : Trajectum proinde eum mittit sacris initiandum. Cogitur hic iuvenis optimus parentis sui votis acquiescere, cogitur sacris nomen dare, adeoque Lutheranismum abiurare; quod hactenus quidem fecit, quatenus sectas nescit religionis christianae simplicitas. Hoc vitae genus ut nunquam valde placuit Pistorio, ita passim testatus est, se eam ordinis ecclesiastici servitutem admisisse in patris gratiam, vel ut hac via ex professo posset cathechismum exercere, ut studiose exercuit in patria. Cuius rei fama magis atque magis crebrescente, factum est, ut non ita multo post Trajectum pro causa dicturus vocaretur. Sed ob animadversas ibi tum insidias sibi intentatas comparere coram malignantium sibi ecclesia detractavit. Eam contumaciam Trajectenses collegij flamines gravissima querimonia apud Hollandiae senatum deposuere. Habita est syco-

phantis fides, comprehenditur cum suo quodam symmista Pistorius ab arcis Wordensis praefecto. Cum vero adversarii, civium (ut creditur) metu fracti, crimen haereseos captivis intentare supersederent, idque eo loco, ubi rerum non ita potirentur, evenit, ut, cum alter ille dysenteria laboraret, hic noster Wordenas carcere quoque suo, ob morbi contagium, sed data fide de sistendo iudicio, eximeretur. Traiectenses officiales dolentes hunc bolum e suis faucibus ereptum, gravissima sua interminatione eo adegerunt utrunque, ut ultroneum exilium capesserent. Ecclesiam ergo Witenbergensem in Saxoniis pietatis studio visunt; cui profectioni trimestri insumpto, in patriam redeunt. Quod ubi compertum esset Trajectinis, ad diluendum haereseos crimen in ius iterum vocatur. Tandem Romam adire et toto triennio natali solo exulare iubentur. Cujus sententiae iniquitatem abominatus Pistorius, ne latum quidem pedem oppidulo excedere sustinuit, tantum abest ut imperata fecerit. Hinc ira multo graviore praeciti adversarij, praesentaneae neci destinant Wordenatem, sicubi eum intra suae ditionis pomeria offendant. Datur id negocij praefecto equitum, ut tam rebellem ac contumacem hominem comprehensum Traiecto inferat.

Interea Wordenas noster a ditione T[r]aiectensi abstinens, totam Hollandiam peragrat, fratres et ecclesias in Domino coactas passim confirmat. Quid? quam me quoque una cum Cornelio Honio iurisconsulto doctissimo, monachismi a me confutati ergo captivum, officiose admodum apud Delphos haerentem invisit: et magnum pietatis specimen nobis commentando praebuit? Ut vero quod doceret, etiam re praestaret, vir bonus (quod istis haereticum habetur), sacerdos cum esset, uxorem duxit. Qua ducta, perrexit et a missarum sacris contente abstinuit: ordinisque sui desertor factus, capitis sui verticem tonsori radendum subjicere detrectavit. Quin operas quoque serviles subire novus maritus minime recusavit; modo enim pistorem agebat, modo fossorem, modo calonem, ut cuique sua opera opus erat. Taceo quod verbi interim negocium domesticatim tractavit, Evangelici praeconis munus sedulo obiens: adeo illi religio fuit tempus ocio ullo consumere. Cum ijs quae dixi, studijs bonas horas non male exigeret, evenit ut Romanus Pontifex nutanti, imo lapsabundo suo regno commentis nove indulgentijs (ut vocant) succurreret: ut quae iam non venirentur, quod solent, sed gratuito praeter morem obtruderentur poenitentibus et Eucharistiae sacra frequentantibus. Eae cum Wordam oppidulum illatae vulgarentur, ijsdem sese opposuit hic martyr noster, ceu murus quidam pro domo Israelis. Quippe ut sathanae cogitationes etiam perspectas sibi habebat vir pius, ita Antechristi consilia et imposturas facile olfaciebat. Hinc adeo reiecit se in cellam confessionariam et ipse. Hic ille, dij boni, quanto cum fervore animi indulgentiarum strophas et dolos aperte prodidit. Etenim, ut quam plurimis nundinationem illam exosam redderet, pariterque ab indulgentiarum impostura multos revocaret, nullam sane stipem e confessionibus illis (quod vulgus sacerdotum solet) colligens, id unice studuit ut pietatis et christianae doctrinae rudimenta omnibus inculcaret, infirmas in Christo mentes confirmaret et turbatas conscientias Evangelio Christi tranquillaret. Hinc adeo factum est, ut, civibus gregatim ad illum confluentibus, parochi questus valde frigeret. Qui hujus rei dolore motus, magistratum urgere minime destitit, ut hominem talem, qui sacram synaxin, supplicationes publicas et Pontificis Romani autho-

ritatem improbando contemneret tam illiberaliter, aede sacra prohiberent. Quod ubi factum esset, martyr noster fratrum precibus adductus ne tam pie coeptum opus intermitteret, et invalesceret magis atque magis papae nundinatio, sub his diebus semel rem sacram fecit, semel caput tonsori submisit, charitati magis et praesenti rerum necessitati acquiescens quam affectibus indulgens. Hoc illud postremum ac numero quartum fuit sacrum, quod triennalis sacerdos unquam fecit. Sub haec vero, defuncto mercenario, quem diximus parocho, Romanista quidam priori successor novam tragoediam Wordenati movet. Coacto enim senatu, Pistorius noster iudicio sistitur, proque causa dicere iubetur. Rogatus vero multa super papatu, super purgatorio et patrum decretis, uno adeo dicto adversariorum procacitatem eludens, contestatur, Deum frustra coli praeceptis ac doctrinis hominum. Caeterum coniugii sui, quam postulabant rationem, offerebat se coram doctiore simul ac frequentiore ecclesiae conventu redditurum. Accersuntur igitur sacerdotes, qui de causa coniugali cognoscant, ijdemque tres de nomine; sed in hoc triumviratu erat, qui, priusquam ad inquisitionem ventum esset, novi parochi conatum et gloriosam actionem eludens, rogitabat, cuiusnam mandato eas turbas dare in libera civitate ausus esset. Cum vero eius rei mandatum a superiore iudice nullum haberet, pudefactus ille abijt, ac dissolvit conciliabulum. Caeterum, postero die, acceptis a Wordenato magistratu rerum apud illos gestarum tabulis, omnia quam potest odiosissime calumniator ille impudens apud dominae Margarethae aulam deponit. Cuius postea iussu iterum comprehensus Wordenas, Hagam Comitis, quae mihi patria est, advehitur, quatuor stipatus lictoribus. In qua profectione, etsi identidem patuit captivo elabendi etiam tuta occasio, fugere tamen ne tentavit quidem, quin Hagiensem carcerem gaudens velut ultro insilijt. Huius rei fama (ut erat nova) cum ad aures meas perferretur in ludo literario tum quidem rem gerentis, correpto calamo apologiam quandam pro vincto fratre ex pietate meditor : qua causam eius iustam, facilem, vincibilem propugnare aggredior, nescius quid eadem captivitatis sors mihi quoque tum immineret : nam intra triduum proximum eodem carcere concludor, proditus a factione monastica, ut quorum ordinem scripto improbassem. Hic sane, ut suavissimum hominis convictum taceam, calamo ipso dictante furtim excipio, quae ab inquisitoribus privatim illi obtigissent. Ea sequentibus congressibus bona fide reddentur.

Quod si propius velis, amice lector, hunc hominem tibi delineatum, sic habeto : corpus illi erat rectum ac procerum, facies reverenda et hilaris, frons ardua, vultus ingenuus et liberalis, capillicium oblongum, nigrum ac rarum, ossa robore firma, aetas integra : xxvii enim annum vix attigerat. In disputando vero acer fuit, in docendo apertus, in admonendo liber, in corripiendis adversariis mire fervidus : tum incessus hominis aequus erat ac gravis, color vero suffuscus. Possem plaeraque alia tam virtutis quam fidei argumenta, quae per id tempus clarissima in eo adverti, referre, nisi frustra vino vendibili hic appendatur hedera, iuxta proverbium. Etenim quis fuerit, quam pectus illi in Domino arserit, suo ipse martyrio et obitu satis superque declaravit. Haec habui, quae de vita hominis pijssimi, quamque strictim, perscriberem. Tui candoris fuerit, lector amicissime, laborem nostrum christianae pietatis studio susceptum boni consulere. Quod si reliqua quoque

leges, quae mox daturus sum, dixeris haud dubie cum Propheta, quod murum hunc fecerit Dominus sanctum suum. Nunc apologiam quam polliciti sumus accipe.

Altera huius libelli sectio defensionem habet pro causa Joannis a Woerden, qua pollutissimus ille sacerdotum coelibatus varie confutatur, per Guilhelmum Gnapheum (1).

In tertiam hujus operis partem Gulielmi Gnaphei praefatio.

En tibi, candide lector, congressus illos disputatorios damus, quos insignis ille Christi martyr Joannes Pistorius cum sophistis Lovaniensibus, qui se pro haereticae pravitatis inquisitoribus venditarunt, sustinuit, non minor animo et fiducia quam eruditione et pietate; unde quivis facile didicerit, quam nullis scripturis fultum nitatur Antichristi regnum, quamque pro aris veluti ac focis dimicent boni theologi, ut regnum hoc suum tueantur. Sed ut lutea panoplia armati miseri, infoelices et imbelles palestritae, non nisi iunceas hastas et plumbeos (quod aiunt) gladios veritatis umbonibus obiectant, ita non possunt non turpissime sese dare, et theologica harena cum magno probro excedere. Excedunt autem et causa cadunt, dum victores et triumphatores non instrennui videri volunt, hoc est, dum ad externa sua praesidia et arma confugientes, gladium et ignes Christi martyribus inferre parant. Hinc adeo testatur Aurelius Augustinus martyres ipsos non vivendo, sed moriendo victores suae causae evadere, non peccati tantum et adversariorum, sed principis quoque tenebrarum, qui agit in filios incredulos, et in triumpho ab ijs ducitur, qui pro nomine Jesu extrema subire non detrectent. Sic et Christo capiti nostro non nisi a morte victoria stetit. Porro autem hos congressus ea fide tibi legendos offero, qua primum a dictantis ore eos excepi in carcere, ubi una tum agebam, deinde et expolivi. Et quoniam saepius congressi sunt cum hoc martyre theologistae, multaque nugacissime repetiverunt, visum fuit summam omnium quae ibi tum dictae sunt, in tres disputationes sive colloquia digerere, ne legendi taedio quenquam onerarem. Videre autem licet in his colloquis, ceu in speculo quodam, quam sui similes sint miseri sophistae, quamque infoeliciter dimicent. Nam quos sese iactant inquisitores haeresium, doctores insipientium, duces errorum, magistros veritatis, id non sunt : nulli enim minus quam isti indoctos erudiunt et nescios viam veritatis docent; id quod his disputationibus ex ipsorum actione, non nostro stomacho aut animo scriptis palam licebit videre. Observet autem studiosus lector, quid quisque dicat, ne qua fiat, ut si parum attente legat et observet, quid, cui, a quo respondeatur, minorem fructum et utilitatem ex horum congressuum lectione accipiat. Habita est autem haec prima inquisitio, quam tamen aliae quaedam minus clarae praecesserunt, anno M.D.XXV, pridie idus Julias.

---

(1) Hier volgt eene verhandeling van Gnapheus over het coelibaat der priesters.

Inquisitio fidei a sophistis Lovaniensibus habita cum Joanne a Worden, super coniugio sacerdotali.

Interlocutores.

Montanus. M[agister] n[oster] Nicolaus a Montibus, inquisitor.
Rosemundus. M[agister] n[oster] Godscalcus Rosemundus, assessor.
Enchusanus. M[agister] n[oster] Ruardus Enchusanus, assessor.
Bucho. Bernardus Phrysius, decanus Hagiensis et consul.
Duvenvorthus Brunthus, procurator fiscalis.
Wordenas. D[ominus] Joannes a Worden, vinctus.

[*Eerste ondervraging 11 Juli 1525, 's voormiddags.*]

Montanus. Utrum vis, mi Joannes, latine an vernacule loquamur (1)?

Wordenas. Utrumlibet, nihil moror.

Montanus. Quid ergo primo loco interrogandum erit, domini mei?

Rosemundus. Accingamur ad causam ipsam.

Enchusanus. Minime; praestiterit enim scitari, si te competentem agnoscat iudicem.

Montanus. Domine Joannes, num gravaberis mihi ad interrogata respondere?

Wordenas. Respondebo ad ea quae iuris sunt.

Montanus. Manu igitur pectori admota, iurato veritatem te nobis ad interroganda dicturum (2).

Wordenas. Equidem multa iurare gravor; ceterum hoc bona fide recipio me responsurum vobis pro fori huius iustitia.

Montanus. Quid? Agnoscisne hanc manum? Haec est confessio tua, quam nuper coram senatoribus imperialis aulae (3) dedisti.

Wordenas. Fieri potest ut sit; caeterum nihil constitui vobis respondere, si multa interrogetis, priusquam fidei meae rationem in genere vobis contestatus fuero; eam a me benigne excipiatis velim.

Montanus. Quid moramur tuas protestationes? dic quod rogamus, num consentias huic tuae confessioni?

Wordenas. Imo ne μυ quidem, nisi protestationem meam admiseritis.

Montanus. Atqui non patiemur te quidlibet protestari: dic quod rogamus.

Wordenas. Quid? adeon me cogitis, ut vestrae tantum libidini respondendo inserviam? Quaenam haec est iniquitas?

Duvenvorthus. Quod aequum est, postulat; sinite, protestetur quicquid libet.

Wordenas. Videmini non nisi captatum venire me; qui hic mos est?

Enchusanus. Imo id studemus unice, ut te ad saniorem mentem revocemus (4). Quid ergo detrectas nobis respondere?

---

(1) *In margine*: Inquisitio vernacule an latine facienda.
(2) *Idem*: Iurandum magistratui.
(3) *Idem*: D. Joanni Duvenvortho et Abelo Colsteno.
(4) *Idem*: Vero vultu hoc Ruardus.

Bucho. Ut rem intelligas, mi Joannes : hic adest nobis commissarius imperialis, ut tuae causae sit iudex.

Montanus. En commissionis meae tabulas (1).

Enchusanus. Legatur articulus, qui summam habet mandati.

Wordenas. Facile credo ab imperatore huc missum esse.

Enchusanus. Satis est, consentit in iudicem. Scribatur.

Montanus. Quid igitur ad tuam hanc confessionem ?

Wordenas. Ubi fidei meae contestationem dedero, tum audietis quid responsurus sim.

Duvenvorthus. Redde tandem protestationem tuam.

Wordenas. Ego Joannes a Worden protestor coram vobis. Quid quaeso est, quod tam ringitis, o praeclari? quid porro naso me suspenditis? Siccine conveniebat illudere captivo pro causa sua dicturo? o Pharisaicum supercilium.

Bucho. Domine Joannes, magistri nostri non irrident te : sed hoc solum renident, quod tibi videris protestationem tuam pulchre instituisse. Sed perge amabo.

Wordenas. Ego Joannes Wordenas protestor coram vobis, quod non intendo quicquam definire.

Enchusanus (2). Ah, ah, he, bone definitor. Quis te definitorem patietur in re theologica? O praesumptuosum hominem.

Wordenas. Si sic libebit insultare mihi, verbum non amplius addam.

Duvenvorthus. Prosequere quod instituisti.

Wordenas. Ego Joannes Wordenas protestor coram vobis, quod non intendo quicquam definire aut asseveranter dicere, quod sacris literis non sit expressum.

Enchusanus. Sistas hic paululum : da mihi tua Biblia. Quid? an solis ergo Scripturis, non etiam Patribus est adhibenda fides? Atqui Acta apostolica (3) id clare memorant, Paulum praecepisse populo, ut custodiret praecepta Apostolorum et seniorum.

Wordenas. Recte id quidem Apostolus: erant enim Scripturae consentanea illa ipsa seniorum mandata.

Rosemundus. Atqui sic inquiunt Apostoli in eodem capite : « Visum est Spiritui sancto, et nobis, ut temperetis a suffocato et sanguine. » Unde constat, Apostolos cum ipsorum successoribus aliquid praecepisse extra Scripturam : dicunt enim : « Visum est Spiritui sancto et nobis. » Quid dicis ad hanc vocem : « Et nobis ? »

Wordenas. Absque Scripturarum authoritate nihil ibi tentatum est ab Apostolis. Vetuerat enim Lex (4) ne morticinum contingerent Iudaei, neve sanguinem ederent, qui esset pro anima mactatae hostiae. Tum conventus ille Apostolicus revincebat ex prophetarum oraculis, gentes porro ad Chris-

---

(1) *In margine* : Literae in Damascum, quales Paulo, datae inquisitoribus.
(2) *Idem* : Protestatio tertio interrupta.
(3) *Idem* : Actorum, 15.
(4) *Idem* : Genesis, 9.

tianismum asciscendas esse (1). Quod cum aegre permitterent Iudaei, supercilio Legis turgidi, visum erat Apostolis (2), dictatore Spiritu sancto, rationem aliquam comminisci, qua tam diversae partes in unitatem fidei aggregarentur, id quod fieri non potuit, nisi altera pars alteri mutuo concederet aliquid, idque ex charitatis debito, quae dispensat nonnunquam de legibus. Hinc factum est, ut, cum Iudaei circumcisionis rigorem et sibi et gentibus remitterent, gentes contra a suffocato et sanguine ad tempus duntaxat abstinerent (3), utraque natio Evangelicae doctrinae acquiesceret. Quod vero decretum hoc apostolicum gentes perpetuo non obstrinxerit, neque parem cum praeceptis divinis habeat authoritatem, id inde constat, quod hodie plane sit abolitum. Quare nihil temere ab Apostolis est factitatum, neque legationis suae septa hic transilierunt apud Matthaeum ipsis praescripta.

Montanus. Aliud invenias Matthaei xxiij, quam quod tu dicis (4).

Wordenas. Quid clarius his verbis, quibus in mundum ablegantur Apostoli? « Euntes, inquit Christus, in mundum universum, praedicate Evangelium omni creaturae, docentes ea servare quaecunque ego praecepi vobis. »

Montanus. Non hoc volebam, sed xxiij caput excutito, ubi sic habet lectio : « Super cathedram Mosi sederunt Scribae et Pharisaei; quae dicunt facite; secundum opera autem eorum nolite facere. » Audin hoc? intellextin? « Quae dicunt, inquit Christus, facite. »

Wordenas. Itane vos nostri saeculi Scribae ac Pharisaei estis, quorum dicta audiamus, facta improbemus? Videte, ne in idem iudicium Domini cum ipsis incidatis, qui malo vitae exemplo puritatem doctrinae Evangelicae prophanatis, quanquam non agnosco vos cathedram Mosi occupare (5) : propterea quod legem Domini Mosi datam non docetis, proinde nec audiendi nobis estis. Omissis enim hominum traditionibus, verbum Dei pure tradendum est : iuxta illud (6) : « Quod ego praecipio tibi, hoc tantum facito Domino, nec addas nec minuas. »

Enchusanus. Si verum est quod tu contendis, iam multum a vero aberrarunt Apostoli.

Wordenas. Quid ita, quaeso?

Enchusanus. Quia baptizandi formulam, a Christo disertis verbis praescriptam, ausi mutilare, in nomine tantum Jesu baptizabant, ut habent Acta apostolica (7).

Rosemundus. Istaec res est, domine magister noster.

Montanus. Quid hic habes quod respondeas? Taces?

Wordenas. Siccine est vociferandum in me? Siccine docendi insipientes, revocandi errantes? Omnes uno ore ceu lupi quidam in me oviculam intonatis, quasi me voraturi sitis. An sic agendum?

---

(1) *In margine* : Amos, 9.
(2) *Idem* : Apostolorum concilium.
(3) *Idem* : Legalia antiquata.
(4) *Idem* : Joannis Pistorii Biblia inquisitorum manibus volvuntur.
(5) *Idem* : Cathedram Mosi qui occupent.
(6) *Idem* : Deuteronomi, 1.
(7) *Idem* : Actorum, 10.

Rosemundus. Bona verba, mi Joannes : quicquid enim facimus, tui certe studio facimus, ut te a recta via devium ab errore revocemus.

Wordenas. Id exitus declaraverit.

Montanus. Responde ad argumentum domini magistri nostri de variata ab Apostolis baptizandi formula.

Wordenas. Baptizabant illi in nomine praesertim Jesu, ut qui parum notus et nondum receptus erat Servator mundi, magis atque magis commendaretur. Quid porro est baptizare (1) in nomine Jesu, qui Deus erat pariter et homo, nisi nomine, hoc est virtute Patris, Filii et Spiritus sancti tingere? Nisi non vere dixit Christus : « Ego et Pater unum sumus? » et item : « Philippe, qui videt me, videt et Patrem (2). » Quid? an is statim mihi negat Filij ac Spiritus sancti personas, qui Deum Optimum Maximum solo Patris nomine compellat? Tum Christus ipse perperam nos docuit orare, qui, suo nomine suppresso, precationem a Patris commendatione est auspicatus. Quod ad tingendi formam a Christo institutam attinet, eam nobis non in hoc tam religiose proposuit, quasi piaculum sit a praescriptis verbis vel paululum recessisse, quando de re per omnia conveniat. Siquidem « regnum Dei non est in sermone, sed in virtute (3). » In nomine porro Patris, Filij et Spiritus sancti nemo re vera baptizatur coram Deo, nisi qui virtute Dei, unctione Spiritus delibutus et expiatus regeneratur secundum internum hominem. Apicibus, elementis et praescriptis verbis nostri initiationem non tam debemus, quam virtuti regeneranti, et meliore spiritu imbuente mentes nostras in hoc regenerationis lavacro. Quanquam quis mihi negabit Apostolos non etiam in Patris ac Spiritus sancti nomine tinxisse christianos, quos Lucas commemorat in nomine quidem Jesu, sed non solo, baptizatos fuisse?

Bucho (4). Non opus est tam prolixa disputatione; caeterum hoc modo rogant domini inquisitores, ut mentem eorum recte accipias; numquid credas, quod sacra Scriptura non sit expressus?

Wordenas. Nihil, ne iota quidem.

Montanus. Nefas igitur censes extra Scripturam quicquam credidisse?

Wordenas. Non credo ullis scripturis praeterquam sacris, tanquam ad salutarem doctrinam inde hauriendam necessariis.

Bucho. Quare ergo dixit Christus : « Qui vos audit, me audit (5)? »

Wordenas. Recte hoc illis dictum est, qui ablegabantur in messem Evangelicam : Evangelij nimirum praecones, ceu Christus ipse, sunt audiendi. De illis enim dicitur : « Non vos estis qui loquimini, sed spiritus Patris mei qui loquitur in vobis. » Quod si vos eodem exemplo mitteremini a Domino in ministerium propagandi Evangelij, velut agni inter lupos, nihil gravaremur vos quoque audire, imo vos pro angelis Dei simus habituri. Porro autem, quoniam Caesaris et Pontificis Romani diplomatis muniti huc venistis, non ad servandum, sed perdendum nos, hominum nobis, non Christi Jesu, legati

---

(1) *In margine* : De baptismi formula.
(2) *Idem* : Joannis, 10.
(3) *Idem* : Prima ad Corinthinos, 4.
(4) *Idem* : Bucho restituit inclinatam sophistarum aciem.
(5) *Idem* : Lucae, 10.

estis (1) : quare et minime nobis estis audiendi. Siquidem ad vos nihil quicquam pertinet, quod dictum est Apostolis : « Qui vos audit, me audit. »

Montanus. Linguae tu quidem es satis petulantis.

Rosemundus. An credis igitur omnibus sacrae Scripturae libris?

Wordenas. Omnibus, sed Spiritu authore in Canonem receptis.

Montanus. Quonam iudicio tibi constat, quinam libri recepti, aut reiecti sint, nisi ecclesiae accedat suffragium?

Wordenas. Ecclesia non est supra Scripturas, neque Scripturae ipsae ab ecclesia authoritatem accipiunt; sed cum mutuo sibi consonent, et spiritus fidei iubeat nos ipsis acquiescere, pronum est, id de Scripturis fideliter pronunciemus (2), etiam non expectata ecclesiae censura. Quare Apostolus (3) : « Et nos, inquit, qui nimirum eiusdem fidei spiritum hausimus, credimus, propter quod et loquimur : quemadmodum, dixit ille (4), credidi, propter quod et loquutus sum. » Huic adeo fidei et spiritui intus loquenti Scripturarum fidem magis debemus quam ecclesiae iudicio : in cuius manu non est, ut quicquam nobis credendum obtrudat, quod non Scripturis authore Spiritu dictatis firmetur.

Enchusanus. Quid causae est autem, cur non et sacris credas ecclesiae doctoribus?

Wordenas. In doctorum scriptis falli possum, in sacris minime. Ecclesia porro Christi unum habet veritatis doctorem (5) Spiritum illum coelestem, qui a Patre procedit : qui cum author sit Scripturarum, quae non sunt privatae interpretationis, teste divo Petro (6), non mirum est si ad illarum fidem Christus non remittat, dicens : « Scrutamini Scripturas : illae sunt, quae testimonium perhibent de me. » Quid, quod Christus ipse nobis praecipitur audiendus, voce coelitus ad nos delata : « ipsum audite? »

Enchusanus. Non est tamen, quod doctorum virorum monumenta asperneris tam illiberaliter (7). Nam, quae Evangelistae silentio praeterierunt, qui Christi opera ad plenum complecti non ita potuere, commissa sunt doctoribus et sanctis Patribus, ut posteritati transmitterentur. Quare Joannes Evangelista (8) : « Sunt et alia, inquit, quae fecit Jesus; quae si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse. »

Rosemundus. Haud dubium est, quin illa, quae Evangelistae non prodiderunt memoriae, posteris et sanctis Patribus deinde velut per manus sint tradita.

Wordenas. Bella quidem ratio, sed quam truncate Scripturas citetis, vel inde liquet, quod dissimulanter habetis quae addit Joannes : « Haec autem, inquit ille, scripta sunt, ut credatis, quia Jesus est Christus filius Dei, et ut credentes vitam habeatis per nomen ipsius. » An non hinc perspicuum fit, scripta esse

---

(1) *In margine* : Inquisitores cuius legati.
(2) *Idem* : Veritas Scripturae.
(3) *Idem* : Secunda ad Corinthinos, 4.
(4) *Idem* : Psalmum 1, 5.
(5) *Idem* : Ecclesiae doctor quis.
(6) *Idem* : Secunda Petri, 1.
(7) *Idem* : Sophistice.
(8) *Idem* : Joannis, 20.

omnia quaecunque nostra referat scire, ut nihil opus sit aliorum praeterea hominum scriptis aut decretis? Ad unum Paracletum veritatis magistrum nos remittit Christus, ut ab illo ducamur in omnem veritatem.

Enchusanus. Nae tu homo confidens es, qui pro comperto habere te jactes, quaenam scripta sint authore Spiritu?

Montanus. Num tu mentem Spiritus sancti tenes?

Rosemundus. Bone Deus, quam temerarij sunt isti homines, qui putant se habere Spiritum sanctum!

Wordenas. Quid tam, quaeso, in me frenditis? (1) quid mihi tam hostiliter insultatis?

Enchusanus. Tune Spiritum sanctum habes, inepte?

Wordenas. « Qui non habet spiritum Christi, hic non est eius (2). »

Brunthus (3). Quod pace fiat vestra, domini mei, interrogabo et ipse aliquid. Domine Joannes, unde te nosti sacerdotem esse, et unde credis tibi patrem esse, quem patrem salutas? quis harum rerum te fecit certiorem (4)?

Wordenas. Non te pudet tam stultae pariter atque absurdae quaestionis? Digna est profecto ob quam merito vapulentur pueri. Permultum interest, o praeclare, sive quid credas Scripturae sacrae, cui indubitato fidem habent omnes pij, idque ex spiritu fidei, quem accepere, sive alijs rebus quid credas extra Scripturas. Fides in Deum et ipsius verbum iuxta necessaria atque salutaris est. Caeterum vero rerum credulitas (5) aut concepta opinio, neque necessaria est, neque salutaris : sed libera relinquitur suo cuiusque judicio, citra iacturam pietatis.

Montanus. Quid? credisne te sacerdotem esse?

Wordenas. Quidni?

Montanus. Quis tibi accepti sacerdotij fidem fecit? quis te sacerdotem constituit?

Wordenas. Episcopus suffragator.

Montanus. Credisne illum ordinandi potestatem habere?

Wordenas. Etiam.

Montanus. Atqui istic nusquam habet Scriptura sacra. Credis ergo quiddam quod extra Scripturas asseritur : quippe episcopi tui ad ordinandum authoritatem.

Wordenas. Quid haec mea opiniosa credulitas ad fidem iustificantem? Quid porro bonae rei a tali episcopo acceperim, nisi quod sacerdos saluter, non video, cum a symoniaco episcopo et ipse symoniacus in sacerdotum collegium cooptatus sim.

Enchusanus. Quomodo igitur secundum vestrum Evangelion episcopus debeat creari, aut sacerdos ordinari?

Wordenas. Non creamur, sed spiritu et aqua renascimur sacerdotes, qui

---

(1) *In margine* : Blasphemavit.
(2) *Idem* : Ad Romanos, 8.
(3) *Idem* : Restituuntur turbatae sophistarum copiae.
(4) *Idem* : Acuta quaestio.
(5) *Idem* : Credulitas.

spirituales hostias offere Domino iubemur (1). Alios nescit ecclesia illa Dei, Christi sponsa, sacerdotes. Porro autem verbi interim ministri et ecclesiarum inspectores, ex ecclesiae suffragiis, aut eliguntur aut vocantur a Domino.

Enchusanus. Dij immortales, quid dici potest absurdius, quam omnes christianos esse sacerdotes?

Rosemundus. Quid? licetne mulieribus etiam rem sacram facere, praedicare populo verbum Dei et baptizare?

Montanus. Mosaica lex non habet nisi Levitici generis sacerdotes (2).

Enchusanus. Si omnes sint sacerdotes, iam tumultuabitur orbis christianus, et nullus ordo in ecclesia servabitur, contra Apostolum, qui dicit : « Omnia decenter et secundum ordinem fiant. »

Wordenas. Quid ita, quaeso, omnes simul intonatis? Loquatur unus omnium nomine, ut sciam quid cui respondeam.

Montanus. Contendis imprimis omnes christianos esse sacerdotes.

Wordenas. Sunt, sic dicente Domino : « Mea est omnis terra et vos eritis mihi in regnum sacerdotale et gens sancta (3). » Hic solos Levitas non appellat Dominus, sed universum Israelem : quin si Christum spectes, sumus et nos ex non dilectis dilecti (4). Idem tribuens Petrus Iudaeis in dispersione congregatis : « Vos estis, inquit (5), genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitae salutis. » Cum haec ita habeant, nolim tamen omnes verbi ministerium sibi usurpare. Nemo enim illis partibus dignus est, nisi qui vocetur a Deo, tanquam Aaron. Sacerdotes itaque sumus omnes, quatenus sacerdotij Christi participes sumus, quatenus cum Christo hostiam (6) Deo gratam, rationalem cultum nostrum Deo offerimus, et ex charitatis debito pro necessitatibus fratrum mutuo intercedimus.

Enchusanus. Pape, quam multifariam errat hic homo!

Rosemundus. Non te horum pudet?

Montanus. Insanis planissime, qui quidem omnes christianos pronuncies sacerdotes.

Wordenas. Equidem crassum vobis exemplum dabo : Quod ad rationem conditi hominis attinet, an non ego, iuxta atque Imperator Carolus, homo sum? Interim ipse salutatur Imperator ex electione, non nativitate, quae mihi cum illo est communis; ego vero, loco obscuriore natus, privatus dego.

Montanus. Non est simile.

Enchusanus. Alia longe ratio est ordinis sacerdotalis, in quo nobis character imprimitur indebilis (7).

Rosemundus. Ipse nobis multas similitudines adducit.

Enchusanus. Nunc patet, quod male sentias de sacramento Ordinis, quem cum magistro tuo Luthero impie adeo rejicis.

---

(1) *In margine* : In Christo omnes sumus sacerdotes.
(2) *Idem* : Iudaismum ingerit.
(3) *Idem* : Exodii, 19.
(4) *Idem* : Ad Romanos, 9.
(5) *Idem* : Prima Petri, 2.
(6) *Idem* : Quae christianorum hostiae.
(7) *Idem* : O character.

Rosemundus. Hoc est plane verum.

Montanus. Quid nunc faciendum restat (1)?

Enchusanus. Iube, prosequatur protestationem suam, quam initio instituit.

Wordenas. Quid dicam nescio, cum me constanter adeo obturbetis.

Montanus. Dicas tamen; nos tacebimus, dum eam plane absolveris.

Wordenas. Ea lege hoc adeo faciam (2). Ego Joannes a Worden aperte coram vobis protestor, quod non intendo quippiam definire, aut asseverantius dicere, quod non sit expressum sacris literis, sic intellectis, ut Spiritus sanctus, qui eas dictavit, intelligi voluit; pro quibus interpretandis nihil est opus ut alijs verbis utamur, quam quibus ipsa prodita sit Scriptura. In caeteris autem credo quicquid credit sancta ecclesia catholica. Quae et male dico et execror omnia omnium hominum dogmata et haereses, quae verbo Dei adversantur. Habetis protestationem.

Montanus. Nunc luce clarius constat, te etiam ecclesiae doctoribus et orthodoxis patribus non credere (3).

Wordenas. Dixi, si meministis, me omnibus illis scripturis credere et assentiri, quaecunque sacris literis consentiunt.

Montanus. Bene est, quod sanctorum Patrum scripta tibi adhuc sint in precio (4).

Enchusanus. Censes igitur sanctis Patris auscultandum esse?

Wordenas. Melle litum gladium hic mihi stringere videmini. Dicatur hoc mihi explicatius.

Bucho. Domine Joannes, hoc interrogant te domini: si censeas observandas esse ecclesiasticas constitutiones, utpote ferias, ieiunia, vota monastica et alia id genus Patrum decreta.

Wordenas. Quicquid extra Scripturam canonicam praecipitur, haudquaquam poterit obstringere conscientiam meam (5).

Enchusanus. Atqui Scriptura sacra commendat nobis ieiunia, confessionem, sabbatismum, Eucharistiam et votorum religionem, quae nobis in praecepta (6) abiere, authoritate Patrum et ecclesiae.

Wordenas. Non una est omnium eorum ratio, quae vos velut uno fasce complectimini.

Enchusanus. Quid ieiunium, an non praeceptum est, ut reddamur expeditiores divinis ministerijs: exemplo Mosi, qui ieiunavit xl dies, dum excipit verba foederis Domini (7)?

Wordenas. Ut ita sit, quid hoc ad ieiunia ista vestra, quae statis nobis diebus et praescriptis cibis indicuntur cum interminatione peccati mortalis? Ieiunium Scripturae est temperantia (8) et sobrietas nunquam non servanda,

---

(1) *In margine*: Hic consultatum est aliquandiu.
(2) *Idem*: Protestatio.
(3) *Idem*: Patrum maior quam vel ecclesiae vel Scripturae cura.
(4) *Idem*: Gallica blandiloquentia.
(5) *Idem*: Negocij totius cardo.
(6) *Idem*: In praecepta non Dei, sed papae, hominis.
(7) *Idem*: Exodii, 34.
(8) *Idem*: Ieiunium Scripturae temperantia.

sic dicente Christo (1) : « Attendite ne corda vestra graventur crapula et ebrietate et curis huius saeculi. »

Montanus. Negas igitur ieiunandum esse?

Wordenus. Haudquaquam : quin potius id volo, ut ieiunij istius ecclesiastici religionem ex Scripturae mihi authoritate probetis : quum Paulus obiurget Galatos (2), quod dies observarent, menses et tempora, et regnum Dei neget esse in cibo et potu.

Enchusanus. Caeterum hoc meminisse debes, harum rerum dispensationem ecclesiae primoribus concreditam esse, qui quod decrevere, legis obtinet vigorem.

Rosemundus (3). Domine doctor, ista disputatio in longum procederet; revertamur ad institutum ecclesiae.

Montanus. Quid? credis etiam quaecunque credit ecclesia catholica?

Wordenas. Credo.

Montanus (4). Recte isthuc est : si sic loquaris, tecum non pugnabimus magnopere.

Enchusanus. Quid autem sentis de ecclesia Romana?

Wordenas. Idem.

Montanus. Nempe servandum esse, quicquid illa praeceperit?

Wordenas. Romana ecclesia non est imperiosa, neque legibus ullis nos onerat : sed obedit Evangelio, cui et docet auscultandum esse (5).

Enchusanus. Hoc saltem negare non potes, caeremonias ecclesiasticas prudenter institutas esse, ut ne torpescerent homines in divino cultu. Per ieiunia enim, dies feriatos, preces horarias, confessionem et pleraque alia resides hominum animi excitantur, praesertim hoc tempore novissimo, in quo refrixit charitas, aucta est iniquitas; ita, ut stimulis et calcaribus legum opus habeamus. Quod si antiquarentur haec omnia, quae tandem futura sit ecclesiae catholicae facies?

Wordenas. Deus bone, quam stupide ratiocinamini? An non legistis unquam quod hilarem datorem diligit Deus (6)? Quid igitur vi legis metune poenae cogitis cessatores istos ad laborem nihil profuturum? « Servus non manet in domo in aeternum (7). » Tum neutiquam paria sunt opera, quae ipsi ex nobis comminiscimur et alijs obtrudimus, cum ijs, quae nobis divina lege praescribuntur. Quod si Abraham, omnium credentium pater (8), ex operibus legis iustificatus, non habet quod glorietur apud Deum, multominus iustitiarij isti vestri habent quod glorientur apud Deum ex permurmuratis preculis horarijs, ex ieiunijs et frigidis suis caeremonijs.

---

(1) *In margine* : Lucae, 22.
(2) *Idem* : Ad Galatos, 4.
(3) *Idem* : Commodus diremptor litis.
(4) *Idem* : Insidiose.
(5) *Idem* : Piorum ecclesiam intelligit apud Romanos.
(6) *Idem* : Secunda ad Corinthinos, 9.
(7) *Idem* : Joannis, 8.
(8) *Idem* : Ad Romanos, 4.

Montanus. Si non essent leges et sanctiones quibus astringantur homines, quis tum esset reipublicae status? Quae constitutio? (1)

Bucho. Si non esset furca et gladius, non auderem equidem per viam publicam ambulare. Adeo inundarent latrocinia, furta et depredationes.

Wordenas. Fateor equidem vobiscum, rem ita habere : sed Caesaris est, cui cessit ius gladii a Domino, insontes tueri ab iniuria et sontes meritis plectere supplicijs. Civiles leges ad reipublicae conservationem necessarias nemo negat. Verum enimvero nos hic agimus de ceremonijs et sanctionibus ecclesiasticis, in quarum observatione dixi, non esse quod quisquam glorietur coram Deo.

Montanus. Non negamus bonos ex animo semper benefacere : malos autem non nisi poenae metu et malo coactos a malo temperare manus.

Wordenas. Quae ergo ista est iniquitas, ut bonos ac malos eisdem legibus constringatis, cum scriptum est (2), iusto non esse legem positam, sed iniustis et incredulis?

Enchusanus. Quid ita isthuc?

Wordenas. Quia quicunque non ieiunaverit, non feriatus sit, non abstinuerit cibis vetitis ex instituto ecclesiae, hunc ut transgressorem condemnatis, hunc ad supplicium rapitis; quin pergitis insuper tyrannidem vestram in animas nostras extendere. Vultis enim ut, sive uramur, sive non uramur, omnes coelibes maneamus : cum ex fide et conscientia ad coniugium vocemur. An non hic summum ius, summa est iniuria?

Enchusanus. Age, unum mihi responde, si non lege charitatis debeamus servire alter alteri?

Wordenas. Plane.

Enchusanus. Cur non igitur boni accommodent se ex charitate illis legibus, ad tollendum omne offendiculum, quibus mali a malo coercentur?

Wordenas. Dum conscientiae permaneant liberae, et fidei nulla vis fiat : ut certe hic fit in praecepto sacerdotalis coelibatus; leve sic christianis servos fieri omnibus, ut omnes Christo lucrifaciant (3).

Montanus. Quid? auderes ergo, sacerdos cum sis, contempto castitatis voto maritus fieri?

Rosemundus. Ecce iam commodum ad causam ipsam convertimur.

Wordenas. Quicquid Scriptura reliquit liberum indiscriminatim omnibus, id non debemus ad pauciores contrahere. Non enim omnes capiunt hoc verbum, de non ducenda uxore (4). Quare cum Apostolus iubeat, ut quisque suam uxorem habeat, cur non maritus fiat et sacerdos?

Montanus. Duxistine uxorem, an non?

Wordenas. Tune ais duxisse me?

Montanus. Atqui constans fama hoc de te iactitat.

Wordenas. Non moror quid fama ferat.

---

(1) *In margine* : Lex bifariam accepta, theologice et civiliter.
(2) *Idem* : Prima Ti . . . . . . , 1.
(3) *Idem* : Quatenus serviendum charitati.
(4) *Idem* : Sacerdotum coelibatus.

Montanus. Quid porro negas quod in ore est omni populo, et vel mille testibus, si sit opus, probari possit?

Wordenas. Si quos coniugij mei testes habetis, eorum edantur nomina.

Montanus. Imo ex sola fama, si testes desiderentur maxime, secundum iura nostra canonica condemnari poteris (1), quanquam tam locupletes huius rei testes sunt nobis, ut, sive aias, sive neges, illorum freti testimonijs, ignibus te quidem simus condemnaturi (2).

Wordenas. Si hoc vobis decretum stat, quid opus habetis hac inquisitione, quin me ad palum quamprimum rapitis, ut libidinem vestram expleatis? Siquidem sanguinarii estis et ignes spiratis.

Montanus (3). Hoc ego praedico tibi, si perrexeris, ut coepisti, tergiversari, dura te questione aggrediemur, ut, si nolis sponte, vel vi coactus coniugem te fateare.

Wordenas. Itane, iudices, nullis convictum testibus quaestioni adhibebitis? An quisquam tenetur prodere seipsum? Iniquum est ut vos experiar tortores, qui mihi fidei inquisitores designati estis.

Montanus. Primum parochus vester testatur te maritum esse : quo nomine et te ad aulam Mechliniensem detulit; deinde fama publica rem ipsam confirmat. Quare satis habemus informationis, ut te quaestione exploremus.

Wordenas. Si sic habet vinctorum causa, pronum erit duobus aut tribus calumniatoribus falsos rumores de insontibus spargere : quibus si temere habeatur fides, ilicet actum erit de nostra vita. Caeterum accersatur ecclesiae nostrae pastor, ut testificetur coram, si mihi ducta sit uxor.

Montanus. Scimus tibi uxorem esse ductam.

Wordenas. In quanam ecclesia et coram quibus, quando id factum accepistis?

Montanus. Non omnino vanum est aut falsum quod fama fert.

Wordenas. Nae vos iniqui in me iudices estis, qui ex sola fama bimestre totum in carcere me detinuistis. Si satis est vobis auritos habuisse testes, oculatum nullum, ite, damnate me, ut carceris huius taedio aliquando solvar, et vos mihi amplius molesti esse desinatis.

Montanus. Cunctatio ista tua certe tibi non profuerit, quin nostrum ius ad extremum usque adversum te persequemur. Quare praestaret (4), et e salute tua esset, ut rerum omnium claram nobis confessionem ingenue dares : ut, si te supplicem nobis demitteres, culpam deprecatus, misericordiae sinum tibi aperiamus.

Wordenas. Novi fraudulentiam vestram, qua me captatum venitis. Tempus nunc est vestrum paratum, corpusculum hoc quidem meum comburere poteritis (5), caeterum animam hanc coelestis Pater in sua manu perpetuo est servaturus. Qua spe fretus, nihil timebo a facie eorum qui mihi male volunt.

Bucho (6). Noli, quaeso, mi Joannes, animum tuum sic obfirmare adversus

---

(1) *In margine* : O iura, o canones.
(2) *Idem* : Ignes spirant et caedes homines sanguinarii.
(3) *Idem* : Theologica lenitas.
(4) *Idem* : Dolosa vulpes Montanus.
(5) *Idem* : Constantia martyris.
(6) *Idem* : Ut blanditur crocodilus.

dominos doctores : quin potius veritatem fatearis, et bene habebit res tua, crede mihi.

Rosemundus. Quid domino commissario te tam difficilem reddis? Expedias te, quaeso, hoc negocio.

Wordenas. Ut nunc affectus sum, nihil dixero, nisi criminatores coram videam. Ut si nihil probet actor, reus absolvatur.

Montanus. Quoniam parum succedit quod agimus, alia aggrediunda est via.

Duvenvorthus. Tempus est ut solvamus consessum, meridies enim proxime appetit.

Montanus. Quid captivus?

Brunthus. Reducatur in carcerem.

Enchusanus. Non est consilium ut illuc reducatur, ubi Guielielmus Gnapheus est, ne ipsi inter se congruant.

Montanus. Vinciatur potius tantisper in hoc conclavi compedibus, dum a prandio huc revertamur.

Wordenas. Etiamsi non compedirer, non aufugerem tamen.

Montanus. Tu fac tecum deliberes, dum redeamus, quomodo nobis acquiescas, et hoc te carcere eximas.

Brunthus. Quin abimus?

Enchusanus. Sed heus, vultisne adhiberi custodes, qui captivum observent?

Brunthus. Plane. Vos eum observatote diligenter.

Primi huius congressus finis.

[*Tweede ondervraging, 11 Juli 1525, 's namiddags.*]

Congressus alter, coram iisdem inquisitoribus habitus, pridie idus Julias a prandio; nam ijs tum sistebatur iterum Wordenas noster compedibus vinctus.

Montanus. Quae tibi nunc stat sententia? quid animi est?

Wordenas. Equidem bono sum animo.

Montanus. Rectene tecum putasti rationes omnes?

Wordenas. Recte omnia.

Montanus. Quid ergo? respondebisne tandem propositae tibi quaestioni super tuo coniugio?

Wordenas. Respondebo, sed quibus dixi legibus, nempe ut accusatores mei producantur prius.

Montanus. Vin tibi uno verbo dicam quod res est?

Wordenas. Licet.

Montanus. Nisi tu nobis diserte responderis, ad Imperatorium Senatum a nobis relegaberis, ut ibi vel tormentis tenteris, vel ultimis afficiare supplicijs. Agedum : accede propius ad me (1). Quid respondes tandem?

Wordenas. Cum iudices sitis, demiror vos tam hostiliter in me miserum irruere.

(1) *In margine* : Accedit Montano propius ad levam.

Montanus. Cum te pertinacem adeo declares esse, non minore animi fiducia ausim te ignibus adiudicare, quam missarum sacra facio : tantum abest, ut hinc Dei indignationem mihi metuam.

Wordenas. Credo. Eo enim ingenio sunt Pharisaei et christianorum persecutores, ut credant se obsequium praestare Deo in nece nostra. Vos videritis autem, si Christi hic imitatores sitis, qui neminem unquam coegit ad fidem.

Rosemundus (1). Nonne scriptum est : « Compelle intrare? »

Wordenas. Vocem Domini mei Christi agnosco, non in suo loco citatam. Cogit enim Deus, et cogi iubet, non carceribus, non ignibus et flagris (2), sed multiplicatis beneficijs, sed efficaci verbi divini tractatu. Sic cogendi sunt et inimici, ut nobiscum redeant in gratiam, congestis in ipsorum capita carbonibus (3) ; quae quidem coactio, quam est suavis et blanda, tam etiam efficax est. Utinam et vos, apostolorum exemplum imitati, multa hominum millia ad Christi nuptias bene vivendo ac docendo compellatis.

Enchusanus. Sed haec lues tam est sontica, ut nisi exsecetur, velut cancer morbus vicina quaeque loca inficiat. Quare praestat unam morbidam pecudem tempestive tollere, quam ut sinamus virus illud suum in totum ovile mittere.

Wordenas (4). Christus ergo vobis prudentia inferior fuit, qui voluit ut sineremus zizania crescere in diem messis, ne cum zizanijs evelleremus et triticum (5). Et Apostolus Paulus (6) : « Haereticum, inquit, hominem post unam et alteram admonitionem devita. »

Montanus (7). Recte « de vita, » scilicet tolle.

Wordenas. Quamvis ridicule id videaris nunc proponere, tamen non defuere in vestro ordine, quibus id genus interpretationes visae sunt admodum festivae et appositae. Quod si haereticus sum, qualem me non agnosco, cur non corripitis me cum modestia (8), si forte resipiscam a diaboli laqueis? Quin vos iustius dixero haereticos et Christi adversarios, qui, quoniam vestrae factioni non assentimur, compedibus nos constringitis. Quo exemplo Christi didicistis mecum sic agendum esse?

Montanus. Non mirum, si Christus tale exemplum nunquam edidit; res enim illi angustior erat, quam ut iurisdictionem obtineret.

Wordenas. Vah, quasi omne iudicium filio non sit datum, neque potestatem habeat omnem in celo et in terra? Sed quid Petrus Apostolus, cuius successorem statuitis Pontificem Romanum (9)?

Montanus. An Petrus non egit violenter, cum Ananiam et Zaphyram maledixit dirisque devovit?

---

(1) *In margine* : Objectio digna Rosemundo.
(2) *Idem* : Cogendi inimici quomodo.
(3) *Idem* : Ad Romanos, 12.
(4) *Idem* : Haeretici quomodo tractandi.
(5) *Idem* : Matthaei, 13.
(6) *Idem* : Titus, 3.
(7) *Idem* : Facete.
(8) *Idem* : Secunda Tim., 2.
(9) *Idem* : Actorum, 51.

Wordenas (1). Quando Petri authoritatem vestrae legationi praetenditis, perdite me quoque divi Petri virtute et orco tradite diris devotum.

Duvenvorthus. Quid? ausin te tali imprecationis periculo committere? et eam devotionem experiri?

Wordenas. Quidni? Sic enim palam fieret, si Spiritus sanctus ratam habeat istorum, qui se Apostolos iactant, devotionem. Sed non tentabunt haec arma sibi sumere in manus, qui ab Imperatore et mundi principibus alia arma mutuarunt, quibus iustos opprimant et conficiant (2). Christus: « Si vis, inquit, (neminem cogens) ad vitam ingredi, serva mandata. » At vestra cautio longe huic dissimilis mortem intentat nobis, nisi in vos iurati simus. Christus noluit hic suos dominari, noluit suos rerum potiri, et alijs armis, quam spiritualibus pugnare; atqui Papa omnibus modis sese Antechristum quendam declarat, neque ullam virtutem habet, quam divo Petro Scriptura cum laude tribuit.

Enchusanus. Quid opus nobis multa concionari? An non omnis potestas a domino Deo est?

Wordenas. Etiam.

Montanus (3). Ergo et nostra haec potestas, qua te ut haereticum possumus condemnatum in manus potestatis saecularis tradere, a Deo est.

Wordenas. Eadem ratione excusabitur et Iscariotes ille, qui principibus sacerdotum Christum tradidit. Excusabuntur et primores Iudaeorum, quibus religiosum erat Christum interficere: sed in manus Pilati eum tradere ad condemnationem leve erat; nam eodem iure illorum potestas a Deo fuit, quo vestram hanc potestatem a Deo esse contenditis. Videte autem ne bonae istae rationes vos subvertant. Nam uti Christi et Apostolorum memoria in benedictionibus manebit, et natalem illorum celebrabit posteritas, ita nihil dubito, quin, si me ob veritatis confessionem maxime perdatis, ego gloriosus, vos contra inglorij perpetuo sitis mansuri.

Enchusanus. Siccine nos Iudaeis, Scribis et Pharisaeis comparas, homo impudens (4)?

Rosemundus. An nos persequutores sumus?

Wordenas. Quid sitis, loquuntur istae compedes (5), si maxime ego taceam. Interim vestram appello conscientiam, num quid minus fecistis in me, quam Iudaei ipsi Christi interfectores? Vestro ego iussu comprehensus in carcere tanto tempore haereo: et nunc haereseos condemnatum tradituros me potestati saeculari interminamini, quam ob culpam, quaeso?

Montanus. Imperator te comprehendi iussit, nos in culpa non sumus (6). Si qua facta sit tibi iniuria, de hoc cum imperatoria maiestate expostulato.

Wordenas. Pulchre sane Imperatoris augustam dignitatem impietati vestrae

---

(1) *In margine*: Stupefacti tam forti animo conticuerunt inquisitores mutuo sese aspicientes.
(2) *Idem*: Matthaei, 19.
(3) *Idem*: Achilleum argumentum.
(4) *Idem*: Crimen lesae majestatis.
(5) *Idem*: Hoc dicto agitabat compedes.
(6) *Idem*: Praetextus inquisitorum.

praetexitis. Atqui ipse huius negocij odium in vestros humeros reiecit, tanquam quibus detulerit theologicam cognitionem. In medio sunt litterae commissionis, quas vocant, modo exhibitae. Quin igitur, comperta nostra innocentia, nos absolvitis : quandoquidem id penes vos stat.

Montanus. Penes nos? Minime; Caesaris enim vinctus es.

Wordenas. Ne erretis, o boni; Deus non irridetur, neque patitur sibi fucum a vobis fieri (1).

Enchusanus. Vah propudium hominis, qui tam confidenter et dicaciter tanti nominis magistris ausis insultare! Non es dignus quem tales viri responsione dignentur.

Wordenas. Ego me doctorem insipientium, uti vos, aut magnopere literatum non iacto.

Rosemundus. Cum non sis admodum doctus, non convenit ut tam doctis viris allatres.

Montanus. Tu es valde pertinax haereticus : quare nihil vererer te ignibus adiudicare.

Wordenas. O utinam mihi detur pro Christi nomine mortem oppetere!

Enchusanus (2). Eia, mi frater, resipisce; erras enim toto cœlo. Nolim equidem tecum mori hoc statu, etiamsi totum mundum lucrifaciam.

Wordenas. Nec ego sane velim vobiscum tali praeditus animo, vel vivere vel mortem obire. Vos me opprimitis et agitatis; ego, si maxime possim, nolim tamen vobis vel tantum incommodare (3).

Montanus. De his satis est controversum; redeamus ad diverticulum et caput nostrae inquisitionis. Dic uno verbo, si fas sit sacerdotibus matrimonium contrahere, an non? Taces?

Bucho. Quid detrectas, obsecro, mentem tuam dominis aperire?

Wordenas. Quia nulli comparent accusatores, praeter hos meos iudices.

Montanus. Satis ac super accusatus es, coniugium adijsse.

Wordenas. Accusatus, sed a quibus, quando et quomodo? Iudex enim cum sis, iniquum est, te actoris partes subire.

Montanus. Imo coniugium tuum, quod multis ipse confessus es, non habuisti clam, sed palam.

Wordenas. Quin ergo mea confessione et multorum testimonio freti sententiam fertis?

Montanus. Id nobis fuerit in praeclivi : hisce enim auribus audivi te contendentem, agamiam sacerdotum non esse iuris divini.

Wordenas. Agite, quando me tantopere urgetis, sinite in extructo publice amphitheatro me pro causa dicere : ibi nisi me defendero, et sacerdotum agamiam probabiliter confutavero, ultimum supplicium feram.

Montanus. Apage sis hoc consilium; sancta enim Romana ecclesia gravatim admittit, ut cum haereticis disputemus. Pertinaciores sunt enim, quam ut se victos fateantur. Quare flammis potius quam verbis vincendi sunt, ne quod amplius dent malum.

---

(1) *In margine* : Frendunt, labra mordent Rabini.

(2) *Idem* : Nunc blandus fit Protheus noster.

(3) *Idem* : Hic veluti animi fracti quieverunt aliquandiu magistri nostri.

Wordenas. Quid? an non interest omnium quid super fidei nostrae articulis decernatur, ut totus adeo populus super eorum cognitione advocetur?

Enchusanus. Quis in ejusmodi congressu censuram sibi usurparet, et litigantes partes dirimeret? num cerdones et carrucarij?

Wordenas. Imo consensus astantis ecclesiae, penes quam solam est iudicium Scripturarum et prophetiarum, non penes unum et alterum magisterij titulo reverendum.

Enchusanus. Insanis, opinor. Indoctum enim vulgus, cum iudicio careat, quidnam de re theologica bene iudicet?

Wordenas. Quae istec est tergiversatio? Quasi non ipsae Scripturae suum veritati dent suffragium (1), ut ab illiteratis aliquot nihil sit periculi universae ecclesiae. Quod si compertum fuerit, me parum syncere ac fideliter tractare Scripturas sacras (2), nihil prohibebit, quin me bono iure ad rogum rapiant omnes, aut certe lapidibus obrutum pro meritis perdant. Si autem victor evasero, et causa me superiorem iudicent populares, ipse pro vobis medius ac intercessor existam, et vel medijs periculis medium me inijciam, potius quam patiar, ut vel uno digitulo quisquam te contingat. Satis enim illic fuerit plausum dedisse prolatae veritati, quanquam non est quod metuatis vobis a furore populi cum tam diplomatis quam manu Caesaris armati sitis.

Montanus. Nos ne ad latum quidem pedem volumus a ritu Romanae ecclesiae discedere. Aequum est enim, ut populus simplex, crassus et indoctus doctiorum sententijs et ecclesiasticis censuris nomen det, potius quam ut doctores et ecclesiae primores de illorum nutu ac renutu pendeant.

Wordenas. Certe hac ratione ac via inquisitionem vestram nunquam reddetis illustriorem, nec haereses ullas extirpaveritis. Nam clancularibus istis disputationibus, quibus virtutem ipsam opprimitis, et pauperem in abscondito devoratis, populo ne utiquam satisfacietis : qui etiam cupit de ea causa cognoscere, quae ipsos iuxta attineat, nisi vere id audire ac de vobis praedicari leve est : « Qui male agit, odit lucem (3). »

Montanus. Laici ad disputationem de fide non admittuntur, quia ad credendum faciles sunt et nova libenter audiunt. Quare, cum audiunt vos Christum habere in ore et Scripturas sacras inculcare, quas torquere solent haeretici ad suum sensum, tum statim vobis fidem haberent, et periculum esset ne nova aliqua calamitas aut seditio in republica oriretur. Exemplo nobis est pessimus ille haeresiarcha Arrius (4), qui tot animas suo dulci veneno pravorum dogmatum infectas perdidit, cum Scripturas etiam pro se adduceret, sed depravate. Hunc si primo adeo partu ignibus perdidissent maiores nostri, non fuisset tanta calamitas postea exorta in ecclesia.

Wordenas. Iniqua plane est collatio Arrianae perfidiae ad nostram causam. Nos enim contenti proposuisse sententiam nostram, et eam confirmatam Scripturis submisisse ecclesiae vere catholicae iudicio, neminem ut nobiscum sentiat, cogimus. Atqui Arrius, cuius vos exemplum strennue imitamini,

---

(1) *In margine* : Prima ad Corinthinos, 14.
(2) *Idem* : Nihil egeris, Wordenas.
(3) *Idem* : Qui male agit, odit lucem. Joan., 3.
(4) *Idem* : Arrij exemplum.

invocato brachio saeculari, (sic enim loquimini), mirum in modum desaevijt in eos, qui in suam pedibus ire sententiam noluerunt. Utri ergo Evangelio consentanee magis faciunt, vosne, qui cum Arrio, ceu acres lupi, mactatis et laniatis miseras oviculas : an nos, qui eam persequutionis sortem cum Apostolo et electis omnibus patienter ferimus?

Enchusanus. Quod vos neminem cogitis, negata vobis potestas id faciendi in causa est.

Wordenas. Ecqua postestate a Deo vobis tradita nos ad supplicium rapitis? securi subjicitis? exuritis? mactatis? et perditis?

Enchusanus. Nonne scriptum est : « Omnis potestas a Domino Deo est? » (1) Et item : « Omnis anima potestatibus eminentioribus subdita sit? » (2) Nonne et Paulus dicit : « Obedite praepositis vestris, etiam dyscolis? » (3)

Wordenas. Hoc postremum, ne erres, o praeclare, non est Pauli, sed Petri. Adeone exercitati estis in primis Scripturae locis, ut authorem pro authore citetis? Quod si Paulum quoque recte inspiceretis, non iudicaretis eum loqui de vestra hac quam iactatis, potestate.

Enchusanus. Num tu docebis nos quomodo intelligamus Paulum, impudens? Equidem arbitror nos saepius legisse Paulum, quam tu, theologaster parvule.

Wordenas. Sed quid recitant in scholis pueri? Legere, inquiunt, et non intelligere, negligere est.

Rosemundus. Omissis maledictis, quid tamen dicis ad hoc : « Omnis potestas a Deo est? »

Wordenas. Eum locum nihil ad vos pertinere. Hic enim non nisi magistratui et potestati, quam vocatis, saeculari, ius gladii tribuit, non vestri ordinis hominibus, episcopis et sacerdotibus (4) : quorum ex professo interest, gladio spiritus pugnare, quod est verbum Dei. Iuxta illud Apostolus : « Arma nostra non sunt carnalia, sed spiritualia. » Quid? quod omnis praeeminentia affectum et ambitionem vobis exemptam voluit Christus, cum inquit : « Non sic erit inter vos? »

Enchusanus. Nunc clarissime videmus te quidem Paulum non intelligere, et non nisi obiter, tanquam aliud agentem, sacra legere. « Omnis anima, inquit ille, potestatibus », plurative, non potestati « subdita sit. » Quo verbo monemur, non minus spirituali quam saeculari potestati obedire, quam utranque ecclesiae administrationi et reipublicae constitutioni adhiberi voluit Christus : iuxta illud : « Ecce duo gladij hic (5). »

Wordenas. Imo hinc clare videtis, nisi caeci estis, quam iniqui sitis et oscitantes Scripturae sacrae interpretes, quae non nisi scripturis, non somnijs e cerebro vestro confictis, merito debeat explicari. Obedire quidem praecipimur omni humanae creaturae, secundum Petrum : « aut potestatibus eminentioribus », iuxta Paulum : « idque propter Deum. (6) » Sed quibus potestatibus

---

(1) *In margine* : Ad Romanos, 14.
(2) *Idem* : Prima Petri, 2.
(3) *Idem* : Autorem pro autore citant sophistae.
(4) *Idem* : Episcoporum functio.
(5) *Idem* : Lucae, 22.
(6) *Idem* : Quibus, quatenus obediendum.

parendum sit, si roges, id tibi idem divus Petrus explicat : " Sive enim regi, inquit, tanquam praecellenti, sive ducibus, tanquam a Deo missis, ad vindictam quidem malorum, laudem vere bonorum. " Habetis potestates vestras plurativas, quibus ius gladii donatum est, cuius ego usum plane inversum video. Nusquam enim plectuntur adulteri, ad infamiam non rapiuntur scortatores, ebriosi pro lusu et risu habentur, alea laudi est, peierare impune licet, pecuniae item studium industriae nomen abstulit. Denique leve est etiam vobis, verbum Dei vestris glossematis et somnijs adulterasse. Verum enimvero, si exoriatur Esdras quispiam, qui antiquatam Dei legem revocet in lucem, qui ecclesiasticos viros lascivia et luxu diffluentes, temereque agentes cogat in ordinem, hunc quidem ter et amplius haereticum exclamatis. In hunc gladius iste non vobis, sed mundano magistratui datus, statim stringitur. Siccine laudem auferunt a potestate boni, supplicium vero et timorem mali?

Montanus. Atqui scis? quomodo?

Wordenas. Quid?

Montanus. Quos tu hic, ut sunt, flagitiosos nominas, culpam suam, si quando admonentur peccati, agnoscent. Quare aequum est, ut ipsis culpam deprecantibus venia concedatur, neque ita statim gladius exeratur. Caeterum tu, cum uxorem duxeris, non agnoscis tamen peccatum tuum, qui inconcessas nuptias adieris : quis tam praefractum hominem venia dignetur?

Wordenas. Utrum, quaeso, vos vel probabilius, vel tolerabilius censetis (1), ut sacerdos, cum uratur, nunc huic scorto nunc illi identidem adhaereat, an ut uxorculam matrimonij fide sibi adiungat? vestram obtestor conscientiam, ut ingenue mihi et secundum Scripturam respondeatis.

Montanus. Neutrum probandum censemus.

Wordenas. Cum ergo uterque vestro iudicio peccet, cur non utrumque ob admissam culpam captivum facitis? Vereor ne, si id fiat, non sit in carcere locus, qui omnes moechos et scortatores sacerdotes capiat.

Enchusanus. Hunc ego tibi nodum solvero : illi cum in peccatis suis non glorientur, sed peccatores se supplices agnoscant, pie certe ipsis commissa donantur (2).

Wordenas. Condonatis quidem, imo potius connivetis ad illorum flagitiosam vitam, sed frustra et impie : propterea quod ipsos admissi flagitij non vere poenitet, atque adeo in suas sordes iterum atque iterum relabuntur, quas mentita illa ac simulata confessione diluerunt.

Rosemundus. Vide ne quid temere iudices : nam, si quotidie labuntur, quotidie et confitentur poenitentes.

Wordenas. Praestaret nunquam confiteri, quam praetextu datae confessionis licentius peccare. Vere confiteri (3), est ex animo odisse peccatum.

Rosemundus. Atqui non confitentur tantum, o bone, sed etiam Deum incessanter orant, ut remittat sibi debita sua.

---

(1) *In margine* : In arctum coactus Montanus.
(2) *Idem* : Bellum suffugium theologo dignum.
(3) *Idem* : Vere confiteri quid.

Wordenas. Quin magis id operam dent, ut poenitentiam revera praestent, emendatius vivant, et ab omni simulatione sese alienissimos esse testentur?

Montanus. Nonne scriptum est : « Septies in die cadit iustus? »

Wordenas. Fateor : sed isti neque iusti sunt, neque unquam resurgunt. Hanc enim adulteram gentem, ut spurcas sues videmus nusquam a suo volutabro discedere : aut potant enim strenue, aut scortantur turpiter, aut ociose agunt. Et his scilicet tam speciosis novatae vitae speciminibus iustitiae laudem deferemus?

Montanus. Fatemur omnes castigandos esse, si modo malum hoc non est corrigibile. Nunc vero, quoniam in plurimorum capita est divulgatum, parcendum est, iuxta Canones, multitudini delinquenti.

Wordenas. Non est quod multitudinem vestrae licentiae et scelerum impunitati praetexatis. Quod enim gladius in adulteros non exeratur (1), illud magis in causa crediderim, quod qui gladij ministri esse debebant, ipsi eodem fere morbo laborent, ijsdem vitijs madeant. Proinde videte, ne, dum super festuca mea coelum terrae miscetis, ipsi, trabem vestram non advertentes, gravius aliquando iudicium feratis. Ego nimirum ob coniugium a Domino mihi concessum, sed ab humano die mihi in speciem prohibitum, haereticus traducor, publicum mundo spectaculum fio. Sed quae vos multo foedissima in vestro coelibatu admittitis, nemo ea vobis probro vertit. Sed est qui videat haec, et iudicet Deus, ut hominum oculos maxime fallatis.

Rosemundus. Posset igitur sacerdos maritus fieri cum bona conscientia? nam id videor ex verbis tuis colligere.

Wordenas. Si dixero vobis, non credetis mihi.

Montanus. Audiamus quid vis dicere.

Wordenas. Sed vereor, ne canes mihi sitis ad laniandum quam discendum promptiores.

Montanus. Bona verba.

Wordenas. Si velitis acquiescere iudicio meo secundum Scripturas, in promptu est responsio.

Montanus. Age ergo, quid moraris respondere?

Wordenas. Quid? stabisne iudicio meo?

Montanus. Hoc nobis religio sit dicere (2).

Duvenvorthus. Sinite, quaeso vos, dicat. En deferimus tibi iudicium.

Montanus. Hoc nos quidem non stipulamur; respondere tamen te iubemus, ut sicubi erres a veritate, rectius a nobis iustituaris.

Wordenas. Indigni estis cum Pilato, apud quos testimonium detur veritati. Sanctum enim canibus non est dandum, neque margarita ante porcos objicienda est (3).

Montanus. Non respondebis vel tandem, si uxorem duxisti, an non?

Wordenas. Non nisi productis testibus.

Montanus. Quid tergiversando usque adeo testes provocas? satis sit merito, nos id tibi criminis impingere (4).

---

(1) *In margine* : Cur impunita adulteria.
(2) *Idem* : O religio!
(3) *Idem* : Matthaei, 7.
(4) *Idem* : Atticae scilicet fidei magistros.

Wordenas. Ergo ne fisci parteis vobis sumitis?

Montanus. Imo. Ego enim te postulo contracti matrimonij. Intellextin?

Wordenas. Vah, monstrum mihi datis fiscaloiudicem (1).

Montanus. Quid si famulus ille meus fiscum agat, ego iudicem?

Wordenas. Non prohibebo. Accedat fiscalis famulus, accusatoris partes suscipiat. Eho tu, fiscus cum sis, quod mihi crimen intentas cedo? Ecce elinguem fiscum, et vel magis mutum pisce.

Montanus. Sine, ego pro ipso dicam.

Wordenas. Non sinam, inquam; aetatem habet, loquatur ipse.

Montanus. Atqui ipse confessus es coniugium tuum antea: quid confessa negas?

Wordenas. Ad eandem reditis cantilenam. Quid si latrocinatum me vel poenae metu, vel carceris taedio fatear? Num credituri sitis?

Montanus. Nihil agis, nisi enim res ita haberet, coniugium tuum non fuisset Lovanium usque delatum.

Wordenas. Vah, quasi mendax fama (2) non etiam totum orbem pervolitet, adeoque concutiat. Malim pro uno quolibet famae mendacio numerari obolum unum, quam pro veris dictis dragmas decem: plus enim lucri illinc fuerit.

Duvenvorthus. An tibi excidit, mi Joannes, quod nobis non ita dudum fatebaris, cum te ex officio examinaremus?

Wordenas. Si me examinastis, iudices, et dignum morte facinus in me invenistis, sententiam proferatis licebit.

Duvenvorthus. Nos neque iudices, neque criminatores tui sumus.

Enchusanus. Quid tam prolixe agis, quaeso te?

Wordenas (3). Si mihi fidem datis, quod causam meam iudicaturi sitis, non secundum traditiones vestras aut hominum constitutiones, sed iuxta Scripturae sacrae veritatem, quae omnibus omnium hominum decretis est praeferenda plusque ponderis merito habet, amplius vos non differam.

Montanus. Nihil tibi certi pollicemur; verum enimvero, si rem ingenue duxeris, iubemus te bene sperare.

Wordenas. Ego sane eam spem mihi emere nolim et cum vitae meae periculo et animarum vestrarum damno.

Montanus (4). Ego hoc dico tibi, charissime domine Joannes, me non male affectum erga te esse, ita me Deus amet: sed si perrexeris coniugium tuum tam obstinato animo pernegare, ego certe dentes meos tibi sic ostendam, ut animus tibi hinc inhorrescat (5).

Wordenas. Cum vos furetis maxime, ego Deum precabor maxime, ego Deum precabor maxime, ut patientiam mihi benigne addet in omni afflictione mea.

---

(1) *In margine*: Fiscaloiudex fiscus supposititius.
(2) *Idem*: Famae vis.
(3) *Idem*: Stipulatio aequa et bona a sophistis indigne reiecta.
(4) *Idem*: Ut blandus est simulator pessimus.
(5) *Idem*: Minae apro dignae.

Montanus (1). Per ego missarum sacra hoc tibi deiuro, me nullam facturum desuper conscientiam, si hostiliter tecum agam.

Wordenas. Hoc illud est scilicet, quod in novissimis temporibus fore praedixit Apostolus (2), « homines sui amantes, elatos, blasphemos, criminatores, immisericordes, affectus nescios, habentes quidem speciem pietatis, sed virtutem eius abnegantes. »

Montanus. Quod nos fingis duros, immisericordes et inclementes, id non est (3): nam vultum nostrum tibi in hoc pervertimus, ut omnibus modis tentemus, si qua tandem ratione queamus tam rigidum et prefractum animum emollire, non ad perdendum, sed servandum te. Quare consultor tibi sim, ut ingenue respondeas, et vel uno verbo dicas quid feceris, quid non.

Wordenas. Nunquam evincetis mihi ductam unquam uxorem. Quis coram Deo sim, nihil ad vos attinet.

Duvenvorthus. Vide autem ne tuo ipsius sorex iudicio prodaris, neve autographo tuo contradicas (4); alioqui urgeberis ad agnoscendam manus tuae scripturam. Quamobrem satius est, ut coniugium quod adijsti, fateare, deinde Scripturis factum tuum (quoad quidem poteris) defendas; id ego tibi monitor sim.

Wordenas. Equidem credo te sedulo agere, mi domine, ut res mea non male habeat: quare non gravor tuis consilijs acquiescere. Quod si iustitiam tueri, et me innocentem servare ac vindicare ab iniuria, ut consules estis, non detrectabitis, si modo causam hanc meam iustam, facilem, vindicabilem tam Scripturis quam rationibus probavero, nihil eorum quae rogabitis, vos celavero.

Duvenvorthus. Defendemus te in his quae iuris sunt (5).

Wordenas. Age, age, quando huc me vocat Deus in animi mei penetralibus: vocat etiam vestra fides data, circuitione nulla amplius usurus sum. Quare ingenuam accipe rei totius confessionem (6). Duxi, fateor, uxorem mihi, sed clam, et absque arbitris : sed iure duxi.

Montanus. Quonam id iure, quaeso, divino an humano?

Wordenas. Si non humano, certe divino : ut hac scilicet via immoderatam carnis ustionem evaderem, et scortationes evitarem.

Montanus. Itane licere dicis sacerdotibus, cum sese coelibatus voto astrinxerint, uti contrahant matrimonium?

Wordenas. Quidni, si urantur? cum melius sit nubere quam uri, teste Apostolo (7).

Montanus. Hoc quidem Apostoli dictum, de sacerdotibus et votarijs minime est accipiendum (8).

---

(1) *In margine* : Salutis suae aram adiurat homo sanguinarius.
(2) *Idem* : Secundus Titulus, 3.
(3) *Idem* : Melle litus gladius in Pistorium stringitur.
(4) *Idem* : Fassus quidem fuerat prius Wordenas, non suum coniugium, sed sacerdotem fieri posse coniugem.
(5) *Idem* : An id praestiterint, exitus dedit.
(6) *Idem* : Pistorij confessio.
(7) *Idem* : Prima ad Corinthinos, 7.
(8) *Idem* : Glossema sophisticum.

Wordenas. Mirum vero vos istam commentari exceptionem, cum Spiritus sanctus Scripturarum author neminem inde excipiat, sive Nonnum sive Nonnam, quando diserte adeo dicat Apostolus : « Unusquisque suam uxorem habeat propter scortationem » : nisi homines non sint votarij nostri sacerdotes, ut hoc Apostoli dictum nihil ad illos pertineat.

Enchusanus. Alia longe est ratio eorum qui voverunt castitatem quam laicorum.

Wordenas. Num igitur solis laicis scripta est ad Corinthios epistola?

Montanus. Ea semper Scripturae mens est (1), ut ubicumque loquatur de coniugij iure, inde semper exemptos velit sacerdotes.

Wordenas. Quis eam tibi Scripturae mentem revelavit, cum nusquam sit literis sacris expressa? Nihil addendum, nihil demendum est verbis et praeceptis Dei. Qua igitur authoritate, imo temeritate potius audetis hic pro vestra libidine indigne adeo Scripturas torquere? Equidem Christum habeo coniugium mei consultorem, qui vult, ut qui possit capere coelibatus verbum, is capiat (2). Id si convertas, erit, ut qui capere nequeat, ne capiat. Qua libertate fretus uxorem, fateor, duxi, recogitans id quod res erat, quodque magno labore animi expertus eram, non esse bonum hominem esse solum, hoc est agamon, opus habere adiutorio simili ipsi, nimirum coniuge (3). Qua ratione quid potest clarius dici?

Montanus. Si tantum voluisses, facile tu quidem potuisses continenter vivere.

Wordenas. Quinam, quaeso, potui melius sistere naturae fluxum, quam mulierculae contubernio? quam scortationis fugiendae ergo mihi sumpsi. Interim non opinor in multis monachorum collegijs quemquam reperiri (4), cuius ingenium magis refugerit vel a puero mulierum convictu, quam meum. Taceo quantum sudarim ac laborarim, ut continenter viverem. Sed evenit mihi quidem, ut quo magis insisterem, hoc acrius concupiscentiae malum mihi invalesceret.

Rosemundus. Quibus porro remedijs tentabas huic malo obviam ire?

Wordenas. Quibus id genus daemoniorum expugnari solet, immoderatis ieiunijs, vigilijs, inedia, precationibus assiduis et improbis laboribus : ut ne addam, dum me sic torqueo, biennium totum abstemium vixisse me.

Montanus. Haec praescisse ac praecogitasse oportuit, priusquam sacros ordines adires (5). Nunc vero sera est poenitentia.

Wordenas. Si satis me novissem, atque haec praescissem, nunquam ad hunc sacerdotum ordinem me contulissem, qui tamen ipse mihi nunquam valde placuit.

Enchusanus. Quid igitur movit te, ut sacerdos fieres?

Wordenas. Non aliud aeque atque importuna patris mei ad eam rem sollicitatio, qui me plane voluit sacerdotem fieri : partim ne videretur

---

(1) *In margine* : Futile cavillum.
(2) *Idem* : Matthaei, 19.
(3) *Idem* : Solitudo agamiae improbata. Genesis, 2.
(4) *Idem* : Naturam expellas furca, tamen, etc.
(5) *Idem* : Magistralis censura.

frustra alioqui tantum olei meis studijs impendisse : partim ut bonam muneris sui partem in humeros meos derivaret, cum aedituum ageret (1).

Montanus. Missa faciamus ista, atque ad rem redeamus. Quid ais ergo? Sacerdotem maritum posse fieri sine peccato?

Wordenas. Id sane Scriptura ipsa satis aperte pro me loquitur : cui ego terminos ponere neque volo neque debeo.

Montanus. Tu non intelligis Scripturas (2).

Wordenas. Proinde vos mihi doctores sitis, ego me praebebo docilem discipulum.

Montanus. Jura canonica, quibus iuramento obstrictus es, sacerdotibus coelibatum indicunt.

Wordenas. Facete nunc demum prodis ius summum, quo propius urgeor. Primum fateor quidem iura canonica agamiam ecclesiastico ordini indicere, qua de re non controvertitur : sed quanam divini verbi authoritate id fiat, vobis probandum relinquo; circa hoc enim omnis versatur quaestio (3). Deinde quod iuravi, etiam praestiti. Juravi enim victurum me secundum canones pro posse et nosse : nam haec est iuramenti praestiti formula. Si potuissem diutius me continere, coniugij capistrum non admisissem.

Enchusanus. Ecclesia catholica, quae Spiritu sancto regitur, multa potest suo iure disponere, etiam in ijs quae sunt praeter Scripturam : quemadmodum et Paulus eiusdem ecclesiae minister fidelissimus (4) : « Caetera, inquit, cum venero, disponam. »

Wordenas. Quod ad ritus politicos, caeremonias et moralia attinet, in his liberam esse ecclesiae dispositionem facile dono : ita tamen, ut nihil hic nobis obtrudantur articuli vice, tanquam ad salutem necessarij. Quoniam vero sacerdotum agamia nullis scripturis vere canonicis asseritur, libera maneat oportet : ita ut hinc novum fidei articulum condere ne angeli quidem e coelo queant, nedum ecclesia, quae verbo Dei regitur, non ipsa verbo imperat et dominatur (5).

Enchusanus. Tun negas ecclesiam quicquam praecipere posse sub poena peccati mortalis?

Wordenas. Imo pernego. Quam enim non potest vis humana ex filijs lucis et regni consortibus facere filios gehennae ac tenebrarum (id enim est unius Dei, qui vitae ac mortis habet imperium, superato diabolo), tam non potest ulla ecclesia, quenquam mortalium peccato mortali obstringere per suas constitutiunculas, si verbo Dei non nitantur.

Montanus. Quid? Censes ne igitur libere praevaricanda et contemnenda ecclesiae statuta?

---

(1) *In margine* : Aedituum agebat Pistorij pater : unde et Joannes Custos vulgo est appellatus.
(2) *Idem* : O doctores theologicos!
(3) *Idem* : Status praesentis causae.
(4) *Idem* : Prima ad Corinthios, 11.
(5) *Idem* : Ecclesiae authoritas non est supra Scripturas. Hinc illae lachrymae.

Wordenas. Minime gentium, si modo consentiant Scripturae, quod toties inculco.

Enchusanus. Quid de illis statutis censes, quae, quamvis sint praeter verbum, non tamen sunt contra verbum? Quod genus non pauca habet ecclesia.

Wordenas (1). In ijs etsi charitati multa tribuenda sint, non est tamen laqueus ponendus conscientijs : quemadmodum Apostolus (2) sic nobis commendat coelibatum, ut tamen nolit cuiquam laqueum injicere. Injiceret (3) autem laqueum, si quem propter suum consilium urgeret ad coelibatum : id quod vos nimis confidenter facitis.

Montanus. Mane, alia te via aggrediemur, quando hac nihil proficimus.

Rosemundus. Praesta te, quaeso, docilem magistris nostris, optime Joannes.

Wordenas. Libens quidem id fecero, si modo quid recte doceant.

Rosemundus. Ego Deum pro te ardentissime comprecabor, ut in viam rectam redeas.

Wordenas. Ubi a via recta deviavero, tum istuc precator.

Rosemundus. Orabo tamen in missae sacris die crastino. Idne gratum tibi fuerit?

Wordenas. Orato fortiter, non repugno. Novit enim Dominus hostium meorum precationem impie piam in nominis sui laudem et gloriam convertere.

Duvenvorthus (4). Domini mei, tempus est ut ad domum concedamus; inclinat enim vespera.

Montanus. Cras revertemur. Tu interea loci fac tecum omnia repules, atque mutes sententiam, nisi malis pertinax haereticus declarari. En praedixi tibi.

Enchusanus. Equidem credo supra septimam esse.

Rosemundus. Est.

Enchusanus. Vide si nocturna meditatio det tibi aliquid boni, ut recantes sententiam; alioqui non parvo te discrimini exposueris.

Wordenas. Domini voluntas fiat.

Alterius hujus congressus finis.

Postero die, amice lector, ijdem illi Inquisitores, intermissa paululum Wordenatis inquisitione, me sibi sisti fecerunt : quem Lutheranismi suspicione graviter laborare causabantur, propterea quod monachismum confutassem et eximij cuiusdam monachi apostasiam epistolio collaudassem. Hic, ubi depulsione criminis et ex negocij circumstantijs factum ipsum vel diluissem vel extenuassem, dilata ulteriori inquisitione, me tum quidem in carcerem remiserunt, atque Wordenatem nostrum ad palinodiam sui coniugij urgere studio sibi deinde habuere. Quem conatum cum viderent ex animi sui sententia non satis succedere, data est opera ab inquisitoribus, ut superiori

(1) *In margine* : Quatenus parendum ecclesiae statutis.
(2) *Idem* : Prima ad Corinthios, 7.
(3) *Idem* : Injicere laqueum conscientijs quid.
(4) *Idem* : Hic tabulas suas et chartas reponit scriba.

confessioni quosdam alios articulos superaddendos elicerent, ne coniugij tantum ratione hominem alioqui et vitae et nominis inculpati, sed et haereseos condemnarent. Ubi nolim te latere, charissime lector, non omnia quae sequenti dialogismo inferentur, uno hoc die acta fuisse : sed ex omnibus, quae varie post secuta sunt, colloquijs et inquisitionibus, haec quae modo dabimus esse excerpta memineris, atque in hunc tertium congressum congesta, ne si singula ordine scriberentur, pleraque nobis ad nauseam forent repetenda : cum non parum multa nugaciter admodum in posterioribus congressibus ab inquisitoribus recocta fuerint. Quare hic tertius tibi congressus esto, sed ex multis conflatus.

[*Derde ondervraging, 12 Juli 1525 en volg.*]

Tertius congressus.

Montanus. Quid, domine Joannes? recogitasti in animo omnia, quae tibi heri abiens mandaveram?

Wordenas. Accurate omnia.

Montanus. Quid ergo animi est tibi?

Wordenas. Nunquam eque ac modo quieto animo fui.

Rosemundus. Num sensisti in corde tuo precularum mearum vim et energiam? Hodie enim, cum rem divinam facerem, ardentibus votis Deum pro te sum comprecatus. Sensistine?

Wordenas. Non sentiam quid possit boni viri precatio? (1) Mente nimirum optima sum.

Montanus. Euge, bene habet. Paratus igitur es revocare omnia, nonne?

Wordenas. Quaenam omnia? (2)

Montanus. Perij, ad ingenium redit. Errores tuos, pessime.

Wordenas. Non erravi, quod sciam, in ratione fidei meae vobis data.

Enchusanus. Non errasti? Primum parum pie sentis de constitutionibus ecclesiae, quas, ut inobedientiae filius, uxore ducta, contempsisti illiberaliter; quod quidem ferendum adhuc esset et poenitenti remittendum, nisi hoc ipsum licere tibi iure divino pertinacissime contenderes. Idne errare est? (3)

Wordenas. Equidem coniugium meum plausibilibus primum rationibus, deinde et evidentissimis scripturis et exemplis asserui et confirmavi, quibus omnibus si nihil apud vos profecero, animam adhuc unam reliquam habeo : quam nihil gravabo, Deo propitio, postremo loco profundere (4) : ut sanguine scilicet meo confirmem quod Scripturae authoritate asserui. Praeter hanc animam nihil amplius habeo, quod pro Evangelij gloria vindicandae veritati impendam. Hoc ubi factum fuerit, non erit quod mihi exprobretur, spero, in summo illo Christi examine, quasi vitam meam ipso Domino habuerim chariorem.

Montanus. Vide autem, ne nimis calidum sit hoc tuum consilium et propositum. Neque inducas animum tuum, velim, nos sanguinem tuum sitire; quin

---

(1) *In margine* : Ironia.

(2) *Idem* : Lupi hiantis in morem delusi inquisitores.

(3) *Idem* : Epilogus.

(4) *Idem* : Constantia martyris.

hoc optamus potius modis omnibus, ut ad gremium matris ecclesiae redeas (1).

Wordenas. Quam me salvum optetis, id re ipsa declarabit. Nunc porro aliter affectus non sum, quam audivistis.

Rosemundus. Ah, mi fili, propitius sis tibi; det tibi Deus aliam mentem, precor.

Wordenas. Imo potius optem vobis aliam mentem dari, quo desistatis non modo Evangelium persequi, sed nos quoque verbi divini testes neci dare.

Montanus. Tu nimis altum vis sapere; noli inniti prudentiae tuae.

Wordenas. Equidem prudentiae meae, in hoc praesertim negocio, non innitor, sed petrae soliditati, hoc est Christo, plane adhaereo : a cuius verbis discedere ne in morte quidem animus est.

Montanus (2). Quid? nihil te movent orthodoxi Patres, nihil ecclesiae sanctae authoritas, nihil conciliorum decreta, nihil consensus populi, nihil tot saeculis receptus et probatus bene agendi usus? num unus plus sapis omnibus? Adversus haec omnia sentire, an non inniti est prudentiae propriae?

Enchusanus. Prae te solo scilicet errabunt omnes?

Wordenas. Etiamsi angelus a coelo aliud nobis annunciaverit Evangelium, quam quod ab Apostolo accepimus, anathema sit. Contrahendi matrimonij libertatem nobis concedit Scriptura sacra. Illam non patiar mihi eripi a mortali die. Nec contra hoc audio concilia, Patres, ecclesiae authoritatem, usum et consuetudinem : quae quidem omnia nihil praeiudicare possunt verbo Dei; quod scio a parte nostra stare.

Enchusanus (3). Age, nunc ego aperto Scripturae sacrae loco crassum tuum errorem convellam : quandoquidem non vis nisi sacra tibi proponi. Ita, inquit Christus : « Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua : et tu aliquando conversus, confirma fratres tuos. » Agnoscisne, homo, Christi servatoris nostri verbum?

Wordenas. Agnosco et veneror : quid autem censes hinc inferendum?

Enchusanus (4). Cum fides orthodoxa in Petro nunquam defecerit, consequens est, nec in Romano Pontificatu ipsam deficere posse, cui Petrus ipse per successores suos adhuc dicitur praesidere. Quicquid igitur haec Apostolica sedes decreverit, nemo orthodoxus negabit inviolabiliter servandum esse. Habes Scripturam, ad quam semper provocas.

Wordenas. O insulsos Scripturarum interpretes, in quibus etiam me pudeat theologici nominis, si sic per omnia in sacris doceant. Fides Petri, qua ille, praeter omnem carnis sensum, Christum filium Dei vivi testatus est, nunquam defecit (5), sed nec unquam deficiet, dum in orbe hoc electi erunt, qui Christi nomen cum Petro eadem fidei firmitate celebrabunt. Quid aut haec fidei stabilitas ad Papae regnum, ad Romanae ecclesiae vastitatem, ad hominum traditiones? Electis affuturus est Christus usque ad consummationem seculorum : quo dicto nihil minus quam Pontificatus ille Romanus

---

(1) *In margine* : Ut mentitur iniquitas sibi.
(2) *Idem* : Inniti propriae prudentiae.
(3) *Idem* : Parturiunt montes, etc.
(4) *Idem* : Achilleum argumentum, si dijs placet.
(5) *Idem* : Fidem Petri nunquam deficere.

statuitur. Regnum enim Dei non venit cum observatione, sive dierum aut personarum, sive locorum, temporum aut ciborum, sive etiam vestium et ceremoniarum, in quibus totus regnat Romanus Pontifex, sed intra nos est. Porro autem quod Petro dicitur : « Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos, » omnibus dicitur, qui cum Petro, Petri, hoc est, solidae illius petrae Christi per spiritum videlicet fidei confessores sunt. Unicuique enim christiano incumbit, ut fratres suos ex charitate fraterna soletur, doceat, bene moneat, in fide confirmet.

Montanus. Vah, quam male sentit hic homo de Romano Pontifice, de primatu Petri et de ecclesiae authoritate! Nisi tu quidem haec revocaveris, paucissimos intra dies ut haereticus combureris.

Wordenas. Agite, expedite rogum, ferte citi flammas; satis minarum datum est.

Montanus. Non credis fortasse tam dirum supplicium tibi imminere, et verba nostra pro fabula habes, video : ea res confidentem te facit. Sed quam non vane tibi hoc interminemur, nisi mature resipueris, propediem experieris.

Wordenas (1). Quin properatis sanguinem meum profundere, in quo et manus vestras lavetis?

Rosemundus. Ah, quam misere pestilens ista Lutheranorum haeresis te seduxit!

Montanus. Quid de te tandem statuetur? Quid de te fiet?

Enchusanus (2). Domine Joannes, cur non paululum quiddam tuam saeveritatem remittis? Concedas, quaeso, nonnihil domino commissario, qui te servatum vult, non extinctum.

Wordenas. Quid faciam autem? ut nomen Dei mei abiurem, et fidem abnegem? et in Sathanae castra proditor transfugiam? idne vultis esse authores mihi?

Enchusanus. Minime : sed ut rigorem tuae sententiae de statutis ecclesiae paululum mitiges; quod si feceris, operam dabimus ad unum omnes, ut his vinculis expediare.

Wordenas. Age, hoc adeo faciam, ut mitigem sententiam meam, quoad eius salva fide conscientiae fieri poterit. Detur mihi calamus cum charta.

Montanus. Bene habet. Eia praebeas te, quaeso, tractabilem.

Wordenas. Sed vereor ne hinc iterum aperiam fenestram captandi et illaqueandi me (3).

Montanus. Nihil est quod vereare; benigne te tractabimus, si te nobis benigne demisseris.

Wordenas. En habetis quid sentiam in genere de statutis humanis : sed ea lege hoc vobis offero, ut ne ad specialia me vocetis.

Montanus. Legatis, domine Ruarde.

Enchusanus. « De constitutionibus ecclesiae id sentio, ipsas temere non

---

(1) *In margine* : Animose et fortiter.
(2) *Idem* : Rursus blandi fiunt.
(3) *Idem* : Conticuere paulisper, dum confessionem suam conscriberet vinctus.

esse violandas, sed vel necessarias, vel laudabiles, quatenus Dei verbo non adversentur, habendas. »

Montanus. Bene est.

Enchusanus. Quid igitur sentis de vetito carnium esu in quadragesima? (1)

Wordenas. Videte, quaeso, quam cito stipulatae mihi fidei obliti, pertrahatis me ad singularia?

Enchusanus. Facile nobis responderis secundum haec tua scripta, quod placeat.

Wordenas. Si non sitis contenti hac sententiae meae notatione, en revoco quicquid modo vobis donavi.

Enchusanus. Cum dubius nobis tuus sit animus, quaenam iniuria sit, si ipsum pertentemus?

Wordenas. Nae mihi iuste a vobis semper metui, qui non nisi calumniandi ansam in me captatis.

Enchusanus. Ut nos vel maxime contenti simus, providendum est tamen, ut ijs etiam satis fiat, qui nos huic inquisitioni intendere voluerunt. Non enim nostra tantum, sed illorum quoque, et omnium orthodoxorum res agitur.

Wordenas. Pergite vobis similes esse. Laterem enim lavet, qui vos ad frugem revocare studeat.

Montanus. Cum laudabilem nobiscum praedices ecclesiae consuetudinem eiusque authoritati consentias, haudquaquam dubito, quin religio tibi sit prohibito ab ecclesia die carnibus vesci (2).

Wordenas. « Si esca offendat fratrem meum, non adducar in aeternum, ut carnibus vescar, » cum Paulo.

Enchusanus. Quid si absit scandali suspicio ac metus, pariterque tibi occasio prona incidat vescendi carnibus, num te deterrebit ab edendo ecclesiastici praecepti religio?

Wordenas. Quam astute me aggredimini.

Enchusanus. Sine, commentemur paululum.

Wordenas. Christus ipse vobis hic respondet, qui perhibet ingenue, « quod intrat in os, non coinquinare animam (3). » Et Apostolus : « Non est regnum Dei, inquit (4), esca et potus, » et item : « Esca nos non commendat Deo. » Quid? quod idem Apostolus vetat, ut quisquam nos iudicet in cibo et potu?

Enchusanus. Nihil te movent ecclesiae sanctiones, quantum ex dictis tuis colligo. Quid igitur scripsisti, statuta ecclesiae non esse violanda?

Wordenas. Ne quid erretis, adieci : « temere. »

Rosemundus. Quid sacram parasceven? an ne illam habes religiosam?

Wordenas. Audivistis, quod Paulus obiurget Galatas (5), quod dies observarent, annos et tempora.

Enchusanus. Hoc illud est quod dico : Lutherani nihil cupiunt, nisi carni indulgere.

---

(1) *In margine* : Inquisitores perfide insidiati.
(2) *Idem* : De carnium esu, Cor., 8.
(3) *Idem* : Matthaei, 15.
(4) *Idem* : Coloss., 2.
(5) *Idem* : Ad Galatas, 4.

Wordenas. Non agitur hic, o praeclare, de carnis indulgentia, sed de libertate conscientiae et veritate Scripturae. Nam, si meo palato serviendum sit, pisces carnibus praetulero. Quare quod ad cibos attinet, satis sit nobis, quod pronunciaverim charitati hic esse inserviendum (1).

Enchusanus. Interim tamen alia ratio est, cur a carnibus temperandum censeat ecclesia, ne nimium scilicet lasciviat caro nostra.

Wordenas. Caro nunquam non est reprimenda : qui enim unquam placuerunt Deo, crucifixerunt carnem cum vitijs et affectibus suis. Quid hoc ad doctrinas istas daemoniorum (ut eas vocat Apostolus) de ciborum delectu et amplectendo coelibatu?

Enchusanus. Valde timeo, ne totus sit infectus Lutheri erroribus. Quid sentis de sacramentis (2)?

Wordenas. Per omnia bene, quod sacramenta sint.

Montanus. Credis etiam septem esse?

Wordenas. De hoc alias agendum erit; nunc coniugij causa nobis tractanda est.

Montanus. Qui errat in uno, suspectus est etiam in alio.

Wordenas. Articulus sacramentarius non est meus; quare in eius defensionem non descendam.

Montanus. Saltem hoc faceres, ut intellectum tuum captivum duceres in obsequium Christi, etiam in statutis ecclesiae.

Wordenas. An non id facio, dum me totum Dei verbo accommodo?

Enchusanus. Atqui meminisse debes, quod « melior est obedientia quam victimae. »

Wordenas. Fateor; non quaevis tamen, sed mandatorum Dei, quibus « non auscultasse, quasi scelus idolatriae est, » teste Scriptura (3).

Montanus. Si diu tecum disputemus, negabis tandem, opinor, ullam ecclesiam esse, quando illi tam impie detrahis.

Wordenas. Nihil est quod istuc metuas, quando ex symbolo primo condito, insanus sit, qui non credat ecclesiam illam catholicam (4) esse sanctorum communionem. Caeterum haec ecclesia, ut Spiritu sancto regitur, ita nihil audit, nihil tradit observandum, nisi quod verbo Dei consentaneum est, ut antea quoque dixi.

Enchusanus. Credis igitur ecclesiam catholicam esse sanctam?

Wordenas. Quid ni credam, cum me ipsius membrum profitear?

Enchusanus. Non vivum opinor, sed putridum : ut cuius mandata toto animo contemnas.

Rosemundus. Quinam scire potes, si membrum sis, an non?

Wordenas. Testimonio intra me loquentis Spiritus.

Enchusanus. Quid audio? Spiritusne sanctus in te loquitur?

Wordenas. « Ipse Spiritus, inquit Apostolus (5), testificatur una cum spiritu nostro, quod sumus filii Dei. »

---

(1) *In margine* : Ad Galatas, 5.

(2) *Idem* : De sacramentis mota quaestio.

(3) *Idem* : Primi Regum, 15.

(4) *Idem* : Ecclesia catholica.

(5) *Idem* : Ad Romanos, 8.

Rosemundus. Deus bone, quam praesumptuosi sunt isti Lutherani. Ego non ausim de me dicere, quod habeam Spiritum sanctum.

Wordenas (1). Non enim credis « charitatem Dei diffusam esse in cordibus nostris, per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. » Incredulitas ista vestra diffidentes, impios et Spiritus sancti expertes facit.

Enchusanus. Cum ecclesia Dei tibi sit sacrosancta, cur non eius mandata tibi quoque sunt sacrosancta?

Wordenas. Ecclesia illa Dei, cuius Christus est caput, non fert multas leges, ut legislator ille vester Romanus Pontifex : non excarnificat conscientias, non auget damnationes, ut vos facitis.

Enchusanus. Quid? an is quoque consecraret, qui in nuda mensa et nullo cum amictu sacro et sine cereis sacra faceret praeter institutum ecclesiae?

Wordenas. Quidni liceat ad exemplum Christi coenam dominicam instituere quam simplicissime, sine ceremonijs et cereis, sine panoplia sacerdotali?

Montanus. Tu homo deterior es ipso haeresiarcha Luthero.

Rosemundus. Non est nobis spes ulla, fore ut de tam duro capite triumphemus.

Enchusanus. Quid sentis de sacramento extremae unctionis?

Wordenas. Quis nescit ritum esse ecclesiae? (2)

Montanus. Satis operae ac laboris in hoc haeretico homine convertendo collocavimus, quanquam frustra. Quare non est consilium, quando nihil agimus, ut amplius cum illo colloquamur.

Enchusanus. Et ego quoque video de eius salute plane esse desperatum.

Montanus. Ignibus et lignis adversum te posthac procedemus; atque audin?

Wordenas. Implete mensuram patrum vestrorum in me. Mortem non deprecor : quae ut mihi lucro, ita vobis perpetuo dolori fuerit.

Enchusanus. Quanquam nunc abimus, domine Joannes, datur tamen tibi adhuc deliberandi ac revocandi spacium : neque enim exequemur adversum te ullam sententiam, priusquam in carcere te adhuc semel invisero.

Wordenas. Domini voluntas fiat.

Montanus. Abeamus.

Rosemundus. Domine Joannes, ede et bibe, et ne adflictes te.

Wordenas. Animo meo non male est; edo et bibo, ut pro valetudine mea nunquam melius.

Rosemundus. Utinam aliter affectus sis!

Brunthus. Reducatur in suum carcerem.

Tertii congressus finis.

Ad pium lectorem Gulielmus Gnapheus.

Postquam haec omnia (ut diximus) acta et disputata sunt affatim, amice lector, evenit ut et fratralis ille Ruardus Enchusanus fidei suae memor, martyri nostro non ita nuper receptae, captivum in vinculis et carcere caeco haerentem inviseret, pietatis scilicet officium vultu praeferens, ut ad palino-

---

(1) *In margine* : Ad Romanos, 5.
(2) *Idem* : Ritus ecclesiae extrema unctio.

diam cum moveret. Conscensa itaque cochlea, mirum quam sudarit, quam aegre spiritum traxerit homo mollis ac delicatus, theologus nimirum : qui ut primum pedem ergastulo intulisset, paedorem et squallorem loci statim coepit indignans expuere non sine execratione tantae foeditatis. Quem Wordenas ad cancellos colloquuturus cum Theologo iam vocatus excepit, cum summa impietatis expostulatione, quod cum carcer custodiae loco esse deberet, se, qui nullum facinus morte dignum admisisset, in tam graveolenti cavea detinerent. Ruardus excusare se et blandiri modis omnibus, monereque vinctum, ut primo quoque de ijs vinculis sese extricaret, ne cogeretur diutius olentissimum illum carcerem ferre. Sed quam parum ille minis movebatur antea, tam parum nunc curat dulcis libertatis spem sibi iniectam. Interim disputatiunculam quandam injicit, sed obiter, bonus Theologus super praecepto ecclesiae, super authoritate Patrum et Conciliorum decretis. Postremo vero devenit ad consolandum vincti animum, sancte testatus ipsius se casum valde miserari. Hinc data et reddita salute, Ruardus ad cochleam festinabundus redijt, expuens et execrans haustum inibi foetorem. Porro Wordenas nidum suum repetens pediculosum et cimicibus plenum, (erant enim ibi in eodem carcere conclusi decem scurrae vagi, inter quos hic noster medius agebat, ceu facinorosorum omnium princeps) tempus captivitatis suae mira tum patientia tum pietate exegit. Apud illam enim hominum colluviem quotidianas habebat conciones, ut ferocissimos illorum animos Evangelij et Dei cognitione imbueret, atque ad contemptum mortis, quam bona pars illorum pro meritis subivit, animaret. Ubi tantum profecit, ut multi palam testarentur, se optare votis omnibus, ut cum tam pio homine oppeterent. Pannosum quendam ibi nebulonem detracto sibi amiculo vestiebat. Non semel per id tempus mihi testabatur, se id vehementer gratulari pietatis doctrinae, quod eum Scripturae articulum (ut clarum, ita et plausibile) nactus esset, quem vindicare daretur sanguinis sui profusione : unde etiam in tam arctum coegisset theologorum copias, ut nescirent quomodo ipsum vel retineant, vel amittant; quem si dimittant, convolaturos suo exemplo plurimos e sacerdotum grege ad coniugium; sin retineant, nunquam quieturam adversarijs male sibi consciae mentis Erinnyn.

Dum mensem pene totum hic haeret Wordenas, ut vel carceris diuturnitate urgeretur ad palinodiam, quam toto pectore recusabat, factum est, ut domina Margaretha Maximiliani filia, una cum provinciae praefecto domino Montigono comite ab Hogostrato, et toto adeo senatu imperatorio Hagam ingrederentur. Ibi tum nova turba data, nova inquisitio instituta. Advecti Hagam Comitis ex omnibus Hollandiae civitatibus captivi omnes, qui ob haereseos crimen vincti erant. Praesidebat autem huic renovatae inquisitioni praeses Mechliniensis magister Judocus Loveringus pertinacissimus disputator, idemque iurisconsultus bene loquax : quod ipse expertus loquor. Nam xiiij diebus mihi quoque per hoc tempus cum eodem homine et inquisitoribus res fuit acrisque concertatio, cum in fidem illi meam articulatim inquirerent. Qua de re alias agam. Cum itaque horum consessui iterum sisteretur Wordenas, (sistebatur autem identidem), nihil non agit Loveringus; instat, urget, blandus fit, furit, insanit : interim aureos montes pollicetur, et in omnes sese formas (ceu Protheus quidam) vertit, ut Wordenatis animum, qui stat ut Marpesia cautes, ad palinodiam inflectat. Verum enimvero,

ut ex uno congressu conjicias, lector, quales fuerint reliqui, non minus multi quam obstreperi (unum enim cum noris, omnes noris), postremum huius fabulae, imo tragoediae actum tibi dabimus : in quo, veluti in speculo cernas, amice lector, quam vehementer exerceat, agitet, ad postremum furia quoque quadam invadat Sathan sua mancipia, dummodo perdatur Christus, opprimatur veritas : quae ne portis quidem inferorum unquam tamen cesserit. Et haec, quam modo dabimus, postrema fuit inquisitio, in penetralibus maioris aulae apud Hagienses habita.

Consessus porro inquisitorum sic habebat praesidem Loveringus quem diximus; proxime assidebant dominus ab Angeij, dominus Assendelphus Sasbodius. Ex adverso ad orientem considebant theologi inquisitores Montanus, Enchusanus et Rosemundus. Ad austrum assidebant mensae Brunthus, procurator fiscalis, et Sandelius archigrammatheus. Nicolaus vero Dammius lictor primarius astabat, pendens a dominorum nutibus, si quid imperent. Ad septentrionem infra sedet Wordenas solus. Lege, lector, quae damus, et miserandam sophistarum caecitatem quam miseraberis, tam contra martyris nostri constantiam et fidem suspice ac venerare.

[*De laatste ondervraging, 7 September 1525.* (1)]

Interlocutores.

Magister Judocus Loveringus (2), praeses Mechliniensis, iurisconsultus.
Magister noster Nicolaus Copinus a Montibus, inquisitor, theologus.
Magister noster Rosemundus, theologus Lovaniensis.
Magister noster Ruardus Enchusanus, theologus Lovaniensis.
Joannes Pistorius a Worden, vinctus.

Assessores Inquisitionis.

Dominus noster ab Angeij (3), Caesaris consiliarius, secretioris consilij.
Dominus Gerardus ab Assendelff, eques, consiliarius Hagiensis.
Magister Jacobus (4) Sasbodius, iurisconsultus et consiliarius.
Magister Reijnerus Brunthus, procurator fiscalis, iurisconsultus.
Magister Arnoldus Zandelinus (5), archigrammatheus, scribam agebat.

Loveringus. Quae tibi nunc stat sententia?
Wordenas. Eadem quae hactenus.
Loveringus. Nondum ne revocandi ratio tibi certa existit?
Wordenas. Nondum.

---

(1) Deze ondervraging kan tot voorbeeld dienen voor al de ondervragingen, die op de derde volgden. In de *Bibliotheca Belgica G. 171*[3], staat : « *le 4e interrogatoire* », evenals in de tweede Latijnsche uitgave, die hier *Congressus quartus* geeft; maar dit is verkeerd. Zie wat Gnapheus eenige regels hierboven schrijft.

(2) Joost Laurensz, voorzitter van den Grooten Raad te Mechelen.

(3) d'Angey, lid van den Geheimen Raad.

(4) Lees *Judocus* Sasbout, raadsheer van het Hof van Holland evenals Assendelft.

(5) Arend Sandelijn, griffier van het Hof van Holland.

Loveringus. Tu quidem aut revocabis, aut ut pertinax haereticus exureris.

Wordenas. Dudum equidem obsurdui ad hoc genus minas toties mihi intentatas.

Loveringus (1). Ut ne vana putes quae dico, hoc ego tibi per equestrem meam dignitatem deiero, cras te moriturum : neque enim differes non amplius praefacta tua cervice.

Wordenas. Nundum video comportari ligna : quin piram instruitis, ad cuius mentionem mihi plane gestit animus?

Loveringus. Etiam illudis nos, nebulo?

Wordenas. Non illudo, sed inanes vestras minas rideo.

Loveringus. An putas Imperatorem re adeo tenui esse, ut non habeat qui tibi rogum instruat?

Wordenas. Neutiquam, o praeclare : quin hoc vicinum quercetum ligna nobis affatim suppeditaverit bis mille ordinis mei hominibus exurendis, si sit opus. Nihil in Caesaris Augustam dignitatem iacio. Caeterum vos nihil sathanae quidam estis : vos mihi ignes, ligna, palum toties ingeminatis, ut nihil prius ducam mihi faciundum, quam ut vos vel contemnendo vincam. Nam quod vos speratis fore, ut confessam veritatem revocando abiurem, id nihil est, nisi me Deus virtute sua (quod non faciet, spero) destituerit.

Loveringus. Quando ita animum induxisti tuum, id adeo edico tibi, in diem crastinum certissimam tibi mortem destinatam esse.

Wordenas. Age, inferatur diu ac multum mihi intentata mors, atque utimini potestate a superis vobis concessa (2). Ego interim gratiam habiturus sum Deo quam possum maximam, quod me huic diei servaverit.

Loveringus. Cras, inquam, morieris, neque sinemus te plures supervivere dies, quare, uti iudicabis e salute tua esse, fac te pares extremo supplicio.

Wordenas. Ecce me, qui in omne fatum paratus sum : una brevis hora multam quietem dabit (3).

Loveringus. Nolim speres tam momentaneum tibi tuum supplicium fore.

Wordenas. Saltem intra dimidiatum diem tyrannis vestra satiari poterit.

Loveringus. Ilicet actum est : in viam recovari non potest.

Montanus. Ipse est totus pertinax.

Rosemundus. Nos certe multa clementia in illum usi sumus : sed surdo semper cecinimus.

Loveringus. En tibi diem supremum denuncio imminere, haeresiarcha pessime, quo merito plectare supplicio. Age, age, delige tibi quempiam, apud quem scelera tua deponas.

Wordenas. Non cupio hic mihi delectum deferri.

Loveringus. Num igitur recusas et confiteri?

Wordenas. Haudquaquam, o bone. Si enim confiteamur peccata nostra, fidelis est Deus, qui promisit nobis criminum condonationem.

Loveringus (4). Quemnam cupis ergo a confessionibus tibi adhiberi? (1)

---

(1) *In margine* : Religiose.
(2) *Idem* : Imo in quartum usque diem dilatum est supplicium.
(3) *Idem* : Desperabundis similes invicem sese aspectant sophistae.
(4) *Idem* : Ut tentant virum fortem, numquid affectibus laboret.

Wordenas. Quemlibet.

Loveringus. Monachumve an secularem sacerdotem?

Wordenas. Utrum libet.

Loveringus. Quid si monachum accersamus?

Wordenas. Licet.

Loveringus. An mundanum mavis sacerdotem?

Wordenas. Nihil moror; designa te quemlibet.

Loveringus (1). Quid si magistro nostro Ruardo confiteare?

Wordenas. Age, fiat.

Loveringus. Domine magister noster, ne graveris, quaeso, huius confessionem in aurem excipere.

Enchusanus. Num detractabis mihi confiteri, fili?

Wordenas. Minime.

Loveringus. Divertite ad proximum hoc conclave.

Enchusanus. Eia secedamus. Confitere iam nunc, si placet, mi domine Joannes.

Wordenas (2). Ego ter peccator, et infinitis nominibus ira Dei dignus, fateor meam incredulitatem (qua sola a Deo seiungimur) in causa esse, ut non ita totum memet, contempta scilicet morte, in Deum projiciam, et veluti transcribam. Fateor item, me manibus pedibusque, hoc est, omnibus animi affectibus, Deo obniti solitum, ne unquam mihi satis libuerit ipsi Deo fide, proximo autem charitate inservire. Adeo enim penitus mihi insita est vis et propensio peccati, idque ex philantiae vitio, ut non sim (si me propius intuear) nisi peccatum ipsum et sordes merae : quibus a capite ad imum usque calcem sic iaceo defoedatus, imo immersus : ut si mecum iudicio contendatis, qui constitutus est a Deo iudex vivorum et mortuorum, sit me aeternis ignibus merito meo iuste adiudicaturus. Sed hoc malum mihi avertet (spero) insignis et clara Dei bonitas erga nos, qui filium suum pro nobis in mortem dedit, ut in ipsius sanguine, quem mihi aspersum gaudeo, per charismata Spiritus et lavachrum regenerationis abluantur mihi peccata mea, etiam si numerum harenae maris excedant. Haec me fides adeo securum facit, ut leve mihi sit hanc mortis umbram adire, pro certa expectatione melioris sortis, quae nos quidem vita solutus manet. Hanc mihi fidem adaugeat et confirmet, qui est super omnia benedictus Deus in saecula. Amen.

Enchusanus. Perge.

Wordenas. Haec habui, quae confiterer.

Enchusanus. Hoccine confiteri est? ubi nulla vel perstringas, vel de nomine recenseas peccata?

Wordenas. Non est leve peccatum, mihi crede, incredulitas : ob quod unum iudicabitur a Spiritu sancto mundus.

Enchusanus. Adeon nihil est peccati, quod memineris per te admissum esse?

Wordenas. Visne tibi scortationes, ebrietates, caedes, periuria, aleam, velut in digitos supputem? Atqui horum mihi conscius non sum, etiamsi in hoc iustificatus non sim.

---

(1) *In margine* : Astute.

(2) *Idem* : Confessio Pistorij.

Enchusanus. Haereses tuas in sinum meum effunderes, et item pertinaciam tuam deprecareris, nisi haec tibi non sint capitalia mala.

Wordenas. Etsi sint capitalia, in me tamen eiusmodi crimina non adverto : nisi haereticum sit tibi, a Christo nolle divelli (1), nec ab eius verbo ad humanas traditiones velle deficere.

Enchusanus. Qui se ab ecclesia alienat, separatum se facit a Christo.

Wordenas. Ab ecclesia Sathanae separari gaudeo, ut vere Christianae ecclesiae vivum inserar membrum.

Enchusanus. Nisi aliam tu mihi dederis confessionem, non dabitur tibi absolutio.

Wordenas. Si tu maxime non absolvas, est qui absolvat et condonet peccata omnia Deus.

Enchusanus. Siccine, contempta sacerdotis absolutione, contentus eris divina?

Wordenas. Quidni? Cum scriptum sit : « Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego refocillabo vos? » et iterum : « Ego sum, ego ipse sum, qui deleo iniquitates propter me? »

Enchusanus. Ne non per omnia sis Lutheranus, contempta tibi spretaque mea est absolutio? O deploratum hominem.

Wordenas. Quid faciam autem? ut invito absolutionem extorqueam, id neque possum, neque volo.

Enchusanus. Siccine mortem adire ausis, nondum tibi remissis peccatis? num metuis aeternos gehennae cruciatus? quae istaec confidentia est?

Wordenas. Non est Deus ut homo, ut non misereatur nostri. Credo et scio, in Christo Jesu repositam me habere omnium scelerum meorum expiationem.

Enchusanus. Hei, hoi (2)! quam doleo te sic alienatum manere a gremio sanctae matris ecclesiae, cuius tu claves tam superbe contemnis. Quid faciam, nescio, quidnam reversus ad dominos intro de te dicam? Nolim haec ipsi resciscant. Quare tibi parcens, haec non proferam, ne ipsorum animos iam satis ac super odio tui accensos inflammem magis atque magis.

Wordenas. Per me quidem licebit ut proferas.

Enchusanus. Atqui non expedit tibi id facere me.

Wordenas. Ego susque deque tulero.

Enchusanus. Ergone liberum mihi facis, ut omnia haec, ut hic gesta sunt, ordine denarrem intus?

Wordenas. Sic.

Enchusanus (3). An mavis taceri, ne ad odium tui hoc etiam?

Wordenas. Sive reticeas, sive proferas, nihil moror. Quis enim istis sim, quis iudicer, ne huius quidem fecero : postquam persuasissimum mihi habeam, ne infami quidem morte Deo me displicere posse. Illi enim ut vivo, ita etiam illi (quod spero) moriar.

---

(1) *In margine* : Haeresis sectio est a Christo.
(2) *Idem* : Ne lachryma, quaeso te, sycophanta pessime.
(3) *Idem* : Nova tentatio.

Pio lectori.

Haec ubi audivit, avolat intro ad inquisitorum consessum homo hypocrita, Wordenate nostro in conclavi relicto. Qui cum aliquandiu ibi solus subsedisset, expectans tentatoris sui reditum, tandem et ipse non vocatus consessum ingreditur. Ibi offendit hypocritam crocodili lachrymis (ut opinor) desperatam martyris nostri salutem lamentantem. Ut igitur assedit, quanquam iniussus, Enchusano lachrymas ab oculorum sinibus abstergente, pressisque vultibus reliquis hunc intuentibus, rogatur a praeside Mechliniensi, qui coeptam inquisitionem in hunc modum est prosecutus :

Loveringus. Quid? confessusne es?

Wordenas. Sum.

Loveringus. Et absolutus?

Wordenas Non.

Loveringus. Quid non?

Wordenas. Quia hic meus a confessionibus dedignabatur confitenti manum imponere.

Loveringus. Quid causae est, domine magister noster, quod hominem hunc non absolveris?

Enchusanus. Quia noluit rite (1) confiteri. In genere enim tantum quaedam effutivit, eludens magis quam religiose colens confitendi ritum : qui haereticis istis mos est.

Loveringus. Quid? nescis tibi moriendum esse? non audis capitale tibi supplicium imminere? Quin confiteris ergo, quemadmodum alij christiani?

Wordenas. Confessus sum, sed Illi qui exomologesim meam benignius excipit quam hic homo.

Loveringus. Siccine contemnis absolutionem?

Wordenas. Non dico me contemnere christianae ecclesiae absolutionem, quam dare deneganti quinam potui extorquere?

Loveringus. Quis ergo mortem adituro tibi peccata remittet?

Wordenas. Agnus ille Dei, qui tollit peccata mundi.

Loveringus. Quid agimus, domini mei, quid agimus?

Montanus. Prodigiosa mihi res est, quenquam mortalium tantopere indurari posse.

Rosemundus. Non est de hoc misero homine spes reliqua salutis.

Loveringus. Quid? tantone vitae huius taedio teneris, ut tibi mors ipsa hac vita tua sit optabilior?

Wordenas. Christus meus hac mea vita mihi charior est.

Loveringus. Non teneris amore parentum, nec tangeris ullo matris desiderio?

Wordenas. Quid ni? homo sum, humani nihil est a me alienum.

Loveringus. Id tamen non videtur, quando tam levis tibi est illorum calamitas; et crudelis sis oportet, qui hac tua pertinacia occasionem fortasse parentibus dederis, ut vel ad inediam vel ad laqueum adigantur. Nam ne

---

(1) *In margine* : Rite, id est ad morem papisticum.

nescias, tui odio grandaevus parens (1) aeditui munere, quod tot annos ille gessit, nunc exautoratus est. Non putas hanc iacturam mordere virum senem? Atqui hunc tu servare potis es, ne pereat, ne se doloribus maceret; taceo graviora.

Wordenas. Sunt mihi quidem chari parentes, sed charior Christus: cuius hic negocium privatis meis affectibus praeferendum duco. Ego parentes meos Deo patri commendo; illic tutissima ipsis ara fuerit, ad quam confugiant in necessitatibus suis. Neque dubito quin Pater optimus benigne eam gratiam parentibus dederit, ut meam hanc sortem (ut debent) in Domino patienter ferant.

Loveringus (2). Quid uxor? num illa tibi sedet animo?

Wordenas. Nemo carnem suam unquam odio habuit (3). Amo eam, fateor, sed in Domino; alium amorem neque ipsa postulat, neque illi debeo.

Loveringus. Ego opinor, rem multo aliter habere atque tu dicis, nam taedet, ni fallor, cum eius defecta aetate iuventutem tuam transigere. Quae causa est, quod mori malis in hac correpta religionis persuasione, quam ad triste sterileque coniugium tuum redire. Nonne rem ipsam dixi?

Wordenas. Minime gentium, o praeclare. Ego enim coniugem meam amplector pro fide coniugali ipsi et data et debita: eius amorem etiam facile posuero, siquidem ita iusserit Dominus. Ipse enim Christus suum negat discipulum, qui non reliquerit patrem et matrem, uxorem et agros, et sequatur se.

Loveringus (4). Quid si hac te captivitate eximeremus? num ad coniugem tuam redires, quae tibi occasio fuit tanti doloris ac laboris?

Wordenas. Quid ni redirem, cum ipsa sit os de ossibus meis, et caro de carne mea? Neque est enim, cur illi hanc crucem feram acceptam, non magis quam Christus patri suam mortem acceptam tulit.

Loveringus. Quid? an novo etiam gaudio exhilares, si te his vinculis solutum abire quolibet liberum pateremur?

Wordenas. Si faceretis, non esset ingratum: porro cum non facitis, non dejicior hinc animo. In omnem nimirum Dei voluntatem me versandum et rotandum offero.

Loveringus. Quid si uxorem huc accersamus? optesne cum illa affatim colloqui?

Wordenas. Optem quidem, si posset contingere.

Loveringus. Num et iugalem cum illa copulam inire iuvet, si detur? (5)

Wordenas. Phy, propudium.

Loveringus. Quid?

Wordenas. Quod me tam ineptis quaestionibus fatigatis?

---

(1) *In margine*: Joannes Custos a Worden patris nomen est: qui hanc filij sortem fortissime tulit.

(2) *Idem*: Alia tentatio.

(3) *Idem*: Ad Ephesios, 5.

(4) *Idem*: Sathanae novae oppugnationes.

(5) *Idem*: Os impudens tentatoris. Phy expuentis in terram et abominantis vox est.

Loveringus. Bono animo sis; uxor hodie e Worda huc accersitur : imo iam eam adesse audio; est quod laeteris : dabitur enim et videndi et colloquendi copia (1).

Wordenas. Ego vestris vos permitto consilijs. Quid tandem de me, de uxore et causa mea statuatis, non laboro. Consilium Domini stabit, et omnis eius voluntas fiet.

Loveringus. Cum tibi uxor omnino ducenda esset, iuniorem ducere debebas, quae tibi liberos pareret.

Wordenas. Vah, quam non deest calumniatori, quod in virtutibus etiam reprehendat? Si iuniorem duxissem, aut valde formosam, iam hoc coniugium carnis opus fuissetis interpretati. Nunc vero, cum mihi ducta sit uxor non opulenta, non suspectae, sed statae formae femina, aetateque plus quam integra, quae faecunditatis annos tamen non excedit, adhuc invenit iniquus sycophanta quod calumnietur.

Loveringus. Dixisti, ob hoc potissimum tibi ductam uxorem, quod ab uxorio congressu per carnis furorem non posses temperare, itane?

Wordenas. Dixi quod res erat.

Loveringus. Continuisti ab uxoris contractu hoc quadrimestre totum. Quod, si diutius te in carcere detineremus, nonne perpetuo cogereris coelebs vivere? Quid ergo extremam necessitatem libidini tuae praetexis?

Wordenas. Adeone vos crudelem aut plagosum facitis Deum, ex vestro eum metientes animo, ut me sinat tentari supra id quod possim? Satis mihi hactenus negocij fuit cum hostibus meis spiritualibus intus et foris, ut non etiam carnis illa petulans libido suum furorem in me exerceret. Quid, quod vos mihi cum vestris larvis et personis vincendi eratis, quibus alioqui fascinantur incauti et simplices?

Loveringus. Optem equidem ut diabolo ipsi fuisses incubus, cum primum uxorem tuam inieras : optem ut vel cum decem putidis scortis tum quidem rem habuisses, cum uxori tuae primum congredereris, tantum nobis exhibes negociorum et molestiae.

Wordenas. Phy, pudeat te tantae blasphemiae in Deum et eius institutum coniugale. Tune vir consultus, adeoque omnium consiliariorum, idque in Caesaris aula, praeses, qui tam absurda, tam obscoena et impia personas? Pudet pigetque me tui, ita me Deus amet.

Montanus. Ne incandescas tantopere, mi domine Joannes; non enim recte intelligis quid dicat dominus praeses. Nam haec eius mens est : si cacodaemoni incubuisses, si scortationes frequentasses, culpam tuam studiose submonitus, statim agnovisses. Porro ingenue culpam confitenti nemo erat veniam negaturus. Iam vero concubuisti uxori, et inconcessum thorum pro gloria ducis : tantum abest, ut culpam tuam supplex depreceris, quare et venia indignus es. Haec tua pertinacia, hoc cor poenitere nescium male habet dominum praesidem.

Wordenas. Si id genus frigidis commentis poteritis Deum iudicem illudere, non male habebit causa vestra; sed Deus non irridetur.

---

(1) *In margine* : Uxor in monasterium detrusa a mariti nece.

Loveringus. Reducatur ad suum ergastulum homo perditus ac maliciosus.

Postremi huius congressus finis (1).

[*Verhaal van Pistorius' einde.*]

Studioso lectori Gulielmus Gnapheus.

Habes, candide lector, huius dialogismi exitum : quem mihi in carcere una agenti Wordenas noster statim denarravit, quanquam paries intererat, sed ligneus: hinc minus habeas, quod de fide huius disputationis dubites. Quae vero postea evenere, quatenus vel e carcere speculari licuit, vel ab alijs bonae fidei viris gesta accepi, paucis dabo.

Ingruente iam huius diei nocte, quo haec disputata sunt, per carceris custodem, sub horam decimam, nimirum tacite, suo ergastulo educitur Pistorius, quasi cum uxore sua (quae tum quidem in aedium penetralibus aderat) colloquuturus esset. Sed eluserunt bonum virum mendacijs et falsa spe lactaverunt filij diaboli, qui pater est omnium mendaciorum. Non enim ad uxorem, sed in nervum deducitur subterraneum vir bonus, ad quem nulli prorsus dabatur diebus aliquot accessus. Ea captivitatis forma haud obscure significabant illum iam morti destinatum. Ibi vero cippo obstrictis pedibus insidet martyr noster quatriduum totum. Tentatur hic postremo eius fides, animique constantia omnifariam a magnatibus, a monachis, a sacerdotibus, a consulibus et a plebeis hominibus, quos illuc varie tentatum miserant sophistae, ut saltem ad revocandum adduceretur. Sed operam omnem luserunt omnes, nam ne ad latum quidem unguem a veritatis confessione discedere volebat. Possem hic commemorare parentis optimi Joannis Custodis senioris amicissimum cum filio colloquium (2), quem cum videret vir bonus confirmata esse fide in Deum eiusque verbum, et coniugium velle sanguine suo vindicare, ita ut mortem contemneret, neque quicquam eorum, quod ipsum ab instituto retraheret, respicere, aut supra Christum charum habere : confirmatiorem filium a se relinquere volens, iussit illum macte animo ac virtute esse, paratum se quidem Abrahami exemplo (3), filium oppido charum, utpote a quo nunquam ullam laesionem accepisset, Deo offerre. Quod patris factum mire displicuit inquisitoribus, et omnes adversarios pessime habuit. Dignus quidem labor esset, si pariter commemorarem, quonam responso unumquenque monitorem in carcere hoc quatriduo exceperit, quibusque dictis et monitis singulos dimiserit, nisi nominibus abstinerem, et res ipsa prolixum sermonem postularet. Tandem vero, cum viderent sophistae et adversariorum turba se nihil quicquam proficere, quocunque tandem telorum genere constantissimum martyrem adorirentur, victi ipsi vincere parant vel ignibus. Extruitur rogus, indicatur

---

(1) Gnapheus wist wellicht nog niet, dat Pistorius nog later twee ondervragingen heeft onderstaan. Daarvan spreekt hij echter in zijn Nederlandsch verhaal. (Zie het volgende stuk nr 379.)

(2) *In margine* : Hoc colloquium in carcere priore habitum est.

(3) *Idem* : Abrahami exemplum.

captivo suum fatum. Quem nuncium cum stupendo quodam et raro animi gaudio excepit. Tota nocte sese meditationi, sacrae lectioni et quieto aliquandiu somno dedit.

Postero autem die in extructo pro aula (1) principis amphitheatro circumsident in sedibus purpura velatis (ut conspicui omnibus essent) hinc comes Montigonus ab Hogostrate cum universo Hollandiae consulatu : illinc vero in suis ordinibus consident dominus Ridderus, suffragator episcopus idemque dominicaster. Assidebant tres abbates, viri egregie indocti et bene cucullati. Sequuntur inquisitores theologi. In medio porro orchestrae erat suggestus, in quo fortiter et flebili voce clamabat, dicam, an ululabat franciscanus quidam Leydensis, homo bis caecus, corpore nimirum et animo : hic martyris nostri paradoxa, coram astante populi corona haereseos odio acriter degravabat. Ubi ad articulum sacerdotalis coniugij ventum erat, negabat illum propter mulieris concubitum condemnari, quem quoniam contendisset Wordenas nihil habere criminis et culpae, hinc eum ad supplicium iuste rapi. Absolutam concionem, non minus impiam quam indoctam, conversa ad populum facie, Wordenas excipit apologiam ex abrupto exorsus : « Videtis, inquiens, fratres mei, quanta vi Antechristus suum illud regnum tueatur. » Et erat reliqua prosequuturus (dicturiebat enim plurima), nisi Nicolaus ille Dammius lictor primarius pro causa tentantem dicere indignanter adeo retraxisset, cum aperta interminatione publice facta, nisi sileret, obverso ligno os ipsi obstructurum. Quae vox mire movebat popularium animos ad indignationem. Paret tamen homo pius impiorum tyrannidi, tanquam ovis destinata mactationi. Sub haec prophanatur a suffragatore Jacobo Riddero : degradari vocant. Nam, adhibitis ceremonijs, panoplia sacerdotali de more exuitur, raditur et spectaculi vice proponitur. Exutus iam amictu ecclesiastico, quem ut execratum inter degradandum indigne summovebat : « Et iam (inquit) propius Christianum refero hoc meo, quamvis profano vestitu, quam paulo ante. » Mox veste gilva circundatur, sed contractiore, quam ubi corpori suo aptare conarentur : « Euge, inquit, haec mihi vestis illusioni erit cum Christo : bene habet. » Capitis quoque vertici eiusdem coloris pileum imponitur auriculare : ut morionis specie cunctis visentibus appareret. Hoc tam raro tamque novo amictu contectus, et ut mundi peripsema habitus Wordenas, hilari atque alacri vultu sententiam mortis per Dammium a libellis pronunciatam excepit. Deinde ad mortem ultro adproperat, ductori quam ducto similior. Eadem erat in vultu festivitas, idem faciei habitus ad extremum usque vitae spiraculum ipsum prosequebatur. Praetergrediens carcerem concaptivos suos fratres elata voce ad martyrion animabat his verbis : « Ecce, inquiens, fratres charissimi, pedem meum nunc posui in ipso martyrij limine : bono animo estote, ut fortissimi Christi milites, meo exemplo provocati, Evangelicam veritatem ab iniuria vindicate. » Quam vocem illi consentaneo suffragio laeti excepere, clamore et plausu e carcere palam sublato : mox ecclesiasticis cantionibus eius martyrion celebrarunt. Concinebant enim, frendentibus Christi hostibus, has gratulatorias cantiunculas : *Te Deum laudamus*, *Certamen magnum*, etc., et *O beata sanctorum martyrum solennia.*

(1) *In margine* : Aula comitum Hollandiae apud Hagienses.

Neque conquieverunt aut a cantando destiterunt hi boni viri Bernardus Monachus, Gerardus Vormarus et Gulielmus Traiectinus, donec hic martyr noster spiritum Deo obtulisset. Nam uno adeo temporis articulo tam licuit spectare Wordenatis obitum, quam audire illorum carminum finem. Haec sane triumphalis cantio adeo commovit persequutorum animos, ut postridie idem supplicium passuri fuissent, nisi adversarij omnes Wordenatis nostri martyrio multo constantissimo tantopere fuissent fracti. Sed ad Wordenatem. Is cum iam rogum conscendisset, carnificem pronum sibi factum, et quam mortem illaturus illi erat de more deprecantem, blande excipit, et fratris nomine compellatum benigne dimittit, revocato tamen illi in memoriam vaticinio, quod superiore anno Harlemi de se dederat. Denunciarat enim fore, ex animi sui praesagio, ut in lictoris manus ob rem Evangelicam olim incideret. Caeterum, ubi iam ignibus admovebatur propius, pectus ipse suum tortori aperit, ut pulverem ille bombardicum inspergeret. Mox conscensa sella, palo tergum suum arctius appressit. Cum vero sentiret tortorem maturare iugulum, oppido quam triumphanter morti suam opprobravit victoriam : « Ubi nunc est, inquiens, inferne, gloriatio tua? ubi, mors, victoria tua? Absorpta est mors in victoria Christi. » Verum enimvero, cum iugulum sibi peti a carnifice adverteret, funem quo praefocandus erat, suis ipse manibus aptabat iugulo. Hinc in coelum suspiciens : « Domine Jesu, inquit, ignosce illis, nesciunt enim quid faciunt. » Et obstrangulante tortore : « o Jesu Christe, fili Dei, inquit, memento mei, miserere mei. » Quo dicto, spiritus ille excludebatur. Quam extremam vim, quam praefocationis torturam nulla membrorum agitatio, nulla capitis concussio, nulla item oculorum inversio (ut fere fit) sequebatur, quod memorabile cum primis existit. Dixisses non nisi in amoenum quempiam somnum martyrem hunc nostrum solvi, ut vere solvebatur. Vivit enim cum Christo exutus malis omnibus, qui a christiani nominis confessione ne in morte quidem discessit. Quam virtutem nobis etiam largiatur in finem Ille, qui est super omnia Deus benedictus in saecula. Amen.

Finis supplicii.

Zeldzaam drukje, in 1546 uitgegeven te Straatsburg bij Wendelin-Rihel. — Daarvan bestaan exemplaren in de Kon. Bibliotheek te Brussel en in de Bibliotheken der Hoogescholen van Utrecht en Königsberg. — In 1649 en 1650 werd dit werkje te Leiden herdrukt, alwaar ook omstreeks dien tijd twee Nederlandsche vertalingen verschenen. — Zie ***Martyrologes protestants Néerlandais,*** deel I, blz. 291 en volg. (of ***Bibliotheca Belgica,*** in voce *Gnapheus*), waar veel belangrijke aanteekeningen te vinden zijn.

379.

1525, Juli 11-September 15, 's Gravenhage. Omstandig Nederlandsch verhaal van de lotgevallen van den martelaar Pistorius sedert zijne aanhouding tot zijnen dood, door zijnen

kerkergezel Gnapheus beschreven. — Daarin vindt men den tekst van vier ondervragingen en van drie gesprekken der inquisiteurs Nicolaas Coppin de Montibus, Godescalck Rosemond, Ruwaert Tapper van Enkhuizen, den deken van 's Gravenhage, den raadsheer Jan van Duvenvoorde en Mr Reynier Brunt, procureur generaal van Holland, met Pistorius en zijnen vader Jan Dierixsoen van Woerden, koster aldaar, benevens de vermelding van tal van andere ondervragingen. Eindelijk volgt eene beschrijving van den marteldood van Pistorius.

Een suuerlicke ende seer schoone disputacie, *welcke ghescliet is in den Haghe in Hollant, tusschen die kettermeesters ende eenen christelijcken priester ghenaemt Jan van Woorden, aldaer gheuanghen ende oock verbrant.* Welcke questien al wel ghenoteert gheweest zijn van eenen wel gheleerden man. Anno duysent vijfhondert xxv., den vijfthienden dach Septembris.

Wat macht scaden,
Ic hebt ghewaecht.

In den eersten de tafel vanden kettermeesters ende ander vanden Keyserliker Maiesteyt ter disputacien voerscreuen gheordineert int corte :

C. Meester Claes Coppijn de Montibus, kettermeester.
G. Meester Goetscalck Rosemondt, kettermeester.
R. Meester Ruwaert van Enchusen, doctoer.
D. De Decken.
Jo. Meester Jan van Duuenvoorde, raet van Hollant.
Rey. Meester Reynier, procuruer generael van Hollant.
J. Heer Jan van Woerden, gheuanghen.

[*Eerste ondervraging, 11 Juli 's voormiddags.*]

Claes. Wat hebdy liever, datwi int Duytsch spreken oft in Latijn?

Jan. Hoe ghy wilt.

C[laes]. Wat willen wy hem eerst vragen?

Goetscalc. Laet ons eerst aent principaelste vallen.

Ruwaert. Het waer beter, dat wy hem vraechden oft hy v bekende voor een competenten rechte.

Claes. Heer Jan, sult ghy ooc antwoorden op al tgene, dat ic v vraghen sal?

Jan. Ick sal v antwoorden daer ic van rechts weghen ben schuldich op te antwoorden.

Claes. Houdt v hant voor v borst als een priester, ende sweert ons hier, dat ghy ons hier van als sult die waerheyt segghen, van dat wy v vraghen sullen.

Jan van Woorden. Alsoo als ghy my tot sweeren dwinghet ende ouerheyt hebt, soo beloue ick v behoorlic antwoort te gheuen.

Claes. Siet, dit is v confessie, laestwerf by die vanden Rade ghedaen; hoort toe, ick salse v lesen.

Jan van Woorden. Mijn heeren, ick protesteer hier voor v, dat ic niet van meyninghe en ben, v luyden eenighe antwoorde te geuen, eer ick v, by een opentlijcke protestacie, die redene mijns gheloofs ghegheuen hebbe; ende dan sal ick v van als goet bescheyt doen.

Claes de Montibus. Wy en hebben met v protestacie niet te doen.

Goetschalck Rosemondt. Antwoort op tghene dat wy v vraghen.

Jan van Woorden, gheuanghen. Ick en sal v een woordeken niet antwoorden, voor dat ghy mijn protestacie ontfanghen sult hebben.

Claes Coppijn de Montibus, kettermeester. Ick segghe v, wy en willen v protestacie niet hooren.

Jan van Woorden, gheuanghen. Wat wildy dan verloren arbeyt doen?

Jan van Duvenvoorde. Laet hem protesteren dat hem belieft, want tis behoorlick.

Jan. My dunct, dat ghi comt om my te bespotten; want ghi my ymmers tot antwoorden wilt dwingen.

D[e Decken]. Ten is soo niet, en laet v niet duncken, dat wy gheeomen zijn, om v te achterhalen; mer wy soude v gaerne leeren, ende tot beter kennisse brenghen: daerom vertreet niet om ons antwoort te geuen. Heer Jan, dat ghijt verstaet, mijn heer die commissarius is hier ghecomen, ende van die Keyser gesonden, om een rechter te zijn in die sake.

C[laes]. Siet, hier is mijn commissy; besietse, en laet v niet duncken, dat wy v yet bedrieghen.

J[an]. Ick en segghen daer niet tegen, maer leest die commissy.

R[uwaert]. Leest dat puntken van v commissie, want tsoude te langhe zijn om te lesen. (*Hier wort die commissy ghelesen*). Wel, wat segdy daer af?

Jan. Ick wilt wel gheloouen, dat ghy vanden Keyser ghesonden zijt.

R[uwaert]. Laet dat teekenen, hy consenteert inden rechten.

C[laes]. Laet ons nv weder tot ons propoest comen. Wat segdy tot dese v eyghen confessie?

J[an]. Ick singhe mijn oude liedeken, dat ic niet eer antwoorden en sal, voor dat ghy die protestatie mijns gheloofs sult ghehoort hebben.

Jo[Jan van Duvenvoorde]. So segtse ons.

[Jan]. « Ick, Ian van Woorden, protesteer hier openlick voor v. » (*Hier beginnen si te lachen*). Wat is dat ghy lacht, ende met my spot? Een goet rechter behoort medeliden te hebben met een misdadighen (so ghy mi houdet). Ende ymmers ghy luyden behoort te doen als Paulus vermaent. Die cranck is int gheloof, die sout ghi opnemen, ende meer gheneycht wesen om die gheuanghen te ontslaen, dan te verdoemen.

D[e Decken]. Neen, heer Jan, die heeren en lachen om v niet; maer si willen v vromelic hooren spreken, ende doen dit slechs wt eenderley lichtuaerdicheyt.

Jan. Nv wel aen, ick sal weder beghinnen. « Ick, Jan van Woorden, protesteer voor v, mijn heeren ende commissarien, als dat ick niet van meninghe en ben, yet te defineren. »

R[uwaert]. Ha ha, wilt ghy defineren? wie soude v definicie ontfanghen willen? Wat een properen clerck is dit?

J[an]. Ic en wil een woort niet meer spreken, want ghi alleen wt zijt om my te bespotten.

Jo[*Jan van Duvenvoorde*]. Gaet voort met dat ghy begonnen hebt te segghen.

J[*an*]. « Ick, Jan van Woerden, protesteer, etc., dat ick niet van meeninghe en ben yet te defineren, dat in die heylighe Scrift niet en is wtghesproken. »

Ru[*waert*]. Langt my den Bibel; wat dunc, salmen die Schriftuer alleen ghebruycken ende gheloouen? ymmers staet hier int werck der Apostelen, dat Paulus Ciriam ende Filotiam door ghegaen heeft, ende gheleert te onderhouden die gheboden der Apostelen ende ouderen.

Jan. Die apostel Paulus heeft dat te recht gheboden ende gheleert, want die gheboden der Apostelen quamen met die heylighe Schrittuer ouer een.

Go[*etschalck*]. Ja, maer hier staet also : « Het is goet ghedocht den heylighen Gheest ende ons, etc. » Wat dunct v van dat woordeken « ende ons »?

Jan. Het selfde dat die Apostelen doen ter tijt sloeten, dat accordeerde met die heylighe Schriftuer; want die hadden verboden bloet te eten ende dat ghestoruen was, te raeken: ymmers bewesen si in haer consilien met die Propheten, dat die heydenen mede behoorden aenghenomen te werden totten Euangelium: daerom wast van node ende die wet der liefden eyschende dat alsoo, dat deen dander also soude te ghemoet comen: daerom die hartneckige Joden, die op haer wet zeer stonden, consenteerden, dat de heydenen die besnidenis totter salicheit niet en was van noden; ende doe quamen die Joden so veel te dienst, dat si hem wachteden vant geworchde bloet, want anders daert gebot des liefdens ons niet en dwinct tot een were des wets, ghelijc wi sien dat nv de voorsproecken ordinantie der Apostelen al tot niet is; waer wt blijct, dat die Apostelen haer in haer commissien niet en hebben te buyten gegaen, die haer Cristus beueelt, segghende : « Gaet en preect het Euangelium allen creatueren, leerende te onderhouden alle, dat ic v gheboden heb ende beuoelen. »

C[*laes*]. Maer siet dat xxiij. capittel wat daer staet.

J[*an*]. Op den stoel Moysi soo hebben gheseten die Scriben ende Phariseen; dat si segghen, dat doet; na haer wercken en wilt niet doen.

C[*laes*]. Hoort ghy dat wel : « Dat si seggen, dat doet, » spreect Cristus.

J[*an*]. Scaemt v dan, ghi nieuwe Scriben ende Phariseen, dat v were boos ende quaet zijn, ende contrarie der Euangelischer waerheit ende leeringhe. Oock en sidt ghi luyden op den stoel Moysi niet, ouermits dat ghi die wet Moysi niet en leert, die van God gegeuen is: twele in dien ghijt dedet, wi souden naerstelick na v hooren: voorwaer aent woort Gods en behoortmen noch af noch toe te doen; mer dat ghi ghebiedt, salmen alleen doen ende houden.

R[*uwaert*]. In dien datmen alleen doen sal dat God gebiedt, so hebben die Apostelen groffelic ghedwaelt.

J[*an*]. Hoe dat?

R[*uwaert*]. Want haer was voorgeleyt een forme des doopsels om te doopen inden naem des Vaders, des Soens ende des heylighen Gheests, welcke forme si naemals verandert hebben, dopende allen inden naem Jesu.

J[*an*]. Dat is waer gheseyt.

C[*laes*]. Wat weet ghy daer teghens te segghen?

J[*an*]. Sijt ghy meester der onderwijsen? ghy crijst ende roept ouer my al gelijc, allegerende al waert ghy verwoet; ghi brijst als woluen om een schaepken te verslinden.

C[laes]. Neen, spreect wel; dat wy doen, dat doen wy ter liefte van v; wy souden v gaerne tot beter verstant bringhen.

J[an]. Wie is soo onuerstandich, die hem een weynich inde heylighe Schrift verstaet, hy verstaet wel, dat die forme des doopsels wel accordeert inden naem Jesu met die voorgesproken woorden Cristi? Ghy hebt al een vleeschelick verstant van Gods woorden. Inden naem Gods te doopen, dat is inden cracht Gods te doopen; dat en is niet te verstaen, datmen die woorden iuyst moet wtspreken : « Ick doope v inden naem des Vaders ende des Soens ende des heylighen Geests », want dat rijck Gods en is niet in eenige sonderlinghe woorden, maer in die cracht Gods. Als nv die Apostelen inden naem Jesu doopten, om den naem Jesu priselick te maken, soo doopten si inden naem Gods, ende si en deden God gheen cleynicheyt. Dat wy God drieuoudich in personen ende eenuoudich int wesen onder eenen naem eeren, het sy des Vaders oft des Soens oft des heylich Geests aenroepen oft grooten, dat is gemeen inder Scriftueren. Anders als wy den Vader op des Vaders naem aenroepen in ons dagelicx gebet, sou souden wy achteruolghende v argument schijnen die persone des Soons ende des heylighen Gheests te vercleynen, ende wy en souden dan ooc niet verhoort worden, want wy (na dat v reden luyden) inden naem des Soens niet en bidden, want wi Jesus naem niet en noemen. O blinde meesters!

D[e Decken]. De heeren vragen al dit, oft ghi niet en wilt gheloouen dan alleen die heylighe Schrift?

J[an]. Neen ick, niet een letterken.

D[e Decken]. Ist dan onbehoorlic te ghelooucn yet, dat met die heylighe Scrift niet wtgesproken is?

J[an]. Ic en ghelooue gheen Scriftuere als noetsakelic tot onse salicheyt dan der heyligher Bybelen.

D[e Decken]. Waerom seyt Christus dan : « Die v hoort, die hoort my »?

Jan. Dat is recht; mer wat vossen waren dat? Dat waren de Apostelen, die Cristus wtgesant hadde als onder die woluen; so wie haer hoorde, die hoorde Cristum spreken; want si niet en waren, die haer eyghen woorden spraken, maer die gheest des Vaders sprack door haer. Ende ghy ende v ouerheeren zijt nv die woluen, die de scaepkens bijten ende veriaghen. Wy sullen v hooren als die Heer v sendt, gelijc scaepkens inden oest des Euangelijs; mer ghy hebt v vertoent te wesen ambassaten ende commissarien des Keysers, als v brieuen betuyghen; daerom en coemt dit woort Cristi met v niet ouer een : « Die v hoort, die hoort mi. »

G[oetschalck]. Ghelooft ghi alle boecken des heyligen Scrifts?

J[an]. Ja ic : alle de boecken, die ontfangen zijn van die warachtighe cristen kercke.

C[laes]. Wat weet ghi wat boecken dat ontfangen zijn oft verworpen, dan duer die determinatie van die heylige Roemsche kercke?

J[an]. Die heylighe Scrift sluyt ouer al open ende gheeft getuygenis des eenighen heyligen Gheestes, die daer in soetelic sprekende is in die ooren der gelooiighen menschen. Alleen also heeft Cristus zijn leeringe geconfirmert met Scriften; hierom want onse gheest op de Scriftueren grondelick valt ende daerwaerts getoghen wort, so gelooucn wi; ende omdat wi gelooucn, so spreken wijt ooc, seyt Paulus, als ooc die Propheet seyt : « Ic hebbe gelooft; daerom heb ic ooc gesproken. »

R[uwaert]. Hoe comet dat by, dat ghi die doctoren der heyliger kercken niet en gelooft ende ontfanct?

J[an]. Daer en is maer een warachtich heylich doctoer inder heyliger kercke, dat is de heylige Gheest, die ons alle waerheit leert. Ick hoor, dat ons God gebiedt, dat wi zyn geboden sullen onbeswikelic onderhouden; want wi hebben een vast woort der Propheten, als Petrus seyt, welc wy behooren te doen. Ende dat woort en is een yeghelick niet onderworpen, maer door den heylighen Gheest hebben die heylighe mannen ghesproken; tot welcke scriften Cristus ons vermaent om te ondersoecken wat si van hem ghetuygenis gheuen; van anderen doctoren boecken te lesen ende te onderhouden, en hebben wy sulcken beuel oft raet niet van den Heere ontfanghen.

Ru[waert]. Ouermidts dat Cristus alle dinc heeft ghedaen volcomelic, soo heeft hy veel dinghen die doctoren naghehouwen om van haer geleert ende gheboden te worden; dat dat waer is, tuycht ons sint Jan. Daer zijn meer ander dinghen, seyt hy, die Jesus ghedaen heeft; souden die al ghescreuen worden, die gheheele werelt en soudes niet mogen begrijpen.

C[laes]. Daer staet mede also, dat Cristus meer ander teykenen heeft ghedaen, die in dit boeck niet ghescreuen en staen.

J[an]. Dat is waer, maer leest datter by staet: « Maer dese dingen zijn beschreuen, op dat ghy soudt gheloouen in sinen naem: dan sult ghy dat leuen hebben. » Hier wt blijct, dattet al beschreuen staet, soo wat ons van noden is te gheloouen om in dat leuen te comen. Cristus heeft zijn legacie ende boetschap volcomelick volbracht; aldus staet v te bewisen, waer ons Cristus tot eenighe menschen, consilia oft patres gewesen heeft, om van haer te leeren dat hy vergheten had; nv wijst ons Cristus totten heylighen Geest, die vanden Vader ghesonden is in sinen naem, om ons alle dinck te leeren ende in te gheuen al dat hi ons geseyt soude hebben, midts dien alle gheloouigen van God gheleert worden.

Ru[waert]. Wat laet ghy v seluen duncken! Weet ghy te onderscheyden wat die heylighe Gheest gesproken heeft oft te niet?

C[laes]. Wat vermeteliker volc is dit, die beroemen te hebben den heyligen Geest! Weet ghi wat die geeste Gods wil oft niet en wil?

J[an]. Die den geest Cristi niet en heeft, die en behoort hem niet toe.

Een ander. Met oorloft, mijn heeren, dat ic mede een woort spreke. Segt, heer Jan, hoe weet ghi dat ghy warachtich priester zijt? oft hoe weet ghi dat v vader v vader is? wie doet v daer sekerheit af?

J[an]. En scaemt ghi v niet aldus sotte questien te vragen? Men souder kinderen om met roeden slaen. Tis een wijt seel te gelooven sekerlic die Scriftueren Gods, (twelc wi moeten doen, in dien wy geloouige menschen willen zijn), dan te geloouen opinien ende droomen van dingen, die buyten der Scrift geleert ende geseyt worden, ist niet? Mer tgheloof op die Scrift is vriendelick totter salicheyt, maer van anderen dinghen ist vrij toe ghelaten niet te gheloouen, ende en is ooc niet van node.

C[laes]. Hoe coemtet by, dat ghy ghelooft dat ghi priester zijt? Wie heeft v priester gemaect ofte gheordineert?

J[an]. Dat woordeken « priester » is wt dat Grieex ghescuymt ende luyt also veel, als een die oudt is van iaren; daerom en ben ick noch gheen

priester. Maer om op v vraghe te antwoorden, die bisschop heeft my een ghenaemt priester gheordineert.

C[*laes*]. Gheloeft dy wel, dat hi macht heeft v te ordineren?

Jan. Ja ick.

C[*laes*]. Daer en staet nochtans in die Scrift niet af, want ghy alsulcx gheen bisschop en vint, van dier name die u ghewijt heeft; hoe coemt ghy dan te gheloouen om des te doen hy die macht heeft?

Jan. Hy heeft daer toe macht vanden paus ontfanghen, om pauselike priester te maken, welcke commissie oock sonder ghelt behoort gheereghen te wesen. Dit priesterscap acht ick als een caf, want wy daer toe met ghelt gheordinneert worden; ymmers v eyghen pauselijcke rechten segghen, dattet al ketters zijn, die gelt gheuen om priester te werden; dat welcke ick mede ghedaen hebbe, ende also en houde ick mijnen priesterschap van gheenre waerden, ia oock na des paus rechten, oock gheen priester en ben.

Ru[*waert*]. Hoe salmen dan die priesters maken?

Jan. Die priesters en mach niemant maken; maer dienaers des ghemeynts salmen kiesen, achteruolghende die insettinghe der apostelen, als ons die heylighe apostel Paulus scrijft.

Ru[*waert*]. Wilt ghi dan segghen, dat alle christen menschen priesters zijn?

Jo[*annes*]. Wat bescheyt is dat? Moeghen alle menschen wel misse doen, doopen, ende die sacramenten ministreren?

Ruwaert. So sal die weerelt op stelten gaen ende die menschen sullen altijt ouer een hoop legghen, want elcx salt willen doen.

Goetschalc. Daer staet gheschreuen, dat alleen die van Leuijs geslachte waren, die waren tot die priesterlijcke staet geroepen.

Jan. Hoe crijt ghy aldus luyde alle gader ouer my? Ghy tiert al, oft ghy waert brysende leewen! Laet een alleen spreecken met bescheyt, soo mach ick v bescheydelick antwoorden. Ghy wilt my altijt met crijten en roepen verdoouen.

C[*laes*]. Sijn wy dan allegader priesters?

J[*an*]. Ick salt v wel segghen, wilt ghi my hooren. Aldus spreect God die Heere: « Al aertrijcke behoort mij toe, ende ghy sult my een priesterlic rijc zijn, ende een heylich volc zijn ». Hier en spreect hy niet alleen die Leuiten toe, maer alle die gheslachten van Israel, daer Petrus ooc af schrijft tot ons allen: « Ghy zijt dat heylich volc, ende een coninclick priesterschap ». Hier mede en wil ick niet seggen, dat si allegader terstont sullen preken, ende den dienst der gemeynten sullen aenueerden; want niemant en behoort die eer van hem seluen aen te nemen, dan die daer toe gheroepen wort, als Aaron; maer ic seg, dat wi altesamen ghenieten des priesterscap Cristi, ende dat priesterscap des Wets in Cristo voleyndt is; want wy moeten nv God op offeren die steruinge ons ouden Adams als een bequaem offerhande, so moghen wy ooc voor malcanderen bidden door die wet des broederlicken liefden.

R[*uwaert*]. Ghi doelt ende zijt buyten die wech.

G[*oetschalck*]. En schaemt ghy v niet alsulcken quaet bescheyt te seggen?

C[*laes*]. Hoe moecht ghi om bescheydender woorden spreken, dan dat wi allegader priesters zijn?

J[an]. Ic salt v met een grof exempel bewijsen, dat ghijt verstaet; aengaende de sceppinge des menschen, so en is onse Keyser niet meerder mensch dan ick ben; ick en sie hier gheen onderscheyt tusschen hem ende my, dan dat God belieft heeft hem tot die keyserlijcke hoocheit te kiesen oft te treeken, ende heeft my laten blijuen in mijn vernederinghe; haddet nochtans God so belieft, ic waer ooc ghenoech daer toe gheschapen om een keyser te sine.

C[laes]. Daer en is gheen ghelijckenisse by den priesterlicken staet.

R[uwaert]. Dat en concludeert niet.

G[oetschalck]. Ghi brengt ons veel gelijckenissen bi om ons te beguychelen.

D[e Decken]. Voorwaer, heer Jan, ghy doelt: laet v onderwijsen!

J[an]. Ghy zijt altesamen seer bot ende plomp, oft ghy en wilt alwillens niet verstaen; in dien ghi dese claer reden niet verstaen en moecht, so bidt God, dat hy v breeder verstant gheuen wil.

R[uwaert]. Dit is nv claer ghenoech, dat hy quaet gheuoelen heeft van dat sacrament der ordenen, twelck Martinus Luther heel verworpt.

G[oetschalck]. Waer gaen wy nv beghinnen?

Ru[waert]. Laet hem zyn protestacie veruolghen; daer wt sullen wy een oorsaec hebben om te vraghen.

J[an]. Ghy cont nochtans qualic verdraghen oft toeuen, tot dat ic al gheseyt hebbe, oft ghy valt terstont in mijn reden. Nu, hoort mijn protestacie. « Ic, Jan Van Woorden, protesteer, dat ick niet van meyninghe en ben yet te defineren oft herdneckelijcken te segghen, dat niet claer wtghesproken is in die heylighe Scrift, also verstaen wesende als die heylighe Gheest, diese self gesproken heeft, verstaen wil hebben; om welcke Scrift te beduden, so behoortmen te besigen die selfde woorden, daer die selfde Scrift mede ghesproken is; in alle ander dinghen gheloof ick wel al wat die gemeyne heylighe kercke ghelooft. Noch protesteer ick, dat ick niet en wil antwoorden, dan op dat ghene, dat ghi my wettelic ouerkennen cont. Ende ick vermaledie ende verworpe alle dwalinghe ende leeringe ende ketterien, die teghen twoort Gods zijn; met welcken gheloone ick begheer te leuen ende te steruen. »

C[laes]. Wt dese protestacie blijct noch ghenoech, dat [ghy] die doctoren der heyligher kercken niet en ghelooft.

Jan. Ghy singt al v oude liedeken; ick wil met allen doctoren scriften ende ooc met v luyden scriften geloof ick, waer in ghy met die heylige Scrift accordeert.

C[laes]. Dat is wel! Hout die meyninghe, soo en sullen wy gheen gheschel hebben.

J[an]. Ic en heb noyt anders gheseyt; waert, dat ghy wel op my ghesint waert, ghy soudt my wel verstaen hebben ende mijn woorden wel af nemen.

C[laes]. Soo hebdy noch in waerden, na dat ic hoor, die schrift der doctoren ende die insettinghen der Vaderen, ist niet also?

J[an]. Dese questie besluyt al te veel seffens, dan dat ick v met een slecht antwoort souden moghen betalen; ghi smeert v messen al met honich.

Ru[waert]. Heer Jan, dit vraecht v onse meester, oft ghy oock gheuoelen hebt, datmen die constituten der heyligher kercken onderhouden sal? te

weten, oft men ooc vasten sal, vieren, biechten ende ten sacramenten gaen, beloften na die ordinantien ende vsancien der heyligher kercken?

J[an]. Ic en geloof die doctoren noch menschen insettinghen niet, dat ick daer af salicheyt waen te ontfaen, als ick van die heylige beloftenisse der Scrifturen wel doe.

Ru[waert]. Maer nv ist ooc also, dat die heylige Scrift ons gebiedt ende leert, van vasten, vieren, biechten, misse te doen, die ons een gebodt zijn gheworden, door die autoriteyt de[r] Vaderen ende des heyligen kerck.

J[an]. Ghy sleypt alsoo veel articulen ouer hoop; ick hadder eenen dach ghenoech om op elcx bysonder te antwoorden; doet my van elcx verclaringhe toter Schriftuer, daer sal ic aen lijden oft niet.

C[laes]. Ist aenghenaem te vasten? dat maect ons ymmer bequamer tot Gods dienst, gelijc als Moses, die xl. daghen gheuast heeft, doen hy by den Heere was ende de Wet ontfinc.

J[an]. Dat hoor ick wel; maer wat gaet dat die vasten aen, datmen ons om die peyne van een dootsonde ghebiedt op sekere daghen te vasten met sekere spijse, ende maer eens daghen te eten? accordeert dit vasten met die heylige Scrift? Bewijst my dat!

G[oetschalck]. Segt ghy dan, datmen niet vasten en sal?

J[an]. Trouwen neen ick; maer ick vermanen v luyden, dat ghy my die warachtighe vasten wt die heylighe Schrift bewijst; want ick en vinde gheen wtgheschevden daghen oft spijsen, ic en hoor daer van gheen bandinghen oft afsnidinghen oft correctie, die die ouertreders verdienen.

Ruwaert. Aldus moet ghijt verstaen, dattet gheordineert is van die, die God die heylighe kerc beuolen heeft, soo verre als haer dat goet dunct.

Goetschalck. Domine magister noster, dese disputatie soude ons te langhe dueren : het is beter dat wy tot ons materie comen.

C[laes]. Ghelooft ghy al, dat die ghemeyne heylighe kercke ghelooft?

Jan. En trouwen ia ick.

C[laes]. Wat gheloofdy dan van die heylige Roomsche kerck? oock dat selfde, te wetene, datmen al onderhouden sal, dat sy ghebiedt?

Jan van Woorden. Die heylighe Roomschen kercke en gebiedt niet, noch en ghelooft niet, dan dat heylighe Euangelium; daer en wil ick niet afscheyden; want si en dwinct niemant te onderhouden, dat God niet gheboden en heeft; alsoo ghenoechse my wel.

Ru[waert]. Maer ghy moet verstaen, dat die heylighe kercke met eenen wijsen ende voorsichtighen raet voorsien heeft met haer insettinghen der ceremonien, dattet volc niet als beesten oft als verwoede menschen leuen en souden; daer toe zijn ingeset die seuen ghetiden te doen, te biechten, vieren, vasten; ende waer dat niet gheboden, die menschen souden luy zijn, ende niet altoos daer toe doen; ymmers ghy merct nv alree wel, datter veel coudt zijn, ende dat die groote vierricheyt nv inder kercken niet en is, die daer plach te wesen int beghin des cristen gheloofs. Alsoo datmen nv prickelen ende sporen behoeft, om die traghe menschen voorwaerts te stueren.

Jan. Wat grouer argument brengt ghy hier by. Segget my doch, hoe moecht ghy die heylige kerck sien ende hooren yet te ghebieden op

sekere pijnen, diemen gelooft te wesen gheestelic ende verborghen? Ooc segt my, wat vruchten moeghen die menschen crigen, die wt alsulcken gebot ende bedwanck, sonder lust, sonder liefde, moeten onderhouden? want een knecht blijft int huys des Heeren niet inder eewicheyt, maer een sone. En staeter niet ghescreuen : « Die onder die wercken des Wets zijn, die zijn onder die verdoemenis, ende en moeghen God niet behaghen »? Veel te min sullen si God behaghen, die met menschen gheboden meenen God te behaghen ende te dienen; oft wilt ghy v eyghen vercoren wercken setten bouen die wercken des Wets? In dien Abraham wt die wercken des Wets gerechtuaerdich is, soo mach hy glorieren, maer niet by God. Hoe moegen wy dan glorieren in die insettinghen der menschen, of ceremonien? Ende wat vruchten sullen si ons aenbrenghen, nademael dat ons die Wet maect verdoemenisse ende vermeert die sonden?

C[laes]. Ghy doolt seer ende spreect alheel sonder reden; want, en waerder gheen wet, die de misdadighen bedwonghen van quaden wercken, hoe soudet dan in die werelt ghaen?

D[e Decken]. Men soude sonder sorch by die wech niet moghen gaen. Moorders ende roouers souden in allen weghen zijn.

J[an]. Dat is also : daer sette ick dat keysers swaert teghens. die toebehoort den onnoselen te beschermen, ende den boosen te straffen, om die ghemeente in rust ende vreden te houden; dat en gaet dit gheestelic regiment niet aen.

C[laes]. Dat bekennen wy wel, dat die goede luyden wt goetwillicheyt doen, daer die boosen toe bedwongen werden; daer en segghen wy niet tegens.

J[an]. Waerom zijt ghy so ongenadich, dat ghy een wet gheeft ouer die rechtuaerdighe ende onrechtuaerdige? Wie niet en vast, wie niet en viert, hoe dat hy sy, oft wie hy si, ghy condemneert hem als een ouertreder, ghy toont v tyrannicheyt tot inder sielen toe, ende ghy wilt daer regeerders ouer zijn.

Ru[waert]. Ist niet behoorliker, dat deen den anderen wt liefden dient?

[Jan]. Jaet, in allen manieren.

D[e Decken]. Daerom behooren die goede menschen te moet te gaen die boose menschen ende onderhoudense wt liefden, dat deen den anderen bewaert van quaet te doen.

J[an]. Ick soude oock sulcken ordinancien prijsen, als ghi die conscientien vrij ende los liet.

Ru[waert]. Wildy dan segghen, dat een priester, duechdelic van leuen, sonder conscientie een huysvrouwe soude moghen nemen, niet teghenstaende dat hy hem seluen tot eewighe reynicheyt verbonden heeft?

J[an]. Ja, warense dan reyn sonder raken van vrouwen! Soo die Schrift niemant wt ghesondert heeft, ende allen menschen vrij laet, dat en behoortmen gheen party van menschen te ontreeken; daerom is oock die priesterlike staet vry van God toeghelaten te huweliken teghen alle groote gruwelicke periculen van branden des vleeschs; want God den mensche gheschapen heeft, ende man ende wijf ghemaect heeft, ende sulcx mede ghenatuert heeft, seggende : « Wast! vermenichuoudicht! » dat hy natuerlic een treckinghe heeft tot zijn onghelike persoon, welcke scheppinghe Gods

niemant met gheenreley ghebodt of verbodt en mach verscheppen; « diet begrijpen mach, die begrijpt, » sprack Cristus.

C[laes]. Nv comen wy tot onsen propoest. Hebdy dan een huysvrouwe ghetrout oft niet?

Jan. Segt ghijt my ouer, dat ict heb ghedaen?

C[laes]. Die faem gaet seer sterck van v, dat ghijt ghedaen soudet hebben.

Jan. Ick en acht niet wat die faem seyt; die faem seyt, dat de Paus Antekerst is : ghelooft ghijt daerom voor warachtich te zijn?

G[oetschalck]. V eyghen pastoor heeft den bisschop van Ludick gheclaecht; ghi en moechts niet missaken : alle die werelt weetet te segghen.

J[an]. Ick en haddet niet ghelooft, dat ghijt rumoer vant volck so lichtelic gelooft hadt, die diewils een loghen voor die waerheyt voorsetten; daer en is niet een van onse borgheren, die dat ouer my tuyghen sal.

C[laes]. Daer en leyt niet aen! die gheestelike rechten mogen een mensche verwijsen alleen wt die faem.

Jan. Ick laet v die rechten verantwoorden met die Consilia oft si goet zijn; siet seluer toe, wat ghy doet.

C[laes]. Ick segt v certeyn, wy hebben so veel vaste ghetuyghen die van v tuyghen, ende die wy hier in oock gheloof gheuen; also, oft ghijt kent ofte ontkent, wy sullen v vrijlick totten viere daerom verwijsen.

J[an] van Woor[den]. En trouwen, in dien dat v meyninghē is, soo en ist niet van noden, dat ghy my meer vraecht. Waarom en neemt ghy my dan niet, ende laet my uerbernen, eer ghijt my ouertuycht? Vermoghen uwe rechten dat, ick ben bereyt dat te verdraghen.

C[laes]. In dien ghy v huwelic niet en wilt lijden, wi sullen v so pijnighen ende sulcken last aendoen, dat ghijt sult moet lijden.

J[an] van Woorden. Ja, hoe heerlick suldy dan texempel ende tvoorscrift Cristi nauolghen, als ghy my ter banck sult legghen, eer ick overtuycht ben van quade feyten; in dien ghy mijn rechters zijt, als ghy segt, so en behoort v niet toe my yet aen te segghen, ende dat ghy alle dinck van my wilt weten, dat is onrecht, want nae dat v eyghen rechten segghen, soo en is niemant schuldich hem seluen te beschuldighen.

C[laes]. Tes ghenoech, dat wijt weten wt tsegghen van tghemeen volc.

J[an]. Is dat een recht, soo ist goet aen een mans lijf te comen; want twee oft drie van zijn vyanden oft andere loghenaers soude al tehaest een ghemeen spraeck op werpen. Laet my eenich ghetuych voorcomen, diet ghesien heeft, dat ick yemant ghetrouwet hebbe; doet den pastoor comen, oft zijn vicecureyt : die behoort dit ymmers te weten.

C[laes]. Wilt ghi v huwelic noch ontkennen, der wie ghenoech op geinformeert zijn?

J[an]. Ic heb v gheseyt, dat ic v op die vraghe gheen antworde gheuen en sal, eer ick mijn aensegghers ende ghetuyghen sie.

C[laes]. Daer is nochtans al wat aen, dat die ghemeen man seyt.

J[an]. En zijt ghy niet wel groote tyrannen, dat ghy my by drie maenden gheuanghen hebt ghehouden sonder eenige seker informatie? Ghi segt, ghy hebt wel duysent tuyghen, ende een weet ghy my niet te noemen! Waer wort doch een houwelic gesloten sonder yemants by wesen?

C[laes]. Wy en vragen daer niet na : oft ghy segt oft ontkent, wi sullen

met v duer gaen; daerom ist beter dat ghy die waerheyt recht wt belijt, ende valt op v knyen, ende bidt om vergheuenisse; soo moeghen wy barmherticheyt thonen.

J[*an*]. Tis beter, dat ick tot alle v vragen voort aen gheheel stil swijghe met Christo, want ghy altoos meer verhart wort in v boosheyt, of in v boos opset. V tijt is nu bereit : die macht des duysternissen heeft v luyden nv te regeeren ghenomen. Mijn lichaem moecht ghy quellen ende ter doot sollen ; maer die siel heeft die hant Gods in zijn vaderlike bewaringhe : ick en sal niet vreesen vant aensicht die my haten.

D[*e Decken*]. Neen, broeder, en neemt dat soo vast niet voor v ; segt die waerheyt claer wt : ten is geen noot!

G[*oetschalck*]. In dien ghijt belijt, ten sal v niet teghen gaen! En maect mijn heer de commissaris dese moyte niet met v vertrecken ende achterhouden! Ontslaet v deser saeck!

J[*an*]. Ick en wil niet vermetel van mijn seluer spreken : ick en weet niet waer ghy my met pijnen oft persen sult toe moeghen bringhen ; maer alsoo ick nv ghesint ben, ick en sal v niet antwoorden, voor dat ick mijn beelaghers weet.

R[*uwaert*]. Antwoort mijn heer den rechter : ten sal v niet berouwen, dat ghy die waerheyt belijt.

J[*an*]. Ic en segghe niet, dat ick des niet doen en wil ; maer mijn aensegghers wil ick weten.

C[*laes*]. Ten wil aldus niet lucken ; wi en sullen een anderen wech beginnen.

Jo[*annes*]. Tis best dat wijt laten : tes etens tijt.

Rey[*nier*]. Waer sal ick heer Jan laten? Wil ick hem weder in zijn plaetse bringhen?

R[*uwaert*]. Waer is dat?

Jo[*annes*]. By die ander geuanghen priester.

R[*uwaert*]. In gheender manieren! si souden maleanderen in haer ongheloof stercken.

Rey[*nier*]. Waer sal ick hem dan brenghen?

C[*laes*]. Laet hem hier blijuen, ende slaet hem boeyen aen de beenen tot na de noen ; dan sullen wy weder comen.

Rey[*nier*]. Wat duuel! is dit niet een groote scande voor de Keyser, dat in aldusdanighen vermaerde plaetsen gheen geuanckenissen en zijn?

J[*an*]. Al en sloot ghy my in gheen boeyen, ick en soude v niet ontloopen. Sal men aldus met christen menschen leuen?

C[*laes*]. Beraet u wiselick, dat ghy nae der noen beter antwoorde gheeft.

G[*oetschalck*]. Laet ons gaen.

R[*uwaert*]. Hier moeten oock bewaerders zijn.

C[*laes*]. Bewaert ghy den gheuangen.

Rey[*nier*]. Loopt, haelt tot onsen huyse de boyen, diemen met een slot sluyt; want dese en machmen sonder smijt niet aen doen.

[*Tweede ondervraging, 11 Juli 1525, 's namiddags.*]

Disputacie gheschiet na den noen.

C[*laes*]. Hoe zijt ghy nv ghesint? hebdy alle dinc wel ouerleyt?

J[*an*]. Ja ick.

[*Claes*]. Hoe zijt ghy beraden? sult ghi ooc op onse vraghen antwoorden?

J[*an*]. Op sulcke condicien als ick gheseyt hebbe, te weten, dat ick hoore dat my yemant wat aenseyt.

C[*laes*]. Cortelick ghy sult ons berechten van dat wy v vraghen, oft ick sal v den raet ouerleueren in handen vanden waerliken rechter, om ghepijnt oft om ghedoot te worden; wy willen daer wtscheiden ende trecken wederom wech. Nv wel aen, comt, sidt hier aen mijn side.

Jan. Al dat ghy my moecht aen doen, staet my te lijden : ick gheue my tot allen lijden ouer; ghy soudt mijn rechters zijn? my dunct, ghy zijt mijn strenghe vyanden.

C[*laes*]. Ick en soude niet meer conscientie maken om v te verdoemen ende ter doot te verwijsen, dan ick werck soude maken een misse te doen.

Jan. Dat is recht, ende het behoort also; want Christus dat gesproken heeft : « Dat alle die Christus boden dooden, die sullen wanen eenen Godsdienst daer aen te doen! » Is dat Christum nauolghen? heeft Christus ooc yemant ghedwonghen in te gaen om hem te geloouen?

C[*laes*]. Staet daer niet ghescreuen : « Dwingtse om in te gaen »?

Jan. Christus en dwingt niet met ketenen, noch met vuer of branden, maer met die veelheyt der weldaden, die van hem vercondicht worden. Alsoo ooc en comt niemant tot Cristum, dan die vanden Vader ghetoghen wordt; in sulcker manieren behoortmen ooc onse vianden te dwinghen die brandende colen op thooft te legghen, dit is een lieflick ende soetlick bedwanc, nochtans is sy seer crachtich. Ghi luyden moecht ons een lichamelic ghewelt ofte bedwanck aen doen, maer onse harte en moechdy niet verscheppen, want tbehoort God toe alleen.

Ru[*waert*]. Nochtans, om dat dese ketterie is van alsulcken aert, datse als een cancker voortsprinct, cruypt ende eet meer inwerts, soo ist van node ende orbaer, datmen by tijts daer toe sie om te verdriuen, want een scurf schaep maeckter veel.

Jan. Is Christus dan een dwaes gheweest, die gheboot datmen dat oncruyt niet en soude wt royen, maer men soudet metter tarwe op laten wassen, tot den dach des oosts, tot dat quame den vtersten dach des oordels; dan sal Christus scheyden die schapen van die bocken. In dese tijt moeten si onder malcander gaen ende blijuen, maer dan sullen die enghelen wtgaen ende scheyden die boosen uut dat middel der rechtuaerdighen. Waerom treedt ghy hier in dat werck der enghelen? Paulus vermaent, datmen een ketter sal schuwen, als hy eens oft tweemael vermaent is; niet, datmen hem dooden sal oft barnen; als hy van allen menschen ghescuwet wert, soo en sal hy ymmers niet bedrieghen noch besmetten.

C[*laes*]. Paulus seyt : « *Hereticum hominem deuita, id est tolle de vita.* »

Jan. Also beghect Erasmus van Rotterdam ende ander gheleerden nv ter tijt v sotte wtlegghinge der Scriftueren, ghy die alle ketters teghen de Schrift int vier wilt werpen. Item Paulus wil, dat ghi manierlijcken sult straffen, die de waerheyt wederstaen, ter auentuer, seyt hy, oft hem God noch kennisse gaef, ende dat hy van des duuels banden uerlost werde; dit seg ick, niet dat ic my voor een ketter kenne, daer my God voor bescherme, maer ghy zijt meer ketters dan ic; die wercken gheuent ghetuych. Heeft Cristus met

yemant also geleeft als ghy met my doet? heeft hy ooc yemant in boyen gheslagen?

C[*laes*]. Cristus en hadde macht niet om te doen.

J[*an*]. Neen? ende Petrus, daer ghy segt, dat die Paus een naesaet af is, wat ghewelt of macht heeft hy gepleecht?

C[*laes*]. En hadde Petrus gheen macht? Hy dede Ananiam ende Saphiram voor zijn voeten die moort slaen.

J[*an*]. Hebdy alsulcken macht als Petrus dede, so toontse ouer mi en laet mi terstont die moort slaen : ic ben daer in te vreden; daer wt sullen die menschen mercken, oft God v vermaledidinghe in waerden heeft, ofte niet; maer nv bedeckt ghy v tyrannich hert onder den macht vanden Keyser inden naem Cristi; maer Cristus roept vrijwillighe dienaers seggende : « Wildy ingaen totten leuen, houdt die gheboden. » Maer ghy luyden roept altoos: « Indien ghy niet goetwillich in en gaet, » so roept ghi, « wy sullen v daer toe dwinghen, oft men sal v barnen! »

C[*laes*]. Cristus noch die Apostelen en hadden alsulcken macht niet als wy doen, want si en hadden gheen iurisdictie.

J[*an*]. Christus heeft oock verboden zijn nauolgers alle ouerheyt; mer die waerlike heeren domineren, mer ghi niet also. Ende doen Christus voor den rechter stont, doen bewees hy zijn macht : « Weet ghy niet, dat ick macht hebbe den Vader te bidden? ende hy sal my senden meer dan xij. legionen der enghelen. » Ende als hy segt : « Mi is alle macht ghegheuen in hemel ende opter aerden », wat blinder redenen brengt ghy by? Christus heeft zijn macht den Apostelen ghegeuen om die duuel wt te worpen, die siecken gesont te maken. Dat hy niet en hadde, hoe mocht hy dat een ander gheuen?

Ru[*waert*]. « Alle macht is van God », seyt Paulus; so is onse macht ooc van God, die wy hebben om te verwijsen v als een ketter ende doen branden.

J[*an*]. Also hadden die Joden ende Judas ooc die macht van God, om Cristum als een verleyder ende als een prince der ketteren te leueren in handen van Pilato om te verwisen ende geeruyst te werden. Zijn si daer mede van haer misdaet onsculdicht? Ic dinc wel neen si. Ooc mede siet van wien datmen eerlijcke memorien ende ghehueegenisse ghehouden heeft, die Cristo ende zijn discipulen den doot aenghedaen hebben, oft die ghedoot zijn.

Ru[*waert*]. Ghelijckent ghy ons dan by den Joden?

C[*laes*]. Segt ghy, dat wi veruolghers zijn?

J[*an*]. Wat ghy zijt, dat beteykenen dese cluysteren of boyen. Ic vraghe v consciencie, oft ghy min doet dan die Joden? De Joden hebben Christum doen vanghen : ghi hebt my doen vanghen sonder reden oft saec.

C[*laes*]. Betijcht dat de Keyser, dat ghi gheuangen zijt : wy en hebben daer gheen schult toe.

J[*an*]. Hoe proper wilt ghy v vuylken metten Keyser wt doen, ende die Keyser en sal voor v niet verantwoorden : hy sal met v willen betalen; hy heeft v dese saec beuolen, want hy en verstaet hem des niet. Waerom en ontslaedy ons dan niet, nu ghy gheen saeck in ons en vindt?

C[*laes*]. Wy en hebben daer gheen macht ouer, ende wy en vanghen ooc niemant.

J[*an*]. Ghy ghenaemde gheestelike personen, ghi ontsiet v yemant metter

hant te doden, gelijc die Scriben ende Phariseen deden; maer om den dootslach te ontghaen, soo leuert ghy ons ouer in handen vanden waerliken rechter, ende noch bidt ghy voor ons, dat men ons barmhertich wesen soude, welc bidden is een bedeete penninc waerde, ende is in effect een verdomenisse. Meent ghi ooc God een vlassen baert te maken, ghelijc ghy malcanderen doet?

Ru[*waert*]. Ghy zijt een stout boeue! Sult ghy onse meesteren also toespreken? Ghy en zijt ooc gheen groot clerck, ende wildy die doctoren straffen?

G[*oetschalck*]. Ghy moecht v wel schamen.

J[*an*]. Ic en geef my voor gheen gheleert man of doctoor wt. Hadde ick also lange iaren ter scholen ghegaen als ghy, ende al mijn leuen lanc gestudeert als ghy luyden doet ter auentueren, ic soude gheleerder zijn dan ic nv ben.

C[*laes*]. Ghy zijt een haertneckich ketter: ic en soude my niet ontsien v tot dat vier te verwijsen.

J[*an*]. Dat gheloof ick wel! ghy soudt meenen God eenen dienst daer mede te doen, so ghi waent; mer ic en acht v dreyghen niet. Och, of God mi so sterc int gelooue maecte, dat ick voor sinen naem den doot mocht steruen!

Ru[*waert*]. Ick en wilde niet, dat ic sulcs van herten waer als ghy zijt, al mocht ic daer die gantsche werelt mede winnen.

G[*oetschalck*]. So en wilde ic ooc.

J[*an*]. Ick en soude ooc om die gheheel werelt niet willen met v in dese dwalinghe zijn; want ghy dwingt my, ende ick en soude v niet willen dwinghen, al waert dat ick v examineren soude van ketterien. Ismael veruolchde Isaac, den sone der beloftenisse; maer Isaac en veruolchde Ismael niet.

Ru[*waert*]. Segt ons met een woordt cortelic: moghen die priesters wel wijf trouwen oft niet?

D[*e Decken*]. Waerom wilt ghy so node verclaren wat ghi daer af gheuoelt?

J[*an*]. Ic heb v ghenoech daer op geantwoort, ende of ic stil sweech, die Scrift seyt dat claerlic ghenoech wt.

C[*laes*]. Hebdy een wijf ghetrout of niet? antwoort ons daer op.

J[*an*]. Wie sal ic antwoorden, alser niemant en is die my yet aenseyt?

C[*laes*]. Ghi zijt genoch beschuldich: daerom sitten wi om v onschult te hooren.

J[*an*]. Ic ben ghenoech besculdicht! Van wien? Ghi zijt een rechter, als ghi segt; daerom en behoort v niet toe partije in de sake ende ooc rechter te zijn.

Ru[*waert*]. Wy hebben ooc ghetuygen ghenoech; die saecke is claer ende allen menschen openbaer.

C[*laes*]. Ghy hebt v houwelic oock selfs veel lieden te kennen ghegeuen; waerom ontkent ghy dat nv?

J[*an*]. Behelpt v dan met v ghetuygenisse der gheender, daer ic dat voor geleden heb.

G[*oetschalck*]. Gaet daer mede voort, indien dattet v ghenoech is.

C[*laes*]. Ic heb v seluer hooren spreken, dat van Gods recht een priester wel mach huwelijcken.

J[*an*]. Hier wordt ghy mijn aenseggher: gheeft nv des rechters officie ouer, oft, indien ghi rechter wilt blijuen, laet een ander claghen. Waer is v fiscus, daer ic my teghen setten mach? (*Daer en wisten si niet te antwoorden, ende sweeghen een weynich stillen*). Ic sie wel, ghy en weet niet te segghen. Laet hier een groot scauot maken, daer op wy openbaerlick voor alle tvolck sullen moghen disputeren; daer sal ick mijne saeck met schriften defenderen ende bewijsen, dat die priesteren gheoorloft is te houwelicken. Indien ic my niet en can verantwoorden, so suldy groote eere voor alle tvolck hebben, ende ick ben te vreden, dat my die ghantse ghemeente dan steenicht oft verbrant. Neemt tot v hulp alle die doctoren van Louen, Colen ende Parijs, ende alle die ghi wilt, ende gheeft my niet dan een van mijn gheuanghen broeders te hulpe, die mijn memorie int disputeren tegen v allegader wat helpt stercken.

G[*oetschalck*]. Die heylige Roomsche kerck en heeft dat voor gheen manier om also te disputeren teghen die ketters, want si al te hartneckich zijn ende souden vele menscen moghen bedrieghen met haer schoone woorden; daerom behoort men haer met vier ende vlamme te verwinnen.

J[*an*]. Die questien ende saken vant cristen geloof gaen alle cristenen aen; daerom behooren si van allen cristenen verstaen te wesen.

C[*laes*]. Wie soude dan haer oordelen ende rechter zijn? pelsers ende wevers?

J[*an*]. Die heele gemeente, die de scriften behooren te ordeelen; ghelije si die spijse smaken ende ordeelen, niet diese aendienen, maer diese aenghedient worden ende aen die tafelen sitten ende eten: so gaf Paulus te onderkennen die Corinthen, of niet dat recht Euangelium en was, dat hi haer leerde.

Ru[*waert*]. Die leecken en weten van gheen Scriftuer te segghen: si en hebben daer niet om schole ghegaen; maer dat is den doctoren beuolen wt te rechten; ende na haer segghen ende oordeelen behooren die leecken sonder wedersegghen te luysteren ende simpelic te geloouen.

J[*an*]. Die Schrift en behoeft gheen doctoren hulp te hebben, want si is self rijck ende vol van hem seluen te verclaren. Ende en wilt ooc niet sorgen, indien ick verwinder worde in de openbare disputacie, dat v yet quaets ghescien sal, want ghi moecht v met macht ende autoriteyt vanden Keyser bewaren: ende ic wil ooc op mijn knien vallen, ende voor v bidden, dattet volc v sekerlic niet misdoen en sullen, ende niet een vingher aensteken sullen, want die waerheyt te ondersoecken en is niemant verboden.

C[*laes*]. Wy willen onderhouden die manier vander Roomscher kercken, die procedeert aldus tegens die ketters; ten is niet betamelic, dat wy terstont allen leecken van allen scriften berechten.

J[*an*]. Aldus doende en suldy nemmermeer eenige ketterie wt royen. Zijn v saecken oprecht ende warachtich, soo en behoort ghy in gheen hoecken of winkelen te loopen: want die quaet doet, die scuwet dat licht, als Cristus seyt, op dat haer quade wercken niet gestraft en werden vant licht. Mer ghi soudt v al schamen voor die ghemeente te vraghen, dat ghy my hier vraecht: ghy leeft hier met ons, gheuanghen, so ghy wilt: daerom maect ghy, dattet volc meer tegen v opstaet. Ende dat ghi mij schelt voor een ketter, dat ontken ick. Wie heeft my oyt gestraft van mijn dwalinghe?

Een ketter behoortmen eerst te vermanen ij. oft iij. mael, ende dan te schouwen ende niet te bernen, als hy gheen vermaninghe hooren en wil; dat leert ons Cristus, dat leert ons Petrus ende Paulus, dat leert ons den heylighen Gheest in die Scrift sprekende.

C[*laes*]. Dat is die recht aert ende natuer vanden ketteren, dat si die Schrift wel allegeren, maer si treckense al tot haren verstant; ende om niemants wille en machmense daer af trecken, soo hartneckich zijn si; men machse niet dan metten vier verwinnen. Dat moghen wy wel in die groote vermaerde ketterien sien, als Arrius, die zijn ketterie oock met schriften pijnde te verweren : indien men hem terstont met den vier verbrandt hadde, hy en soude met zijn venijn soo veel menschen niet vergheuen hebben. Si hebben des cankers natuer, ende si weten schriften by te brenghen, die si ouerdwaers in die mont nemen, als Arrius dede, ende daer door wert so menich simpel mensch verleyt.

J[*an*]. Ten is gheen ghelijckenis van Arrius ende ons te spreken. Arrius valsch leeringhe en willen wy hier niet verhalen; maer daer wt hebt ghi een seker argument, dat zijn leeringe niet en dochten ende valsch waren, want hy met die waerlike hem seluen stercte om zijn ketterie voor te staen, ende die te veruolghen, die met hem niet houden en willen. Des ghelijcs doet ghy ooc met uwer macht; maer wy en veruolghen niemant noch en dwinghen niemant tot die leeringhe Gods ende des Euangelijs te comen, dat ghy ketterien heet. Het is ons ghenoech, dat wy cloeckelijcke vermaninghen doen des waerheyts : het behoort God toe den wasdom te gheuen; die niet gheloouen en wil aen die waerheyt, die blijft ongheloouich. Maer ghy luyden vanghet ende spant ons, ende verbrant ons. Ghy hebt gheen commissy om te vanghen, dwinghen ofte verbranden. Wat macht is v hier van God ghegeuen, daer ghy ons mede aldus tracteert?

Ruwaert. En staet daer niet gheschreuen : « Alle macht is van God »? Seyt Paulus niet : « Weest onderdanich v ouersten, al zijnse v moelick ende lastich »?

Jan. Dat en seyt Paulus niet, maer Petrus : alsoo wel kent ghy die Schrift. Onse meesters, als si hem niet met Aristoteles, Thomas Schotus ende ander dier gheliken meer behelpen en moghen, soo ligghen sy gheheel achter! Besiet doch Paulum wat bet duer, dat bidde ick v luyden; ghy sult daer wel ander bescheyt in vinden.

R[*uwaert*]. Sult ghi ons Paulum leeren verstaen? Wy hebben hem neerstigher ouerghesien dan ghy, lieue ionghe meester.

J[*an*]. Ick ghelooue wel, dat ghy Paulum wel ghesien hebt ende ooc ghelesen; mer voorwaer, ghy en hebt hem niet wel verstaen. Die kinderen segghen ghemeynlick inder scholen : Veel ghelesen ende niet verstaen, is veel arbeits om niet ghedaen.

G[*oetscalck*]. Wat segt ghy van sinte Pauwels, daer hy segt : « Alle macht is van God »?

J[*an*]. Daer schict sinte Pauwels alle waerlike ouerheyt dat swaert toe, ende niet die gheestelike ouerheyt, als pausen, bisschoppen ende prelaten; want dese, als sy gheestelick willen zijn, soo en behooren sy dan niet dan met gheestelike wapenen om te gaen of te vechten, dat is : met dat crachtich woort Gods.

Ru[waert]. Nv en verstaet ghy Paulum niet, dat hoor ick wel. Hy seyt: « Alle menschen sullen onderworpen zijn alle ouerheyt », sprekende van veel ouerheyden, te weten, van twee swaerden, des gheesteliken ende waerliken machts.

Jan. Alsulcke wtlegghinghe versiert ghy luyden wt v eyghen cop. Ghy sult Schriftueren met Schriftueren beduyden, oft anders betaelt ghi ons met looghenen ende met menschen droomen. Ons wordt gheboden onderdanich te zijn onsen ouersten, te weten : die coninghen, als die oppersten; die grauen, als van hem ghesonden, ende soo voort aen; ende dit beduyt ons Petrus. Ende also oock Paulus betuycht, dat die waerlike ouerheyt dat sweert niet te vergheefs en draecht, want hy daer mede sal straffen ende dwinghen, niet die ketters, als ghy meent, want die en behooren niet dan met dat swaert des gheestes ghestraft te worden, maar die misdadighe menschen, die oproerte maken onder die ghemeente, ende ouerlast doen, als Barrabas in Jherusalem, die ghy leuendich houdet, ende cruyst Jesum; maer dat swaert en wort nv niet ghebruyct alst behoort : die ouerspeelders en worden niet na die Godlijcke ende keyserlike rechten ghestraft; hoeriaghers, dronckendrinckers zijn al gheloorloft; die afgoderijen doen ende Gods name blasphemeeren, die en berispt men niet; vloecken ende sweeren is nv ghemeen spel; maer waer een Esdras opstaet, die de vergheten Wet ons liefs Heeren te voorschijn ende int openbaer brenghet, die is terstont een ketter, ende heeft wel duisent dooden daer mede verdient; den selfden werpt men in een sack, oft men verbrant hem, oft men iaecht hem wt den landen.

C[laes]. Dese sondaren, die ghy ons voorhout, die bekennen haer schult : dat en wilt ghy niet doen. Ghi zijt alte steylaert : daerom en behoort men v en uwer ghelijcken gheen gracie te doen. Ghi hebt een wijf ghetrout, ende ghi en wilt des niet bekennen, dat ghy daer qualic aen ghedaen hebt.

Jan. Ick vraech v consciencie, welck van tween, dat beter is ende best met dat woort Gods accordeert : dat een Priester nv by deen hoer, morghen bi dander, of altemet met eens mans wijf loopt ende boeleert, oft dat hi aen een ghetroude vrouwe houdt inden echtelicken staet?

C[laes]. Gheen van beyden en is te prijsen.

J[an]. Achteruolghende uwe woorden, soo doense qualicken alle beyde, ist niet waer? Waerom en vanghense dan niet so wel deen als dander? Ick weet dat wel, soudt ghise al vanghen, die sulcx leuen, daer en waren gheen geuanckenissen ghenoech : so veel hoeriaghers, ouerspeelders zynder inder werelt.

Ru[waert]. Dat is quaet genoech; maer ghi moet verstaen, dat si haer quade fayten niet en beroemen, maer gaerne bekennen. Ende daerom gheschiet hem ooc gracie, ende men vergeeftet hem.

J[an]. Hoe coemtet dan by, dat ghi haer sonden vergheeft, al eer si berou hebben? Indien si warachtich berou hadden, ghi soudt se van haer sonden wel afkeeren, dat si door haer berou een goet mishaghen crighen souden. Wat baet die gheueynsde biecht ghedaen? wat baet, datmen vast, ende den hypocrijt maect, als dat herte niet omme gheset en is door Gods ingheuen? Wi sien, dat si als honden, terstont als si gebiecht hebben, wederom loopen tot haer oude leuen; daer sy noyt mishaghen in haer oude leuen af en hadden, alist dat sy duysentmael metten mont segghen ende biechten, soo lieghen zij.

R[*uwaert*]. Indien si alle daghe sondighen, so biechten si alle daghen ende thoonen haer leetwesen.

J[*an*]. Also te biechten, dat is een hypocrijt te maken. Meent ghy, dat wi Gods ooghen soo lichtelic moghen bedecken, beguychelen ende betooueren, als wy die menschen doen? met een ghemaeckt aensicht lichtelic connen bedecken ende bedrieghen? Neen wy niet. Hy ondersoect ende duersiet dat binnenste der harten, daer noch bock, noch hont, noch soghe en leyt, om in te rusten, daer dat deuote biechtkint noch die deuote biechtuader niet op en letten. Machmen also met dat oorluysteren betalen, wat noot ist dan in hemelrijck te comen sonder berou?

G[*oetschalck*]. Sy en biechten alleen niet, maer bidden ooc God, dat hi hem dat vergheuen wil.

J[*an*]. Ja, ia, ic ken dat biechten ende dat bidden wel! Niet te min dat si bidden ende biechten, als ghy segt, waerom en vermaent ghy luyden haer niet tot God te bidden, dat hi in haer een nieu reyn harte scheppe, dat si voort aen reyn ende kuyschelic leuen mogen met haer huysvrouwen? Dat behooren si meer te bidden, dan dat God haer die voorleden sonden soude willen vergheuen, welcke vergheuenis si seker zijn, als si haer sonden warachtelic belien; na welcken belien behoort een nieuwe leuen aen te nemen, waer mede dan ghetoont wort, dat si warachtich leetwesen hebben van haer sonden, die nv voort aen te laten, ouermidts aennemen der contrarie duechden.

C[*laes*]. « Seuenmael op een dach valt die rechtuaerdighe, ende hi staet weder op. »

J[*an*]. Dat spreect die Scriftuer wel ende warachteliken van den rechtuerdigen: maer dat gheslecht der ouerspeelders ende boelhouders en zijn niet rechtuerdich; sy en staen ooc niet wederom op, maer si blijuen alle ligghen als verckens in haer dreck ende vuylheyt; sy en thonen gheen schijnsel van beternis, maer sy packen deen sonde op dander; sy zijn beulect ende beulecken hem altoos meer, alsoo dat si nemmermeer eens dorsten na die rechtuaerdicheyt; niettemin onse ouerste makense altesamen wel rechtuerdicht, ende sien met hem duer die vinghers; ia, God gheue oft sy niet die kerse daer toe en lichten, als si slechts haer iaerlicx tribuyt betalen: dit sietmen daghelicx gheschien ende hier lachmen om. Maer wil hem een priester dese hoermart quijt maken ende is lieuer echtlic by zijn huysvrouwe, dese is dan een ketter, want hy doet teghen des Paus insettinghen. O Babilon, Babilon! waer blijft dat Godlick beuel? ende hoe wort vermindert tghebruyck des waerliken swaerts!

C[*laes*]. Wy bekennen wel, dat sulcke misdaders mede ghestraft behooren te wesen; maer het en is alsoowel niet doende, want die menichte is te groot: het en mach alsoo niet gheschien.

J[*an*]. Dat ghelooue ick wel; want die dat corrigeren soude, doent seluer aldermeest. Tis byna groote eer gheworden, dat de ongheechte ghesellen ende papen wel boelkens hebben moeten, ende dat die gheechte personen met ouerspel haer echt breken; ende dat dese sonden niet ghestraft en worden, is dees reden, want die prince van deser werelt, den duuel, die ghenoucht hem daer seer wel mede: daer is hem groot ghewin in gheleghen; het welcke met priesters huwelicken niet. Daerom ist, dat hy nv aldus zijn kaken opent om ons te verslinden.

G[oetschalck]. Soudet ghy dan, met goeder conscientien, wel doruen segghen, dat een priester soude moghen huweliken?

J[an]. Wat wilt ghy my vraghen, als ghy my niet en wilt ghelooucn? Ick weet ghenoech om v met den woordt Gods te antwoorden; maer ghy en comt hier niet dan om slechts my te begripen.

C[laes]. Wel aen! antwoort ons dan ende laet ons hooren.

Jan van Woor[den]. Wilt ghy gheheel aen my bliuen?

C[laes]. Wy gheensins.

Jo[annes]. Laet hem doch segghen!

Rey[nier]. Ja, wy bliuent segghen aen v.

C[laes]. Neen, dat en willen wy niet doen oft toesegghen, dat wi in v sullen lijden; maer wy willen slechts weeten, waer in dat ghy dwalende zijt.

Jan van Woor[den]. So wil ic dan swijghen; ende tbroot, het welcke heylich is, en wil ick voor gheen honden werpen, de welcke my gaerne souden verscoren.

D[e Decken]. Segt ons sonder meer dralen, met een woort, oft ghy een wijf ghetrout hebt oft niet.

Jan van Woor[den]. Laet die tuygen voort comen, die my dat ouersegghen.

C[laes]. Wat vraecht ghy na tuyghen? Laet v al ghenoech zijn, dat wijt v aensegghen.

J[an]. Soo en beken ick v voor mijn rechter niet.

C[laes]. Ic segt v aen van fiscaels weghen.

J[an]. Sullen nv die rechters mijn vyanden wesen? Ick ken wel, waermen die waerheyt bestormt, datter gheen stijl van rechten ghehouden wort.

C[laes]. Mijn knecht is in die plaetse vanden fiscael.

J[an]. Laet v knecht dan hier by comen, ende beginne te beclagen. — Segt ghy, fiscael, wat segt ghy mi aen?

Fiscael. Niet.

C[laes]. Ick salt voor hem segghen.

J[an]. Dat is onbehoorlick, dat een rechter sal versieren, dat hy die gheuanghen sal op segghen: hy is out ghenoech om self te spreken ende zijn woort voren! Aldus ghinck toe int verwijsen ons Salichmakers: daer sochtmen veel valsche tuyghen, ende men condense niet vinden; ten laetsten quamen daer twee die Christum ouerloghen. Sulcx een, peynse ick, sal v fiscus zijn, die noyt van my ghesien oft ghehoort en heeft, vant tgheen dat ghy my ouersegt.

C[laes]. Het is alle man condich, dat ghy ghehuwelijck zijt; wy en behoeuen daer gheen tuyghen toe.

Jan. Waerom en neemt ghy my dan niet ende brengt my te vier?

C[laes]. Ende wy hebben van v eyghen mont ghehoort! Wilt ghijt noch versaken?

J[an]. Hebt ghijt van mijn mont ghehoort, soo en ist niet van noode, dat ghy my meer vraecht. Nochtans behoort een rechter soo lichtelick niet te gheloouen, al datmen hem seyt: si behooren daer informacie op te doen. Oft ick my vermaet te wesen Keyser van Roomen, soude ghijt gheloouen? ende oft ick seyde, dat ick seuen moorden ghedaen hadde, soude ghy my op die confessie, sonder informacie daer op te doen, verwisen?

C[laes]. Indien ghy gheen schult en hadt, die fame van v huwelic en soude te Louen niet ghebrocht wesen.

Jan. Ghelijc oft gheen loeghenachtich woort door een gheheel lantschap en soude moghen gaen! Ick hadde lieuer een penninc van elcke loghen, dan van die waerheyt een stuuer.

Jo[annes]. Heer Jan, ghy hebt laestwerft genoech by ons gheleden : ghi en moecht dat niet missaeken.

Jan. Wel aen! mijn heeren, segghet my aen op mijn laetste confessie, ende weest mijn wederparty : ick wil my daer teghen verweeren.

Jo[annes]. Wy en zijn v aensegghers niet: v eyghen woorden beschuldighen v.

Jan. Hebt ghy my gheexamineert als rechters, ende ben ick ghenoech van dat feyt sculdich beuonden, oordeelt my dan op mijn eyghen confessie.

Jo[annes]. Wi en hebben v niet gheexamineert als rechters; dan alleenlick hebben wy ondervraecht, om hier in die inquisitoer daer van te aduerteren.

Jan. Sijnder dan gheen sekere beclaghers, soo en wil ick gheene diffinicie doen.

C[laes]. Wy hebben langhe genoech verloren arbeyt ghedaen : ghy sultet ons segghen, oft wy sullen v anders tracteren.

Jan. Slaet my, stoot my, hoe dattet v belieft, ick en sal v op dit pas anders gheen antwoort gheuen ; want ghy alle wt passie spreeckt, ende mijn woorden opt alderquaetste ontfanckt. Waer ick nv by rechtuaerdighe rechters, die de heylighe Schrift gheloofden ende in eeren hilden, ick soude van als wel goet antwoort gheuen. Wilt ghy my op v gheloof toe segghen, dat ghy my niet nae insettinghen der menschen, maer nae Gods woorden sult oordeelen, ick sal alle dinck sonder achterhouden hier wt spreken.

C[laes]. Wy en segghen v niet toe! Antwoort slechs, dan sullen wy dat best doen, ende ons daer op beraden.

Jan. Ick verstae v bedriechlike harte wel : ick sal daer dat swijghen toe doen. Indien ghy my daer en bouen eenich ghewelt of persens aendoet, soo wil ick God mijnen Heere bidden, dat hy my sterckheyt ende patientie verleene.

C[laes]. Heer Jan, ghelooft my dat : ick segghe v warachtelick, dat ick gheen quaet hart tot v en draeghe, want ic wel wilde, dat ghy wel voert; maer, indien ghy aldus hartneckich blijft ende niet en antwoordt, ick sal v mijn tanden laten sien.

J[an]. Vermach dat die cristen liefde, vermacht v conscientie, doet mi alle tormenten aen, die ghy wilt : het staet my te lijden. Ic hoepe, die Heer en sal die zijne niet verlaten, die my in alle lijden bystaet.

C[laes]. Ick sweert v by die misse, die ick ghedaen hebbe, dat ick gheen conscientie en make, om teghen v met alle strengicheyt te procederen.

Jan. Dat gheloof ick seluer wel, want so zijn alle godloosen ende veruolghers des waerheyts ghesint. Also dat Paulus v lieden gheslachte wel beschreuen heeft, segghende : « Inden laetsten dagen sullen periculose tijden wesen ; want daer sullen menschen wesen, die van hem seluen groot houden sullen, ghierich, houaerdighe, lasters, niet vriendelic, sturich, schenders, verraders, onghenadich, die daer hebben den schijn der goddiensticheyts; maer zijn crachten versaecken sy. »

C[laes]. Wi en zijn hert noch onghenadich : en segt dat niet! Maer dat wy doen, dat doen wy, om v hartneckich ende straf hart te bemorwen ende te saften : daerom moecht ghi wel onbehaelt antwoorden.

Jan. Ghy en sult my niet met wettighe tuyghen ouertuyghen, dat ick een huysvrouwe ghetrouwet hebbe.

Johan[*nes*]. Hier segt ghy teghen v eyghen confessie teghen ons ghedaen. Siet, dat ghy teghens v selfs handt niet en segt, die ghy ymmers moet bekennen : daerom ist beter, dat ghy v saecken verantwoordt, soo ghy best moecht.

Jan. Indien ick mijn saeck teghen desen inquisitoer met goede schrift ende redenen defendeer, sult ghy my dan voorstaen?

Johan[*nes*]. Wy sullen v voorstaen ende verantwoorden int gheen dat reden ende recht is.

Jan. Ick sie, dat my God daer toe vercoren heuet, om dit artikel te belijden ende openbaer te maken : mijn gheest verbiet my langher te swijghen. Ick salt v claerlick wtspreken. Ick bekenne ende belie, dat ick een huysvrouwe ghetrout hebbe, maer heymelic, sonder eenighe tuyghen daer by te zijn, ende dat daerom, dat ick in gheen hoerery oft ander wiltheyt vallen en soude, achteruolghende des heylighen Apostel Paulus woordt : « Een ygelick hebbe zijn eyghen wijf, om die oncuysheyt te ontgaen, » ende voort : « Het is beter te huweliken dan te barnen. » Dat zijn ymmers claere ghetuygenissen der Scriftueren.

Claes. Ende die den ongheechten staet eewelic gheloeft hebben, moeghen die ooc wel huweliken?

Jan. Waerom niet? Paulus seyt : « Een yghelick hebbe zijn huysvrouwe » ; hy en sluyt daer niemant wt.

Ruwaert. Dat woorde Pauli is te verstaen van een yeghelick, die gheen priesters en zijn ende gheen beloften en hebben ghedaen.

Jan. Heuet dan Paulus den brief totten Corinthen alleen totten leecken gheschreuen? Dat staet v te bewijsen.

Claes. Dat is altoos die meninghe der Scriftueren gheweest, dat so waer van huweliken ghesproken wordt, daer werden die priesters wt ghenomen.

Jan van Woor[*den*]. Die meninghe der heyliger Scrifturen is niet verborghen onder der doctoren glosen ofte in die determinatien der Concilien; maer die conclusie wort ons ghegheuen doer claere ende warachtige woorden Gods, daermen of noch toe en behoort te doen, of ghy sult loghenachtich beuonden werden. Tis blasphemie teghen God, dat ghi twoordt Gods onder v goetduncken ende fantasien wilt verstaen. Den heylighen Gheest en is soo dubbel ende vernuft niet van woorden gheweest, ende Paulus en gheuoelde niet groots van hem, noch en vermet hem niet een meester bouen der Schriftueren; maer hy wil gheacht ende ghehouden wesen vanden menschen als een dienaer ende een hoofmeester der misterien Gods. Ende een hoofmeester en behoort niet wat te gheuen, dan na tbeuel zijns Heeren, ende en heeft oock niet van zijn selfs goet, maer des Heeren goet hanteert hy. Nv laet ick Paulum bliuen. Maer dat si die reynicheyt aennemen, die des begripen mogen, die begrypent, ende diet ghegheuen is. Ouermits dat ick dat woort niet begripen en mochte, soo heb ick grooter periculen willen verhoeden, ende heb die remedie ende boet ghenomen, die van God daer toe ingheset is gheweest, namelic, als die Heer seyt, dattet niet goet en is een mensch alleen te zijn, maer dat hem een hulp zijns ghelijc van noode is, etc.

C[laes]. In dien ghy wilde ende begheerde reyn te bliuen, ghi souget wel doen; maer ghy en arbeyt daer niet om.

J[an]. Dat waer een groote vermetelheyt, dat ic my seluen soude willen Gods ghauen toe scriuen. Ick wil v dat wel segghen, dat ick van natuer schouwe die vrouwen ende hebbe wel ghedaen om reyn te moghen blijuen, had ick yet met mijn eyghen werck daer toe moghen doen; maer het was al verloren arbeyt. Maer hoe dat ic my meer ghewelts aen dede, hoe dat ick min vorderde.

[De] Deken. Wat dede ghy daer toe? ende waer mede poochde ghy v reyn te leuen?

Jan. Met vasten, bidden, waken, arbeyden ende sonder wijf te sine : dit heb ic beproeft twee iaren lanc.

Claes. Dit behoorde ghy te voren bedacht te hebben, eer ghy priester worde : tis nv te laete!

J[an]. Hadde ick dat gheweeten te vooren, ick en hadde my nemmermeer een platte cruyn laeten scheeren; maer niet te min, ick denck, dat my God hier toe gheroepen heeft om dit artikel voor te staen, tot glorie zijns hey-lighen Euangelijs.

D[e Deken]. Wat porrede v om priester te werden?

Jan. Ten was mijn sin niet om my te laten wijen; maer doer veel biddens ende smeekens ben ic daer toe gedwonghen gheweest.

Ru[waert]. Wie mocht v daer toe dwinghen, als ghy onwillich waert?

Jan. Dat naerstich ende gheweldich bidden mijns vaders, die mijn daer altoos toe vermanende was, dat hy my priester wilde maken, op dat ick hem te bat soude moghen dienen ende bistaen in zijn officie.

C[laes]. Wy zijn al van onse propoest. Wat segt ghy, dat een priester huweliken mach sonder sonde?

Jan. Ten is van ghenen noode, dat ghy my daer in ghelooft : die Scriftuer seyt dat claer genoech, al sweeghe ic stille; ende de Schriftuer en wil ick niet valsch maken noch veranderen.

Claes. Ghy en verstaet die heylighe Schriftuer niet : ghy verstaet nae v eyghen sin; die doctoren moet ghy daer by hebben, anders en verstaet ghijse niet.

J[an]. Weest ghy hier mijn doctoren ende leertse my verstaen : ic wil v gaerne hooren. Hoe moechdy anders die Schriftuer wtlegghen, dan sy haer seluen doet? Oft wilt ghy van : Ja, Neen maken en van : Neen, Ja? Leert my doch die Scrift.

Claes. Die gheestelike rechten die verbieden den priester te huwelicken.

Jan van Woorden. Het zijn warachtelic gheesteloose rechten, want wat gheest ist, die welcke teghen des gheest Gods eyghen ordonancien yet maect oft inset, anders dan een gheest van Antechrist? Nv vraghe ick v luyden : sullen nv der menschen insettinghen bouen Gods woorden gaen?

Ruwaert. Die heylighe kercke verclaert ende ordineert ooc veel dinghen na dat oorboor ghedaen oft ghelaten is, twelcke in die Schriftuer niet wtghesproken en is.

Jan van Woorden. Die heylighe kercke en leyt ons gheen gheboden voor, als datse nootsakelick soude zijn te onderhouden op die verdoemenis. Sy en heeft ooc die macht niet om eenighe nieuwe articulen des gheloofs te

maken oft in te stellen buyten die heylighe Schriftuere, ende daerom en is ooc dit ghebot des huwelickens niet te achten; ymmer men behoortet ouer te treden tot meerder verachtinghe, ende dat te dier cause, om dattet gheheel teghen dat claer woordt Gods is. Ende al en waert oock niet teghen dat woort Gods, soo en soudet nochtans niemants conscientie een strick behooren te wesen, oft ick en ken haer niet voor een natuerlike moeder, maer voor een stief moeder te wesen; ende is alleen daer voor te houden die ghy die heylighe kercke heet, want sy haer kinderen alteseer hart is, ende oock verdoemt, als zijse vint in dootsonden, inder hellen.

Ruwaert. Segt ghy dan, dat die heylighe kercke niemant en mach verbinden op een peyn van dootsonde?

J[an]. Ja ick, want si en mach van gheen kint des verdoemenis maken een kint des eewighen leuens, noch van een kint des leuens niet maken een kint des doots; dat behoort God alleen toe, die slaet ende gheneest, die doot ende maect leuendich, die ons ter hellen leydende is ende wederom wt haelt: want hy heeft dat regiment des leuens ende des doots, ghelijck als een coninck der coninghen ende een heere der heeren.

Claes. Versmaect ghy dan die gheboden der heyligher kercken?

Jan van Woorden. En trouwen neen ick, also veer als sy niet teghens twoort Gods en zijn; anders wie van Gods woort spreect, die is van God ghesonden; ende die van God niet ghesonden en is, die en is men niet schuldich te hooren, want die wt hem seluen spreect, die spreect loghenen.

Claes. Maer wat segt ghy dan nv van die ordonantien ende insettinghen der heyligher kercken: al en zijnse niet met dat woort Gods, sy en zijn daer niet teghen?

Jan van Woorden. Cristus seyt: « Wie met my niet en is, die is teghen my; wie met my niet en vergadert, die verstroyt. » Ic late die ordinantien staen, maer si en moghen gheen conscientien tot een val zijn, ghelikerwijs als Paulus seyt vanden onechten staet. Daer verclaert hy ons van dat hem goet dunct, ende en wil ons ghenen strick maken noch beswaernisse, om dat hy dat vant ghebot Gods niet ontfanghen en hadde. Ick peynse, dat onse nauolghende pausen al veel breder ende meerder commissien hebben ontfanghén, ende vrientliker met God ghesproken hebben dan Paulus dede, om dat si verbieden te hijliken op de verdoemenis; twelc Paulus seyt, dat onbehoorlick is ende buyten Gods ghebot; ya ymmers het zijn leeringhen der duuelen, die ons thuwelic ende tghebruyc des spijsen verbieden. *i. Timoth[ei] iiij.*

Een ander. Heer Jan, laet v onderwijsen! ghy zijt noch ionck: ghy en verstaets niet!

J[an]. Ghy en hebt my nochtans een woort niet gheleert. Ick ben bereyt van v ende van een yeghelic te leeren de waerheyt; v personagien ende v meesterschappen en moghen my niet betalen: daer en moet oock dat woort des waerheyts by wesen, oft ick en acht v dinck niet.

Ru[waert]. Ick sal God vierichlick bidden, dat ghy op die rechte wech weder moecht comen.

Johannes (1). Beyt! laet my daer eerst wt zijn, ende dan biddet, dat ick daer weder in comen mach.

---

(1) Verkeerdelijk voor *Jan [van Woorden]*. — *Johannes* is *Jan van Duvenvoorde.*

Ru[*waert*]. Ghelooft my, voorwaer ghy zijt inde doelwech : daer om sal ick in mijn misse harteliken voor v bidden; wilt ghy dat wel hebben?

Johannes (1). Ick begheer wel, dat ghy cloeclick voor my bidt, niet alleen ghi, maer oock alle mijne vyanden, want ick weet dat sekerlic, dat alle v luyden bidden mijn saeck niet letten en mach. God kan der vyanden ghebet wel ten besten verstaen, ende keeren dat altijt tot vermeerderinghe van zijnder glorie ende heerlicheyt.

Jo[*hannes*]. Ist niet schier tijt, dat wy van hier gaen?

C[*laes*]. Hoe laet ist, meent ghy?

Jo[*hannes*]. Het gaet na seuen vren : wy hebbent al langhe ghemaect.

C[*laes*]. Heer Jan, morghen willen wy wederom tegader comen. Siet, dat ghy alle dinck wel ouerlegt ende dat ghy van v dolinghe gaet, oft ghy sulter qualijck wesen! Beslaept v te nacht, ende siet wel nerstelick toe wat ghy doet.

Johannes (1). Gods wille moet altoos geschien. Amen.

[*Derde ondervraging, 12 Juli 1525.*]

Disputacie gheschiet den twalfsten dach Julij, naer neghen vren; hier in is achterghelaten, om cortheyts wille, dat hier weder verhaelt was ende voorgheschreuen staet.

C[*laes*]. Heer Jan van Woorden, hebt ghy op mijn woorden ghedacht, die ick v seyde, doen wy ghisteren van v scheyden?

J[*an*]. Ic heb alle dinc naerstelick ouergheleyt.

C[*laes*]. Hoe zijt ghy dan nv ghemoet?

J[*an*]. Noyt en was ick soo wel te vreden als ick nv ben.

R[*uwaert*]. Hebben mijn ghebeden crachtich in v gheweest? hebt ghijse niet gheuoelt? Ick hebbe huyden in mijn misse so hartelic voor v ghebeden.

J[*an*]. Ja ick, ick ben v vierich ghebet wel ghewaer gheworden, want ick en was noyt so gherust van harten ende so wel te vreden.

C[*laes*]. Dat gaet seer wel. Wilt ghy so beghinnen te spreken, so sal daer goet doen mede wesen. Soo zijt ghy dan bereyt te wederroepen, ist niet waer?

J[*an*]. Wat dinck?

C[*laes*]. Het is al opt oude : v dinghen ende dwalinghen suldy wederroepen!

J[*an*]. Ick en hebbe niet ghedwaelt, dat ic weet.

Ru[*waert*]. Ist altijt weder an met v?

G[*oetschalck*]. Ghy hebt quaet gheuoelen van die ordinancien des heylighen kerckes, ende die selfde hebt ghy versmaect, ende tot verachtinghe van dien, soo hebt ghy een huysvrouwe ghetrout! Ende en hebt ghy noch niet ghedwaelt? en bekent ghy dat voor gheen schult te zijn?

Jan. Hoort hier! Ick hebbe v met redenen inden eersten, ende daer nae met scriften, breedt ghenoech bewesen ende verclaert, dat ick wel huwelijcken mach, als alle ander priesters oock moeghen : ick en weet daer niet

(1) Nogmaals verkeerdelijk voor *Jan* [*van Woorden*].

meer voort te doen. Ick hoep, als ickt met mijn doot betuycht hebbe, soo en sal God den Heer van my niet meer eyschen in dat wterste oordeel.

Claes Coppijn. Neemt v saecken soo hertelick niet voor v, ende en wilt daer in soo vierich niet wesen : wy en dorsten nae v bloet niet, noch wy en begheren v doot oock niet; maer wy begheren slechs, dat ghy coemt weder tot die schoot van die moeder der heyligher kercken.

Jan van Woorden. Dat salmen int eynde wel sien, oft ghy mijn doot begheert oft niet. Ick en weet op dit pas anders niet te segghen; ic ben sulcx ghesint en van sulcken meninghe als ghy ghehoort hebt.

Goetschalck. Lieue sone, God almachtich behoet v daer voor! Wat soude dat? Ick bidde God, dat hy v ander sinnen verleen.

Jan van Woorden. Ende ick bidde ooc, dat hy v ander sinnen verleen, op dat ghy dat waerdighe ende heylighe Euangelium Jesu Christi ende zijn ghetuygenis aflaet te veruolghen.

Ruwaert. Wy zijn dienaers van die heylighe kercke : daer souden wy v, verdoelt scaepken, gaerne toe brenghen.

J[an]. God weet wat ghi zijt, die alleen een bekenner der harten is.

C[laes]. En wilt niet stuenen op v eyghen wijsheyt, ende en wilt v seluen niet altewijs zijn.

Jan. Ic en stae op mijn eyghen wijsheyt niet, maer ick ruste opten vasten steen des woort Gods, daer gheen goluen van water noch tempeest van winden op winnen en moeghen. Ic bidde God, dat hy my daer af niet en laet wiken.

C[laes]. En acht ghi dan niet de doctoren der heyligher kercken noch die Concilien?

J[an]. Al quaem een engel wt den hemel, ende ons anders leerde dan wi ontfangen hebben, soo acht icks als veruloect ende vermaledijt.

C[laes]. Sijt ghy dan alleen wijser dan die heylige kercke, die vanden heylighen Gheest gheregiert wort ende niet dwalen en mach?

J[an]. Die Propheet verbiet te wanderen inden wech der vaderen, maer God seyt : « Wandelt in mijn weghen, onderhout mijn gerechten! » « Wee v, » seyt Esaias, « dat ghy Concilien ghehouden hebt, ende niet wt my; dat ghy wat begonnen hebt, sonder die mont Gods daer op te vraghen. » Waer verachtmen die mont Gods anders dan nae die Schriftuer niet te vraghen, daer God selue wt sprekende is?

Ru[waert]. Die heylighe kercke, die niet dolen en mach, en wort die niet van die heylighe Gheest gheregeert?

J[an]. Daer en seg ick niet teghen.

Ru[waert]. Hoe comtet dan toe, dat ghy haer ordinancien ende gheboden verworpt ende veracht?

J[an]. Ick heb v gheseyt, dat die heylighe kerck is een onsienlike ende geestelike vergaderinghe, van alle die ghene, die door Cristum behouden sullen werden, ende behelpt haer niet dan met dat woort Gods. V kercke, daer ghy aldus seer op v knien voor lecht, dats *Ecclesia malignantium*, ende die Paus sidt hier in die opperste stoel, ende is ghenaemt *Cathedra pestilentie;* met dese v kerck en wil ick niet te doen hebben, ende wil wt haer wel ghebannen zijn.

Ru[waert]. Ghi spreect als een gheck, ende blasphemeert die heylige Roemsche kerck.

J[an]. Die heylige Roemsche kerck houde ick in grooter waerden, maer niet die sienlike kerck, die wtwendighe cyragie heeft.

Ru[waert]. Ic sal v bewijsen, also claer als den dach, dat ghi doelt. Ghy en wilt niet dan dat woort Gods hooren? Dat sal ick v claerlic by brenghen. Staeter niet geschreuen, dat Christus tot Petro seyt : « Ick heb voor v gebeden, Peeter, dat v gheloof niet vergaen en soude, ende als ghi bekeert zijt, so sterct v mede broeders »? Hebt ghy dat wel ghelesen?

Jan. Wat wilt ghi daer mede by brenghen?

Ru[waert]. Om dattet ghebet Cristi verhoort is, ende Cristus woort warachtich is, soo ist gheloof Petri ongescheynt ghebleuen, eerst in Sinte Peeter, daer na die zijn stoel beseten hebben; also dat die Roomsche kercke noyt gedwaelt en heeft, noch gheuallen en is van haer gheloof, want Cristus ghebet daer so crachtich ouer is, dattet niet vergaen en mach. Daerom so moetmen onderhouden alle tghene, dat die heylighe Roomsche kercke determineert ende ghebiet; ende so wie anders geuoelt dan si doet, dat is een ketter, en een vyant van die heylige kercke. Wat wilt ghy hier teghen seggen?

G[oetschalck]. Nv hebt ghi die Scriftueren gehoort: en claecht ouer ons niet meer, dat wy gheen onderwijs en doen.

J[an]. Ic schame my van uwent weghen, dat ghy allegader so cranc bescheyt by brengt : ic en hadde nemmermeer ghewaent, dat die doctoren inder Godheyt aldus ongheleert hadden gheweest! Dese wapenen, die ic noch aen v ghesien hebbe, zijn al te luttel ende te plomp om ketters daer mede te bestormen. Tghelooue Petri was, dat hy Cristum beleet te wesen des leuendighen Gods sone. Dese kennisse, die Petrus hadde, hebben alle gheloouige menschen in Christo in een verborghen wesen. Dit is een dwase consequentie : Petrus heeft een vast ghelooue ghehadt, ergo hebben die pausen alle ooc een vast ghelooue. Is dat waer, soo zijn alle pausen als Bonifacius, Julius, Alexander ende veel meer ander, alle gader kinderen Gods gheweest.

Ru[waert]. Neen, ghy en verstaet dat niet! Al ist dat die pausen somtijts niet en dueghen, nochtans so blijft die stoel ende autoriteyt des pausdoms oprecht ende in waerden : die en verliest haer macht niet.

J[an]. Ick en weet niet wat stoel oft duecdelicke pausdoms dat ghy droemt, als den paus een boeue is, het welcke meest altoos ghebuert! Ick weet, dat tghelooue Petri inden wtuercoren tot dat eynde der werelt niet vergaen en sal : wat gaet dat den pausdom aen? Des paus rijck ende ouerheyt is op wereltlike ende wtwendighe dinghen ghebouwet; maer dat ghelooue fondeert hem op onsienlicke dinghen ende op die soberheyt des woorts Gods.

Ru[waert]. Ghi siet ymmers voor v ooghen, dat ander kercken van andere apostelen bedient, als Antiochiem, Hierusalem ende meer andere, van dat christen gheloof al ghescheyden zijn; maer die Roomsche kercke blijft noch in haer Cristenheyt, ouermits dat voorsproken woort Christi : « Ick heb voor v gebeden, dat v ghelooue niet en vergae. »

J[an]. O vleeschelike ende sinlicke beduyders der Scriftueren, meent ghy, dat die kercke te Roemen ghelooulch zij, om datse alsulcken tijtel ende naem behouden heeft? Dats abuselic verstaen! Soo is Judas mede een discipel ende apostel Cristi ghestoruen : is hy daerom salich? Dat ick wel

een naem draghe van een christen mensche, dat en gheldet by God niet. Die nieuwe gheboorte inden gheest ende water, waer openbaert hem die te Roome, onder die sienlicke kerke, daer die paus dat hooft af is?

Claes. Ghi zijt ione van iaren, maer seer spijtich, want ghy neemt alle dinck verkeert in uwen mont. Mijn heere heeft v aldus gheallegeert: Christus heeft Petro gheboden, dat hy zijn broeders soude confirmeren; daer niet aen te twijfelen en is, dat si die insettinghe des heylighen stoels van Roome niet en verachten, die op dat selue gebot ghefondeert worden, ende van die waerlike successuers des pausdoms gheordineert worden. Daerom, al ist dat die selue onduechdelic van leuen zijn, nochtans en is die ordinantie ende authoritheyt des niet te minder: soo behoort ghijt te verstaen.

J[*an*]. Dat Petrus gheboden is, datmen die broeders soude stercken, dat heeft Petrus wel ghedaen, als ons zijn Epistelen ende twerck der Apostelen ghenoech betuygen. Maer wat roert dat die pauselike macht, alsoo die nv onderhouden wort, met bannen ende blakeren, met brieuen, dispensacien, met coninclijcke triumphe, met paerden, met mulen, etcet.? Oock mede dat Petro beuolen wort, dat wert alle menschen van Christo beuolen, die met Petro belijders des vasten steens Cristi zijn, ende met dat woort Gods haer broeders gelooue sullen stercken. In dese voorseyde woorden Cristi en is niet een letter, die dat pausdom oft die authoriteyt vander Roomscher sienlicker kercken betekent oft te kennen gheuen.

Ru[*waert*]. Ic sien wel, wi doen al verloren arbeyt. Ghy sult een ander liedeken singhen, oft wy sullen v met dat vier toecomen.

J[*an*]. Tis langhe ghenoech gedreycht: gaet heen toe, ende brengt dat vier by. Waer na toefdy?

C[*laes*]. Ghy en ghelooft niet, dat v die doot aenstaen is; daerom zijt ghy aldus stout: maer ghy sultet haest vernemen. Weet, dat wy v niet te vergheefs ghedreicht en hebben!

J[*an*]. Ick ghelooue v wel, dat ghy my veel lieuer soudet doen bernen, dan ghy v glorie soudet verliesen. Ghy moet in die eer blijuen, ende ick ben op die doot wel voordachtich gheweest; daerom en bidde ick v niet, dat ghijt vertrecken wilt om v handen in mijn bloet te wasschen.

Goetschalck. Hoe iammerlicke heeft v dese Luthersche ketterie verleyt! Maer tis wel te claghen, dat ghy allegader dus blint zijn!

Claes. Wat sullen wy met v gaen maken? Ghy en wilt nerghens na hooren: ghy zijt heel hartneckich ende verhart!

Ru[*waert*]. Heer Jan, waerom blijft ghi aldus hartneckich? waerom blijft ghy mijn heere de commissarius aldus wederhoorich?

J[*an*]. Wat wilt ghy, dat ick doe? dat ic God versaecke ende houde my aenden duuel, is dat v begheren?

Ru[*waert*]. Neen; maer wilt doch wat beter geuoelen hebben van die insettingen der heyligher kercken! Indien ghy dat doet, wi beloouen v, dat wy ons beste doen sullen om v wt dese boyen te verlossen, ende alle dinc sal wel dan goet zijn.

J[*an*]. Ic sal noch soo veel v ter liefden doen: ick sal mijn gheuoelen schriuen also na uwen sin als ic mach. Lanct my penne ende inckt.

C[*laes*]. Sorgt daer niet voor: wy sullen v soetelick handelen, indien ghy v liefliken tot ons voecht.

Jan van Woorden. Ick sal haest ghescreuen hebben; en laet v niet verlanghen.

Claes Coppijn dė Monti[*bus*]. Scrijft dan uwen sin wt. (*Hier schrijft hy zijn sin*).

Jan van Woorden. Daer ist; neemtet ende leest ende besiet hoe dattet v behaecht.

G[*oetschalck*]. Leest ghijt selue, d[omine] Ru[waert].

Ru[*waert*]. « Ic, Jan Janszoen van Woorden, gheuoele dat van die ordinancien ende insetten der heyligher kercken, datmen niet lichtelicken of sonder [reden?] die niet verworpen en sal; maer sy zijn seer te prijsen ende tonder houden, alsmen alleen goede vermaninghen tot profitelicheyt doet. Dit is mijn geuoelen int generael gheseyt, sonder eenighe speceficacie te maken : weest doch nv hier mede te vreden. »

Claes. Ist onderteykent?

Jan van Woorden. Indient v behaecht, ic salt wel onderteykenen.

Ruwaert. Wat segt ghy van dat verbodt van vleesch te deruen inde vasten? Besluyt ghy dat mede int generael, sulcs datmen dat oock mede behoort te onderhouden?

Jan van Woorden. Siet! alrede hebt ghy vergheten v beloften, als dat ghy my in gheen disputacie trecken en soudet : nv comt ghi weder op doude!

Ruwaert. Achteruolghende dese sentencie soo hebt ghy goet te antwoorden op mijn questie.

Jan van Woorden. Ick dochte wel, dat ick aldus varen soude; want ghy en hout gheen ghelooue, noch eeuwe! Ick reuocheer al tgheen, dat ick terstont met mijnder eyghen hant gheschreuen hebbe ende geconsenteert, ende wilt gheacht hebben als niet gheseyt.

Ruwaert. V meyninghę is ons noch onbekent, hoe dat ghy v hantschrift verstaet, ende daerom moeten wy dit wel bet ondertasten; want het en is niet ghenoech, dat wy te vreden zijn; wy moeten ooc v saken ende v ghelooue voor meer andere verantwoorden.

Jan van Woorden. Met wat dubbelde ende bedrieghelicke gheesten hebbe ic hier te doen! Maer hoe schoon dat ghi v maeckt, ghy en moecht God niet bedrieghen.

Claes. Segt ons dat : soudet ghy wėl vleesch dorren eten op een verboden dach van die heylighe kercke?

Jan van Woorden. Om mijn broeder te verargheren en soude ick dat niet willen doen inder eewicheyt, als Paulus seyt.

Ru[*waert*]. Ende oft ghy gheen perikel van scandaliseren en saecht, soudet ghy dan dat wel dorren bestaen?

J[*an*]. Waerom niet?

Ru[*waert*]. Dat verbiet die heylige kercke.

Ja[*n*]. Ia, die Roomsche kercke! Ick hoore wat Cristus spreect : « Dat inden mont gaet, dat en besmet die siele niet », ende ick ghelooue dat waer te zijn. Ende Paulus seyt oock, dat die spijse ende dranc en maect ons voor God niet prijselic; spijs ende dranc en is dat rijck Gods niet, maer den reynen is alle dinc reyn.

Ru[*waert*]. Ende oft goeden vrydach waer, soudy dan oock wel dorren vleesch eten?

J[an]. Ic segghe v, dat mijn conscientie vry is om dat te doen, op alle daghen ende tijden : den eenen dach en is niet beter dan den anderen. Paulus straft die Galaten, dat si onderscheyt maecten onder die daghen ende tijden, ende in die straffinghe is die Roomsche kercke met al haer adherenten ghestraft. Niet te min ick en begheer wt wellust gheen vleesch te eten, want ick alsoo lief visch eete als vleesch; ick en make daer geen were af, wat spijse dat ick ete; ic en make van deen spijse niet meer wercks dan van der ander spijse.

Ruwaert. Maer nv verwerpt ghy wederom die statuten der heyligher kercken.

Jan van Woorden. Gheen menschen, gheen pausen, gheen concilien en moghen die voorgheschreuen woorden Gods loghenachtich maken. En wilt my daerom gheen ketter schelden, want Paulus ware dan de aldermeeste ketter; want hy heet dat die leeringhe der duuelen te zijn, ghelijc als ick laetste seyde.

Godschalc. Dese man heeft al meer dan een dwalinghe, dat hoor ick wel.

Ru[waert]. Wat ghelooft ghy van dat sacrament der heyligher kercken? Hebt ghy daer oock goet gheuoelen af?

J[an]. Van als heb ick een goet gheuoelen.

C[laes]. Ghelooft ghy oock, datter vij. sacramenten zijn?

J[an]. Laet die sacramenten blijuen daer si zijn : si en zijn mijn articulen niet. Laet ons dit eerst af doen. Consenteert eerst int artikel des huwelicx, dan sullen wy voort gaen : dat eerst gheuraecht is, behoort eerst gheconcludeert te zijn.

Ru[waert]. Tis behoorlic, dat wy v eerst vraghen van als, want wy v in een stuc dolende vinden.

J[an]. Dat mijn articulen niet en zijn, en behoor ick van rechters weghen niet te antwoorden, oft ghedoocht, dat ick v oock wat vraghe. Soude ghy wel voor v pauselicke staet oft gheloof v cleynste vingher in een keers houden ende verbranden?

C[laes]. Ten betaemt v niet te vraghen! Doet ons bescheyt.

J[an]. Ic heb met dit artikel ghenoech te doene om dat voor te staen met schriften, met reden ende ooc met bloet. Wat wil ick veel meer op mijnen hals halen? Ghy hebbet doch oorsaec ghenoech om mijn doot te sollen na v voornemen.

C[laes]. Ghi hebt een seer quaet gheuoelen van die heylighe kercke, want ghy segghet, dat sy niemant verbinden en mach tot een dootsonde: ghy behoort v verstant gheuanghen te maken onder den dienst Christi.

Jan van Woorden, gheuanghen. Condt ghy dat selfs wel doen, ghy soudt v natuerlijcke redenen wel laten varen; maer Aristoteles, Scotus ende Thomas en lijden aen die naeste waerheyt niet.

Claes Coppijn de Montibus. Die obediencie is beter dan die offerhande; daerom behoort ghy die moeder der heyligher kercken te obedieren als een goet kint.

Jan van Woorden. Die obediencie der gheboden Gods, dat behoort ghy daer by te segghen, die is beter dan offerhande. Siet dat woordt Christi ons Salichmakers met die leeringhen ende exempelen des heylighen Apostels Pauli wel aen inden gront; ghy sult claerlijc beuinden, dattet v vernuftighe

dinghen alheel verdoemt. Ende met dat selfde stuck sondicht ghy daer Saul in ghesondicht hadde, ende op v dient oock die straffinghe, ende ooc dat eynde van Saul. Doersiet den text wel!

Claes Coppijn de Montibus. Ick peynse, dat ghy wel segghen soudt, datter gheen heylighe kercke en is : soo luttel vraecht ghy daer nae.

Jan van Woorden. Neen, dat en is alsoo niet, ghy peynst al qualick; ick gheloof vastelic, datter een heylighe christen kerck is, ende dat ic daer oock een lidt af ben.

Ruwaert. Hoe moecht ghy dat weten?

Jan van Woorden. Die gheest Gods tuycht sulcx in my.

Ruwaert. Hebt ghy dan ooc den heylighen Gheest?

Jan van Woorden. Die gheest Gods gheeft onse gheest in, dat wy kinderen Gods zijn.

Goetscalck. Hoe vermetel spreken dese Lutherianen; dat en soude ic van my niet dorren segghen.

J[*an*]. Dat geloof ic wel, want ghy en ghelooft die woorden Gods niet : « Die Cristus gheest niet en heeft, en hoort hem niet toe; die liefte Gods is in ons ghestort doer den heylighen Geest, die ons ghegeuen is. »

Ru[*waert*]. Ghy bekent wel, dat die heylige kercke vanden heiligen Geest geregeert wort; waerom en onderhout ghi haer gebot niet? Die kerc heeft ingeset, dat men gheen misse behoort te doen dan op een outaer met alsulcken ornamenten, soude die consecracie van waerden zijn. Ende en souden sy dan niet sondigen, die slechts op een tafel sonder ornamenten *verba consecrationis* spraecken?

J[*an*]. Den auentmael Cristi en crijcht zijn cracht niet vant outaer ofte ornamenten, oft van tijde, oft van stonden, maer alleen wt die woorden Gods, ende in dat misterium hebben die apostolen noyt met alsulcke dinghen becommert gheweest, soo op wat plaets, ende soo wanneer die woorden Gods worden verhaelt ende voorgheleyt onder den gheloouighen christenen, daer is dat warachtighe ghebruyck des sacraments.

C[*laes*]. Ghy verworpt die vsancien der heyligher kercken in die misse te doen : my dunct, ghy zijt argher dan Luther seluer.

G[*oetschalck*]. Op hem en is niet te winnen.

Ru[*waert*]. Die duuel heeft haer dat hart beseten : aldus straf zijn ghemeenlic alle die ketters.

Jo[*annes*]. Het is tijt, dat wy scheyden. Wy en sullen met v niet spreken noch disputeren : wy hebben daer ghenoech toe ghedaen, om v te bekeren.

Jan. Ick ben wel te vreden; ic weet, wien ick betrouwe; ghelouet sy God, dat ghi wel doet; daer sal noch een dach des oordeels comen. Ick sorghe, dat v die te nae gaen sal.

Ruwaert. Wy sullen met dat vier teghen v procederen, weest des seker.

Jan. Wel aen, veruult die mate van v voorvaders in my, op dat alle rechtuaerdighe bloet op v mach comen, dat van Abel af ghestort is. Ick sal den Heer bidden, dat hy my int eynde niet en verlaet. Maectet slechts wat cort, dat ic v brabbelinge een eynde hadde.

Ru[*waert*]. Noch moecht ghy v beraden, oft ghy wederom roepen wilt oft niet; ende eer die executie ghedaen wort, sal ick v nochtans comen besoecken, ende sien hoe ghy ghemoet zijt : daer tusschen beraet v wijseliken.

J[an]. Ick sette my gheheel inden handen Gods; hi sal zijn saeck wel defenderen : ic beueelt hem.

G[oetschalck]. Wi willen gaen.

Ru[waert]. Ja wi.

G[oetschalck]. Heer Jan, weest wel te vreden; eet ende drinct wel, ende laet alle dinc goet zijn : wat leyt v hier aen, v seluen in dit groote perikel te stellen?

J[an]. Wat lach daer die Apostollen ooc aen, Gods woort te vercondighen, ende daerom te steruen? Ten can my ooc niet qualic gaen : tvaer alst God belieft.

G[oetschalck]. Ic wilde, dat ghy anders bedaecht waert.

[*Onderhoud met Pistorius' vader, 13 Juli 1525*].

Op den dertiensten dach Julij, is Jan Dierixsoen van Woorden gheeomen inden Haech op die sael ende is mede met die inquisitoers afgheghaen, ende vraechde nae heer Jan, zijn sone, aldus :

Ic soude mijn heeren wel vriendelic bidden, dat sy my souden willen segghen die saeck, waerom dat sy mijn sone gheuanghen hebben. Wat wilt ghi den armen bloet langher houden, die noyt een kint en dede schreyen?

C[laes]. Sijt ghy zijn vader?

Jan Dierixsoen. Ja ick, mijn heeren.

Claes. V sone is seer eensinnich ende straf : hy en wil niet nae ons hooren; hy behoorde hem wel te laten onderwijsen, want hy noch ionck ende ongheleert is.

Jan Dierixsoen. Ick bidde u, dat ghy hem expedicie doen wilt, want hy daer langhe ghenoech gheleegen heeft.

C[laes]. Vader, ghy sult met ons gaen tot v sone, om te besien oft ghy hem soudet moeghen bemorwen, want wi en moghen daer niet op winnen.

Jo[annes] (1). Dat wil ic gaerne doen. En kennen mijn heeren my niet?

C[laes]. Neen wi.

Jan Dierixsoen. Ick hebbe by mijn heeren wel eer ghegeten tot Louen in die Lelie met Erasmo; daer was ic acht daghen lanck.

C[laes]. Ic beghin daer in te twijfelen : ic gheloof, dat ghy daer waert. Wil v sone self, hy sal goet te helpen zijn.

Ru[waert]. Vader, ghy moet hem wat hartelick verspreken ende segghen hem, dat hy hem laet onderwijsen.

Jo[annes]. Dat wil ick gaerne doen.

C[laes]. Heer Jan, waer sidy? v vader is hier : siet op!

Jo[annes]. Heer Jan, die heeren hebben my gheseyt, dat ghy ionck zijt ende seer dwaelt, ende dat sy v een cleyne penitencie willen setten, want si v doot niet begeren : soo moecht ghy hier wt comen. V misdaet is noch cleyn, segghen sy, wilt ghy slechs tot beken comen ende niet hartneckich blijuen.

---

(1) Met *Jo[annes]* wordt nu *de vader* aangeduid.

Jan. Segghen si dat, vader?

Jo[annes]. Ja si. Mijn heeren, segt my doch, wat is die saeck zijnder gheuangenissen?

Claes. Hy seyt, dat hy wel een wijf mach trouwen.

Jo[annes]. Seyt hy dat? Ende waerom en sou hy gheen wijf trouwen? en is hy niet soo wel van vleesch ende van bloet als ick? Waer staet verboden, dat hyt niet doen en mach? Doen ick van zijnder oude was, ick soude bet drie vrouwen behoeft hebben dan een, liet ick my duncken. Eua is ghemaect om die man, ende niet die man om twijf. Heeft God niet gheseyt: « Wast ende vermenichuoldicht »? In v eyghen rechten staet gheschreuen: « Indien een tvleysche te gheweldich wort, datmen boete sal soecken. » Salmen tot beesten loopen oft tot een huysvrouwe? waer salmen anders remedie soecken? Die wijse man seyt, dat hy niet en mocht reyn wesen, ten waer dattet God ghaue. Heb ick oock wel gheseyt, sone?

Jan. Ia ghy, vader.

Claes. Ic hoor wel: « *Qualis pater, talis filius*, quaet sout, quaet boeter ». Hoe comet ghy dit weten? Die procuruers ofte aduocaten moetent v inghesteken hebben: ghy en spreect van v seluen niet!

Jo[annes]. Niemant en heeft my dat gheseyt: ick hebt self ghelesen, want een goet coster is een half clerck.

Claes. Hebt ghy alle dinck ghelesen, so hebt ghy ooc wel ghelesen datter gheschreuen staet: « Den boom, die gheen vruchten voort en brengt, salmen op houwen ende int vier werpen »?

Jo[annes]. Ick hebt wel ghelesen; ick ben die boom: ic ben out genoech op te houden, want ick voortaen onprofitelick ben. Werpt my int vier, belieftet v; maer wat heeft desen armen bloet ghedaen?

Claes. Hoe zijt ghy aldus stout?

Jo[annes]. Waerom en soude ic niet stout wesen? Die Heer vermaent ons inden Euangelio, dat wy van v, noch van niemant anders, noch van eenighe aduersanten en souden veruaert zijn, die teghen twoort Gods zijn; want hy sal mont ende wijsheit gheuen, daer niemant teghens staen en soude moghen, want die gheest zijns Vaders soude self in ons spreken.

Claes Coppijn. Waer hebt die dit altesamen ghelesen? of heuet v sone v gheleert? Ick sie ende mercke oock wel, ghy zijt al mede verleyt.

Jo[annes]. Ick en weet van gheenen dinghen te segghen, sonderlinghe, dan van dat Nieuwe Testament: dat heb ick ghelesen; ick en hebbe v decreten ende decretalen niet ghelesen, is dat niet waer, mijn sone?

Jan van Woorden. Dat is waer, mijn vader. Hy en heeft niet dan alleen dat Nieuwe Testament ghelesen.

Claes Coppijn de Montibus. Staet ghy daer buyten.

Jo[annes]. Ick sal dat gaerne doen, mijn heeren.

Reynier. Mijn heeren, ghi moet hier eenen anderen raet in schicken, dat wy desen man aldus niet en bewaren ende bewaecken: tvalt ons te moelic. Oec mede en ist gheen manier van doen aldusdanighe luyden te bewaren aldus scharp: roeuers ende moorders bewaertmen aldus; dese man en sal v niet ontloopen, al en set ghy hier gheen wachters.

Ru[waert]. En is hier anders gheen plaets, daermen hem legghen mach in goeder bewaringhe?

Rey[nier]. Neent, daer en is niet dan die gheyool: daer leitmen dieuen ende verraders. Ende in die ridder camer, by die ander gheuanghenis, ende daer en wilt ghy hem niet hebben : waer salmen hem dan laten?

Jo[annes] (1). Men mach hem in die gheyool legghen; ten is noyt ghescheit.

C[laes]. Wat logijs is daer?

Ru[waert]. Si ligghen daer op die plancken neder ende slapen sonder stroo oft beddinghe, ende en eten anders niet dan dat hem die goede luden brenghen in aelmissen byder doren; want wy en zijn niet schuldich hem yet te beschicken, dan water ende broot. Tsal licht daer best zijn om legghen ende om den minste cost den Keyser aen te doen; daer en sal hy niet meer dan twee blancken tdaechs verteren : tis ymmers schoon ende drooch.

Rey[nier]. Daer is veel vuyls dincs, ende ruyct daer seer qualicken van onreynicheyt.

Ru[waert]. Wie leyt daer nv tehans inne? oft ist ledich?

Rey[nier]. Daer leyt een dootslagher ende een ander misdadich mensch, op zijn lijf gheuanghen.

C[laes]. Leyter niet meer, ghy moecht hem daer by brenghen. Waer soude men hem anders laten?

Jo[annes] (1). Hy leyt hier op alten grooten costen vanden Keyser; maer tis soo best, dat wy hem daer legghen.

R[uwaert]. Wat staet die plaets?

Rey[nier]. Daer bouen die poort.

Ru[waert]. Moghen die ander gheuanghen van die ander poort by haer comen?

Rey[nier]. Neen, si zijn met een dicke muer deen van dander ghescheyden : si en moghen by malcander niet comen noch sien: dan achter comen si op een priuaet onderscheyden met wagheschot : daer moghen si malcander toe roepen ende hooren spreeken. Belieftet v, dat wy hem daer in brenghen, mijn Heeren?

C[laes]. Ja, doet soo.

[*Onderhoud van Tapper met Pistorius, tusschen 14-21 Juli 1525*].

Ende binnen deerste weecke soo is Ruwaert voor tgheyool gheeomen, als hy beloeft hadde, ende heeft heer Jan toe ghesproken voor de tralyen.

Ru[waert]. Hoe ist met v, heer Jan?

J[an]. Seer wel, God danc. Coemt ghy noch tot my? Daer doet ghy wel aen, dat ghy tot my coemt, om ons, gheuanghen, te troosten.

Ru[waert]. Ick haddet v belooft, doen wy van v scheyden.

J[an]. Dat is waer.

Ru[waert]. Tfy! hoe stincket hier! Hoe moecht ghy dit verdraghen? Is hier anders gheen licht dan dese een veynster?

J[an]. Ja, claecht ghy aldus haest ouer den stanck, hoe soudt ghy v moghen

(1) Met *Jo[annes]* wordt hier *de Decken* bedoeld.

houden, oft ghy hier nacht ende dach moest ligghen, als wi doen? Siet hier v groote onghenadicheyt ende tyrannie, die ghy ons aen doet! Hoe suldy dit voor God verantwoorden? Maer niet te min, mi en ghesciet niet nieus: aldus zijn alle die vrienden Gods ghewandelt; daerom verblide ick my ooc met die Apostelen, dat ic waerdich ben gheworden voor den naem Cristi verdriet te lijden.

Ru[*waert*]. Ic wilde voorwaer, dat ic v mochte helpen, ende tis een seer banghe legher voor v, dat sie ick wel. En had ghy hier niet lieuer wt verlost te wesen ende te gaen daer v belieft, dan in dit swaer verdriet gheuanghen te zijn? Wilde ghi selue, ghi soudt hier wel wt comen.

J[*an*]. Ick en wil God noch zijn woort niet loochenen. Christus spreeckt: « Die hem mijns schaemt voor die mensche, die sal ick weder schamen voor minen hemelschen Vader. »

Ru[*waert*]. Blijft ghy noch so straf by die verworpinghe der concilien ende insettinghen der heyligher kercken, datmens v niet gheraden en mach?

J[*an*]. Wat ick met dat woort Gods niet en doe, dat wil ick wel laten blijuen.

Ru[*waert*]. Int werc der Apostolen staet ymmers, dat die Apostolen ghinghen leeren ende gheboden te onderhouden die gheboden der ouderen: wat segt ghy daer toe?

(*Hier spreken si Latijn*).

J[*an*]. Waerom spreect ghy Latijn, want ghy my ongheleert hout? aldus en wil ick gheen Latijn met v spreken.

Ru[*waert*]. Waerom en wilt ghy gheen Latijn spreken?

J[*an*]. Ick begheere, dat mijn mede gheuanghen, die hier by my zijn, mede hooren moghen ende verstaen.

Ru[*waert*]. Heer Jan, tverdriet my, dat ghy hier aldus ligghen moet: stelt v te vreden. Inden Heer God is mijn getuych, oft ick gheen medelijden met v en hebbe!

J[*an*]. Ick ben met mijn vocacie wel te vreden: ick weet, dat my die Heere niet verlaten en sal.

Ru[*waert*]. Heer Jan, weest wel te vreden in lijdsaemheyt. Ick sal v noch meer comen besoecken, om wat met v te disputeren.

J[*an*]. Dat moecht ghy wel doen, ende ick danc v, dat ghy my coemt besoecken om te vertroosten.

[*Onderhoud der inquisiteurs met den vader van Pistorius*].

Hier na een deel daghen, so hebben si onder haer seuenen oft neghen of meer commissarissen vergadert, ende teghen hem ghedisputeert ende onbescheydelijcker dan te vooren, twelck al door die gracie Gods al wederstaen wort; twelck te langhe waer om te vertrecken. Maer sy blijuen altijt meer verhert, alsmen claerlick sien mach aen die vruchten, die in hem ghewassen zijn. Voort soo hebben si heer Jans vader doen halen.

Ruwaert. Vader, wy hebben v doen roepen om te senden tot uwen sone, want wi en moghen hem niet bemorwen. Gaet ghy en besiet oft ghy tbeste moecht doen.

Jan Diericxsoen. Dat wil ick gaerne doen.

D[e Decken]. Domine Ruwarde, ghelieftet v met hem te gaen?

Ruwaert. Ick gae met v, vader.

D[e Decken]. Maer, vader, ghy ghelooft ymmers alle dinck, daermen nv gheschille in heeft, te weten vanden concilien, vanden paus ende soo voort an? doet ghy niet, vader?

Jan Dierixsoen. Ic moet wel gheloouen dat met die Schriftuer ouer een coempt.

Een andere. Vader, segt my, ghy zijt van v costerie gheset om v soens wille : wat doet ghy nv? wat is v officie?

Jan Dierixsoen. Mijn heeren, sommighe segghen dat ic den paep ben; sommighe, dat ick een aep ben; sommighe, dat ic een cassenaer ben : dat ghelijck ick best.

Een ander. Gaet heen, vader, gaet heen; maer segtet hem wat scerpelic.

Ruwaert. Heer Jan, v vader is hier.

Jan. Wat heeft mijn vader hier te doene? en is v brabbelinghe noch gheen eynde? en ist niet eenen grooten last, die ghy my aen doet? Ic heb v soo diewils met dat woort Gods beuochten, dat ghy daer teghen noyt en wist te antwoorden; en is dat vier noch niet ghemaeckt? Ic hebbe hier noch twee oft drie goede cristen broeders by my ligghen, die met my ooc int vier gaen willen; en willet ghy om gheen vier menschen vier aen laten legghen? Ghy sultet ten laetsten noch om my alleen aen moeten legghen.

Ru[waert]. En grouwelt v voort vier niet altoos. Dat vier is cleyn ende ondurich; maer besiet die Scrift, wat vier v bereyt is. Vader, hy blijft al verhart, dat hoort ghy wel; wilt hem alleen wat toe spreken : ick geef v oorlof.

Jo[annes] (1). Wel soon, hoe ist? hoe geuoelt ghi v?

J[an]. Noyt so wel als nv, vader.

Jo[annes]. Die doctoren ende heeren hebben my tot v ghesonden, om dat ick v wat becallen soude. Segt my in v conscientie, hoe beuoelt ghy v in v saeken? Hebt ghi dat woordt Gods in v of niet?

J[an]. Van mijn saken en twijfelt my niet een haer, dat is claer : twoort Gods sal ic voorstaen tot in mijn eynde toe, met die hulpe van God.

Jo[annes]. Soo bidde ick, mijn o alderliefste sone, dat ghi van twoort Gods niet en wijckt : ick wil v gaerne op offeren, als Abraham zijn sone dede, ende en siet onse verdriet niet aen. Ende si zijn alheel met v sake beweghen. Adieu, ick en sal v na dese reyse niet meer sien oft spreken; want al ontquaemdijt al, so souden sy v in een duysteren kereker worpen eewich te bliuen. Adieu, mijn lieue sone, blijft by twoort Gods, dat bidde ic v.

J[an]. So sal ick, indien God wil; want mijn saeke is warachtig ende godlic.

Ru[waert]. Hebt ghi hem ghesproken?

Jo[annes]. Ic hebt beste gedaen. Adieu, sone, ende laet v onderwijsen van die gheleerden.

J[an]. Adieu, vader, ic wil weder na mijn coy toe.

---

(1) De vader.

[*Ondervraging van 7 September 1525.*]

Hier na volcht die leste (1) disputacie voor die commissarissen, ghescliet den vij. dach Septembris; ende den xv. dach daer na wort hy om twoort Gods verbrant.

C[laes]. Hoe zijt ghy nv ghesint?

J[an]. Als ick altoos gheweest hebbe.

C[laes]. Wilt ghy noch niet reuoceren?

J[an]. Geensins.

Een ander. Ghi sult tot onse wille reuoceren, of wy sullen v een hartneckich ketter doen declareren ende verbranden.

J[an]. Ic ben so veel dreyghens ghewoen ghemaect, dat ick voort aen al balhoorich worde.

Een ander. En laet v niet duncken, dat dit iock is; ick sweer v by mijn eet, dat ghy morghen steruen sult, ende ghy en sult ons niet langher met v hartneckicheyt moyte aen doen.

Jan. Ick en sie noch dat hout niet aen brenghen, om tvier te maken : waer blijftet?

Een ander. Gheet ghy noch met ons? oft meent ghy, dat die Keyser soo arm is, dat hy geen raet en weet om hout?

J[an]. Dat en meen ick niet : dat bosch, dat hier bi leyt, daer is houts ghenoech in om twee duysent mannen te verbranden, die ghi alle ketters noemt. Tegen die Keyser en segghe ic niet; maer ick en mach dat niet verdraghen, dat ghy my altijt met vier dreycht, ende datter gheen eynde af en coemt : ghy siet doch wel, dat ghy my niet van die waerheyt trecken en moecht; daerom ist al verloren arbeyt gedaen. Ende als ghy my al ghedoot hebt, meent ghy, dattet dan al ghedaen sal zijn? Neent voorwaer! daer isser veel duysent in Hollant, die tselue gheuoelen ende verstaen dat ic doe.

Een ander. Waer zijn die? noemtse ons!

J[an]. Ic en ben gheen wroegher; maer daer isser noch by my, die sullen v ghenoech te doen gheuen. Ick hoep ende betrou God wel toe, datse my niet en sullen verlaten, wilt God.

Een ander. Want ghy nv also ghesint zijt, dat ghy van v ketterien niet getoghen en moecht worden, so sult ghy morghen steruen.

J[an]. Heeft v God die macht ghegeuen, so laet dat geschien inden naem ons Heeren : ick bens wel te vreden, ende om den doot te lijden ben ick wel gherust.

Een ander. Ick segghe v certeyn, wy en sullen v niet langher laten lijden dan morghen; daerom, bereyt v te steruen.

Jan van Woorden. Ick ben tot God belieuen altijt bereyt. Hangt my, braet my, also verre als v macht van bouen is ghegeuen.

Een ander. Wat doen wy met desen man? tis al verloren arbeyt, hoe wijt aenlegghen.

---

(1) Niet de laatste, daar er nog twee volgen (zie verder).

Noch een ander. Hy is hartneckelic ende onbeweghelijc : tis tijt, dat dese vermaledide ketter ghestraft is voor zijn misdaet.

Een ander. Wy hebben seker veel ghedaen om hem te bekeeren.

Een ander. Eersame man, verkiest v een biechtvader, daer ghy teghen biechten moecht?

J[an]. Ic en begheer geen te hebben.

Een ander. En wilt ghy dan oock niet biechten?

J[an]. Ick wil gaerne biechten : tot wat tijden wy onse sonden belijden den Heer, hy salse ons vergeuen.

Een ander. Wat biechtvader wilt ghy dan hebben?

J[an]. Wien ghy wilt.

Een ander. Hebt ghy lieuer een monick oft een waerlick priester?

J[an]. Hoe dat ghy wilt : tis my ghelijc veel.

Een ander. Wilt ghy een monick hebben?

J[an]. Ja ick.

Een ander. Of hebt ghy lieuer een waerlick heer?

Jan. Tis my alleens.

Een ander. Oft ghy onsen meester Ruwaert naemt om teghen hem te biechten?

J[an]. Ic ben te vreden.

Een ander. D[omine] Ruwarde, belieftet v, gaet met heer Jan ende hoort zijn biechte.

R[uwaert]. Wilt ghy my wel biechten, soon?

Jan van Woorden. Tis my gelijc veel teghens wien dat ic biechte.

Ruwaert. Gaen wy dan te samen.

J[an]. Inden naem ons Heeren Jesu Christi, tgheseie. Ick, groote sondaer ende een kint des torens Gods, my onwaerdich kenne ende belijde, dat mijn groote ende diepe ongheloone my van God keert, dat ic met voller harten hem niet en hebbe betrouwet alle goetheyt, salicheyt ende weluaren, sulex dat ick my seluen in hem alleen niet ganschelick toe gheschreuen en hebbe, ende hoe dat ick my seluen meer duersie ende ondersoecke, hoe dat ick meer verdoemenisse en sonde in my beuinde, waer door ick my rechtuaerdelicken verdoemen soude moghen, als hy met mijn aldersnoetste wercken int oordeel soude willen gaen ; maer dat en vermach zijn Godlicke goetheyt, noch zijn Vaderlicke harte tot my niet, die welcke hy my door zijn Sone ouerulocdelicken bewesen heeft, door wiens dierbaer bloet dat ick sekerlick gheloone, dat my al mijn sonden af ghewasschen zijn, alsoo dat si my tot gheen verwijten staen en sallen voor den Heer. Hier om mijn betrouwen ende mijn toeuerlaet is gansschelick op die sekerheyt ende belofte Gods; daer op ist, dat ick waghen derf die doot aen te gaen. Ende ick ben ooc door hem seker, weder ick sterue, oft dat ic leue, ic behoore die Heere toe, na denmael dat ick vercooren ben een kint ende erfghenaem Gods te wesen ende een mede erfgenaem Christi ; twelcke mijn gheloone God almachtich wil stercken ende vermeerderen totten doot toe. Amen.

R[uwaert]. Wel, segt alvoort.

Jan. Ic heb al gheseyt.

R[uwaert]. Ghy moet al bet biechten : is dat ghebiecht?

J[an]. Ick heb al gheseyt, dat ick segghen wilde ; ic en weet van gheen ander biechten te segghen.

Ruwaert. Wat hoor ick hier? En vint ghi gheen sonden ende ghebreken in v?

Jan. Ick weet wel watter gebreect. Ghy wilt, dat ick gae vertellen mijn sonden ende misdaden met alle haer circunstancien ende also den ypocrijt van buyten maken. Dat ghy van my hebben wilt, en is my niet moghelic te doen, want mijn sonden zijn meer dan icse soude moghen vertellen; want boos is der menschen harte ende ongrondelick. Wie sal dat moghen ondersoecken? Oock soo zijn mijn sonden alte inwendich, dan icse soude moghen al verclaren.

Ru[*waert*]. En hebt ghy dan gheen dootlike sonden by namen bedreuen?

J[*an*]. Van bouen tot beneden ben ick vol lasteringhe, ende alle mijn begeerten zijn sondich ende dootlic; maer ghy en zijt daer mede niet te vreden! Ghy wilt, dat ic v segghe van ouerspel, hoererie, dronckenschap, van vechten ende kiuen : in dese hooft stucken en ken ick my niet besculdich; want hoe soude ick dese stucken bedreuen hebben met die wercken, daer ic so lange gheuanghen gheweest hebbe? Niet te min ick en ben daer in niet ghérechtuaerdicht, want die gront des harten is altijt tot quaet gheneycht, ende die selfde sonde is in hem besloten blijuende, hoe wel dattet wtwendich werck niet nagheuolcht en heeft.

Ru[*waert*]. Ghi soudet my belijden van v dwalinghe van v huysvrouwe, daer ghy teghen die dominacie der kercken mede hebt gheleeft.

J[*an*]. Als ic daer berou af hebbe ende ick my daer in schuldich kenne, soo sal ick dat biechten.

Ruwaert. Indien ghi v anders niet biechten en wilt, soo en sal ick v niet absolueren.

J[*an*]. Oft ghy my niet en absolueert, dat en achte ic niet : ick weet, wye my absolueren sal.

Ru[*waert*]. En vraecht ghy dan niet na die absolutie des priesters, ende zijt ghy te vreden met die absolucie Gods?

J[*an*]. Waerom niet?

Ruwaert. Hier in zijt ghy oock een Lutheriaen, dat ghy niet en vraecht na die absolucie des priesters.

J[*an*]. Wat soude ick doen? Ic en kan v die absolutie niet benemen, als ghijse my niet gheuen en wilt.

Ruwaert. Soudt ghy aldus ter doot dorren gaen sonder gheabsolueert te zijn?

Jan van Woorden. Ja. Christus en is soo onghenadich niet als ghy menschen; al hout ghy v absolucie thuys, Cristus heeft my vergheuenisse van alle sonden belooft door dat wtstorten van zijn bloet, welcke beloften hy heeft gheconfirmeert met sinen doot. Daer op verlate ick my ganselick; ende als God vergheuen wil, so en verwacht hy niet ter tijt toe, dat ghy rede zijt v hant opt hooft te legghen, want zijn salichmakinghe is hem altijts euen willich; ende hy wil van dat wercken selfs de glorie hebben, ghelijc als hy seyt : « Ick bent selfs, die de boosheyt verwint ende wtdoet. »

Ru[*waert*]. Och, och! hoe bedroef ic my nv, dat ghy aldus verde ghedoelt zijt van dat slot ons moeders der heyliger kercken, want ghi versmaect haer slotelen. Wat sal ick nv gaen beginnen? Sal ic dit voor die heeren ende commissarissen repeteren, dat sal v teghen gaen, ende si sullen meer op [v] ghestoort wesen, als sy dit hooren.

J[*an*]. Ghy moetet wel doen van my.

Ru[*waert*]. Gheeft ghy my dan oorloof, dat ick segghe wat hier gheschiet is?

Jan van Woorden. Ia ick, ghelieftet v.

Ruwaert. Oft hebt ghi lieuer, dat ic swijghe?

Jan van Woorden. Ick en vragher niet na, oft ghyt segt oft dat ghy dat verswijcht; ende oock ick en achte niet wat si van my segghen oft oordelen, als ic mijn Heere mijn God niet en mishaghe.

(*Hier is die commissaris wech.*)

J[*an*] (*in hem seluen sprekende ende is hem na gheuolcht*). Den ypocrijt is wech. Waer mede sal hy nv aen comen? Hy laet my hier alleen sitten ende en coemt niet weder; tis best, dat ic na volghe ende daer by gaen, om te sien wat daer te doen is.

Ru[*waert*]. Och, och! watten verdoelden mensch hebben wy hier onderhanden!

Een ander. Hebt ghy ghebiecht?

Jan. Ja ick.

Een ander. Sijt ghy gheabsolueert?

Jan. Neen ick.

Een ander. Waerom dat?

Jan. Vraecht mijn heer dat, waerom hy my die absolutie weygherde: ic en machse hem niet benemen.

Een ander. Waerom en hebt ghy hem niet geabsolueert?

Ru[*waert*]. Magister noster, hy en woude niet te deghen biechten; hy sprac zijn biecht int ghemeen, gelijc die ketters ghemeenliek doen.

Een ander. Weet ghy niet, dat ghy steruen moet? Waerom en spreect ghy v biecht dan niet, als ander menschen doen?

Jan. Ic hebbe ghebiecht, ende ick weet, wie mijn biechten ontfanghen heeft ende gheabsolueert heeft.

Een ander. Veracht ghy dan die absolutie, ende laet ghy v duncken, dat v sonden vergheuen worden sonder des priesters machte.

Jan. Ic en heb niet gheseyt, dat ic yemants absolutie versmade.

Een ander. Wie sal dan v sonden vergheuen, als ghy ter doot sult gaen?

Jan. Dat Lam Gods, dat daer wt doet die sonden des werelt, die onse cranckheyden ghedragen heeft, ende voor ons sonden een eewighe sacrificie gheoffert ende gheworden is.

Een ander. Wat gaen wy maken? Dit is een vreemt dinck, dat een mensch aldus versteent blijft: daer en is gheen hoep in v!

Een ander. Hebt ghy alsoo groot wederstoot in v leuen?

J[*an*]. Ia, ghelijc die Apostelen deden.

Een ander. En lust v hier niet langher te leuen, dat ghi die doot begheert? Wat verdriet hebt ghy int leuen, oft wat saeck?

J[*an*]. Tleuen en is mijn vleesch niet verdrietlic, maer Christus leert my, dat ick tleuen hier moet verliesen om dat te vinden int eewich leuen: ten baet een mensche niet, dat hy de gheheele werelt winne, ende zijn siele schade dede ende verloore.

Een ander. Hebt ghy oock v ouders lief?

J[*an*]. Ja ick; en soude ic niet?

Een ander. Dat en schijnt niet wel, want ghy en wert niet eens met haer

beweghen in haer groot lijden, dat si om v hebben; ende ghy moet wel wreet zijn, dat ghy ter auenturen een oorsaeck sult zijn, als ghy v laet barnen, tot haerder grooter schande ende eewich verdriet, dat welc ghy wel beseutten moecht.

Jan. Voorwaer, ick hebbe mijn ouders lief, maer alsoo lief niet, dat ick daerom Christum wil lochenen, want Christus seyt seluer : « Wie vader ende moeder lieuer heeft dan my, die en is my niet waerdich ». Hoe dattet met mijn ouders gaen sal, dat beueel ick God almachtich, want hi die sorge voor haer heeft opghenomen.

Een ander. Hebt ghy oock v huisvrouwe lief?

J[an]. Trouwen ia ick.

Een ander. Waerom roept ghi dan aldus om te steruen? Ic peynse, dat ghi in haer een weersin gheeregen hebt, want si oudt is van iaren, ende dat ghy daerom lieuer hebt te steruen dan weder te comen by haer.

Jan van Woorden. Ic beminne mijn huisurouwe inden Heere, als dat behoort, ende na den raet Pauli, so hebbe ic een huisvrou oft icse niet en hadde, alst Gods eer ghelt, so wil icse gaer[ne] laten.

Een ander. Doen ghi een huysvrou troude, doen behoorde ghy een ionghe te trouwen, om daer kinderkins by te winnen.

J[an]. Hoe qualijcken machmen v wat te pas doen! Indien ick een ionck vrou ghetrout hadde, so soude ghy dat were ghecalumnieert hebben, als dat ick onnut vleesch ghehadt hadde : nv en moecht ghy dat niet segghen. Ende dat ick een ryck, oft ionc, oft schoone, of een machtighe edele ghetrout hadde, soo soude ghy noch een ander saeck vinden.

Een ander. Ende oft wy v vry lieten, soudt ghy weder tot v huysvrouwe willen comen?

Jan. Ja ick, in allen manieren.

Een ander. Sout ghy niet seer verblijt zijn, dat wy v hier wt verlosten?

J[an]. Indien ghijt dede, ick mochtet v danc weten, ende doet ghijt niet, ick ben te vreden; ooc, hoe dattet gaet, het gaet my al wel : ick ben die wille Gods bereyt.

Een ander. Oft wy v huisvrou van Woorden hier lieten comen, soudt ghy wel met haer willen spreken?

J[an]. Ja ic, mochtet mi ghebueren.

Een ander. Oft wijse by v lieten comen, soudt ghy wel met haer willen steruen?

Jan. Wat hebt ghy al malle vraghen! Mocht ick by haer comen, ic woudet wel; en mach ic ooc niet, ick ben te vreden.

Een ander. V wijf sal hier van daghe wesen, oft ic gheloof, dat si hier al is : daerom, verblijt v.

J[an]. Ghy weet, wat ghi te doene hebt.

Een ander. Ghy hebt ons gheseyt, dat ghy een huysvrou ghetrout hebt, omdat ghy sonder wijf niet leuen en moecht, want ghy seer gebrant wordet; ende omdattet beter is te trouwen dan te barnen. Is v een huysvrouwe soe nootsakelick, als ghy segt, soo hebt ghy en half iaer, dat ghy gheuanghen zijt gheweest, qualicken moghen deruen; ende hebt ghy dit half iaer sonder huysvrouwe moghen zijn, al hielden wy [v] hier noch een halfiaer gheuanghen, soo soudt ghy noch wel sonder huysvrou moghen zijn.

J[an]. Meent ghy luyden, dat God so wreét is als ghi zijt? Hy en slaet met gheen twee roeden; hy en laet ons niet tempteren bouen ons macht, want hy tempteert die temptacie seluer, dat wy die moghen verdraghen. God heeft mijn gheuanghenissen aenghesien, ende heeft doer zijn genade mijn vleesch onderworpen, want my die remedie mijns huysvrouwens niet ghebueren en mocht. Niet temin ick heb noch vyanden ghenoech, daer ick teghens vechten moet, ghelije Vrias, Dauids capiteyn, dede. Ic hadde ooc al eenen groten strijt, eer ick v hooghe personagien ende heerlije ghelaet mochte verwinnen ende verachten; ende noch heb ick al veel, daer ic noch teghens vechten moet. Niet te min ick betrou Christo Jesu, onsen Salichmaker; hi heeft de weerelt al verwonnen : God sy ghebenedijt!

Een ander. Ghy en hebt noyt ghedaen, dat ander wel doen, om sonder wijf te zijn. Wat soude v meer letten dan die andere?

J[an]. God weet, oft si al reyn zijn, die onbeuleet van vrouwen zijn, ende ghy, mijn heeren, wetet seluer al wel, o hoe schoon ghi v voor die menschen thoont; ick sorch oock van dese costelicke onreyne cloostermaechden ende van dat sodomijtse ghebroet tspel datter om gaet. Aldus, en laet ons seluen niet rechtuerdich voor den menschen maken : wy en moghen God niet bespotten, want hy doorsiet de herten.

Een ander. Ic wilde, dat ghy by den duuel geslapen hadt, doe ghy by v wijf sliep, of ick had lieuer ghehadt, dat ghy met die hoeren te doen hadt ghehadt, doen ghy eerst met v wijf te doen hebt ghehadt : so veel speels hebt ghy ons ghemaect.

J[an]. Ffy v! schaemt v alsulcke woorden te spreken! Zijt ghy een gheleert man? Hoe blasphemeert ghy Gods woort also leelicken? Ick schaems my van uwent weghen.

C[laes]. Beyt, heer Jan, ghy verstaet mijns harten woort al qualicken. Dit is mijn meyninghe: hadt ghy metten duuel ofte ander hoeren te doen ghehadt, so soude ghi wel bekennen, dat ghy qualicken ghedaen hadt; ende als ghi v misdaet bekennet ende belijdt, so zijt ghy waerdich om verghiffenis te crijghen; maer nv en maect ghi gheen consciencie, dat ghy by een wijf gheslapen hebt, ende dat meer is, ghi segt datmen met God wel doen mach; ende daerom ist, dat ghy qualicker doet, dan oft ghy dander ghedaen hadt.

J[an]. Moecht ghi v saecken also voor God verantwoorden ende belegghen, soo staet ghy wel! Twoort Gods, dat ick v allen geleert heb, dat sal teghens v conscienie hier namaels oordeel gheuen tot diffencie ende wrace van mijnder onnoselheyt : ick ben onsculdich van v verdoemenisse, want ghi twoort Gods verwerpt ende oock veruolcht.

Een ander. Brengt hem weder bouen, ende laet ons gaen.

[*Twee laatste ondervragingen, 25 September 1525.*]

Hier hebben si noch twee daghen met hem gedisputeert, van weleken men niet en weet, want hy in een besloten gheuanckenis gheleyt was, daer hy niemant meer en moechte zijn sake te kennen gheuen; maer is volstadich ghebleuen, also als ghy hier na hooren sult in die execucie, die ouer hem ghedaen is int eynde van zijn doot, wanneer hy verbrant wordt; waer af veel menschen ghetuyghenisse af gheuen, dit tgesien ende ghehoort hebben, ende beghint aldus :

[*Slot. — Marteldood van Pistorius, 25 September 1525.*]

Want veel luden verlangt hebben om nieuwe tijdinghe te hooren, soo laet ick een yghelijken weten van die iusticie, die welcke den xv. in September, anno xv^{c}. xxv. ghebuert is van een priester ghenaemt heer Jan van Woorden, die welcken beteghen was, dat hy zijn trouwe ghegheuen hadde een vrouwe persoon. Ende zijn alle beyde gheuanghen ghebrocht van Woorden ende gheleueert inden Haghe, op de Voorpoorte vanden Houe van Hollant. Daer na is dese priester, ter presentien vanden Raet van Hollant, tot diuersche stonden van meester Claes de Montibus, Goetschalc Rosemont ende Ruwaert van Enchuse gheexamineert, persisterende altoos in zijn opinie, hier na verclaert; so is voor die sael gemaect een stellagie, lanc xl. voeten, staende Zuyden ende Noorden aen drie siden met bancken, ende inden middel een preecstoel, ende aen die Zuyde een maniere van outaer.

Ende op den xv. dach als bouen, ontrent ix. vren voor die noene, so zijn op dese stellagie ghecomen, die bisschop van Palarnen (*sic*), twee heeren vanden secreten raet, die stadt houder van Hollant, die president met anderen raetsheeren ende den griffier, ende zijn gaen sitten beneuen aen den preecstoel; daer na is daer ooc ghecomen die suffragaen van Vtrecht, die abt van Egmont, met noch twee prelaten gheabitueert in cappen, miters, staffen ende ringen; daer na die doctoren hier bouen verclaert, Suikeroy, dofficial van Vtrecht, met drie deekens, als vanden Hage, Hoorne ende Naeltwijc, ooc gheabitueert met ouerrocken ende beffen; daer na die president van Bonen, ij. raetssheren van Hollant ende procureur generael; daer na heer Jan, geabitueert als een subdiaken, diaken ende priester, hebbende ouer den als twee rocken ende een casuffel; ende hy is ghegaen om die noortsyde voor den raet van Hollant, ende hem is daer ghebracht een kelck, ende is daer mede ghegaen tottet voorschreuen outaer; daer na is hy ghaen sitten metten aensicht na den bisschop ende metten rugghe na tvolck;

Ende daer is een grauwe broeder op den stoel ghecomen preken, ende voor zijn theme ghenomen : *Et nunc scio, fratres, quia per ignorantiam fecistis, penitemini enim vt deleantur peccata vestra* (*Actuum iij.*), « Ende nv weet ick, lieue broeders, dat ghy dit onwetende ghedaen hebt; daerom, doet boete, op dat v sonden moeghen werden vergheuen ». Ende heeft oock verhaelt onder tsermoen die errores vanden voorschreuen Jan, waer af dat eerste was, dat die paus niet en was vicarius Christi, ende dat hy niet meerder en was dan die ander apostelen, dat hi niemant verbinden en mochte ende dat menschen insettinghen niemant verbinden en mochten tot sonden; dat men des vrijdaechs wel vleesch eten mochte sonder sonde, ende dat een priester wel een wijf mochte trouwen ende by haer slapen sonder sonde; dat desen heer Jan gheweest hadde te Wittenburch teghen tghebot vanden Keyser, nae dat Luther ghedeclareert was voor een ketter, ende hadde daer zijn lessen ofte sermonen ghehoort; dat hy tVtrecht gheaccuseert hadde gheweest van ketterie ende aldaer ghesworen die articulen niet meer te sustineren, twelck hy nv weder ghedaen hadde; dat niemant sculdich en was heymelike sonden te biechten; dat een waerlick mensch, hebbende den heylighen Gheest, mochte tsacrament des outaers consacreren; segghende, dat dese heer Jan meer errores hadde, maer en verclaerde die niet.

Hoorende heer Jan dese voorsereuen puncten, heeft op sommighe, als vanden eet, ende van Wittenburch, ende op sommighe meer ander gheantwoort, segghende : « Ten is niet waer! » Ende als tsermoen wt was, heeft hy gheseyt : « Laet my nv maer wat seggen », keerende hem totten volcke, ende seyde : « Broeders, siet hoe ghewueldeliken wort Antichrist gheloof nv voor ghestelt. » Ende hem gheseyt wesende, dat hy swijghen soude, heeft gheseyt : « Dit is tlaeste ghereehte », ende heeft hem om ghekeert totten bisschop, ende is aldaer ghedegradeert met solenniteyten, zijn vingheren zijn reyn gewasschen, zijn haer af ghesehoren, ende is door die sententie vanden drie voorghesereuen doctoren, ghedelegeert a Papa, ghedeclareert *hereticus, et tradendus curie seculari*. Welcke sententie pronuncieerde die officiael voorsereuen, wesende in die handen van die waerlicheyt, ende zijn clederen zijn hem wtghedaen, ende een gheelen rock aenghedaen, met een gheele bonette op zijn hooft. Daer na zijn die gheestelike heeren van die stellagy ghegaen, ende heer Jan is ghebrocht by den raet van Hollant, by den welcken hy gheeondemneert wort te vier. Hebbende die sententie, beghan hy te singhen : *Te Deum laudamus;* maer hem wort gheseyt, dat hy swijghen soude, ende is gheleyt van die stellagye na dat scauot; comende by die poorte, heuet hy die gheuanghen toe gheroepen : « Ic gaen voor! » Ende sy hebben gheantwoort : « Onse broeder, strijt vromelick, wy sullen v volghen, » ende hebben beghonnen te singhen : *Te Deum laudamus;* ende was so blijdelic, als oft hy ter bruloft ghegaen hadde.

Comende op het scauot, soo wert hy aldaer ghebonden aen eenen staec om gheworcht te worden. Ende die buel hem biddende om verghiffenisse, heeft gheseyt : « Tis v al vergheuen! God wilt hem vergheuen, diet my doet, want si en weten niet wat sy doen »; ende heeft gheseyt : « O Heere, ontfanct minen geest. » Ende ter willen dat die buel die coerde stelde aen sinen hals, so las hy den psalm : *In v, Heere, heb ic ghehoept, ende inder eewicheyt en sal ick niet beschaemt worden.* Gheworcht zijnde, heeft zijn handen, so veel als moghelijck scheen, by een ghebracht ende op gheheuen, ende also, met buscruyt ende vier, te puluer verbrant.

Wat macht schaden,
Ick hebs ghewaecht.

O God, verlost die gheuanghen!
By my, Peeter Stesser, alias Lodowijck Hetser.

Uiterst zeldzaam drukje van 40 ongenummerde folios, waarvan het eenig bekend exemplaar berust in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden; het werd tusschen 15 September 1525 en 1 December 1529 te Emden bij Nicolaas van Oldenborch gedrukt. — Drie andere uitgaven (Emden, c. 1556?, Wesel, z. j.?, Delft, 1578) zijn te vinden op de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage. Zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 360-361; *Bijdragen voor vaderl. geschiedenis*, nieuwe reeks, deel VI, blz. 361-364 (1870); *Martyrologes protestants néerlandais*, deel I, blz. 271 en volg., of *Bibliotheca Belgica* in voce *Gnapheus;* Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzame-*

ling berustende in de Kon. Bibliotheek, deel I, 1ste stuk, blz. 7, 8. — Dit Nederlandsch verhaal over Pistorius' lotgevallen verschilt hoofdzakelijk van het voorgaande Latijnsche in de volgende punten : Het bevat niets over het leven van Pistorius vóór zijne tweede aanhouding en geeft vooral een overzicht der ondervragingen met eene beschrijving van Pistorius' dood. In het Nederlandsch verhaal wordt bovendien het onderhoud beschreven van Pistorius met zijn vader in bijwezen der kettermeesters, op 13en Juli 1525; ook worden er de ondervragingen vermeld van 8 en 9 September, waarvan Gnapheus, toen hij het Latijnsch verhaal schreef, niets wist. Eindelijk worden in het Nederlandsch verhaal de ondervragingen slechts door een paar woorden aan elkander verbonden, terwijl in het Latijnsch telkens een tamelijk lang verhaal der gebeurtenissen tusschen de ondervragingen ingelascht wordt. — Over Ludwig Hetser of Hätser, zie *Martyrologes*, deel I, blz. 275.

380.

1525, September 15, 's Gravenhage. Doodvonnis door 't Hof van Holland uitgesproken tegen Jan Janssen van Woerden, (Pistorius), priester. — Ketter verklaard zijnde door de pauselijke en bisschoppelijke inquisiteurs en na zijne ontwijding aan het Hof van Holland overgeleverd, wordt hij tot den brandstapel veroordeeld.

Jan Janssen verbrant tot polveren toe.

Alsoe Jan Jansz. van Woerden, wylen priester, by sententie diffinitiue vanden eerwaerdigen heere den deecken van Sinte Pieters tot Loeuen, jnquisiteur generael geordonneert by onsen heyligen vader den paus jnden landen vander K. M. harwaerts ouer, ende den officiael des heeren van Vtrecht, verclaert js ketter ende heretyck, ende naer die degradatie den Houe van Hollant geleuert;

Soe ist, dat tvoers. Hoff, jnden naem ende van wegen des Keysers van Romen, coninck van Germanien, van Spaengnen, etc., graue van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, nyet willende dat die voers. sententie blifue jllusoire, mair die executerende, verclaert, dat die voers. Jan Jansz. geleyt zal worden opt schauot staende optie plaitse alhier jnden Hage ende aldaer gebrant worden te polure toe, zulcx dat van hem geen memorie meer en zy.

Actum den xven Septembrj anno xvc. xxv., by myn heeren den stadthouder generael, die president, Assendelft, Renesse, Duuenvoorde, Colster, Benninck, Coebel, Jaspar, Sasbout, Pynssen.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Criminele sententien* (18 Januari 1504 tot 18 September 1529), fol. 157; reeds grootendeels afgedrukt bij de Hoop Scheffer, *Geschiedenis der kerkhervorming*, blz. 388. Over Pistorius zie aldaar de breedvoerige mededeelingen op blz. 362-389.

381.

1525, September 15, 's Gravenhage. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over het niet aanslaan der goederen van Jan van Woerden, aldaar verbrand.

Jan Janszoen van Woerden, wylen priester, byder sentencie diffinitiue vanden eerwaerdighen heeren den deecken van Sinte Pieters tot Loeuen, inquisiteur generael geordonneert by onsen heyligen vader den paus inden landen der K. M[t]. herwaerts ouer, ende den officiael des heeren van Vuytrecht verclaert js ketter ende heretyck ende naer die degradatie den voirs. Houe geleuert, heeft tvoirs. Hoff, nyet willende dat die voirs. sentencie blyuen soude illusoir, maer die executerende verclaert, dat die voirs. Jan Jans zoen geleyt soude worden opt scauot staende optie Plaets alhier in den Haeghe ende aldaer gebrant te worden tot puluere toe, sulexs dat van hem gheen memorie meer en zy, blyckende byder sentencie hier ouergeleuert jn date den xv[en] Septembris anno xxv.

Ende alsoe byde voirs. sentencie gheen confiscatie van goeden verclaert en js, waeromme hier — nyet.

Rijksarchief te 's Gravenhage, ***Rekeningen van den exploiten*** (***1 Maart 1525-laatsten Februari 1526***), fol. 19 en verso.

382.

1525, September 15, 's Gravenhage. Uittreksel uit Geldenhauer's *Itinerarium* over de terechtstelling van Pistorius. — De bisschop van Utrecht en de landvoogdes Margaretha alsmede verscheidene andere hooggeplaatste personen waren er aanwezig.

Item 16 (*sic*) Septembris in Haga Comitis Hollandiae P. Johannes Pistor Wordenus, ob abdicatam rasionem, unctionem, coelibatum et hujusmodi Romanorum pontificum constitutiones exustus est, condemnantibus eum episcopis et theologis, quorum primus fuit Jacobus Ridderus, suffraganeus Ultrajectinus, ordinis praedicatorum, qui episcopatum, publici adulterii mercede, ante aliquot annos emerat. Aderant et huic homicidio consistorialis, ut vocatur, Trajectinus, doctor Gerardus Luckerodius, d. Cunnetorphius, Rutgerus Carcarius, juris consulti. Item Johannes Gochius, inter matronarum corruptores non obscuri nominis, et multi alii, quorum nullus non ebriosus, scortator et adulter publicus erat, ut taceam reliqua scelera. Aderat et Margarita, Augusti Max. filia, cum suo effoeminato comitatu. De mira Johannis martyris in morte constantia christianaeque religionis confessione alio loco, Deo dante, dicemus.

Geldenhauer, ***Itinerarium;*** afgedrukt bij Kist en Royaards, ***Archief voor kerkelijke geschiedenis,*** deel IX, blz. 510.

383.

1525, (September 15), 's Gravenhage. Uittreksel uit het *Catalogus hereticorum (1526)*, over het verbranden van den ketterschen priester Jan van Woerden.

Joannes de Wurden, sacerdos secularis, totus Wycleffita et Lutheranus, errauit contumaciter in multis articulis fidei maxime circa sacramenta Eucharistie et matrimonij et ordinis et extreme vnctionis et circa confessione, et negans purgatorium. Hic conuinctus et confessus iudicatus fuit per secularem potestatem iudicialiter in Haga Comitis ciuitate Hollandie. Et in octaua natiuitatis virginis Marie anno Domini 1525 igni traditus est.

B. Lutzenburgus, *Catalogus hereticorum*, etc., quartus liber, secundi et tertij suppletiuus.

384.

1525, September 15, 's Gravenhage. Uittreksel uit de *Chronycke van Antwerpen* (16de eeuw) over de verbranding van Pistorius aldaar.

Anno 1525, den 15 September, soo werdt in den Hage verbrandt den prochiaen van Woerden by Vuytrecht, om synder opinie wille.

Chronycke van Antwerpen, blz. 25. — Gelijkluidend bericht in 't *Antwerpsch Chronyckje*.

385.

1525, September 19, Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Amsterdam, om den schout dezer stad bij brieve te verzoeken verscheidene ketters aan te houden.

Jan Rutgersz., gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden voirss. Hove mit zekere besloten brieven vanden procureur generael gereyst is binnen der stede van Amsterdam anden schout aldaer, roerende dat die selve schout apprenhenderen ende vangen soude zekere Lutherianen; voir welcke reysen mitsgaders dextraordinaryse oncosten den selven boede bijden selven Hove toegetaxeert zijn zes daghen, tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie hier overgelevert in date den xixen Septembris anno xxv; waeromme hier xxxvi sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

386.

1525, September 19, 's Gravenhage, Delft en Amsterdam. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Delft om den schout dezer stad bij den graaf van Hoogstraten naar 's Gravenhage te ontbieden ; en over de reis van eenen anderen bode naar Amsterdam om Mr Clemens van Beverwijck insgelijks naar 's Gravenhage te ontbieden.

Dierick Woutersz., gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven vanden procureur generael vanden selven Hove binnen der stede van Delft anden persoen vanden schout, roerende dat hy, aangesien sbriefs, alhier inden Haeghe soude commen bij mijnen heere van Hoochstraten; voer welcke reyse den selven boede toegetaxeert zijn zes stuvers, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blyckende bijde ordonnancie in date den xix Septembris anno xxv; waeromme hier vi sc.

Phillips Claeszoen, gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven an meester Clement van Beverwijck binnen der stede van Amsterdam, roerende dat hij alhier inden Haghe commen soude; voer welcke reyse de voirn. boede byden selven Hove toegetaxeert is den tijt van vyff geheele daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende bijde ordonnancie in date den xixen Septembris anno xxv, hier overgelevert; waeromme hier i £. x sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

387.

1525, September 20, Woerden. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van eenen bode naar Woerden, alwaar hij de vrouw van Pistorius gebracht had.

Dierick Reyersz., gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden selven Hove gereyst is mit zekere besloten brieven anden casteleyn van Woerden, ende aldaer gebrocht die huysvrouw van wijlen heer Jan van Woerden; voer welcke reyse mitsgaders die extraordinaryse costen van wagenhuyer, sciphuyer ende teerecosten den selven boede bijden voirss. Hove toegetaxeert zijn acht daghen tot zes stuvers sdaechs, die hem bij desen ontfanger betaelt zijn, blijckende byde ordonnancie hier overgelevert, in date den xxen Septembris anno xxv; waeromme hier ii £ viii sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *6de Rekening van den ontvanger der exploiten.*

388.

1525, September 22, 's Gravenhage. Brief der landvoogdes Margaretha aan de magistraten der Hollandsche steden om te waken over het gedrag, de sermoenen en de rechtgeloovigheid der vicecureiten, schoolmeesters en predikers. — Zoo er vicecureiten gevonden worden, die hun ambt niet naar behooren vervullen, zal de magistraat bij den pastoor hunne afstelling vragen, en, zoo deze daaraan te kort blijft, zal de magistraat zulks aan de Landvoogdes of aan het Hof van Holland te kennen geven. Alle van ketterij verdachte of onbekwame schoolmeesters moeten door den magistraat afgesteld, of bij het Hof van Holland aangeklaagd worden. Alle predikanten, geestelijke of wereldlijke, die in hunne sermoenen ketterijen zouden preeken, moeten insgelijks vóór hunne oversten aangeklaagd worden.

Een brief gescreuen anden steden roerende dat zij goede toesicht sullen hebben opdie predicanten, vicecureyten ende schoelmeesters binnen den seluen steden residerende.

Margariete, eertshertoginne van Oistenryck, hertoghinne en gravinne van Bourgongien, regente ende gouvernante.

Lieve ende beminde, Alsoe ghy weet dat wy onse naersticheyt gedaen hebben, omme te extirperen die secte Lutheriane ende andere quade opinien binnen dese landen, den culpabel van dien gecorrigeert, ende nu gaerne soude voersien voerden toecomenden tyt, ende tot dien fyne doen publiceren zekere ordonnancie ende edicte; ende want bouendien van node es noch vorder te maecken, soe ordonneren wij u goede toesicht te hebben upte vicecureyten binnen uwen bedryue, of die selue den gemeenen volcke proffytelicken zyn, nyet gediffameert van de secte Lutheriane ofte andere ketterye, of zy tvolck jn huere sermoenen nyet en schandaliseren, oft luyden van eeren, goede manieren ende conuersatien zyn, volcomelicke volbrengende huere officie; ende soe verre ghy beuindt denzeluen vicecureyten sulcx nyet gequalificeert te zyn, dat ghy in dien geualle tzelue te kennen sult geuen den warachtigen pastoer, omme by hem een ander nut ende bequaem, gequalificeert als bouen, gestelt te worden; ende zoe verre die zelue pastoer daer van jn gebreke waer, zult tzelve ons of die van den Rade jn Hollant te kennen mogen geuen, die daerjnne voersien sullen alst behoert.

Van gelyke ordonneren wy u goede toesicht te hebben up den schoelmeesteren binnen uwen bedryue, off die zelue gediffameert zyn vande secte Lutheriane of ander quade opinien, off zy leeren eenige boucken by den Keyser verboden, ende anders ombequaem zynde om jongen te leeren; ende jn geualle ghy hemluyden zulcx beuindt nu of hier namaels, dat ghy den zeluen ofstelt, zoe verre de schole tot uwer dispositie staet, of anders

tselue te kennen geeft den geenen, tot wien die dispositie van der scole staet; ende zoe verre die zelue daerjnne nyet en voersiet, daer van by u geaduerteert zynde, zullen wy of die van onsen Raide van Hollant, den welcken ghy tzelfde zult mede te kennen mogen geuen, daerjnne voersien, alst behoert; ende van gelycke ordonneren wy u te doen, soe wanneer ghy beuinden zult eenige predicanten, tzy waerlick ofte geestelicke persoenen, in huere sermoenen tvolck schandalizerende, quade opinien voerstellende oft anders onmanierelicke ende jndiscretelick hem dragen, opdat by hueren oeuersten, of by ons in huere gebreke, of die van den Rade voers. daer jnne voersien wordt, alst behoeren sal.

Lieue ende beminde, onse Heere God sij met u.

Gescreuen in den Hage, den xxij Septembris anno xxv.

Rijksarchief te 's Gravenhage, *Derde Memoriaalboek van Sandelin*, fol. 96 en verso; naar een ander afschrift afgedrukt in de *Kronijk van het Historisch Genootschap van Utrecht*, derde serie, deel III, blz. 157-159, (1857); besproken door de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 37.

389.

1525, September 15-23, 's Gravenhage. Uittreksel uit de *Protocollen* van Andries Jacobsz. over eenen Lutherschen priester (Pistorius) en meer ander nieuws aangaande de kettervervolging. — De priester werd te 's Gravenhage ontwijd en daarna verworgd en verbrand. Andere ketters zwoeren hunne dolingen af op het schavot. Een plakkaat is afgekondigd geworden, waarin verboden wordt van Luther te spreken of zijne geschriften te lezen. Over Luther zal in de kloosters niet meer gepreekt worden.

Aengaende de secte Lutherane is correctie inden Hage gedaen ende eerst den xv^{en} Septembris is daer een waerlicke priester (1) ontwyt ende gedegradeert geweest vanden wybisscop van Utrecht, *presentibus* de abt van Egmondt, van Sinte Pauwels ende van Oosbroek van Utrecht, *et postea strangulatus et combustus*; ende seker andere luyden zyn opt scaevot gestelt, ende hebben abiureert ende versworen alle Luthersche ende andere ketterye.

Daerenboven zyn placaten geexpedieert, nyet meer van Luther noch zynen adherenten te spreken, noch zyne boecken noch zynder adherenten te lesen. Insgelyx is, by besloten brieven gescreven an alle mannencloesteren zynde in Hollant, belast dat hoer termyn nyet langer dueren en sal dan een geheele weeke ende dat zy nyet prediken en sullen van Luther, etc.

. Stadsarchief te Amsterdam, *Protocolle van Andries Jacobsz.*, deel I, fol. 102.

---

(1) Op den rand : Heer Jan van Woorden.

390.

1525, September 23, Delft. Uittreksel uit de rekeningen van het Hof van Holland over de reis van twee boden naar Delft, nopens het geding en de veroordeeling van den Lutheraan Lambrecht die glaesmaicker.

Dierick Aelbrechtsz., gezwoeren boede vanden voirss. Hove, die deur bevel vanden voirss. Hove gereyst is binnen der stede van Delft mit zekere besloten brieven anden schout aldaer, roerende die condempnatie van Lambrecht die glaesmaicker; daervoeren hem bijden selven Hove toegetaxeert ende bij desen ontfanger betaelt is zes stuvers, blijckende bijdie ordonnancie hier overgelevert in date den xxiii^{en} Septembris anno xv^{c} xxv; waeromme hier vi sc.

Cornelis Lambrechtsz., ter cause vandat hij bijden selven Hove gesonden is geweest anden schout van Delft mit zekere besloten brieven, roerende Lambrecht die glaesmaicker ende zijnen onderwindinge van Luyters voerstellen; daer voeren hem bijden voirss. Hove toegetaxeert ende bij desen ontfanger betaelt is zes stuvers, blijckende bijde ordonnancie hier overgelevert in date den xxiii^{en} Septembris anno xxv; waeromme hier vi sc.

Rijksarchief te 's Gravenhage, 6de *Rekening van den ontvanger der exploiten.*

AANHANGSEL.

NAGEKOMEN STUK HIERBOVEN IN TE LASSCHEN.

---

391 (61bis).

1522, Januari 10, Brussel. Brief van den kanunnik David aan Erasmus, waarin hij vermeldt, dat Praepositus naar Brussel gebracht is, en dat, naar het gerucht loopt, de kettermeesters reeds met hem geredetwist hebben en hem trachten tot herroeping te overhalen.

.... Qui tunc, ut dixit, venit Bruxellas, invisurus dominum priorem monasterii Sancti Augustini oppidi Antuerpiensis. Qui quidem prior, iussu Imperatoris, vt ferebatur, ex Antuerpia erat adductus Bruxellas, et pro tunc habebat, prout ore Deputati habemus, pro carcere domum Dei fratrum de Nazareth. Ob quam caussam, aut quid negotii tractetur cum eo, nescio. Audiui tamen Egmondanum, Lathomum et alios quosdam habuisse disputationes cum eodem, et breui caussam fore decidendam. Ferunt etiam nonnulli, aliqua per eundem priorem fore retractanda, quae in concionibus praedicauit, rel....

Burscher, *Spicilegium*, XXVI, blz. IV-V.

AANTEEKENING

OP HET

EDICT VAN WORMS TEGEN LUTHER.

(8 Mei 1521.)

Het bekende edict van keizer Karel V tegen Luther en diens geschriften, na den Rijksdag te Worms in 1521 uitgevaardigd, is reeds dikwijls besproken geworden. In den laatsten tijd heeft de heer Dr Adolf Wrede van Göttingen een nieuw licht over dit stuk doen schijnen : eerst in de *Historische Zeitschrift* (1896, deel I, blz. 449-453), in eene studie getiteld *Das Datum des Wormser Edicts*, vervolgens in het tweede deel van de *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karel V* (Gotha 1896) (1), door hem bewerkt en waarin hij veel stukken betreffende den Rijksdag van Worms verzameld heeft.

Een moeilijk vraagstuk is de dagteekening van dit edict. Men weet algemeen, dat het stuk, alhoewel gedagteekend *8* Mei 1521, slechts den *26* Mei uigevaardigd werd.

Op het voetspoor van Ranke dacht men tot in de laatste jaren ook algemeen, dat het edict slechts den 25 of 26 Mei opgesteld, doch van eene valsche dagteekening was voorzien geworden, met het doel om te laten gelooven dat het opgesteld werd, toen de Rijksdag nog voltallig was. Eerst in 1883, in een *Warburger Programm*, en later in 1888, in de *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, wees Brieger er op, dat het stuk wel degelijk reeds den 8[en] Mei opgemaakt was. Het artikel van Dr A. Wrede, in de *Historische Zeitschrift*, en zijne aanteekeningen bij het edict in de *Reichstagsakten*, bewijzen voldoende, dat Ranke zich vergist had.

Verscheidene brieven van den pauselijken legaat Aleander laten daar geenen twijfel over bestaan (2) en brengen Dr Wrede tot het volgende

---

(1) Zie blz. 639 noot, en blz. 640-41.

(2) Aleander schreef den 8[en] Mei : « Hiero mattino el signor nuncio et io parlamo ad cesar, el qual è ut supra ben disposto et ben si vede, perchè li secretarii molto si sono affaticati in tradur il mandato in Almano senza alcune intermissione di tempo, che in vero Sichler et Spieghel hanno fatto piu in un di et una notte che altre volte non harebbano fatto in un mese. » (Brieger, *Aleander und Luther*, blz. 192). Daaruit zien wij, dat het Latijnsche edict den 7 reeds gereed was en aanstonds werd het Duitsche ook vervaardigd; het is dus niet te verwonderen, dat de beide edicten de dagteekening van 8 Mei dragen. (Zie verder nog Brieger, blz. 192 en de noot van Wrede in de *Reichstagsakten*, blz. 639.)

besluit (1) : Den 8 Mei heeft Aleander het ontwerp (2) van het edict gereed, de Keizer aanvaardt het, en Aleander laat het op perkament afschrijven, en den druk aanvangen. Den 12 Mei legt Aleander de twee afschriften den Keizer voor, natuurlijk met de dagteekening van 8 Mei, waarop de Keizer er zijne toestemming aan verleend had. De Keizer wil evenwel het edict eerst aan de Standen bekend maken. Dat gebeurt, maar niet officieel, den 25 Mei. Tusschen 12 en 25 Mei heeft de Staatsraad aan het edict (Duitsche tekst) eenige kleine wijzigingen van vorm toegebracht, gelijk Aleander zelf zegt in eenen brief van 27 Juni, waarbij hij het edict naar Rome zendt (3); die wijzigingen konden natuurlijk op het origineel niet meer gebeuren en werden in den Duitschen tekst, dien men nog aan 't drukken was, ingelascht. Den 26 onderteekent de Keizer eindelijk beide eerste origineelen, die den oorspronkelijken datum van 8 Mei behouden hadden.

Die twee eerste origineelen (het eene in het Latijn en het andere in het Duitsch) bevinden zich te Rome in het archief van het Vatikaan (4).

Van het Latijnsch edict werd een eerste druk door Aleander bezorgd tusschen 13 en 26 Juni (5) te Leuven. Een exemplaar ervan wordt ook in het Vatikaansch Archief bewaard, *Acta Wormacensia*, fol. 130-138 (6). Daarvan werd een nadruk vervaardigd door den boekdrukker Willem Vorsterman te Antwerpen. Een exemplaar ervan bevindt zich in de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool, *Verzameling Meulman*, cataloog nr 9; een ander in de Kon. Bibliotheek te Berlijn. Daarvan stammen de teksten af bij Cochlaeus, *Commentaria de vita et scriptis Lutheri* (Mainz 1549), fol. 327, en bij Chapeaville, *Gesta pontificum Leodiensium*, deel III, blz. 262. Goldast, in zijne werken *Statuta et rescripta Imperii*, fol. 5 en *Recessus, constitutiones, ordinationes Imp.*, deel I, 441, geeft den tekst van Cochlaeus.

De andere Latijnsche teksten, (gelijk men ze eerst in de Wittenbergsche uitgave van *Luthers Werken* (deel II, blz. 411) vindt, en verder ook bij Gerdes, *Historia Reformationis*, deel II, blz. 34; Goldast, *Recessus, constit., ordin.*, deel II, blz. 143, en daarnaar ook in de *Annalectes ecclésiastiques*, deel XX, blz. 323), zijn, volgens Wrede, die voor zijne *Reichstagsakten* de zaak onderzocht heeft, niets anders dan eene vertaling van den Duitschen tekst (7).

---

(1) *Historische Zeitschrift*, deel I, blz. 452-453.

(2) Verscheidene ontwerpen van dit edict werden vroeger vervaardigd. In de *Reichstagsakten*, deel II, nrs 68 en 72, blz. 507 en 520, heeft Wrede er twee, in het Duitsch vervaardigd, opgenomen. — Bij K. en W. Krafft, *Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert*, blz. 27, bevindt zich een kort Latijnsch ontwerp, naar eenen tekst in het *Codex Rychardi* te Hamburg, afgedrukt.

(3) Zie Wrede's artikel in de *Hist. Zeitschrift*, 1896, I, blz. 451-452.

(4) Arm. II, caps. I, nr 92 (Latijn) en nr 93 (Duitsch).

(5) Zie Brieger, *Aleander und Luther*, blz. 239 en 242.

(6) Daar bevindt zich ook een Fransche en een Nederlandsche tekst.

(7) Bovenstaande inlichtingen zijn getrokken uit de *Reichstagsakten*, deel II, blz. 642-643.

Van dien laatsten tekst werd, gelijk hooger gemeld is, den 26 Mei de eerste druk te Worms uitgegeven (1).

Het Duitsche origineel, dat in het Vatikaansch Archief berust, geeft eene bijna letterlijke vertaling van het Latijnsch edict (2).

Er is evenwel een verschil. De Latijnsche tekst, waaraan nog het zegel hangt, werd onderteekend door den eersten keizerlijken secretaris Hannart, de Duitsche integendeel door den vice-kanselier Ziegler. Het eerste heeft het registermerk van de Oostenrijk–Bourgondische kanselarij; het tweede, van de Duitsche. Daaruit besluit Dr Wrede, dat het Latijnsch edict alleen voor de erflanden van Keizer Karel bestemd was. Daarmede kan ik mij niet vereenigen.

Inderdaad in beide stukken richt Keizer Karel zich tot de ambtenaren van het keizerrijk en van al zijne andere landen.

Daarenboven in het plakkaat tegen Luther (3), dat Keizer Karel naar de Nederlanden zond, zegt hij : « dat gheexpedieert ende bedient zouden worden Mandementen ende edicten in alle onse Cancelrien, zo van den Heligen Keyserijcke als van den anderen onsen Conincrycken, Landen ende Heerlicheden, naer die tale van den zelven.... »

Daarmede bedoelt hij blijkbaar niet het Latijn, dat door Aleander in het origineel gebruikt was.

Wij kunnen alzoo aannemen, dat, toen beide teksten vervaardigd werden, de Latijnsche de officieele was, voor alle landen aan Keizer Karel V onderworpen. Maar later bracht de Staadsraad eenige veranderingen in den Duitschen tekst nog vóór den druk aan, en die druk werd aldus de eenige officiëele tekst *voor al Karel's landen, waar Duitsch gesproken werd.*

Voor de Nederlanden was het noch de Duitsche druk noch de Latijnsche, die eigenlijk van kracht was en invloed op het onderdrukken der ketterij had; maar wel een ander plakkaat, evenals het edict gedagteekend 8 Mei, uit Worms, maar dat heel zeker *na* den 26 Mei vervaaardigd was. Dit plakkaat in het Fransch en in het Nederlandsch vervaardigd (4), ofschoon het tot grondslag het eigenlijk edict van Worms heeft gehad, is nochtans iets geheel anders. Eerstens is het alleen gericht tot de landvoogdes Margaretha en tot al de ambtenaren der Nederlanden. Vervolgens, er komen

(1) Zie over de Duitsche drukken, Wrede in de *Reichstagsakten,* deel II, blz. 641.

(2) Het is dit origineel, dat Wrede in de *Reichstagsakten* afgedrukt heeft. Hij geeft in noot de verschillen tusschen den Latijnschen en den Duitschen tekst en ook de afwijkingen van den Duitschen druk; zij zijn overigens minder belangrijk.

(3) *Plakkaten van Vlaenderen*, deel I, blz. 88-102.

(4) De Nederlandsche tekst vindt men in de *Plakkaten van Vlaenderen*, deel I, blz. 88-102; ook bij Brandt, *Historie der Reformatie*, I, 68; de Fransche op het Rijksarchief te Brussel, *Chambre des Comptes*, nr 137, fol. 228, en gedeeltelijk op het stadsarchief te Gent, *Eersten swartenbouck of Vrouw Marienbouck*, fol. 254-255.

niet alleen wijzigingen van vorm (1) in voor, maar zelfs afwijkingen in den inhoud.

Die wijzigingen hebben voornamelijk voor doel de rechtspraak over de ketters aan de wereldlijke overheid op te dragen (2). Het zijn de *ordinnarissen rechters*, de gewone, die tegen de aanhangers van Luther moeten procedeeren. De pauselijke gezanten en commissarissen worden nauwelijks vermeld. Om de kettersche boeken te verbranden, zal de wereldlijke macht niet, gelijk in het eigenlijk edict van Worms, hare *hulp* verleenen aan de pauselijke commissarrissen, maar *zelf handelen* op hun verzoek. Eindelijk wordt in het Nederlandsch plakkaat naast de geestelijke boekenkeuring ook de wereldlijke ingevoerd, volgens welke alle boeken, die niet over godsdienstzaken handelen, toch namens den Keizer goedgekeurd moeten worden.

Zooals men ziet, is het eigenlijk edict van Worms voor de Nederlanden door een ander plakkaat vervangen geworden.

Wij mogen hieruit afleiden, dat het edict, door Aleander te Worms vervaardigd, eigenlijk niet van toepassing was in Keizer Karel V's erflanden, ten minste wat Duitschland en de Nederlanden aangaat.

Voor Duitschland was de Duitsche *druk*, die wel is waar weinig van het Latijnsch edict verschilt, alleen geldig.

Voor de Nederlanden was een omgewerkt plakkaat van kracht.

ARTHUR VAN RENTERGHEM.

Dec. 1897.

---

(1) Zoo gansch andere zinnen, zooals de bovengemelde over het uitvaardigen der mandementen.

(2) Zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis der Kerkhervorming*, blz. 147-149.

AANGEHAALDE

HANDSCHRIFTEN EN DRUKWERKEN.

---

1. Rijksarchief te Brussel, *Papiers d'État et de l'Audience*, Liasses 1, 1bis en volgende.

2. Rijksarchief te Brussel, *Papiers d'État et de l'Audience*, Register nr 873 (*Revenus et dépenses de Charles V*) (1520-1530).

3. Rijksarchief te Brussel, *Avis donné à l'Empereur Charles par les premiers seigneurs, conseillers et ministres d'État pour le bon gouvernement de nos royaumes et États*. (Reg. *Collection de documents historiques*, deel II.)

4. Rijksarchief te Brussel, *Chambre des Comptes*. (Talrijke rekeningen van baljuws, schouten, ammans, meiers, enz.)

5. Rijksarchief te Brussel, *Chambre des Comptes*, Acquits.

6. Rijksarchief te Brussel, *Compte de Jehan Micault, receveur général des finances, de 1525*. (Chambre des Comptes, nr 1889.)

7. Rijksarchief te Brussel, *Recepte des biens franchois escheuz et auenuz au prouffit dela Majesté Imperiale par droit de guerre et confiscation faicte par maistres Anthoine de Waudripont, maistres des requestes du Priué Conseil, etc.*, en vertu de nos lettres patentes icy exhibéez dela date du xiije de septembre lan xvc. xxj. (Chambre des Comptes, nr 19783.)

8. Rijksarchief te Brussel, *Rekeningen van Mr. Hendrik de Hane, secretaris van onzen Heere den Keyser ende ontfanger van de exploiten in Brabant*. (Chambre des Comptes). *Compte du receveur des exploits de Brabant*.

9. Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance du Conseil de Brabant*, deel B.

10. Rijksarchief te Brussel, *Archives de la Chambre des Comptes : Acquits de Lille*, ad annum 1527 (nog niet gerangschikt). Deze reeks bevat allerlei kwijtschriften, losse stukken.

11. Rijksarchief te Brussel, *Fardes de Vienne*, nr 47.

12. Rijksarchief te Brussel, *Cartulaire de l'évêché de Tournai*, t. I-III (Man. 54-56).

13. Rijksarchief te Brussel, Reg. *Évêché de Tournai*, nrs 1324 en 1325.

14. Rijksarchief te Brussel, *Archives de l'évêché de Tournai*, Layette XXI.

15. Rijksarchief te Brussel, *Registre sur le faict des hérésies et inquisition.* — Over deze zeer belangrijke verzameling stukken, door Viglius waarschijnlijk bijeengebracht, zie Gachard, *Correspondance de Philippe II*, deel I, 1848 (Inleiding, blz. cvi en volg.), alsook Eug. Hubert's aanteekeningen en chronologische inhoudstafel, bij P. Fredericq, *Université de Liège, Travaux du cours pratique d'histoire nationale*, deel II, blz. 113 en volg. (Gent 1884.)

16. Rijksarchief te Brussel, Reg. *Correspondance de Charles-Quint avec Marguerite d'Autriche*. Deel I, 1522-1525; deel II, 1526-1530. (*Papiers d'État et de l'Audience*, nrs 35 en 36.) Deze twee registers bevatten volledige of andere afschriften naar de oorspronkelijke brieven, nu deels verloren of zoek geraakt, of op 't archief van Weenen bewaard, welke afschriften in de voorgaande eeuw op bevel van den archivaris Wynants vervaardigd werden. In deel II, fol. 228, leest men onder een stuk de eigenhandige regels : « Par moi vu et collationné à l'original. (*Get.*) Le comte de Wynants, conseiller garde-chartres de Brabant, le 10 juin 1766. » Het tweede deel dezer *Correspondance* zwijgt over de kettervolgingen, terwijl in de drukke briefwisseling tusschen keizer en landvoogdes die zaak in het eerste (1522-1525) gedurig terugkeert.

17. Rijksarchief te Brussel, Reg. *Collection de documents historiques*, deel II (1521-1524), deel III (1525-1526), deel IV (1527-1529), deel V (1529-1532). (*Cartulaires et Manuscrits*, nrs 156, 157, 158, 159.) Afschriften der voorgaande eeuw, door Wynants verzameld.

18. Rijksarchief te Brussel, *Compte vingt unieme de Jehan Micault, conseiller trésorier de l'ordre du Thoison d'or et receveur général de toutes les finances de lempereur nostre sire :* van 1 Januari 1526 tot 31 December 1527. (*Chambre des Comptes*, nr 1886.) — Afschriften der voorgaande eeuw. De bladzijden zijn niet gepagineerd.

19. Rijksarchief te 's Gravenhage, *Criminele sententien sHofs van Holland*, Register getiteld *tBoeck vande Criminele zaecken beginnende den xviij. Januarij anno xvc. iiij. stil. cur. totten xiij. Septembris anno xvc. xxix;* — ander register getiteld : *Crimineel boeck vanden Houe van Hollant zedert den xxvij. Septembris 1529 totten vj. Septembris anno 1538.*

20. Rijksarchief te 's Gravenhage, *Registers vanden procureur generael* (1517-1521, 1523-1525, 1528-1529). De andere jaren tusschenin ontbreken.

21. Rijksarchief te 's Gravenhage, *Rekeningen vanden exploiten vander Kamer vanden Raede in Hollant* (*1515-1531*). (Een register per jaar, gaande gewoonlijk van 1 Maart tot den laatsten Februari van het volgende jaar.) Zeer belangrijke bron, die tot nu toe schier onbenuttigd is gebleven.

22. Rijksarchief te 's Gravenhage, *Het eerste Memoriaalboeck* gehouden bij tijden van Mr Johan de Jonge, griffier vanden Hove van Hollandt, beginnende den 8 Januarij xvc. xxix. en eijndigende den xxviij. meij xvc. xxix.

23. Rijksarchief te 's Gravenhage, *Tweede Memoriael-boeck* gehouden bij tijden van meester Arnoult Sandelin, griffier vanden Hove van Hollandt, beginnende den xx. Decembris anno xvc. twintigh en eijndende den xxix. Aprilis anno xvc. drie en twintigh.

24. Rijksarchief te 's Gravenhage, *Derde Memoriaelboeck* gehouden bij tijden vanden griffier vanden Hove van Holland, Mr Arnould Sandelijn, beginnende den xxiiij. Aprilis xvc. xxiij. en eijndigende den xiiij. December xvc. negen en twintigh.

25. Rijksarchief te 's Gravenhage, Losse stukken in portefeuilles uit den tijd der Landvoogdes Margaretha van Oostenrijk.

26. Provinciaal Staatsarchief te Gent, *Reg. aux ordonnances du Conseil de Flandre* (1511-1558).

27. Provinciaal Staatsarchief te Gent, Reg. *Correspondance du Conseil de Flandre.*

28. Provinciaal Staatsarchief te Gent, *Collection J. B. van Steenberghe.* (F. 30. Documents divers).

29. Provinciaal Staatsarchief te Bergen (Mons), *Reg. no 1 du Conseil de Hainaut* : Copies de pluiseurs mandemens, criées, publications et aultres besongnemens survenus à l'office du bailliage de Haynnau.

30. Stadsarchief te Gent, *Ballincbouc* of *Dit es den bouc ende register vanden ballinghen*, die ghebannen hebben geweest by den heeren ende goeden lieden vander wet vander stede van Ghend zindert den eersten dach van Octobre int jaer ons Heeren dusentich vier hondert twee ende tseventich (1472-1537).

31. Stadsarchief te Gent, Reg. D (*Ouden rooden bouck*).

32. Stadsarchief te Gent, Reg. G. (*Eersten swarten bouck* of *Vrouw Marienbouck*).

33. Stadsarchief te Gent, *Stadsrekening*, 1520-21, 1521-1522.

34. Stadsarchief te Gent, *Bouc van den Crime*, Reg. I (1515-1523).

35. Stadsarchief te Brugge, Reg. *Hallegheboden, 1513-1530.*

36. Stadsarchief te Antwerpen, *Gebodboeck* A, B.

37. Stadsarchief te Antwerpen, *Correctieboeck 1513-1563.*

38. Stadsarchief te Doornik, *Reg. aux Publicacions 1519-1529.*

39. Stadsarchief te Doornik, *Registre de la Loy, 1510-1539*, Chapitre : *Les personnes condempnées et exécutées à mort pour leurs démérites.*

40. Rijksarchief te Utrecht, *Collectie Booth*, C. 15.

41. Archief van het Gerechtshof te Leeuwarden, Reg. *Crimineel-Sententieboek 1510-1542.*

42. Provinciaal archief van Friesland te Leeuwarden, Losse stukken.

43. Stadsarchief te Amsterdam, *Prothocolle van alle de Reysen* (*te peyne waerde omme bescreven te werden*) *by my Andries Jacobsz gedaen*, zedert ick de stede van Aemstelredamme gedient heb gehadt, welcke dienst began den 13 Novemb. Anno 15c. 22. — Dit handschrift, beslaande twee foliobanden, omvat het tijdvak tusschen 13 November 1522 en 18 Januari 1539. (Zie de Hoop Scheffer, *Geschiedenis*, blz. 15, noot 1.)

44. Stadsarchief te Amsterdam, *Resolutien der Staten van Holland*.

45. Stadsarchief te Amsterdam, *Keurboek* D.

46. Stadsarchief te Amsterdam, *Groot Memoriaal* ID., anno 1474-1545.

47. Stadsarchief te Dordrecht, *Thesauriersrekening 1521-1525*.

48. Stadsarchief te Leiden, *Tresoriersrekeningen*.

49. Stadsarchief te Leiden, *Vroedschapsboek* A.

50. Stadsarchief te Haarlem, *Resolutien der vroedschap*.

51. Stadsarchief te Hoorn, *Register van resolutien, keuren, enz. alsmede de criminele vonnissen van schout en schepen* (1381-1527.)

52. Stadsarchief te Utrecht, Reg. *Des Raads dagelyks boek*.

53. Stadsarchief te Utrecht, *Buurspraakboek 1522-1556*.

54. Stadsarchief van Kampen, Reg. *Digestum Novum 1450-1567*, inhoudende meestal verordeningen en openbaarmakingen van den magistraat.

55. Archief der Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam. (Zie J. G. de Hoop Scheffer, *Inventaris der Archiefstukken* berustende bij de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam. 2 deelen, Amsterdam 1883 en 1884.) — Voor de 16de eeuw zijn het meestal afschriften uit de Rijksarchieven van Den Haag en Brussel, van talrijke stadsarchieven, enz.

56. Archief van het Noorderdepartement te Rijsel, *Comptes de Jehan Micault* du 1er janvier 1523 (v. st.) au 31 décembre 1524 (Registre B. 2320) et du 1er janvier 1525 (v. st.) au 31 décembre 1526 (Registre B. 2333).

57. Stadsarchief van Duinkerke, *Dit es thandbouck der stede van Dunckercke* inhoudende alle de bannen ende criminele vonnesen metsgaders de entreen ofte incomsten van den princen ende princessen, beghinnende ende gheschiet zichtent den xxix. dach van november xvc. ende xvij. (Zie V. Derode, *De la pénalité chez les Flamands de France et particulièrement à Dunkerque au XVIe siècle*, in de *Annales du Comité flamand de France*, deel III, blz. 367 (1856-57).

58. Koninklijke Bibliotheek te Brussel, HS. nr 16315.

59. Koninklijke Bibliotheek te Brussel, HS. nr 1607.

60. Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool, HS. der 16de eeuw : *Memorien vant ghundt dat vuyt diversche informatien tot Amsterdam bevonden werdt gebeurt te zyn aengaende de dwalinge ende secte vande Lutherye ende Anabaptisterye met tgundt dair aen cleeft* (afkomstig van de verzameling van Isaac Meulman ; zie Vander Wulp, *Catalogus*, deel I, blz. 5, nr 23).

61. Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool, HS. n° 131.

62. Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool, HS. n^r G. 6123.

63. Nationale Bibliotheek te Parijs, Coll. Moreau, vol. 277.

64. Nationale Bibliotheek te Parijs, Coll. Moreau. vol. 446.

65. Nationale Bibliotheek te Parijs, *Fonds français*, HS. nr 9009.

66. Archief van het Vatikaan te Rome, Cod. 3918.

67. Archief van het Vatikaan te Rome, Arm. II.

68. Archief van het Vatikaan te Rome, *Acta Wormacensia.*

69. Archief van het Vatikaan te Rome, *Lettere de principi*, III.

70. Archief der Predikheerenorde te Rome, *Registra magistrorum generalium.*

71. Archief der Hoofdkerk te Luik, *Bulles des Papes*, I.

72. Archief van het Predikheerenklooster te Gent, HS. *Chronicon conventus Buscoducensis*, sacri ordinis f.f. praedicatorum ab ejus in civitate Buscoducensi fundatione anno 1296 usque ad annum 165.., quo monasterium hoc, post civitatis Buscoducensis a Frederico Henrico, Principe Arausiaco, expugnationem anno 1629 post varia in locis stabifita et deperdita domicilia, tandem a perillustri civitate Mechliniensi acceptatum fuit. Collegit f. Jacobus Brouwer Rotterodamo Batavus, ejusdem ordinis et conventus religiosus. — CLVII folios.

73. Archief van het Predikheerenklooster te Gent, Vervolg van het voorgaande HS. (na folio CLVII), bevattende kortere aanteekeningen met de volgende titels : *Historia conventus Ultrajectini* (fol. 1-19), *Historia monasterii Wijcani* (fol. 20-27), *Historia monasterii Asperani* (fol. 28), *Historia conventus Leowardiensis* (fol. 29-35), *Historia monasterii Leowardiensis* (fol. 36-51), *Historia monasterii Worcumiensis* (fol. 52-62), *Historia conventus Harlemiensis* (fol. 63-81), *Historia conventus Ziericzeënsis* (fol. 82-86), *Historia monasterii Vallis Liliorum* (fol. 87), *Historia conventus Winsumiensis* (fol. 88-89), *Historia conventus Zutphaniensis* (fol. 90-93), *Historia monasterii Bergensis ad Zomam* (fol. 94), *Historia conventus Neomagensis* (fol. 95-101), *Historia monasterii Westroijensis* (fol. 102-112), *Historia conventus Groeningensis* (fol. 112-128), *Historia monasterii Reydensis* (fol. 129), *Historia conventus Hagensis* (fol. 130-139), *Historia monasterii Leydensis* (fol. 140-142).

---

74. *Sequuntur orationes treis*, enz. Frankfort-a/Main 1519. (Zie Vander Wulp, *Catalogus Meulman*, deel I, blz. 1, nr 3.) Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool.

75. *Manipolus florum collectus ex libris R. P. F. Jacobi de Hoochstraten.* (Zie F. Vander Haeghen, Arnold en Vanden Berghe, *Bibliotheca Belgica*, M. 234.) Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool.

76. *Die seuen Penitencie-psalmen....* bescreuen door den hoochgeleerden Doctoor inder Godheyt ghenaemt Martinus Luther. Antwerpen, Nic. de Grave, 1520. — Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool. (Zie ***Bibliotheca Belgica***, L. 32.)

77. ***Een notabel boecxken*** vol vruchtbaer leeringen .... hoe ende in wat maniere hem een mensche biechten sal...., bescreuen door den hooghgeleerden D. Martinus Luter. Antwerpen, Nic. de Grave 1520. — Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool. (Zie ***Bibliotheca Belgica***, L. 33.)

78. ***Een schoon onderwisinge*** hoe een kersten mensche warachteliken aflaet verdienen mach..., bescreuen door den hoochgeleerden Doctor inder godheyt Martinus Luther. Antwerpen, Nic. de Grave 1520. — Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool. (Zie ***Bibliotheca Belgica***, L. 34.)

79. ***Een schoon troostelijc ende vruchtbaer boecxken....*** Ende heet int latijn Tessaradecas. Bescreuen doer den hoochgeleerden Doctoor inder godheyt Martinus Luter. Antwerpen, Nic. de Grave 1521. — Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool. (Zie ***Bibliotheca Belgica***, L. 35.)

80. ***Epistola Reverendissimi domini Cardinalis Dertusensis ad facultatem theologiae Lovaniensem. Eiusdem facultatis doctrinalis condemnatio, qua condemnatur doctrina Martini Lutherii doctoris theologiae universitatis Wittembergensis. Condemnatio facultatis theologiae Coloniensis, adversus eiusdem Martini doctrinam.*** — Op de voorlaatste blz. leest men : « Excusum Lovanii apud Theodoricum Martinum Alustensem, anno MDXX, mense Febraurii (*sic*). ». — Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool. (Zie L. D. Petit, ***Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten.*** Verzamelingen Thysius en Rijksuniversiteit te Leiden, deel I, blz. 2, nr 6.)

81. ***Anathematisatio et Revocatio fratris Jacobi Praepositi***, olim prioris Fratrum Heremitarum sancti Augustini opidi Antverpiensis. ***Errores revocati*** per dominum Hermannum Gerardi in civitate Traiectensi. — Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool en Kon. Bibliotheek te Brussel.

82. ***Dye histori so zwen Augustiner ordens gemartert seyn tzu Bruxel jn Probant von wegen des Euangelj.*** — Bibliotheken van Gent, Brussel, Berlijn, Weimar, Bamberg en Wolfenbüttel. (Zie F. Vander Haeghen, Arnold en Vanden Berghe, ***Martyrologes***, deel I, blz. 507-509.)

83. ***Des actus vnd hendlung der degradation vnd verprennung der Christlichen dreien ritter vnd merterer Augustiner ordens geschehen zu Brussel. Anno M. D. XXIIJ, Prima Junij*** (*sic*). — Ter Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool. (Zie ***Martyrologes***, deel I, blz. 473 en volg.)

84. ***Die artickel warumb die zwen Christliche Augustiner münch zu Brussel verprandt sind.*** — Stadsbibliotheek te Hamburg en Kon. Bibliotheek te Kopenhagen. (Zie ***Martyrologes***, deel I, blz. 499 en volg.)

85. ***Historia de duobus augustinensibus ob Euangelij doctrinam exustis Bruxellae die trigesima Junij*** (*sic*), ***anno Domini M.D.XXIII. Articuli LXII per eosdem asserti.*** — Bibliotheken te Brussel, Zurich, Wolfenbuttel, Kopenhagen en München. (Zie ***Martyrologes***, deel I, blz. 511-513).

86. *Eyn brieff an die Christen ym Nidderland. M. Luther.* (Zie *Martyrologes*, deel I, blz. 515-523.)

87. *Eyn brieff D. Martini Luther an die Christen zu Antorff.* Wittenberg 1525. — Stadsbibliotheek te Antwerpen, Kon. Bibl. te Berlijn, Stadsbibliotheek te Frankfort a/Mein, enz.

88. *Johannis Pistorii a Worden, op Evangelicae doctrinae assertionem, apud Hollandos primo omnium exusti, vita:* Per Gulielmum Gnapheum Hagiensem anno M.D.XXV. conscripta, sed nunc primum a quodam pietatis studioso in lucem edita. Straatsburg 1546. — Kon. Bibliotheek te Brussel, bibliotheken der Hoogescholen van Utrecht en Königsberg. (Zie *Martyrologes*, deel I, blz. 291 en volg.)

89. *Een suuerlicke ende seer schoone disputacie*, welcke geschiet is in den Haghe in Hollant tusschen die kettermeesters ende eenen christelijcken priester ghenaemt Jan van Woorden, aldaer gheuanghen ende oock verbrant. Welcke questien al wel ghenoteert gheweest zijn van eenen wel gheleerden man. Anno duysent vijfhondert xxv., den vijfthienden dach Septembris. (Emden, tusschen 15 Sept. 1525 en 1 Dec. 1529.) — Eerste uitgave, unicum der Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden. Drie andere uitgaven der 16de eeuw berusten in de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage. (Zie *Martyrologes*, deel I, blz. 271 en volg.)

90. Bernardus Lutzenburgus, *Catalogus hereticorum omnium pene*, enz. Keulen 1526. — Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool. (Zie Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, deel II, 3de stuk, blz. 104, noot 2.)

91. (Prateolus), *De vitis, sectis et dogmatibus omnium haereticorum*, qui ab orbe condito ad nostra usque tempora et veterum et recentium authorum monimentis proditi sunt, *elenchus alphabeticus*.... per Gabrielem Prateolum Marcossium, doctorem theologum. Keulen 1569.

92. D. Erasmus Roterodamus, *Opera omnia* (11 deelen), Leiden 1703-1706.

93. Burscher, *Spicilegium* of beter *Autographorum, illustrantium rationem, quae intercessit Erasmo Roterodamo cum aulis et hominibus aeui sui praecipuis omnique republica, Spicilegii XXXIII.* Leipzig 1784-1802.

94. Martin Luther's *Sämtliche Deutsche Schriften und Wercke.* Leipzig 1729-1740.

95. M. L. De Wette, *Dr Martin Luthers Briefe, Sendschreiben und Bedenken.* 5 deelen, Berlijn 1825-1828.

96. E. L. Enders, *Dr Luther's Briefwechsel*, 7 deelen, Frankfort a/Mein 1884-1897.

97. Th. Kolde, *Analecta Lutherana.* Briefe und Actenstücke zur Geschichte Luthers. Zugleich ein Supplement zu den bisherigen Sammlungen seines Briefwechsels. Gotha 1883.

98. U. Zwinglius, *Opera omnia latina et germana* cur. M. Schulero et J. Schulthessio, 8 deelen, Zurich 1828-1842.

99. A. C. Haemstede, *Historien der vromer martelaren.* Eerste uitgave, Antwerpen (?) 1559.

100. L. Rabus, *Historien der heylgen ausserwölten Gottes zeugen,* 7 deelen, Straatsburg 1554.

101. Ferd. Vander Haeghen, Th. J. I. Arnold en R. Vanden Berghe, *Bibliographie des martyrologes protestants néerlandais.* — I. Monographies. — II. Recueils. 2 deelen, C III-737 en 860 blz. Den Haag 1890. (Uittreksel uit hunne *Bibliotheca Belgica ou Bibliographie générale des Pays-Bas.*)

102. K. en W. Krafft, *Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert* nebst Mittheilungen über Kölnische Gelehrte und Studien im 13. und 16. Jahrhundert. Elberfeld 1875.

103. D. Gerdes, *Historia Reformationis* sive Annales Evangelii seculo xvi passim per Europam renovati doctrinaeque reformatae. Accedunt varia monumenta pietatis et rei literariae ut plurimum ex mss. eruta. 4 deelen. Groningen 1744-1752. (Het eerste deel draagt den titel van *Introductio ad historiam Evangelii seculo XVI passim per Europam renovati.*)

104. D. Gerdes, *Scrinium antiquarium* sive Miscellanea Groningana nova ad historiam Reformationis ecclesiasticam praecipue spectantia. Inseruntur tractatus varii generis, epistolae, orationes, biographiae et sim. sive nunquam antea editae sive ita factae rariores, ut pro ineditis haberi possint. 8 deelen, Groningen en Bremen 1748-1765.

105. M. Thausing, *Dürers Briefe, Tagebücher und Reime.* Weenen 1872.

106. F. Verachter, *Albrecht Dürer in de Nederlanden.* Antwerpen 1840.

107. Latomi *Opera.* Leuven 1550.

108. Karl Lanz, *Correspondenz des Kaisers Karl V.* Aus dem königlichen Archiv und der Bibliothèque de Bourgogne zu Brüssel. 3 deelen, Stuttgart 1844-1846.

109. Karl Lanz, *Staatspapiere zur Geschichte des Kaisers Karl V.* Aus dem Königlichen Archiv und der Bibliothèque de Bourgogne zu Brüssel. (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart XI.) Stuttgart 1845.

110. *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karel V,* bearbeitet von Adolf Wrede, 2 deelen, 1896.

111. A. Wrede, *Das Datum des Wormser Edicts* (in de *Historische Zeitschrift* 1896, I.)

112. (L. Galesloot), *Liste chronologique des édits et ordonnances des Pays-Bas. Règne de Charles-Quint (1506-1555)* Brussel 1885. (Ch. Laurent), *Supplément.* Brussel 1890. (Uitgegeven op last van de *Commission royale pour la publication des anciennes lois et ordonnances de la Belgique.*)

113. Ch. Laurent en A. Lameere, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas,* 2e série, 1506-1700. (*Charles-Quint*), deel I (1506-1519) en II (1519-1529). Brussel 1893 en 1898.

114. Gachard, *Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI.* Brussel 1859.

115. P. Balan, *Monumenta saeculi XVI.* 1885.

116. P. Génard, *Ordonnantien van het Antwerpsch Magistraat rakende de godsdienstige geschillen der XVIe eeuw*, in het *Antwerpsch Archievenblad*, deel II (1521-1572), blz. 308-471.

117. P. Génard, *Personen te Antwerpen in de XVIe eeuw voor het « feit van religie » gerechtelijk vervolgd. — Lijst en ambtelijke bijhoorige stukken*, in het *Antwerpsch Archievenblad*, deel VII (1521-1544), blz. 114-472.

118. Gachard, *Correspondance de Philippe II*, deel I, Inleiding. (Rapport à M. le Ministre de l'Intérieur). Brussel 1848.

119. *Magnum Bullarium Romanum*, 10 deelen, uitgave van Lyon 1655; van Luxemburg 1727-1730.

120. Odoricus Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, deel XX, Keulen 1694.

121. Duplessis d'Argentré, *Collectio judiciorum de novis erroribus*, qui ab initio duodecimi seculi post incarnationem Verbi usque ad annum 1732 in Ecclesia proscripti sunt et notati. Parijs 1728-1736.

122. Dumont, *Corps universel diplomatique du droit des gens* (800-1731). 8 deelen, Amsterdam 1726-1731.

123. *Placcaeten van Vlaendren.* 14 deelen, Gent 1639-1786.

124. G. F. thoe Schwartzenberg, *Groot placcaat- en charterboek van Vriesland*, 6 deelen. Leeuwarden 1768-1793.

125. R. Fruin, *Informatie up den staet van Hollant en Vrieslant..... in den jaere M.D.XIV.* Leiden 1866.

126. Cannaert, *Bijdragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaenderen*, 3de uitgave. Gent 1835.

127. *Die Cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant, beghinnende van Adams tiden tot den iare m.ccccc. ende xvij....* Voleynt tot Leyden bi mi Jan Seuersoen, den xviij dach in Oestmaent An. xv. c. ende xvij. Leiden 1517. (Deze kronijk noemt men soms de *Divisie-Kronijk*, omdat zij « xxxij diuisien ofte deelen » bevat.)

128. *Dits die excellente cronike van Vlaenderen*, beghinnende van Liederick Buc, den eersten forestier tot den laetsten, die door haer vrome feyten namaels Grauen van Vlaendren ghemaect worden, achteruolghende die rechte afcomste der voors. grauen tot desen onsen doorluchtichsten hoochgheboren keyser Karolo, altijt vermeerder des rijcx, geboren te Ghendt. — Gheprent Tantwerpen by my Willem Vorsterman (1531). — Het aanhangsel bevat de gelijktijdige gebeurtenissen onder eenen afzonderlijken titel : Vanden alder victorieusten ende onuerwinlijcsten prinche Karolus, keyser van Roomen, enz. (59 fol.)

129. Jan Vanden Vivere, *Chronijcke van Ghendt.* Gent 1885.

130. *Memorieboek der stadt Ghendt*, 4 deelen. Gent 1852-1861.

131. Jan Jannen Reygersberch van Cortgene, *Dye Chronijcke van Zeelandt.* Antwerpen 1551 en Middelburg 1634.

132. *Chronijcke van Nederlant* van N. De Weert (bij K. Piot, *Chroniques de Brabant et de Flandre.*)

133. *Chroniques de Brabant et de Flandre*, uitgegeven door Ch. Piot. Brussel 1879.

134. Peter Jacobsz. van Thabor of Petrus Thaborita, *Historie van Vriesland*, uitgegeven door H. W. C. A. Visser en H. Amersfoordt, *Archief voor vaderlandsche en inzonderheid Vriesche Geschiedenis*, drie eerste stukken. Leeuwarden 1824-1828.

135. G. Geldenhauer, *Collectaneën* (bij K. en W. Krafft, *Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert*, Elberfeld 1875).

136. *Gedenkschriften van Jhr. Herberen van Mijnden* (in de *Bijdragen en mededeelingen van het Hist. Gen. te Utrecht*, deel XI, 1888).

137. Kronijk van Hoernaer (*Dit is 't boec der ghescienissen*), bij Dodt, *Archief* III.

138. Kronijk van het klooster *de Birckt* te Amersfoort, 1395-1541 (bij Matthaeus, *Fundationes et fata ecclesiarum*).

139. *Annales Antverpienses* van den secretaris van Kessel (bij Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, VII.)

140. *Chronycke van Antwerpen sedert het jaer 1500 tot 1575*.... volgens een onuitgegeven handschrift der XVIe eeuw. Antwerpen 1843.

141. *Antwerpsch Chronykje* in het welk zeer veele en elders te vergeefsch gezogte geschiedenissen sedert den jare 1500 tot het jaar 1574.... omstandig zyn beschreven door F. G. V. (Vllens?) en thans naar deszelfs aldaar ontdekte handschrift voor de eerste maal in 't licht gebracht. Leiden 1743.

142. *Chronijck der stadt Antwerpen* toegeschreven aan den notaris Geeraard Bertrijn (+ 1722?), uitgegeven door ridder G. van Havre. Antwerpen 1879.

143. *Synopsis Annalium Antverpiensium a Daniele Papebrochio, S. J.*, edidit J. v. S. (Ign. van Spilbeek.)

144. J. F. A. F. de Azevedo, *Chronycke van Mechelen* (Vervolgh 1520-1530).

145. Chapeaville, *Gesta pontificum Leodiensium*, 3 deelen. Luik 1612-1616.

146. Emanuel van Meteren, *Historie der Neder-Lantscher ende haerder Na-buren Oorlogen ende geschiedenissen*. 's Gravenhage 1608. (Beste uitgave, door den schrijver bij zijn leven overzien.)

147. P. C. Hooft, *Nederlandsche Historien*. Amsterdam 1642.

148. Martini Schoockii Ultrajectensis *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis*, etc. Groningen, 1651.

149. G. Brandt, *Historie der Reformatie* en andere kerkelijke geschiedenissen in en ontrent de Nederlanden, met eenige aenteekeningen en aenmerkingen, naerder oversien, merkelijk vermeerdert en vervolgt tot het jaer 1690. 2[e] druk, Amsterdam 1677.

150. J. Buzelin, *Annales Gallo-Flandriae*. Dowaai 1624.

151. Pater B. De Jonghe, *Belgium Dominicanum* sive historia provinciae Germaniae inferioris sacri ordinis F. F. Praedicatorum, etc. Brussel 1719.

152. J. C. Diercxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens.* 2de uitgave, 7 deelen. Antwerpen 1773.

153. D. Velius, *Chroniick van Hoorn*, daer in verhaelt werden des selven stadts eerste begin, opcomen en gedenckweerdige geschiedenissen tot op den Jare 1630. 3e uitgave. Hoorn 1648.

154. J. I. Pontanus, *Historiae Gelricae libri xiv.* Harderwijk 1639.

155. J. I. Pontanus, *Rerum et urbis Amstelodamensium Historia.* Amsterdam 1611.

156. J. van Vloten, *Nederlandsche geschiedzangen* (863-1609), 2 deelen, Amsterdam 1852; 2de uitg. 1864.

157. C. Ullmann, *Reformatoren vor der Reformation vornehmlich in Deutschland und den Niederlanden.* 2 deelen, Hamburg 1841 en 1842.

158. H. C. Lea, *History of the Inquisition in the Middle Ages.* 3 deelen, New York 1888.

159. A. Henne, *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique.* 10 deelen, Brussel 1858-60.

160. J. G. de Hoop Scheffer, *Geschiedenis der Kerkhervorming in (Noord)-Nederland, van haar ontstaan tot 1531.* 2 deelen, Amsterdam 1873.

161. G. D. J. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, eene bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche Hervormde Kerk sedert het jaar 1572. 2 deelen, Utrecht 1841, 1845.

162. Th. Kolde, *Die Deutsche Augustiner Kongregation und Johann Staupitz.* Gotha 1879.

163. J. Frederichs, *De Secte der Loïsten of Antwerpsche Libertijnen (1525-1540)* : Eligius Pruystinck (Loy de Schaliedecker) en zijne aanhangers. Gent 1891. (*Werken* van den practischen leergang van Prof. P. Fredericq, deel II.)

164. Jos. Habets, *De Wederdoopers te Maastricht* (in de *Publications de la Société hist. et archéol. du Limbourg*, deel XV, 1878).

165. Otto Clemen, *Johann Pupper von Goch.* Leipzig 1896.

166. Cochlaeus, *Commentaria de vita et scriptis Lutheri.* Mainz 1549.

167. P. F. X. De Ram, *Disquisitio historica de hiis quae contra Lutherum Lovanienses theologi egerunt. Anno M.D.XIX.* Brussel 1843. (*Mémoires* de l'Ac. roy. de Belg., deel XVI.)

168. C. J. M. Bottemanne, *De brief van den kardinaal van Tortosa aan de theologische Faculteit van Leuven* (in het Noord-Nederl. maandschrift *De Katholiek* van 1882).

169. P. Fredericq, *La question des indulgences dans les Pays-Bas au commencement du XVIe siècle* (in de *Bulletins de l'Académie royale de Belgique*, 3de reeks, deel XXXVII. Brussel 1899).

170. H. Q. Janssen, *Jacobus Praepositus, Luthers leerling en vriend, geschetst in zijn lijden en strijden voor de Hervormingszaak*. Amsterdam 1862.

171. C. H. van Herwerden, *Het aandenken aan Hendrik van Zutphen onder zijne landgenooten vernieuwd*. 2de druk, Arnhem 1864.

172. H. Heijen, *Hendrik van Zutphen* (in den *Kalender voor de Protestanten in Nederland*, 1857).

173. J. F. Iken, *Heinrich von Zutphen*. Halle 1886.

174. J. G. H. Reudler, *De marteldood der twee monniken van het Augustijner klooster te Antwerpen* (in de *Bijdragen tot de geschiedenis der Evangelische Luthersche kerk in de Nederlanden* van J. C. Schultz Jacobi en F. J. Domela Nieuwenhuis, deel I).

175. H. C. Rogge, *Hendrik Voes en Johannes Esch, de eerste martelaren der Hervorming* (in den *Kalender voor de Protestanten in Nederland*, 1863).

176. A. De Decker, *Les Augustins d'Anvers et la Réforme* (in den *Messager des sciences historiques* 1883).

177. H. Roodhuyzen, *Het leven van Guilhelmus Gnapheus*. Amsterdam 1858.

178. J. Prinsen, *Gerardus Geldenhauer Noviomagus*. 's Gravenhage 1898.

179. W. Moll, *Johannes Anastasius Veluanus en „Der Leken wechwyser"*, eene bijdrage tot de geschiedenis der Hervorming, inzonderheid in Gelderland (in N. C. Kist en W. Moll, *Kerkhistorisch Archief*, deel I, blz. 1-134. Amsterdam 1857).

180. A. M. C. van Asch van Wijck, *Plegtige intrede van keizer Karel V in Utrecht ten jare 1540*. Utrecht 1838. — In de aanteekeningen (blz. 79 en volg.) vindt men eene reeks uittreksels uit het stedelijk archief over den aanvang der Hervorming te Utrecht.

181. Dezelfde, *Bescheiden betreffende het eerste tijdvak van de geschiedenis der Hervorming in de stad en provincie Utrecht (1524-1566)*, in de *Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht* (deel IV, 2e stuk, blz. 109-174). Utrecht 1851.

182. J. A. Grothe, *Merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16de eeuw* (in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 3de reeks, 12de jaargang 1856).

183. Hille Ris Lambers, *De Kerkhervorming op de Veluwe (1523-1578)*. Barneveld 1890.

184. D. Lenoir, *Histoire de la Réformation dans l'ancien Pays de Liège*. Bruxelles 1861.

185. Ch. Rahlenbeck, *L'Église de Liège et la révolution*. Bruxelles 1862.

186. H. Lonchay, *Les édits des princes-évêques de Liège en matière d'hérésie* (in P. Fredericq, *Travaux du cours pratique de Liège*, Fasc. I, Gent 1883).

187. A. Wolters, *Reformationsgeschichte von Wesel* bis zur Befestigung ihres reformirten Bekentnisses durch die Weseler Synode. Bonn 1863.

188. A. Cauchie, *Mission aux archives vaticanes* (in de *Bulletins de la Commission royale d'histoire*, 5de reeks, deel II. Brussel 1892).

189. P. A. Tiele, *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten*. Verzameling van Frederik Muller te Amsterdam. 3 deelen, Amsterdam 1858-1861. (Bijna al de pamfletten van Fr. Muller en Is. Meulman bevinden zich heden in de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool.)

190. J. K. van der Wulp, *Catalogus van de tractaten, pamfletten, enz. over de geschiedenis van Nederland*, aanwezig in de Bibliotheek van Isaac Meulman. 3 deelen, Amsterdam 1866-1868.

191. L. D. Petit, *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten*. Verzamelingen van de Bibliotheek van Joannes Thysius en de Bibliotheek der rijks-universiteit te Leiden. 2 deelen, 's Gravenhage 1882-1884.

192. W. P. C. Knuttel, *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*. 2 deelen, 's Gravenhage 1889.

193. H. W. Rotermund, *Lexikon aller Gelehrten, die seit der Reformation in Bremen gelebt haben*, nebst Nachrichten von gebohrnen Bremern, die in andern Ländern Ehrenstellen bekleideten. 2 deelen, Bremen 1818.

194. J. J. Dodt van Flensburg, *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen, inzonderheid Utrecht*. 7 deelen, Utrecht 1839-1848. — Vervolgd door A. M. C. van Asch van Wijck. 3 deelen, Utrecht 1850-1853.

195. G. van Hasselt, *Geldersch Maandwerk voor 't jaar 1807*, deel I. Arnhem 1807.

196. G. van Hasselt, *Stukken voor de vaderlandsche historie*. 4 deelen, Arnhem 1792-93.

197. J. I. Doedes, *Losse bladen uit de geschiedenis van de invoering der kerkhervorming in Nederland*. Utrecht 1853.

198. *Bibliographische Adversaria*. 's Gravenhage 1873 en volgende jaren.

VERBETERINGEN EN AANVULLINGEN.

*Stuk n*r **13**, *blz. 5.*

Dit plakkaat is reeds afgedrukt bij Ch. Laurent, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas* (1893), 2e série, 1506-1700, deel I, blz. 602, naar het afschrift der Brugsche *Halleghebođen.*

*Stukken n*rs **15-18**, *blz. 6-9.*

Over den toestand der Augustijnenkloosters van Dordrecht en Antwerpen, toen Jacob Praepositus en Hendrik van Zutphen er het ambt van prior bekleedden, schreef Luther aan Johannes Staupitz, vicaris der orde, op 3 October 1519 uit Wittenberg het volgende : « ... Vellem plures ad nos fratres èt eos idoneos mitti. Scripsit mihi uterque Prior inferiorum partium, Jacobus et Heinricus, querulosissime ac desperate prorsus, tete implorantes, nihil agi per eorum vicarium; missuros tamen dicunt se fratres, imo se ipsos venturos; sed non fiet, cum in paschalibus datae sint literae, nec dum comparent... » (E. L. Enders, *Luther's Briefwechsel*, deel II, blz. 183.)

*Stuk n*r **31**, *blz. 20.*

Dit plakkaat is reeds afgedrukt bij J. Lameere, *Recueil des ordonnances*, deel II, blz. 1 (1898), naar hetzelfde afschrift.

*Stuk n*r **34**, *blz. 53.*

Over de verbranding zijner boeken te Leuven (8 Oct. 1520) en te Keulen schreef Luther aan den Augustijn Jan Lang te Erfurt (28 Nov. 1520) : « Libellos meos exusserunt Colonienses et Lovanienses.... » (E. L. Enders, *Luthers Briefwechsel*, deel II, blz. 532.) — In noot 6 der blz. 534 geeft Enders over die verbranding het volgende uittreksel uit Oecolompadius, *Judicium de Doctore M. Luthero* : « Dominicastri Lovanienses curaverunt suis pecuniis, ut opera Lutheri incinerarentur. Concursus factus est : plures apportarunt libros, sed non Martini. Studentes itaque et plerique alii, parato jam igne, libros comportant : ille *Sermones Discipuli*, alter *Tartaretum*, sic hic *Dormi secure* paratum et alios id genus, ut plures ex illorum autoribus combusti sunt, quam ex operibus Martini Lutheri. Venit postremo carmelita nequissimus et, postposita verecundia, quo animum suum iniquissimum cunctis patefaceret, in ignem publice et cineres urinam projecit. Videns

hoc Brassicanus junior, qui tam nefario spectaculo aderat, fratrem observat redeuntem ad monasterium, qui cum vellet intrare, apprehenso pallio fratris et gladiolo extracto : huc, huc, mecum perge, frater! calcans, percutiens et semivivum relinquens abiit. » Enders voegt er bij : « Nachdem Aleander in Löwen die Verbrennung angestiftet, that er dasselbe zu Lüttich und nachher zu Köln ; vgl. Erasmus an Jonas, aus Köln 11 Novb. (bei Kawerau, *Jonasbr.* I, 46), wonach die Verbrennung in Köln am 12 Novb. stattfand. »

Stuk n^r **35**, *blz. 55.*

Over het valsch gerucht, dat ten jare 1520 in de Nederlanden liep, als zou de Luiksche prins-bisschop, kardinaal Erardus van der Mark, voor Luther genegen zijn geweest, leest men in de beroemde *Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne* van J. A. Llorente (deel I, blz. 397 en 398; Parijs 1818) het volgende :

« Je possède ..... une colletion de lettres de l'ambassadeur d'Espagne (auprès du pape) à Charles V et de quelques autres agents espagnols du roi et de l'Inquisition : on y découvre une foule d'intrigues de l'une et de l'autre cour; on y voit de quelle manière les négociations se conduisent à Rome, et le parti que l'on y sait tirer des affaires les plus étrangères les unes aux autres, pour arriver au but que l'on ne saurait atteindre sans ces circonstances imprévues. Je me contenterai d'en citer quelques-unes, pour ne pas sortir des bornes que je me suis prescrites.

« D. Jean de Manuel, seigneur de Belmonte, ambassadeur de Charles V auprès du pape, écrit à ce prince, le 12 mai 1520, qu'il conviendrait que Sa Majesté fît un voyage en Allemagne, et qu'elle parût accorder quelque faveur « à un certain Fr. Martin Luther, qui est à la cour de Saxe, parce « qu'il inspire la plus vive inquiétude au Souverain Pontife par les choses « extraordinaires qu'il prêche et qu'il publie contre son autorité pontificale; « que ce moine passe pour très savant et cause beaucoup d'embarras au « pape. » Dans une autre lettre du 31 du même mois (mai 1520), il dit : « Quant aux affaires de Liège, le pape paraît beaucoup plus mécontent, « parce qu'on lui a rapporté que l'évêque favorise Fr. Martin Luther, qui « parle en Allemagne contre la puissance du pape. Il est aussi indisposé « contre Erasme, qui est en Hollande, et pour la même raison... Je dis « qu'on se plaint ici de l'évêque de Liège, à cause de Luther, qui donne « plus d'embarras qu'on n'en voudrait avoir. »

Men weet overigens, dat de Luiksche bisschop Erardus een van de hardnekkigste onderdrukkers der Lutheranen is geweest.

Stuk n^r **39**, *blz. 41.*

Dit plakkaat is reeds afgedrukt bij Lameere, *Recueil des ordonnances*, deel II, blz. 69, naar hetzelfde afschrift.

Stuk n^r **42**, *blz. 43.*

Dit plakkaat is reeds afgedrukt bij Lameere, *Recueil des ordonnances*, deel II, blz. 70, naar het *Registre sur le faict des hérésies* en het Reg. G. van het Gentsch stadsarchief.

Stuk nr **47**, *blz. 58.*

De Nederlandsche tekst van het Edict van Worms is ook afgedrukt bij Lameere, *Recueil des ordonnances*, deel II, blz. 73, naar het Reg. nr 137 (*Chambre des Comptes*) van het Brusselsch Rijksarchief en naar de *Placcaeten van Vlaenderen.*

Stuk nr **49**, *blz. 77.*

Dat, zooals wij het aldaar aanteekenden, Van der Meersch in zijne uitgave van het *Memorieboek der stad Gent* zich vergist heeft met de zaak van Lieven de Zomere in 1521 te plaatsen, blijkt duidelijk uit eene onuitgegevene Gentsche kronijk der 16de eeuw, in de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool bewaard (Hs. G. 6123). Op het jaar 1521 geeft zij de aanteekening van ons stuk nr 48, blz. 76; en slechts op het jaar 1522 komt dan de aanteekening voor over Lieven de Zomere : « Item in dit seependom, den xviij wedemaent, was ghestelt Lieuin de Somere, backere, up een schauaut ende hadde bij hem zeker boucxkins van Martinus Luuther, waer jnne hij ghestudeert hadde, ende waren alle verberrendt. »

Stuk nr **54**, *blz. 80.*

Dit stuk is ook te vinden in een ander handschrift der Kon. Bibliotheek te Brussel, namelijk in het HS. nr 6337. Bij de aanteekening achter dit stuk nr 54 is nog te voegen : Dat Jacobus Praepositus niet *Spreng*, maar *Iperensis* (d. i. van Ieperen) heette, wordt van elders nog bewezen; ziehier een uittreksel uit eenen brief van Luther aan Spalatinus (11 Mei 1524) : « Bremenses proficiunt in verbo, ut jam vocarint nostrum Jacobum *Iperensem* pro evangelista in alteram ecclesiam. » (Enders, *Luther's Briefwechsel*, deel IV, blz. 340.) — Op het einde van 1524 schreef Praepositus eenen brief aan Luther over den marteldood van Hendrik van Zutphen in Ditmarschen; daar heet hij ook *Jacobus Hyperensis*. (Enders, deel V, blz. 90.)

Stuk nr **56**, *blz. 82.*

De brief van Cornelis Hoen aan Luther over de ware beteekenis van het Avondmaal (1521) werd naar de eerste uitgave van Zurich (1525) afgedrukt bij Enders, *Luther's Briefwechsel*, deel III, blz. 412-423. Zie ook Brieger's *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, deel XVIII, blz. 348.

Stuk nr **65**, *blz. 96.*

De druk van Leipzig, door Seckendorf vermeld, had den volgenden titel : **Revocationes dv** | orum Lutherianorum. | **Anathematizatio** | Et reuocatio Fratris Jacobi | prepositi, olim prioris Fra | trum Heremitarū sanc | ti Augustini, oppi | di Antuerpień. | ERRORES REVOCA | ti per dominum Herma | nū Gerardi In ciuita | te Traiectensi... Impressum Lipsyck per Baccalaureum Mar- | tinum hertipstensem Anno Milesimo | Quingentesimo Vigesimo secundo. |

Een exemplaar ervan berust op de Rathsschulbibliotheek te Zwickau. (Mededeeling van Dr Otto Clemen.)

Stukken nr **72**, *blz. 101*, *nr* **73**, *blz. 104*, *nr* **79**, *blz. 115*, *nr* **80**, *blz. 118 en nr* **86**, *blz. 123.*

Al deze stukken van keizer Karel over de aanstelling van Frans Vander Hulst als inquisiteur zijn reeds afgedrukt bij Lameere, *Recueil des ordonnances*, deel II, blz. 171, 188 en 189, naar het afschrift van het *Reg. sur le faict des hérésies.*

Stuk nr **77**, *blz. 114.*

Over Nicolaas van 's Hertogenbosch zegt de tijdgenoot Adrianus Barlandus in zijn commentaar op Plinius' brieven (*C. Plinii secundi epistole familiares;* Leuven, Dirk Martens, 1516, blz. fv. recto) het volgende : « Quod nunc fecisse mihi videntur in Selandia mea ciues Middelburgenses, qui probe intelligentes natura tenacissimam iuuentutem eorum esse, quae rudibus annis perceperit, vt non nisi optima discerent, eorum liberi optimum praeceptorem abhinc triennium [1513?] in vrbem suam induxerunt Nicolaum Buscoducensem, papae! qua modestia, qua doctrina, qua denique facundia virum, qua ea iuuenes diligentia instituit vt iam non Middelburgenses tantum, sed etiam ex finitimis oppidis adolescentes ingenii gratia colendi ad eum confluant; quod vbi mihi renunciatum est, incredibilis quidam estus leticiae mentem occupauit meam; faueo enim patriae, faueo bonis disciplinis, quas renasci plurimum laetor. » (Zie *Bibliotheca Belgica*, *C. Plinii secundi epistole familiares cum Barlandi scholiis*.)

Stuk nr **90**, *blz. 132.*

Over het boekje *Manipolus florum collectus ex libris R.P.F. Jacobi de Hochstraten*, zie Böcking, *Opera Hutteni*, deel VII, blz. 107, nr XXXVII.

Stuk nr **110**, *blz. 159.*

De brief van Hendrik van Zutphen (29 November 1522) is ook afgedrukt in het *Bremer Jahrbuch*, 2de serie, deel I, blz. 241 en volg.

Stuk nr **116**, *blz. 172.*

Het drukje, bevattende het verhaal over Praepositus, dat Janssen naar het eenig exemplaar van wijlen A. C. Vervier te Gent afdrukte, is voorafgegaan van een titelblad met zwierige omlijsting, waarvan Janssen ook een fac-simile geeft.

Die titel luidt als volgt : « Ein schone vnd cle || gliche history brůder Jacobs || probst Augustiner ordens || vorzeiten Prior zů Ant || dorff | an gemeine from || me Christenheit | von || beiden gefenck || nissen | so er || von we || gen des || worts gottes || vnd vmb des heyligen || Euangeliumss willen erlit || ten hatt. »

ERRATA.

Blz. 48, regel 5 van onder, *communium*; lees : *communitum*.
» 82, regel 24, *fratere*; » *fratre*.
» 123, voorlaatste regel, *epuratam*; » *ejuratam*.

CHRONOLOGISCHE LIJST

DER

STUKKEN.

EINDE VAN HET VIERDE DEEL.